ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

Abdullah BAY

TRABZON EYALETİNDE MÜTEGALLİBE HAREKETLERİ VE ÂYANLIK (1750 -1850)

DOKTORA TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. SELÇUK GÜNAY

ERZURUM-2007

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu çalışma, Tarih Anabilim Yakınçağ Tarihi Bilim Dalında jürimiz tarafından Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof.Dr. Selçuk GÜNAY
Danışman/Jüri Üyesi

Prof.Dr. Besim ÖZCAN
Jüri Üyesi

Prof.Dr. Hamza GÜNDOĞDU
Jüri Üyesi

Doç.Dr. Mehmet İNBAŞI
Jüri Üyesi

Doç.Dr. Taha Niyazi KARACA
Jüri Üyesi

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. 21 / 06 / 2007

Prof.Dr. Vahdettin BAŞCI
Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

ÖZET……. VII
ABSTRACT……... VIII
ÖNSÖZ……..... IX
KISALTMALAR……..... XI
TABLOLAR……..…… XIII
EKLER……... XV
RESİMLER…… XV

GİRİŞ……..... 1
A. Âyanlığın Kaldırılmasından Sonra Âyan Ailelerinin Durumu…….. 6
B. Konu Hakkındaki Belgeler……. 10
a. Başbakanlık Osmanlı Arşivi…….. 10
b. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi…….. 11
c. Şer'iyye Sicilleri……. 11

BİRİNCİ BÖLÜM
1. TRABZON EYALETİ…… 13
1.1. Tarihçe…….. 13
1.2. Jeopolitik Mevki…….. 15
1.3. Coğrafik ve Ekolojik Yapı……... 18
1.4. Demografik Durum…….. 19
1.5. İdarî Durum…….. 23

İKİNCİ BÖLÜM
2. MÜTEGALLİBE HAREKETLERİNİN VE ÂYANLIK SİSTEMİNİN ORTAYA ÇIKIŞI VE TARİHİ GELİŞİMİ…… 26
2.1. Mütegallibe ve Eşkıya Hareketlerinin Halka Verdiği Zararlar ve Alınan Tedbirler……. 26
2.2. Âyanlığın Ortaya Çıkışını Hazırlayan Faktörler…… 44
2.2.1. Arazi tahrir usûlünün terk edilmesi……... 44
2.2.2. Tımar sisteminin bozulması……... 49

2.2.3. Devşirme sisteminin çökmesi…… 51
2.2.4. Leventliğin etkisi……... 55
2.2.5. Malî bunalım…… 57
2.3. Âyanlığın Siyasi Alanda Yükselişi ve Mülkî-İdarî Yetkilerinin Artması.. 58
2.3.1. Tarihî süreç içinde âyanlık……... 65
2.3.2. Âyanların servet edinme yolları ve malî gücünün artması……..... 72
2.3.2.1. Bir servet edinme yolu olarak mütegallibelik……... 72
2.3.2.2. İltizam, mukataa ve malikâne kazançları…….. 88
2.3.2.3. Esnaflık ve tarım faaliyetleri……. 92

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
3. ÂYAN AİLELERİ
3.1. Caniklizâdeler……..... 96
3.1.1. Siyasî faaliyetler…… 96
3.1.1.1. Ailenin menşei ve ilk zamanları……. 96
3.1.1.2. Canikli Süleyman Paşa……..... 97
3.1.1.3. Canikli Ali Paşa ve üstlendiği görevler……..... 98
3.1.1.3.1. Ali Paşa'nın yetişdirdiği devlet adamları……. 104
3.1.1.3.2. Ali Paşa'nın eserleri……. 104
3.1.1.4. Battal Hüseyin Paşa……... 105
3.1.1.5. Mikdad Ahmed Paşa…….. 107
3.1.1.6. Hayreddin Ragıp Paşa…… 110
3.1.1.7. Mahmud Tayyar Paşa…… 111
3.1.1.8. Caniklizâdeler hanedanından diğer şahsiyetler……. 115
3.1.2. Ailenin ekonomik gücü: Malikâne, İltizam ve Mukataalar…….. 116
3.1.2.1. Muhassıllığın ele geçirilmesi için yapılan mücadeleler…… 117
3.1.2.1.1. Ailenin Canik Muhassıllığını ele geçirmesi…… 124
3.1.2.1.2. Amasya Sancağında hâkimiyet kurulması…….. 127
3.1.2.1.3. Karahisar-ı Şarkî Sancağında hâkimiyet kurulması…… 129
3.1.2.1.4. Nüfûz sahasının Kastamonu Sancağına yayılması…….. 130
3.1.2.1.5. Tokat Voyvodalığı……... 131
3.1.2.1.6. Sivas Eyaletinde nüfuz kurulması…… 132
3.1.2.2. Ailenin iltizam faaliyetleri……. 133

3.1.2.3. Aileye yakın kişilerin üzerindeki mukataalar…… 139
3.1.2.4. Ailenin maiyetindeki kişilerle olan ekonomik ilişkileri…..... 140
3.1.3. Canikli ailesine ait çiftlikler…….. 146
3.1.3.1. Genel hatlarıyla çiftlik kavramı ve Canik bölgesinde çiftliklerin kurulması……. 147
3.1.3.2. Canik civarında malikâne-divanî sistem……151
3.1.3.3. Caniklizâde çiftliklerinin tesisi……... 152
3.1.3.3.1. Başka aileye ait çiftliklerin satın alınması…… 154
3.1.3.3.2. Başkasına ait toprakların zorla ele geçirilmesi……. 155
3.1.3.4. Çiftliğin genel manzarası ve büyüklüğü…… 157
3.1.3.5.Çiftliklerin satışı ve el değiştirmesi…… 159
3.1.4. Muhallefâtın değerlendirilmesi……..... 162
3.1.4.1. Çiftlik personeli ve işgücü…….……... 162
3.1.4.2. Denizcilik faaliyetleri…… 165
3.1.4.3. Tarım faaliyetleri……..... 166
3.1.4.4. Hayvancılık faaliyetleri…..……... 169
3.1.4.5. Ekonomik faaliyetler…….. 172
3.1.4.6. Aileye ait binalar…...……..... 173
3.1.4.7. Muhallefâtın sosyal hayat açısından değerlendirilmesi……. 176
3.1.5. Caniklizâdelerin vakıfları…….. 178
3.1.5.1. Genel olarak XVIII. yüzyıl Osmanlı toplumunda vakıf Müessesesi…….. 178
3.1.5.2. Ailenin vakıflarının mahiyeti……. 180
3.1.5.3. Ailenin vakıf faaliyetleri……..... 182
3.1.5.3.1. Ali Paşazâde Mehmed Bey'in vakıf faaliyetleri……. 182
3.1.5.3.2. Mikdad Ahmed Paşa'nın vakıf faaliyetleri……. 183
3.1.5.3.3. Hasan Bey'in vakıf faaliyetleri…… 184
3.1.5.3.4. Mahmud Tayyar Paşa'nın vakıf faaliyetleri…….. 184
3.2. Hazinedarzâdeler……. 187
3.2.1. Siyasî faaliyetler…… 187
3.2.1.1. Ailenin menşei ve ilk zamanları……. 188
3.2.1.2. Canik Muhassıllığı için yapılan mücadeleler……. 191

3.2.1.3. Hazinedarzâde Süleyman Paşa……... 194
3.2.1.3.1. Hazinedarzâde Süleyman Ağa'nın Canik Muhassıllığı….. 194
3.2.1.3.2. Hazinedarzâde Süleyman Paşa'nın Osmanlı-Rus savaşındaki faaliyetleri…….. 196
3.2.1.3.3. Trabzon Mütesellimliği ve Valiliği…… 202
3.2.1.3.4. Rize Âyanı Tuzcuzâde Memiş Ağa ile mücadelesi…… 206
3.2.1.4. Hazinedarzâde Osman Paşa……... 214
3.2.1.4.1. Trabzon Valiliği……. 214
3.2.1.4.2. Osmanlı-Rus savaşlarındaki faaliyetleri…… 216
3.2.1.4.3. Sürmene'deki karışıklıkların önlenmesi…… 218
3.2.1.4.4. Tuzcuzâde Abdulkadir ve Tahir Ağa isyanı…….. 219
3.2.1.5. Hazinedarzâde Abdullah Paşa…… 223
3.2.1.6. Hazinedarzâde Memiş Paşa…… 225
3.2.1.7. Hazinedarzâde Ahmed Paşa…….. 226
3.2.2. Ailenin ekonomik gücü: Malikâne, İltizam ve Mukataalar……... 227
3.2.2.1. Hazinedarzâdelerin Canik muhassıllığını ele geçirmesi……. 227
3.2.2.2. Karahisar-ı Şarkî Voyvodalığı ve Maden Emînliği…… 231
3.2.2.3. Ailenin iltizam faaliyetleri…….. 231
3.2.3. Hazinedarzâdelere ait çiftlikler…….. 234
3.2.3.1. Hazinedarzâdeler çiftliklerinin menşeleri…….. 234
3.2.3.1.1. Başka aileye ait toprakların satın alınması…….. 243
3.2.3.1.2. Orman veya mera alanlarının tarlaya çevrilmesi …… 243
3.2.3.2. Çiftliklerin genel manzarası ve büyüklüğü…… 244
3.2.3.3. Çiftliklerin satış yoluyla el değiştirmesi…… 246
3.2.3.4. Zirai teknik ve verimlilik…… 248
3.2.4. Muhallefâtın değerlendirilmesi…….. 249
3.2.4.1. Çiftlik personeli ve işgücü……..…… 249
3.2.4.2. Denizcilik faaliyetleri……. 252
3.2.4.3. Tarım ve hayvancılık faaliyetleri……..... 254
3.2.4.4. Ekonomik faaliyetler……..…… 259
3.2.4.5. Aileye ait binalar…..……. 262
3.2.4.6. Muhallefâtın sosyal hayat açısından değerlendirilmesi……. 266

3.2.4.7. Mirasın taksimi…….. 270
3.2.4.8. Konakların fiziki yapısı ve konak hayatı…...……... 274
3.2.5. Hazinedarzâdelerin vakıfları…… 280
3.2.5.1. Hazinedarzâdelerin vakfiyelerinin mahiyeti……. 281
3.2.5.2. Ailenin yaptırdığı, dinî eğitim ve kamu tesisleri…….. 284
3.2.5.3. Vakıfların menkûl ve gayri menkûlleri……. 286
3.3. Ünye Âyanı Canikli Genç Mustafa Ağa……. 288
3.3.1. Siyasî faaliyetler…… 288
3.3.1.1. Canikli Genç Mustafa Ağa…… 288
3.3.2. Terekenin incelenmesi…….. 291
3.3.2.1. Canikli Genç Mustafa Ağa'nın verdiği borçlar……. 292
3.3.2.2. Aileye ait binalar……... 294
3.3.2.3. Hayvancılık ve tarım faaliyetleri……..... 295
3.3.2.4. Denizcilik faaliyetleri…… 296
3.3.2.5. Ekonomik faaliyetler…….. 297
3.3.2.6. Ev eşyası…… 298
3.3.2.7. Silahlar…….. 299
3.4. Şatırzâdeler…….. 299
3.4.1. Ailenin menşei ve ilk zamanları…… 299
3.4.2. Ailenin Trabzon'da siyasî ve ekonomik nüfuz tesisi……. 301
3.4.2.1.Şatırzâde Osman Paşa ve faaliyetleri…….. 307
3.4.2.1.1. Caniklizâde Mahmud Tayyar Paşa'nın isyanındaki tutumu307
3.4.2.1.2. Trabzon Mütesellimliği……..... 308
3.4.2.1.3. Tuzcuzâde Memiş Ağa isyanındaki faaliyetleri…….. 310
3.4.2.1.4. Van Muhafızlığı……...312
3.4.2.1.5. Şatırzâde Osman Ağa-Çeçenzâde Hasan Paşa mücadelesi..312
3.4.2.1.6. Anapa Muhafız Kaymakamlığı ve ölümüne kadarki faaliyetleri……. ……. 314
3.4.3. Aile mensuplarının ekonomik faaliyetleri……. 315
3.4.4. Ailenin diğer önemli şahsiyetleri…….. 316
3.5. Kalcızâdeler…… 316
3.5.1. Ailenin nüfûzunu artırması……... 317

3.5.2. Kalcızâde Ömer Ağa'nın muhallefâtı……... 319
3.5.3. Kalcızâde Memiş Ağa'nın Trabzon âyanlığını ele geçirmesi…….... 320
3.5.4. Kalcızâde Osman Ağa'nın faaliyetleri…….. 323
3.5.5. Kalcızâde Osman Ağa'nın ticarî faaliyetleri…….. 328
3.6. Gogozâdeler……. 328
3.6.1. Ailenin ilk zamanları……. 329
3.6.2. Ailenin nüfuzûnu artırması…… 330
3.6.3. Gogozâde Süleyman Paşa'nın Trabzon valiliği……. 331
3.6.4. Gogozâde Mehmed Emin Ağa……333

SONUÇ……..... 336
BİBLİYOGRAFYA…… 339
EKLER…… 351
ÖZGEÇMİŞ…… 423

ÖZET
DOKTORA TEZİ
TRABZON EYALETİNDE MÜTEGALLİBE HAREKETLERİ VE ÂYANLIK (1750 -1850)

Abdullah BAY
Danışman: Prof. Dr. Selçuk GÜNAY
2007-SAYFA: 440
Jüri : Prof. Dr. Selçuk GÜNAY
Prof. Dr. Besim ÖZCAN
Prof. Dr. Hamza GÜNDOĞDU
Doç.Dr. Mehmet İNBAŞI
Doç.Dr. Taha Niyazi KARACA

Bu çalışma, XVIII. ve XIX. yüzyıllarda merkeze karşı ekonomik ve siyasî nüfuzlarını artırarak taşra idaresini bütünüyle hâkimiyetleri altına alan âyanların etkinliklerini çok yönlü olarak ele almaktadır. Giriş bölümünde, âyanlığın kaldırılması sürecinde âyanların durumlarına kısaca değinilmiştir. Birinci bölümde, âyanların faaliyetlerini artırdığı bir devirde yörenin sosyal ve ekonomik tarihi ele alınmış; ikinci bölümde ise genel olarak âyanlık tarihi hakkında bilgi verilmiş, aynı zamanda bölgedeki durum da ana hatlarıyla ortaya konulmuştur.

Üçüncü bölümde ise Orta ve Doğu Karadeniz'de tarihî süreç içerisinde mühim roller oynamış olan belli başlı âyan aileleri tasarruf ettikleri gelir kaynakları, sosyal hayatları, zenginleşme yolları, yatırım sahaları ve vakıfları açısından değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Âyan, Orta ve Doğu Karadeniz, Vakıf, Çiftlik, Muhallefat, Eşkıyalık, Trabzon, Samsun, Canik, İltizam.

ABSTRACT

Ph. D.THESIS

BRIGAND MOVEMENTS AND ÂYANS AT TRABZON PROVINCE

(1750 -1850)

by

Abdullah BAY

Supervisor:Prof. Dr. Selçuk GÜNAY

2007-PAGE: 440

Jury :Prof. Dr. Selçuk GÜNAY

Prof. Dr. Besim ÖZCAN

Prof. Dr. Hamza GÜNDOĞDU

Assoc. Prof. Dr. Mehmet İNBAŞI

Assoc. Prof. Dr. Taha Niyazi KARACA

This thesis investigates the activities of Âyans, which dominates the rural governing completely through increasing their economical and political power against the central government in the XVIII. and XIX. cenuries. In introduction the situations of Âyans in the process of abolishing the system of Âyans are briefly presented. In the first chapter, the social and economic history of the area in a period in which Âyans have increased their activities is discussed; in the second chapter the Âyan history of the system of Âyans is introduced and at the same time the situation in the area is generally given.

In the third chapter, certain Âyan families playing important roles within the historical process in Middle and Eastern Black Sea are evaluated interms of the income sources they saved, their social lives, their ways of increasing their wealth, their investment areas and foundations.

Key Words: Âyan, Middle and East of Black Sea, Pious Foundation, Farm, Muhallefat, Banditry, Trabzon, Samsun, Canik, İltizam.

ÖNSÖZ

XVIII. yüzyıl Osmanlı Devleti'nin hızlı bir şekilde gerileme ve dağılma dönemine girdiği bir devirdir. Bu gelişmeler Osmanlı idarî düzeninde büyük değişikliklere yol açmış ve Osmanlı toplumu plânlı bir toplumdan rastgele bir toplum haline gelmiştir.

İşte bu süreç içerisinde Osmanlı idarî sisteminde meydana gelen değişmeler sonucu ortaya çıkan âyanlık sistemi, tarihçilerin ilgi alanlarını oluşturmaya devam etmektedir. Gerek Türkiye'de gerekse diğer ülkelerde bu konuda çalışmalar sürdürülmektedir. Ne var ki, incelemelerin çeşitliliği henüz yeterli seviyede değildir. İmparatorluğun her tarafından yeterli örneklerin sunulması, konunun aydınlatılması bakımından önemlidir.

Son yıllarda ise, âyanlar hakkındaki araştırmaların çeşitliliğinde bir artış gözlenmektedir. İlk âyanlık incelemelerinde, âyanların siyasî faaliyetlerine ağırlık verilmişti. Günümüzde ise âyanları bütüncül olarak ele alan araştırmaların sayısı giderek çoğalmaktadır. Doğru olanı da budur. Çünkü ailelerin tarihini çok yönlü incelemek daha geniş ve esaslı tespitlerde bulunmamızı sağlayacaktır. Bütün bunların yanında, âyanlığa yeni adım atan kişileri ekonomik yönden incelemek, konuyu anlamamıza yardımcı olacaktır.

Bu araştırmada, birincil kaynaklardan elde ettiğimiz bilimsel tespitleri aktarmaya çalışacağız. Amacımız, âyan ailelerini sadece siyasi yönden ele almak değil, bütüncül bir yaklaşımla ele almaktır. Bu gerçekleştirildiği takdirde, birçok gerçek kendiliğinden ortaya çıkacaktır. Yaptığımız araştırma, Orta ve Doğu Karadeniz'deki birçok âyan ailesine ait monografik bir çalışmadır.

Bu araştırma üç ana bölümde ele alındı. Giriş bölümünde 1850'den sonra âyanların Osmanlı toplumundaki durumlarına kısaca değinilmiştir. Bu bölüm tek başına araştırma konusu olabilecek kadar geniştir. Birinci bölümde, âyanların ortaya çıkışı sıralarında, bölgenin tarihi kısaca ele alınmıştır. İkinci bölümde ise âyanlar hakkında genel bilgiler ele alınmış; özelde ise bölgedeki durum âyanlarla bağlantılı olarak değerlendirilmiştir. Önceden değinilen bazı konular, genel hatlarıyla aktarıldığı gibi, önceden hiç işlenmemiş "Âyanlar tarafından kaleler inşası" gibi konularda ele alınmıştır. Üçüncü bölümde ise asıl konumuz olan Orta

ve Doğu Karadeniz'deki tarihi süreç içinde etkin olan âyan aileleri ekonomik ve siyasî yönlerden değerlendirilmiştir. Yaptığımız araştırma, bazı âyan aileleri açısından ilk özelliğini taşımaktadır.

Değerlendirilen kaynaklara gelince, vak'anüvis tarihlerinden yararlanarak dönem hakkında, temel bilgiler edinmek mümkündür. Ne var ki, konumuzla doğrudan bağlantılı bol miktarda bilgiye ulaşmak adeta imkânsızdır; ancak temel bilgiler için bu kaynaklara müracaat edilebilir. Bu yüzden, döneme ait özgün arşiv belgeleri gözden geçirilerek işe yarar bilgiler, değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Genel olarak Orta ve Doğu Karadeniz bölgesindeki âyanların tarihini her yönden ele alan bu çalışma, birçok değerli insanın teşvik ve yardımlarıyla ortaya çıkabildi. Görüşleriyle araştırmanın her aşamasında katkılarını esirgemeyen, tez danışmanlarım Prof. Dr. Selçuk GÜNAY ve Prof. Dr. Besim ÖZCAN'a, özellikle tezin tashihi aşamasında, yol gösterici direktifleriyle yardımcı olan Prof.Dr. Hamza GÜNDOĞDU, Doç. Dr. Mehmet İNBAŞI ve Doç.Dr. Taha Niyazi KARACA'ya teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca tezin yazılmasında yardımlarını esirgemeyen Cengiz KÖKSAL'a minnettarlığımı ifade etmek isterim. Bu araştırma, başta Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi ve Milli Kütüphane'de yapılan incelemelere dayanmaktadır. Bu münasebetle yardımlarından dolayı adı geçen arşiv ve kütüphanelerdeki personele, ayrıca çalışmam sırasında bana verdikleri destek için değerli çalışma arkadaşlarıma da teşekkür ederim.

Erzurum- 2007 **Abdullah BAY**

KISALTMALAR

A.DVN. MHM.	:Divan-ı Hümayûn Mühimme Defterleri
Bkz.	:Bakınız
Çev.	:Çeviren
D,BŞM, MHF	:Başmuhasebe Muhallefât
Def.	:Defter
DH. MUİ	:Dâhiliye Nezareti Mektûbî Kalemi
Dos.	:Dosya
DTCFD	:Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
ed.	:Editör
Göm.	:Gömlek
h.	:Hüküm
H.	:Hicrî
HH.	:Hatt-ı Hümayun
İA.	:İslâm Ansiklopedisi
İFM.	:İktisat Fakültesi Mecmuası
İÜEFTD	:İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi
lef.	:Leffen
M.	:Miladî
MAD.	:Maliyeden Müdevver Defterler
MEB.	:Milli Eğitim Bakanlığı
MD.	:Mühimme Defteri
M.Ö.	:Milattan önce
M.S.	:Milattan sonra
Neş.	:Neşreden
nr.	:Numara
OÜFD.	:Ondokuz Mayıs Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi
s	:Sayfa
S	:Sayı
SŞS	:Samsun Şer'iyye Sicili

SÜFEFD	:Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi
TAD	:Trabzon Ahkâm Defteri
TAED	:Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi
DİA	:Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
TŞS.	:Trabzon Şer'iyye Sicili
TİŞS	:Tirebolu Şer'iyye Sicili
TTK	:Türk Tarih Kurumu
VGMA	:Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi
yay.	:Yayınlayan

TABLOLAR DİZİNİ

Tablo Adı **Sayfa No**

Tablo 1.1. Eski âyan ailelerinin XIX. yüzyılın sonlarındaki durumu……..... 9
Tablo 1.2. XV. ve XVI. yüzyıllarda Trabzon'da çifçi-köylü, konar-göçer ve şehirli oranlar……. 20
Tablo 1.3. XV. ve XVI. yüzyıllarda Canik'de çiftlik-köylü, konar-göçer ve şehirli oranlar…… 21
Tablo 1.4. XVIII. yüzyılda Trabzon şehrinin avarızhâne sayısı…… 21
Tablo 1.5. XVIII. yüzyılda Trabzon kazasının avarızhâne sayısı…….. 22
Tablo 2.6. XVIII. yüzyılda Trabzon sancağında tımar ve zeametlerin durumu (Durumları tespit edilenler)…… 35
Tablo 2.7. XVIII. yüzyılda Trabzon sancağında tımar ve zeametlerin durumu (Nerede oldukları tespit edilemeyenler)……..……. 36
Tablo 3.8. Ailenin üzerinde bulunan mukataalar-iltizamlar……... 351
Tablo 3.9. Ailenin elinde bulunan bazı mukataaların hisse ve değerleri …..... 353
Tablo 3.10. Ailenin adamlarının elinde bulunan bazı mukataaların hisse ve değerleri…… 355
Tablo 3.11. Caniklizâdelere ait çiftliklerin XV. ve XVI. yüzyıldaki kökenleri…….. 357
Tablo 3.12. Çiftliklerin hayvan sayıları ve tarım ürünleri miktarları…….. 359
Tablo 3.13. Canikli Ali Paşa'nın çiftliklerindeki tarım ürünleri……..... 360
Tablo 3.14. Canikli Ali Paşa'nın tarım ürünlerinin köylere göre dağılımı……... 360
Tablo 3.15. Canikli Ali Paşa'nın adamlarından Kavaklı Deli Ali'nin Merzifon civarındaki çiftliklerinde ve Milli Musa'nın Varay kazasındaki zahiresi……..... 361
Tablo 3.16. Battal Paşa'nın çiftliklerindeki tarım ürünleri……..... 361
Tablo 3.17. Hayreddin Paşa'nın çiftliklerindeki tarım ürünleri…….. 362
Tablo 3.18. Ahmed Mikdad Paşa'nın ortakçılar elindeki tarım ürünleri..... 362
Tablo 3.19. Canikli Ali Paşa'nın çiftliklerindeki hayvan miktarları…….. 363
Tablo 3.20. Hacı Ali Paşa'nın ortakçılarda olan hayvanları…….. 364
Tablo 3.21. Battal Hüseyin Paşa'nın Bafra kazasında bazı

kimseler zimmetinde olan hayvanları……. 364
Tablo 3.22. Mikdad Ahmed Paşa'nın ve ailenin yakın adamlarının çiftliklerindeki hayvan miktarları……..... 365
Tablo 3.23. Caniklizâdeler ve yakın adamlarının borç verdiği kişiler…….. 366
Tablo 3.24. Caniklizâdelerin menkûl-gayri menkûl malları……..... 367
Tablo 3.25. Vakfedilen emlaklerin durumu……..... 370
Tablo 3.26. Hazinedarzâdeler üzerinde bulunan mukataalar-iltizamlar……..... 373
Tablo 3.27. Hazinedarzâdelere ait çiftlikler ……..... 374
Tablo 3.28. Hazinedarzâdelerin çiftliklerindeki tarım ürünleri……..... 374
Tablo 3.29. Hazinedarzâde Süleyman Paşa'nın ortakçılar elindeki tarım ürünleri…….. 375
Tablo 3.30. Hazinedarzâde Süleyman Paşa'nın çiftliklerindeki hayvan miktarları……... 376
Tablo 3.31. Hazinedarzâde Süleyman Paşa'nın ortakçılarda bulunan hayvanları…….. 377
Tablo 3.32. Memiş Paşa'nın çiftliklerindeki ve ortakçılardaki hayvan miktarları…… 378
Tablo 3.33. Hazinedarzadelerin borçları ve alacakları…….. 379
Tablo 3.34. Hazinedarzâdelerin menkûl-gayri menkûl malları……. 382
Tablo 3.35. Konakta çalışanlar ve ücretleri……..... 389
Tablo 3.36. Vakfiyelerde kaydedilen eğitim ve kamu tesisleri……. 390
Tablo 3.37. Canikli Genç Mustafa Ağa'nın terekesinin çeşitli gruplar itibariyle dağılımı……. 391
Tablo 3.38. Canikli Genç Mustafa Ağa'nın menkûl ve gayri menkûlleri……. 392
Tablo 3.39. Canikli Genç Mustafa Ağa'nın günlük eşyaları……..... 393
Tablo 3.40. Canikli Genç Mustafa Ağa'nın gemileri……..... 393

EKLER **Sayfa No**

EK-1. Caniklizâdeler ailesinin soy ağacı…… 394
EK-2. Hazinedarzâdeler ailesinin soy ağacı……... 395

RESİMLER

Resim Adı

Resim 1. Hazinedarzâde Ahmed Paşa'nın Trabzon'daki mezarı…… 416
Resim 2. Hazinedarzâde Süleyman Paşa'nın oğlu Osman Paşa ve Hazinedarzâde Memiş Paşa'nın mezarları…….. 417
Resim 3. Şatırzâde Ali Bey'in Mezarı…… 418
Resim 4. Şatırzâde Osman Paşa'nın mezarı……... 419
Resim 5. Abdullah Paşa Çeşmesi…… 420
Resim 6. Trabzon Çarşı Camii…… 421
Resim 7. Şatırzâde Süleyman Paşa'nın mezarı……... 421
Resim 8. Çarşı Camii Kitabesi…… 422

GİRİŞ

Osmanlı tarihinin en ilgi çekici konularından birisini, XVIII. yüzyılda etkinliklerini ve nüfuzlarını artıran ayanlar oluşturur. Âyanların yerel güç durumundan siyasi güç haline gelmesi bu ilgiyi daha da artırmaktadır. Bu ilgiden dolayıdır ki, özellikle XVIII. yüzyıldan sonraki dönemin "Âyan Devri" olarak tanımlanması genel kabul görmüştür.[1] Aslında imparatorluğun her tarafında benzer özellikler gösteren, sadece adları farklı bu yerel güçler, başlangıçta vakanüvis tarihçilerinin yönlendirmesiyle "mütegallibe, derebeyi" olarak adlandırılmışlardı. Zamanla meseleye farklı tarih disiplinleriyle yaklaşılması sonucu değişik değerlendirmeler yapılmaya başlandı. Devletin bakış açısı ise şartlara göre değişiklik göstermiş, âyan isyan ettiğinde "mütegallibe, derebeyi, eşkıya" olarak nitelendirilmiş, itaat ettiğinde ise, "vücûh-u memleket, eşrâf" olarak muhatap alınmıştır. Bu ifadeler karşılaştırıldığında, ilk dönem tarihçilerinin devlet merkezli yorumlar etkisinde kaldıkları gözlemlenmektedir.[2]

Âyanlar üzerinde yapılan araştırmalarda, başlıca inceleme konularını âyanların ne şekilde, hangi şartlar altında ve ne zaman ortaya çıktıkları oluşturmuştur.[3] Bu soruların tam olarak ortaya çıkarılması için bütün XVIII. yüzyıl şartlarının çok ciddi şekilde incelenmesi gerekir.

Âyanlık incelemelerinde, âyanlık kurumunun ortaya çıkışının sebebi olarak iki temel unsur ön plana çıkmaktadır: Deena Sadat, Traian Stoianovich ve Kemal Karpat gibi tarihçilerin ortaya attığı ilk düşünceye göre, ayan çiftlikleri Avrupa piyasasında hububata karşı artan taleplere cevap vermek için gelişmiş ve elde ettikleri servetle de nüfuz kazanmışlardır. Fernand Braudel'de, XVII. yüzyılda, Batı Avrupa'da artan hububat ihtiyacının, Doğu Avrupa'da piyasaya dönük üretime sebep olduğunu belirtmek suretiyle aynı fikirlere katılmıştır. Âyanlıkla bağlantılı olarak, çiftliklerin doğuşu hususundaki incelemelerde, tımar

---

[1] Halil İnalcık, David Quataert, *An Economic and Social History of the Ottoman Empire (1300-1914)*, Cambridge University Press 1994. XVIII. yüzyıl için "The Age of the Ayans" (Ayanlar Devri) başlığı konulmuştur. Türkiye'deki tarihçiler arasında da bu tabir yaygın olarak kullanılmaktadır.

[2] Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Âyanlık*, Ankara 1994, ss.1-2.

[3] Yuzo Nagata, *Tarihte Âyanlar: Karaosmanoğulları Üzerinde Bir İnceleme*, Ankara 1997;Feridun Emecen, "Doğu Karadeniz'de Âyanlık: Tirebolulu Kethüdazâde Mehmed Emin Ağa", *Belleten*, LXV/242 (Nisan 2001), ss.193-203.

sisteminin çöküşüyle reâya çiftliklerinin ele geçirilmesi, mevât arazi ile piyade-müsellem çiftliklerinin "mensûh çiftlikler" haline getirilmesi gibi sebepler ön plâna çıkmaktadır.[4]

Gilles Veinstein ve Bruce McGowan gibi tarihçiler ise, âyanların servet ve kudret kaynağının büyük çiftliklerde değil, iltizam ve mukataa gibi faaliyetlerde bulunduğunu belirtmekle, farklı bir izah tarzını benimsemişlerdir.[5] Yuzo Nagata ise, Karaosmanoğulları ailesi üzerine yaptığı araştırma ile her iki görüşü birleştirmiştir. Yazar mukataa/iltizam usulü ile çiftlik arasında, temelde bir bağlantı olduğunu belirtmektedir.[6]

Feridun Emecen ise Doğu Karadeniz âyanları hakkında yazdığı makalesinde, âyanların muayyen alt zümrelerine değinmek suretiyle meseleyi sosyolojik bir temele çekmiştir. Doğu Karadeniz âyanlarının çoğunun asıl desteğini Çepni/Türkmen gruplarının sağladığını açıklamıştır. Yazarın belirttiği fikir, âyanlığı ortaya çıkaran amiller kadar önemli bir konudur.[7]

Her ne sebeple olursa olsun XVII. yüzyıl boyunca güçlenen âyanlar, XVIII. yüzyılda her alanda denetimi ele geçirmişlerdir. XVIII. yüzyılın başından itibaren âyanlığın güçlenmesiyle birlikte Klasik Osmanlı düzeninde bazı değişmeler meydana gelmeye başlamıştır. Âyanlığın güçlenişini, kesin bir tarihe bağlamak yanlış olduğu gibi yalnızca âyanların siyasî tarihini incelemek de o kadar yanlıştır. İlk ayanlık incelemeleri ise biyografik araştırmalara dayanır. Âyanlık müessesinin ortaya çıkışı ve gelişiminde hangi tesirlerin etkili olduğunu tespit etmek için önceki yüzyıllara kadar inmek, âyan ailelerinin kökenleri, güç kaynakları ve siyasi–ekonomik hayatta bulundukları mevkii tespit etmek, konunun anlaşılması için şarttır.

XVIII. yüzyıl boyunca Osmanlı Devleti'nin içeride ve dışarıda karşılaştığı sorunlar âyanlık düzeninin oluşmasını sağlayan süreci başlatmıştır. İmparatorluğun her tarafında mütegallibelerin ortaya çıkması, leventlerin kapı halkı haline gelmesi, mirî sistemin bozulması, iltizam ve mukataa sistemine geçilmesi ve tahrir usûlünün terk edilmesi gibi sebeplerle, âyanlar XVII. yüzyılın

---

[4] Nagata, *Tarihte Âyanlar*, ss.1-7. Eserde bu hususlarda çok geniş değerlendirmeler vardır.
[5] Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Âyanlık*, ss.97-98; Rıza Karagöz, *Canikli Ali Paşa*, Ankara 2003, ss.4-5.
[6] Nagata, *Tarihte Âyanlar*, ss.94-105.
[7] Emecen, "Doğu Karadenizde Ayanlık", ss.193-203.

sonlarından itibaren kendi adlarıyla anılan bir dönemi başlatmışlardır. 1683 Viyana bozgunu ile başlayan iç çalkantılar, bu sürecin hızlanmasını ve kalıcı olmasını sağladı.[8] Çeşitli durumlardan istifade ederek, ekonomik durumlarını daha da sağlamlaştıran âyan aileleri, hizmetlerinde tuttukları kapı halkı ile askerî etkinliklerini de artırdılar. XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ikinci görevliler diyebileceğimiz mütesellim, voyvoda, muhassıllık ve eminlik makamlarını da ele geçirerek güçlerini daha da artırdılar.

Güçlerini giderek artıran ayanların XVIII. yüzyılın ikinci yarısındaki rolleri çok yönlü ve etkili olmuştur. Devlet her alanda ayanları istihdam etmiştir. Güvenliğin sağlanmasından, vergilerin toplanmasına; kaçakların yakalanmasından, ordu için asker teminine; fiyatların tespitinden, donanma için gemi yapımına kadar devleti ilgilendiren her sorun, âyanlara havale edilmiştir.[9] Bu yolla mühim mevkileri ele geçiren ailelerin kendini ispat etmemiş yeni fertleri, kendilerini ispat edip askerî zümreye iltihak imkânını da bulmuş oluyorlardı Devlet ihtiyaç duydukça ayanlara başvurmuş, bazı âyanlarda nüfuzlarını artırarak zamanla büyük hanedanlıklar kurmaya muvaffak olmuşlardır. Anadolu'da kurulan büyük hanedanlıklar arasına, Doğu ve Orta Karadeniz'den Tuzcuoğulları ve Caniklizâdeler ile daha küçük âyan aileleri olan Şatırzâdeler, Kalcızâdeler, Kethüdazâdeler ve Gogozâdeler gibi ailelerin katıldığı görülür.[10]

XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ayanların birçoğu vezir ve mirmiran rütbesiyle vali, muhassıl, mutasarrıf veya mütesellim görevlerinde istihdam ediliyorlardı. Anadolu ve Rumeli toprakları nüfuz taksimine uğramıştı. Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılmasından sonra oluşan beylikler benzeri bir yapı oluşturmuştu. Komşu âyanlarla hak iddia ettikleri topraklar için savaşa tutuştukları gibi, ortak çıkarları doğrultusunda ittifaklar kurdukları da olmuştur.

XIX. yüzyılın başlarından itibaren İstanbul hükümeti, taşrada yerel yöneticilere dağıttığı iktidarını toplayabilmek amacıyla âyanlığı kaldırıp şehir

---

[8] Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Âyanlık*, ss.60-63; Özcan Mert, "II. Mahmud Devrinde Anadolu ve Rumeli'nin Sosyal ve Ekonomik Durumu (1808-1839)", *Türk Dünyası Araştırmaları*, XVIII (Haziran 1982), İstanbul 1982, ss.36-38; Mustafa Akdağ, "Genel Çizgileriyle XVII. Yüzyıl Türkiye Tarihi", *Tarih Araştırmaları Dergisi,* IV/6-7 (1966), Ankara 1968, s.217.

[9] Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Âyanlık*, ss.141-153; Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Ankara 1997, ss.36-37.

[10] Emecen, "Doğu Karadeniz'de Âyanlık", ss.193-209; Münir Aktepe, "Tuzcuoğulları İsyanı", *Tarih Dergisi*, V-VI (İstanbul 1953), ss.21-56; Necdet Sakaoğlu, *Köse Paşa Hanedanı*, İstanbul 1998, ss.8-10; Karagöz, *Canikli Ali Paşa*, ss.8-9.

kethüdalığını kurmak, isyan edenleri cezalandırmak ve ıslahâtlar yapmak gibi bir dizi önlemlere başvurdu. Fakat ilk teşebbüslerde istenen sonuç alınamadı.[11]

Türkiye'de ciddi âyanlık incelemeleri daha çok Rumeli ve Ege bölgesi âyanları üzerinde yapılmıştır. Araştırmacıyı bu yola sevk eden en önemli sebepler, burada ayan olan ailelerin ilişki içinde oldukları batılı ülkelerin vesikalarına konu olmaları ve bol sayıda seyyahların müşahedeleridir. Bu kaynaklar, arşiv vesikalarıyla desteklendiğinde, araştırmacının işi kolaylaşmaktadır. Türkiye'de özellikle Karadeniz âyanları hakkında, Mustafa Cezar'ın "Bir Âyanın Muhallefatı: Havza ve Köprü Kazaları Âyanı Kör İsmail-Oğlu Hüseyin", Münir Aktepe'nin "Tuzcuoğulları İsyanı", Canay Şahin'in "The Rise and fall of an Âyan family in eighteenth century Anatolia: The Caniklizades (1737-1808)" adında basılmamış doktora tezi, Rıza Karagöz'ün "Canikli Ali Paşa" ve Feridun Emecen'in "Doğu Karadeniz'de Âyanlık: Tirebolulu Kethüdazâde Mehmet Emin Ağa" adlı makaleleri ve incelemeleri istisna tutulursa konu maalesef işlenmemiştir.[12] Caniklizâdeler ailesinin siyasî faaliyetleri hakkında Canay Şahin'in araştırmasında geniş bilgi verildiğinden konuya kısaca değinilmiştir.

Bölgede özellikle uzun süre âyanlık ve valilik yapmış olan ve Kafkas-Rus siyasetinde birinci derecede rol oynayan, hatta yönlendiren Üçüncüzâdeler, Hazinedarzâdeler ve Gogozâdeler gibi ailelerin tarihi hakkında hiçbir inceleme yapılmamıştır. Ancak son zamanlarda Karadeniz bölgesi üzerine yapılan araştırmalarda bir artış gözlemlenmektedir.

Başlangıçtan itibaren temel olarak incelenen konu, araştırma alanı bakımından yeni çeşitlenmeye başlamıştır. Örneğin, âyanlık mimarisi üzerine İnci Kuyulu'nun "Karaosmanoğlu Ailesine Ait Mimarî Eserler" adlı araştırmadan başka bir inceleme yoktur. Bu inceleme de Karaosmanoğullarının vakıflarına bağlı olarak yapılmış olan hayır kurumları üzerinedir. Âyanların sosyal ve ekonomik mevkilerini yansıtan, onların siyasî konumlarına ışık tutan konaklar ve kaleler hakkında hiçbir araştırma yapılmamıştır. Doğu Karadeniz âyanlarından Kelalioğulları, Genç Mustafa Ağa, Tuzcuoğulları, Hacısalihoğulları ve

---

[11] Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu*, s.33.

[12] Aktepe, "Tuzcuoğulları İsyanı", ss.5-10; Özcan Mert, *XIII. ve XIX. Yüzyılda Çapanoğulları*, Ankara 1980; Emecen, "Doğu Karadeniz'de Âyanlık", ss.193-209.

Hazidarzâdelerin kaleyi andıran (konumuzu da yakından ilgilendiren) mimarî yapılarının olmasına rağmen bu konuda araştırma yoktur.[13]

Âyanlık kurumu hakkında genelleştirilen bilgilerin doğru olabilmesi için, dar bölgeli çalışmaların artması gerekir. Dar bölgeli araştırmalar yoluyla, genellikle âyanlar arasında mevcut olan ilişkiler de anlaşılabilir. Âyanların tamamına yakını evlilik yoluyla akrabalık tesis etmişlerdir. Sosyolojik olarak bakıldığında, âyanlar ile halk arasında toplumsal tabakalaşmanın olduğu, bu durumdan anlaşılır. Âyanlar, idari mekanizma içinde, farklı statüler ve ilişkiler yoluyla değişik münasebetlerde de bulunmuşlardır.

Aydınlatılması gereken diğer bir konu da âyanlıktan ağalığa geçiş süreci ve bu sürecin aşamalarıdır. Bu sürecin başlamasında 1858 Arazi Kanunnâmesinin önemli etkileri olmuştur. Kanun, mirî arazi mutasarrıfına, özel mülk sahibinin yetkilerini bahşetmiştir.1911 tarihinde çıkarılan kanun ile haklar daha da genişletilerek mirî arazi mutasarrıfına ferağ, kira, ipoteğe verme, doğal ve medeni semerelerinden yararlanma; binaları sökerek tarla yapma ve arazi üzerine bina yapma hakları verilmiştir.[14] Özellikle Karadeniz'de yer alan eski âyan ailelerinin ellerinde bulunan toprakların tasarruf şekillerinde, 1858 Arazi kanunnâmesi ve 1911'de çıkarılan kanun ile meydana gelen değişikliklerin incelenmesi günümüzde de etkisini sürdüren bu durumun anlaşılmasını kolaylaştıracaktır. Bunun içinde nüfus kayıtları ve arazi tahrir defterlerinin çok titiz bir şekilde incelenmesi gereklidir. Bu süreçte, bazı olayların meydana geldiğini gösteren belgeler bulunmaktadır.

Bu duruma işaret eden en ilginç olaylardan birisi, Piraziz'in eski âyan ailelerinden Gedikalizâdeler ile Rum ahali arasında meydana gelen arazi anlaşmazlığıdır. Olaylar, Gedikalizâdeler toprakları üzerinde müste'cir, kiracı, maraba olarak çalışan Rumların teamüller gereği, hâsılattan, mal sahiplerine vermeleri gereken payı 1324 (1908) yılında vermemeleri sonucu başlamıştır. Gelişen olaylar ile birlikte, arazi ve emlaklarının kendilerinden alınarak eski âyan

---

[13] *BOA, HH*, nr. 2753/A; *BOA, D, BŞM, MHF*, 13077; *BOA, TAD*, c.2, s.70, h.2; *BOA, HH*, nr. 31995.

[14] Halil Cin, Gül Akyılmaz, *Feodalite ve Osmanlı Düzeni*, Adana 2000, s.376; Özcan Mert'de aynı hususta "Arazi kanunnâmesi âyanlara tasarruf ettikleri topraklara sahip olmalarına imkân sağladı." demektedir. Özcan Mert "Osmanlı Devleti Tarihinde Âyanlık Dönemi", *Osmanlı*, VI, Ankara 1999, s. 174.

ailesine verilmeye çalışıldığını belirtmişler bu duruma karşı çıkmışlardır. Araştırmalar sonucu, Rum ailelerin köye tarlalarda marabacılık yapmak için getirilmiş olduğu anlaşılmış ve tapu senedinin de ailenin elinde olduğu belirtilmiştir. Dava konusu olan toprakların kökeninin mirî arazi olma ihtimali çok yüksektir. Her ne kadar durum zaman içerisinde kanunlarla düzenlenmeye çalışılmışsa da bazı olaylar da yaşanmıştır.[15] Konunun araştırılması, toprak üzerinde meydana gelen değişmeler hakkında da bilgiler verecektir.

Hazırlanan tezde, arşiv kaynaklarına dayanarak, haklarında çok az araştırma yapılan Caniklizâdeler, Hazinedarzâdeler, Gogozâdeler ve Kalcızâdeler gibi âyan ailelerinin Tanzimat'tan önceki durumları çok yönlü olarak incelenmiştir. Ayrıca hükümet-âyan mücadeleleri ile ayanlar ve halk arasındaki sosyal ilişkilere de değinilmiştir.

A. Âyanlığın Kaldırılmasından Sonra Âyan Ailelerinin Durumu

Ayrı bir başlık altında sunduğumuz bu konu, aslında tek başına araştırma olacak derece de geniştir. Ancak 1850'den sonra ayanların durumu konumuzun dışında olduğundan giriş bölümünde kısaca değinmeyi uygun buluyoruz.

II. Mahmud padişah olduğu sırada Osmanlı İmparatorluğu baştan başa karışıklıklar içindeydi. İmparatorluğun her yanındaki sancakların idaresi, çoğu merkeze yarı bağlı ya da yarı asi olan yerli âyanların eline geçmiş bulunuyordu.[16]

1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşına son veren Bükreş Antlaşması imzalandıktan sonra II. Mahmud taşrayı merkeze bağlamak üzere âyanlarla açık bir şekilde mücadeleye girişti. Padişah, âyanlara hâkim olmak için âyanın ölümünü bekleme, âyanları birbirine karşı kullanma ve âyanlara doğrudan kuvvet kullanma gibi üç farklı usûle başvurdu.[17] Alınan bu tedbirler başarılı olmuş ve merkeziyetçilik sağlanmıştı. Elde edilen bu başarıların kalıcı olması ise, yapılan merkeziyetçi reformlarla mümkün olabilmiştir.

---

[15] *BOA, DH, MUİ*, nr.49/2-29, lef:1-14. Yapılan araştırmalar sonucu, "Temürci karyesinde bâ-tapu mutasarrıf oldukları bahçe ve tarla vesâirelerinde marabacılık sûretiyle tavattûn ve iskân ettirilmiş olan Rûm ahali mahaller kâmilen Gedikalizâdelerin tapû senedâtı dâhilinde olup araziyi mezkûrede meskûn olan Rumların müste'cir bulundukları" kanaatine varılmıştır.

[16] Mert, "II. Mahmud Devrinde Anadolu ve Rumeli", s.40.

[17] Özcan Mert, "II. Mahmud Döneminde Taşradaki Merkeziyetçilik Politikası", *Türkler*, XIII, Ankara 1999, ss.720-725.

II. Mahmud merkezileştirme siyasetini, âyanların kontrolüne bırakılmış olan askerî kuvvetlere de uyguladı. Tımarlı sipahi usûlünün bozulmasından sonra, ordunun savaş gücünü âyanların yanında toplanmış olan başıboş leventler ile hâkimiyet sahası köylerden toplanan eğitimsiz ve disiplinsiz gönüllü askerler oluşturuyordu. Devlet düzenli bir şekilde elinde bulunduramadığı askerî gücün âyanın kontrolünde kalmasına izin vermiştir. Fakat bu güçler önce âyana bağlıydı, daha sonra ise, sultanın otoritesinden çok halifelik sıfatına bağlıydı. Bu güç âyanların devlete karşı isyanlarında bir dayanak noktası olmuş ve hazır kuvvet olarak kullanılmıştır. II. Mahmud yeniçeri ocağının kaldırılmasından az sonra taşradaki askerî kuvvetleri de merkeze bağladı. Özellikle köylülere karşı zarar veren deliller 1829 yılında, ticaretle uğraşan tımarlı sipahilerde 1831 yılında kaldırıldı. Zaten bundan önce çeşitli tarihlerde kurulan merkezî ordularla bu yapılmaya çalışılmış, "Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye" ve "Redif Askeri Sistemi" nin kurulmasıyla devlet, âyanın askerî gücünü kullanmaktan kurtulmuştur. Yeni kurulan ordu için önce kölelerden subay yetiştirilmeye çalışıldı. Bu usûlün yararlı olmaması üzerine, âyanlardan subay yetiştirme yoluna gidildiyse de başarılı olunamamış, bunun üzerine halktan subay yetiştirilmeye başlanmıştır.[18]

Osmanlı imparatorluğunda 1839'dan hemen sonra yapılan yeniliklerle merkezileştirme politikası artarak devam etmiştir. Getirilen yeni usûle göre, her eyaletin maliye, mülkiye ve zaptiye işleri valiye emaneten havale edilecek, yanına yardımcı olmak üzere de bir defterdar verilecekti. Yeni kurulan kazalara ise, "eşrâf-ı hanedândan birer müdür" seçilmesi kanun haline getirildi. Mart 1842 tarihinden itibaren uygulanması öngörülen yeni yönetim biçimi, Tanzimat'ın uygulandığı bütün eyaletlerde yürürlüğe konmuştur. Kaza müdürlerinin yöre ileri gelenlerince seçilmeleri, kanunda yer almışsa da, uygulamada sancak kaymakamları, akrabaları olan kimseleri bu göreve getirmişlerdir.[19] Yetkilerin bu şekilde devredilmesi, âyanların işine yaramış oldu. Bu dönemde, âyanların yoğun

[18] Mert, "II. Mahmud Devrinde Anadolu ve Rumeli", ss.48-54.; "Sürmene kazası hanedânından Hasan, Cafer, Emin ve Mikdad Ağalar asâkir-i bahriyeye" kendi istekleriyle yazılmak istemişler, devlet de kendilerini onbaşı rütbesiyle ödüllendirmiştir. *Takvim-i Vakayi*, S.403, Rebi'ül-evvel 1265 / Aralık 1850.

[19] *BOA, İrade Meclis-i Vâlâ*, nr. 5758; Musa Çadırcı, "Türkiye'de Kazâ Yönetimi (1840-1876)", *Belleten*, LII/206, (Nisan 1989), ss.238-240.

şekilde kaza müdürlüklerine talip oldukları gözlenmektedir. Trabzon hanedanından Kalcızâde Osman Ağa Vakf-ı Sağîr kazası müdürlüğüne, Kalcızâde Mehmed Bey Rize'de kaza müdürlüğüne,[20] Kalcızâde Ömer Ağa Sürmene kazası müdürlüğüne getirilmişlerdir.[21] Azledildikten sonra bizzat İstanbul'a gidip kaza müdürlüklerini isteyen ve kaza müdürlükleri için torpil yaptırmaya çalışan vücûh-u memlekete de çok sık rastlanır olmuştu. Bu çabaları sonucunda, genellikle herhangi bir kaza müdürlüğüne atanıyorlardı.[22]

Âyanlar adlî yollarla da sıkıştırılmışlardır. XVIII. ve XIX. yüzyılın başlarında taşra idaresinde, âyanların eline geçmeyen tek kurum olarak mahkemeler kalmıştır. Âyanlar mahkemeleri ele geçiremeseler bile kadıları korkutarak hâkimiyetleri altına almayı başarmışlardır. Aslında kadıların âyanlar üzerinde adlî yollarla da olsa çok geniş kontrol güçleri vardı. Hükümet, XVIII. yüzyıl boyunca âyan yolsuzluklarını, taşradaki kadılar vasıtasıyla kontrol etmeyi tercih etmiştir. Bazı durumlarda merkezden gönderilen müşir vasıtasıyla soruşturma yapıldığı da olmuştur. Fakat bunlar yine de âyanın etkisine açık durumlardı. Tanzimat yenilikleri adlî alanlarda da uygulamaya başlayınca kanunlara muhalif hareket eden taşradaki âyan ailelerinin İstanbul'daki mahkemelerde yargılanması yoluna gidilmiş ve ayanlara da sık sık "tanzimât-ı hayriyenin haricinde hareket etmemek üzere vesayay-ı lazime iş'ar" edilmiştir.[23]

Yenilik süreci içinde âyanların lehine işleyen tek husus ise toprak reformu olmuştur. "Bir kâriye ve kasabanın bütün arazisi toptan olarak ahalisinin heyet-i mecmûasına veyahut içlerinden bi-l-intihâp bir veya iki üç şahsa ihâle ve tevfîz olunmayıp, ahaliden her şahsa başka başka arazi ihale olunarak keyfiyeti tasarruflarını mübeyyin yedlerine tapû senetleri ita olunur"[24] maddesine rağmen köylülerin zararına olarak âyan aileleri, geniş mirî arazilere sahip olmayı başarmışlardır.1847 tarihli Tapû Nizamnâmesi ile 1858 tarihli Arazi Kanunnâmesi

[20] *BOA, Meclis-i Vâlâ,* nr. 237/1.
[21] *BOA, İrade Meclis-i Vâlâ*, nr. 5758.
[22] *BOA, İrade Meclis-i Vâla*â nr. 7014.
[23] *BOA, İrade Meclis-i Vâlâ*, nr. 7014; Tirebolu âyanı Kethüdazâde Mehmed Emin Ağa hakkında şikâyetler çoğalınca İstanbul'da yargılanması yoluna gidilmiştir. Suçsuzluğuna karar verilmiş olsa bile mahkeme sürecinden dolayı çok rahat hareket edemediği anlaşılmaktadır. Geniş bilgi için bkz. *BOA, Meclis-i Vâlâ*, nr.932; *BOA, Meclis-i Vâlâ*, nr. 963.
[24] Değerlendirme için bkz. Cin, Akyılmaz, *Feodalite*, ss.368-369.

âyanlara tasarruf ettikleri topraklara sahip olma yolunu açmış[25] 1911 tarihindeki "Emval-i gayr-ı menkûlenin tasarrufu hakkında kanûn-ı muvakkat"le bu süreç tamamlanmıştır.[26] Böylece toprak ağalığı tapulaşarak meşru hale gelmiş oldu.

Âyanlar, uygulanan merkezileştirme siyaseti sonucu idarî ve askerî güçlerini kaybetmiş olsalar bile, taşradaki sosyal ve iktisadî nüfuzlarını devam ettirmede başarılı olmuşlardır.

Tablo 1.1. Eski âyan ailelerinin XIX. yüzyılın sonlarındaki durumları[27]

Kazanın Adı	**Ailenin Adı**	**Valinin Değerlendirmesi**
Nefs-i Trabzon	Kalcızâde Hacı Osman Paşa	Kıdem ve şahsiyetçe birinci derecede ise de emlâk ve servetçe üçüncü derecededir
Nefs-i Trabzon	Kalcızâde İstablı Âmire payelülerinden Mehmed Bey	″
Giresun	Dizdarzâde Ahmed Bey ve oğlu Abdullah Bey	Kıdem ve haysiyetçe birinci ve servetçe ikinci derecededir.
Giresun-Piraziz	Gedikalizâde Ahmed Ağa	Servet ve haysiyetçe birinci derecededir.
Ordu	Hazinedarzâde Ali Bey ve biraderleri İbrahim ve Osman Beyler	Servet ve haysiyetçe birinci derecededir.
Ordu	Yine Hazinedarzâde Ahmed Bey	″
Görele	Gogozâde Süleyman Bey	Servet ve haysiyetçe ikinci derecededir.
Şarlı Nahiyesi	Gogozâde Hasan Bey	″
Yomra Nahiyesi	Şatırzâde Kapucubaşı Mikdad ve biraderi İbrahim Beyler	Servet ve haysiyetçe birinci derecededir.
Rize	Tuzcuzâde Mahmud Ağa	″
Rize	Tuzcuzâde Mehmed Ağa	″
Rize	Tuzcuzâde İsmail Ağa	″

[25] Mert, "Osmanlı Devleti Tarihinde Âyanlık Dönemi", ss.178-179.
[26] Cin, Akyılmaz, *Feodalite*, s.375.
[27] Yüksel, *Doğu Karadeniz Araştırmaları, ss.*5-50. Yazar, belgelerden elde ettiği listeyi geniş bir şekilde değerlendirmiştir. Burada sadece incelediğimiz âyan aileleri listeye alınmıştır.

Trabzon Valisi Sırrı Paşa'nın[28] Trabzon ve Rize'den Mabeyn Başkâtipliği'ne gönderdiği 12 Eylül 1880 tarihli iki rapor eski âyan ailelerinin XIX. yüzyılın sonlarındaki durumlarına ışık tutmaktadır. Rapordan anlaşıldığına göre, Trabzon çevresindeki eski âyan aileleri, halk üzerinde baskı yaptıklarından bazı huzursuzluklara yol açmışlardır. Halkın huzursuzluğunu ortadan kaldırmak için ise, bazı nüfuzlu kişilerin başka yerlere sürgün edilmeleri tavsiye edilmektedir. Vali Sırrı Paşa tarafından İstanbul'a gönderilen Doğu Karadeniz'in önde gelen ailelerine ait defterin başlığında "Trabzon vilayetinin elviye-i bâkiye-i selasesinde kıdem ve haysiyet ve emlâk ve servetçe ahali-i sâireden mümtaz olanların isim ve şöhretini mübeyyin defterdir." denilerek takdim yapılmıştır. Liste incelendiğinde, âyan ailelerinin nüfuz ve servet yönünden güçlü merkezileştirme politikalarının ardından da, varlıklarını aynen devam ettirdikleri anlaşılmaktadır. Trabzon'da Şatırzâdeler, Kalcızâdeler; Giresun'da Laçinzâdeler, Dizdarzâdeler, Gedikalizâdeler; Görele'de Gogozâdeler; Ordu'da Hazinedarzâdeler ve Rize'de Tuzcuzâdeler eski konumlarını korumuşlardır. İmparatorluğun yıkılışına kadar da bu durum böyle devam etmiştir (Bkz.Tablo.1).

B. Konu Hakkındaki Belgeler

Âyanların askerî ve siyasî faaliyetleri için Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve Milli Kütüphanede bulunan Trabzon Şer'iyye Sicillerinden, vakıf kayıtları için Vakıflar Arşivinden yararlanıldı.

a. Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Arşivde yer alan belgelerden Mühimme defterleri, Hatt-ı Hümâyûn tasnifi, Muhtelif Cevdet Tasnifleri, Trabzon Ahkâm defterleri, Ali Emiri tasnifi, İbnülemin tasnifi, Kamil Kepeci tasnifi, Atik Şikâyet defterleri ve İradeler tasnifi incelenmiştir. Bu belge gruplarında, daha çok âyanların siyasi tarihlerine ışık tutacak bilgiler mevcuttur. İlk dört adet Trabzon Ahkâm Defterlerinde, âyanlar hakkında birçok bilgi vardır. Daha sonraki dört defterde ise bilgiler azalmaktadır. Mühimme defterlerinde bilgiler bulunmasına karşılık iyice incelenmesi gerekir. Ali Emiri tasnifinde inceleme dönemine ait nadir bilgiler vardır. II. Mahmud

[28] Giritli Sırrı Paşa, öğrenimini tamamladıktan sonra memleketinde memuriyete başladı. Çeşitli görevlerden sonra valiliğe kadar yükselmiştir. Geniş bilgi için bkz. Ayhan Yüksel, *Doğu Karadeniz Araştırmaları*, İstanbul 2005, ss.44-45.

zamanının tamamına bakıldığı halde hiçbir belgeye rastlanmamıştır. İbnülemin tasnifi içinde yer alan muhallefât, maliye, tımar, vakıf ve askeriye tasnifleri incelendi. Muallim Cevdet tasnifi içinde en temel kaynaklar bulunmaktadır. Âyanlığın kaldırılış sürecindeki olayları ve gelişmeleri, iradeler tasnifinden takip etmek mümkündür.

Ailenin ekonomik durumunu ortaya koymak üzere ise, Maliyeden müdevver defterler, Muhallefât halifeliği defterleri ve Kâmil Kepeci tasnifi içinde yeralan Başmuhasebe muhallefât kalemi defterleri incelenmiştir. Maliyeden müdevver defterler, mukataat, mâlikane, bedel-i iltizâm, kuyud-ı ahkâm-ı muhallefât defterlerinden oluşur. Âyanların muhallefatları bu belgeler grubundan incelenmiştir. Muhallefat halifeliğine ait 42 defter bulunmaktadır. Bu defterlerin tamamı incelenmiş ve bu defterlerden âyanlara ait muhallefât kayıtları elde edilmiştir. Bâb-ı defteri muhallefât hazinesi, başmuhasebe kalemi-malikâne defteri ve Bâb-ı defteri- Haremeyn muhasebesi defter gruplarında da âyanların ekonomik durumlarına ışık tutacak bilgilere rastlanmaktadır.

Ailenin 1830'dan sonraki yıllara ait tarihlerinin incelenmesi için Takvim-i Vakayi gazetesinin ve Meclis-i Vâlâ belgelerinin incelenmesi gerekir. Takvim-i Vakayi gazetesinde, Karadeniz âyanları hakkında arşiv kaynakları kadar bilgiler bulunmamaktadır.

Daha çok vuku'at-ı gayr-i resmiye, vuku'at-ı resmiye adı altında ufak bilgiler vardır. Bu bilgiler ise konuyu aydınlatıcı niteliğe sahip değildir. Daha çok görevlendirmeler ve atamalar hakkında bilgi verir. Meclis-i Vâlâ defterlerinde bol malzeme vardır.

b. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi

Ankara'da bulunan arşivlerde Karadeniz âyanları hakkında birçok vakıf kayıtlarına rastlanmıştır.

c. Şer'iyye Sicilleri

Karadeniz âyanları hakkında en esaslı belgelerin olduğu kayıtlardır. Trabzon Şer'iyye Sicilleri, en bol belgelerin olduğu kaynaktır. Eyalet merkezi özelliği gösterdiğinden her türlü bilgiye rastlanmaktadır. Bölgedeki diğer şer'iyye sicilleri daha geç tarihlerde tutulmaya başlanmıştır. Tirebolu gibi daha küçük

kazalara ait şer'iyye sicilleri de vardır. Samsun şer'iyye sicillerinde, özellikle Canik sancağındaki âyanlar hakkında bilgilere rastlanmaktadır.

XVIII. yüzyılın ikinci yarısındaki döneme ait vak'anüvis tarihlerinde konuyla ilgili yeteri kadar geniş bilgi yoktur. En zengin bilgiler, 1774–1825 tarihleri arasındaki olayların anlatıldığı Ahmet Cevdet Paşa'nın "Tarih-i Cevdet" adlı eserinde yer alır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. TRABZON EYALETİ

1.1. Tarihçe

Bölge, arkeolojik araştırmaların gösterdiğine göre, M.Ö.5000 yılından itibaren yerleşime açılmıştır. Bölgenin ilk insanlarının ise, "Gaşkalar" olduğu mahalli kazılarda bulunan eşyalardan anlaşılmaktadır. Gaşkalar daha sonra Hitit egemenliğine girerek yok oldular. Hititler de M.Ö.1200 yıllarında Frigler denilen denizci kavimleri tarafından yıkılmıştır.[1] Anadolu'da Frig egemenliğinden sonra, özellikle Doğu Karadeniz kıyı şeridinde Kimmerlerin tarih sahnesine çıktığı görülmektedir. Bu bölgeyi ele geçiren Kimmerler, kıyı şeridindeki bazı şehirleri tahrip ettiler; ancak Lidya Kralı Giges Kimmerleri yendikten sonra, Ege'nin denizci milletlerinden Miletliler bu bölgeye yerleşmiştir.[2] Bu sırada Anadolu hâkimiyeti yüzünden Lidya Kralı Krezüs ile Pers İmparatoru Kurus, M.Ö. 546 yılında savaşmışlar, Pers imparatoru savaşı kazanınca bölge Perslerin idaresine geçmiş, bu hâkimiyet Makedonya Kralı Büyük İskender'in M.Ö. 334 yılındaki doğu seferine kadar devam etmiştir.[3] Büyük İskender'in M.Ö. 323 yılında ölümü üzerine, bölge Büyük İskender'in komutanları idaresinde kaldı.[4] Daha sonra, Pers asilzadelerinden Mitridat, M.Ö.255 yıllarında Orta Karadeniz'de Pont Krallığı adıyla bir devlet kurmuştur.[5] Pont Krallığı ile Roma İmparatorluğu arasında uzun süren savaşlar sonucu, bölge M.Ö.63-M.S.395 yılları arasında Roma İmparatorluğunun hâkimiyetine girmiştir.[6] Roma İmparatorluğu ikiye bölündükten sonra bölge Doğu Roma İmparatorluğu'nun idaresine geçti.

1071 Malazgirt Savaşı ile Anadolu kapıları Türklere açılınca Trabzon çevresine de yoğun saldırılar yapılmıştır. Savaşın ardından Çepniler, Hristiyanlara karşı Türk hudutlarının korunması ve akınlar yapmak gayesiyle Bayburt çevresine

---

[1] M.Emin Yolalıcı, *XIX. Yüzyılda Canik (Samsun) Sancağının Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Ankara 1998, s.9; Mehmet Özsait, "İlkçağ Tarihinde Trabzon ve Çevresi", *Trabzon Tarihi Sempozyumu (6-8 Kasım 1998),* Trabzon 1999, ss.35-42.

[2] Hanefi Bostan, *XV.-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadî Hayat*, Ankara 2002, s.1; Mehmet İnbaşı, "Trabzon/Batum Eyaleti Valileri (1755-1795), *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi(Atatürk'ün Doğumunun 125. Yılı Özel Sayısı)*, S.31, (Erzurum 2006), s.162.

[3] Yolalıcı, *XIX. Yüzyılda Canik*, s.10; Bostan, *XV.-XVI. Asırlarda Trabzon*, s.2.

[4] Mehmet Öz, *XV ve XVI. Yüzyıllarda Canik, A*nkara 1999, ss.2-3.

[5] Yolalıcı, *XIX..Yüzyılda Canik*, s.10; Mahmut Goloğlu, *Trabzon Tarihi*, Ankara 1985, ss.15-18. Eserde, Trabzon'un İlkçağ tarihi hakkında genel bilgiler vardır.

[6] Öz, *XV ve XVI. Yüzyıllarda Canik,* s.2; Yolalıcı, *XIX. Yüzyılda Canik*, s.10.

yerleştirildiler. Çepni grupları zamanla kıyı kesime de yayılarak bölgenin Türkleşmesini sağlamışlardır.[7]

1204'te İstanbul'un Latinler tarafından istilası üzerine Trabzon'a kaçırılan Andronikos Kommenos'un oğlu Aleksios, Gürcü Kraliçesi Tamarra yardımıyla burada imparatorluğunu ilan etmiş, böylece Türkler tarafından fethine kadar Trabzon-Rum İmparatorluğu kurulmuştur.[8] XIII. yüzyılın sonlarıyla XIV. yüzyılın başlarında Selçuklu Devletinin yıkılması ve Moğol-İlhanlı hâkimiyetinin de zayıflaması sonucu, Orta Karadeniz'de birçok ufak beylik kurulmuştur. Kurulan bu beylikler, orta kesimin daha erken Türkleşmesini ve sosyal hayatın değişmesini sağlamıştır.[9] Türklerin bölgeye yerleşmesinden itibaren bölge tarihi, küçük beylikler, Osmanlılar, Trabzon-Rum İmparatorluğu ve Akkoyunlu Devleti'nin iktidar kavgalarına bağımlı kalmıştır.[10]

Samsun ve çevresi, Osmanlı topraklarına kesin olarak I. Mehmed devrinde katılmış, bölge Canik Sancağı adı altında Sivas (Rum) Eyaletine tabi bir sancak olarak Osmanlı idarî teşkilatına dâhil edilmiştir. Samsun çevresindeki mahallî beylikler kısa bir zaman dilimi içinde Osmanlı Devleti tarafından ortadan kaldırılmıştır. Kubatoğulları Beyliği Mehmed Çelebi devrinde, Taceddinoğulları beyliği ile Taşanoğulları Beyliği ise II. Murad zamanında zapt edilmiştir.[11] Fatih Sultan Mehmed ise 1461 yılında Trabzon-Rum İmparatorluğunu fethe giderken Emiroğulları Beyliğini Osmanlı topraklarına kattı.[12]

Hiç şüphesiz ki, bölgedeki gelişmeleri etkileyen belli başlı güç Trabzon-Rum İmparatorluğu idi. Stratejik ve ticarî yönden önemli bir şehir hüviyeti taşıyan Trabzon'a ve Doğu Karadeniz bölgesine karşı Osmanlıların ilk fiilî teşebbüsleri II. Murad zamanında yapılmıştır. Akıncı kuvvetler, karaya çıkarak yağma ve tahrip hareketlerinde bulunmuşlar ve birçok esirle geri dönmüşlerdir. Fatih'in İstanbul'u almasından sonra Trabzon-Rum Kralı IV. Kalo Ioannes (1447-1458),

---

[7] Bahaeddin Yediyıldız, *Ordu Kazası Sosyal Tarihi*, Ankara 1985, ss.41-42; Faruk Sümer, "Osmanlı Devrinde Anadolu'da Yaşayan Bazı Üçoklu Oğuz Boylarına Mensup Teşekküller", *İFM*, XI/1-4 (1950), ss.451-452; İnbaşı, "Trabzon/Batum Eyaleti Valileri", s.162.

[8] Öz, *XV ve XVI. Yüzyıllarda Canik*, s.3.

[9] Yediyıldız, *Ordu Kazası*, ss.41-42.

[10] Öz, *XV ve XVI. Yüzyıllarda Canik*,ss.19-24. Bölgede kurulan beylikler ve mücadeleleri hakkında geniş bilgiler vardır.

[11] Yolalıcı, *XIX. Yüzyılda Canik*, s. 12.

[12] Yolalıcı, *XIX. Yüzyılda Canik*, s.12; Geniş bilgi için bkz. Öz, *XV ve XVI. Yüzyıllarda Canik, s*s.20-24; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, Ankara 1972, s.298.

Osmanlılara dostluk teminatı vermiş ve belli bir vergi ödemeye başlamıştır.[13] Doğudaki asıl tehlike olan Akkoyunluların Otlukbeli Savaşında yenilmesinden sonra, Fatih bütün gücünü Trabzon üzerine çevirdi. Yassıçimen yaylasından Bayburt Ovasına inen Osmanlı ordusu batıdan ve doğudan şehri kuşatmış; daha sonra Trabzon'a gelen donanma ise şehri 28 gün boyunca abluka altına almıştı. Fatih'in Trabzon'a geldiğini gören Trabzon İmparatoru, Mahmut Paşa'nın göndermiş olduğu elçiler vasıtasıyla şehri teslim edeceğini bildirmiş; nitekim 15 Ağustos 1461'de şehir Osmanlılar eline geçmiştir. Trabzon fethedilince, Trabzon İmparatorluğuna bağlı olan, Giresun'dan Hopa'ya kadar, bütün yerleşim yerleri Osmanlılara katıldı. Bölge sancak olarak teşkilatlandırıldı.[14]

Şehri ele geçiren II. Mehmed, Trabzon şehrinin yaklaşık üçte birini başka yerlere sürdü.1520-1550 yılları arasında yine Trabzondan İstanbul, Niğbolu, Bendereğli ve Tokat'a ikinci bir sürgün yapılmıştır.[15] Sürgün edilen gayr-i Müslimler yerine ise, Merzifon, Tokat, Samsun, Turhal, Zile, Canik, Satılmış ve Gedegra gibi Orta Anadolu şehir ve kasabalarından türk nüfus getirilip Trabzon çevresine yerleştirildi.[16] Daha sonra bölge tarihinde büyük roller oynayacak olan, Akkoyunlu Türklerinden Muradhanlılar ve Silvan'dan göç eden Eyyubîler gibi Türkmen aileleri de Şehzade Selim zamanında bölgeye yerleştirilmişlerdir.[17] Bu göçlerle, XVI. yüzyılda bölgenin nüfus yapısı en az yüzde elli civarında Müslümanlar lehine değişime uğramıştır.

1.2. Jeopolitik Mevki

Orta ve Doğu Karadeniz bölümü, Anadolu'nun kuzeyinde bir yay gibi uzanmaktadır. Bölge kuzeyde Rusya ile, doğuda ise İran ile sıkı ilişkiler kurabilecek bir konumdadır. Bu bölümün jeopolitik durumunu genellikle, geçitler ile deniz ticaretine elverişli doğal limanlar belirlemiştir. XVIII. yüzyılda Osmanlı kıyıları diyebileceğimiz alanlar, Rusya'nın Karadeniz kıyıları gibi ticarete uygun büyük körfez ve koylara sahip değildir. Bundan dolayıdır ki, doğal limanlara

[13] İnbaşı, "Trabzon/Batum Eyaleti Valileri", s.163.
[14] Bostan, *XV.-XVI. Asırlarda Trabzon, s*s. 6-7.
[15] Bostan, *XV.-XVI. Asırlarda Trabzon*, ss. 84-92. Fetihten sonra dış göçler hakkında çok geniş bilgiler vardır.; Gologlu, *Trabzon Tarihi*, ss. 20-21.
[16] Bostan, *XV.-XVI. Asırlarda Trabzon,* ss. 97-105. Yazar, yapılan iç göçler ve geldikleri yerler hakkında çok geniş bilgiler vermektedir. Bu konu hakkında hazırlanan tablolara bakınız.
[17] Bostan, *XV.-XVI. Asırlarda Trabzon*, ss.102-103; Murathanlıların kökeni ve Celali isyanındaki faaliyetleri hakkında bkz. Gologlu, *Trabzon Tarihi,* ss. 54-55.

sahip Sinop ve Batum şehirleri askerî ve ticarî alanlarda önem kazanmışlardır. Sinop şehri, doğal limanın varlığına rağmen ulaşımın çeşitli zorluklarından dolayı, hiçbir zaman kendinden daha avantajsız durumda olan Trabzon ve Samsun şehirlerinin önüne geçememiştir. Fakat tarihî süreç içerisinde İstanbul, Rumeli, Varna, Tuna-Trabzon arası denizyolunda bir uğrak yeri vazifesi görmüştür. Trabzon şehri ise, denize paralel uzanan dağların tek geçit yeri olması dolayısıyla ehemmiyetini sürekli hissettirmiştir.[18] İlkçağlardan itibaren iç kesimlerle bağlantıyı sağlayan geçitler sayesinde, Güney Kafkasya üzerinden Orta Asya, Çin ve İran'a ulaşan geniş bir art alanının olması Trabzon'u Doğu Karadeniz'in en önemli limanı haline getirmiştir.[19] Trabzon, deniz yoluyla da Rusya ile ilişki içinde olmuştur. Ordu ve Giresun gibi şehirlerin iç bölgelerle bağlantıları eksik olduğundan Trabzon'un bir hinterlandı olarak kalmışlardır.[20] Şehrin, karayolu bağlantısı iki önemli ana güzergâh üzerinden sağlanıyordu. İlk yol, Anadolu'nun sol kolu üzerinden ayrılan bir yoldu. Güzergâh İstanbul üzerinden başlayarak, Üsküdar, Düzce, Bolu, Gerede, Kastamonu, Taşköprü, Alaçam, Bafra, Samsun, Ünye, Ordu, Giresun ve Akçaabat kazalarını takip ederek Trabzon şehrine ulaşıyordu. İkinci yol ise, Trabzon'dan başlayarak, Erzurum, Hasankale ve Tebriz'e ulaşıyordu. İstanbul'dan Trabzon'a yelkenli gemilerle 4-5 günde; Trabzon'dan Erzurum'a yaya olarak 25-26 günde ulaşılabilmekteydi.[21]

Samsun şehri ve limanı ise her zaman için Trabzon ve Sinop şehirlerinin gerisinde kalmıştır. Samsun, Karadeniz ticaretinde Selçuklular zamanında önemli bir yer işgal etmesine karşın Osmanlı Devleti zamanında ticarî açıdan günden güne geriledi ve eski önemini kaybetti. XV. ve XVI. yüzyıllarda Karadeniz'in bir iç deniz haline gelmesi ve yabancı ticaret gemilerinin denize girmelerinin yasaklanması bütün Karadeniz kıyı kentlerinin gerilemesine sebep oldu. Bu durum sonucunda Samsun iskelesi de az önemi olan bir iskele konumuna düşmüş, 1774 yılında Kırım'ın terkinden sonra Samsun şehrinin önemi daha da azalmıştır.

Avrupalı gemicilerin Karadeniz'de ticarî faaliyete başlaması, tütün ekiminin yaygınlaşması ve Kırım'dan gelen göçmenlerin bölgeye yerleştirilmeleri

---

[18] *Türkiye Coğrafya Atlası*, İstanbul 2004, s.13-31.
[19] Bostan, *XV.-XVI. Asırlarda Trabzon,* ss.372-373; Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu*, s.366.
[20] Yolalıcı, *XIX. yüzyılda Canik*, ss.21-25.
[21] Bostan, *XV.-XVI. Asırlarda Trabzon*, s.375; Şehabettin Tekindağ, "Trabzon", *İA*, XII/1, İstanbul 1993, ss.457-458.

gibi sebeplerden dolayı, Samsun iskelesi XIX. yüzyılın ortalarından itibaren yeniden gelişmeye başladı. Bu hızlı gelişme sonucunda, önemi artarak transit liman durumuna gelmiştir. Bundan sonra Samsun limanı, İç Anadolu'dan gelen malların ihraç edildiği ve dış ülkelerden ithal edilen malların İç Anadolu'ya sevk edildiği bir liman özelliği kazanmıştır.[22]

Bunlardan başka, incelediğimiz bölgenin imparatorluğun gerileme döneminde bazı özel hususiyetlere bağlı olarak öneminin arttığı görülmektedir. Kuzey cephesini, Ruslara karşı savunan Kırım Hanlığının çeşitli aşamalardan sonra Rus hâkimiyetine girmesi Karadeniz kıyılarını doğrudan tehlike altında bıraktı. Kırım'ın kaybedilmesiyle beraber stratejik noktalardan başka, devletin büyük bir asker kaynağı da elinden çıkmıştı. Bu değişikliklerden sonra Faş Kalesi Kafkasya'nın en önemli stratejik noktası haline geldi. Genellikle, Osmanlı-Rus Savaşlarında stratejik öneminden dolayı mutlaka savunulması gereken mevki durumuna yükselen Faş Kalesi ve Kafkas Savaşları için ihtiyaç duyulan büyük miktarlardaki askerler Karadeniz kıyılarından toplanır olmuştur. Nitekim İstanbul'dan, Trabzon'daki vali ve âyanlara bu konuda sık sık emirler gönderildiği dikkati çekmektedir. Bütün bu faaliyetler merkezî idare ile yerel yöneticiler arasındaki ilişkileri de birinci derecede etkilemiştir. Sefer zamanlarında kitleler halinde asker toplanması, Karadeniz kıyılarının tarım, ticaret ve ekonomisini de olumsuz yönde etkilemiştir.

Yörenin önemini artıran bir diğer husus, imparatorluk donanması için ihtiyaç duyulan Kendir'in büyük bir kısmının Canik Sancağından elde edilmesidir. Canik Sancağından elde edilen Kendir, Samsun limanından gemilerle Tersane-i Âmire'ye nakledilir, burada gemi inşasında ana hammadde olarak kullanılırdı.[23] Trabzon eyaletine bağlı Karahisar-ı Şarkî Sancağında işletilen gümüş madeni, imparatorluğun en önemli gümüş madenlerindendi. Gümüşhane'den çıkarılan gümüş, Trabzon limanı vasıtasıyla İstanbul'a yollandığı gibi, İran, Irak ve Hindistan'a da yollanırdı. Gümüşhane'den getirilen bakır daha

[22] Yolalıcı, *XIX. Yüzyılda Canik, s*s.21,56,86,116.
[23] İdris Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVII. Yüzyılda Tersane-i Âmir*e, Ankara 1992, ss.140-141. Bu eserde, Canik'te olan kendir üretimi ve imparatorluk donanması için önemi geniş olarak ele alınmıştır.

çok, topun ve diğer aletlerin yapımı için kullanılırdı.[24] XVIII. yüzyılda, yasak olmasına karşın, Trabzon'dan, İran ve Hindistan'a bol miktarda gümüş kaçırıldığı anlaşılmaktadır. Bu kaçakçılığın önlenmesi için pek çok emirler yayınlanmış, ancak kaçakçılığın önü alınamamıştır.1748 Şubatında, Trabzon'a yollanan bir fermanda, Gümüşhane'den elde edilen bakır ve gümüşün tüccar tarafından satın alındığı, İstanbul'a getirilmediği, Rumeli pazarlarına götürüldüğü, bunun kanunen yasak olduğu hatırlatılmaktaydı. İstanbul'a olan bu sevkıyatın engellenmemesi ve madenin zarar etmemesi için bölgedeki âyan, voyvoda, mütesellim ve valilere sık sık emirler gönderilmiştir. Bölge idarecilerinin süreç içerisinde en önemli görevleri eşkıyalara karşı madende asayişin sağlanması olmuştur.[25]

1.3. Coğrafik ve Ekolojik Yapı

Bölgenin coğrafik yapısı, genel olarak Bafra ve Çarşamba ovaları ile doğuya gidildikçe denize paralel uzanan ve giderek yükseltisi artan dağ sıralarından oluşur. Tarım, yeryüzü şekillerine bağlı olarak Samsun çevresinde geniş alanlarda, diğer yerlerde ise imkân nispetinde yapılmaktadır.[26] Karadeniz'de en önemli akarsular Bafra'dan denize dökülen Kızılırmak ile Çarşamba'dan denize dökülen Yeşilırmak'tır. Bunlar dışında, vadi aralarındaki diğer nehirler küçüktür ve daha çok dere özelliği gösterirler. Dağların denize paralel uzanması ve iç kesimlerde derin vadilerin yeralması yerleşimi, topraktan yararlanmayı ve kara taşımacılığını etkilemiştir.

Kıyı şeridinden yüksek yaylalara doğru çıkıldıkça, artan yağış sebebiyle bitki örtüsünde bazı değişikler görülür. Kıyı şeridinden uzaklaştıkça, gür ormanların yerlerini dere boylarındaki sıravarî ağaç toplulukları alır. Arazi genellikle kuru ormanlar ve ağaçlı vadiler dışında çıplak ve taşlıktır ki, bu saha Doğu Anadolu'ya has karasal iklim ve bozkırların başlangıcıdır.[27] Bölgeye has iklim ve yeryüzü şekilleri sosyal ve kültürel yapıları etkilemiştir. Bu coğrafik

---

[24] Yücel Özkaya, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*, Ankara 1985, ss.308-315; Yücel Özkaya, "XVIII. Yüzyılda Trabzon'un Genel Durumu", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi, I.Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri, (13-17 Kasım 1986)*, Samsun 1988, ss.129-130.
[25] Özkaya, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları*, s.484.
[26] *Türkiye Coğrafya Atlası*, ss.13-31.
[27] Yediyıldız, *Ordu Kazası Sosyal Tarihi*, ss.19-21.

özelliğin meydana getirdiği iklim ve ekolojik farklar, bölgeye has ekonomik, sosyal ve kültürel yapıları oluşturmuştur.

Bölgenin sınırları içinde bulunan Samsun ve çevresi verimli bir araziye sahiptir. Buna bağlı olarakta halkın en önemli geçim kaynağı tarım ve hayvancılık olmuştur. XVIII. ve XIX. yüzyıllarda bölgede yetiştirilen en önemli zıraî ürünler buğday, arpa, yulaf, mısır, pirinç, keten, kenevir, tütün, zeytin, üzüm ve her türlü meyve-sebzelerdir.[28] Trabzon'da tahıl üretiminden çok bahçeciliğin ileri olduğu anlaşılmaktadır. Esasen buranın yer şekilleri bunu doğrular niteliktedir. Trabzon, hububat üretimine elverişli olmadığından ekmeklik buğday ihtiyacını daha çok Samsun ve çevresinden sağlamaktaydı. Ordu, Giresun, Trabzon ve Rize'deki fındık bahçeleri ile Trabzon'un armudu, üzümü, kirazı, inciri, turuncu ve narının nefis olduğundan bahsedilmesi, bölgedeki hububat tarımının ne aşamada olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.[29] Üretim yapılan temel tahıl ürünü arasında mısır birinci sırada gelmektedir. Mısırın, Trabzon'da pazarlarda satışa sunulacak kadar bir ticaret ve temel besin maddesi olması dikkat çekmekte ve bölgede bu ürünün üretiminin ne kadar yoğun olduğunu göstermektedir.[30]

1.4. Demografik Durum

Hanefi Bostan, Mehmet Öz ve Bahaeddin Yediyıldız gibi araştırmacıların tahrir defterleri üzerindeki araştırmalarıyla temel demografik durum ayrıntılı şekilde tespit edilmiştir. Bu araştırmalardaki genel verilere dayanarak, çiftçi-köylü ve şehirli nüfusun oranları belirlenebilir.[31] Hanefi Bostan, XVI. yüzyılda Trabzon kazasının nüfusunu, 1515 yılında 29375, 1554'de 37571 ve 1583'de 42027 olarak belirtmektedir (Bkz.Tablo 2). Bu rakamlara göre, köylü oranının çok yüksek olduğu ve dolayısıyla bölgenin sosyal yapısında köylünün önemli rol oynadığı dikkati çekmektedir.1554'de Trabzon Sancağı nüfusunun % 4.06'sını şehirliler, % 92.54'ünü köylü çiftçiler, %3.39'unu diğerleri meydana getirmektedir.

---

[28] Yolalıcı, *XIX. Yüzyılda Canik*, ss.78-79.

[29] Evliya Çelebi Mehmed Zıllî ibn-i Derviş, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, II, Dersaadet 1314, ss.84-94; Yücel Dağlı, "Evliya Çelebi Seyahatnâmasinde Trabzon", *Trabzon Tarihi Sempozyumu (6-8 Kasım 1998),* Trabzon 1999, ss.290-291.

[30] Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu*, s.366; Bostan, *XV.-XVI. Asırlarda Trabzon*, ss. 461-465.

[31] Bostan, *XV.-XVI. Asırlarda Trabzon*, ss.123-265; Öz, *XV. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, ss.56-61. Bu dönemler konumuz dışında bir inceleme alanı olduğundan veriler bu eserlerin toplu incelemesinden elde edilmiş ve tablolar bu araştırmalara dayanılarak hazırlanmıştır. Yüzde hesaplarına Trabzon, Arhavi, Atina, Çepni, Hemşin, Kürtün, Of, Rize, Torul kazaları girmektedir.

Tablo 1.2. XV. ve XVI. yüzyıllarda Trabzon'da çiftçi-köylü, konar-göçer ve şehirli oranlar (Hane x 5)

ZÜMRELER	YIL (1554)	(1583)
Çiftçi-köylü	179246	195483
Şehirli	7872	13821
Diğer	6569	6610

1583'de ise sancak nüfusunun %6.40'ını şehirliler, %90.53'ünü köylü çiftçiler, %3.05'ünü de diğerleri oluşturuyordu. Görüldüğü üzere XV. ve XVI. yüzyıllarda Trabzon sancağında nüfusun % 90'ından fazlası köylerde yaşamakta, tarım ve hayvancılıkla geçimini sağlamaktadır.[32] Canik Sancağındaki köylü-şehirli yüzdelik oranları da, Trabzon Sancağıyla yaklaşık değerlerdedir[33] (Bkz.Tablo 3). XVII. yüzyıldan itibaren klasik döneme benzer Osmanlı arazi tahrirleri yapılmadığından, Trabzon Sancağının nüfusuna dair XVI. yüzyıldaki gibi istatistikî rakamlar vermek mümkün değildir. Trabzon Şer'iyye Sicillerinde "avarızhane"ye ait bazı bilgiler bulunmakta ise de, bir avarızhanenin kaç haneden oluştuğu kesin olarak bilinmediğinden, bu tip belgelerden kesin nüfus tahmini yapmak mümkün değildir. Ancak avarızhanenin "birer vergi birliği"[34] oluşturduğu göz önünde bulundurulursa, avarızhane sayısının vergi ödeme yeteneğini ve servet birikimini yansıtmakta olduğu ve araştırmaya ışık tutacağı söylenebilir. Tablo. 4 ve 5'de verilen değerler, Trabzon Şer'iyye Sicillerinden çıkarılan tahmini rakamlardır. Kaza-i Of'un avarızhane sayısı Trabzon'dan çok daha fazladır. Bu durum Of kazasının ekonomik ve sosyal bakımdan Trabzon'dan ve şehrin diğer kazalarından daha iyi bir durumda olduğunu göstermektedir. XVIII. yüzyılda, Trabzon'daki mahallelerin isimleri verilmiştir. Hanefi Bostan, Trabzon şehrinin nüfusunu 1486 yılında 7574, 1520 'de ise 7753 olarak tahmin etmekte ve çeşitli belgelere dayanarak daha sonraki devirler için 1554 yılında 6525, 1583'de 10984 değerlerini vermektedir.[35]

---

[32] Bostan, *XV.-XVI. Asırlarda Trabzon*, ss. 213-262.
[33] Öz, *XV ve XVI. Yüzyıllarda Canik*, ss. 56-61.
[34] Avarızhânelerin nüfus değerlendirmeleri için kullanılabilirliliği üzerine bkz. Rifat Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara,* Ankara 1998, ss.100-115.
[35] Bostan, *XV.-XVI. Asırlarda Trabzon*, s.175. Eserde arşiv belgelerine dayanılarak genel nüfus bilgileri verilmiştir.

Tablo 1.3. XVI. yüzyıllarda Canik'de çiftçi-köylü, konar-göçer ve şehirli oranlar (Hane x 5)[36]

ZÜMRELER	YIL(1554)	(1583)
Çiftçi-köylü	70325	107730
Şehirli	4155	4595
Diğer	2665	2355

Tablo 1.4. XVIII. yüzyılda Trabzon şehrinin âvarızhane sayısı[37]

Trabzon Mahalleleri	YIL 1158 (1745)	1162 (1749)	1180 (1766)
Köhne Hamam (Müslüman)	3	3	3
Eksunha (Müslüman)	1	1	1,5
Cami-i Manastır (Müslüman)	1,5	1,5	1,5
İskender Paşa (Müslüman)	1,5	1,5	1,5
Ayamarta (Müslüman)	1,5	1,5	1,5
Elhac Kasım (Müslüman)	3	3	3
Hristos (Zımmiyan)	1	1	1,5
Ayavasil (Zımmiyan)	0,5	1	1,5
Kemerkubbe (Zımmiyan)	0,5	1,5	1,5
Aya Gorgor	0,5	1,5	1,5
Çömlekciyan (Zımmiyan)	6,5	1,5	-
Tabakhane (Müslüman)	-	1	1
Bozdepe (Müslüman)	-	2	2
Cami-i Cedid (Müslüman)	-	-	3
Toplam hane sayısı	14	16	16

1830 nüfus sayımı sonuçlarına göre kent merkezinde 6300 erkek bulunuyordu. Buna göre toplam nüfus 13000 kişi civarında olmalıdır. 1869'a gelindiğinde bu sayı 18000'e çıkmıştır.[38] Tahmini olarak söyleyebiliriz ki, XVIII. yüzyıldan XIX. yüzyıla gelinceye kadar şehrin nüfusu yaklaşık olarak % 25 artmıştır.

[36] Yazar nüfusu, en çok kullanılan katsayı olan Barkan'ın hane×5 çarpımı ile hesaplamaktadır. Hesaba dâhil yerleşim yerleri şunlardır: Arîm, Bafra, Alaçam, Kavak, Samsun, Satılmış, Terme. Öz, *XV ve XVI. Yüzyıllarda Canik*, ss.56-61.
[37] *TŞS*, 1982/96, ss.52,73; *TŞS*, 1989/103, s.18; *TŞS*, 1988/102, s.101.
[38] Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu*, ss.365-366.

Tablo 1.5. XVIII. yüzyılda Trabzon kazasının avarızhane sayısı[39]

Trabzon Kazaları	YIL 1158 (1745)	1162 (1749)	1197 (1783)
Kaza-i Trabzon	21	28	21,5
Kaza-i Of	112	110	112,5
Kaza-i Giresun	32	41	32,5
Kaza-i Rize	52	66	56,5
Kaza-i Keşab	35	35	35,5
Kaza-i Mabavri	18	22	18,5
Kaza-i Yavebolu	50	59	50
Kaza-i Akçaabad	62	62	62,5
Toplam	382	423	389,5

Bölgede yer alan halk, iklim koşullarına ve ekonomik nedenlere bağlı olarak yazın dağ yamaçlarındaki yaylalarda, kışın ise alçak yerlerde yerleşmekteydi. XVI. yüzyılda Karadeniz'in doğu kesimi iskân amacıyla yapılan Türkmen göçlerinden ayrı olarak, kitlesel Türkmen göçlerine de engel olmuştur. Orta kesim ise, yeryüzü şekillerinin İç Anadolu'dan geçişlere imkân tanıması sebebiyle, Türkmen hareketine açık kalmıştır.[40]

Karadeniz'in demografik durumu ile ilgili olarak belirtilmesi gereken konulardan birisi de göçlerdir. Karadeniz kıyılarındaki bu nüfus hareketleri, birincisi Kırım tarafından Karadeniz kıyılarına olan göçler, ikincisi de Samsun ve Trabzon'dan İstanbul'a olan göçler olmak üzere iki yönlü olmuştur. Kafkasya'dan kitlesel göçler 1835-1836 yıllarında başlamıştır. Nitekim bu tarihlerde Çerkes ve Kabartay ahalisinden 400 hane Samsun'a getirilerek, Samsun, Çorum ve Amasya sancakları ile bağlı kazalara yerleştirilmişlerdir.[41] Bu tarihler göçlerin en yoğun olarak cereyan ettiği tarihlerdir. İlk göçler Kırım'ın tamamen hâkimiyetten çıktığı 1780'lerde başlamıştır.[42] XVIII. yüzyılda büyük şehirlere ve özellikle İstanbul'a

[39] *TŞS*, 1982/96, ss.52,72,73; *TŞS*, 1989/103, s.18; *TŞS*, 1988/102, s.101; *TŞS*, 2008/112, s.78; *TŞS*, 2000/114, s.63. Bu tablonun hazırlanmasında belirtilen belgelerden yararlanılmıştır.
[40] Bostan, *XV.-XVI. Asırlarda Trabzon*, s.371.
[41] Yolalıcı, *XIX. Yüzyılda Canik*, s.22.
[42] İbrahim Güler, "XVIII. Yüzyılda Trabzon'un Sosyal ve Ekonomik Durumuna Dair Tespitler", *Trabzon Tarihi Sempozyumu, Bildiriler (6-8 Kasım 1998*), Trabzon 1999, ss.344-345; Trabzon, sonraki devirlerde de Balkanlar ve Kırım'dan Anadolu ve Suriye'ye gidecek göçmenler için ana geçiş noktası olmaya devam etmiştir. Geniş bilgi için bkz. Melek Öksüz, "XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Trabzon'da Âyan, Eşkıya ve Göç Sorunları", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, V/1, Erzurum 2005, s.181.

yapılan göçler, çok yoğun olarak gerçekleştirildiğinden Osmanlı Devleti için büyük sorun teşkil ediyordu. Trabzondan ve Karadeniz sahillerinden yapılan göçlerin engellenmesi için kadı, naib, mütesellim, ayan ve voyvodalara birçok defalar emirler yollanmıştır.[43]

Yapılan göçler, bölge insanını çok yönlü olarak etkilemiştir. Halk, bir taraftan eşkıyalar, baskınlar, savaşlar, memurların zulüm ve baskıları yüzünden perişan olurken, diğer taraftan göçün getirdiği zorluklarla da uğraşmak zorunda kalıyordu. Trabzon eyaletinde Canik Sancağına tabi Ünye kazası ahalisi eşkıya saldırısından korunmak için Amasya tarafına ikinci bir göç yapmak zorunda kalmışdır.[44]

Demografik durum hakkında değinmemiz gereken bir konuda gayr-i müslim nüfusun bölgedeki durumu ve miktarıdır. 1583 tahririne göre, müslüman mahallelerin sayısı 30'a yükselmiş, 1740–1742 tarihli Trabzon Şeriyye Siciline göre ise, XVIII. yüzyılın ortalarında Trabzon'da toplam mahalle sayısı 52'ye ulaşmıştır.[45] Yine sicil kayıtlarından anlaşıldığına göre; bu dönemde şehirde Müslüman Türklerin yanısıra, Rum Ortodokslar, Ermeni Ortodokslar ve Frenk Katolikler ayrı ve karışık mahallelerde beraber yaşamaktaydılar.[46] XIX. yüzyıl başlarında bölgede seyahat eden Charles Texier, Trabzon'da yaklaşık sekiz bin ev olduğunu, bunun 500'ünün Ermeni, 1500 kadarının Rum, 6000'inin Türk olduğunu belirtmektedir.[47] Bölgedeki âyan aileleri ve bölgenin tarihi ile ilgili olarak en önemli gayr-i müslim unsur, hiç şüphesiz Rumlardı. Rumlar, birçok âyan ailesinin yanında ortakçı, kiracı, çoban ve hizmetçi olarak bulunmuş, bazı Rumlar ise âyanların sarraflığını yapmışlardır.[48]

1.5. İdarî Durum

Osmanlılar, ilk önce Samsun ve çevresini, Türk beyliklerin elinden alarak devlet sınırları içerisine dâhil etmişlerdir. İkinci bir seferde ise, Giresun'dan

---

[43] Öksüz, "Göç Sorunları", ss.183-186.
[44] Güler, "XVIII. Yüzyılda Trabzon'un Sosyal", s.347; Yolalıcı, *XIX. Yüzyılda Canik,* s.25.
[45] İbrahim Yılmazçelik, "XVIII. yüzyılda Trabzon'un Sosyal Durumu", *Trabzon Tarihi Sempozyumu, Bildiriler (6-8 Kasım 1998)*, Trabzon 1999, ss.255-256.
[46] *TŞS*, 1906/105, s.10/B.
[47] Charles Texier, *Küçük Asya*, (Çev. Ali Suat), İstanbul 1339, ss.123,149,152.
[48] *BOA, D, BŞM, MHF*, 65/45.

itibaren nüfuz tesis etmiş olan Trabzon İmparatorluğuna son vererek bütün kuzey Karadeniz'i ele geçirdiler.

Samsun ve çevresinin fethinden sonra, yöre XVIII. yüzyıla kadar Canik Sancağı adı altında teşkilatlandırılmış ve Rum (Sivas) Beylerbeyliğine bağlanmıştır. Vezirköprü, Lâdik ve Havza ilçeleri hariç bugünkü Samsun ili ile Ordu'ya bağlı Ünye, Fatsa ve Korgan, Canik Sancağının idarî ünitesi içindeydi.[49]

XVIII. yüzyılın başlarında ise Canik Sancağı, muhassıllığa dönüştürülerek, Trabzon eyaletine dâhil edilmiş, bu durum Trabzon Valisi Canikli Ali Paşa'nın 1779 yılındaki isyanına kadar sürmüştür. Ali Paşa'nın isyanı ve isyanın başarılı bir şekilde bastırılmasından sonra tekrar Sivas eyaletine bağlanmıştır. Tanzimattan sonra yapılan idarî düzenlemede, Canik Sancağı tekrar Trabzon eyaletine bağlı bir sancak durumuna getirildi.[50]

Bölgenin esas idarî birimini, Giresun'dan Batum'a kadar geniş coğrafî alanda kurulmuş olan birkaç sancak oluşturuyordu. Bunların tamamı, zaman içinde Trabzon eyaletine dâhil edilmiştir.

Trabzon fethedildikten sonra hemen eyalet teşkilatına sokulmamış, bir süre memurlar, kumandanlar, kale dizdarları, subaşılar, kadı, zaim ve ümera aracılığıyla idare edilmiş; II. Bayezid zamanında Erzincan valiliğine bağlanmıştır. Kanunî, 1520'de Trabzon ve Batum'u birleştirerek bir eyalet haline getirdi. 1515 tarihli tahrir defterine göre, Trabzon Sancağı, Trabzon, Rize, Hemşin, Of, Atina, Arhavi, Kürtün ve Torul kadılıkları olarak sekiz idarî birimden oluşuyordu. Nahiyeleri ise, Yomra, Maçka, Akçaabad ve Sürmene'dir.[51] Sınır ve stratejik zorunluluklardan dolayı, XVIII. yüzyıl boyunca Trabzon çok çeşitli idarî birimler içinde kısa aralıklarla yer almıştır.[52]

XVIII. yüzyıla ait Ahkâm defterlerindeki belgelerde, Trabzon eyaletine ait Trabzon, Gönye ve Canik Sancaklarına rastlanmaktadır. Eyalette Bafra, Yavebolu, Tirebolu, Giresun, Arhavi, Trabzon, Of, Ahısha, Canik, Gümüşhane,

---

[49] Yolalıcı, *XIX. Yüzyılda Canik*, s.14; İnbaşı, "Trabzon/Batum Eyaleti Valileri", s.163; Yediyıldız, *Ordu Kazası*, ss.15-37; XV. ve XVI. yüzyıllarda sancağın coğrafi sınırları ve isminin menşei için bkz. Öz, *XV ve XVI. Yüzyıllarda Canik*, ss.26-27.

[50] Yolalıcı, *XIX. Yüzyılda Canik*, s.14.

[51] Tekindağ, "Trabzon", ss.445-447; Bostan, *XV.-XVI. Asırlarda Trabzon*, ss. 22-23; Goloğlu, *Trabzon Tarihi,* ss.43-44.

[52] Orhan Kılıç, "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Trabzon Eyaletinin İdarî Taksimatı ve Tevcihatı", *Trabzon Tarihi Sempozyumu, Bildiriler (6-8 Kasım 1988)*, Trabzon 1999, ss.180-181.

Viçe, Torul, Esir, Bazarsuyu, Rize, Akçaabad, Faş, Sürmene, Hemşin, Ünye ve Sohum kazaları bulunmaktadır.[53] XIX. yüzyıla kadar Trabzon eyaletinin sınırları gittikçe genişlemiş, Batum dışında Gümüşhane'de Trazon eyaletine dahil edilmiştir.[54]

Tanzimat döneminde, yeni vilayet nizamnâmesine bağlı olarak, çeşitli idarî düzenlemelerle, Trabzon'un idarî taksimatında sık sık değişiklikler yapılmış, daha önce kaza olarak belirtilen Hemşin gibi yerler nahiye, nahiye olarak belirtilenlerden Livane gibi bazıları ise kaza şeklinde düzenlenmiştir.[55] İdarî sahada bundan sonraki en önemli gelişme, merkezileştirme politikasının sonucuna bağlı olarak arpalık sisteminin kaldırılarak valilerin merkezden tayin edilmesidir.

[53]Güler, "XVIII. Yüzyılda Trabzon'un Sosyal", s.330; Geniş bilgi için bkz. İnbaşı, "Trabzon/Batum Eyaleti Valileri", ss.163-166. Yazar, XVIII. yüzyılın ikinci yarısından Tanzimat devrine kadar Trabzon'un idarî durumunu ayrıntılı bir şekilde incelemiştir.
[54] Güler, "XVIII. Yüzyılda Trabzon'un Sosyal", s.330.
[55] Yılmazçelik, "XVIII. Yüzyılda Trabzon'un Sosyal Durumu", ss.254-255.

İKİNCİ BÖLÜM

2. MÜTEGALLİBE HAREKETLERİNİN VE ÂYANLIK SİSTEMİNİN ORTAYA ÇIKIŞI VE TARİHÎ GELİŞİMİ

2.1. Mütegallibe ve Eşkıya Hareketlerinin Halka Verdiği Zararlar ve Alınan Tedbirler

XVII. yüzyıla gelinceye kadar sürekli genişleyen Osmanlı Devleti, önce duraklamış, daha sonra da çökmeye başlamıştır. XVIII. yüzyılın başlarında Osmanlı İmparatorluğu artık kuruluş ve yükseliş devirlerindeki düzenli durumunu kaybetmiştir. Devlet kademelerindeki bozukluklar halka yansımış, eşkıyalık olayları artmış, devlet düzenini yeniden sağlamak için çeşitli tedbirler alınmasına rağmen tam bir başarıya ulaşılamamıştır. Taşradaki halk ağır vergi yükü ve eşkıyaların kaza ve köyleri talanı sonucunda perişan olmuş, yerini-yurdunu terk etmiştir. İşte tam da bu şartlar içinde gittikçe zenginleşen yarı eşkıya bir "mütegallibe" sınıfı ortaya çıkmıştır. Bu mütegallibeler zamanla güçlenerek âyanlıkları ele geçirmişler, hatta kaleler inşa ederek hâkimiyetlerini kalıcı hale getirmeye çalışmışlardır.

Feodalleşmenin en önemli unsurlarından birisi, güçlü bir merkezî devletin yokluğu ve hâkimiyetin parçalanmış olmasıdır. İmparatorlukların hukukî olarak çözüldüğü devirlerde, başlangıçta devlete bağlı olan birtakım görevlilerin ırsî mahalli hanedanlara dönüşmesi son derece yüksek bir ihtimal ve vak'a olarak karşımıza çıkmaktadır. Feodal rejimde egemenlik sadece krala özgü olmaktan yani kralın tasarrufundan çıkmıştır. Merkezî hükümet felce uğrayarak, kral sadece sembolik bir mahiyet taşımaya başlamıştır.[1] Merkezî yetkiler bir defa elden çıktıktan sonra, kralların yeniden ele geçirmeleri kolay olmamıştır. Kralların emirlerine ve isteklerine uymayan derebeyleri başlangıçta kendilerine tevcih edilen kaleler arkasına sığınarak kendi topraklarını savunmuşlardır. Savaş araçlarından ok, mızrak ve ağır silah olarak mancınıkların olduğu bir devirde kalelerin ne kadar önem taşıdığı kendiliğinden anlaşılır. Bütün ortaçağ devri boyunca, feodal beyler ancak uzun kuşatmalardan sonra ele geçirilebilmektedir. Eğer feodal bey, tedbirli davranarak zahire tedariki yapmışsa, bu ihtimalde zorlaşmaktadır. Birçok siyasal-ekonomik gelişmenin yanında, Avrupa'da barutun

[1] Cin, Akyılmaz, *Feodalite*, ss.29-31,59,60; Mithat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lûgatı*, İstanbul 1986, s.82.

ateşli silahlarda ve top tekniğinde kullanılması, feodal rejimin yıkılmasının en önemli sebeplerinden biridir. Krallar, ateşli silahlarla derebeylere boyun eğdirmişler ve egemenliği yeniden elde toplamayı başarmışlardır.

Osmanlı devlet adamlarının derebeylik sisteminin hukukî statüsünü çok iyi anlamış oldukları çeşitli belgelerin incelenmesinden anlaşılmaktadır. Osmanlı Devletinin ilk zamanlarından itibaren farkına varılan bu durum, daha sonraki zamanlara devredilerek miras haline getirilmiştir. Osmanlı devlet adamları, Selçuklu Devletinin yıkılıp yerine birçok beyliklerin kurulmasını "tevaif-i mülük" olarak adlandırmışlardır. Bu terim siyasî olarak yorumlanırsa egemenliğin birçok beyliğin eline geçmesi demektir. Devletin kuruluşu sırasında, sınır teşkil eden Bizans tekfurlarının yarı hükümdar tavırları ve Rumeli'ye geçişte artık tamamıyla oturmaya başlamış olan feodal yapının Osmanlı hâkimiyet geleneğine etkisi olduğu çok açıktır.[2] Bölgedeki Bizans tekfurları kendi başlarına hareket edebilmektedir. Kendilerine ait orduları, kaleleri ve şehirleri vardır. Osmanlılar, diğer Türk beyliklerinden farklı olarak bu durumdan dersler çıkarmışlar ve egemenliği, merkez ve taşra idaresinde bölüşme yoluna gitmemişlerdir.[3]

Siyasî gelenek haline gelmiş olan bu tavır, merkezî idare sarsılınca ortadan kalkmıştır. Devletin egemenlik politikası başlangıçta tavizsiz uygulanmış, düzen sarsılınca işin oluru kabul edilmeye başlanmıştır. Devlet, barış zamanında asker toplama gibi kale yaptırma ve toprakları elde tutma işini de zorunlu olarak kabul eder hale gelmiştir. Özellikle derbent teşkilatının bozulması ve âyanlığın güçlenmesiyle doğru orantılı olarak, devletin kaleler üzerindeki denetiminin giderek zayıfladığı görülmektedir. Yani devlet derbent teşkilatını da âyanlara devretmiştir.

Gittikçe nüfuzları artan yerel güçler ve âyanlar iki şekilde kaleler üzerinde denetimi sağlamışlardır. Birincisi mevcut kaleler üzerinde denetimi ele geçirerek hâkimiyet tesis etmeleridir.1758 senesinde, Giresun'da Dizdaroğu Ali ve kardeşi Abdi, Giresun kalesini ele geçirmişler ve üzerlerine gönderilen Trabzon Beylerbeyisi Süleyman Paşa'nın kaleyi kuşatması üzerine kaçmışlardır.[4]

---

[2] M. Fuad Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, Ankara 1991, ss.35-38; George Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, (Çev. Fikret Işıltan), Ankara 1981, ss.444-446.
[3] Stefanos Yerasimos, *Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye*, (Çev. Babür Kuzucu), İstanbul 2000, ss.35-38.
[4] *BOA, Cevdet Zaptiye*, nr. 1688.

Eşkıyalık hareketi olarak algılanan bu usul genellikle hoş karşılanmaz ve derhal tedip için üzerlerine ordu gönderilirdi. Mevcut kalelerin bölgedeki âyanların hâkimiyetine geçmesi, merkezî hükümetin istemediği bir durumdur. Genellikle, büyük hanedanların ve âyanların isyanında bu kaleler geçici ve kısa süreli olarak, hükümet güçlerinin elinden âyanların eline geçmiştir. Canikli Ali Paşa ve Tuzcuoğlu gibi âyan aileleri çoğu kaleleri ele geçirmişler, fakat bu denetim uzun sürmemiş, hâkimiyeti kalıcı hale getiremeden yeniden kaleleri geri teslim etmek zorunda kalmışlardır.[5]

İkincisi, eşkıya, mütegallibe, âyanlık iddiasındaki kişilerin güçlü ve korunaklı konaklar ile palangalar ve kaleler inşa etmeleridir. Trabzon'un ünlü eşkıyalarından Dimeli Mehmed ve kardeşi İsmail ve oğlu Osman ve Küçük Hasan ve Hacıoğlu Hasan, Trabzon şehrine bir buçuk saat uzaklıkta bir palanga inşa etmişler burayı merkez edinerek etrafa baskınlar yapmışlardır. Üzerlerine Abdurrahman Paşa Kethüdası bir ordu ile gönderilmiş, palanga kuşatıldıktan sonra yirmi beş adamla birlikte ele geçirilmiştir. Ele geçirilen kale tamamen yıkılmıştır.[6] Yine Görele kazasında eşkıyadan Emanetoğulları Memiş ve Hüseyin ve Uzunoğulları Halil ve Mustafa, Beyli ismindeki köyde kaleye benzer bir bina yapmışlardır. Burayı merkez edinerek çevre halka baskınlar yapıp Görele mukataasına zarar vermişler, genellikle de zenginlerin konaklarına baskınlar yaparak mal ve para elde etmişlerdir.[7]

Eşkıya ve âyanların kaleler ve konaklar yapmalarının en temel sebebi, diğer âyanlar ve eşkıyalara karşı korunma isteğidir. 1796 yılında, Giresun'un diğer âyan ailelerinden Laçinoğulları Hacı Mustafa ve Ali adındaki eşkıyalar zorla kale inşa edip etraftaki on bir köye zararlar vermişler, halk da nispeten kendini güvende hissettiği kasabaya göç etmiştir. Eşkıyanın kale inşa ettiği yer, Giresun

---

[5] *BOA, HH*, nr. 2753/A. Fakat daha geç devirlerde, merkezî hükümet âyanların kaleler üzerindeki denetimini kendi çıkarları için resmî olarak tanımış gözükmektedir. Bu birçok âyanların muhallefat kayıtlarında, hâkim oldukları kalelerin kendi kaleleri olarak kaydedilmesinden anlaşılmaktadır. Örneğin, Canikli Genç Mustafa Ağanın muhallefatında, "maktûl-u merkumûn kal'asında zuhûr eden zehayiri" "kal'a derûnunda olan" gibi ifadelere rastlanmaktadır. Akraz adındaki yerde "müceddeden inşa eylediği" kalesinde çok miktarda özel eşya ve cephane ele geçirilmiştir. Bu kaleyi, savunmaya elverişli yarı kale tarzında inşa edilmiş bir konak ya da tamamen bir kale olarak anlamak gerekir. Fakat birinci durum daha ağır basmaktadır. Muhakkak ki, kalenin kendisi devlete aittir, burada kale üzerindeki egemenlik kabul edilmiştir. *BOA, D, MHF*, 13077; Sina Akşin (ed.), *Türkiye Tarihi,* III, İstanbul 1997, s.206.

[6] *BOA, TAD*, c.2, s.70, h.2.

[7] *BOA, TAD*, c.2, s.107, h.1.

kazası yaylağında Çomak adında Büyükdağ denilen yerdedir. Belgede "cebren kal'a ihdas" etmekten, hükümete rağmen veya köylüyü zorla çalıştırarak anlamları çıkarılabilir. Her iki anlamda da, devletin bölge üzerindeki nüfuzunun çok zayıflamış olduğu anlaşılmaktadır.[8] Bu vaziyet, 1832 yılında Sürmene kazasındaki eşkıyanın isyanında daha iyi anlaşılmaktadır. Sürmene'deki mütegallibe ve eşkıya, vergi meselesini bahane ederek ayaklanmış ve Mütesellim Ali Bey'in Kalyoncu bedeliyyesini toplamasına mani olmuşlardır. Takviye güçlerle üzerlerine gönderilen güçlü bir ordu karşısında, belgedeki ifadeye göre "kal'a şeklinde metin rasin on aded konaklar"a çekilmişler, buralar ele geçirilince, yaylak konaklara takviye niyetiyle harekete geçmişlerdir. Konakların büyüklüğünün ne kadar olduğunu bilmememize rağmen, "metin ve rasin" ifadelerinden konakların mesken yanında bir kale gibi düşünülerek inşa edildiği anlaşılmaktadır.[9]

Eşkıyalar yanında, kazalarda bulunan âyanlarda kaleler inşa etmişler ve hâkimiyet kurdukları sahalarda kaleler ele geçirmişlerdir. Ordu ve Giresun yöresinde Gedik Alioğlu Burs, Mendehor, Dikmen ve Guni kalelerinde hâkimiyet kurmuş, diğer âyanlarla ittifaklar yapmıştır. Eski Tirebolu Voyvodası Kel Alioğlu, Tirebolu çevresindeki Gümüşlü, Gebekli ve Tirebolu kalelerine hâkim olmuştur. Belgede, Tirebolu Kalesinden "kendi kalesi" olarak bahsedilmektedir.[10] Ele geçirilen bu kalelerde devlet fazla musamahakâr değildir. Merkezî hükümet, âyanların ve adamlarının asker toplamasına izin vermesine rağmen, kalelere hâkim olmasına uzun süre rıza göstermemiştir.

---

[8] *BOA, Cevdet Dâhiliye*, nr. 1695; Yine Gümüşhane ve çevresinde eşkıyalar tarafından savunma amacıyla kuleler yapıldığı anlaşılmaktadır. *TŞS*, 2005/119, s.71; Yine Hemşin'de Farezâde Memiş Ağa ve Yakup Ağa bulundukları yerlerden Trabzon'a nefyedilmiş ve ele geçirilen güçlü konakları yıkılmıştır. *BOA, HH*, nr. 33203/A.

[9] *BOA, HH*, nr. 31995; Yine 1764 tarihli bir belgede şöyle geçmektedir. "mezbûrenin eşkıyaları firar ve civara bina eyledikleri palangalarına tahassûn eylediklerinde" *BOA, Cevdet Dâhiliye*, nr. 12270; Yine başka bir belgede "Eyalet-i Trabzon'un derûn ve birûnunda olan derebeyliği iddia eder şakilerin zuhuriyle ihdas olunan kalelerinin hedm ve tahribi babında, bi ferman-ı âli memuriyetimi mülabesesesiyle bu defa cümlenin tarafımızdan taahhüt eyleyerek verdikleri hüccet-i seniyye mucibince gerek nefs-i Trabzon'da ve gerek birûn kaza ve nevahilerinde her kimin atik ve cedîd kale ve konakları var ise marifet-i şer'i şerif ve kaymakamız marifeti ve tayin olunan mübaşirimiz ve cümle marifetleriyle ihrak-ı binnar eyleyerek kale inşasına bundan sonra heves eder olur ise derakâb cümle ittifaklarıyla men' ve def' eyleyüp" denilmektedir. *TŞS,* 2019/133, s.49.

[10] *BOA, Cevdet Dâhiliye*, nr. 3937; *BOA, HH*, nr. 2753/A.

Belgelerde dikkati çeken en önemli konulardan birisi, eşkıya tedibinde, özellikle de kaleleri ele geçiren âyan ve eşkıyaların kuşatılmasında, top ve barut mühimmatının çok kullanılmasıdır. Halidoğlu ele geçirdiği Burs Kalesinde uzun süre hâkimiyet kurmuş, meşhur Çeteci Abdullah Paşa ve Sarı Abdurrahman Paşa kaleyi kuşatmalarına rağmen alamamışlardır.

Ordu kazası âyanı Şeyhoğlu Abdullah hükümet kuvvetlerine, kalesinde karşı koymuş; ancak kale kuşatılarak topçu atışıyla ele geçirilmiştir. Diğer kalesi de ancak üç gün içinde alınabilmiştir.[11] Tirebolu eski voyvodası Kel Alioğlu da, Tirebolu'da kuşatma altına alınmış, top ve mühimmat kullanılarak ele geçirilmiştir.[12] Büyük hanedanların isyanları sırasında, top ve mühimmat kullanımı daha da önem kazanmıştır. Bu gibi durumlarda çok geniş bir coğrafyada, âyan sülalesinin adamları birçok kaleyi ele geçirmektedirler. Canikli Ali Paşa isyanında Canik'ten Artvin'e kadar; Tuzcuoğlu isyanında ise, Rize'den Giresun'a kadar kaleler yerli güçlerin eline geçmiştir. Bu gibi durumlarda yerel âyanlara karşı, küçük kuvvetler başarı sağlayamamış; ancak topçu destekli büyük ordu takviyeleri ile başarılı olunmuştur.[13]

1765 yılında Sarı Abdurrahman Paşa'nn Trabzon'da genel eşkıya tedibinde harcadığı top ve mühimmat masrafını gösteren defter, eşkiyalığın tedibinde ateşli silahların önemini göstermektedir. Bu dönemde, Hacı Salihoğlu Hasan isyan etmiş ve adamlarıyla ele geçirdiği birçok kalelere çekilmiş ve savunmaya geçmiştir. İşte bu defter sadece Hacı Salihoğlu için yapılan masrafı göstermektedir.[14] Savaş alanında: 360 kantar barut, 100 kantar kurşun ve 28 adet kalıp kurşun kullanılmıştır. Ateşli silahlara karşı duramayan Hacı Salihoğlu Hasan, diğer kalesine firar etmiş buradaki kuşatmada da, 62 kantar barut kullanılmıştır. Manastır adındaki yere gönderilen kethüdası 90 kantar barut harcamıştır. Yine Hacı Salihoğlu Hasan, Kolderesine geldiğinde, paşanın kethüdası, 67 kantar barut ve 10 adet kalıp kurşun harcamıştır. Eşkiyanın Yomra

[11] *BOA, HH*, nr. 2753/A.
[12] *BOA, Cevdet Dâhiliye*, nr. 3937.
[13] *BOA, Cevdet Dâhiliye*, nr. 11476; *BOA, Cevdet Dâhiliye*, nr. 12578.
[14] *BOA, Cevdet Dâhiliye*, nr. 12270; Bütün bu tenkil faaliyetlerinde bazen masrafların tamamı valinin kendisine kalmaktadır. Eşkiya, mütegallibe ve âyan tediblerinde devletin masraf yönünden ne kadar zorda kaldığı belgelerden anlaşılmaktadır.1798 senesinde Trabzon'da yürütülen harekâtta Yusuf Ziya Paşa İstanbul'dan ısrarla maddî yardım istemektedir. Valiye kalan bu durum muhtemelen halka yüklenmiştir. *BOA, HH*, nr. 2753/A.

nahiyesine toplanmasını engellemek için paşanın delibaşısı, 28 kantar barut harcamıştır. Harcanan ve ateşli silahlarla ilgisi olmayan diğer mühimmatlar burada incelemeye alınmamıştır.

Kullanılan bu miktarlar değerlendirildiğinde şu sonuca ulaşılabilir: Osmanlı Devletinde II. Viyana Kuşatmasından sonra meydana gelen çözülme ve asayişsizlik, topun kullanılması sonucu fazla büyümeden önlenmiştir. Eğer topların bol kullanıldığı bir devir olmasaydı, bu ya aşırı feodalleşmeye, ya da yerel hanedanlar tarafından "tavaif-i mülûk" dediğimiz küçük beyliklerin kurulmasına rahatlıkla yol açabilirdi, ancak topların kullanılması, yerel güçlerin kaleler ve palangalar üzerinde uzun süre ve kalıcı hâkimiyet kurmasını engellemiştir.

Merkezi yönetimde giderek artan çözülme mütegallibelik olaylarının artmasına da sebep olmuştur. 1683 Viyana bozgunundan sonra, mütegallibelik hareketleri alabildiğine artmıştır. 1683'te başlayan hezimet, bütün Avrupa devletlerinin kuvvetlerini birleştirmesiyle daha da büyümüş, Osmanlı Devleti büyük toprak ve otorite kaybına uğramıştır. Osmanlı Devleti, kendi reayası gözünde de büyük itibar ve egemenlik kaybına uğramıştır. 1699 Karlofça Barış Antlaşmasının imzalanması ve emniyetin sağlanmasından sonra mütegalibelik hareketleri bitmemiş artarak devam etmiştir. Bunda vilayet âyanları ve mütegallibelerin otorite boşluğundan yararlanarak, iyice kuvvetlenmesi ve devletin acz içerisinde bulunmasının büyük rolü vardır. XVIII. yüzyılın başlarından itibaren mütegallibelerin sayısı çok artmış, eşkıya ve mütegallibelerin müstakil olarak hareketleri imparatorluğun her yerinde yaygın bir durum almıştır.[15] Kaza ve köylerde ortaya çıkan eşkıya ve mütegallibeler etraflarına toplamış oldukları geniş halk topluluklarıyla, bağımsız olarak hareket etmeği adet haline getirmişlerdi.

Devlet, düzeni yeniden sağlamak, eşkıyalıkları ve göçleri önlemek için XVIII. yüzyıl boyunca Anadolu'nun her yanına hitaben sık sık "adalet fermanları" yollamıştır.[16] Fermanlarda genellikle, bahar ayının gelmesiyle birlikte harekete geçilmesi, halkın yardımıyla eşkıyaların cezalandırılması, halkın korunması ve

---

[15] Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Âyanlık*, ss.60-63.

[16] Adaletnâmeler hakkında geniş bilgi için bkz. Halil İnalcık, *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet*, İstanbul 2000, ss.100-120.

başka yerlere göç etmelerinin önlenmesi istenmektedir. Eşkıyaların ve mütegallibelerin bu hareketleri sırasında halka birçok yönden zarar verdikleri, devletin emniyeti sağlamak için yaptığı harekâtlarda zararın daha da arttığı çok açıktır. Bütün bu olayların içinde olmak zorunda kalan halk çok yönlü ve büyük zararlara uğramıştır.

Dünyadaki gelişmelere paralel olarak, Anadolu'da iktisadî buhran sonucu ortaya çıkan ilk Celali grupları, üçer beşer yüz kişilik sekban gruplarının köylerdeki faaliyetlerinden ibaret kalmıştı. Sekban bölükleri küçük gruplar halinde bütün sancaklara yayılmış vaziyetteydi. Fakat 1598'den itibaren, Karayazıcı'nın etrafında toplanan büyük kalabalıkla vaziyet değişmeye başladı. Bundan sonra, büyüyen ve sayıları artan Celaliler evvelki Celali bölüklerine nazaran, daha cesaretli olarak harekete başladılar. Çok kalabalık oldukları için, fakir köylerden bütün sekbanları doyuracak ulûfeyi toplayabilmeleri mümkün olmadığından, kasabalara ve şehirlere saldırılarını yoğunlaştırdılar. Nihayet, Karayazıcı, Göksun yakınlarında vezir Sokulluzâde Hasan Paşa ile yaptığı savaşta yirmi bin sekbanını kaybetti. Ondan sonra hareketin başına geçen Deli Hasan'ın etrafında otuz bin sekban toplanmıştır.[17] Bütün bu kitlesel hareketler, sadece Karayazıcı zamanında değil, 1603'ten itibaren başlayan ve 1610 yılına kadar devam eden "büyük kaçgunluk" devrinde de meydana gelmiştir. Olayların anlaşma ve şiddetle bastırma yöntemleriyle durulmasından sonra, Anadolu büyük eşkıya zümreleri açısından bir miktar olsun huzura kavuşmuştur. Bazı Celali reisleri, merkezî hükümetle sancakbeyliği verilmesi karşılığında anlaşarak isyan hareketini terk etmişler, hareketlerine ısrarla devam edenlerin üzerine ise, kalabalık ordular gönderilerek isyanları ortadan kaldırılmıştır.1680'ler ve daha sonraki dönemlerde ise, eşkıya ve mütegallibelik hareketlerinde öncekilere göre bazı değişikler görülmektedir.

1615 yılında Trabzon sancağının Akçaabat nahiyesine bağlı Polatane karyesi ahalisinden altmış dört cemaati serdengeçti ağalarından Kızgancıoğlu Hüseyin, getirdiği bin kadar eşkıya ile Trabzon kalesini kuşatarak ele geçirmiş, tediben Sarı Mustafa Paşa'nın gönderilmesi üzerine Kırım'a kaçmak zorunda kalmıştı. Daha sonra bir yolunu bulup kendisini affettirmiş, kendi vatanı olan

[17] Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası: Celali İsyanları*, Ankara 1999, ss.376-389.

Polatane'ye gelerek dağılmış olan beş yüz adamını toplayıp yeniden faaliyete başlamıştır. Tımar ve zeamet sahiplerinin bütün mahsullerini alarak kendisine alıkoymuştur.[18]

1720'de Trabzon Valisi Vezir Mustafa Paşa'ya gönderilen bir hükümden anlaşıldığı kadarıyla, Trabzon eyaletinde mutasarrıf olanlar, sınır muhafazasına görevlendirildiklerinden eşkıyalar mütesellimlerin dirayetsiz olmalarından da yararlanarak yeniden faaliyete girişmişler, halkın malını gasp etmeye ve halkı öldürmeye başlamışlardır. Rum Valisi Vezir Mustafa Paşa, eşkıya üzerine görevlendirildiğinde, yine Celali fetreti zamanından kalma, "kaza ahalisinin taahhüdü" uygulamasıyla olaylara son vermiş ve vilayette düzeni sağlamıştır.[19] Görüldüğü gibi, eşkıyanın türemesi ve eşkıyalığın yaygınlaşması, vilayet sınırlarında nüfuz ve otorite ile çok yakından alakalıdır. Mutasarrıfların sınıra vazifelendirilmesi ve mütesellimlerin duruma hâkim olamaması, yeni kurulan düzeni sarsmış ve düzen yeniden ihtilale uğramıştır.

Eşkıyaların kendi bölgelerinde faaliyette bulunan âyanlarla çok yakın ilişkileri de oluyordu. 1728 yılında, Sürmene kazasında Elhac Bektaşoğlu Ahmet adındaki eşkıya, komşu köy âyanlarından Mevlana Elhac Ali'nin evini bastırmış, daha sonra yeniden iki yüz kadar eşkıyayı toplayarak kendisini yakalamış ve kendi evine getirerek bir süre burada alıkoymuştur.[20] Yine bu gibi geniş kitleler, sadece Trabzon ve çevresiyle sınırlı kalmamış, Celali isyanlarında çok büyük mütegallibe hareketlerine sahne olan Canik çevresi, yine bu olayların meydana geldiği bir yer olmuştur. Canik sancağı Serkiz kazası ahalisinden sipahi Yenioğulları Mehmet Emin ve kardeşi Mehmet Çavuş başlarına beş yüz kişiden oluşan kalabalık bir grup toplayarak bölge halkına yaptığı baskın ve yol kesmelerle büyük zararlar vermişlerdir. Bu zararlar, Serkis, Meydan, Satılmış, Bolaman, Çomaki ve Hoz deresi gibi çok geniş bir alanı etkilemiş, halk üstesinden gelemediği bu olayı mahzarla İstanbul'a bildirmek zorunda kalmış, sonuçta merkezî hükümet tarafından eşkıyaların kalebend olunmasına karar verilmiştir.[21] Eşkıya 1751 yılında, Yomra'da bazı mütegallibe reislerinin etrafında bin beş yüz

[18] *BOA, İbn'ül Emin, Şükr-ü Şikâyet*, nr. 621.
[19] *BOA, Cevdet Zapt*iye, nr. 2458.
[20] *BOA, Cevdet Adliye*, nr. 4796.
[21] *BOA, Cevdet Zaptiye*, nr. 1896.

kişiye ulaşmış ve eşkıyanın cezalandırılmasıyla görevli İbrahim Paşa'nın kethüdası İsmail Ağa ile büyük bir savaş dahi yapmışlardır.[22] Bölgede meydana gelen bu mütegallibe olayları, reaya, tımar ve zeamet sahiplerini çok etkilemiştir. Bütün bu olayların halk üzerindeki etkileri ve halka maliyeti 1751 senesi "Trabzon Sancağı Eşkinci Ağa ve Erbab-ı Tımar Bedeliyyesi" defterindeki kayıtlardan daha iyi anlaşılmaktadır (Bkz.Tablo 6). "İtaat-ı emr-i âli etmeyip firar edenler ve mahlûl olan zeamet ve tımarlar var ki temenni'yül-husul olup bir akçe bedel tahsili mümkün olmayan"lar beyan edilmiştir. 1751 senesi, Trabzon sancağı eşkinci züema ve erbab-ı tımarın bedeliyyelerini tahsil için görevlendirilen dergâh-ı âli kapıcıbaşılarından Elhac Mustafa Ağa, hazine-i amireden ihrac olunan mühürlü ve nişanlı başmuhasebe defterine göre bedeliyyeleri toplamıştır. Bütün tımar ve zeamet bedeliyyelerinin toplanması sonucu, "beş bin dokuz yüz doksan kuruş ile beş para ve haric ez bedel-i neferden beş yüz otuz yedi kuruş ile yirmi altı para" toplanmıştır. Sadece bütün tımarların yüz on dördünden bedeliyye tahsil edilebilmiştir. Mevcut olan tımar ve zeametlerden otuz dördü tımarlarını terk etmişlerdir."Ashab-ı Asitane" diyerek zikredilen zümre İstanbul'a göç etmiştir. Bu zümre, ya eşkıyaların ve mütegallibelerin bölgedeki faaliyetlerinden rahatsız olmuş ve zarar görmüşler, ya da tımar ve zeametler artan vergiler sonucu kâr getirmediğinden tımar ve zeamet sahibi olmaktan vazgeçmişlerdir. "Ashab-ı firar"dan bazılarının da eşkıyalık faaliyetlerinde bulunduğu, bir kısmının ise farklı yerlere giderek yerleştikleri kuvvetle muhtemeldir (Bkz. Tablo 7). Bu durumun en birinci sebebi, sayıları bin ve bin beşyüzleri bulan eşkıyaların bu sahalardaki faaliyetleridir. Kırk dört kişinin ise, tımarları oldukları halde kendileri araştırılmış fakat bulunamamıştır. Bunların da muhtemel olarak en az bir kısmının eşkıya zümresine katıldığı düşünülebilir. Bunların izlerinin, hatta kaldıkları köylerin bulunamaması bu durumu kuvvetlendirmektedir. Elde edilen bedeliyye miktarı, devletin beklediği gelirin çok altında kalmıştır.

[22] *TŞS*, 1990/104, s.108.

Tablo 2.6. XVIII. yüzyılda Trabzon Sancağında Tımar ve Zeametlerin durumu[23]

Adı	**Durumu**	**Kazası**	**Değeri**
İbrahim	Ashab-ı firar	Of	12000
Hasan	Ashab-ı firar	Of	12615
Mustafa	Ashab-ı firar	Of	13907
Ali	Ashab-ı firar	Sürmene	2000
Mustafa	Ashab-ı firar	Yomra	6002
Ahmet Veli	Ashab-ı firar	Torul	6000
Hasan	Mahluldur	Kürtün	15031
Mehmed	Mahluldur	Torul	8622
Ahmed	Ashab-ı firar	Of	13907
Mustafa İsmail	Ashab-ı firar	Sürmene	15713
Veli veledi İsmail	Ashab-ı firar	Sürmene	15713
İsmail	Ashab-ı firar	Rize	16958
Veli	Ashab-ı firar	Rize	12503
Mahmut veledi Musa	Ashab-ı firar	Rize	9300
Mustafa	Ashab-ı firar	Of	27850
Osman	Ashab-ı firar		6499
Veli veledi İbrahim	Ashab-ı firar	Kürtün	2500
Veli veledi Hasan	Ashab-ı firar	Kürtün	3858
Süleyman	Ashab-ı firar	Akçaabad	5500
Ali	Ashab-ı firar	Kürtün	2000
Ali veledi Süleyman	Ashab-ı firar	Kürtün	3419
Mehmed	Ashab- firar		2900
Ali veledi İbrahim	Ashab-ı firar	Kürtün	2296
Ömer	Ashab-ı firar		300
İbrahim veledi Ömer	Ashab-ı firar		3536
Süleyman	Ashab-ı firar	Sürmene	10000
İbrahim	Ashab-ı firar	Sürmene	6000
Hüseyin veledi İbrahim	Cebelü defterindedir.	Akçaabad	6000
Osman veledi Ali	Cebelü defterindedir	Maçka	5000
Ahmet veledi İsmail	Ashab-ı Asitanede		5000
Süleyman veledi	Ashab-ı Asitanede		10000
Veli	Ashab-ı Asitanede		6000

"Yekûn 34 Yalnız otuz dört isimdir."

[23] "Durumları tespit edilenler". *TŞS*, 1990/104, s.29.

Tablo 2.7. XVIII. yüzyılda Trabzon Sancağında Tımar ve Zeametlerin durumu

Adı	**Kazası**	**Değeri**
Süleyman		3000
Mürteza		7500
Şahin		2000
Mustafa		2000
Ahmed	Sürmene	2000
Veli	Kürtün	5000
Hacı	Of	3000
Şaban Mustafa	Of	6000
Osman	Kürtün	3000
İsmail		3000
Mustafa	Rize	3000
Ahmed		3100
İbrahim	Rize	4500
Mustafa veledi Hasan	Torul	2000
Salih veledi Murtaza	Of	2000
Halil veledi Abdullah	Torul	5600
Mustafa veledi Abdullah	Kürtün	2419
Ali		6000
Süleyman	Akçaabad	10238
Ali		3600
Mustafa	Rize	2000
Hasan	Torul	
Dilaver	Torul	6000
Hasan	Of	4000
Ali	Kürtün	5868
Abdullah	Rize	8016
Ali veledi Abdullah	Kürtün	6000
Ali	Of	10300
Hasan	Sürmene	6000
Hasan	Of	8000
Ali		2000
Ahmet	Rize	6000
Ali	Of	8400
Murtaza	Of	26523

Veli	Sürmene	20000
Veli	Elmalı tabi-i Of	20000
Hasan	Maçka	2000
Hasan	Of	6000
Hasan		6000
Mehmet	Sürmene	21000
Ahmet	Rize	2000
İbrahim	Of	20000
Hacı Ömer		28700
Mustafa	Rize	2000

"Yekûn 44 yalnız kırk dört isimdir."[24]

Yukarıda geçen listede, asıl yerinde kalan 114 tımar sahibinin kaydı geçmemiştir. Bu defterde, mevcut işlenilen tımarlar içinde 30 binin üzerine çıkan 5-6 tımar, 20 binin üzerinde 7 tımar, 10 binin üzerinde 19-20 tımar bulunmaktadır. Diğerleri ise, 10 binin altındadır. Yukarıda verilen değerler, bu değerlerle kıyas edildiğinde şu sonuçlar ortaya çıkmaktadır: "Ashab-ı firar" olan tımarların yarısına yakını 10 binin üzerinde olan değerli tımarlardır. Diğerleri ise genellikle orta seviyede olup çok düşük değildir. O zaman tımarların gelir düşüklüğünden terk edildiğini varsayamayız. Nerede olduğu belirsiz olan tımarlılar arasında ise 5-6 tane değerli tımar vardır. Diğerleri genellikle üç-dört bin gibi değerleri taşımaktadır. Bütün bu değerler bölgedeki eşkıyalık hareketlerinin büyük bir dalgalanmaya sebep olduğunu ortaya koymaktadır.

Eşkıyaların çeşitli gayeler için saldırdıkları tımar ve zeametlerden ayrı olarak, vakıf arazilerine de saldırdıklarına dair birçok kayıt bulunmaktadır. Özellikle çok geniş ve zengin gelirlere sahip Hatuniye Vakfına, Gümüşhane ve çevresindeki eşkıya saldırmış ve Rize tarafında da Ekşioğulları müdahale de bulunmuş, fakat bunların bazıları devletin baskısı karşısında geri durmak zorunda kalmıştır.[25] Devletin her zaman anında müdahale edemediği birçok eşkıyalık olayları da vardır. Ancak "büyük kaçgunluk"[26] zamanındaki tecrübelerden de hareketle, devlet meseleler büyümeden anlaşma yoluna gitmeyen eşkıyaları bir an

[24] "Nerede oldukları tespit edilemeyenler". *TŞS*, 1990/104, s.29.
[25] *BOA, Cevdet Dâhiliye*, nr. 7522; *TŞS*, 1988/102, s.6.
[26] 1603-1610 yıllarını kapsayan sosyal karışıklık devresini ifade etmektedir. Zamanın halk dilinde de "Büyük Kaçgunluk" deyimi kullanılmıştır. Akdağ, *Celali İsyanları,* ss.470-475.

önce cezalandırmaya çalışmıştır. 1747 senesinde, Sürmene ahalisinden mütegallibe Küçük Süleyman iki yüz süvari eşkıya ile birçok köyü basmış, birçok malları almış ve bazı köy ihtiyarlarından ve gençlerinden bir kısmını öldürerek on dört bin kuruşu zorla alıp gitmiştir. Olay ancak 1756 yılında belgelere konu olabilmektedir. Köylülerden zorla alınan paranın miktarı çok büyüktür.[27] Yine aynı yıl içinde Hemşin kazasında Balta İsmail etrafına topladığı beş yüz tüfekli eşkıya ile köyleri basarak beş yüz batman bağ ve hayvan toplayarak kaçmıştır. Olayın üzerinden on iki sene geçmesine rağmen şikâyetin devam etmesi bu süre içinde olayların kesilmeden devam ettiğini gösterir. Bu sürekliliğin tımar ve köylü reaya üzerinde çok yıkıcı etkileri olduğu belgelerden anlaşılmaktadır.[28]

Eşkıya ve mütegallibenin daha çok baskı uyguladığı ve saldırdıkları kimseler, "Voyvoda" ve "Mevlana" unvanına sahip zengin ve toplumun yüksek tabakasına mensup kişilerdir. Maçka kazasında yedi sekiz yüz eşkıya, Maçka naibi Mevlana Hüseyin'in ve eski Voyvoda Mehmet Ağa'nın konağını basmışlar, konağın içindeki eşyaları yağmaladıktan sonra yakarak kaçmışlardır.[29] Eşkıyaların bu faaliyetleri sırasında halktan da birçok kişi ölmüş ve malları zarar görmüştür. Çoğu faaliyetlerin önceden organize edilerek ve zenginlik, nüfuz kazanmak gibi amaçlar için yapıldığı belgelerden anlaşılmaktadır.[30] Geç dönem diyebileceğimiz 1798 tarihindeki, tımarların durumunu gösteren "Levend Çiftliği Zabıtan ve Mütekaidine Ait Tımar Defteri"ni incelemek konuya netlik kazandırmaktadır. Defterin başında kaydedilen "mutasarrıflar na mevcud olmalarıyla mülazımına arz olunmak üzere olan zeamet ve tımariha" cümlesinden çok miktarda tımarın yeniden tevcih edildiği anlaşılmaktadır. 1798 tarihinde, Trabzon sancağında tevcih edilen tımar ve zeametlerin üç tanesi 20000 kuruşun üzerinde kıymetinde, altısı on binin üzerinde kıymetini taşımakta, diğerleri ise fazla kıymetli olmayan değerlerdedir. 84 tımarın mutasarrıfı mevcut olmadığından mülazımına yeniden

---

[27] *BOA, TAD*, c.1, s.183, h.2.
[28] *BOA, TAD*, c.1, s.202, h.4; Aynı tarihlerde Canik'te Niksarlı Küçük Ali bin kişiyle Habsmana ve Bayramlu taraflarını talan etmektedir. Alınan birçok önleme rağmen durdurulamamıştır. Yanına topladığı eşkıyanın miktarının çokluğu dikkati çekmektedir. *BOA, Cevdet Dâhiliye,* nr. 414; Piroğlu Hacı Ali Hemşin'de, başına topladığı atlı eşkıya ile halka birçok zararlar vermiştir. *BOA, TAD*, c.2, s.45, h.4.
[29] *BOA, TAD*, c.2, s.78, h.2; Yine on-onbeş eşkıyanın Karahisar-ı Şarkî Sancağının Kolhisar kazasında yol kesip bir miktar parayı zorla almaları hakkında bkz. *BOA, TAD*, c.2, s.113, h.3.
[30] *BOA, HH*, nr. 12103.

tevcih olunmuştur.[31] Önceki değerlerle karşılaştırıldığında, eşkıyalığın tımar düzenini olumsuz etkilemeye devam ettiği ortaya çıkmaktadır. "Büyük kaçgunluk" döneminde kalabalık eşkıya gruplarının düzeni sarsmasından sonraki dönemde meydana gelen bölgesel ve devamlı mütegallibe hareketleri, tımar düzeninin yeniden toparlanıp düzelmesine imkân vermemiştir. Aynı zamanda, eşkıyalık, genellikle âyanlık müessesesini ele geçirmek için yapılmış, çoğu da bu makama ulaştıktan sonra eşkıyalığı bırakmış ancak onlarla ilişkilerini sürdürmüştür.

Dönemin arşiv belgelerine yansıdığı kadarıyla, eşkıyalığın asıl sebepleri: leventliğin etkisi, aşiret eşkıyalarının ferdî hareketleri ve mütegallibeliğe bağlı eşkıyalık hareketleridir.

XVI. ve XVIII. yüzyılda kırsal alanlarda baş gösteren ekonomik ve sosyal bozukluklardan dolayı pek çok kişi köylerini terke mecbur olmuştu. İşsiz güçsüz ortalıkta dolaşan bu kimseler "sarıca, sekban, haramzâde" ve "levent eşkıyası" olarak adlandırılmıştır.[32] Tımar sisteminin bozulmasından sonra, beylerbeyi ve sancakbeyleri bulundukları yerin güvenliğini sağlamak ve savaşlara istenilen sayıda askerle katılabilmek için "kapu halkı" barındırmaktaydılar. "Kapu halkı" savaşlar sona erdiğinde memleketlerinde boş durmayıp eşkıyalık yapmaya başlıyorlardı. Boşta gezen bu levent eşkıyası âyanlık peşinde koşanların işini kolaylaştırdığından, mütegallibelik yapan bazı resmî görevliler bu leventleri hizmetlerine alıyorlardı. Bunların içlerinden âyanlık iddiasında bulunanlarda çıkmıştır.

Başıboş leventlerin ve kapu halkının, alınan bütün tedbirlere rağmen eşkiyalıkları devam etmiştir. 1781 yılında, Karahisar-ı Ordu karyesinde oturan mütegallibeden Curudoğlu, Kara Mehmetoğlu, Firarî Ali Paşa tüfenkçibaşısı ve Zaimoğlu başlarına topladıkları eşkıyalarla etrafa zarar vermekteydiler. Trabzon valisi ve Giresun kadısına yollanan emirde gasp edilen malların geri alınması

---

[31] *TŞS*, 2019/133, s.59.

[32] *BOA, Cevdet Dâhiliye*, nr. 16775. 1772'de Amasya çevresinde levend taifesinden şikâyetler vardır. "Amasya sancağı havalisine kapusuz levendât eşkıyası müstevlî ve emniyet ve tarîk merfû ve ahali ve ebna-i sebil muzdarib'ül-hal olmakdan" denilmektedir; *TŞS*, 1995/109, ss.69-70; *TŞS,* 1995/109, s.70; Mustafa Özyürek, "XVIII. Yüzyılda Antakya ve Çevresinde Eşkiyalık Olayları", *Belleten*, LIV/210 (Ağustos 1990), ss.963-965; *TŞS*, 1991/105, s.43.

istenmiştir.[33] Bu olaylar özellikle büyük devlet adamlarının otoritesini kaybetmelerinden veya idam edilmelerinden sonra yanlarından ayrılan kapu halkının hareketleriyle olmuştur. Kapu halkı bu dönemlerde eskinin levent taifesi rolünü oynamıştır.

XVII. yüzyılın sonlarından itibaren aşiretleri iskân teşebbüsleri, göçebelikten kaynaklanan sorunlar, yaylak-kışlak anlaşmazlıkları da eşkıyalık hareketlerinin artmasına neden olmuştur.[34] Aşiretler, çoğunlukla devletin kendileri için yerleşme alanı olarak tespit ettiği bölgelerde kalmamış ve mümkün olduğu kadar göçebe hayatını devam ettirmek istemişlerdir. Diğer yandan aşiretler göçebelik özelliklerinden dolayı yerleşik hayata geçmiş halkla da çatışmaktadırlar. Yaylakların paylaşımı ve kullanımı konusundaki anlaşmazlıklarda kargaşalıklara sebep olmuştur. Bazı göçebeliğe has sosyal şartlardan dolayı, eşkıyalar, aşiretin içinde rahatlıkla barınabilmekte, takipten kurtulabilmekte ve hatta bir çarpışma anında bütün aşireti yanına alabilmektedir.

Osmanlı İmparatorluğunun diğer yerlerinde olduğu gibi bu havalide de aşiretlerin eşkıyalık hareketlerinde bulundukları, huzur ve güveni ihlal ettikleri yapılan şikâyetlerden anlaşılmaktadır. 1733 tarihinde Çepnilerden Kürtünlü eşkıyası büyük bir topluluk halinde Görele'ye göç etmiş, geçtikleri yerlerde yerleşik halka da büyük zararlar vermişlerdir. Yapılan göçte, Keşab, Giresun ve Bayramlu gibi çok geniş bir alan etkilenmiştir. Trabzon mütesellimine gönderilen bir hükümde, muharebeyi de göze alarak yağmanın engellenmesi ve geldikleri yere geri gönderilmeleri için emir verilmiştir.[35] Çepniler, Karahisar-ı Şarkî'ye kadar geniş bir coğrafik alanda olaylara destek veren zümre olmuşlardır. Geniş ve büyük eşkıyalık ve âyanlık isyanlarında, Çepniler bu isyanların hazır destekçileri olarak sivrilmişlerdir.[36]

Devletin içinde bulunduğu ekonomik buhrana bağlı olarak masrafların karşılanması için halka ağır vergilerin yüklenmesi de, özellikle bazı kazalarda halkın eşkıyalık yapmasına en azından desteklemesine yol açmıştır. Karadeniz bölgesinde, özellikle Of, Sürmene ve Rize çevresinde, halk isyan ederek devletin

---

[33] *BOA, TAD*, c.2, s.242, h.1.
[34] *BOA, TAD*, c.3, s.88, h.1-2; *BOA, Cevdet Zaptiye*, nr. 1010.
[35] *BOA, Cevdet Zaptiye*, nr. 1508; *BOA, Cevdet Zaptiye*, nr. 53; *BOA, TAD,* c.1, s.11, h.1.
[36] *BOA, Cevdet Adliye*, nr. 469.

temsilcisi konumundaki kişileri öldürmüşlerdir. İsyan sebebi olarak, vergilerin çok olmasını göstermektedirler. 1734 yılında Sürmene halkı, başlarındaki birkaç eşkıya önderliğinde ayaklanmış ve mütesellimlerini kaza dışına atmışlardır.[37] Yöre halkı, Salih Paşa zamanında bir defa, Hacı Hasan Paşa zamanında iki defa ve Memiş Paşa mütesellimliği zamanında da bir defa ayaklanmıştı. Bu ayaklanmalar, ayanların büyük miktardaki kuvvetleri nasıl kısa sürede toplayabildiğini açıklar mahiyettedir.[38]

Dünyanın diğer ülkelerinde olduğu gibi, Osmanlı İmparatorluğunda da eşkıyalık, iktisadî krizin ve ahlakî çöküntünün yaygınlaştığı ve devlet otoritesinin zayıfladığı dönemlerde ortaya çıkmıştır. Gerçekten de yukarıda verilen örnekler incelendiğinde, XVIII. yüzyılda, iktisadî krizin baş gösterdiği, devlet otoritesinin zayıflamaya başladığı, bunun da yerel güçleri ortaya çıkardığı dolayısıyla sosyal ve ekonomik düzensizliğin meydana geldiği daha iyi anlaşılacaktır.

Bütün bu sayılan sebeplerden sonra ortaya çıkan eşkıyalık hareketlerine karşı, devlet önlem olarak bazı tedbirler almıştır. Eşkıyalık hareketlerinin resmî makamlar vasıtasıyla bildirilmesinden sonra karışıklık bölgesine dirayetli, tecrübeli ve iş bilen bir paşa, müfettiş ya da ayaklanmayı bastırmaya yetkili bir komutan atanmıştır. Müfettiş veya komutan olarak atanan görevlilerin emrinde büyük miktarda asker bulunmaktadır. Çepni eşkıyasının Görele'den hareketle bazı yerleşim yerlerine zarar vermesi üzerine Erzurum Valisi İsmail Paşa 1734 tarihinde, yanında önemli miktarlarda kuvvet ile Anadolu müfettişi olarak atanmış ve halkı eski yerlerine yerleştirmek için görevlendirilmiştir.[39] Olayların durmayıp, zaman zaman bölgesel olarak devam etmesi üzerine, bütün Trabzon, Canik ve Karahisar-ı Şarki bölgesine eşkıyaları yakalamakla ünlü Çeteci Abdullah Paşa komutan olarak gönderilmiştir. Onun bölgedeki harekâtı nispeten başarılı olmuş ve asayiş büyük oranda sağlanmıştır.[40]

Eşkıyalar ve mütegallibeler yakalandıktan sonra, genellikle kalebend, sürgün ya da hapis cezasına çarptırılıyordu. Canik sancağı Serkis ahalisinden mütegallibeden Yenioğulları Mehmet Emin ve kardeşi Mehmet Çavuş, Sivas'da

---

[37] *BOA, HH*, nr. 20030/B; *BOA, HH*, nr. 28205/B.
[38] *BOA, HH*, nr. 28205/B.
[39] *BOA, Cevdet Zaptiye*, nr. 553.
[40] *BOA, Cevdet Dâhiliye*, nr. 3619.

kalebendlik cezasına çarptırılmış, bunu dinlememeleri ve yeniden eşkıyalık yapmaları üzerine Magosa'ya kalebend edilmelerine karar verilmiştir.[41] Kalebend, sürgün ve hapis cezaları daha çok eşkıya zümresinin başında bulunan kişilere, muhtemelen caydırıcılık maksadıyla verilmiştir. Havza ve çevresindeki benzer bir olayda da eşkıya reislerinin Samsun kalesine kalebend olunmaları için hüküm gönderilmiştir.[42] Görele kazasından gönderilen bir ilamdan anladığımıza göre, yeniçerilerden Kerimoğlu İmam Molla Mustafa mütegallibelik yaptığından Sedd'ül bahir kalesine kalebend olunmasına karar verilmiş, ancak kendisi bu emri dinlememiştir. Başkentten gönderilen emri dinlememesi, devlet tarafından derebeylik iddiası olarak yorumlandı ve bulunduğu anda yakalanması karşı koyarsa öldürülmesi için emir verildi.[43] Mütegalibelik yapan birçok kişilere de aynı cezalar verilmiştir.[44] Bu kişilerin belli bir süre kalebend olduktan sonra, aileleri ve çocuklarının perişanlıklarını ileri sürerek af dilemeleri, devletin bu kişileri bağışlamasına sebep olurdu. Kaleden kaçmaya muvaffak olan kişiler ise, daha sonra da eşkıyalık ve mütegallibelik faaliyetlerine devam etmişlerdir.[45]

Bölgede çıkan büyük ayaklanmalarda, eşkıya reisleri geniş bir alanda tahribata sebep olduklarından ve tamamen devlete isyan sayıldığından idam edilmişlerdir. Tuzcuoğulları, Kalcıoğulları ve Hacısalihoğulları gibi ailelerin isyanında, isyanın bastırılmasının ardından birçok elebaşı idam edilmiştir.[46] Voyvoda ve âyanların seferleri fırsat bilip mütegallibelik hareketlerine teşebbüs ederek halktan fazla vergi almamaları için fazla vergi toplamak "siyaset" cezası sayılmıştır.[47] Daha sonraki olaylardan bu hükmün resmî mütegalibelik yapan âyan, mütesellim ve voyvodaları pek caydırmadığı anlaşılmaktadır.

Alınan başka bir tedbirde kaza ileri gelenlerinin, eşkıyaya yardım etmeyecekleri hususunda taahhüt altına alınmaları, aksi takdirde "nezir akçesi"ne bağlanmaları ve halkın birbirine kefil ettirilmesidir. Bu durumla ilgili çok sayıda

---

[41] *BOA, Cevdet Zaptiye*, nr. 1896.
[42] *BOA, Cevdet Zaptiye*, nr. 3117; *BOA, Cevdet Dâhiliye*, nr. 12810.
[43] *BOA, Cevdet Zaptiye*, nr. 515; *BOA, Cevdet Zaptiye*, nr. 1251.
[44] *BOA, Cevdet Dâhiliye*, nr. 16794.
[45] *BOA, Cevdet Zaptiye*, nr. 2305.
[46] *BOA, HH*, nr. 7864.
[47] Şöyle denilmektedir:"beher her altı ayda bir defa her ne masarif olur ise ismi ve mahalli malûm olarak tevzi' olunup defterde bu misillû masarif-i mechûle olur ise evvel-i defteri imza eden hâkimden ve tevzi' eden âyandan tahsil olunduktan sonra kendileri dahi siyaset olunacağı ilan olunmak". *BOA, Cevdet Dâhiliye*, nr. 20665.

belge bulunmaktadır. Gümüşhane kazasına bağlı Ahu köyünden Çolak Hasan adındaki eşkıya etrafına topladığı bin beş yüz eşkıya ile bölgedeki halka zulmetmeye başlayınca, Trabzon Valisi İbrahim Paşa'nın Kethüdası Elhac İsmail Ağa üzerine gönderilmiş, eşkıya savaştan sonra, etrafa dağılarak kaçmayı başarmıştır. Valinin Silahdarı Osman Ağa da eşkıyalığın meydana geldiği bölgede bazı önlemler almıştır. İlk önce dokuz-on köy, toplam yirmi bin kuruş nezre bağlanmıştır. Nezrin şartları da; "şekavet ile marûf ve isimleri mestûr olan kimesneler ba'd-el-yevm kazamıza gelürler ise ve bundan sonra yine bir gadr zuhur eder ise isim ve şöhretleriyle meşhur eşkıyaları haber vermeyip tekasülün edersek veyahud ketm ve ihtifa edersek veyahud yoldaşlık iddiasıyla ve ğayr sebebiyle bilâ ferman ve bilâ buyuruldu ve bilâ sened gerek Trabzon ve gerek belde-i ahire gidersek fi-l-vaki her birlerinin taraflarında yaramaz zuhur eder ise yirmi bin kuruş nezrin kabul ve iltizam edip hazine-i âmire-i padişahiye eda etmek"[48] olarak kaydedilmiştir. Bu önlemlere ek olarak, kaza merkezlerinde, gece ve gündüz silahlı ve fenersiz gezmek yasaklanmış, bu yasak münadiler vasıtasıyla duyurulmuştur. Şehir mahallelerinin imamları eşkıyaların mahallelere girmemeleri içinde sorumlu tutulmuşlardır. Ayrıca, halk birbirleri arasında kefile bağlanmıştır. Of kazasında da, halk eşkıyaya yardım yapılmaması ve voyvoda konağının tahrip edilmemesi konusunda kırk üç bin kuruş nezre bağlanmış ve nezir baş muhasebe defterine kaydedilmiştir.[49] Görele-i müslim ahalisinden eşkıya Burcunluoğlu Ali, Çolak Oğlu Mustafa, Kör Süleyman, Hüseyin Oğlu Abbas ve İmamoğlu İbrahim Görele-i zımmîyan kazasından bazı gayr-i müslim ahalinin mallarını almışlar ve birçoğunu öldürmüşlerdir. Görele-i müslim ahalisi eşkıyayı

---

[48] *TŞS*, 1990/104, s.108; Geçmiş yüzyılda da gençler kefile bağlanmıştır. Bu konu hakkında geniş bilgi için bkz. Akdağ, *Celali İsyanları*, ss.212-215; Nezir, İslam hukukunda mevcut bulunan bir ıstılahdır. Şeriatın değil de, mükellefin kendi nefsine vacib kılmış olduğu şeye nezir veya adak denilir. Nezir yerine gelirse, neziri uygulamak vaciptir. Nezirin rüknü, nezrin sübûtuna delalet eden sözdür. Bu verilen nezir bilgileri, ilm-i halle ilgilidir. Osmanlı imparatorluğunda bu durum, devlet idaresine tatbik edilerek halk nezir akçesine bağlanmıştı. Osmanlı devletinden önce, nezirin devlet idaresine uygulanıp uygulanmadığı hakkında bir bilgimiz yoktur. Nezir hakkında geniş bilgi için bkz. Johs Pedersen, "Nezir", *İA,* IX, İstanbul 1960, ss.14-16 ve A.Fikri Yavuz*, İslam İlmihali*, İstanbul 1991, ss.278-281.

[49] Nezir benzer şekilde kaydedilirdi. "Tuzcuoğulları vesair firarileri içlerine alıp sahabet etmemek ve hilaf-ı nasihât harekette bulunmamak üzere Of kazası ahalisi taht-ı zabıtaya idhal-i birle hilafına cesaretleri vukuûnda matbah-ı âmireye bin kese sened-i mezkûrun baş muhasebeye kaydiyle mucibince bir kıta emr-i âli isdar ve tisyar buyurulması müşarünileyh tahrir eder". *BOA, Cevdet Zaptiye*, nr. 2390; *BOA, Cevdet Dâhiliye*, nr. 14124. Burada da halk birbirleriyle kefile bağlanmıştır.

saklamamaları konusunda beş bin kuruş nezre bağlanmış, ancak halk yine de eşkıyayı saklamıştır. Bunun üzerine, devlet kefilleri sorumlu tutmuş ve kendilerini sorgulamıştır.[50] Kayıtlardan, nezre ve kefile bağlamanın pek de başarılı olmadığı çıkarılabilir.

Büyük âyan ve mütegallibe isyanlarında, isyanın geniş bir alana yayılmasından sonra, devlet isyanı bastırmakta zorluk çekerse, başvurduğu bir yöntemde nefîr-i-âmm'dır. Nefîr-i-âmm, bütün halk kitlelerinin silaha sarılmaya çağrılmasıdır.[51] Devlet, bu hareketle, eşkıyayı manen zan altında bırakmakta, baskı uygulamakta, halkın eşkıyaya desteğini çekmesini sağlamakta, askerî gücünü artırmakta ve halife halk üzerinde nüfuzunu kullanmaktadır. Nefîr-i-âmm usulü, softa isyanları, büyük kaçgunluk zamanı ve devletin başarısız olup büyük yenilgiye uğradığı savaşlarda başarılı şekilde uygulanmıştır.[52]

Eşkıyalık olaylarını, kendi menfaatleri uğruna en iyi şekilde kullananlar âyan, voyvoda ve mütesellim zümresi olmuştur. Bu dönemde Trabzon eyaletinde meydana gelen olayların tamamı, yukarıda belirtilen eşkıyalık ve mütegallibelik olaylarıyla bağlantılı olup siyasî mahiyette değildir.

2.2. Âyanlığın Ortaya Çıkışını Hazırlayan Faktörler

Anadolu'da âyanlığın ortaya çıkışının ve kuvvetlenmesinin çok çeşitli sebepleri vardır. Âyanlığın ortaya çıkmasında sosyal ve toplumsal olaylar ile arazi rejimindeki değişiklikler etkili olmuştur.

2.2.1. Arazi tahrir usulünün terkedilmesi

XVI. yüzyılda şehir âyanı veya şehirlerin ileri gelenleri diye adlandırılan zümre, mevcut olup XVIII. yüzyılda daha da kuvvetlenmişlerdi. XIV. ve XV. yüzyıllardan beri mevcut olan âyan ve eşraf sınıfı sosyal, askerî, iktisadî ve idarî bozuklukların tesiriyle nüfuzlarını iyice artırmıştı.

---

[50] *BOA, Cevdet Zaptiye*, nr. 4147; Rize kazasında Ekşioğullarına karşı da halk nezre bağlanmıştır. *BOA, Cevdet Dâhiliye*, nr. 7522.

[51] Sözlükte, çığıltı, bağırtı, cemaati toplama ve halkı askere sürme anlamlarına gelmektedir. Mustafa Nihat Özön, *Küçük Osmanlıca–Türkçe Sözlük*, İstanbul 1995, s.614; Nefîr-i-âmm, devlet tarafından bütün memleket halkının herhangi bir iş için vazifeye davet edilmesi hakkında kullanılan bir tabir şeklinde tanımlanmaktadır. Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lûgatı,* İstanbul, s.237.

[52] Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lûgatı*, s.237.

Âyanların nüfuzları ilk önce idarî alanda artmış, daha sonra iktisadî ve askerî alanda da nüfuzları artarak devam etmiştir. İlk önce tamamen bir halk kurumu hüviyetini gösteren âyanlık, kamu menfaatlerine göz kulak olmakta ve bağımsızlığını merkezî hükümet organlarına ve eyaletlerde paşalara karşı savunmakta idi. Böylece merkezî idare, doğrudan doğruya vatandaşlarla karşı karşıya gelmiyor, önce onların temsilcisi olan âyan'a başvuruyordu.[53] Bu devirde, merkezî hükümet, kaza ile ilgili yapacağı belirli tasarrufları yapmadan önce âyana danışıyordu. Böylece âyan hükümet emirlerinin uygulanmasında hükümete yardımcı oluyordu.

XVI ve XVII. yüzyılda devlet bünyesindeki bazı sosyal, idarî ve iktisadî bozukluklar âyanın danışma rolünü daha etkin ve sık kullanmasına neden olmuştur. Âyanın vazifeli olduğu danışma rolü sadece devlet nezdinde olmamış, halkın şikâyetlerini, dertlerini ve arzularını devlet kademelerine özellikle de İstanbul'a ileten aracı konumuna yükselmiştir. Başlangıçta, şehre gelen ve üretilen çeşitli malların pazar fiyatlarının TESBİTİ sırasında kadıya ve muhtesibe yardımcı olmak için yanında bulunmak, kamuyu ilgilendiren işlerde halk ve resmî görevliler arasında bağlantı kurmak, aynî vergilerin toplanmasında büyük önem taşıyan hasat zamanının saptanmasında tanıklık yapmak, sikke tashihinde yardımcı olmak ve kazalarda kanunlara aykırı davranan memurları halk adına İstanbul'a bildirmek başlıca aracılık görevlerindendi. Özellikle bir bölgede yapılacak işlerde vali ve kadıların muhatabı baş âyan idi. Bu nedenle halkın vekili sıfatıyla memleketin yetkililerileriyle bir araya gelerek meseleleri hallederdi. Bu görevler arasında en önemlisi de tahrirlerle ilişkili bir şekilde eyaletin yükümlü olduğu vergilerin dökümünü yapmaktı ki, bu görevler önceleri kadıya aitti.[54]

---

[53] V.P.Mutafçieva, "XVIII. Yüzyılın Son On Yılında Âyanlık Müessesesi", (Çev. Bayram Kodaman), *İÜFETD*, XXXI,(İstanbul 1978), s.163; Canikli Ali Paşa'da âyanın aracılık rolüne değinmektedir. "Anun için devlet-i âliyyeden bir madde içün üzerlerine fermân vardukda kadı-ı belde âyan ve eşrâf ve hacı ve hoca ve imam ve hatibleri mahkemeye ihzâr edip bütün reayanın vekilleri oldukları sebebden yüzlerine karşu fermanı okuyup tamamında merasim-i itââti ihzar ve murad-ı padişahîher ne ise vücûda getürürler idi." Cengiz Orhonlu, "Osmanlı Teşkilatına Aid Küçük Bir Risale: "Risale-i Terceme"", *Belgeler,* IV/7-8, (1967), ss.39-48.

[54] Mutafçieva, "Âyanlık Müessesesi", s.177; Yücel Özkaya, "Merkezî Devlet Yapısının Zayıflaması Sonuçları: Âyanlık Sistemi ve Büyük Hanedanlıklar", *Osmanlı,* VI, Ankara 1999, s. 165; Özcan Mert "Osmanlı Devleti Tarihinde Âyanlık Dönemi", *Osmanlı,* VI, Ankara 1999, s.174; İ.Hakkı Uzunçarşılı, "Âyan", *İA*, II, İstanbul 1965, ss.40-41; Semendire sancağındaki Pojegacık kadısının yolsuzlukları âyan-ı vilayet'ten sorulmaktadır. Fi 16 Muharrem 1056. Geniş bilgi için bkz. *BOA, MD,* nr.90, s.81; Yenişehir-i Fenar kazasına bağlı Ulaş köyünde zımmîler ve

Vergiler üzerindeki hâkimiyeti tevzi' defterlerinin hazırlanmasını ele almasıyla en üst noktaya çıkmıştır.

XVII. yüzyılda âyanın aracılık görevine işaret eden birçok örnek bulunmaktadır. Ankara'da, Eyne Bey adlı sahte kapıkulu askerinin, çarşıdaki dükkânları basıp yağmalaması üzerine, halk "âyan-ı şehr" den olan Hacı Mahmud bin Ali, Şah Mehmed bin İbrahim ve Hacı Hasan bin Hüseyin'i temsilci seçmiş ve durumdan şikâyetçi olmuşlardır. Yine Şehir kethüdasının yanında âyandan olan Şah Bey, Mehmet Bey bin Cafer ve Şeyh İnayetullah Baba bin Şeyh Halil Baba'ya kahve rüsûmunu toplamak amacıyla bilgilerine müracaat edilmiştir. 1692 tarihli bir berattan anlaşıldığına göre, Bursa Şehir kethüdasının yaptığı çeşitli zulümler ve yolsuzluklar sebebiyle, kıdvet'ül âyan Hassa Harç Emini Ali Çavuşun arzı sonucu, incelemeler yapılmıştır.[55] Bütün bu görevler, âyanın askeri sınıfın yetkilerini kullanmasına da yardımcı olduğunu göstermektedir.

Yiyecek maddelerin ve malların satış fiyatlarının tespitinde, tüccar ve halkın zarar görmemesi için âyandan kişiler kadının yanında bulunmaktadırlar. 1600 yılında bütün ülkede gerçekleştirilen para ayarlaması sırasında, yeni fiyatların belirlenmesi ve narh listelerinin düzenlenmesinde, âyanın büyük rolü olduğu anlaşılmaktadır. Fiyat ayarlaması görevi, olağan zamanlarda da âyan yardımıyla yapılmaktaydı.[56] Vali, sancakbeyi ve kadı gibi idareci zümre dışardan atandığından, halkın içinden olan şehir kethüdası ve âyanın bölgeyi çok iyi bilmeleri sebebiyle, yerel hizmetlerle ilgili işlerde ön plana çıkması gayet normaldi. Âyan yukarıda belirttiğimiz görevlerini halkın ve şehrin fizikî yapısını çok yakından bildiği için rahatlıkla yerine getirebilmiştir.

---

müslümanlar arasında kestanelikten dolayı çıkan anlaşmazlıkta âyan-ı vilayet konuyu çözmesi için görevlendirilmiştir. Fi Evahiri Rebî'ül-ahir 1056. *BOA, MD*, nr.90 s.172-173,204.

[55] Özer Ergenç "Osmanlı Klasik Dönemindeki "Eşraf ve Âyan" üzerine Bazı Bilgiler", *Osmanlı Araştırmaları, III. (The Journal of Ottoman Studies. III)*, (İstanbul 1982), s. 106. Yazar, bilgileri Ankara Şer'iyye Sicillerinden nakletmektedir.

[56] Ergenç, "Osmanlı Klasik Dönemindeki "Eşraf ve Âyan"", s.107. Yazar Ankara Şer'iyye Sicillerine dayanarak şöyle bir olay nakletmektedir. Ankara'da 3 Eylül 1606 tarihli fermanda halkın temsilcisi olarak âyanın eşkıya saldırısını ve zararlarını bildirmesi sonucu bazı vergilerin kaldırıldığına dair bilgiler vardır.; Vraca kadısı Ahmet'in çok fazla vergi toplaması üzerine, kadının halk ve âyan ile yüzleştirilmesi ve aldıklarının geri verdirilmesi yazılan bir hükümle Niğbolu Sancağı kadısı ve mütesellimden istenmiştir. Başka bir belgede Menzil bargiri temini konusunda yardımcı olunması için naib ve âyan-ı vilayet görevlendirilmiştir. Evasıt-ı Rebi'ül-evvel 1056. İlbasan sancağında bir köyü eşkiyaların basması üzerine halkın temsilcisi olarak âyan-ı vilayet şikâyette bulunmuştur. Bütün bu olaylar âyanın aracılık rolünü nasıl üstlendiğini göstermektedir. *BOA, MD,* nr.90, s.26-27,49,63.

Vergilerin, tahrirlerin ve memleket masraflarının tevzi' ve tahsilinde valilerle kadılar, âyanlara danışırlardı.[57] Aynî vergilerin toplanmasında büyük önem taşıyan "hasad zamanı"nın saptanmasında "âyan-ı vilayetin" tanıklığı öngörülmekte ve ancak ondan sonra mahsulün toplanabileceğine karar verilmektedir.[58]

Osmanlı İmparatorluğu, işgal ettiği bir yeri doğrudan doğruya idare olunan bir Türk eyaleti haline getirince ilkin bu sahayı askerî bakımdan emniyet altına alır, idarî teşkilatı tamamen kurunca, o sahanın gelir kaynaklarını etraflıca tahrir defterine geçirirdi. Devletin temel gelir kaynağı olması sebebiyle toprak kayıtlarının tutulmasına çok önem verilmiştir. Devletin maliye teşkilatının başında olan defterdâra yüklenmiş olan bu görevi defterdar, kısmen merkez, yani İstanbul defterdarlığı memurlarına, kısmen de vilayetlerde bulunan ve kendisine bağlı memurlara ve onların teşkilatlarına gördürürdü.[59] Tahrirlerin otuz senede bir tekrarı kanundu. Bununla beraber, bazen daha uzun fasılalarla yapıldığı gibi, bir cülûs veya bir bölgede toprak tasarruf edenler arasındaki ihtilafların çoğalması veyahut da halkın vergilerin adaletsizliğinden fazlaca sızlanması, göçler ve salgın hastalıklar neticesinde kısa bir zamanda hâsıl olan büyük nüfus değişiklikleri gibi sebepler, tahrirlerin yenilenmesine yol açardı.[60] Taşra teşkilatı, bu heyete istedikleri bütün yardımı yapmakla mükellefti. Bütün bu sistemin esasları, Fatih Kanunnamesinde, "Kanunnâme-i Kitabet–i Vilayet" başlığı altında zikredilmiştir.

Belli süreler arasında eminler tarafından yapılan tahrirlerde, kadılar yapılan işlere birinci derecede yardımcı olmakla vazifeliydiler. Fatih kanunnâmesinin "Kanunname-i kitabet–i vilayet" bölümünde kadının bu görevine şu şekilde değinilmiştir. "Ve ol yerün kadıları hususunda dahi emrim budur ki, ol kadılık yazılıncaya değin emirlerim huzurunda eksük olmayalar. Ve hâric-ez defter mezâri'den ve kurrâdan ve esbâbdan ve gayriden muhassal ve ebvab-ı mahsulâtın cüz'î ve küllisinden malum olub yazılmadık nesne koydurmaya".[61]

---

[57] Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, İstanbul 1971, s. 120.
[58] Ergenç, "Osmanlı Klasik Dönemindeki "Eşraf ve Âyan"", s.111.
[59] L. Fekete,"Türk Vergi Tahrirleri", (Çev. Sadrettin Karatay), *Belleten*, XI/42(1947), ss.299-300; Halime Doğru, *XVI. Yüzyılda Eskişehir ve Sarayönü Sancağı*, İstanbul 1992, ss.1-21.
[60] Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lûgatı*, s.327.
[61] Tahrir kanunu hakkında geniş bilgi için bkz. Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, I, İstanbul 1990, ss.367-373. Osmanlı devletinin merkeziyetçiliğinin esasları büyük ölçüde tahrirlere bağlıdır.

Kurulan bu temel tahrir sistemi, çeşitli sebeplerden dolayı zamanla bozulmaya başladı. Bir ara otuz senede bir yapılan arazi tahrirleri de yapılamaz olunca devlet, sistemin bozukluklarını kontrol edemez olmuştur. Mirî mukataalar elden ele dolaşmaya ve satılmaya başlanmış, ölen kimselerin tımarları İstanbul'a bildirilmemiş ve pek çok kimse sahipsiz topraklara sahip çıkmıştır. Tahrirler yapılmadığı için devlet bu durumlardan habersiz kalmıştı. Oysa tahrirler sonucunda yolsuzluklar ortaya çıkmakta, yeni tarıma açılan araziler kaydedilmekte ve taşra rahatlıkla idare edilmekteydi.[62]

III. Murad'ın son zamanlarından itibaren, artık Osmanlı İmparatorluğunda tahrirlere, kanunnâmelere ve sabit kalma esasına dayanan "tekâlif–i örfiye" ve "rüsûm-u şeriyye" sisteminin işlemez hale geldiğini, buna karşılık daima zamana ve paranın değerine uyma kabiliyeti gösteren yeni "tekâlif–i divaniye" vergi sisteminin kurulmuş bulunduğunu kabul edebiliriz. Kanunnamelere ve tahrirlere dayanan eski usûlde, "raiyet" sınıfına giren kimse köydeki zirai faaliyeti içinde vergi mükellefi olarak alınıyordu. Tekâlif–i divaniyenin gelişmesinden meydana gelen yeni vergi sisteminde ise, halkı çok yakından tanıyan "eşraf" ve "âyan"a dayanarak, şehir ve köy farkı gözetmeksizin tarlası olan her erkek mükellef olarak kabul edilmişti. "Tekâlif–i divaniye"nin şekillenmesiyle yavaş yavaş âyanlık sistemi hem yetki ve nüfuz, hem de maddî açıdan oluşmaya başlamıştır.[63]

Anadolu halkı, XVI. ve XVII. yüzyıl boyunca ekonomik sıkıntıların etkisi ve eşkıya zulümlerinin artması yüzünden yerini yurdunu terk ediyordu. Göç eden bu kimselerin birçoğu da kadı, vali, cizyedar ve diğer vazifelilerin mezalimlerinden kurtulmak için göç ettiklerini belirtiyorlardı. Reaya, mal ve mülkünü satarak İstanbul ve Batı Anadolu'nun diğer şehirlerine göçmekteydi.[64] Yerini, yurdunu terk edenler hem avarızdan, hem de diğer vergilerden kurtuluyordu.

Göçler sonucu tahrir sistemi çökünce, devletin merkeziyetçiliği de büyük bir darbe almıştır. Çünkü tımar, askerlik ve ekonomik işler bütünüyle tahrirlere bağlıydı. Devlet, tahrirlerin yapılmamasından dolayı ülkeyi idare edemez bir

---

[62] Koçi Bey tahrirlerin otuz senede bir, M. Nuri Paşa ise yüz senede bir yapıldığını ve II. Selim'den sonra yapılmadığını belirtmektedir. Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Âyanlık*, s. 95.
[63] Akdağ, *Celali İsyanları*, ss.60-61.
[64] Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Âyanlık*, s. 81.

duruma gelince, bütün bu sistem de çöktü. Reayanın sık sık yer değiştirmesi, tahrirlerin ise daha az yapılması bu süreci daha da hızlandırdı. İşte, bu noktada, devlet, taşrada halkın içinden çıkan âyanların sözlü tahrirlerine muhtaç hale gelmiştir. Tekâlif-i şakka nevinden vergilerin yerlerinde kalan reayaya ödettirilmek istenmesi, memurlar ile halk arasında geniş ihtilaflara yol açıyordu. Yer değiştirenlerin yüzünden, geride kalan reaya çok zor durumda kalıyor, bu durumda âyan aracılığıyla da şikâyetleri merkez idareye ulaştırıyorlardı.[65] Daha önce merkezden atanan kadılarda olan bu görevler, daha sonra halkın içinden olan ve halkı, özellikle çevreyi tanıma avantajını çok iyi kullanan âyanların eline geçmiştir. Gittikçe de idarî görevler alarak bu yetkilerini artırmıştır.

2.2.2. Tımar sisteminin bozulması

XVI. yüzyılın ikinci yarısından sonra, Osmanlının siyasî, askerî ve ekonomik yapısının temellerini teşkil eden tımar düzeni bozulmaya başlamıştır.[66] Tımarlara XVI. yüzyıldan başlamak üzere özellikle de XVIII. yüzyılda hiç kimse rağbet etmiyordu. Bu dönemde kendi rızasıyla tımarını terk eden birçok sipahi vardır. XVI. yüzyıla gelinceye kadar tımar ve zeametlerde bozukluklar varsa da, sistem tam anlamıyla bozulmamıştı. Fakat bu tarihten sonra sistem bozulmaktan da öte, çökmüştür.[67]

Tımar sisteminin bozulmasının en önemli sebeplerinden birisi: fetihlerin durmasıdır. Fetihlerin durması ile birlikte hem devletin hazinesi fakirleşmiş, hem de yeni tımar tevcihatları yapılamamıştır. Fetihlerin durmasının önemli sonucu,

---

[65] Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Âyanlık*, ss. 82-84; Mehmet Öz, özellikle Canik Sancağının 1455 tarihli tahrir defterinin -en azından kısmen- de bölgedeki bölüklerin kethüdalarının verdiği bilgilere göre, Canik sancağının son defterinin ise "âyan-ı vilayet ve sıh'a kimesnelere" sık sık atıfta bulunarak yazıldığını belirtmektedir. Öz, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Canik*, ss. 6-7; Daha Kanunî devrinde geçen pek çok hadiselere bakarak diyebiliriz ki, reaya mevcut vergiyi vermek konusunda bile büyük zorluk çekiyor ve itirazlarda bulunuyordu. XVI. yüzyıl devamınca yapılan birçok umumî tahrirler esnasında, tahrir memurları ile halk arasında şiddetli ihtilafların çıkmış olduğu vekayinamelere bile geçmişti. Akdağ, *Celali İsyanları*, s.52; Âyanların sadece tahrirlerde yetkileri ve etkinlikleri artmamış, tımar ve zeamet dağıtımında da alaybeyinin yetkilerini bir derece üzerlerine almışlardır. Bayburt âyanlarından Paşazâde Sadullah Bey otuz altı kurra kadar yeri tutan tımarları hademe ve gulamlarına verdirerek hâsılatları kendisi toplamıştır. Bu kadar çok tımarı kendi adamlarına verdirebilmesi âyanların son dönemlerde tımar ve zeametlerin dağıtımı konusunda ne kadar etkili olduklarını da göstermektedir. *BOA, A, DVN, MHM*, 246, h. 1,2,4,5.

[66] Tımar sistemi, işleyişi ve temel özellikleri hakkında bkz. Mehmet İpşirli, "Eyalet (Taşra) Teşkilatı", Ekmeleddin İhsanoğlu(ed.), *Osmanlı Devleti Tarihi*, I, İstanbul 1999, ss.239-245.

[67] Yücel Özkaya, "XVIII. Yüzyılın Sonlarında Tımar ve Zeametlerin Düzeni Konusunda Alınan Tedbirler ve Sonuçları", *İÜEFTD (Ord. Prof. İ.Hakkı Uzunçarşılı Hatıra Sayısı),* XXXII/32, (Mart 1979), İstanbul 1979,ss.217-247.

iskân politikasının iflası olmuştur. Yeni fethedilen yerlere Anadolu'dan gönderilen halkın yerleştirilmesiyle, artan nüfusun baskısı da ortadan kaldırılıyordu. Artan nüfusun baskısı, iskân politikasıyla ortadan kaldırılamayınca, merkezî otoriteyi sarsan sosyal karışıklıklar başlamış, daha sonrada eşkıyalık ve mütegallibelik olayları artmıştır.

Tımar rejiminin bozulmasında, ekonomik faktörler de etkili olmuştur. Yüksek enflasyon ve uzun süren savaşlar sonucu, sipahiler zarar görmüş ve savaş zamanları seferlere katılmamışlardır. Savaş usullerinin değişmesi sonucu, sipahi ordularının ihtiyaçlara cevap verememeleri de tımar rejiminin bozulma nedenleri arasına sokulabilir. Bu nedenle devlet, tımar sistemine dayalı sipahi ordusunu ihmal ederek yeniçeri ordusunun sayısını artırma yoluna gitmiştir.[68]

Tımar sisteminin bozulmasının en son sebebi de, tımar tevcih usulünün değiştirilmesidir. Bozulma sürecine girildikten sonra tımarlar ehline değil, en çok rüşvet veren kimselere verilmiştir. Tımarı rüşvet yoluyla ele geçiren sipahi, uğradığı maddî zararı, reayadan topladığı vergilerle telafi etmeye çalışmıştır. Bu arada bazı saray mensuplarına, saray gözdelerine ve emekli askerî sınıf mensuplarına da "arpalık"[69] olarak tımarlar tevcih edilmiştir.[70] Zaman zaman Osmanlı tımar sistemini düzene sokmak ve eski sistemi yeniden uygulamak için bir takım teşebbüsler yapılmışsa da, bunlar, kısa süreli etkiler dışında fazla kalıcı olmamıştır.[71] Sonuç olarak, Osmanlı Devletinin gücünün temellerinden biri olan tımar rejimi, bütün bu sebepler sonucu çökmüş, bundan en fazla yararlananlar da âyanlar olmuştur.

Tımar sisteminin bozulmasından sonra, topraklarını terk eden reayanın büyük bir kısmı, ilk başta beylerbeyi, sancakbeyi ve subaşı gibi devlet görevlileri yanına, daha sonra ise yerel güç olan âyanın yanına "levent, sarıca sekban" adı altında ücretli asker olarak girmişlerdir.[72] Doğuda İran, batıda Avusturya'ya karşı yapılan savaşlarda, bu kuvvetlerden büyük oranda yararlanılmıştır. XVI. yüzyılın

---

[68] Cin, Akyılmaz, *Feodalite*, ss.332-335.

[69] Yüksek devlet memurlarına, bazı saray mensuplarına ve ilmiye sınıfının ileri gelenlerine ilave tahsisat, emekli ve mazûliyet maaşı olarak bağlanan gelirlere genel olarak verilen isim. Geniş bilgi için bkz. Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lügatı*, s.18.

[70] Cin, Akyılmaz, *Feodalite*, s.336.

[71] Tımar sistemini yeniden düzenlemek amacıyla yapılan çalışmalar hakkında bkz. Cin, Akyılmaz, *Feodalite*, ss.336-339; Özkaya, "XVIII. Yüzyılın Sonlarında Tımar", s.338.

[72] Özkaya, "XVIII. Yüzyılın Sonlarında Tımar", ss. 219-221.

sonlarında, taşra yöneticilerinin emrindeki leventlerin sayısının arttığı görülmektedir. Bu dönemde, yerel yöneticiler, binlerce leventle teftişlere çıkarak halktan gelişi güzel vergiler toplayıp, arazilere el koymaya başlamışlardır. Yine bu kuvvetlerin 1590'larda isyanı sonucu Celali ayaklanmaları çıkmış, sonuçta "büyük kaçgunluk" denilen olay yaşanmış; bu da büyük sosyal, idarî ve ekonomik değişimlere yol açmıştır. 1610'da isyan bastırılmış, ancak reayanın çoğu toprağını terk ettiği için tımar sistemi büyük yaralar almıştır.[73]

XVII. ve XVIII. yüzyıla gelindiğinde, tımar dağıtımında eski usûller terk edilmiş; dirlikler sipahilere değil, nüfuzlu devlet adamlarının hizmetkâr ve köleleriyle, para kazanmak isteyen ve rüşvet vermekten çekinmeyen tüccarlar ile reaya kısmına verilmiştir.[74] Zengin olup, bulundukları yerlerin tımarlarını satın alan eşraf ve devlet ileri gelenleri ve özellikle mültezim sınıfı, buralarda çiftlikler kurmuşlardır. Mirî mukataalara çevrilen tımarların bir kısmı da zamanla âyanların ellerine geçmiştir. Devlet otoritesinin zayıflaması ve örgütlerinin bozulmasına bağlı olarak, her yerde âyan çiftlikleri artmıştır.[75] Âyanlar, belirtilen bu yollarla, tımar sisteminin bozukluğunu, kendi amaçları için en iyi şekilde değerlendirmişlerdir.

2.2.3. Devşirme sisteminin çökmesi

Büyük âyan hanedanlıkların kurulmasında, devşirme usûlünün bozulması, malikâne sistemine geçiş kadar önemli bir sebep olmuştur.

I. Murad'ın Edirne'yi almasından hemen sonra kurulan Enderun, II. Murad, Fatih ve II. Beyazid devirlerinde mükemmel bir bürokratik saray okulu haline geldi. II. Beyazıd, Enderunlulara dış hizmetlere geçerek sadrazamlığa kadar yükselebilme yolunu açmıştır.[76] Sistem İmparatorluğun kuruluş döneminden itibaren şekillenmişti. Savaşlarda esir elde edilme oranının azalması üzerine, Acemi oğlan ihtiyacı için Hıristiyan tebaadan genç çocuklar alınıp, Enderun'da eğitilmeye başlandı. İhtiyaca göre üç beş senede bir ve bazen daha uzun fasılalarla

---

[73] Akdağ, *Celali İsyanları,* ss. 437-499.
[74] Cin, Akyılmaz, *Feodalite*, s.337; Alaybeyilerde haksız olarak tımar dağıtımında etkin rol oynamışlardır. Alaybeyilerinin tımar hakkındaki yolsuzlukları ve alınan tedbirler için bkz. Yücel Özkaya, "XVIII. Yüzyılın Sonlarında Tımar", ss.223-224.
[75] Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Âyanlık*, s. 95.
[76] Ekmeleddin İhsanoğlu, "Osmanlı Eğitim ve Bilim Müesseseleri", *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, I, İstanbul 1999, s.251.

Hıristiyanlardan 8-20 yaş arasındaki çocukların gürbüz ve sağlam olanları alınırdı. Önce Arnavutluk, Yunanistan ve Bulgaristan'dan; daha sonraları Sırbistan, Bosna-Hersek ve Macaristan'dan; XV. yüzyılın sonlarından itibaren yavaş yavaş Anadolu'daki Hıristiyan tebaadan; XVII. yüzyılda ise genel olarak bütün Osmanlı memleketlerindeki hristiyan tebaadan devşirme alındı.

Devşirme işlemi, merkezî hükümet tarafından çıkarılan ferman ile başlardı. Fermanda, her mıntıkadan alınacak oğlan sayısı kazalara göre tespit edilir, devşirme memuru, bu mıntıkaları bizzat gezerek şartları taşıyan çocuklardan kırk evden bir oğlan hesabıyla devşirme yapardı. Devşirilen çocuklar, sürücü kontrolünde, sürü denilen 100- 200 kişilik kafileler halinde, hükümet merkezine sevk olunurdu. Sürü devlet merkezine gelince iki üç gün istirahat eder, oğlanlar şehadet getirtilip Müslüman edilirdi. Sonra Yeniçeri Ağası tarafından teftiş olunur, uygun çıkanlar eşkâl defterine kaydolunup, Bostancı ocağı, saray ve Türk köylüleri arasında dağıtılırdı. Türk köylülerin yanına verilenler, orada belirli bir süre hizmet ettikten sonra Acemi oğlanı yazılırdı.[77]

Bunlardan zamanı gelenler, ihtiyaca göre yeniçeri ocağına alınırlar, onların yerini ise Türk çiftliklerinde dil ve din bakımından yetiştirilen gençler doldururdu. Acemi oğlanları, başlangıçta yalnız esir devşirmelerden oluşturulurken, zamanla teşkilat bozulmuş, ilk defa 1582 tarihinde III. Murad zamanında Ağa çırağı adıyla Acemi ocağına dışarıdan adam alınmış, sonraları bu usul haline gelmiştir. XVII. yüzyılın başında, Kuloğlu diye bilinen, ölen yeniçerilerin çocukları da ocağa alınmaya başlandı. XVII. yüzyılın sonlarına doğru ise devşirme usûlü yavaşlamış, fetihler durduğu için yavaş yavaş şehir halkından da Acemi ocağına eleman alınmış, zamanla çoğunluğu bunlar teşkil eder olmuştur.

Devşirme usûlüne has çeşitli özellikler, âyanlık sistemini doğrudan etkilemiştir. Birincisi: Enderun'un birinci koğuşu olan Has odanın altı büyük ağası, büyük devlet memuriyetleriyle çıktıkları ve daha aşağı derecelerle çıkanlarda, zamanla bu cins vazifelere namzet oldukları için Enderun'un uzun zaman, birinci derecede tecrübeli devlet adamı yetiştiren bir mektep vazifesi görmesidir. Enderunlular, birbirlerini çok tutarlar ve dış hizmetlerde de bu

[77] Harp esirlerinden asker yetiştirme usûlünü Aydınoğullarına kadar dayandıranlar vardır. Osmanlılarda yaya kapıkulu askerine kaynak olmak üzere kurulan teşkilat. Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lûgatı*, ss.84,100.

davranışlarını devam ettirerek birbirlerini korurlar, görüp gözetirler ve kayırırlardı.[78]

Kuruluş döneminde, genellikle Türk komutanlar beylerbeyi ve sancakbeyi olarak tayin edilirken, Fatih devrinde beylerbeylikleri ve sancakbeylikleri devşirmelere verilir olmuştur. Enderun'dan yetişenler, saraydan taşraya çıktıklarında sancakbeyliği gibi çeşitli hizmetlerde bulunuyor ve taşra teşkilatında en yüksek görev olan beylerbeyliğe kadar yükseliyordu. [79]

Sancaklara, sarayın Birûn ve Enderun halkından, müteferrikalardan, kapıkulundan birisinin bey tayin edildiği veya taşrada alaybeyi, defter kethüdası, tımar veya hazine defterdarından veya sancak beylerinin oğulları veya yakınlarından tayin yapıldığı bilinmektedir. Sancaklarda, XVIII. yüzyılda statü değişikliğinin ve devşirme usulünün gerilemesinin bir sonucu olarak voyvodaların, mutasarrıf ve muhassılların da sancak beyliği yaptığı görülmektedir. Yükselişleri ve güçlerinin artması, sonunda âyanları vilayet ve sancak yöneticiliği görevine göz dikmeye kadar götürmüştür. Âyanlar, devlet tarafından "âyan-ı ağayandan" bazılarına sancak beyliği verilmeye başlaması ile devşirme usulünü ve devşirmeleri tam bir şekilde yenilgiye uğratmışlar, aynı zamanda bu yolla iktidarlarını sürekli hale getirmişlerdir. Fatih zamanından beri süregelen devşirme-yerli hanedan mücadelesi de böylece yerli hanedanların kesin zaferiyle sonuçlanmış oldu. Çelebizâde, İran Savaşı sırasında yazılan bir fermana değinmekte, beş on seneden beri beylerbeyilerinin çoğunun öldüğünü ve geri kalanlarının İran Savaşında kullanıldığına işaret etmekte ve fermanın "Anadolu diyarlarında, sakin ve mütemekkin hanedan eshâbından kudret ve servet ile mevsûf" olanların mirmiran olarak tayin edilmesinin emredildiğini ortaya koymaktadır.[80] Bu tarihlerden başlamak üzere yerli hanedanların yönetimde hâkimiyet kurması gerçekleşmiştir. Âyanlar, böylece toplumun raiyyet kesiminden askerî zümre kısmına dâhil oldular.[81]

Devşirme sistemindeki emirlere mutlak itaat, Osmanlı padişahlarının bu sistemi uygulamalarının asıl sebebiydi. "Kapıkulu" isminin verilmesi de bu

---

[78] Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lûgatı*, ss.100-101.
[79] İpşirli, "Eyalet (Taşra) Teşkilatı", ss.227,230,231,234.
[80] Yerasimos, *Az Gelişmişlik*, s.485; Özkaya "Merkezî Devlet Yapısının Zayıflaması", s.169.
[81] Özcan Mert, "Âyan", *DİA*, IV, İstanbul 1991, s.196.

sistemin tercih edilmesinin asıl felsefesini açıklar mahiyettedir. Taşra teşkilatı içinde yer alan, devşirme beylerbeyleri ve sancakbeyleri isyan etseler bile geniş zümreleri etraflarında toplayamamışlardır. Caniklizâdeler, Tuzcuzâdeler, Kalcızâdeler ve Şatırzâdelerin isyanında belli bir saha bir süre için devletin kontrolünden tamamen çıkmış, halk da bu isyanlara destek vermiştir. Ancak Caniklizâdelerin kapu halkından ve aslen kölelikten yetişme Sarı Abdullah Paşa mukabil bir harekete girişmeye cesaret dahi edememiştir.[82] Cesaretsizliğe sevk eden asıl sebepler, yerli hanedanların dayandıkları geniş ailelerin, aşiretlerin ve halk zümrelerinin olmayışı ve tam bir memur gibi herhangi bir yere atanmalarıdır.

Yerli hanedanlar evlilik ve akrabalık ilişkileri gibi değişik sosyal münasebetler yoluyla çeşitli sosyal tabakalara girerek nüfuzlarını genişletmişlerdir. Âyanların taşra teşkilatında bulundukları yerde uzun süre voyvodalık, mütesellimlik ve mutasarrıflık gibi vazifeler yapmaları geniş bir sahada etkili olmalarının bir diğer sebebi olmuştur. Devşirmeler ise uzun süre devlet merkezinde bulunduktan sonra taşraya atanıp daha sonra çeşitli yerlere tayin ediliyordu. Kendi doğup büyüdüğü yer olmadığından ve yakınlarından kültürel, sosyal ve dinî yönlerden kopmuş olduklarından devşirmeler devletle nüfuz mücadelesi yapabilecek duruma gelememişlerdir.

Fatih devrinde başlayan devşirmeleri koruma siyaseti istemeyerekte olsa, XVIII. yüzyıldan itibaren âyan sülalelerini korumaya dönüşmüştür. Devlet bu dönemde devşirme sisteminin çökmesi sonucu kaliteli devlet adamı sıkıntısı çekmiş, bu sıkıntıyı da âyan sülaleleriyle gidermeye çalışmıştır. Canikli Ali Paşanın muhallefatı hazırlanırken, kendisinin büyük bir devlet adamı olduğu ve "ocak"ın sona ermemesi için çocukları ve torunlarının korunarak çeşitli görevler verilmesi istenmiştir.[83] Birçok kaynaklarda âyan sülalesinin devamı yukarıda belirtilen sebep dışında başka birçok sebebe bağlanmıştır. Ancak asıl önemli sebebi devletin devşirmeleri koruma politikasının ocaklı aileleri koruma politikasına dönüşmüş olmasıdır. Bu politika Tuzcuzâdeler'de de ortaya çıkar. Tuzcuzâde Memiş Ağa isyanı bastırılarak kendi öldürüldüğünde, soyunun âyanlık yapması adeta devlet tarafından desteklenmiştir. Fakat özellikle belirtilmelidir ki, büyük ailelerde isyan süreklilik arz ederse, devlet aileyi bertaraf ederek yerine

[82] *BOA, Cevdet Dâhiliye*, nr. 9395.
[83] *TŞS*, 2021/135, s.50.

başka aileyi getirmekte ve gücünü kırmaktadır.[84] Hazinedârzâde Süleyman Paşa da vefat ettikten sonra, aileyi korumak için oğullarına mühim devlet memurlukları verilmiştir.[85]

Sonuç olarak şunu belirtebiliriz ki, devletin devşirme politikası impatarorluğun dağılma döneminde çökmüş, bunun üzerine büyük aileler ön plana çıkmış ve bu durumdan en iyi şekilde yararlanmasını bilmişlerdir.

2.2.4. Leventliğin Etkisi

Leventlik konusu ciddî bir şekilde incelendiğinde, leventlik ile âyanlığın pek yakın bir ilişki içinde bulunduğu anlaşılır. XVI. ve XVII. yüzyılın başlarında imparatorluk içi ve dışı sebeplerden dolayı, kırsal kesimde birçok kimse yerini terk edip vesikalardaki ifadelerle "levent eşkıyası, saruca, sekban" olmuşlardı.[86] Leventlerin sayısı, tımar sisteminin bozulması ve suhte ayaklanmalarından sonra iyice artmıştır. "Suhteler", köylerde bilhassa zengin dirlik sahiplerine musallat oldukları sırada, zengin kimseler de boş durmayıp servetlerini korumak için "il erleri" teşkilatını desteklemişlerdir. İl erlerinin başına daha ilk baştan itibaren geçen eski dirlik sahipleri ve mütegallibe çavuşlar, halkın isteği sonucu ve hükümetin de kabul ve tayini üzerine il erleri serdarları haline gelmişler bu sistemi kendi menfaatleri için kullanmasını bilmişlerdir.[87] Büyük Celali ayaklanmaları başlarında "il erleri" örgütü sessizce ortadan kalkmış, buna karşılık "kapu halkı" istihdamı daha kesin hale gelmiştir. XVII. yüzyılın ortalarında, büyük Celali isyanları kalktıktan sonra da, kapı halkı uygulaması artarak devam etmiştir. Hatta vezir, vali ve sancakbeylerinden başka daha küçük rütbedeki bazı memurlarda kapı halkı besler duruma gelmiştir.[88]

Devlet, "il erleri" örgütünde olduğu gibi "kapı halkı" sistemine de ilk başlarda şüpheli bakmış, ancak daha sonra bu sistemi desteklemiştir. Çünkü taşra teşkilatında yer alan beylerbeyi ve sancak beyleri, kapı halkı olarak kullandıkları leventler ile hem eşkıyalığı önlüyor, hem de savaşlarda tüfekli asker

---

[84] *BOA, HH*, nr. 22603; *BOA, HH,* nr. 19978/İ.
[85] *SŞS*, 1755/1, s.102.
[86] Levend kelimesinin anlamı için bkz. Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lûgatı*, s.199.
[87] Akdağ, *Celali İsyanları*, ss.210-211.
[88] Mustafa Cezar, *Osmanlı Tarihinde Leventler*, İstanbul 1965, s. 330.

sağlıyorlardı.[89] Her şeyden önce memlekette kapı halkı olmak isteyen pek çok insan vardı. Kapı halkı olanları bu yola götüren sebeplerin en büyüğü işsizlikti. Ayrıca, kapı halkı olanlar vergi ve resimlerden kurtuluyordu.

II. Viyana kuşatması yenilgisinden sonra, imparatorluk ilk defa geniş topraklar kaybetmekle kalmamış, leventlik ve eşkıyalık olayları yeniden artmış, kıtlık, orduda disiplinsizlik ve malî sıkıntı büyük bir sorun halini almıştır. İşte buhranın birçok yönden şiddetli geçtiği bu devrede, yeni kuvvet ve servet sahipleri ortaya çıkmıştır. Bu yıllarda zengin âyan ve eşraf askerî sınıftan daha geniş kapı halkı bulundurur hale gelmiştir. Kapı halkı sistemini menfaatlerine en uygun kullananlarda âyanlar olmuştur. Âyanlar ile kapı halkı müessesesinin birleşmesinden sonra, âyanların askerî kuvvetini bu sistem oluşturmuştur.[90]

XVIII. yüzyılın başlarından beri zamanın diliyle "levendât makûlesi" ve "kapulu ve kapusuz levendât" olarak adlandırılan levent zümresi mevcut kurulu düzeni bozmaya devam etmekteydi. Kapısız leventlerin çoğunluğunu devlet tarafından savaş zamanında toplanan ve savaş bittiğinde izin verilen "mirî leventler" teşkil ediyor ve bunlar kapı halklığına giremeyince eşkıyalık yapıyorlardı.[91] Özellikle kapısız leventlerin zararlarını önlemek için sert tedbirler alınmasına rağmen, kapı halkı sistemine dokunulmamış, hatta artan bir şekilde teşvik edilmiştir. XVIII. yüzyılın ilk yarısında levendliğin fermanlarla kaldırılmasına rağmen, fermanlar bir türlü uygulanamamış ve leventlik devam etmiştir.

Leventliğe bağlı eşkıyalık olaylarının artmasının en önemli sebeplerinden birisi de asi âyanların cezalandırılmalarından sonra dağılan ve eşkıyalığa başlayan kapı halkıdır. Canikli Ali Paşa'nın cezalandırılmasından sonra, kapı halkından Tüfekçibaşısı ve adamları, Canik çevresinde eski işi diyebileceğimiz eşkıyalığa başlamıştır.[92] 1756'da idam edilen Zâralızâde Mehmet Paşa'nın kapı halkı açıkta kalmıştı. Levendâtı çevreye dağılıp eşkıyalık yapar endişesiyle bölge valilerine

---

[89] Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Âyanlık*, ss. 74-75; Cezar, *Leventler*, ss. 331-332.
[90] Özkaya, *Celali İsyanları*, s.74.
[91] Kapı halkının zulümleri hakkında geniş bilgi için bkz. *BOA. Cevdet Adliye*, nr. 5061; Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Âyanlık*, s.75; Diğer bir örnek 1766 tarihine aittir. Kapu halkından bazı kişiler eşkıyalık yapınca Erzurum valisi tarafından takip edilmiş, eşkıyalarda asıl yerleri olan Trabzon Valisi İbrahim Paşa'nın yanına kaçmışlardır. *BOA, Cevdet Zaptiye*, nr. 1158.
[92] *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 17101; *BOA, Cevdet Maliye,* nr. 27716.

emirler yazılmış, bunları üçer beşer bölük halinde kendi dairelerine almaları istenmiştir.[93]

Leventler hakkında ciddî tedbirler alınıp kaldırılmaya çalışılmasına rağmen, XVIII. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde, artık Osmanlı ordusunun asıl unsurunu, büyük hanedan ailelerinin kapısında yer bulan leventler oluşturmaktaydı.[94] Devlet, askerî birliklerin teşkilatlandırılması ve bakım masrafları hususundaki görevlerini, tımar sisteminin çökmesiyle birlikte âyanlara bırakmaya mecbur olmuştur. Ordunun idaresini ele alan âyanlar, subay konumuna yükselmişler ve tek askerî güç halini almışlardır.

Kapı halkının askerî vazife gören kısmı 1827 yılında, hizmetli kısmı ise 1828 yılında, II. Mahmud'un gayretleriyle kaldırılmıştır.[95] Âyanlardan bundan sonra da eşkıya takibi görevi istendiyse de, askerî vazife gören kapı halkı sistemi, "Asakir-i Mansûre-i Muhammediye" gibi merkezî ordunun kurulmasıyla tamamen ortadan kaldırılmıştır. Devletin artık askerî disiplinden uzak kapı halkı adı altında yer alan leventlere ihtiyacı kalmamıştır. Aslında, âyanlara da gerçek darbe askerî kuvvetlerinin ellerinden alınmasıyla vurulmuştur. Kapı halkı sisteminin kaldırılmasıyla âyanlar başına buyruk hareketlerde desteksiz duruma düştüler.

Muhakkak olan husus şu ki, Anadolu ve Rumeli'de âyanlar, servet ve nüfuzlarını bu kuvvetlere dayanarak elde etmişlerdir.

2.2.5. Malî Bunalım

Viyana yenilgisinden sonra savaş masraflarının artması ve merkezî hazinenin bu harcamaları kaldıracak gücünün kalmaması üzerine, malî sıkıntı içine giren devlet yerli zengin hanedanlardan yardım istemeye başladı. Bu amaçla devlet mirî mukataaları, malikâne olarak yerli hanedanlara ve devletin diğer ileri gelenlerine vermiştir.[96] Böylece hazineye önceden nakit ve toplu para girişi

---

[93] Necdet Sakaoğlu, *Köse Paşa Hanedanı,* İstanbul 1998, ss.30-31. Eserde, kapı halkı ve levent eşkıyasının faaliyetleri hakkında önemli bilgiler vardır.
[94] Mutafçieva, "Âyanlık Müessesi", s. 179; Karagöz, *Canikli Ali Paşa*, ss. 4-5.
[95] Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lûgatı*, s.174.
[96] Birçok örnek vardır. Battal Hüseyin Paşa'nın biraderzâdesi Kastamonu mütesellimi Hasan Bey üzerinde Merzifon mukataası malikâne olarak kayıtlıdır. *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 14787; Yine Hayreddin Paşa üzerinde Karahisar-ı Şarkî Mukataası malikâne olarak kayıtlıdır. *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 5641.

sağlanıyordu.[97] Ayrıca iltizamlar sayesinde devlet, gelir kaybına uğramaksızın bir kısım maaş ödemelerinden kurtulduğu gibi, reaya da tımar sistemine benzer şekilde, ömrü boyunca kârı kendisine ait bulunacak bir vergi kaynağını, menfaat gereği himaye etmek isteyecek bir koruyucuya kavuşmuş oluyordu.[98] Böylece mültezimler, malî güçleri ve vergiye bağlı nüfuzları ile toplumda önemli bir mevki elde ediyorlardı. Âyanlar bu yolla, malî yönden de kuvvetlerini artırmışlardır.

XVIII. yüzyılın başlarında Osmanlı toplumunda âyanlığın halk ve devlet nezdinde nüfuzu giderek artmıştır. Tımarlı sipahi sisteminin çökmesiyle, XVIII. yüzyılın başlarından itibaren, mirî mukataaların malikâne olarak iltizama verilmesi usulü başlatılmıştı. İltizamların sayısı daha sonraki yıllarda devamlı surette artmıştır. Bu toprakların âyanlar tarafından iltizama alınması veya iltizama alan devlet ricali adına voyvoda olarak idare edilmesi, yerli hanedanların zenginliklerini artırmalarına sebep olmuştur. Yerli aileler, mirî mukataaları ele geçirmekle hanedanlaşmayı sağlamaktaydılar. Bu sebeple, malikâne olarak idare sistemi, yerli hanedanların güçlerini artırmalarında önemli bir faktör olarak görülmelidir.[99] Hazine adına vergi toplama yetkisi de ellerinde olan yerli aileler, bu yetkileri menfaatleri uğruna sonuna kadar kullanmayı bilmişlerdir. Servetleri ile paralel olarak askerî ve siyasî güçleri de artan yerli aileler, zamanla kuvvetli hanedanların ortaya çıkmasına ön ayak olmuşlardır.[100]

2.3. Âyanlığın Siyasi Alanda Yükselişi ve Mülkî-İdarî Yetkilerinin Artması

Osmanlı taşra teşkilatının en büyük parçasını eyaletler oluşturmaktadır. Eyaletler; sancaklara, kazalara ve nahiyelere ayrılmıştır. Osmanlı taşra teşkilatının esasını oluşturan eyaletlerin ilk kez ne zaman ortaya çıktığı tam olarak

---

[97] *BOA, Cevdet, Maliye*, nr. 10470; Cin, Akyılmaz, *Feodalite*, ss. 340-342.
[98] Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul 2000, s. 235.
[99] Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Âyanlık*, ss.96,98,109,110.
[100] Malikâne, mukataa ve iltizam işleterek mühim gelirler elde eden birçok âyan ailesi vardır. Geniş bilgi için bkz. Tuzcuzâde Osman Ağa'nın damga mukataası. *BOA, Cevdet Askeriye*, nr. 34427; Hazinedarzâde Süleyman Paşa'ya verilen "Canik ve tevabii mukataası". *BOA, HH*, nr. 26566; *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 4806; Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Âyanlık*, ss.109-110; Trabzon Eyaletinin Canik muhassılı Elhac Ali Bey kullarına malikâne olarak verildiği hakk. *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 29068; *BOA, Cevdet Dâhiliye*, nr. 575; *BOA, Cevdet Adliye*, nr. 5061; Mahmud Tayyar Paşa üzerinde birçok mukataa vardır. Bu mukataaların listesi için bkz. *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 10470.

aydınlatılamamıştır. Osmanlı devletinde eyaletleri yöneten beylerbeyi çok geniş askerî ve idarî yetkilere sahiptir. Beylerbeyi kendilerine tabi olan bütün sancakların askerî kumandanı, aynı zamanda sancak beylerinin amiridir.[101] Eğer beylerbeyi, sancağında bulunmazsa veya sefere çıkmışsa yerine mütesellim tayin ederdi. Mütesellim, beylerbeyi adına sancağı idare eder ve beylerbeyine ait gelirleri toplayıp ona yollardı.[102] Beylerbeyleri, emrinde "kapu halkı" denilen kalabalık maiyet bulundururdu.

Beylerbeyilerin, atandıkları eyaletlerde çok geniş yetkileri vardır. Beylerbeyiler, idare ettikleri eyalette askerî, siyasî ve idarî açıdan padişahı temsil ederken, sadrazamın bütün yetkilerine eyalet sınırları içinde sahip olmuştur. Beylerbeyilerin başlıca görevleri; reayanın korunması, zulmün ortadan kaldırılması, eyaletin idaresi, seferlere iştirak, eyalette tayin ve tevcihlerin yapılması, geçici kadı tayini ve paşa divanının toplanmasıdır.[103] XVIII. yüzyılın ilk yarısında kadılar, nüfuzlarını kaybettiklerinden ve mütegallibelerden çekindiklerinden kaza ile ilgili işlerin yapılması için artık beylerbeyi ve sancakbeylerine fermanlar yazılmaktaydı.[104] Beylerbeyi, toprak sisteminin temelini oluşturan tımar rejiminin işleyişi üzerinde de geniş yetkilere sahip olmuştur. 1530 yılına kadar ölmüş olan tımar sahiplerinin tımarlarını, oğullarına tevcih yetkisi tamamen beylerbeyine aitken, bu tarihten sonra sadece tezkiresiz tımarların dağıtılması beylerbeyilerine bırakılmıştır.

Beylerbeyilerin yetkilerinin en belirgin biçimde ortaya çıktığı yer kendi başkanlıklarında toplanan paşa divanlarıydı. Divan toplantısı paşa sancağında beylerbeyi konağında yapılırdı. Eyalet halkı şikâyetlerini arzuhal ile yazılı olarak veya bizzat huzura çıkarak anlatabilirdi.[105]

---

[101] Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Âyanlık*, s.15.

[102] Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Âyanlık*, s.15; *TŞS*, 1989/103, s.21; *TŞS*, 1997/111, s.56; *TŞS*, 2005/119, s.82. Şöyle denilmektedir "Ötedenberu olageldiği vech üzere olan hâsılatı ahz ve kabz".

[103] Cin, Akyılmaz, *Feodalite*, s. 213; *BOA, Cevdet Dâhiliye*, nr. 8251; *BOA, HH*, nr. 29329/M; *TŞS,* 1982 / 96, s.77.

[104] Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Âyanlık*, s.16.

[105] Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Âya*nlık, s.16; İpşirli, "Eyalet (Taşra) Teşkilatı", s.226. Eyalet Divanı hakkında geniş açıklayıcı bilgiler vardır. XVI. yüzyıldan itibaren Fatih kanunnâmesindeki klasik Osmanlı yönetiminin bozulduğunu gösteren birçok belge mevcuttur. Özellikle bu bozukluklar XVII. ve XVIII. yüzyılda önü alınamaz şekilde artmış ve şiddetli önlemler alınmasına rağmen durdurulamamıştır. Alaybeyilerin iltimasla tımar tevcihi hakkında bkz. *TŞS*, 1999/113, s.14; Kadı ve naiplerin yolsuzlukları hakkında bkz. *BOA, Cevdet Dâhiliye*, nr. 8720; *BOA, Cevdet Adliye*, nr. 1027; Kadıların ahaliden fazla aldıkları para hakkında bkz. *BOA,*

Eyalette güvenliğin sağlanması da beylerbeyilerin önemli görevlerindendi. Bu konuda çok sert tedbirler alma ve görevliler tayin etme yetkisi vardı. Halktan zulme uğrayanlar, bizzat beylerbeyine veya eyalet divanına topluca mahzar veya arzuhaller sunarlardı.[106]

Beylerbeyilerin bulundukları bölgenin en büyük askerî amiri ve kumandanı durumunda olmaları, yetkilerinin çok geniş olmalarına sebep olmuştur. Osmanlının duraklama ve gerileme döneminde savaşların çok uzun sürmesi, beylerbeyilerinin yük ve sorumluluklarını ağırlaştırmıştır. Beylerbeyilere seferler ve sefer hazırlıkları ile ilgili fermanlar gönderilir, sancakbeyleri, sipahiler ve kendi kapı halkı ile yoğun bir hazırlığın içerisine girerlerdi.[107]

Beylerbeyinin idaresinde bulunan eyalet, sancaklara ayrılır ve başına yönetici olarak sancakbeyi atanırdı. Sancakbeyi, "ehl-i örf" zümresinden biri olarak sancakta padişahın icra yetkisini temsil eden en büyük yöneticiydi.[108] İdarî yetkileri açısından beylerbeyilerden bir farkı yoktu.

Sancakbeyinin başlıca görevleri arasında; bölgesinde emniyet ve asayişi sağlamak, suçluları cezalandırmak, tımarların tevcihi, sipahinin reaya ile münasebetinde kanunlara uygun hareketini temin; sancakta bulunan subaşı, alaybeyi, dizdar, çeribaşı, sipahi gibi vazifelilerin ahenk içinde çalışmalarını temin etmek yer almaktadır.[109] Ayrıca, emrindeki kapı halkı ve tımarlı sipahilerle savaş ve seferde hazır bulunmak başlıca görevlerindendi. Savaş zamanlarında, sancaklarındaki topraklı sipahiler, çeribaşılar tarafından toplanıp alaybeylerine götürülür, alaybeyleri de bunları sancak beylerine sevkederdi. Sancakbeyleri, topladıkları kuvvetlerle beylerbeyinin komutası altında savaşa giderlerdi.[110]

İdarî teşkilat içinde, sancakların altında yer alan birim kazalardı. Her kazanın iki önemli görevlisi subaşı ve kadı idi. Kazaların büyük bir kısmı büyük

---

Cevdet Adliye, nr. 1600; Kadının tevziat defterine çok vergi yazması hakkında bkz; *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 1738; *BOA, Cevdet A*dliye, nr. 6366; Serdarlık kurumundaki bozulmalar hakkında bkz. *BOA, TA*D, c.3, ss.85-86, h.3.

[106] İpşirli, "Eyalet (Taşra) Teşkilatı", ss. 229-231

[107] İpşirli, "Eyalet (Taşra) Teşkilatı", ss.230-231. Sürekli savaşların yapıldığı eyaletlerde beylerbeyilerin daha geniş yetkileri bulunuyordu. Bütün eyaletlerde, sancak beyleri kadılar ve diğer memurlar, beylerbeyine itaat etmek zorundaydılar.

[108] Cin, Akyılmaz, *Feodalite*, s. 221.

[109] İpşirli, "Eyalet (Taşra) Teşkilatı", s.234; Cin, Akyılmaz, *Feodalite*, s.221.

[110] *TŞS,* 1999/113, s.15; Cin, Akyılmaz, *Feodalite* s.221; Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Âyanlık*, ss.16-17; Yücel Özkaya, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*, Ankara 1985, ss.20-21.

kasabalardı, geri kalanı ise köylerin merkezi olarak kırsal alanda yer almaktaydı. Kadılar, kazanın hukuk ve yönetim işleriyle uğraşırlardı. Kazalardaki bütün askerî sınıf mensuplarını denetlemek, kazadaki mukataa işlerini kontrol etmek, hasları gözetmek, avarız vergilerinin toplanması, askerin zahire tedariki ve bunların merkeze ulaştırılması kadının görevlerindendi. Bulundukları kazanın belediye ve bayındırlık işlerini de görürlerdi. Narhların tanzimi, kontrolü ve esnafın teftişi gibi konular, kadıların görevleri arasındaydı. Kadılar, nahiyelerde kendi işlerini gördürmek ve yardım etmek üzere naib tayin ederlerdi.[111] Ayrıca vergilerin toplanmasına da kadılar nezaret ediyordu. Kazalar ile ilgili fermanlar doğrudan doğruya kadılara gelirdi. Kadıların elinde idarî yetkiler dışında bir kuvvet yoktu.

Kazalardaki asayişin sağlanmasından sorumlu olan subaşılar, aynı zamanda askerî işlerin yöneticisi konumundaydı. Subaşıların mahkemelerle yakın ilgisi vardır. Mahkeme kararlarını tatbik etmek, hapsine karar verilen kişileri hapsetmek, hapishaneye nezaret etmek, cezaları uygulamak ve ceza ile ilgili vergileri toplamak subaşıya aitti. Subaşılar, sancakbeyi adına bazı vergileri toplama yetkisine de sahipti.[112]

Beylerbeyi, sancakbeyi, kadı ve subaşının görevleri Fatih tarafından oluşturulan Teşkilat kanunnâmesinde çok açık bir şekilde belirtilmiştir. Klasik dönem Osmanlı yönetiminin özellikleri kanunnâmelerde vardır. Fakat daha sonra tedricî olarak görev ve yetkileri artan, buna bağlı olarak nüfuzları ve etkinlikleri artarak güçlenen âyanlar hakkında, Teşkilat kanunnâmesinde herhangi bir kayıt yoktur. Ancak, hatt-ı hümayun, ferman, buyuruldu, adaletnâme ve şer'iyye sicil kayıtlarının toplu incelenmesiyle âyan yetkilerinin kronolojik durumu ortaya çıkabilir.

XVI. yüzyılın sonlarına kadar, Osmanlılarda taşranın yönetimi doğrudan doğruya merkezden tayin edilen beylerbeyi ve sancakbeyinde iken, bu dönemde şehir ve kasabalarda âyanlarda yönetimde söz sahibi olmaya başladı. Bu devirde âyanın başlıca görevleri; her mahallenin çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak, mahalle avarız akçesi vakıfları ve diğer vakıfların tevliyet işleriyle uğraşmak, şehre gelen ve üretilen çeşitli malların pazar fiyatlarının saptanması sırasında kadıya ve

---

[111] Cin, Akyılmaz, *Feodalite*, s. 223.
[112] Özkaya, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları*, s. 203; Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Âyanlık*, s. 33.

muhtesibe yardımcı olmak için yanında bulunmak, aynî vergilerin toplanmasında büyük önem taşıyan hasat zamanının saptanmasında tanıklık yapmak, sikke tashihinde yardımcı olmak, şehri korumak, adaleti tesis etmek, âyan meclisinde diğer görevlilerle beraber subaşı, muhzırbaşı, dizdar, muhtesip, yeniçeri serdarı gibi görevlileri tespit etmek; loncaların hammadde ihtiyaçlarını düzenli olarak sağlamak, darlıkları ve kıtlıkları engellemek, kamu binalarını yaptırmak ve şehirlerdeki her kademedeki yöneticilerden kanunlara aykırı tutumlarda bulunan kişileri -halkın temsilcisi olarak- padişaha arz etmek idi.[113] Bu bilgilere dayanarak âyanların yetkileri konusunda bazı tespitlerde bulunulabilir. Âyanlar, reaya ile devlet ricali arasında halkın içinden bir temsilci konumunda bulunmaktadır. Devlet ricali, âyanlara danışmakla halkın düşüncesini ve mahalli farklılıklarını göz önünde bulundurmuş oluyordu. Âyanların, küçük icraî ve danışma hakları dışında geniş yetkileri yoktu. XVI. yüzyılın sonlarında Osmanlı İmparatorluğunda ortaya çıkan yeni koşulların yardımı ile âyanlığın icraî yetkileri artmış, ilk önce kendi yetkilerine benzer yetkileri bulunan şehir kethûdasının görevlerini devralmışlardır.

XVII. yüzyılda merkezî hükümet, eyaletlerdeki beylerbeyi ve sancakbeylerinin yetkilerini daraltmak üzere önlemler almaya başlayınca, taşra yönetiminde âyanlığın yükselmesi için zemin hazırlamış oldu. Hele asker toplama ve askerî komutanlık yetkilerini alan âyanların nüfuzları daha da arttı.

Âyanların yetkilerinin hızlı bir şekilde artmasına sebep olan asıl olay, II. Viyana kuşatması sonucu meydana gelen ağır yenilgidir. Âyanlar, devletin 1683'ten 1718'e kadar cephelerde uğradığı yenilgiler ve maruz kaldığı malî buhranlardan dolayı, vergi tahsil etmek ve maliyeye borç para vermek suretiyle yetkilerini daha da artırdılar.[114]

Böylece taşra idaresinin yanı sıra savaş ve askerlik bakımından da önem kazanan âyanlar, devam eden İran Savaşları sırasında, 1726 yılından itibaren merkez tarafından beylerbeyilik ve sancakbeyliği gibi önemli görevlere

---

[113] Ergenç,"Osmanlı Klasik Dönemindeki "Eşraf ve Âyan"", ss.105,117; Cin, Akyılmaz, *Feodalite*, s.34; Yerasimos, *Az Gelişmişlik*, ss.478-479; Müverrih Ali, *Nasihat-al-Salatin*'inde o devirde halk ile devlet teşkilatı arasında peyda olan ve maslahatgüzâr yahut işeri ismi ile anılan tufeylî zümreyi de "memalik-i mahrûsa âyanından" olarak gösteriyor ki resmi dairelerde iş takibi ile meşgul olan bu sınıfta âyandan addedilmektedir. Uzunçarşılı, "Âyan", ss.40-41.

[114] Mert, "Osmanlı Devleti Tarihinde Âyanlık Dönemi*",* ss.174-176.

getirildiler. Halkın emniyetinin sağlanması, memurların kanunsuz vergiler toplayarak halka eziyet etmemeleri ile ilgili olarak yazılan adalet fermanlarının 1726-1750 arası olanlarında âyanlara sık sık hitap edilmesi, artık âyanlığın iyice yaygınlaştığını ve icraî yetkilerinin arttığını göstermektedir. Asıl yeni olan durum, önceleri eyalet yöneticilerine gönderilen asker toplama buyruğunun giderek mahallî otoritelere, yani âyanlara gönderilerek yürütme yetkilerinin artırılmasıdır.

Âyanlık mücadelelerinin artmaya başladığı XVIII. yüzyıl ortalarına doğru devlet, Anadolu ve Rumeli'deki kadıların rüşvet ve yolsuzluklarını da âyanlar vasıtasıyla takip etmeye başladı.[115] Aynı yüzyılın ortalarından itibaren, yetkiler açısından iyice güçlenen âyanların başlıca görevleri idare, ekonomi, maliye ve askeriye ile ilgili olarak; asayişi sağlamak, eşkıya ve asileri yakalayıp cezalandırmak, İstanbul'a erzâk, zahire ve koyun göndermek; vergi toplamak, orduya asker sağlamak ve toplamak, ordu tayinât ve mühimmatının taşınması için araba ve hayvan tedarik etmek, baruthânenin güherçile ihtiyacını karşılamak, gerektiğinde gemi yapmak ve gemi yapımı ile ilgili malzemeyi temin etmek idi. Görevli âyan bu işlerle ilgili verilen emirleri yerine getirmeye çalışırdı.[116] Âyanın görevleri incelendiğinde, özellikle sancakbeyi, subaşı, alaybeyi ve kadının görevlerinden bir kısmını taşra yönetiminde kuvvetler ayrılığına muhalif olarak tek elde toplamış olduğu anlaşılır. Artık klasik Osmanlı devlet düzeninde görülen yetki bölüşümü ortadan kalkmıştır.

Yetkilerin tek elde toplanmasıyla doğru orantılı olarak, âyanların zulümleri ve hükümet işlerine müdahaleleri de o nispette artmaktaydı. Âyanlar, devletin istediği vergileri toplarken çeşitli suistimaller yapmaktaydılar. Kendileri için

---

[115] Mert, "Osmanlı Devleti Tarihinde Âyanlık Dönemi", s.176; Âyanlara verilen işler tam ve zamanında yapılmazsa cezalandırma cihetine de gidilirdi. Âyanlar, merkeze karşı bütün bütün sorumsuz değillerdir. Karahisar-ı Şarkî Sancağından Anapa'ya gidecek ameleler işe yarar olmayınca 30 Temmuz 1797 tarihinde 2000 kuruşluk emval-i miriye âyanın ücreti olarak kesilmiştir. Bu şekilde âyanlara ceza verilmiştir. *BOA, Cevdet Askeriy*e, nr. 18364.

[116] *TŞS*, 2005/119, s.72; *BOA, HH*, nr.22614/K; Sürmene, Of ve Trabzon'da meydana gelen kıtlıkta Balta Hacı İsmail Ağazâde Mehmed Ağa'dan zahire talep edilmiştir. *TŞS*, 2013/127, s.48; Çadırcı, *Tanzimat Devrinde Anadolu*, ss.15-35; Âyanın tevzi' defterleri üzerinde de tam bir yetkisi vardı. Bunun için birçok belge vardır. Geniş bilgi için bkz. *TŞS,* 1990/104, s.110; *BOA, Ali Emiri, I. Mahmud*, nr.3001; İmdad-ı seferiyenin toplanmasında âyanlara müracaat olunmaktadır. *TŞS*, 2022/136, s.37; Özkaya, "XVIII. Yüzyılın Sonlarında Tevzi'", ss.135-151*; TŞS*, 2005/119, s.71; Y.Özkaya, XVIII. yüzyılın birinci yarısında asker isteği az olduğu halde, ikinci yarısında arttığına dikkat çekmektedir. Özkaya, *XVIII. yüzyılda Osmanlı Kurumları*, s.156; Musa Çadırcı, "Tanzimatın İlanı Sırasında Türkiye'de Yönetim (1826-1839)", *Belleten,* LI/201, (1988), ss. 236-237.

"âyâniye", "âyanlık ücreti" ya da "âyan caizesi" adı ile para topladıkları gibi tevzi' defterlerine kendileri için vergi eklemekteydiler. Bu şekilde deftere istenilenden fazla vergi yazıp kendi çıkarları için harcadıklarından, halk tarafından şikâyete uğramakta idiler. Buna bağlı olarak devlet, bazen yeni fermanlar neşrederek bunların seçim usullerini, atamalarını ve yetkilerini tayin ve sınırlandırmaktan geri kalmıyordu. İlk sınırlandırma ve değişiklik sadrazam Muhsinzâde Mehmed Paşa zamanında, ikincisi 1786 ve üçüncüsü 1793 tarihinde yapıldı.[117]

Merkezî hükümetin egemenliğinden çok şeyler kaybetmesi sebebiyle ülkedeki âyanlık mücadeleleri, zaman zaman kanlı çatışmalara dönüşüp yaygınlaşınca devlet, 1786 'da âyanlığa son verdi ve yerine şehir kethûdalığını getirdi.[118] Şehir kethüdaları, âyanlar kadar iş görür ve nüfuzlu kişiler olmadıklarından devletin emirlerini tam anlamıyla uygulayamadılar. 1787 Osmanlı-Rus Savaşında sefer hazırlıklarında görülen yetersizlikler üzerine, 1790'da çıkarılan bir hükümle âyanlığın yeniden kurulmasına karar verildi. Fermanda yeniden kuruluş gerekçesi olarak "tenfîz-i evamir-i âliyyemde kusur ve evamir-i umûr-ı memleket ve tanzim-i matlûbat-ı devlet-i âliyyede kusur zuhur etmiş olunduğu" belirtilmektedir.[119]

1800'den sonraki dönemde de âyanlığın yetkileri aynen devam etti. Merkez tarafından yayınlanan resmî belgelerde ve âyanların seçimle ilgili olarak sundukları arzuhalde, âyanın daima bütün mahallî kaza halkının temsilcisi olduğu vurgulanmıştır. Yine bu belgelerde bir âyanın en önemli görevinin, mahallî halkın refahı, rahat ve mutluluğunu sağlamak olduğu ısrarla belirtilmektedir.

Âyanlar siyasi güçlerinin zirvesine Sened-i İttifak'ın ilanı ile ulaştılar. Bir "misak" özelliği gösteren belgede, artık âyanın gücü açıkça belirtilmese de padişahın iktidarını da sınırlandırmıştır. Yine bu belgeyle âyanların küçük âyan üzerindeki hâkimiyetleri onaylanmakta, her birinin idare sahasının müdahaleden masun bulunması ve haklarının ırsî olarak intikali garanti altına alınmaktadır.[120]

---

[117] *TŞS*, 1982/96; *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 19237; *BOA, Cevdet Dâhiliye*, nr. 20665.
[118] Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri*, I, s.122; İ.Hakkı Uzunçarşılı, "Âyan", s.40; *BOA, Cevdet Dâhiliye*, nr. 20665; *TŞS*, 2013/127, s.48.
[119] *TŞS*, 2013/127, s.48; *BOA, HH*, nr. 24893/A.
[120] Cin, Akyılmaz, *Feodalite*, s.354.

II. Mahmud, saltanatına gölge düşüren Sened-i İttifakın hazırlanmasında âyanların nüfuzlarını görmüştü. Bu sebeple, hem Sened-i İttifak'a benzer belgelerle karşılaşmamak, hem de âyanların yetkilerini kısıtlamak için merkeziyetçilik siyasetini uygulamayı ciddi bir şekilde düşünmeye başladı. Taşrada âyanların merkezî yönetimin otoritesini ele geçirerek emirlere itaat etmemeleri, halkın sömürülmesine ve memleketin çöküşüne sebep olmaktaydı. Bütün bu olumsuz gelişmeleri önlemek üzere padişah 1812 Bükreş Antlaşması sonrasında merkeziyetçi politikayı uygulamak üzere harekete geçti.[121] Bundan sonra uygulanan II. Mahmut'un çeşitli politikaları âyanların güçlerini kırmış, fakat tamamen ortadan kaldıramamıştır. Fakat sanılanın aksine, II. Mahmud zamanında âyanlara karşı en büyük ve kalıcı darbe, Redif askeri sisteminin kurulması ve askerî gücün doğrudan merkeze bağlanması ile vurulmuştur.[122]

Tanzimat fermanı ile yeni bir düzen ve taşrada yeni bir idare tarzı meydana getirildiğinden, Abdülmecid zamanında âyanlık eski askerî, idarî ve malî yetkilerini genel olarak kaybetmiş ve bunların yerine her alanda merkeziyetçi memurluk sistemi kurulmuştur. Âyanlar, yetkilerinin ellerinden alınmasından sonra zengin reaya olarak kalmışlardır. Devlet, artık âyanları askerî sınıftan saymamaktadır.

2.3.1. Tarihî süreç içinde âyanlık

Âyan, Arapça ve Farsça edebî ve tarihî metinlerde herhangi bir şehir, bir zümre veya bir devrin "ileri gelenleri, belli başlıları ve büyükleri" manasında kullanılmıştır.[123] İlk İslam devletlerinde kullanılan âyan kelimesi, Osmanlılara Anadolu Selçuklu Devletinden geçmiştir. Bu kelime eski Osmanlı metinlerinde de tamamıyla bu anlamda kullanılmıştır.

XV. ve XVI. yüzyıllarda âyan olarak şehirlerdeki ileri gelen kişiler kastediliyordu. Bu tabire arşiv belgelerinde sık rastlanmaktadır. XV. ve XVI. yüzyıldan itibaren mevcut olan "âyan-ı vilayet", "âyan ve eşraf", "âyan-ı memleket" diye adlandırılan seçkin zümre, sosyal, idarî ve iktisadî bozuklukların etkisiyle zamanla nüfuzlarını iyice artırmıştır. Genel anlamda şehir ileri gelenleri

[121] Mert, "Osmanlı Devleti Tarihinde Âyanlık Dönemi", s. 178.
[122] *BOA, HH*, nr. 35680.
[123] Uzunçarşılı, "Âyan", s.40; Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri*, I, s.120.

diyebileceğimiz bu grup, zengin tüccarlardan, esnafın yaşlı ve tecrübelilerinden, ulema, imam-hatip gibi tanınmış din adamları ile ünlü tarikat şeyhlerinden oluşmuş gözükmektedir.[124] XVI. yüzyılın ortalarından itibaren kapıkulları, mültezimler, mukataa eminlerinden başka, XVI. yüzyılın sonlarında devlet görevlerinden emekli olanlar ile kaza merkezlerinde âyan zümresinin sayısı artmaya başladı. Bunların dışında yerli ahaliden, sonradan servet ve nüfuz kazananlar da bu zümreye katıldı.[125]

Osmanlı klasik düzeninde kurumlar, görevini gereği gibi yaptıklarından âyanların toplum içindeki nüfuzu oturduğu kaza merkezinin sınırları dışına taşmazdı. Âyanlar, XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren memleket düzeninde meydana gelen bozukluklara bağlı olarak önem kazanmaya başladı. Bu tarihlerde, halk ile devlet arasındaki işlerde aracı ve iş takipçisi olarak faaliyet gösteren âyanların, bulunduğu yerin çeşitli ihtiyaçlarını sağlamak, vakıfların bazı işlerini yürütmek, narh tespiti yapmak, bilirkişilik yapmak, vergilerin tahsil zamanını belirlemek ve kötü idarecilerin görevden alınmaları için şehir halkının isteklerini İstanbul'a arzetmek gibi rolleri vardı.[126]

XVI. yüzyılın ikinci yarısında âyanlar, iltizama katılmak ve çiftçiye borç para vermek suretiyle servetlerini ve nüfuzlarını çoğaltıp topraklarını genişlettiler. Bunun yanında kendilerinden borç para alan halkı kendilerine daha bağımlı hale getirdiler. Aynı dönemdeki suhte ve levent isyanlarında, "ehl-i örfe" karşı isyancıları desteklemeleri ve hatta bazen zorba yöneticilere karşı mücadele etmeleri halkın yanında nüfuzlarını daha da artırmalarına neden oldu.[127]

Merkezî hükümet, XVI. yüzyılın ikinci yarısında nakit gelir ihtiyacının artması üzerine vergi gelirlerini aynîlikten nakdîye çevirmek istedi ve tımar sistemi yanında iltizam sistemini ihdas etti. Açık artırma yoluyla verilen mukataalara en çok İstanbul'da oturan memur, ulema, tüccar ve sarraflar rağbet gösteriyordu. Bu mültezimler aldıkları mukataaları, işletmek üzere âyanlara devrediyorlardı.[128]

---

[124] Ergenç, "Osmanlı Klasik Dönemindeki "Eşraf ve Âyan"", ss.105-116.
[125] Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Âyanlık*, s. 7.
[126] Ergenç, "Osmanlı Klasik Dönemindeki "Eşraf ve Âyan"", ss.105-115; Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri*, I, s.120. Pakalın, eserinde daha çok âyanların tahrirlerdeki rollerine dikkat çekmektedir.
[127] Özkaya "Merkezî Devlet Yapısının Zayıflaması", s.166.
[128] Mert, "Âyan", s.195.

XVII. yüzyılda ortaya çıkan Celâli isyanları ve suhte olayları ile boşalan tımarlar, iltizama verilince mültezimlik yoluyla köylüye hâkim olan âyanlar, topraklarını terk eden çiftçi ve leventleri de yanlarına toplayarak askeri güç haline geldiler. Âyanlar, zenginlikleri ölçüsünde maiyetlerindeki sekban ve levent sayılarını da artırdılar. Buna ek olarak, asker toplama ile de askeri güç haline geldiler.[129] Öte yandan "paşmaklık"[130] ve "arpalık"[131] olarak verilen topraklara genellikle yerli âyanların "voyvoda"[132] ve "mütesellim"[133] olarak tayin edilmeleri, âyanların idarî yönden de güçlenmelerine zemin hazırlamıştır. Bütün bu şartlar sonucunda âyanlar, sosyal, ekonomik, askerî ve idarî güçleri elinde toplayarak merkezle olan ilişkilerde en kuvvetli temsilci konumuna yükseldiler.

1683 Avusturya Savaşları sırasında ortaya çıkan otorite boşluğuna bağlı olarak eşkiyalık hareketleri artınca, bunların cezalandırılmaları için âyan ve eşrafa başvurulur oldu. Bu savaşlar sırasında devlet hazinesinin boş olduğu, askere verilecek paranın bulunmadığı anlaşılmış ve Anadolu'daki zengin kişilerden yardım istenmişti. Buna ek olarak, hem 1683'te başlayan Avusturya Savaşının sebep olduğu malî sıkıntıyı gidermek ve hem de halkın mültezimler tarafından soyulmasını önlemek için 1695'ten itibaren bazı mukataaların "malikâne" adı verilen bir usulle ve ömür boyu iltizama verilmesi, âyanlığın çok fazla güçlenmesine yol açtı. Malikâne sisteminde açık artırmayı kazananlar arasında âyanlara rastlanmakla beraber, daha çok sarraflar, tüccarlar ve yüksek devlet memurları bulunmakta idi. Bu kimseler elde ettikleri malikâneleri parçalara ayırarak devrederlerdi.[134] Böylece âyanlar malikâne uygulaması sayesinde bölgelerindeki gelir kaynaklarının kontrolünü ve bunları re'sen devam ettirme

---

[129] Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Âyanlık*, ss. 76-77.

[130] Padişahların annelerine, hemşirelerine, kızlarına, zevcelerine ve hasekilerine tahsis olunan haslara verilen isim. Geniş bilgi için bkz. Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lûgatı*, s.278.

[131] Yüksek devlet memurlarına, bazı saray mensuplarına, ilmiye sınıfının ileri gelenlerine ilave tahsisat, emekli ve mâzuliyet maaşı olarak bağlanan gelirlere genel olarak verilen isim. Geniş bilgi için bkz. Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lûgatı*, s.18.

[132] Has denilen gelir bölgelerinin yönetimini sahibi adına yüklenen kimseye "voyvoda" denir. Geniş bilgi için bkz. Musa Çadırcı, "Tazminatın İlanı Sırasında Türkiye'de Yönetim (1826-1839)", *Belleten,* 61/201(1988), ss.1232-1233.

[133] Klasik Osmanlı düzeninde sancakbeyine karşılık gelen mütesellim, daha sonraki dönemde sancak yöneticisi olan kimse konumuna yükselmiştir. Geniş bilgi için bkz. Çadırcı, "Tazminatın İlanı Sırasında Türkiye'de Yönetim (1826-1839)", ss.1228-1229.

[134] Özkaya, "Merkezî Devlet Yapısının Zayıflaması", ss. 166-167.

imkânı ile devlete ait askerî, idarî ve ekonomik yetkileri kullanma fırsatını ele geçirdiler.

Devletin zaman zaman yerli hanedanlara başvurup yardım istemesi, âyan ve eşraftan olan mütegallibelerin daha da kuvvetlenmesine yol açtı. Âyandan olan yerli mütegallibeler daha rahat hareket etmeye, zorla ve fazlaca vergi toplamaya, adaletsiz davranmaya başladıklarından halk yerini yurdunu terk ederek eşkıyalık yapmaya başladı. Âyanlıkları ele geçiren ve büyük hanedanlıkların temelini atan mütegallibelerin sayısı 1700-1725 yılları arasında çok arttı. Her tarafta sayıları artan mütegallibeler, idarecileri ekonomik destekleriyle kendilerine bağladılar, tek kontrol vasıtası olan kadıları ise korkutarak sindirdiler. Bunlar himayelerine aldıkları eşkıyalarla nüfuzlarını artırıp, halka zulüm yapmakta, ehl-i örf ve ehl-i şer'le anlaşıp birlikte hareket etmekteydiler.[135]

XVIII. yüzyıldan itibaren savaşlarda da hizmet eden âyanlar, taşra idaresinin yanı sıra savaş ve askerlik bakımından da önem kazanarak devam eden 1726 İran Savaşları sırasında Bâb-ı Âli tarafından beylerbeylik ve sancak beyliği gibi önemli görevlere getirildiler. Böylece toplumun raiyet kesiminden çıkarak askerî zümre kısmına dâhil oldular ve âyanlık sıfatını kaybettiler.[136]

XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren hanedan haline gelen âyanların başlıca görevleri, idare, ekonomi, maliye ve askeriye ile ilgili olarak, kadı ve naiplerin rüşvet ve yolsuzluklarını denetlemek, asayişi sağlamak, eşkıyaları yakalamak, İstanbul'a erzak göndermek, vergi toplamak, asker sağlamak, mühimmat taşınması için araba ve hayvan sağlamak, güherçile temin etmek ve gemi inşası için malzeme temin etmek idi.[137] Merkezî otoritenin zayıflamasından yararlanan âyanlar, kanunlara uymayıp isyan ederek halka zarar verirken, mütegallibelik hareketleriyle de zenginliklerini artırdılar.[138] Bu durum halka çok

---

[135] Mert, "Osmanlı Devleti Tarihinde Âyanlık Dönemi", ss. 176-177.
[136] Özkaya, "Merkezî Devlet Yapısının Zayıflaması", s. 176.
[137] İpşirli, "Eyalet (Taşra) Teşkilatı", s.238; Özkaya, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları,* s.199.
[138] *BOA, İbn'ül Emin, Şükr ü Şikâyet*, nr. 621; *BOA, Cevdet Zaptiye*, nr. 2458; *BOA, Cevdet Adliye*, nr. 4796; *BOA, Cevdet Zaptiye*, nr. 1896; *TŞS*, 1990/104, s.108; *BOA, Cevdet Dâhiliye*, nr. 7522; *TŞS*, 1988/102, s.6; *BOA, TAD*, c.1, s.183, h.2; *BOA, TAD*, c.1, s.202, h.4; *BOA, TAD*, c.2, s.78, h.2; *BOA, HH*, nr. 12103; Belgrad'da raiyet karyelerinin zorla çiftlik yapıldığına dair kayıtlar vardır. *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 3875.

büyük zararlar vermiş, özellikle başkente büyük kitleler halinde göçlere sebep olmuştur.[139]

Merkezî hükümetin taşradaki gücünün giderek azalması ve âyanlığın irsiyet kazanması sonucunda, adeta bir hanedan hüviyeti taşıyan büyük aileler ortaya çıktı. Taşradaki otorite boşluğundan yararlanan âyanlar, memleketin birçok yerinde, çok geniş alanlarda üstünlüğünü kabul ettirdi.[140]

XVIII. yüzyılın ikinci yarısında, memleketin her tarafında, âyanlık iddiasında olanlar vardı. Âyan olmak isteyenler önce bağımsız olarak hareket etmekte, kendilerini âyan saymakta, bulundukları dar bölgelerin vergilerini toplamakta ve bu vergiler ile ilgili olarak defterler tertip edip "tevzi' defterlerine" kendileri için akçeler eklemekteydiler. Bu vergilerin toplanması sırasında veya toplanmasından sonra, halk âyanlık iddiasında olanları İstanbul'a şikâyet etmekte, ancak mesele genellikle kesin çözüme kavuşmamaktaydı.[141] Devlet defterlere fazla vergi eklenmemesi için, tevzi' defterlerinin incelenmek üzere İstanbul'a yollanmasını istemiş, pek çok kaza âyanı ise buna uymamıştır.[142] Âyanlık iddiasında olanların büyük bir bölümü, resmî âyan olmuş ve bölgelerinde bütün şikâyetlere rağmen uzun süre âyan olarak kalmayı başarmışlardır. Âyanlık kaza halkının seçimiyle olup hükümet buna karışmazdı.[143] Seçilen âyana vali tarafından "âyanlık buyurultusu" verilir ve "âyaniye" denilen bir para almasına izin verilirdi. Ancak valiler, kasabalardaki nüfuzlu kişilerin birbirlerine olan düşmanlıklarından yararlanarak para mukabilinde âyanlık buyrultusu vermeye başladılar. İlk defa Muhsinzâde Mehmet Paşa'nın sadareti zamanında, âyanlara valilerin buyrultu vermesi ve âyanlıkların tasdiki usulü kaldırılarak, bu işe bizzat sadrazamın bakması tarzı kabul edildi. Bu yeni usule göre, âyan olacak şahsın iyi ahlaklı ve hükümetçe itimada layık olması lazımdı. Bunun için halk âyan yapacakları adamın kim olduğunu valilere bildirecek, onlarda âyanın seçimini uygun

---

[139] *TŞS*, 2005/119, s.72. Halka yapılan zulümlerin İstanbul'a göçe sebep olduğu hakkında bilgiler vardır.; *TŞS*, 1990/104, s.29; Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Âyanlık*, ss.82-83.
[140] Mert, "Âyan", s.196.
[141] *BOA, TAD*, c.4, s.75, h.3; *BOA, TAD*, c.3, s.111, h.2; *BOA, Cevdet Zaptiye*, nr. 2391; *BOA, TAD,* c.3, s.179, h.2; *SŞS*, 1755/1, s.61; *BOA, TAD*, c.4, s.79, h.2. Bunlardan başka aynı konuda yüzlerce belge bulunmaktadır.
[142] *BOA, Cevdet Dâhi*liye, nr. 9028.
[143] 1791 tarihli belgede şöyle geçmektedir. "bi'l-ittifak her kimi ihtiyar ederler ise ol kimesne âyan olup âyan nasbı hususuna gerek vûzera ve mirmiran ve gerek hükkam vesair hiç ferd müdahale etmek ve âyanlık için ferman ve mektup ve buyuruldu verilmemek ve rüşvet ile âyan nasb olunmamak". *BOA, HH*, nr. 24893/A.

görürlerse, hükümete arzedecekler ve bunun üzerine sadrazam tahkikat yapacak uygun görürse âyanlığının muvafık olduğuna dair "izin mektubu" verecekti. Bir müddet devam eden bu usül bozularak, yine valiler tarafından âyanlık buyrultusu verilmeye başlanmış ise de hükümet yeni bir tamim ile bunun önüne geçmek istemişti.[144]

Bütün bu tedbirler âyanların halk ve hükümet üzerindeki nüfuzunu önlemediğinden ve âyanlık mücadeleleri kanlı çatışmalara dönüşüp yaygınlaştığından Bâb-ı âli 1786'da âyanlığa son verdi ve yerine şehir kethüdalığını kurdu. Fakat şehir kethüdaları, Bâb-ı âli'nin emirlerini gereği gibi yerine getiremediler ve âyanların da emirlere muhalefeti sebebiyle görevlerinde tam anlamıyla başarılı olamadıklarından, 1787'de başlayan Rus savaşında sefer hazırlıklarında görülen aksaklıklar üzerine, 1790'da çıkarılan bir hükümle önceki âyanlık düzenine tamamen geri dönülmesine karar verildi.[145]

Âyanlığın yeniden kurulmasıyla Anadolu ve Rumelide kanlı ve düzeni sarsıcı âyanlık mücadeleleri yeniden başladığı gibi âyanlar merkeze karşı daha da güçlendi. 1793'te III. Selim'in başlattığı Nizam-ı Cedid hareketini genellikle Anadolu âyanları desteklerken, Rumeli âyanları ise aynı hareketi kendilerine ve egemenliklerine karşı bir hareket olarak değerlendirip cephe aldılar. Âyanların muhalefetiyle ortaya çıkan II. Edirne olayından cesaret alınarak yapılan Kabakçı Mustafa isyanından sonra Nizam-ı Cedid'e son verildi, daha sonra da III. Selim tahttan indirilerek yakın adamları öldürüldü ve IV. Mustafa tahta geçirildi.[146] Kabakçı Mustafa isyanında Nizam-ı Cedid taraftarı bir kısım devlet adamı, Ruscuk âyanı Alemdar Mustafa Paşanın yanına sığınarak, önceden yenilik hareketine muhalif olan Paşayı yenileşme hareketinin gerekliliğine inandırmayı başardılar.[147] Ordusu ile İstanbul'a gelen Alemdar Mustafa Paşa, 28 Temmuz 1808'de I. Mustafa'nın yerine II. Mahmud'u tahta çıkardı. Böylece daha önceleri kapıkulları ile ulemanın yaptığı iş olan taht değişikliğini şimdi âyandan bir kişi gerçekleştirmiş oldu. II. Mahmut kendisini tahta çıkaran Ruscuk âyanı Alemdar Mustafa Paşa'yı sadrazamlığa tayin etti. Sadrazam, Sened-i İttifak ile âyanın

---

[144] SŞS, 1755/1, s.152.
[145] Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri*, I, s.122*; TŞS*, 2013/127, s.48.
[146] Mert, "Âyan", s.195; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, V, Ankara 1988, ss.88-90.
[147] Yaşar Yücel, Ali Sevim, *Türkiye Tarihi*, IV, Ankara 1992, s.173; Karal, *Osmanlı Tarihi*, V, ss. 88-89.

durumuna hukuki bir nitelik kazandırmak istediyse de başarılı olamadı.[148] Belgenin imzalanmasından sonra âyan kuvvetlerinin önemli bir kısmı İstanbul'dan ayrılınca yeniçeriler isyan ederek Alemdar Mustafa Paşa'yı öldürdüler.[149]

II. Mahmud, Alemdar Mustafa Paşanın öldürülmesinden sonra, İstanbul'daki âyan hâkimiyetinden kurtulmuş oldu. Padişah tek başına tahta hâkim olunca hem Sened-i İttifak niteliğinde belgelerle bir daha karşılaşmamak, hem de yenileşme hareketleri karşısında muhalif bir güç olarak gördüğü âyanı her bakımdan kendisine bağlamak ve onların taşra yönetimindeki üstünlüklerine son vermek üzere merkeziyetçilik siyasetini uygulamaya başladı. Padişahı merkeziyetçilik siyasetinin uygulanmasında saray, ulema ve Bâb-ı âli bürokrasisi de destekledi.

II. Mahmud, asi âyan üzerine ordu göndermek ve bazen de onları birbirine düşürmek suretiyle merkezî otoriteyi hâkim kılmayı başardı. Padişah, merkezî hükümetin nüfuzunu kabul eden ve hanedanlık kuran âyana karşı ise kuvvet kullanmayarak onların ölümlerini bekledi ve sonra yerlerine merkezden kişiler tayin ederek taşra yönetimindeki etkilerini azalttı. İsyan eden âyanın çoğunu sürgün ve idam ettirerek mallarını müsadere ettirdi.[150] Memleketin çoğu bölgelerinde âyanlığın yerine yeni kurumlar oluşturuldu. Uygulanan merkezileştirme siyaseti sonunda, âyanlar idarî ve askerî güçlerini kaybetmelerine rağmen, sosyal ve ekonomik nüfuzlarını devam ettirdiler. Memleketteki pek çok âyan iltizam işlerini yine sürdürdü.[151]

Tanzimat döneminde âyanın görevleri yeni kurulan kurumlar arasında dağıtıldı. Bundan sonra, Bâb-ı âli ölen âyanın yerine yenisini tayin etmeyerek resmi âyanlık müessesesine son verdi.

---

[148] Sened-i İttifakın içeriği ve daha geniş bir değerlendirme için bkz. Yücel, Sevim, *Türkiye Tarihi*, IV, ss.177-179; Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (Çev. Metin Kıratlı), Ankara 1998, ss.76-77; Karal, *Osmanlı Tarihi*, V, ss. 90-95; İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul 2005, ss.33-40.
[149] Yücel, Sevim, *Türkiye Tarihi,* IV*,* s.180; Karal, *Osmanlı Tarihi*, V, ss. 95-96.
[150] Mert, "Âyan*",* s. 197.
[151] Mert, "Âyan", s. 198; Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu*, s.37.

2.3.2. Âyanların servet edinme yolları ve malî gücünün artması

Anadolu'da âyanlığın doğmasında idarî ve sosyal olaylar ile iktisadî olaylardaki değişikliklerin büyük rolü vardır. Osmanlı âyanlık tarihi incelemelerinde daha çok âyanın Osmanlı vergilendirme sistemindeki rolü incelenmiştir. Âyanın bu siyasî yönü ekonomik faaliyetlerini gölgede bırakmıştır. Hâlbuki ayanın gücünün gerçek kaynağı siyasî olmasına rağmen gerçek hayatta Osmanlı âyanının siyasî ve ekonomik güçleri iç içe geçmişti. Ekonomik faaliyetler, iktidar temellerini iyice sağlamlaştırmalarına büyük katkı sağlıyordu.

2.3.2.1. Bir servet edinme yolu olarak mütegallibelik

1683'ten sonra mütegallibe hareketleri alabildiğine artmıştır.1683'te başlayan Avusturya Savaşı diğer Avrupa devletlerinin de işe karışmasıyla on altı yıl sürdü. 1699'da imzalanan Karlofça barışıyla da mütegallibe hareketleri artarak devam etmiştir. Bunun asıl nedeni, devlet otoritesinin sarsılmasıdır.

Ülkenin her yanında olduğu gibi Trabzon eyaletinde de merkezî otoritenin zayıflamasına bağlı olarak sayıları ve etkinlikleri artan mütegallibe zümresi öteden beri vardı. Mütegallibeyi, tam olarak eşkıya ile eşdeğer düşünmek yanlış olur. Mütegallibe kavramı, kanun dışı yollarla servet elde edip biriktirmeye çalışan bir zümreyi temsil eder.[152] Osmanlı resmî belgelerindeki tanımı, yöneticilerin tutumlarına göre değişmiştir. Devletin emirlerine karşı gelen yerel yöneticiler genellikle mütegallibe ve derebeyi olarak tanımlanmıştır. Salt kendi çıkarlarını gözeten, memleketin asayişi konusunda resmî ya da gayri resmî sorumluluk taşımayan bu zümre etrafta ortaya çıkan eşkıyalara da sahip çıkıp kendi çıkarları doğrultusunda kullanıyordu. Bunlar arasında, mahalli otoriteden olanlar yanında, mahalli otorite arasına girmeye çalışan eşkıyalar da vardı.

XVIII. yüzyılda yerli mütegallibelerin halkı soydukları ve zorla para topladıkları görülmektedir. Resmî mütegallibelerin vergi toplama yoluyla servet yığmalarını sağlayan asıl gelişme, devletin, nüzul, avarız ve imdad-ı hazariye gibi

---

[152]Şemseddin Sami, *Kamûs-ı Türkî*, Dersaadet 1317, ss.1280-1281. Çeşitli belgelerden anlaşıldığına göre, devlet nazarında eşkıya ile mütegallibe arasında çeşitli farklılıklar vardır. Mütegallibeler mümkün olduğunca devletle bütün bağları kesmeyerek servet edinmeye çalışmışlardır. Eşkıyalar ise, resmî bağları bütünüyle kesmişlerdir. Yine de, çoğu olayda iki kavram ve davranış arasına büyük farklar koymak doğru gözükmemektedir. *BOA, HH,* nr. 12103; *BOA, TAD,* c.2, s. 113, h.3; *BOA, Cevdet Dâhiliye*, nr. 414; *BOA, TAD*, c.4, s.4, h.1; *BOA, TAD*, c.1, s.89, h,1; *BOA, TAD*, c.2, s.45, h.4; *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 19237.

tekâlif-i şukkaları devamlı hale getirmesidir. Vergilerin toplanmasında da taşra yönetimine çok geniş yetkiler verilmiştir.[153] Âyan ve voyvoda zümreleri sefer vaktini fırsat bilerek, halktan çok miktarda paralar toplamakta ve ancak bir adaletnâmenin ikazı sonucu bu duruma geçici olarak son vermekteydiler.[154] Yıl içinde yapılmayan masrafları göstererek, diledikleri kadar defter düzenlemekte ve kadı, naib gibi ehl-i şer' zümresini de yanlarına çekmekteydiler. Âyanlar, kanunda olmayan vergiler koyarak halktan tahsil yoluna da başvuruyorlardı. Bu gibi yolsuzlukları önlemek için siyaset cezası gibi çok sıkı tedbirler koyularak âyanların haksız gelir elde etmelerine engel olunmaya çalışılmışsa da, âyanlar bu gibi durumları da aşmasını bilmişlerdir.[155]

Osmanlı İmparatorluğunda, genel olarak vergiler iki ana başlık altında incelenebilir: Birincisi, şeriatın öngördüğü kurallar çerçevesinde hemen hemen bütün İslam devletlerinde benzer şekilde uygulanan "tekâlif-i şeriyye", diğeri ise hükümetin gerekli hallerde şer'i kurallara uygun olarak topladığı "tekâlif-i örfiye" vergileridir. Yine teşkilât açısından ele alındığında, şer'i vergilerin genellikle merkezî hükümete, "raiyet rüsumu" gibi "tekâlif-i örfiye"nin ise taşraya kaldığı görülür. Merkezin topladığı, başlangıçta sürekli olmayıp daha sonra sürekli hale gelen "imdad-ı hazeriyye" ve "imdad-ı seferiye" gibi vergiler de hem merkezin, hem de taşranın ihtiyacı için kullanılmıştır.[156]

Eyalet ve sancak merkezi olan kazalarda yöneticilere ödenen imdad-ı hazeriyye ve imdad-ı seferiye vergileri başka kazalardan gelen mübaşir, ulak gibi kamu görevlileri için yapılan harcamalara; isyan ve eşkıyaları bastırmak, güvenliği sağlamak için yapılan olağanüstü masraflara; kamuya ait onarım ve inşaat işleri için ödenen paralarla, ulaşım ve haberleşme giderlerine; bazı görevlilere verilen ücretler, emr-i âli görevlendirilen kişilere verilen zahireci, aşçı, konak ücretleri, teftiş için gelen görevlilere; şehir kethüdalarına, kadılara, naiblere, mimarbaşılara, mübaşirlere, menzil beygirlerine, muhzırbaşı ve muhzırlara, mahkeme kâtipleri ile hademelere; ordu için temin edilen hayvanlara

---

[153] *BOA, TAD*, c.4, s.77, h.2; *BOA, TAD*, c.4, s.40, h.2; *BOA, TAD*, c.1, s.39, h.3.
[154] *BOA, Cevdet Dâhiliye*, nr. 20665.
[155] *BOA, Cevdet Dâhiliye*, nr. 20665; *BOA, Cevdet Adliye*, nr. 1600*; BOA, Cevdet Adliye*, nr. 6366; *BOA, TAD*, c.2, s.98-99; *BOA, İbn'ül Emin, Şükr ü Şikayet*, nr. 242; *BOA, TAD*, c.1, s.128, h.2.
[156]*TŞS*, 2023/137, s.49; *TŞS*, 1990/104, ss.109-110; *TŞS*, 1988/102, s.3; *BOA, Ali Emiri, I.Mahmud*, nr. 3001; *TŞS*, 2022/136, s.37.

ve sekbanlara verilmek üzere altı ayda bir hesaplanarak, belli aşamalardan sonra kaza merkezi ve köylerden vergi olarak toplanmaktaydı. Şehir kethüdası, âyan, mütesellim, esnaf dernekleri temsilcileri, kadı ve mahkeme görevlileri bir araya gelerek, yılda iki kere altı ayda bir bu tür giderleri kayda geçiriyorlardı. Şer'iyye sicillerine de, masrafın nereye, ne kadar ve kimler tarafından yapıldığı ayrıntılı bir şekilde kaydediliyordu.[157] Genel giderlere "harc-ı imza", "kalemiyye", "kâğıt bedeli" gibi giderler de eklendikten sonra, sancaktaki bütün kaza ve köylere paylaştırılıyordu. Bu defterin bir sureti incelenmek ve onaylanmak üzere başkente gönderiliyordu. Bu işlemin yapıldığı belgeye "tevzi' defteri" veya "salyane defteri" deniliyordu. Vergi dağıtma anlamında kullanılan bu terim, ayrı bir defter değil; sadece şer'iyye sicillerine işlenen kayıtlardan ibaretti.[158]

Tevzi' defterleri bu gibi giderlerin neler olduğunu, âyanların yaptıkları yolsuzlukları ve harcamaları açıkça ortaya çıkarmaktadır. Trabzon tevzi' defterinin hazırlanmasında "marifet-i şer, âyan-ı vilayet, kocabaşılar" hazır bulunmuşlar, masraflar "kaza ve nevahi ve kurralara tevzi' ve taksim" olunduktan sonra, incelenmek ve onaylanmak üzere İstanbul'a gönderilmiştir.[159]

"-420 Kuruş İki defada asitane'ye irsal olunan Salih Çuhadara verilen.

-340 Kuruş Umûr-u vilayet için baş Çuhadarımdan ağaya Asitane'ye gittikde verilen.

-300 kuruş Nuhas maddesi için gelen mübaşire.

-160 kuruş Maden masarifi için

-<u>010 kuruş</u> Sofi Halil Beşe'ye umûr-ı vilayet için Trabzon'a gittikte.

-1230 kuruş

-0030 kuruş Nühas emriyle Trabzon'a giden Çuhadara.

-0020 kuruş Nuhas emriyle Asitaneden gelen Tatara.

-0015 kuruş Def'a nuhas emriyle Trabzon'a giden Çuhadara.

-<u>0075 kuruş</u> ve bais emriyle gelen devlet Tatarına ve Ahmed Paşa etbaına.

-1375 kuruş

---

[157]Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu*, ss.148-149;Yücel Özkaya, "XVIII. Yüzyılın Sonlarında Tevzi' Defterlerinin Kontrolü", *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, I, (Konya 1982), ss.135-151; *TŞS*, 1953/139, s.63.

[158] Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu*, s.149; *TŞS*, 1953/139, s.63.

[159] *BOA, Cevdet Dâhiliye*, nr. 9028.

-0350 kuruş Def'a nuhas maddesi için gelen Mübaşire.

-0015 kuruş Üçüncüzâde'nin adamı.

-0125 kuruş Sadrazam Çuhadarına tevzi' ve taksim emriyle geldikte verilen.

-0035 kuruş Esir emriyle gelen Sadrazam Tatarına verilen.

-0015 kuruş Def'a Sadrazam Tatarına.

-1915 kuruş

-0060 kuruş Devletlü Osman Paşa hazretlerine giden Çuhadara.

-0045 kuruş Def'a Sadrazam Tatarı esir emriyle gelene verilen.

-0015 kuruş Def'a nuhas emriyle Trabzon'a irsal olunan Çuhadara.

-0040 kuruş Erzurum'dan gelen misafire.

-0050 kuruş Def'a Osman Paşa'ya irsal olunan Çuhadara.

-2125 kuruş

-0350 kuruş Vilayet maddesi için Başçuhadar Asitane'ye gittikte harcırah.

-0035 kuruş Erzurum'dan gelen misafir şeyhlere ve dervişlere verilen.

-0032 kuruş Devletlü Osman Paşa Tatarına.

-0017 kuruş Medine-i Münevvereden gelen misafir şeyhine.

-2559 kuruş

-0020 kuruş Devlet Tatarına.

-0005 kuruş Dervişe.

-0080 kuruş Devletlü Yusuf Paşa Hazretlerinin Tatar Ağasına balta için geldikde.

-0040 kuruş Şurût-ı Cedîd emriyle gelen devlet Tatarına.

-0040 kuruş Devletlü Osman Paşa Hazretlerine irsal olunan Çuhadara.

-2744 kuruş

-0035 kuruş Devletlü Osman Paşa'nın Tatarına ve etbaına.

-0010 kuruş Misafir etbaına.

-0035 kuruş Devletlü Osman Paşa Mehterbaşısına.

-0085 kuruş Canik için Trabzon'a gelen Serbevvabin Ağanın etbaına.

-0030 kuruş Tatarına.

-2939 kuruş

-0020 kuruş Erzurum'a giden Çavuş

-0045 kuruş Trabzon'a ve Gümüşhane'ye memuren devlet Tatarına

-0140 kuruş Memleket için… verilen

-0065 kuruş Devletlü Osman Paşa'nın üç tatarına verilen

-0050 kuruş Gümüşhane'ye gelip derakab Osman Paşa hazretlerine irsal olunan devlet tatarına.

-3259 kuruş

-0460 kuruş Def'a Başçuhadar umûr-u memleket için Asitane'ye gittikte harç.

-0340 kuruş Devlet tatarı Ahmet Ağa nuhas emri ve nizamıyla geldikte.

-0560 kuruş Memleket nizamı için gelen Çuhadara.

-0015 kuruş Devlet Tatarına.

-0350 kuruş Def'a nuhas maddesi için gelen Mübaşire.

-4984 kuruş

-0950 kuruş Nuhas emriyle gelen defter efendinin Çuhadarına.

-0085 kuruş Osman Paşa hazretlerinin Tatarlarına ve etbalarına.

-1855 kuruş Subaşı yediyle tamirât-ı tarik-ı âmm ve tamirât-ı saray vesair umûr-u ubura me'kûliye misafire.

-0040 kuruş Şiran kazasından gelen tüfekçiler.

-7914 kuruş

-0350 kuruş Sadrazam Çuhadarına.

-0050 kuruş Masarifât.

-0300 kuruş Süleyman Ağa'ya voyvoda vesair Tüfekçiyan geldikte masarif.

-0500 kuruş Selim Efendiye konak masarifi için.

-0650 kuruş Vilayet için ağalar ve ustabaşılar ve kocabaşılar yedleriyle masarif.

-9764 kuruş

-1000 kuruş Küreciyan cümle marifetiyle iane.

-0200 kuruş Def'a nühas maddeleri için Trabzon'a vesair mahallere mürûr-ı ubura masarifat.

-0750 kuruş Cümle marifetiyle Sekbanana verilen ücret.

-0500 kuruş Müşarün ileyhin etbaları konukları bazı fukaraya iane.

-0200 kuruş vesair etbalara.

-12814 kuruş

-00450 kuruş Mehmed Bey ve Ferid Bey oğlu Mahmud Ağa'nın ve Deli Beyzâdenin konaklarına verilen misafir için harç.

-01500 kuruş Ağalar ve Ustabaşılar ve Kocabaşılar yedleriyle umûr-ı vilayete masarif.

-03000 kuruş menzil için verilen.

-00015 kuruş Osman Paşa Hazretlerinin Tatarı asitane'ye gittikte

-00600 kuruş Def'a Subaşı yediyle tamirât ve masarif-i saire.

-18379 kuruş

-00250 kuruş Devletlü Osman Paşa Hazretlerinin İç Çuhadarı Deli Ağa'ya geldikte verilen.

-01960 kuruş Osman Paşa Efendimize varıldıkta emîn-i mumaileyhin masarifi

-00250 kuruş Hakim Efendiye yük harçlığı.

-00270 kuruş Âyan ve Ustabaşılar ve Kocabaşılara yol harçlığı masarifleri.

-00050 kuruş Hazinedâr yediyle Mahmud Ağa'ya konak için verdiği.

-21559 kuruş

-00150 kuruş Hakim Efendi yediyle konak için Kürt Hasan'a ve sairlerine verilen.

-00250 kuruş Kethüda vekili olan Divan Efendisine verilen.

-00070 kuruş Mühürdâr Efendiye verilen.

-00550 kuruş Mütesellim Bey teşrifinde üç günlük masarifi.

-22579 kuruş

-0300 kuruş Paşa Hazretleri matlub buyurup verilen.

-22879 kuruş"

Yukarıda zikredilen harcamalarla birlikte, "nan-ı aziz, nan-ı has, asel, kahve, nohud, tuz" gibi günlük ihtiyaçlar ile "Osman Paşa Hazretlerinin maiyet-i devletlerine tayin olan üç bin neferatın ücretleri" toplamı 61200,5 kuruşa

ulaşıyordu. Masraflar tespit edildikten sonra, sancağın kaza ve köylerine taksim edilmişti.

Bölgede altı ayda giderler 61200 kuruşu bulmuştu. Bu para "tekâlif-i örfiye"ye uygun olarak sancağın merkez, nahiye ve köylerine bölüştürülmüştü. Giderlerin belirlenmesinde ve deftere geçirilmesinde uyulan yöntem diğer şehirlerde de uygulanan geleneksel yöntemdir. "Marifet-i şer'", "âyan-ı vilayet", "kocabaşılar" ve "vücûh-u belde" denilen ileri gelenler, mahkemede bir araya gelerek giderleri ve ödenen parayı ayrı ayrı yazıp kayda geçiriyorlardı. "1207 senesi rûz-u hızırından 1208 rûz-ı kasımına kadar" geçen altı aylık sürede yapılan masraflar 61200 kuruşu bulmuştu.[160] Yapılan harcamalar daha çok devlet tatarlarına, çuhadarlara, mübaşirlere, askerlerin yol ücretlerine, saray yapım ve onarım masraflarına, özellikle bölgeden çıkarılan bakır madenine bağlı masraflara, ustabaşılara, kocabaşılara, sekbanlara, fakirlere, misafirlere ve âyanlara yapılmıştır. Görüldüğü gibi, bu tür vergilerin kapsamı oldukça geniş tutulmuştur.[161] En önemli kısmını devletin resmî görevleri için yapılan harcamalar oluşturmaktadır. Ferman sureti, buyruldu ve benzeri bir emir ile haberi getiren tatarlara, sancaktan devlet merkezine ilam, arz, mahzar ve benzeri yazıları götürenlerin yapacakları harcamalar ve ihtiyaç halinde sancaktan toplanan askerlerin yol masrafları başta gelmekte idi. Ayrıca, görev başına giderken, yolda konaklayan vali, mütesellim, âyan, kocabaşı ve ordu komutanı gibi kimselerin giderleri, yem ve yiyecek bedelleri halktan alınıyordu. İmdâd-ı hazeriyye, imdâd-ı seferiye, nüzul ve avarız akçesi gibi vergiler de tevzi' defterlerine eklenebiliyordu.[162]

Yılda iki taksitle vergi olarak halktan toplanan bu paranın en önemli kısmı da sancak masraflarına, inşaat yapım ve onarım giderlerine ayrılmakta idi. Bunun içinde şehirde ortak olarak yapılan harcamaların başında, ustabaşı, mimarlar ve kaza merkezinde görevli kimselere ödenen ücretler gelmektedir. Bunların dışında fakirlere iane verilen paralarında bu defterlere dahil edildiği anlaşılmaktadır.

---

[160] *BOA, Cevdet Dâhiliye*, nr. 9028.
[161] Anadolu'da aynı döneme ait diğer şehir masrafları için bkz. Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu*, ss.160-170; Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Âyanlık*, ss.135-147.
[162] Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu*, s.163.

Verilen bu örnekler, "salyane" olarak adlandırılan vergilerin nelerden ibaret olduğunu bütün açıklığı ile ortaya koymuş bulunmaktadır. Her yıl baharda ve güz döneminde altı ayda bir yapılan bütün harcamalar, belgeleri gösterilerek kayda geçiriliyordu. Marifet-i şer' ehli başkanlığında giderler, bir bir gözden geçirilerek sancak merkezindeki şer'iyye sicillerine kaydediliyordu. Toplantı başladıktan hemen sonra, başta şehir kethüdaları ve âyanlar olmak üzere her kim kamu hizmeti için masraf yapmış ve karşılığını almamış ise ellerindeki belgeleri göstererek gider defterlerine yazdırıyordu. Bu işlemler bittikten ve genel toplam yapıldıktan sonra, vergi için yapılan masraflar da eklenmekte idi. Ayrıca, bir önceki dönemden devir alınan vergi alacakları da ekleniyordu. Trabzon ve kazalarındaki çok yüksek oranda "bakaya" kalan vergiler dikkati çekmektedir. Teslim edilen vergi miktarları çok küçük miktarlardır. Verginin kayda geçirilip genel giderin ortaya çıkmasından hemen sonra dağıtımı yapılıyor; ancak toplanamıyordu. Altı aylık gider defterinin bir sûreti İstanbul'a gönderiliyor, merkezde bu işle görevlendirilmiş dairede ilgililerce incelemeden geçiriliyordu. Uygun görülürse, padişaha sunuluyor, bir yazı ile iade edilerek toplanmasına izin veriliyordu. Bu denetlemede amaç, yolsuzlukları ve yasadışı vergi ödemesini önlemekti. Ancak bu tür tedbirler, istenilen sonucu vermemiş, yöneticilerle kadılara hitaben gönderilen emir ve fermanlarda sık sık tevzi' defterlerine gereksiz eklemeler yapılmaması uyarısında bulunulmuştur.[163]

Tevzi' defterlerinin hazırlanıp vaktinde kontrol ve imza için İstanbul'a gönderilmesi, ulaşım zorlukları, âyan, kadı ve mutasarrıfların ihmalleri yüzünden sık sık aksamakta idi. Bazen ikinci tevzi' zamanı geldiği halde, ilk dönemin tevzi' defterleri henüz İstanbul'a ulaşmamış oluyordu. Bu süre boyunca yapılan harcamalar için paraya gerek vardı. Zaten altı ay boyunca harcamalar yapılmış bulunuyordu. Gördüğümüz gibi hayli kabarık olan bu giderler için önceden para sağlamak en önemli sorun idi. Trabzon'da esnaf ve hizmet verenler veresiye iş yapıyorlar, vergi dağıtımından sonra alacaklarına kavuşuyorlardı. Kayda geçirilip dağıtımı yapılan giderler, köy ve şehir mahallelerine dağıtıldıktan sonra, kalanı kent merkezindeki esnafa ve âyana güçleri oranında bölüştürülerek toplanıyordu. Aynı zamanda müslüman olan ve olmayanlar, merkezin payını aralarında eşit

[163] Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu*, s.164; *BOA, Cevdet Dâhiliye*, nr. 9028.

olarak bölüşüp mahalle ve hane esasına göre vermekte idiler. Trabzon sancağında tüccar, esnaf ve mahalleler halkı birlikte salyane ödüyorlardı.

"Salyane" diye adlandırılan bu vergilerin dağıtım ve toplanması esnasında, fazla vergi toplayıp zimmete geçirmek yoluyla sık sık yolsuzluk yapıldığı anlaşılmaktadır. Şer'iyye sicillerindeki belgelerde, vergilendirmede yasa dışı tutum ve davranışlara sık sık başvurulduğu görülmektedir. Gerek başkentten gönderilen ferman, emir ve adaletnâmeler, gerekse mahkemelere intikal eden olaylar, bize ayrıntılı bilgiler vermektedir.

1706 tarihli adaletnâme ve bu tarihlerdeki birçok belgeye göre, beylerbeyiler, sancakbeyleri ve kadılar devre çıktıklarında halkı çeşitli bahanelerle soymaktaydılar. Köylerde kendilerini ve kalabalık maiyetlerini ve atlarını günlerce besletmekte ve reayanın hayvanlarını ve kölelerini zapt etmektedirler. Bu hareketleri, mütegallibe ve eşkıyanın yaptıklarından farklı değildir. Bu tarihlerdeki adaletnâmelerde, reayaya zulüm yapmakla ve onları soymakla suçlandırılanlar: başlıca vezirler, beylerbeyiler ve sancakbeylerinin adamları, yani voyvodalar, subaşılar, kethüdalar, kadılar ve naiblerdir.[164]

XVIII. yüzyılda, devlet düzeninin merkeziyetçilikten uzaklaşmasıyla taşra teşkilatında yavaş fakat kalıcı değişiklikler ortaya çıkmıştır. Sancakbeyleri zararına kazalarda nüfuz âyanların eline geçmiş, onlar da bu imkânı, sonuna kadar kullanmışlardır. Bütün bu değişimlere bağlı olarak adaletnâmeler, âyanlar adına yayınlanır hale gelmiştir.1778 tarihli bir arzuhalden, Karahisar-ı Şarkî Sancağı âyanı Edeli Hacı Bey ve voyvoda vekili olan Berkoğlu Hacı Hasan'ın kadı ile anlaşarak tevzi' defterine fazla vergi yazdıkları anlaşılmaktadır.[165]

XVIII. yüzyıl boyunca, ehl-i örf görevlileri salyane defterine kendi çıkarları için kadı ve naiblere akçeler koydurtmuşlar, kadılar da menfaatli buldukları bu işte işbirliği yapmışlardır. Bu işleme önayak olan kadı, naip, âyan gibi görevliler bu defterlere kendi çıkarları için de akçeler eklemekteydiler. Bu tarihlerde taşralarda, tevzi' defterlerinde pek çok yasadışı vergilerin toplandığı görülmektedir.[166] Karahisar-ı Şarkî kadısı ve voyvodasına yazılan bir hükümde bu

---

[164] İnalcık, *Osmanlı'da Devlet*, ss.100-120. Bu devirdeki beylerbeyiler, sancakbeyler v.b. kişilerin faaliyetleri hakkında geniş bilgiler ve değerlendirmeler vardır.
[165] *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 19237; Bir fermanda tevzi' defterine fazla ve haksız vergi eklemek siyaset cezasından sayılmıştır. *BOA, Cevdet Dâhiliye*, nr. 20665.
[166] Özkaya, "XVIII. Yüzyılın Sonlarında Tevzi'", ss.140-141.

açıkça görülmektedir. Karahisar-ı Şarki Kadısı İsmail Efendi, voyvoda ile anlaşarak tevzi' defterine kendi için haracimza adıyla sekiz bin kuruş eklemiştir. Gelen hükümde, halka fazla vergi yüklenmemesi konusunda kadı, voyvoda ve Karahisar-ı Şarkî maden emini uyarılmaktadır.[167]

Vergi toplanmasında görülen yolsuzlukları engellemek için devlet bazı önlemler almıştır. III. Selim zamanında, tevzi' defterlerinin yılda iki kez hazırlanıp bir sûretinin sicile geçirilmesi, diğerinin ise incelenmek ve onaylanmak üzere İstanbul'a gönderilmesi kuralı getirildi. Onun konuyla ilgili fermanında, kadı, mütesellim ve âyanın yeni usûle aykırı hareket ettikleri, halktan fazla vergi aldıkları duyulur, şikâyet edilir ve tahkikatta doğruluğu anlaşılırsa, buna sebep olanlara ağır cezalar verileceği özellikle belirtiliyordu. Bütün bu uyarılara rağmen, taşrada âyan, kadı, mütesellim ve voyvoda gibi görevlilerin tevzi' defterlerine fazla vergi yazma ve defterleri zamanında göndermeme alışkanlıkları devam etmiştir.[168] II. Mahmud zamanında yapılan vergi reformları ve âyanların giderek nüfuzlarının azalmasıyla, denetimsiz vergi yazma işlemi bir miktar önlenebilmiştir. Merkezî hükümetin iyi niyetli girişimleri ve çabaları olumlu sonuçlar vermemekle beraber, yüzyılın başlarına oranla vergilendirmede önemli ilerlemeler kaydedilmiştir.

Vergi toplayarak gelir elde etme âyanların devamlı kanun adı altında yaptıkları mütegallibe hareketlerindendir. Mütegallibelerin doğrudan halktan ve özellikle de zenginlerden zorla gasp ettikleri paralarda önemli gelir kaynaklarından olmuştur. Özellikle gasp edilen kişiler ve miktarlar incelendiğinde, önceden planlı şekilde hareket edildiği ve birçok mütegallibenin beraber hareket ettiği anlaşılmaktadır. 1766 tarihli Gümüşhane eminine yazılan bir hükümden anlaşıldığına göre, Maçka kazasında naib olan Mevlana Hüseyin ve eski voyvoda Mehmet Ağanın evine, yine kazanın meşhur birçok eşkıyası baskın yapmış ve mallarını ellerinden almışlardır.[169] Benzer hareketler birkaç olayla sınırlı değildir. Yine 1765 tarihli Trabzon kadısına gönderilen hükümde, Trabzon eşrafından olan Şatırzâde Derviş Ali'nin konağını, Kalcıoğlu Ömer, Dimeli Mehmet ve Yenicumalı Hacıoğlu adındaki eşkıyaların basdığı ve on beşbin

[167] *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 1738.
[168] Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu*, s.167.
[169] *BOA, TAD,* c.2, s.78, h.2.

kuruşdan fazla eşya ve mallarını alarak şehirden uzaklaştıkları anlatılmaktadır.[170] Kalcıoğlu Ömer, daha sonra bölgede nüfuz tesis ederek âyanlık yapar hale gelmiştir. Bölgede faaliyetde bulunan mütegallibeler zorla ve gasb yöntemleriyle haksız kazanç elde ediyorlar, hem de halkın kalbine korku salarak nüfuz tesis ediyorlardı.

Eşkıyalarla ortak çalışıp, onların nüfuzlarından ve gelirlerinden yararlanan âyanlarda vardı. Gümüşhane madenine tabi Milas kazası köylerinden Kemer'de oturan eşkıya, zorba ve derebeyi Elhac Salih, Canik, Sikifsar ve Niksar kazalarında mütegallibelik yapıyor, kazalara kendi taraftarlarını âyan tayin ediyordu.[171]

1750 ile 1775 yılları arasında mütegallibelerin sayısı çok artmıştı. Bunların çoğu daha sonra âyanlık yapacak olan ailelerdendi. Bu dönemde ele geçirilen âyanlık makamı, büyük ölçüde kaldırılmasına kadar aynı ailelerin elinde kalmıştır. Bunların çoğu bulundukları yerlerde vergi toplayarak mütegallibelik kazançlarına başvurmaktaydılar. Mütegallibeler kaza içinde belirli bir nüfuza ve mevkiye sahip olmasalar mütegallibelik yapamayacaklar ve zulümleri çabucak önlenebilecekti. Devletin olayları yatıştırmak için mütegallibelerle anlaşarak genellikle âyanlık makamını vermesi olayların artarak devam etmesine neden olmuştur.

Mütegallibelik yönteminin ne derecede gelir kaynağı olabileceğini belirten birçok örnek bulunmaktadır. 1820 tarihli Canik muhassılına yazılan bir hükümden anlaşıldığına göre, Lâdik kazası ahalisinden Esseyid Abdurrahmana ait on bin beşyüz guruş değerinde mal ve eşyayı, âyanlık iddiasında olan Deli Ali evini basarak zorla gasb etmiştir. Belgeden anlaşıldığına göre, Esseyid Abdurrahman zengin bir kişidir. Yazılan hükümde Deli Ali'nin mahkemeye çıkarılması istenmektedir.[172] Yine 1819 tarihli Trabzon valisine yazılan hükümden anlaşıldığına göre, Rüstemzâde Mehmet ve Katibzâde Hasan Maçka kazasında voyvoda iddiasında olan Esseyid Osman'a on üç bin yediyüz on kuruş borç vermiş, fakat kendisi mütegallibeden olduğundan borcu geri vermek istememiştir.

---

[170] *BOA, TAD*, c.2, s.70, h.2.
[171] *BOA, Cevdet Zaptiye*, nr. 395.
[172] *BOA, TAD*, c.4, s.47, h.1.

Zorla alınan bu paranın geri iadesi için 1820 tarihinde tekrar emr-i âli yazılmıştır.[173]

Trabzon Hatuniye vakfı halkından serdengeçti ağalarından Çubukçuoğlu Hacı Ahmet Ağa, Uryani Hacı Ömer Ağa ve Elhac Mahmut Ağa beş bin kuruş[174] Kara Hisar-ı Şarkî sancağından âyanlık iddiasında olan Edeli Hacı Bey ve Voyvoda vekili Berkoğlu Hacı Hasan on beş yirmi kese[175] Hemşin kazası halkından daha sonra, âyanlık yapacak olan Balta İsmail beşyüz batman yağ, hayvan ve bir miktar parayı[176] zorla gasp etmişlerdir.

Mütegallibelerin gasp hareketleri sadece vergi ve para tahsili ile sınırlı kalmamıştır. Bu kişiler tımar, zeamet, vakıf, çiftlik ve mukataalara da müdahale ederek zorla zapt etmişlerdir. Osmanlı İmparatorluğunun tımar sistemi XVI. yüzyılın sonlarından itibaren bozulmağa başlamıştı. XVIII. yüzyılda tımarlara kimse rağbet etmiyor, bunu fırsat bilen vezir, beylerbeyi ve vilayet âyanları gibi nüfuz sahibi kimseler, buralara kendi adamlarını yolluyorlardı.[177] XVII. ve XVIII. yüzyılda tımarlar Anadolu'da artık ehliyetli ve ehliyetsiz olmalarına bakılmasızın herkese verilir hale gelmişti. Tımar ve zeamet sistemi bozulduktan sonra eski düzeni sağlanamamış, hem zırai hem de askerî alanda bir çöküş başlamıştı. Tımarların taşra idarecilerinin "arz"ları ile verilmesi, XVII. ve XVIII. yüzyılda buraların sırf kazanç elde etmek isteyen "mütegallibe" "âyan-ı vilayet" ve "rical-i devlet"in eline geçmesine sebep olmuştu.[178]

XVII. ve XVIII. yüzyıllarda önce "sahib-i arz"ın rızası ve daha sonra ona danışmadan toprak alım-satımı hızlanmış ve kanunnâmelere riayet edilmemiştir.[179] Daha önce otuz sene de bir yapılan arazi tahrirleri de yapılmayınca devlet tımar ve çiftliklerin bozulup bozulmadığını kontrol edemez olmuştur. Ölen kimselerin tımarları İstanbul'a bildirilmemiş, pek çok kimse sahipsiz tımarlara sahip çıkmıştır. Oysa tahrirler sonucunda yolsuzluklar ortaya çıkmakta, raiyet hukuku gözetilmekte, mütegallibelere engel olunmakta, dağlık

[173] *BOA, TAD*, c.4, s.17, h.3,4; *BOA, TAD*, c.3, s.180, h.2.
[174] *TŞS*, 1988/102, s.6.
[175] *BOA, Cevdet Maliye,* nr. 19237.
[176] *BOA, TAD*, c.1, s.202, h.4.
[177] Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Âyanlık*, s.94; Bu dönemdeki tımar kayıtlarında çok miktarda "ashab-ı firar" bulunmaktadır. *TŞS*, 1990/104, s.28; *TŞS*, 1987/101, s.39; *TŞS*, 2019/133, s.59.
[178] *TŞS*, 2008/112, s.79.
[179] *BOA, D, BŞM, MHF*, 13284; *SŞS*, 1755/1, s.75.

yerlerde açılan araziler tahrir defterlerine yazılmakta ve devletin geliri artmaktaydı.[180] Tahrirlerin yapılmaması devletten habersiz ve kontrolsüz büyük toprak parçalarının ortaya çıkmasına fırsat vermiştir.

Tımar düzeninin bozulmasından sonra, mütegallibelerin tımarlara müdahalesi iki şekilde olmuştur. Mütegallibeler tımarın ya raiyet rüsumu ve aynî gelirlerini topluyorlar, ya da tımarı bütünüyle ele geçiriyorlardı. 1761 tarihli Gümüşhane kadısına yazılan bir hükümden anlaşıldığına göre, Torul'da çok büyük zeamet arazisine sahip Mehmet Sait veledi İbrahim Çavuşun arazisine mütegallibeden Kaşifoğlu İbrahim müdahalede bulunmuş zorla "mahsûl ve rüsûmu" ele geçirmiştir.[181] Defter-i Hakanî'de yapılan inceleme sonucunda Kaşifoğlu İbrahim'in müdahalesinin engellenmesi için emir gönderilmiştir. Yine 1766 tarihinde, Trabzon sancağına bağlı Of nahiyesinde yirmi bin akçe zeamet sahibi Mustafa'nın toprağına mütegallibeden bazı kimseler müdahale de bulunarak zeametin kendilerine ait olduklarını iddia ile mahsul ve vergileri ele geçirmişlerdir. Yapılan şikâyet sonucu zorla ele geçirdikleri zeameti geri bırakmışlardır.[182] Tımar ve zeametlere müdahale edenler arasında, "ehl-i örf" zümresi arasına girmiş mütesellim, voyvoda ve âyandan kişilerde vardı. Hemşin'de malikâne sahibinin toprağı serbestiyet üzere olduğu halde, mütesellim, voyvoda ve âyandan kimseler müdahalede bulunmuş ve 1776 tarihinde kadıya gönderilen hükümde malikâne'ye serbestiyet esasına uygun olarak karışılmaması istenmiştir.[183]

Tımar, zeamet, vakıf, mukataa ve malikânelere müdahalede bulunanlardan bizzat belgelere yansıyan bazı meşhur âyanlarda bulunmaktadır. Sonraki tarihlerde Gümüşhane'de güçlü bir hanedanlık kuran Kadribeyoğulları bunlardan birisidir. Kadribeyoğlu Seyyid Bekir, Torul nahiyesine tabi Araklı adındaki köyde yedi bin akçe tımara mutasarrıf Mustafa veledi Ali'nin yerine müdahalede bulunmuş, "mahsûl ve rüsûmu tagallüben ahz ve kabz ve olvecihle gadr-i külli murad" eylemiştir. Hatta bununla da yetinmemiş, bu tımar hissesinin kendisine ait

---

[180] Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Âyanlık*, s.94.
[181] *BOA, TAD*, c.2, s.20, h.3; Canik sancağında da tımara müdahaleler çoktur. *BOA, Ali Emiri, III.. Mustafa*, nr. 6104; *BOA, Ali Emiri, III. Mustafa*, nr. 10588.
[182] *BOA, Ali Emiri, III. Mustafa,* 6564; Bundan başka tımarlara müdahale ile ilgili birçok belgeye rastlamak mümkündür. *BOA, TAD*, c.4, s.24, h.1; *BOA, TAD*, c.4, s.24, h.2; *BOA, TAD,* c.4, s.14-15, h.4.
[183] *BOA, TAD,* c.2, s.176, h.4.

olduğunu iddia etmiştir. Defter-i Hakanî ve Ruznamçe-i hümayun defterlerinde yapılan incelemede, tımara müdahalede "aherin alakası" olmadığı tespit edilmiş ve müdahalenin men'i konusunda kadıya hüküm gönderilmiştir.[184] Yine Gümüşhane'de benzer bir başka olayda, mütegallibeden İbrahim Paşaoğlu Mehmet Bey ve onun damadı İsmail, "karye-i mezbûrda benim çiftliğim vardır" iddiasında bulunarak, züemadan Esseyid Osman'ın Torul'da bulunan kırk bir bin beşyüz yirmi akçe değerindeki zeametine müdahalede bulunmuştur.[185] Tımarlara müdahale edenler bölgede nüfuz tesis eden ve devlet mekanizması içinde adamları olan nüfuzlu ailelerdir. Canik sancağında, zaim Mustafa, Kastamonu ve Samsun taraflarında yetmiş bin beşyüz elli altı akçelik zeamet tasarruf ediyordu. Zeametine Canik ahalisinden Maktul Hayrettin Beyin adamlarından Elhac Mustafa 1792 tarihinde müdahale etmiş ve mahsul ve rüsumunu tagallüben ele geçirmiştir. Kendisinden haksız olarak elde ettiği bu geliri istenmektedir.[186] İlginç bir önek daha vardır. Bayburt'un yerli ailelerinden ve birçok defa âyanlık yapmış olan Paşazâde Sadullah Bey sağlığında otuz altı adet kurra tımarı hademe ve gulamlarına tevcih ve berat ettirerek hâsılatlarını kendisi toplamıştır. Eylül 1824 başlarında yazılan hükümle mukataat hazinesinin duruma müdahale etmesi sağlanmıştır.[187] Nüfuz sahibi mütegallibelerin müdahaleleri sonucu çok miktarda tımar ve zeamet boş kalmaktadır. 1750 tarihli defterde, 78 tımar ve zeamet sahibi yerlerini terk etmiştir. Artık tımar sahipleri eskisi gibi, yeni tımarlar elde etmek için yarış etmemektedirler.[188]

Karadeniz'de âyanlık mevkiini ele geçiren ailelerin tamamına yakını eşkıya ve mütegallibe kökenlidir. Bunlardan birisi, eşkıyalık ve mütegallibelikle meşhur Canikli Genç Mustafa'dır. Kendisi Canikli Ali Paşa'nın sahip çıkmasıyla Ünye âyanı olmuş ve Ordu âyanı Şeyhoğlu'nun ve diğer eşkiyaların bastırılması

---

[184] *BOA, TAD,* c.2, s.107, h.1.
[185] *BOA, TAD,* c.2, s.94, h.1.
[186] *BOA, TAD,* c.2, s.329, h.1; Bütün bu örnekler belgelere dayanılarak çoğaltılabilir. Muhtemelen Üçüncüzâde Ömer Paşa Kürtün nahiyesinde tımara müdahalede bulunmuştur. *BOA, TAD,* c.1, s.47, h.4; Dergâh-ı muallâ çavuşlarından Mustafa, 1748 senesinde Torul nahiyesinde küçük birçok tımara müdahale etmektedir. *BOA, TAD*, c.1, s.97, h.1; Zaim İbrahim Torul nahiyesinde tımara müdahale etmektedir. *BOA, TAD,* c.2, s.34, h.4; *BOA, TAD,* c.2, s.23, h.1.
[187] *TŞS*, 1990/104, s.28.
[188] *BOA, A, DVN, MHM*, 246, h.1,2,4,5; 1797 yılında Sivas kazalarından Çukeni'de tımar sahiplerinin hâsılatları zorla almaları ve reaya'ya baskıları yüzünden otuz kırk haneden sadece dört-beş hane kalmış, gerisi yerlerini terk ederek göç etmişlerdir. *BOA, Cevdet Askeriye*, nr. 18367.

harekâtında önemli görevler üstlenerek kapucubaşılık rütbesini almıştır.[189] Yine Ünye âyanlığı yapanlardan olan Çalıkoğulları da eşkıyalık ve mütegallibelikten herhangi bir paşanın güvenini ve himayesini kazanarak kapu halklığına geçmişlerdir.[190] Giresun bölgesinde âyanlık yapan Dizdaroğulları'da başlangıçtaki maddî güçlerini mütegallibelikten almışlardır. 1763 tarihli hükümden, Dizdaroğullarının, "otuz adetten ziyade ehl-i arz ve hanedan kimesnelerin hanelerin basıp olan emval ve eşyalarını dahi nehb ve garet" ettikleri anlaşılmaktadır. Mal gasbını yanında tuttukları eşkıyalarla birlikte yapmaktadırlar.[191] Yaptıkları mütegalibelik bununla da sınırlı kalmamıştır. 1749 tarihinde, Dizdaroğlu Hasan ve kardeşi Ahmet hatırı sayılır derecede zengin olan Osman'ın evini basmışlar, on sekiz adet dükkânlarını ve mahzenlerini ve hanını yakıp mallarını almışlardır.[192] Yine Dizdaroğlu Hüseyin, Kandazzâde Esseyid Hüseyin'e ait "Giresundaki misafirhanesi ile altmış dört odalı bir kıt'a ve altmış iki odalı bir kıt'a mülk hanelerini ve otuzdan ziyade mülk dekakin ve sekiz mahzenini ve iki ekmekçi fırınlarını" yakmış ve mallarını ele geçirmiştir.[193] 1758 tarihinde Karahisar-ı Şarkî Şabhanesi mukataasına müdahalede bulunmuşlardır.[194] 1761 tarihinde Dizdarzâde Ali Ağa ve Abdullah Ağa'dan âyan olarak bahsedilmektedir. Dizdarzâdelerin müdahaleleri sadece mesken ve zengin kişilere değildir. 1763 tarihinde, Dizdarzâde Abdullah ve Ali Ağa, Seyyid Mahmud ve Seyyid Ahmed tasarrufunda olan yetmiş bir bin sekiz yüz doksan dokuz akçelik zeamete,[195] Tonya kazası ahalisinden Hacı Salihoğlu Hasan Ağa da, XVIII. yüzyılın ikinci yarısında kaza civarında eşkıyalık ve mütegallibelik faaliyetlerinde bulunmaktadır. Hacısalihoğlu Hasan ittifak ettiği diğer arkadaşlarıyla Tonya zeametine mutasarrıf Mustafa'nın topraklarına saldırmış ve mallarını zapt

---

[189] *BOA, HH*, nr. 7037; *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 11841; *BOA, MAD*, 9755, s.406; *BOA, Cevdet Dâhiliye*, nr. 4956. Kendisinden mütegallibe olarak bahsedilmektedir.
[190] *BOA, TAD*, c.2, s.60-61, h.1; *BOA, TAD,* c.1, s.179, h.3; *BOA, TAD*, c.1, s.190, h.1-2.
[191] *BOA, TAD*, c.2, s.60-61, h.1.
[192] *BOA, TAD*, c.1, s.112, h.1.
[193] *BOA, TAD*, c.1, s.198, h.3.
[194] *BOA, TAD*, c.2, s.44, h.3; *BOA, TAD*, c.2, s.28, h.1.
[195] *BOA, TAD,* c.2, s.58, h.2-3; *BOA, TAD*, c.2, s.58, h.1; *BOA, TAD*, c.2, s.84, h.3. H. 1192 yılında Dizdarzâde Hüseyin züemadan Mehmet'in yirmi bin akçelik zemaetine müdahalede bulunmuş ve "hilaf-ı defter-i hakanî zaimden mezbur karyelerini doksan dört ve beş senelerinde fuzulî ve tagallüben zabt ve vaki olan mahsûl ve rusûmunu ahz ve kabz ve gadr-i küllî "eylemiştir. *BOA, TAD*, c.2, s.254, h.4; *BOA, TAD,* c.3, s.14, h.2.

etmiştir.[196] 1758 tarihinde ise, Serdar Hacı Mehmet'i öldürmüş ve eşyalarını zapt etmiştir.[197] 1825 yılında aynı aileden Ali Ağa Tonya âyanlığını ele geçirdi. Âyan olduktan sonra da mütegallibelik hareketleri devam etmiş, Ali Ağa Sürmene müteselliminin evini basarak mal ve eşyalarını yağma etmiştir.[198]

Gedeğra ve Havza âyanı Kör İsmail oğlu Hüseyin Bey de, eşkıyalık yaptığına dair bir bilgi olmamasına rağmen, Cumulizâde Emin Bey'in konağı ve bahçelerini zorla zapt etmiştir. Emin Bey, ancak Hüseyin Bey'in ölümünden sonra dersaadet'ten hak talep edebilmektedir. Bu durum, Hüseyin Bey'in bölge idarecilerinin yanında büyük bir nüfuza sahip olduğunu gösterir.[199]

Of kazasında Sarıalioğulları, başlangıçta eşkıya ve mütegallibelik hareketleriyle hane, dükkân ve tımarlara[200] Akçaabat kazasında Sakaoğlu Mustafa köylü, tımar ve tüccar gemilerine ve vakıf topraklarına[201] saldırarak servet elde etmişlerdir.

Sadece birkaç aileyi ele alarak verdiğimiz bu örnekler ve önceki bilgilere dayanarak mütegallibelik hareketlerinin önemli bir servet edinme yolu olduğunu söyleyebiliriz. Mütegallibelik yapan bu ailelerin tamamına yakını XVIII. yüzyılın ortalarında, 20-30 senelik bir süreç içerisinde, âyan, voyvoda ve mütesellim mevkiini ele geçirerek ortaya çıkmışlar, bu makamı devam ettirebilenler, ayanlığın kaldırılışına kadar devlet kademelerinde varlıklarını korumuşlardır. Daha sonra yığdıkları bu servetle, iltizam, mukataa ve esnaflık faaliyetlerinde de bulunmuşlardır. Resmî olarak ehl-i örf zümresi içine girdikten sonra çoğu üçünü beraber devam ettirmiştir.

---

[196] *BOA, TAD*, c.1, s.118, h.4.
[197] *BOA, Cevdet Adliye*, nr. 3259.
[198] *BOA, HH,* nr. 25067.
[199] *BOA, Cevdet Dâhiliye*, nr. 7090.
[200] 1776 senesinde Sarıalioğullarına dayanarak bazı eşkıyalar, Hüseyin ve Emine Hatun'a ait "mülk arsaları dahi fuzulî zapt" etmişlerdir. *BOA, TAD*, c.2, s.312, h3; *BOA, TAD*, c.2, s.244, h.1; *BOA, Cevdet Dâhiliye*, nr. 806; *BOA, TAD*, c.2, s.42, h.2; *BOA, TAD*, c.2, s.302, h.1; Yine birçok yerde yapılan mütegallibelik hareketleri hakkında bilgiler vardır. *BOA, TAD,* c.1, s.153, h.2.
[201] Sakaoğlu Mustafa hatuniyye vakfı arazisine sık sık saldırarak gelirler toplamış, çok büyük miktarlarda mal ve eşyayı zorla ve gasp yoluyla ele geçirmiştir. *BOA, TAD*, c.2, s.16, h.1; *BOA, TAD*, c.1, s.193, h.3; Tüccar gemilerinden zorla on iki bin beşyüz kuruş almışlardır. *BOA, TAD*, c.2, s.68, h.3; *BOA, TAD*, c.2, s.64, h.1-2; *BOA, TAD*, c.1, s.195, h.1.

2.3.2.2. İltizam, mukataa ve malikâne kazançları

Mirî toprak sistemi olarak adlandırılan tımar sistemi XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bozulma belirtileri göstermeye başlamıştır. Tımar sisteminin bozulmasının önde gelen sebeplerinden birisi, fetihlerin durmasıdır. Fetihler, Osmanlı hazinesinin ganimet gelirleriyle dolması ve her gün yeni toprakların tımar olarak dağıtılması anlamına geliyordu. Fetihlerin durması ile hem hazine doldurulamamış hem de tımar tevcihi yapılamamıştır. Yine, fetihlerin durmasına bağlı olarak iskân politikası da iflas etmiştir. Artan nüfus, olumsuz ekonomik şartlarla birleşince tımar sistemi düzeltilemeyecek derecede bozulmuş, imparatorluğun her yanında sosyal karışıklıklar başlamıştır.[202] Belgelerde "levendât" "sekban" gibi isimlerle anılan bu sınıf, toprak darlığı sebebiyle bir geçim aracı olarak eşkıyalığa başlamış ve Anadolu içlerine dağılmışlardır.[203] İçlerinden bir kısmı eğitimin parasız olduğu medreselerde kümelenmiş, diğer kısmı ise beylerbeyi, sancakbeyi, subaşı gibi yüksek devlet görevlilerinin yanına "levend" ya da "sekban" adıyla "kapu halkı" olarak girmişdir.

Tımar siteminin bozulmasına yol açan en önemli sebeplerden birisi de ekonomik problemlerdir. XVI. yüzyılda, bütün Avrupa'da olduğu gibi Osmanlı devletinde de enflasyon artmış, bu sırada İran ve Avusturya ile uzun süre devam eden ve bir sonuca ulaşamayan savaşlarda buna eklenince ekonomik problemler ağırlaşmıştır.[204]

Savaş teknolojisinin hızla değişmesi ve tımarlı sipahi sisteminin, devletin askerî ihtiyaçlarına cevap verememesi de tımar rejiminin bozulma sebepleri arasına dâhil edilebilir. Ok ve yay kullanan sipahi ordusu ateşli silah kullanan Avrupalı piyadeler karşısında başarılı olamamış, bu nedenle de yeniçerilerin sayısı giderek artırılmıştır.[205]

Tımar sisteminin bozulma sebebi olarak sayabileceğimiz en son neden ise, tımar tevcih metodunda meydana gelen değişmelerdir.1530'lardan itibaren, tımarlar tezkireli ve tezkiresiz tımar olarak ikiye ayrılmış ve değeri yüksek olan ve rağbet edilen tımarlar merkezde padişah fermanı ile dağıtılmıştır. Bozulma

---

[202] Cin, Akyılmaz, *Feodalite,* s.332.
[203] Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Âyanlık*, ss.103-104.
[204] Cin, Akyılmaz, *Feodalite*, ss.333-334.
[205] Yerasimos, *Az Gelişmişlik*, ss.414-415.

sürecinde tımarlar ehline değil en çok rüşvet veren kimselere verilmiş, alan kişide masrafını çıkarmaya çalıştığından reaya'nın durumu gittikçe kötüleşmiştir.

İşte bütün bu sebepler sonucu, Osmanlı devletinin gücünün ve yükselişinin temellerinden birisi olan tımar rejimi ekonomik ve askerî sistemi de peşinden sürükleyerek çökmüştür. Osmanlı tımar sistemine çeki düzen vermek ve eski düzeni yeniden sağlamak için birkaç defa teşebbüste bulunulmuştur. Sultan I.Ahmed zamanında, Sadrazam Murat Paşa dirliklere çeki düzen vermeye karar vermiş, fakat başarılı olamamıştır.[206]

Tımar sistemini yeniden düzenlemek için yapılan en önemli girişim IV. Murad'ın Koçibey risalesine dayanarak yaptığı teşebbüslerdir. Padişahın çok yakından ilgilenmesine rağmen tımar düzeninde istenen düzelme sağlanamamıştır.[207] Daha sonra da, sistemi yeniden ihya etme çabaları devam etmiştir. Fakat bu çabalarda tımar sistemini düzeltmeye yetmemiştir. Kanunî devrinde sayıları 200000'i bulan tımarlı sipahiler, 1768'de 20000 kişiye düşmüştür.

Tımar sisteminin düzeltilememesine paralel olarak, yeni usuller üzerinde çözümler düşünülmeye başlandı. Gerçek fonksiyonunu yitiren tımar sistemi ilk defa 1703 tarihinde Girit adasında ortadan kaldırılmış ve burada maaşlı memurluk düzenine geçilmiştir.[208] Fakat iltizam sistemi tek çözüm yolu olarak düşünülmüş ve uygulamaya konulmuştur.

Vergi gelirlerini dolaylı olarak kullanmak yerine, doğrudan doğruya merkezî hazinede toplama çabaları aslında erken tarihlerden itibaren bilinen ve uygulanan bir usuldü.[209] İltizam usulünde vergi birimleri "mukataa" olarak isimlendirilmiştir. Bu anlamda mali terim olarak mukataa, yıllık nakdî gelir getiren müesseselerdir.[210] Mukataaların yıllık gelirlerinin asgari kıymeti maliye görevlileri tarafından tespit edilip hazine defterlerine işlenirdi. Daha sonra mukataalar açık artırma usulüyle mültezimlere verilmiştir. Mültezimler, açık artırma konusu olan mukataayı vaad ettiği gelir ve sebep olacağı masraf hakkındaki tahminlerine göre değerlendirdikten sonra, devlete yıllık olarak

---

[206] Cin, Akyılmaz, *Feodalite*, ss.335-336.
[207] İpşirli, "Eyalet (Taşra) Teşkilatı", ss.243-244.
[208] Cin, Akyılmaz, *Feodalite*, s.339.
[209] Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lûgatı*, ss.160-161.
[210] *TŞS*, 1988/102, s.88; Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lûgatı*, ss.100,160.

ödeyebilecekleri miktara dair teklifler yaparlardı.[211] Hazine, işletme hakkını, genellikle bir veya üç yıllık bir süre için en çok teklifi yapana verirdi. İltizamı alan mültezim, iltizam bedelinin bir kısmını peşin olarak öder, kalan kısmı ise genellikle sarrafları kefil gösterirdi. Mukataadan elde edeceği gelirin iltizam bedeli üzerindeki kısmı mültezimin karı idi. İltizam bedelini ödemeyenlerin mallarına el konulur, mallarının borcunu karşılayamaması halinde hapsedilirdi.

Sistemin başlamasından sonra İstanbul'da ve taşrada oturan zengin kişilere, yüksek devlet memurlarına, ulemaya, gayr-i Müslimlere, sarraflara ve büyük tüccarlara çekici bir yatırım alanı açılmış oldu.[212]

XVIII. yüzyılda, taşra yönetiminde siyasî ve toplumsal olarak güçlenen âyanlar, İstanbul'daki büyük memurlarla ortaklıklar kurarak mukataalara hâkim olmaya başlamışlar ve böylece devlete ait vergi toplama sürecine hâkim olmalarıyla birlikte âyanlığın yükselişi hızlanmıştır.

Vergi ödeyen bir reaya için çok ağır şartlar yarattığından ve ekonomiyi de artan ölçüde tahrip ettiğinden dolayı, 1695 yılında, zamanın başdefterdarı tarafından hazırlanan esaslar çerçevesinde yayınlanan fermanla iltizam usulünden malikâne sistemine geçildi. Malikâne sistemi de, iltizam sisteminden çok ayrı değildir.[213] Malikâne sisteminde, mukataalar belirli sürelerle değil, "kayd-ı hayat" şartıyla verilmektedir. Sistemin amacı, kendisini ihdas eden fermanda da ifade edildiği gibi, sık sık değişen mültezimlerin mümkün olduğu kadar fazla kâr sağlamak uğruna tahrip ettiği vergi kaynağını ihya ve idame ettirmek üzere değişmez bir mültezimin tasarrufuna bağlamaktır.[214] Bu yönüyle, malikâne sistemi, iltizam ve tımar sisteminin bir çeşit karışımıydı.

Malikâne sisteminde devlet, müzayede öncesi her mukataa için mukataanın sahibine temin edeceği ortalama yıllık kârın, devir ve piyasa şartlarına göre 2 ila 10 kat arasında değişen oranlarda bir "muaccele" bedeli tespit ederdi. Bu bedelin belli olmasından sonra mültezimler satışla görevli memura yapmak

---

[211] Cin, Akyılmaz, *Feodalite*, ss. 340-341.
[212] *TŞS*, 2016/130, s.39; *TŞS*, 1982/96, s.49; *TŞS*, 2009/123, s.67; *BOA, TAD,* c.2, s.3, h.2; *TŞS*, 1988/102, s.88.
[213] *TŞS*, 2018/132, s.33. İltizama verilen Gümüşhane madeninin mültezimin sahip çıkmamasından zarar etiği belirtilmektedir.; Malikâne sistemi hakkında geniş bir değerlendirme için bkz. Halil İnalcık, "Çiftliklerin Doğuşu: Devlet, Toprak Sahipleri ve Kiracılar", Çağlar Keyder, Faruk Tabak (ed.), *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticarî T*arım, (Çev.Zeynep Altok), İstanbul 1998, ss.21-22.
[214] *TŞS*, 2016/130, s.40; *TŞS*, 1982/96, s.49.

istedikleri yükseltme miktarlarını kaydettirirlerdi. En yüksek teklifi yapan mültezime, mukataa "kayd-ı hayat" şartıyla verilirdi. Mültezim ise, aldığı malikânenin "muaccele" bedelini peşin yatırmak zorundaydı.[215] Malikâne sahibi öldüğü zaman malikâne yeniden satışa çıkarılır, eğer malikâne sahibinin oğlu artırma sonucu en yüksek bedeli verirse malikâne kendisine bırakılırdı.[216] Mültezimin malikâne üzerinde ekonomik hakları yanında bir kısım idarî ve inzibatî hakları da vardı.[217] Mültezim hayatta oldukça malikânelere kadılar hariç hiçbir devlet memurunun karışma izni olmadığı beratla teyit edilirdi.[218] Malikâne, bu açıdan serbest tımara benzemektedir. Mükellefiyetlerini yerine getirmeyen malikâne sahiplerinin mukataalarının ellerinden alınması, devletin malikâne üzerinde denetim yetkisinin olduğunu gösterir. Ne var ki fiiliyatta mukataaların mahlûl olarak devlete geri dönmeleri beklenen ölçüde olamamış, malikâne mukataaları, sahibi hayatta iken el değiştirmiş dolayısıyla devletin bu sistemden düşündüğü oranda kar etmesi mümkün olamamıştır.[219]

İstanbul'daki açık artırmalara katılan malikâne sahiplerinin, malikânelerinin bulunduğu yere gitmeyip vergi toplama işini başka görevlilere devretmeleri malikâne hiyerarşisinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Âyanlar bu noktada ortaya çıkmış konumlarını da güçlendirerek malikâne sahipleri adına taşrada vergi toplama işini üstlenmişlerdir.

Osmanlı Devletinin diğer bölgelerinde olduğu gibi Trabzon'da da âyanlık yapan bütün köklü ailelerin iltizam ve malikâne sistemi içinde faal olarak yer aldıkları görülmektedir. Bölgede hanedan oluşturarak uzun süre hâkimiyet kuran Caniklizâdeler, ilk devirlerden itibaren iltizam ve malikâne sistemi içinde yer almışlar ve idarî yetkilerin kolaylaştırıcı etkilerinden de yararlanarak gittikçe güçlenmişlerdir. Canikli Ali Paşa'dan sonra Battal Hüseyin Bey, Hayreddin Bey, Mikdad Bey ve Mahmud Tayyar Bey gibi kişiler iltizam ve malikâne gelirlerini kullanarak nüfuzlarını devam ettirmişlerdir. 1783 senesinde, Battal Hüseyin Bey ve oğlu Hayreddin Bey Kala-i Bedreme mukataasını ortaklaşa Ebubekir'den

---

[215] Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet*, ss.106-107.
[216] *TŞS*, 2016/130, s.39*; TŞS*, 2009/123, s.67.
[217] Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet*, s.107.
[218] *TŞS,* 2016/130, s.39; Malikâne için "min küll'ül vücûh serbest" kaidesi kullanılmaktadır. *BOA, TAD,* c.2, s.3, h.2.
[219] *TŞS,* 1982/96, s.49; *TŞS*, 2009/123, s.67.

devren almışlar ve malikâne olarak tasarruf etmişlerdir.[220] Caniklizâdeler'den sonra bölgede diğer güçlü hanedanlardan birini kuran Hazinedarzâdeler'de devletin iltizam usulû ile verdiği mukataaları elde ederek idare etmişlerdir. Hazinedarzâde Süleyman Paşa Trabzon gümrük mukataası[221] ve Canik muhassıllığını nakdî gelirler yanında aynî kendir gibi gelirler karşılığında[222] elinde bulundurmuş, ölümünden sonra muhallefat işlemleriyle ele geçirilmiştir. Alaiye sancağına tayin edilmesinden sonra, bu civarda bulunan mukataaları elinden alınarak yerine tayin edilen Ahmed Husrev Paşa'ya verilmiştir. Büyük ailelerden Tuzcuzâde Memiş Ağa'nın kardeşi Tuzcuzâde Osman Ağa'da Trabzon Bezistan Damga mukataasını ve birkaç malikâneyi tasarrufunda bulundurmaktadır.[223] Ünye'de âyanlık yapan Canikli Genç Mustafa Ağa, Canik ve çevresinde; Üçüncüzâdelerden Üçüncüzâde Ömer Paşa Gümüşhane'de, yine aynı aileden Üçüncüzâde Osman Bey Trabzon sancağında "Tımarhaya-i Mustahfazan-ı Kala-i Direm mukataası"nı;[224] Şatırzâdelerden Şatırzâde Ömer Trabzon'da "Bezistan Trabzon mukataası"nı;[225] aynı aileden Şatırzâde Mehmet Şakir "Gümrük İskele-i Trabzon mukataası"nı; Kalcıoğlu Ömer, Trabzon ve Canik'de[226] mukataa, malikâne ve çiftlikler tasarruf etmekteydiler.

Bütün âyan ailelerinin çok rağbet gösterdikleri mukataaların esaslı bir gelir kaynağı olduğu bundan da öteye âyanların asıl güç kaynakları oldukları anlaşılmaktadır.

2.3.2.3. Esnaflık ve tarım faaliyetleri

XVIII. yüzyılda şehirde ticarî hayatın önemli ve vazgeçilmez bir parçası olan esnaflar ve esnaflık eski önemini yavaş yavaş yitirmeye başlamıştır. Küçük ticaret erbabından ve zanaatkârlardan oluşan esnaf, iş kollarıyla ilgili hammaddeyi işleyerek üretim yapıyor, hem de bunların satışıyla ilgileniyordu. Mahallî üretime dayalı ticaret, esnaf tarafından yapıldığı halde, şehirler, bölgeler ve ülkeler arası ticaret tacirlerin elindeydi. Devlet tüccarlara, tarımla uğraşanlara ve zanaatkârlara

---

[220] *BOA, MAD,* 9758, s.541; *TŞS*, 2009 / 123, s. 67.
[221] *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 434.
[222] BOA, HH, nr. 26566; *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 434.
[223] *BOA, Cevdet Askeriye*, nr. 37427.
[224] *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 30374; *TŞS*, 1988/102, s. 88.
[225] *BOA, MAD*, 9741, s. 378; *BOA, MAD,* 9740, s.213.
[226] *BOA, MAD,* 9720, s.212-213.

göre daha çok serbestlik ve kolaylık tanımıştır. Küçük ticaret erbabı ve esnaftan farklı olan bu büyük iş adamları, bölgeler arası geniş çaplı ticaretten ve ithal edilen malların satışından kâr sağlamaktaydılar.[227]

Bütün bu faaliyetlerde, siyasî, idarî, askerî ve dinî işlerin görüldüğü ve bütün bu işler için gerekli alt yapının gerçekleştirildiği ve halkın buna göre örgütlendiği yerleşim alanları olan şehirler önem kazanmıştır. Osmanlı şehirlerinin büyük bir kısmı kasaba niteliği taşıyan büyüklükteydi. Bağ, bostan ve bahçe tarımının geliştiği kasabalar, dinî hizmetler ve alışverişin yapıldığı bir pazar merkeziydi. Kasabalarda pazaryeri yanında kurulan cami, han ve hamam gibi kuruluşlar ticaret hayatının canlanmasını sağlıyordu.

XVIII. yüzyılda esnaf düzeni artık bozulmuş ve esnaf sorunları eskiye göre tam bir disiplin içinde yürütülemez hale gelmiştir. Fakat esnaflık statüsünün dışına çıkılmaması için de gereken özen gösterilmeye çalışılıyordu. Özellikle, kapitülasyonlar ve ticarî anlaşmalarla büyük çıkarlar sağlamış olan yabancı tüccarlar hammadde ticaretine yoğunlaşmış olduklarından Osmanlı ülkesindeki esnaf hammadde sıkıntısına düşmüştü. Bu yüzyılın sonunda, ucuza maledilen makine malları Osmanlı pazarlarını istila etmiş, el zanaatları bunlar karşısında rekabet edemez duruma düştüğünden yerli esnaf zor durumda kalmıştır.[228]

Şehirde yapılan esnaflık yanında köylerde yapılan tarım ve hayvancılık, Osmanlı ekonomisinin en önemli sektörlerinden olmuştur. Çünkü nüfusunun büyük bölümü köylerde yaşayan Osmanlı toplumu genel özellikleriyle bir köylü toplumudur. İmparatorluğun kuruluşundan itibaren Osmanlı tarım politikasının temelini, tımar sistemi oluşturmuştur. İşte bu sistem nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan köylülerin geçimini rahatça sağlamıştır. Bu sistemle köylünün ödediği vergiler yoluyla, tarım ve hayvancılık üretimi yapılmayan şehir ve kasabaların iaşesi de sağlanmıştır. Tarım ve hayvancılık ürünleri dünya ekonomisinin şartlarındaki büyük değişmelerin olduğu XVIII. yüzyıl başlarına kadar genellikle Osmanlı nüfusuna yeterli olmuştur. Kendi içinde de tımar sistemi bazı olumsuz değişikliklere uğramıştır.[229]

---

[227] Elena Frangakıs Syrett, "İzmir'de Pamuk ve Kumaş Ticareti"; Keyder, Tabak, *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti*, ss.101-119.
[228] Özkaya, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları,* ss. 62-63.
[229]Tımar sistemi hakkında geniş bilgi için bkz. Özkaya, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları*, ss. 543-545.

XVIII. yüzyıldan itibaren Avrupa'da üretim ilişkileri değişmiş, sanayinin önem kazanmasıyla tarım nüfusu şehirlere kaymaya başlamıştır. Bu durum Osmanlı devletinde, tarım ürünlerine olan talebi artırarak yaygın üretime geçilmesine sebep oldu. Bu gelişmeler Osmanlı tarım ve hayvancılığını bütünüyle etkiledi. Âyanlarda, bütün bu ekonomik süreç içinde esnaflık ve tarımsal faaliyette bulunan zümreler olarak yerlerini almışlardır. Canik muhassılı iken daha sonra Trabzon valisi olan Hazinedarzâde Süleyman Paşanın vakfiyesinden kendisinin ticarî faaliyetlerde bulunduğu tespit edilebilir. Canik bölgesinde bulunan büyük çiftliklerinde ortakçılık gibi çeşitli işletme usulleriyle tarım ve hayvancılık faaliyetlerinde de bulunmuştur.[230] Hazinedarzâdelerden önce bölgede hanedanlık kuran Canikzâdelerin bütün aile fertlerinin de geniş ticarî faaliyetleri vardır. Hatta sahip oldukları gemilerle Rusya ile alışveriş faaliyetlerinde bulunmaktadırlar.[231] Yine Canik sancağındaki çiftliklerinde yaptıkları tarım ve hayvancılık faaliyetleriyle büyük gelirler elde etmişlerdir.[232]

Ünye âyanı Canikli Genç Mustafa Ağanın sahip olduğu ticarî kurumlarının listesi, kendisinin mukataa dışında da geniş yatırımlar yaptığını gösternektedir.

"- Ünye'de sekiz göz mağaza
- Nefs-i Çarşamba'da yetmiş sekiz odalı mustamel ahşap han
- Sinlioğlu zımminin süvar olduğu üç direkli sefine
- Sinlioğlunun süvar olduğu sefine (Anapa'da bulunmaktadır.)
-Çürüksuoğlunun süvar olduğu sefine, (sefine-i mezbur Mısırdadır.)
- Kadikoğlunun suvar olduğu sefine
-Sefine, (Kırım tarafındadır.)
-Köhne kancabaşı
Toplam sefayin 9"[233]

Canikli Genç Ağa'nın bizzat kendisinin ve ortak olarak toplam yedi tane gemisi bulunmaktadır. Kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla Ünye'de sekiz gözlü mağazası vardır. Kurduğu ortaklıklar ve sahip olduğu gemiler sayesinde Kırım, Mısır, Anapa ve İstanbul ile sürekli ticarî faaliyetler içerisindedir. Bunun yanında

[230] *BOA, D, BŞM, MHF*, 13284.
[231] *SŞS*, 1760, s.56-61; *BOA, D, BŞM, MHF*, 13284; *BOA, D, BŞM, MHF,* 65/32.
[232] *BOA, D, BŞM, MHF*, 65/45.
[233] *BOA, D,BŞM, MHF, 13077.*

tarımsal faaliyetlerde bulunmayı da ihmal etmemiştir. Terme, Akçay, Ünye, Zile, Erbaa ve Fatsa'da geniş arazileri ve bu araziler üzerinde çok miktarda tarımsal ürünler ve hayvanları bulunmaktadır.

Trabzon ve çevresinde bir dönem eşkıyalık faaliyetlerinde bulunmuş olan Kalcıoğlu Ömerin de muhallefat kaydında benzer bilgiler vardır.

"-Derun-ı kal'ada bir bab ekmekçi fırını

-Pazar kapusu kurbunda mumhane

-Hariç-i kal'ada bir bab hamamın nısıf hissesi".[234]

Kendisi eşkıyalık yapmasına rağmen, ticarî faaliyetlerde bulunmayı da terk etmemiştir. Genellikle nüfuzlu âyan aileleri çoğu kez mütegallibe, malikâne, esnaflık ve tarımsal faaliyetleri hep beraber yürütmüşlerdir. Yanlarında bulundurdukları geniş kapı halklarıyla bütün bu işleri yapmaları pek de zor olmamıştır. Kendileri genellikle idarî işlerle uğraşırken hususî gelir getirici işleri yanındaki adamlarına gördürmüşlerdir.

[234] *BOA, MAD*, 9720, s.212-213; Trabzon'un diğer güçlü âyan ailelerinden Şatırzâdeler de esnaflık faaliyetinde bulunmuşlardır. *TŞS*, 2003/117, s.28; Yine bu durumlar diğer birçok âyanlar içinde söylenebilir. Örneğin; Havza âyanı Kör İsmailoğlu Hüseyin'de çok yoğun bir şekilde tarımsal faaliyetlerde bulunmuştur. *BOA, Cevdet Dâhiliye*, nr. 7090; Diğer âyanlar da aynı durumdadır. Mehmet Bilgin'in yerel tarih kayıtlarına göre, Hakanik'teki Sürmene çarşısında "hassa yer" üzerinde inşa edilen âyanlara ait birçok dükkân vardı. Osman Paşa, isyancı ağaların konaklarını yağmalatıp yaktırırken büyük bir kısmı muhtemelen isyancı âyan ve eşrafa ait dükkânlardan oluşan Sürmene çarşısını da yaktırmış ve ileride bu ağaların tekrar nüfuz sahibi olmalarını önlemek istemiştir. Mehmet Bilgin, *Sürmene Tar*ihi, İstanbul 1992, s.304.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. ÂYAN AİLELERİ

3.1. Caniklizâdeler

3.1.1. Siyasi faaliyetler

1683 Viyana Bozgunu ile başlayan iç karışıklıklar ve buna paralel olarak devletin otoriteyi kaybetmesi, âyanlığın resmen teşkilatlanacağı bir ortam hazırlamıştır. Caniklizadelerin Orta Karadeniz bölgesinde hâkimiyet kurması da, merkezî otoritenin saygınlığının en aza indiği bir tarihe tekabül etmektedir.

3.1.1.1. Ailenin menşei ve ilk zamanları

Hanedanın bilinen ilk atası Fatsalı Ahmed Ağa'dır.[1] Ahmed Ağa gençlik yıllarında Fatsa çevresinde yaptığı faaliyetlerle padişahın takdirini kazanmış olmalıdır. Canik'de asayiş bozulunca Sultan Ahmed, saray kapıcılarından[2] Fatsalı Ahmed Ağa'yı Canik eşkıyası üzerine yolladı. Ahmed Ağa 1715-1735 yılları arası eşkıyalarla uğraştı. Bunun dışında, Canik'de bulunan bütün yöneticiler gibi donanma için lazım olan kendiri temin etmekle de uğraşmış olmalıdır.[3] Ancak kesin olarak 1737'de Canik Muhassılı olarak gözükmektedir.[4]

Ahmed Ağa, Terme ve Fatsa çevresinde yaptığı zulümler yüzünden 1741 yılı Ağustosunda oğullarıyla birlikte Ankara'ya sürüldü.[5] Affedilmesinden sonra, kendisi yeniden "ber vech-i malikâne Canik Sancağı Muhassılı" olarak atanmıştır.[6] Öldürülmesine yakın İstanbul'a gitmiş, başkentten deniz yoluyla Samsun'a gelmiş, buradan mütesellimi olan Abdurrahman ile birlikte, gemi ile

---

[1] "Sıla-i rahim için mâen vilayeti olan Fatsaya azimet edüp". *BOA, Cevdet Zaptiye*, nr. 1155; Aynı zamanda Fatsalı Ahmed Ağa'nın Süleyman ve Ali Bey'lerin babaları olduğu şu cümleden anlaşılmaktadır. "İzzetlu Süleyman Bey ve karındaşı Ali Bey İbn-i kapucubaşı-ı elhac Ahmed Ağa". *BOA, Cevdet Adliye*, nr. 3259; Yücel Özkaya, "Canikli Ali Paşa", *Belleten*, XXXVI / 144 (Ekim 1972), ss. 473-525; Rıza Karagöz, *Canikli Ali Paşa*, Ankara 2003, ss.10-11; Özcan Mert, "Canikli Hacı Ali Paşa Ailesi", *DİA*, VII, İstanbul 1993, s. 151.

[2] Ahmet Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, III, Dersaadet 1309, s.144; *BOA, D, BŞM, MHF*, 39/43.

[3] Veli Akyol, *Bütün Yönleriyle Samsun*, Ankara (Tarihsiz), s.33; Yücel Özkaya, "XVIII. Yüzyılda Taşra Yönetimine Genel Bir Bakış", *Türkler*, III, Ankara 1999, s. 701; XVIII. ve XIX. yüzyılda Canik muhassıllıkla yönetiliyordu. Bazı sancaklar böyleydi. Muhassıllar da sancakbeylerinin yetkilerine sahipti. Caniklizâdeler uzun süre bu görevde bulundular. Geniş bilgi için bkz. Çadırcı, *Tazminat Döneminde Anadolu,* s.22.

[4] Canay Şahin, *The Rise and Fall of an Âyan Family in Eighteenth Century Anatolia: The Caniklizades (1737-1808)*, (Basılmamış Doktora Tezi, Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Ankara 2003, s.42.

[5] Vefatından önce yeniden Canik muhassıllığı yapmak üzere affedildiği anlaşılmaktadır. *BOA, Cevdet Zaptiye*, nr. 1155.

[6] *BOA, Cevdet Zaptiye*, nr. 1155; *BOA, Cevdet Dâhiliye*, nr. 7522.

Fatsa'ya giderek yakınlarını ziyaret etmiştir. Yine dönüşte 40-50 adamı ile kara yolunu kullanarak Terme'ye gelmiş, burada adamlarından Paşa Halil Oğlu Hacı Mehmed adlı kimseye misafir olduğu sırada, Terme, Akçay ve Arîm kazalarında ortaya çıkan Kınacıoğlu Mehmed eşkıyası tarafından baskın sonucu öldürülmüştür.[7]

Ahmed Ağa'nın ölümüne yakın, merkez yer olarak, hâlâ Fatsa kazasını kullandığı ve Canik havalisini kâr getirici yatırım aracı olarak gördüğü, belgedeki "sıla-i rahim için vekili olan Abdurrahman ile maen vilayeti olan Fatsa'ya azimet edip" cümlesinden anlaşılmaktadır.[8] 27 Mart 1748 tarihinde muhallefatı hazırlandığına göre, bu yıl içinde öldürülmüş olmalıdır.[9]

3.1.1.2. Canikli Süleyman Paşa

Fatsalı Ahmed Ağa'nın büyük oğlu olan Süleyman Bey, babasıyla beraber Ankara'ya sürgün edilmiş, babasının affedilmesi üzerine birlikte Canik'e geri dönmüştür.[10] Babası Canik muhassıllı iken Süleyman Bey'de Ünye Mütesellimi bulunuyordu.[11] Babasının ölümünden sonra, Canik muhassallığı Süleyman Bey ve kardeşi Ali Bey'e verildi. 2 Aralık 1752 tarihinde Süleyman ve Ali Bey'ler halen "ber vech-i malikâne iştiraken Canik muhassılları" görünmektedirler.[12]

Süleyman Paşa, hizmetlerinden ve bölgeyi tanımasından dolayı Hekimoğlu Ali Paşa'nın yerine 1757 tarihinde mirmiranlık rütbesi ile Trabzon Valisi tayin edildi.[13] Şubat 1758'de vezirlik verildi.[14] Trabzon Valiliği zamanında, bölgedeki derebeyler cezalandırılarak düzen ve hâkimiyet yeniden sağlanmıştır.[15] 1759'da Maraş Valisi olup Ekim 1760'da yine Trabzon Valisi oldu. Birkaç sene

---

[7] İncelemeler Fatsalı Ahmed Ağa'nın oğulları Süleyman ve Ali zamanlarında da devam etmektedir. Olay basit bir eşkıyalık olayı değildir. Muhakeme sonucu, olayın asıl faillerinin İstanbul'da oturan Bey lakaplı Mustafa Ağa ile Amasya'ya nefy olunan Kara Bekir Ağa olduğu anlaşılmıştır. Belgeden olayların asıl sebebinin muhassıllık ve mukataa mücadeleleri olduğu anlaşılmaktadır. *BOA, Cevdet Zaptiye*, nr.1155; Şu cümlede bu ihtimali desteklemektedir. "mukataa-i mezkûrenin tamen talibi olan ashab-ı ağraz ile". *BOA, Cevdet Dâhiliye*, nr. 7522.

[8] *BOA, Cevdet Zaptiye,* nr. 1155; *BOA, Cevdet Dâhiliye*, nr. 7522.

[9] *BOA, D, BŞM, MHF*, 39/43; *BOA, HH*, nr. 11483; Ayrıca Fatsalı Ahmed Ağa'nın muhallefatı için bkz. *BOA, D, BŞM, MHF*, 39/43.

[10] Mert, "Canikli Hacı Ali Paşa Ailesi", s.151.

[11] Akyol, *Bütün Yönleriyle Samsun*, s.33.

[12] *BOA, Cevdet Dâhiliye*, nr. 7522; *BOA, Cevdet Adliye*, nr. 3259; Feridun Emecen, "Giresun", *DİA***,** XIV, İstanbul 1997, s.80.

[13] Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, V, İstanbul 1311, s.1543; Şehabettin Tekindağ, "Trabzon", *İA*, XII/1, İstanbul 1993, s. 464.

[14] *BOA, Cevdet Zaptiye*, nr. 1688; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, V, s.1543.

[15] Şakir Şevket, *Trabzon Tarihi*, I, Tarihsiz, (Osmanlıca eser), ss.180-181.

sonra azledildi. Azledilmesinden sonra, Canik'e dönmüş ve görev verilinceye kadar burada ikamet etmiştir. Bu sırada vezirlik rütbesi de geri alınmıştır.[16] Haziran 1768'de Kefe Valisi, Mayıs 1769'da orduya gelip Özi Muhafızı ve Aralık 1769'da Karaman Valisi oldu. Sonra Niğbolu tarafları muhafızı ve daha sonra da İbrail ciheti muhafızı olmuştur.[17] İbrail Muhafızı Canikli Süleyman Paşa, altı bin asker ile kaleden çıkıp Ruslara hücuma geçmiş, saldırıdan sonra kaleye geri çekilmiş ve gelen mühimmat ile kale güçlendirilmiştir.[18] Canikli Süleyman Paşa, Kasım 1770'te vebadan vefat etmiştir.[19]

3.1.1.3. Canikli Ali Paşa ve üstlendiği görevler

1720-1721'de İstanbul'da doğan Canikli Ali Paşa'nın çocukluk yılları burada geçti.[20] Babası Dergâh-ı âli kapucubaşılarından Elhac Ahmed Ağa'nın ölümünden sonra, kardeşi Süleyman Bey ile beraber iştiraken Canik muhassılı olarak atanmıştır.[21] 2 Aralık 1752 tarihli diğer bir belgede de, Canik Muhassıllığı ikisi üzerinde görünmektedir.[22] Gürcistan seferindeki başarısından dolayı 1764 yılında Canik muhassıllığı tek başına Ali Bey'e tevcih olunmuştur. Yine, 1762 senesi Karahisar-ı Şarki Voyvodalığı ile Karahisar-ı Şarki Maden emanetini iltizamen üzerine almıştır.[23] 1767 de Trabzon Mutasarrıfı,[24] ertesi yıl ise hazeriyye

---

[16] *BOA, Cevdet Dâhiliye*, nr. 12094. Azledilmesinden sonra Canik'te yaşaması merkezin artık yavaş yavaş Fatsa'dan Bafra ve Samsun-Terme civarına kaymakta olduğunu gösterir. "Canikde mukim merfû'ül-vüzera Süleyman Paşa". Neden Trabzon Valiliğinden alındığı konusunda herhangi bir belgeye rastlanmamıştır. Ancak Canikdeyken reaya ile olan davaları devam etmektedir.

[17] Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*,V, s.1543.

[18] Münir Aktepe, *Şemdanizâde Fındıklılı Süleyman Efendi Tarihi (Mür'it-tevarih)*, İstanbul 1980, ss. 53-54.

[19] Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*,V, s.1543.

[20] Şakir Şevket, *Trabzon Tarihi*, I, ss.192-193.

[21] Rıza Karagöz, Ali Bey'in Canik muhassıllığının en erken 1765 'de başladığını belirtir. Hâlbuki Haziran 1748 tarihli bu belgede Ali Bey'e kardeşi ile beraber "Canik Muhassılı" olarak hitap edilmiştir. Canikli Süleyman ve Ali Bey'lere babasının katillerine ceza verilmesi için de yetki verilmektedir. *BOA, Cevdet Zaptiye*, nr. 1155.

[22] *BOA, Cevdet Dâhiliye*, nr. 7522; 19 Nisan 1753 tarihinde de "Canik muhassıllığı bervech-i malikâne iştiraken mutasarrıflar" olarak görünmektedir. *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 3259.

[23] *BOA, Cevdet Dâhiliye*, nr. 12094. Şubat 1764 ve Eylül 1765 tarihli iki belgede kendisinden "Canik Muhassılı Mir Ali Bey" olarak bahsedilmektedir. Buna göre, 1764 yılında tek başına Canik Muhassılı olmuştur.; *BOA, TAD*, c.2, s. 60-61, h.1.

[24] *BOA, Cevdet Askeriye*, nr. 43391.

ve seferriyye vergilerinin toplanması göreviyle Amasya Mutasarrıflığına[25] atandığı anlaşılmaktadır.[26]

1768 yılında başlayan Osmanlı-Rus Savaşları sırasında, Eylül 1772'de Boğdan Seraskeri maiyetine tayin edilmiş, önemli hizmetleri görülmüş,[27] Hotin Savaşı'nda esir düşeceği sırada Abaza Mehmet Paşa kendisini kurtarmıştı.[28] 1 Ağustos 1770 Kartal Savaşındaki ağır yenilgide Canikli Ali Bey de yer almıştı[29] Daha sonra izin alıp yeniden Canik'e döndü. Samsun ve Amasya çevresini eşkıyadan temizledi.[30] Rus Savaşı'nda gösterdiği başarıdan dolayı vezirlik rütbesi verildi.[31]

İdarî ve askerî alanlarda gösterdiği bu başarıları sebebiyle, Canikli Ali Bey'e 1 Haziran 1772'de Amasya Sancağı malikâne olarak verildi.[32] Ardından da Tokat Sancağı Voyvodalığı bağlandı.[33] Aralık 1773'de Kırım'a memur olan Canik Muhassılı ve Amasya Mutasarrıfı Canikli Ali Paşa'ya "bervech-i malikâne" Trabzon Sancağı da tevcih edildi.[34]

Kırım hakkında görüşlerine başvurulan eski Kırım Hanı Devlet Giray'ın Canikli Hacı Ali Bey'e, vezirlik rütbesiyle Kırım Seraskerliği verilmesi teklifi kabul edilerek Aralık 1773'te bu göreve getirildi.[35] Ali Paşa Devlet Giray ile birlikte Nisan 1774'ten itibaren Ruslarla mücadelede ufak tefek başarılar kazanmış; ancak Rumeli cephesindeki kötü durum sebebiyle Rusya ile savaş lüzumsuz görülerek antlaşma yapılmıştır. 21 Temmuz 1774'te Rusya ile Küçük Kaynarca antlaşması imzalanınca[36] ertesi yıl Kırım'dan geri döndü.[37]

Osmanlı Devleti, 1774 Küçük Kaynarca antlaşmasından sonra, İran ve Irak'taki karışıklıkları halletmek için hazırlıklara başladı. Ali Paşa, "Eyalet-i

---

[25] Mutasarrıf hakkında bilgi için bkz. Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lûgatı*, s.230.
[26] Şahin, *The Rise and Fall of An Âyan*, s.49.
[27] Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, I, s. 286.
[28] Özkaya "Canikli Ali Paşa", s.151.
[29] Karagöz, *Canikli Ali Paşa*, s.23.
[30] Mert, "Canikli Hacı Ali Paşa Ailesi", s.151.
[31] *BOA, Cevdet Askeriye*, nr. 22969; Akyol, *Bütün Yönleriyle Samsun*, s.33.
[32] *BOA, Cevdet Dâhiliye*, nr. 16775; Karagöz, *Canikli Ali Paşa*, s.17.
[33] Mert, "Canikli Hacı Ali Paşa Ailesi", s.151.
[34] Ahmet Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, III, ss.208-209.
[35] Karagöz, *Canikli Ali Paşa*, s. 37.
[36] Yücel, Sevim, *Türkiye Tarihi*, IV, ss.68-69.
[37] Mert, "Canikli Hacı Ali Paşa Ailesi", s.151; Mayıs 1775'te Trabzon'a döndüğü anlaşılmaktadır. *TŞS*, 1933, s.71; Özkaya, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları*, s.484.

Trabzon üzerinde kalmak ve Erzurum eyaleti tevcihiyle" 1776'da Kars Seraskeri tayin edilmiştir.[38]

Canikli Ali Paşa, önce Azerbaycan hanlarının durumu hakkında casusluk faaliyetlerinde bulunmuş, elde ettiği bilgileri İstanbul'a ulaştırarak,[39] erzak, mühimmat ve asker teminine ağırlık vermiştir. Azerbaycan meselesinin başarı ile sonuçlanmasından sonra Canikli Ali Paşa geriye çağrılmıştır. Kars Seraskerliği görevinin Kasım 1777'de sona erdiği anlaşılmaktadır[40]

Aralık 1777'de[41] Sivas[42] ile Trabzon Valisi ve Canik Muhassılı olarak görünen Ali Paşa, Rusya'nın Kırım'da ilhak için çıkardığı karışıklıklar üzerine ikinci defa Kırım Seraskerliğine tayin edildi.[43] Kırım Seraskerliğinin yeniden Canikli Ali Paşa'ya verilmesinin sebebi: Kırım ve Rusya'nın halini iyi bilmesi, Kırım hanları ve halklarıyla dostane ilişkiler içinde bulunmasıdır. Bu arada askeri kolay toplayabilmesi için kendisine malikâne olarak Kastamonu Sancağı verildi.[44] Ali Paşa, Gazi Hasan Paşa'nın Sinop limanına gelmesine kadar askerî hazırlıklarla meşgul oldu. Ali Paşa'nın emrinde toplanabilen on beş bin asker, 10 Ağustos 1778'de Sinop'tan hareket eden donanma ile kısa sürede Soğucak sahillerine taşındı.[45]

Kefe'de Rus donanmasına rastlanmasına karşın herhangi bir çatışma çıkmadı. Sonbahar mevsiminin başlamasından ve fırtınanın çıkması ihtimalinden dolayı Eylül 1778'de, Gazi Hasan Paşa'nın İstanbul'a, Canikli Ali Paşa'nın ise Canik'e dönmesi istenmişti.[46] Canikli Ali Paşa, beraberindeki askerlerle beraber donanma ile Eylül 1778 sonlarında Sinop'a döndü.[47] Gönderilen emre rağmen, Kırım'da kalmayıp geri dönen Serasker Ali Paşa'nın Soğucak'ı düşman saldırılarına karşı yalnız bırakması devlet ileri gelenlerini kızdırmıştır.

---

[38] *BOA, Cevdet Dâhiliye*, nr. 1923; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, I, s.286; Şakir Şevket'de Kars Seraskerliği tarihini 1776 olarak belirtir. Şakir Şevket, *Trabzon Tarihi*, I, s.184; 1777 tarihinde kendisinden "Gümüşhane mukataası emanetine murasarrıf" olarak bahsedilmektedir. Yani, kendisi bu tarihte Gümüşhane emini de olmuştur. *TŞS,* 2005/119, s. 84.
[39] Özkaya, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları*, s.491.
[40] *BOA, Cevdet Dâhiliye*, nr. 4619; Tekindağ "Trabzon", s.464.
[41] Karagöz, *Canikli Ali Paşa*, s.55.
[42] Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, I, s.286.
[43] Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, I, s.286; Şakir Şevket, *Trabzon Tarihi*, I, ss. 192-193.
[44] Mert, "Canikli Hacı Ali Paşa Ailesi", s.151.
[45] Özkaya, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları*, ss. 418-499; Karagöz, *Canikli Ali Paşa*, ss.55-67.
[46] Özkaya, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları,* s. 501.
[47] Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, III, ss. 208-210.

Osmanlı hükümeti, Rusya ile olabilecek savaş ihtimalini de göz önünde bulundurarak, 1779 ilkbaharında yeni bir sefer için Canikli Ali Paşa'nın hazırlık yapmasını istedi. Kırım meselesi her ne kadar antlaşma ile sonuçlanmışsa da hükümet, Kırım Seferi sırasında yeterli sayıda asker toplayamaması, sefere geç katılması, Kırımda görevini tam yapmaması, halka eziyet etmesi ve Bozok Sancağı Mutasarrıfı Cebbarzâde Mustafa Bey ile bozuşması gibi sebepler nedeniyle Canikli Hacı Ali Paşa'yı ortadan kaldırmaya karar verdi.[48]

Başkent ile Caniklizâde Ali Paşa'nın arasını açan asıl gelişme Cebbarzâde Mustafa Bey ile olan çatışmasıdır. İki aile arasındaki rekabet, 1772 yılında Amasya'nın, ertesi yıl da Sivas ve Tokat Sancağı Voyvodalığının Caniklilere verilmesiyle başlamıştır.[49] Buraları kendi yayılma alanı olarak gören Cebbarzâde Mustafa Bey, İran ve Kars seraskerlikleri sırasında rakibi Canikli Ali Paşa'nın istemiş olduğu yeterli sayıda askeri göndermeyerek başarısız olması için çalışmıştır. Devlet, Cebbarzâde Mustafa Bey'in hareketini hoş karşılamadıysa da işi idare etti ve 1777'de Cebbarzâdelere Kırşehir Sancağı mütesellimliğini tevcih etti.[50]

Ali Paşa'nın II. Kırım Seraskerliği görevinde başarısız olması, İstanbul'da memnuniyetsizlik yarattığı gibi, hâkim olduğu bölgelerde de huzursuzluğa sebep oldu. Zaten bu tarihe yakın zamanlarda, Amasya halkı Caniklizâdeleri birçok defalar padişaha şikâyet etmişlerdi. 19 Eylül 1777 tarihli kadının yazdığı bir arzda, Hacı Ali Paşa'nın, Cebbarzade'nin hükümran olduğu yerlerle tüccarın ve halkın alışveriş yapmasını yasakladığı belirtilmektedir. Aynı zamanda Amasya Sancağı dâhilinde, Canikli Ali Paşa'nın oğlu Ahmed Mikdad'ın, kendi adamlarını kazalara tayin ettiğini ve bu adamlarının da halka zulümler yaptığını açıklamaktadır. Belgede tüccarların imzalarının çokluğu dikkati çekmektedir.[51] Diğer bir belgede de şikâyetler devam etmiş ve halk, Mikdad Ahmed Paşa'nın değiştirilerek yerine mütesellim atanmasını istemiştir.[52] Mikdad Ahmed Paşa'nın tahakkümüne dayanamayan Amasya âyanları, 1778 yılı sonlarında Cebbarzâde

[48] Mert, "Canikli Hacı Ali Paşa Ailesi", s.151.
[49] Özcan Mert, *XVIII ve XIX. Yüzyıllarda Çapanoğulları*, Ankara 1980, ss. 1-40.
[50] Mert, "Canikli Hacı Ali Paşa Ailesi", ss.40-41.
[51] *BOA, Cevdet Adliye*, nr. 5061; Özellikle Canik havalisinden fazla kendir toplamıştır. Geniş bilgi için bkz. *BOA, Cevdet Dâ*hiliye, nr. 8380.
[52] *BOA, Cevdet Dâhiliye*, nr. 12500. Bütün bu şikâyetler, Cebbarzâde Mustafa Bey'in teşvikleriyle de yapılmış olabilir. Belgede buna dair ipuçları bulunmaktadır.

Mustafa Bey'e sığınmışlardı. Bu olay üzerine devlet, Ahmed Mikdad Paşa'yı 1779 yılı başlarında Sivas Valiliği'nden alarak Trabzon'a nakletti.[53]

Cebbarzâde Mustafa Bey, devletin Caniklilere karşı uyguladığı siyasette meydana gelen değişikliğin farkına vararak, bu durumdan yararlanmak istedi. Mustafa Bey, Amasya âyanlarının kendisinden yardım istemesini bahane ederek, Haziran 1779'da Mikdad Ahmed Paşa'ya, hükümetin emrine uyması hususunda bir yazı gönderdi. Vezir ünvanına sahip bir Paşa olan Ahmed Mikdad, bir sancakbeyi olan Cebbarzâde Mustafa Bey'in bu yazısına, sert tepki gösterdi ve onun topraklarına saldırdı. Mustafa Bey, Alaca'ya kadar ilerleyen Ahmed Mikdad Paşa'nın kuvvetlerine önce başarıyla direndi, daha sonra da saldırıya geçerek Eylül 1779'da Zile yakınlarındaki Geldiklan mevkiinde mağlup etti.[54]

Amasya şehri ve çevresinin Cebbarzâdelerin eline geçmesi üzerine, Ali Paşa duruma daha fazla kayıtsız kalamayarak İstanbul'a gönderdiği mektupta, Mustafa Bey'in idamını talep etti; aksi halde kendisinin Çapanoğlunu cezalandıracağını bildirdi.[55] Devletin uyarılarını dinlememesi üzerine, 1779'da valilikten azledilerek vezirliği elinden alındı.[56] Mustafa Bey, Caniklileri cezalandırmakla görevlendirildiği gibi, bölgedeki âyan ve paşalara da onlar aleyhine, harekete geçilmesi talimatı verildi.[57] Cebbarzâde Mustafa Bey, etraftan topladığı kuvvetlerle Caniklizâdeler üzerine yürüdü ve onları Kavak ve Bafra'da yenerek merkezleri olan Samsun ve Bafra'ya girdi. Cebbarzâde'nin kuvvetleri karşısında fazla dayanamayan Ali Paşa'nın kaçmaması için alınan olağanüstü önlemlere rağmen, Kasım 1779'da oğlu Battal Hüseyin Bey'le Gerze ve Sinop taraflarından Kırım'a kaçmayı başarmıştır.[58] Ahmed Mikdad Paşa ise Bursa'da gözaltında tutuldu.

---

[53] *BOA, Cevdet Dâhiliye*, nr. 12500; Mert, *XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Çapanoğulları*, s.152.
[54] Mert, *XVIII ve XIX. Yüzyıllarda Çapanoğulları*, ss.42-43.
[55] *BOA, Cevdet Dâhil*iye, nr. 15707; *BOA, Cevdet Dâhiliye*, nr. 15485.
[56] Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, I, s. 286.
[57] *BOA, MD*, 178, s. 37, h.2.
[58] *BOA, MD*, 178, s. 39, h.1; Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, III, s.210; Trabzon'da mukavemetler hakkında bkz. *BOA, Cevdet Dâhiliye*, nr. 11476; *BOA, Cevdet Dâ*hiliye, nr. 12578; *BOA, Cevdet Dâhiliye*, nr. 14881; *BOA, Cevdet Dâhiliye*, nr. 12578; *BOA, MD*, 178, s. 67, h.2; *BOA, Cevdet Dâhiliye*, nr. 15288; *BOA, Cevdet Dâhiliye*, nr. 17051; *BOA, Cevdet Dâhiliye*, nr. 15857; Başka bir belgede, Canik ahalisinin 100 bin kuruşa nezre bağlandığı belirtilmektedir. *BOA, Cevdet Dâhiliye*, nr. 4755.

Kırım'da Şahin Giray'a iltica ederek iki yıl kadar kalan Ali Paşa, 1781 yılında İstanbul'a bir mektup göndererek yaptığı hatadan dolayı affını istedi.[59] Şahin Giray'ın aracılığı, Ali Paşa'nın affı yolundaki ricaları ve Sadrazam İzzet Mehmed Paşa ve diğer taraftarlarının telkinleriyle padişah af için razı edilmiştir.[60] Bölgede Cebbarzâde Mustafa Bey lehine bozulan dengeyi yeniden kurmak için, 19 Şubat 1781'de ikinci defa sadrazamlığa tayin olunan Sivas Valisi İzzet Mehmet Paşa, aynı yılın Ağustos ayında Ali Paşa'yı affederek vezaretle Trabzon, Mikdad Ahmed'i de Amasya Sancağını "Arpalık" olarak vererek, Erzurum Valiliğine atamıştır.[61]

Canikli Ali Paşa, affedilmesinden ölümüne kadar ki kısa müddet içerisinde, kendi halinde bulunmuş ve devletin çeşitli işlere dair emirlerini yerine getirmiştir. 1782 yılında Kırımda karışıklıkların başlaması ve Rusların Kırıma müdahalesi üzerine, İstanbul hükümeti Canikli Ali Paşa'dan birkaç defa Kırım hakkında rapor istedi.[62] Ali Paşa, Şahin Giray lehinde rapor sunmuş ve iyi hazırlanmadan yapılacak seferin başarısızlıkla sonuçlanacağını bildirmiştir.[63]

İzzet Mehmet Paşa sadaretten indirilip yerine Yeğen Mehmed Paşa tayin olununca, yeniden Ali Paşa'nın Soğucak ve Kırım taraflarına gözkulak olması istendi. Fakat bir süre sonra Şahin Giray'ın Rusya ile ittifak yapması ve Kırım'ın Rusya tarafından ilhak edilmesi üzerine, padişah I.Abdülhamid, Canikli Ali Paşa'nın öldürülmesini istediyse de Sadrazam Yeğen Mehmed Paşa ve Halil Hamid Paşa, padişahı bu düşüncesinden vazgeçirmişlerdir.[64]

Gürcistan'daki karışıklıkların artması üzerine, bu karışıklıkların önlenmesi için Erzurum Eyaleti yeniden Canikli Ali Paşa'ya, Ali Paşa'nın oğlu Mikdad Paşa'ya da ikinci kez Trabzon Eyaleti verildi.[65] Ali Paşa kalabalık kapı halkı ile Erzurum'a gelip göreve başladıktan sonra, Çerkez kabilelerinin Osmanlı

---

[59] *BOA. Cevdet Dâhiliye,* nr. 15485.
[60] *BOA. Cevdet Dâhiliye*, nr. 1164; Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, III, s. 210.
[61] *BOA, Cevdet Dâhiliye*, nr. 7161; *BOA*, *Cevdet Dâhiliye*, nr. 1164.
[62] Geniş bilgi için bkz. *BOA, Cevdet Dâhiliye*, nr. 16104.
[63] Mert, *XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Çapanoğulları*, s.152.
[64] İ.Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV, Kısım I, Ankara 1988, ss.610-611.
[65] Mahmut Goloğlu, *Trabzon Tarihi*, Trabzon 2000, s.87; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, I, s. 286; Canikli Ali Paşa'nın affından sonra yine zulmünden yakınanlar oldu. Geniş bilgi için bkz. *BOA, Cevdet Dâhiliye*, nr. 15423.

Devleti'nin yanında birleşmesini sağlamaya ve Gürcü hanlarını itaat altına almaya çalışmış ve bunda da bir dereceye kadar muvaffak olmuştur.[66]

Ali Paşa'ya, hayatının son senelerinde bazı ufak tefek görevler de verildi. Tokat Voyvodası Katırzâde Bekir Bey'in yakalanarak Samsun kalesine hapsedilmesi,[67] Erzurum'daki kapusuz eşkıyanın cezalandırılması, ölen Erzurum Valisi Süleyman Paşa'nın muhallefatının düzenlenmesi ve Giresun'da Dizdaroğlu Hasan'ın eşkıyalığının önlenmesi bunlardan bazılarıdır.[68]

Canikli Ali Paşa'nın son görevi ise, bunlara benzer görevlerden biriydi. 1784 yılının yaz aylarında Rişvan aşireti eşkıyası, Malatya yakınlarında Bağdat kadısını ve yanındaki adamları öldürerek kervandaki malları çalmışlardı.[69] Bunun üzerine Ali Paşa, eşkıyalık olaylarına karışan Rişvan aşiretinin Rakka'da iskân edilmesi için Cebbarzâde Süleyman Bey ile birlikte görevlendirilmiş; ancak 26 Haziran 1785 tarihinde bu görevi yerine getiremeden Erzurum'da vefat etmiştir.[70]

3.1.1.3.1. Ali Paşa'nın yetiştirdiği devlet adamları

Yetişmiş devlet adamının az bulunduğu bir zamanda yaşayan Ali Paşa, bilgisi ve hizmetleriyle devletin önde gelen vezirleri arasında yer almıştır. Bu özelliklerinden dolayı, "Devlet-i âliyye'nin rükn-ü rehini"[71] diye vasıflandırılmıştır.[72] Ali Paşa, kendisinden sonra uzun süre devlete hizmet edecek olan kişiler de yetiştirmiştir. Gürcü asıllı Kütaisli Mehmet Bey[73] ile kölesi olan Sarı Abdullah Paşa kendi yetiştirmesiydi.[74] Köse Mustafa Paşa ise, Ali Paşa'ya kapılanmış ve devlet kademelerinde onun desteği ile ilerlemiştir.[75]

3.1.1.3.2. Ali Paşa'nın eserleri

Canikli Ali Paşa'nın en önemli eseri, Osmanlı Devleti'nin XVIII. yüzyıldaki genel yapısını ortaya koyduğu ve sorunlarını ele aldığı "Tedabir'ül-

---

[66] Mert, *XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Çap*anoğulları, s.152.
[67] *BOA, HH*, nr. 1322.
[68] *BOA, MD*, 181, s. 267, h. 2.
[69] Necdet Sakaoğlu, *Köse Paşa Hanedanı*, İstanbul 1998, s. 63.
[70] Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, III, s.210; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, I, s.286.
[71] "Devletin sağlam direği" anlamına gelmektedir.
[72] Karagöz, *Canikli Ali Paşa*, s.141.
[73] Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, V, s.195.
[74] Sarı Abdullah Paşa, Canikli Ali Paşa'nın elde ettiği Kafkas kölelerindendir. Yanında kethüdalık vazifesi yaptı. Sarı Abdullah Paşa, 15 Ekim 1788 tarihinde mirmiran rütbesi ile Trabzon Valiliğine atanmış, daha sonra da öldürülmüştür. Daha fazla bilgi için bkz. *BOA, Cevdet Dâhiliye*, nr. 7341.
[75] Sakaoğlu, *Köse Paşa Hanedanı*, ss. 69-70.

Gazavât" adlı risalesidir.[76] Ali Paşa bu risaleyi, 1774'te Kırım Seraskerliğinden döndükten sonra kaleme almaya başlamış ve 25 Kasım 1776 tarihinde bitirmiştir.[77] Ali Paşa'nın diğer bir eseri, Canik'e geçmesinden sonra 1753-1754 yıllarında Bafra'da yaptırdığı çeşmedir.[78]

3.1.1.4. Battal Hüseyin Paşa

Battal Hüseyin Bey, babasının valiliği sırasında Trabzon'da doğmuştu.[79] Canikli Ali Paşa'nın üç oğlundan en büyüğü olan Battal Hüseyin Bey, ilk olarak 1774 yılında babası tarafından Amasya Mütesellimi olarak atandı.[80] Amasya Mütesellimi Battal Hüseyin Bey'in zalimce idaresi üzerine, halk kendisini İstanbul'a şikâyet etti. Ali Paşa, sorunu çözmek için halkın şikayetci olduğu Battal Hüseyin Bey'i azlederek, yerine diğer oğlu Mikdad Ahmed Bey'i, Mart 1775'te Amasya Mütesellimi olarak tayin etti.[81]

3 Aralık 1776 tarihinde Kars Seraskeri tayin edildiği sırada, Battal Hüseyin Bey'e malikâne suretiyle Karahisar-ı Şarki Hassı Voyvodalığı verildi.[82] Ertesi yıl Canik muhassıl vekili tayin edilen Battal Hüseyin Paşa'ya, Canik havalisinde çıkan asayişsizlikleri önleme görevinin verildiği görülmektedir.[83] Battal Bey'in askerî sınıf içine katılışı, görüldüğü gibi babasının gayretleriyle olmuştur. Yine muhtemelen babasının girişimiyle Kars Seraskerliği sırasında kendisine "dergâh-ı âli kapucubaşılığı" unvanı da verilmiştir. Kendisinden ise bir an önce Soğucak taraflarını muhafaza etmek üzere beş yüz piyade askeri tertip etmesi istenmektedir.[84] Ali Paşa'nın İran ve Gürcistan seferi sırasında Battal Hüseyin Bey de, Kastamonu'dan gelecek askerlere sürücü tayin edildi.[85] Battal Bey'in sürücülük görevi, Canikli Ali Paşa'nın II. Kırım Seraskerliği sırasında da devam etmiştir.

---

[76]Yücel Özkaya, "Canikli Ali Paşa'nın Risalesi, Tedabir'ül-Gazavât", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, VII/12-13 (Ankara 1973), ss.190-191.
[77] Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, V, s.210.
[78] Karagöz, *Canikli Ali Paşa*, s.144.
[79] Goloğlu, *Trabzon Tarihi*, s. 88; Mehmed Süreyya*, Sicill-i Osmani*, I, s.286.
[80] Şahin, *The Rise and Fall of An Âyan Family,* s. 61; Karagöz, *Canikli Ali Paşa*, s. 18.
[81] Karagöz, *Canikli Ali Paşa*, s.19.
[82] Özkaya, "Canikli Ali Paşa", s. 490.
[83] Karagöz, *Canikli Ali Paşa*, s.16.
[84] *BOA, Cevdet Askeriye*, nr. 13841.
[85] Karagöz, *Canikli Ali Paşa*, s. 47.

Canikli Ali Paşa, devletin desteğini alan Cebbarzâde Mustafa Bey karşısında tutunamayınca babasıyla birlikte, rütbe ve unvanları alınmış olarak, Kırım'a kaçtı. Babası ile birlikte, Kırım Hanı Şahin Giray'ın yanında iki yıl sürgün hayatı yaşamıştır.[86] Ali Paşa İstanbul'da taraftarı bulunan bazı vezirlerin telkinleri ile affedilerek vezareti iade edilince Battal Hüseyin Bey'de kapıcıbaşılık ünvanını geri aldı.[87]

Battal Bey'in devlet kademelerinde asıl yükselişi, babasının ölümünden sonra başlamıştır. Osmanlı hükümeti, Canikli Ali Paşa'nın ölümünden sonra, 2 Temmuz 1785'te Kapıcıbaşı Battal Hüseyin Bey'i vezirlikle Erzurum Beylerbeyliğine ve Şark Seraskerliğine tayin etmiştir.[88] 1 Temmuz 1786'da Trabzon da onun idaresine verildi.[89] Suriye'de bazı karışıklıkların çıkması üzerine bu bölgede asayişi sağlamakla görevlendirildi. Bu amaçla, kendisine 24 Eylül 1786 tarihinde Halep Eyaleti, Kasım 1786 tarihinde de Şam Valiliği ile birlikte hac emirliği tevcih edildi.[90] 1788'de ise ikinci defa Trabzon Valiliğine getirildi.[91]

1787-1792 Osmanlı-Rus ve Avusturya Savaşı sırasındaki gelişmeler, sadece Battal Hüseyin Paşa için değil, bütün Canikli ailesi için bir yıkım oldu. Kafkas kabileleri durumlarının vehameti karşısında yardım istedi. Bunun üzerine, Battal Hüseyin Paşa Anapa Seraskeri olarak tayin edildi ve on bin askerle acele görev yerine gitmesi emredildi.[92] Fakat Battal Hüseyin Paşa'nın bazı bahaneler uydurarak görev yerine gitmemesi üzerine, daha kesin bir emir gönderildi.[93] Emir kesin bir şekilde tekrarlanınca, 5 Eylül 1790 tarihinde Anapa'ya kendisinden istenilmiş olan on bin kişilik kuvvet yerine, sadece Trabzon'dan topladığı birkaç yüz kişilik bir birlikle gitti.[94] Fakat zamanında hareket etmeyerek, Rusların işini kolaylaştırdığından ve az sayıdaki kuvvetlerle Rus birlikleri üzerine gittiğinden dolayı yenildi ve Ekim 1790'da esir düştü.[95] Battal Paşa'nın esir düşmesi üzerine Anapa Seraskerliğine Canikli Ali Paşa'nın kethüdası olan Erzurum ve Trabzon

[86] *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 3467; Karagöz, *Canikli Ali Paşa*, s. 146.
[87] Karagöz, *Canikli Ali Paşa*, s. 146.
[88] Şakir Şevket, *Trabzon Tarihi*, I, ss. 191-192.
[89] Karagöz, *Canikli Ali Paşa*, s. 146.
[90] *BOA, MAD*, 9742, s. 458; Karagöz, *Canikli Ali Paşa*, s. 146.
[91] Goloğlu, *Trabzon Tarihi*, s. 89.
[92] *BOA, Cevdet Askeriye*, nr. 6584; *BOA, Cevdet Dâhiliye*, nr. 7341; *BOA, MAD*, 9742, s. 458; *BOA, Cevdet Askeriye*, nr. 5035.
[93] *BOA, Cevdet Askeriye*, nr. 1938.
[94] Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, V, s. 195.
[95] Geniş bilgi için bkz. Goloğlu, *Trabzon Tarihi*, s. 90.

Valisi Sarı Abdullah Paşa getirildi.[96] Sarı Abdullah Paşa da stratejik öneme sahip Anapa'ya gitme konusunda gevşek davranınca 1791'de kale Rusların eline geçti. Buna çok içerleyen III. Selim, Caniklizâde ailesinin birçok fertlerini öldürttü. Emlak ve eşyalarını müsadere ettirdi.[97] Canikli Ali Paşa'nın hayatta kalan tek oğlu Battal Hüseyin Paşa, oğlu Mahmud Tayyar Bey ile birlikte dokuz yıl Rusların elinde esaret hayatı yaşadı. Bu sırada, Fransa'nın Mısır'a asker çıkarmasıyla Osmanlı-Rus yakınlaşması oluşmuş ve bu yakınlaşma sonucunda ittifak anlaşması imzalanmıştı. Rus Çarı I. Pavel, aradaki dostluk antlaşmasına dayanarak padişah'a başvurup, Rusya'ya sığınmış olan Canikli Battal Hüseyin Paşa'nın bağışlanmasını istedi.[98] Battal Paşa, Rus Çarının ricası üzerine Mart 1799 tarihinde affedilerek vezirlikle Trabzon Valiliğine tayin edildi.[99] Daha sonra, malikâne olarak Canik Muhassıllığını, iltizamen Kastamonu Sancağını[100] ve Erzurum Valiliğini elde eden Battal Hüseyin Paşa, 1799 ve 1800 yıllarında Ünye Âyanı Canikli Genç Mustafa Ağa'nın cezalandırılması gibi asayişle ilgili küçük görevleri de yerine getirmiştir.[101] Eylül 1800 tarihli bir belgeden kendisinin geçmişte Mısır Seraskeri olarak da tayin edildiği anlaşılmaktadır.[102] Battal Hüseyin Paşa, Mart 1801 tarihinde öldü.[103] Battal Hüseyin Paşa'nın, Fatma adında bir kız çocuğu, Seyyid Hayrettin Ragıp Paşa, Mahmud Tayyar Paşa ve Seyyid Ali Bey adında üç oğlu vardı.[104]

3.1.1.5. Mikdad Ahmed Paşa

Canikli Ali Paşa'nın ikinci oğlu olan Mikdad Ahmed Bey, Mart 1775 yılında babası tarafından Amasya Mütesellimi olarak atandı.[105] Fakat daha önce

---

[96] *BOA, Cevdet Dâh*iliye, nr. 7587; *BOA, HH*, nr. 10268; *BOA, Cevdet Askeriye*, 1509; Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, V, s.198.
[97] *BOA, Cevdet Askeriye*, nr. 7975; *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 9720; *BOA, D, BŞM, MHF*, 98/45; *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 863; *BOA, HH*, nr. 8663; *BOA, HH*, nr. 8627; Bütün mukataalar 25 Mayıs 1792 tarihinde Canikli ailesinin üzerinden alınmıştır. *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 2241.
[98] Goloğlu, *Trabzon Tarihi*, s. 93.
[99] *BOA, HH*, nr. 7921; *BOA, Cevdet Dâhiliye*, nr. 15236.
[100] *TŞS*, 2020/134, s.52.
[101] *BOA, HH*, nr. 14115; *BOA, HH*, nr. 3228/A; *BOA, Cevdet Dâhiliye*, nr. 1610; *BOA, HH*, nr. 3228.
[102] *BOA, Cevdet Askeriye*, nr. 3272. Belgede şöyle geçmektedir. "Halen Erzurum Valisi olup bundan akdem Mısırın istihlasına serasker nasb olunan vezirim Battal elhac Hüseyin Paşaya hüküm ki".Daha sonra bu görevlendirmeden vazgeçilmiştir.
[103] Mert, *XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Çapanoğulları*, s. 153; Karagöz, *Canikli Ali Paşa*, s. 148.
[104] *BOA, D, BŞM, MHF, 95/137*; *BOA, MAD*, 9720, s.192,199.
[105] Karagöz, *Canikli Ali Paşa*, s. 19; Şahin, *The Rise and Fall of An Âyan Family,* s. 59.

Amasya mütesellimliği yapmış olan Ağabeyi Battal Hüseyin Bey gibi, halkın kendisi hakkındaki şikâyetleri bitmeyince, Aralık 1775'te Canikli Ali Paşa Amasya mutasarrıflığından azledildi.[106] Böylece Ahmed Mikdad Bey'in bu görevi sona erdi.

Canikli Ali Paşa'nın azledilmesinin üstünden çok zaman geçmeden Mikdad Ahmed Bey, Şubat 1777'de Amasya mutasarrıflığına tayin edildi.[107] Mutasarrıflık ataması ile Caniklizâdelerin Amasya ve çevresindeki otoritesi yeniden kurulmuş oldu. Eylül 1777 tarihinde Ali Paşa'nın Kars Seraskerliği görevi sona erip Canik'e dönmesi gerekince, Ahmed Mikdad Paşa Kars'a Kaymakam tayin edilmiştir. Mikdad Ahmed Bey, ertesi yıl on beş bin askerle Soğucak Muhafızlığı şartıyla vezaretle, önce Sivas Kaymakamı tayin edilmiş;[108] daha sonra ise Sivas Valiliğine atanmış, 1778 yılında babası Kırım'da memur iken kendisi de görev yeri olan Soğucak taraflarında, askerî faaliyetlerde bulunmuştur.[109] 1778 yılının ortalarında Erzurum Valisi tayin edilen Ali Paşadan boşalan Trabzon Valiliğine, Mikdad Ahmed Paşa atanmış; ancak Trabzon'da artan eşkıyalık olaylarının önlenmesi için, becayiş usulüyle babası Ali Paşa Trabzon valiliğine; Mikdad Ahmed Paşa ise, 1779 ortalarında Amasya mutasarrıflığı da elinde olmak şartıyla Erzurum Valiliğine atanmıştır.[110]

Canikli Ali Paşa, Cebbarzâde Mustafa Bey'le giriştiği nüfuz mücadelesini kaybederek Kırım'a kaçtı. Erzurum Valiliğinde bulunan Mikdad Ahmed Paşa'nın yakalanarak Erzurum kalesinde hapsedilmesi için Erzurum mütesellimine bir yazı gönderildi.[111] Fakat Mikdad Ahmed Paşa, ferman daha Erzurum'a ulaşmadan kendisi hakkındaki kararı öğrenmiş ve bir süre Karahisar-ı Şarki taraflarında saklanmıştır.[112] Öldürülmekten korkan Mikdad Ahmed Paşa'nın ısrarlı bağışlanma istekleri reddedilmiş, teslim olması üzerine Sivas'tan alınarak Bursa'da ikamet ettirilmesi düşünülmüş; ancak daha sonra vezareti kaldırılarak Seddülbahir Kalesine nakli uygun görülmüştür.[113]

---

[106] Karagöz, *Canikli Ali Paşa*, s. 19.
[107] Özkaya, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları*, s.497.
[108] Karagöz, *Canikli Ali Paşa*, s.51.
[109] *BOA, HH*, nr. 745; *BOA, HH*, nr. 873; Mert, *XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Çapanoğulları,* s.151.
[110] *BOA, Cevdet Dâhiliye*, nr. 15485.
[111] Akyol, *Bütün Yönleriyle Samsun*, s.33; Karagöz, *Canikli Ali Paşa*, s. 115.
[112] Karagöz, *Canikli Ali Paşa*, ss. 115-138.
[113] *BOA, Cevdet Askeriye*, nr. 1303; *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 24782.

Ali Paşa affedilip Kırım'dan dönünce, kendisine ve ailesine eski makamların yeniden verilmesi için çok çaba sarf etmiştir. Bu çabalar sonucu[114] Mikdad Ahmed Paşa'ya da, vezareti iade olunarak Temmuz 1781'de Erzurum Valiliği ve "ber vech-i arpalık" Amasya Mutasarrıflığı verildi.[115] Mikdad Ahmed Paşa, Ağustos 1782 tarihinde Çorum Sancağı mutasarrıflığına, Aralık ayında da Karaman Valiliğine atandı.[116] Ali Paşa, son yıllarında Gürcistan'daki karışıklıklar sebebiyle Erzurum Valiliğine getirildi. Mikdad Ahmed Paşa ise babasından boşalan Trabzon Valiliğine yeniden tayin edildi.[117] 12 Mart 1785'de Cerde başbuğluğuyla Trablusşam ve 14 Haziran 1785'te Sivas Valisi oldu. Sivas Valiliğine tayin edilen Mikdad Ahmed Paşa'nın Çapanoğulları ile geçinememesi üzerine 20 Kasım 1785'te Diyarbakır Valiliğine getirildi. Daha sonra sırasıyla 1 Temmuz 1786'da tekrar Karaman Valiliğine, 3 Şubat 1786'da Sinop'u muhafaza şartıyla ikinci defa Sivas Valiliğine atandı.[118]

1787-1792 Osmanlı-Rus ve Avusturya Savaşı esnasındaki gelişmeler, Mikdad Ahmed Paşa için sonun başlangıcı olmuştur. Savaş yıllarında, Halep ve Diyarbakır valiliklerine getirilen Ahmed Mikdad Paşa,[119] savaşın başlamasından kısa bir süre sonra Boğdan Başbuğluğu'na atandı. Fakat Yaş tarafındaki başarısızlığından dolayı, vezirliği kaldırılarak görevinden alındı.[120] 1790 yılında yeniden görev verilerek ordu sürücüsü tayin edilen Ahmed Mikdad Paşa, bu görevinde de başarısız olunca görevlerinden azledilerek Filibe'ye sürüldü.[121]

III. Selim, Anapa'nın Rusların eline geçmesinde Battal Hüseyin Paşa'yı sorumlu tuttuğu için 1792 yılında Filibe'de bulunan Mikdad Ahmed Paşa'yı da idam ettirdi.[122] Mikdad Ahmed Paşa'nın kesik başı, İstanbul Karaca Ahmet

---

[114] Mert, *XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Ça*panoğulları, s. 152.
[115] *BOA, Cevdet Dâhiliye*, nr. 15707; *BOA, D, BŞM, MHF*, 95/171; *BOA, Cevdet Dâhiliye*, nr. 7161.
[116] Mert, *XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Ça*panoğulları, s. 152.
[117] Şakir Şevket, *Trabzon Tarihi*, I, ss.191-192; Özkaya, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları*, s.519.
[118] Mert, *XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Çapanoğulları*, s. 152.
[119] Karagöz, *Canikli Ali Paşa*, s. 149.
[120] Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, V, s. 119.
[121] Mert, *XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Çapanoğulları*, s. 152; Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, V, s. 119.
[122] *BOA, MAD*, 9745, s.313, h.2; *BOA, MAD,* 9720, s.236,237,238; *BOA*, *D, BŞM, MHF,* 95/25; Başka bir belgede kendisi hakkında şöyle denilmektedir. "Filibe'de ikamet üzere iken hakkında ferman-ı kaza cereyan eden". *BOA, D, BŞM, MHF*, 95/171.

mezarlığına gömüldü.[123] Mikdad Ahmed Paşa,[124] Hasan ve Hüseyin adında iki erkek çocuk ile Safiye adında bir kız çocuğa sahipti.[125]

3.1.1.6. Hayreddin Ragıp Paşa

Battal Hüseyin Paşa'nın oğlu olan Hayreddin Ragıp Bey'in siyasî faaliyetleri,[126] diğer aile fertlerinin gölgesinde geçtiğinden belgelerde adına az rastlanmaktadır. Hayrettin Bey, Canikli Ali Paşa'nın Rusya'ya firarı sırasında Boyabat'ta ki Alibeyli çiftliğinin sahibi ve mutasarrıfı olarak görünmektedir.[127]

22 Ekim 1789 tarihinde, kendisine yazılan bir hükümden, Canik Muhassılı ve Karadeniz sahilleri muhafızı olarak atandığı anlaşılmaktadır. "Dergâh-ı âli kapucubaşısı" hitabından Canik Muhassılı atanmadan önce kendisine bu payenin de verildiği görülmektedir.[128] Yine bu yıl içinde baskılara dayanamayan Canik halkı, Hayrettin Bey'e karşı ayaklanmıştır. Tek başına sancağa gitmeye cesaret edemeyen Hayrettin Bey İstanbul'dan yardım istemiştir. Sinop Başbuğu Süleyman Fevzi Paşa merkezden gelen emir doğrultusunda Hayrettin Bey'e askerî yardımda bulunmuş ve Bafra'ya geri dönmesini sağlamıştır.[129]

1790'da halk, Akçay Müftüsü Hacı İbrahim Efendi vasıtasıyla Hayrettin Bey'i yeniden İstanbul'a şikâyet etmiştir. Kısaca şikâyetlerinde "Hayrettin Beyin zulmünden bahisle "Canik Muhassıllığı taraf-ı devlet-i âliyyeden birine ihale olunup ol canibe irsal" olunmasını istemişlerdir.[130] Belgeden anlaşıldığına göre bu şikâyetler çok ciddiye alınmamıştır. Hakkındaki şikâyetler dikkate alınmayan Hayreddin Bey'e Canik muhassıllığına ek olarak "Canik ve Karahisar-ı Şarki mukataaları" da ihsan edilmiştir.[131]

Babası Battal Hüseyin Paşa'nın Rusya'ya firarından sonra, hazineye beş yüz elli akçe vermesi şartıyla Canik Muhassıllığı ve Karahisar-ı Şarki malikânesi, Trabzon Valisi Abdullah Paşa'nın yerine, kendisine verilmiştir. Karadeniz

---

[123] Karagöz, *Canikli Ali Paşa*, s. 140.
[124] *BOA, MAD*, 9745, s.313, h.2; *BOA, MAD*, 9753, s. 129, h.2; *BOA, Cevdet Mal*iye, nr. 7401.
[125] *BOA, Cevdet Askeriye*, nr. 11594; *BOA, Cevdet Maliye,* nr. 7345.
[126] *BOA, Cevdet Adliye*, nr. 4607.
[127] *BOA,* Cevdet Adliye, nr. 4607; *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 28276.
[128] *BOA, Cevdet Askeriye,* nr. 15025.
[129] *BOA, HH,* nr. 9602.
[130] *BOA, HH*, nr. 11204.
[131] *BOA, HH*, nr. 10216; *BOA, MAD*, 9745, s.397, h.1.

sahillerine göz-kulak olması hususunda da vazifelendirilmiştir.[132] Ancak uhdesine verilen görevleri hakkıyla yerine getirecek kadar muktedir birisi olmadığından, halk üzerinde yeterli otoriteyi kuramadığından ve zulmettiğinden, hakkındaki şikâyetler gün geçtikçe çoğaldı. Sonunda, Canik'deki halk zümreleri kendisine karşı ayaklandı. Hayrettin Ragıp Paşa, bu süre içinde Çarşamba'da saklanmak zorunda kaldı. Halen Canik Muhassılı olan Hayrettin Paşanın yerine eski Kıbrıs Muhassılı iken reaya koruması ile ün salan Hacı Osman Ağa atandı.[133] Yeni Canik Muhassılı Osman Ağa'ya gönderilen Mart 1792 tarihli hükümde, Hayrettin Bey'in ahali elinden kurtarılarak, sessizce öldürülmesi emredilmiştir.

Daha sonraki belgelerden, bu emrin uygulandığı anlaşılmaktadır.[134] 28 Mart 1792 tarihli belgede kendisinden "maktûl Hayrettin Paşa" olarak bahsedilmektedir.[135] Aynı zamanda şair olan Hayreddin Ragıp Paşa'nın, Ragıp mahlasıyla yazdığı şiirleri kardeşi Tayyar Mahmud Paşa tarafından bir divan halinde toplanmıştır.[136]

3.1.1.7. Mahmud Tayyar Paşa

Canikli Ali Paşa'dan sonra Caniklizâdelerin en çok tanınan şahsiyeti Battal Hüseyin Paşa'nın oğlu Tayyar Mahmud Paşa'dır. Babası Battal Hüseyin Paşa, Ekim 1790'da Anapa'da Ruslara esir düştüğünde Mahmud Tayyar Bey de onunla birlikte idi.[137] Yaklaşık dokuz yıl esaret hayatı yaşadıktan sonra, Rus Çarı I. Pavel'in aracılığıyla affedilen baba ve oğul Canik'e döndükten sonra Tayyar Mahmud Bey'e, Haziran 1799'da Canik ve Amasya Sancakları verildi.[138] Erzurum Valiliğine tayin olan babası Battal Hüseyin Paşa'nın yerine, Çirmen

---

[132] *BOA, HH,* nr. 10181; Goloğlu, *Trabzon Tarihi*, s.91; Şakir Şevket, *Trabzon Tarihi*, I ss. 210-211.
[133] Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, V, s.351.
[134] *BOA, Cevdet Dâhiliye,* nr. 4821; *BOA, A, DVN, MHM*, 199, h.972; *BOA, HH*, nr. 8783.
[135] *BOA, D, BŞM, MHF*, 93/74; *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 24288; Hayrettin Ragıp Paşa'nın muhallefat kayıtları için bkz. *BOA, D, BŞM, MHF*, 12986; *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 19422.
[136] Karagöz, *Canikli Ali Paşa*, s. 153.
[137] *BOA, HH*, nr. 3258.
[138] Mert, *XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Çapanoğulları*, s. 153; Karagöz, *Canikli Ali Paşa*, s. 150.

Mutasarrıflığı ve Trabzon Valiliğine[139] tayin olan Tayyar Mahmud Paşa'ya[140] Mısır'da bulunan orduya yardım etme görevi verildi.[141]

Mısır'a gitmek üzere deniz yoluyla İstanbul'a gelmiş olan Tayyar Mahmud Paşa, Rumeli'deki eşkıyayı ortadan kaldırmak amacıyla görevlendirildi. Beraberindeki askerle 23 Ekim 1800 tarihinde Edirne'ye giden Tayyar Mahmud Paşa, civardaki eşkıyalarla başarılı mücadeleler yaptı. Tayyar Paşa, Edirne'ye vardıktan sonra eşkıyayı dağıtmaya başladı. Rumeli eşkıyası, Edirne yakınındaki Sekban köyünü basmış gece olmasından da yararlanan bu eşkiyaların bir kısmı kaçmayı başarmıştı. Eşkıyaya yardım eden Edirne ileri gelenlerinden Kara Ahmed, idam edildi. Tekirdağ'ında gizlenen eşkıya destekçileri Halil Paşa, Kara Fevzi ve Cenkcioğlu'nun yok edilmesi için Tayyar Paşa'ya emir verildi. Bütün bu mücadeleler sonucu çevrede geçici bir sükûnet sağlanmış oldu.[142] Rumeli'de eşkıya takibiyle meşgul olduğu sırada Mart 1801'de babası Battal Paşa'nın vefat etmesi üzerine, babasının üzerinde olan Canik Muhassıllığı ve Erzurum Valiliği 23 Ekim 1801'de Mahmud Tayyar Paşaya verildi.[143] Tayyar Mahmud Paşanın Canik Muhassallığı yaklaşık altı yıl devam etmiştir.[144] Tayyar Mahmud Paşa, ailenin reisi olunca hem Babıâli ve hem de çevredeki âyanlarla iyi geçinememiş, bu nedenlerle de önce Diyarbakır, sonra da Erzurum Valiliklerine gönderilmiştir. 1802 yılı sonlarında, Rakka Valiliğine tayin edilen ancak görev yerine gitmek istemeyen eski Sivas Valisi Silahdar Hüseyin Paşa'nın öldürülmesiyle görevlendirilmiş ve bu işi başarıyla halletmiştir.[145]

1803 yılında, Anadolu Valisi Gürcü Osman Paşa'nın ortadan kaldırılması görevi verilmiş, kendisi de on bin askerle kethüdasını bu işle görevlendirmiştir. Erzurum halkının da yardımıyla Gürcü Osman Paşa öldürülerek tehlikeli durum ortadan kaldırıldı.[146] Erzurumdaki bu görevini başarıyla tamamladığından Ekim

---

[139] *BOA, A, DVN, MHM*, 212, h.832,986; Belgede Mahmud Tayyar Paşa, 1801 tarihinde Çirmen Mutasarrıfı ve Trabzon Valisi olarak gözükmektedir. *BOA, A, DVN, MHM,* 212, h.873.
[140] *BOA, A, DVN, MHM*, 217, h.334.
[141] Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, VII, ss.123-124.
[142] Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, VII, ss.123-124,185*; BOA, HH*, nr. 2874/A; *BOA, HH*, nr. 2891; *BOA, HH*, nr. 2981/A; *BOA, HH*, nr. 3388; *BOA, Cevdet Askeriye*, nr. 4788; *BOA, Cevdet Askeriye*, nr. 15838.
[143] Şakir Şevket, *Trabzon Tarihi*, I, ss. 220-225; Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, VII, ss. 123-124.
[144] Karagöz, *Canikli Ali Paşa*, s.150; *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 21576.
[145] Karagöz, *Canikli Ali Paşa*, s. 150.
[146] Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, VII, s.333; Gologlu, *Trabzon Tarihi*, ss. 94-95.

1804'te Gönye Sancağı ilhakıyla Trabzon Valisi ve Faş Kalesi Muhafızlığı üzerinde olmak üzere Erzurum Valiliği de kendisine tevcih edilmiştir.[147]

III. Selim Nizam-ı Cedid ordusunu kurmaya başlayınca, en fazla destekleyenlerden birisi de Cebbarzâde Süleyman Bey olmuştu. Süleyman Bey, hükümet ile uyum içinde bulunmaya gayret ediyordu. Bir süre sonra Tayyar Mahmud Paşa'ya verilmeyen Sivas Valiliği, vezirlik payesiyle Süleyman Bey'in oğlu Mehmed Celaleddin Bey'e verildi.[148] Bu gelişmeler, babasından kalma kinle birleşince,[149] Tayyar Mahmud Paşa'nın padişaha, Bab-ı âliye ve Cebbarzâdelere karşı sertleşmesine yol açtı.

1804 yılından itibaren vali olarak bulunduğu Trabzon'dan Canik Sancağına gelerek asker toplamaya ve savaşa hazırlanmaya başladı. Bütün bu uyarılara ve önlemlere rağmen Tayyar Mahmud Paşa, mukabil hareketine devam etti. Yeni ordunun mali kaynağı olan İrad-ı Cedid hazinesini de kaldıracağını ilan eden Tayyar Mahmud Paşa, Nizam-ı Cedid'i savunan Cebbarzâdelerin topraklarına saldırarak, Tokat ve Zile'yi ele geçirdi.[150] Süleyman Bey ise, rakibinin saldırısına karşı topraklarını korumak için mücadeleye başladı. Nitekim büyük oğlu Abdulfettah Bey, Zile yakınlarındaki İsa köyünde Tayyar Paşa'nın yeğeni Hasan Bey'i, 25 Haziran 1805 'te mağlup etti.[151] Bab-ı âliye karşı hareketlerinde, Rusya'dan para ve silah yardımı aldığı öne sürülen Tayyar Mahmud Paşanın üzerinden, Trabzon Eyaleti ile Canik ve Karahisar-ı Şarki Sancakları 27 Haziran 1805'te geri alındı.[152] Durumun ciddiyetini anlayan Tayyar Paşa, önce Doğu Anadolu'dan geçerek Bağdat Valisi Ali Paşa'nın yanına gitmek istemiş ve arabuluculuğunu rica etmiş; ancak gitmek mümkün olmadığından vazgeçmiştir.[153] 3 Temmuz 1805'te hükümete başvurarak affını ve Nizam-ı

---

[147] *BOA, A, DVN, MHM*, 219, h.121; *BOA, A, DVN, MHM*, 217, h. 334.
[148] *BOA, Cevdet Dâhiliye*, nr. 11831; Şakir Şevket, *Trabzon Tarihi*, I, ss. 224-229.
[149] Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, VIII, ss.31,32-42.
[150] *BOA, HH*, nr. 4051/A; *BOA, HH*, nr. 4048/C; Mert, *XVIII ve XIX. Yüzyılda Çapanoğulları*, ss.58-59; *BOA, HH*, nr. 4051; Mahmud Tayyar Paşa'nın Cebbarzâdelerle mücadelesi için bkz. İbrahim Serbestoğlu, "Trabzon Valisi Canikli Tayyar Mahmud Paşa ve Canizklizâdelerin Sonu (1805-1808)", *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi,* I, Güz, Trabzon 2006, ss.89-105.
[151] *BOA, HH*, nr. 4069/A; *BOA, HH*, nr. 4050.
[152] *BOA, Cevdet Dâhiliye*, nr. 14686.
[153] Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, VIII, ss.31-32,42. Geniş bilgi için bkz. Şakir Şevket, *Trabzon Tarihi*, I, ss.220-225; 8 Eylül 1806 tarihinde Bağdat Valisinin Tayyar Mahmud Paşa'nın bağışlanması için padişaha bir arıza yazdığı anlaşılmaktadır. Belgede şöyle denilmektedir "Merkûm adamı istintak olundukda sabıkasından gayetle nedamet üzere olup bundan sonra merkez hizmetkârı ve sadakattan bir hatve inhiraf etmemeye can ü dilden müteahhid olmağla". *BOA, HH*,

Cedidi kurmasına karşılık Sivas Eyaleti ile Kastamonu Sancağının kendisine verilmesini istemiş; fakat III. Selim kendisini affetmemiştir.[154]

Tayyar Mahmud Paşa, Çapanoğulları ile beraber harekete geçen Yusuf Ziya Paşa kuvvetlerine karşı koyamayarak, bir müddet Trabzon taraflarında gizlendikten sonra deniz yoluyla Sohum Kalesine ve Çerkez kabileleri arasına giderek Keleş Ahmet Bey'e iltica etmek zorunda kaldı.[155] Firarı sırasında amcazâdesi Hasan Bey ele geçirilerek öldürülmüştür.[156]

Keleş Ahmed Bey'e kendisini teslim etmesi hususunda emir gelmesi üzerine burada da kalamayarak Temmuz 1806 tarihinde Rusya'ya sığınmak zorunda kalmıştır.[157] Canik ve Trabzon civarında bulunan derebeyler ve âyanlar Tayyar Paşayı tuttuklarından, devlet bu âyanların isyanından çekinmiştir.[158] İsyanın bastırılmasından sonra Trabzon Valiliği ile Canik ve Karahisar-ı Şarki Sancakları Yusuf Ziya Paşa'ya mükâfaten verildi.

1807 yılı sonlarında Kabakçı Mustafa İsyanı ile III. Selim'in tahttan indirilmesi ve IV. Mustafa'nın tahta geçirilmesi, Tayyar Mahmud Paşa'nın bahtının ters dönmesini sağladı. Gerçekten de Paşa, yeni padişah tarafından affedilerek davet üzerine, Kırım'dan gemi ile 8 Ekim 1808 tarihinde İstanbul'a geldi.[159] Yeni padişahtan çok itibar gören Tayyar Mahmud Paşa'dan korkan Cebbarzâde Süleyman Bey isyan sınırına gelmiştir.[160] İstanbul'a gelen Tayyar Mahmud Paşa'ya derhal Trabzon Valiliği ile Canik ve Şebinkarahisar Sancakları verildi. Birkaç defa padişah huzuruna da kabul edilen paşaya ekim ayı sonlarında, Trabzon Valiliği kendisinde olmak üzere Sadaret Kaymakamlığı verilmiştir.[161]

Şeyhülislam Şerifzâde Seyyid Mehmed Ataullah Efendi ile geçinememesi ve Sadrazam Çelebi Mustafa Paşa'ya rakip olması, ayrıca III. Selim'i yeniden

---

nr. 4082; Sohum Muhafızı Keleş Ahmed Bey ve Çıldır Valisi de 1806'da bir mektup yazarak Tayyar Paşa için şefaat talep etmişlerdir. *BOA, HH*, nr. 4052/A; *BOA, HH*, nr. 4070/H; Padişah ise kendisini affetmemiştir. *BOA, HH*, nr. 4067.

[154] *BOA, HH*, nr. 4072/K.

[155] *BOA, HH*, nr. 4060; *BOA, HH*, nr. 4076.

[156] *BOA, MAD*, 9755, s. 440.

[157] *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 31596; *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 31607; *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 21303; Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, VIII, ss.31-32; *BOA, HH*, nr. 4067; *BOA, HH*, nr. 4070/H.

[158] *BOA, HH*, nr. 4070/A.

[159] *BOA, HH*, nr. 452; *BOA, HH*, nr. 4077; *BOA, HH*, nr. 4060; *BOA, HH*, nr. 4078/A; *BOA, HH*, nr. 4053; *BOA, HH*, nr. 4059; *BOA, HH*, nr. 3335.

[160] Şakir Şevket, *Trabzon Tarihi*, I, ss.224-230; Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, VIII, s. 350.

[161] Geniş bilgi için bkz. Karagöz, *Canikli Ali Paşa*, s.152.

tahta geçirmeye çalışan Rusçuk âyanı ile olan ilişkileri, düşmanlarının birlikte hareket etmesini sağlamıştır. Devlet adamlarının bu tutumları ve Cebbarzâde Süleyman Bey'in tavrı karşısında çaresiz kalan IV. Mustafa, Tayyar Mahmud Paşa'yı 11 Mart 1808 'de azlederek halkıyla beraber Dimetoka'ya gönderdi. Yerine Eğinli Hacı Mustafa Efendi getirildi. Padişah IV. Mustafa'nın kendisine karşı beslemiş olduğu iyi niyetten çekinen bazı devlet adamlarının çalışmalarıyla, başındaki askeri dağıtıp Hacıoğlu pazarına gitmesi emredildi.[162]

IV. Mustafa'nın tahttan indirilerek yerine yenilikçi ve merkeziyetçi II. Mahmud'un padişah olması, Tayyar Mahmud Paşa için hiç de iyi olmadı. Alemdar Mustafa Paşa'nın telkinleri sonucu ve kendi isteğiyle Varna Muhafızlığına tayin edilmiş;[163] fakat yeniliklere karşı koyabilme, Rusya'ya kaçma[164] ve isyan etme ihtimallerine karşı 24 Ağustos 1808 tarihinde öldürülerek kesik başı İstanbul'a gönderilmiştir.[165] Tayyar Paşa'nın idamıyla, Caniklizâdelerin yaklaşık elli yıl süren Kuzey Anadolu hâkimiyeti artık kesin olarak sona ermiştir. Tayyar Mahmud Paşa, Bafra'da kendi adını taşıyan bir cami inşa ettirmiştir.[166]

3.1.1.8. Caniklizâdeler hanedanından diğer şahsiyetler

Canikli ailesinden siyasî faaliyetlerde bulunduğunu tespit edebildiğimiz birkaç şahsiyet daha vardır. Canikli Ali Paşa'nın İshak Bey adındaki oğlu hakkında fazla bir bilgiye sahip değiliz. Ali Paşa'nın firarı tarihinde düzenlenen muhallefat kaydında kendisinden "müteveffa" olarak bahsedilmektedir.[167] Yukarıda ayrı ayrı incelenen şahsiyetler dışında aileden en çok dikkati çeken kişilik Mikdad Ahmed Paşa'nın oğlu Hasan Bey'dir.[168] Babası ve amcazâdesi Tayyar Mahmud Paşa'nın Amasya Mutasarrıfı olduğu tarihlerde, babası Mikdad Ahmed Paşa sefere gittiği sırada, kendisini Amasya Mütesellimliği görevine tayin

---

[162] Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, VIII, s. 360; Karagöz, *Canikli Ali Paşa*, s.152.
[163] Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, VIII, s.360.
[164] Şakir Şevket, *Trabzon Tarihi*, I, ss.224-229.
[165] Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, VIII, ss. 374- 427; Akyol, *Bütün Yönleriyle Samsun*, s.33; *BOA, MAD*, 9755, s.152; *BOA, MAD*, 9755, s.153; *BOA, MAD*, 9755, s.139; *BOA, MAD*, 9755, s. 201; *BOA, MAD*, 9755, s. 374; *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 1460.
[166] *BOA, MAD*, 9753, s. 82, h.1,2,3; İlker Çakan, *Karadeniz Bölgesi*, Ankara 1994, s. 462. Tayyar Paşa Camii, Bafra ilçe merkezinde Cumhuriyet meydanındadır. Kitabesine göre 1798 yılında Tayyar Paşa tarafından yaptırılmıştır. Tek şerefeli bir minaresi vardır. Osmanlı döneminin mimarî özelliklerini taşır.
[167] *BOA, D, BŞM, MHF*, 4932.
[168] *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 26198.

etmişti. Battal Hüseyin Paşa'nın isyanına kendisi de katılmış, babası öldürüldükten sonra kendisi de Seddülbahir'e gönderilmiştir.[169] Babasının öldürülmesinden sonra[170] çoğu malını Battal Hüseyin Paşa haksız bir şekilde almış, devlet kendisini vazifelendirmek amacıyla bazı ihsanlarda bulunmuştu.[171] Daha sonra Battal Hüseyin Paşa'nın affedilmesiyle kendisine de bazı görevler verildiği anlaşılmaktadır. Tayyar Mahmud Paşa'nın Çapanoğlu ile mücadelesi ve isyanında da yer almış, Mahmud Tayyar Paşa'nın Sohuma firarından sonra Trabzon çevresinde yakalanarak öldürülmüştür.[172] Belgelerden İskender adında bir erkek çocuğa sahip olduğu anlaşılmaktadır.[173]

Hakkında bir dereceye kadar bilgi edinilebilen diğer şahsiyet ise Canikli Ali Paşa'nın yeğeni, Canikli Süleyman Paşa'nın oğlu Mehmed Bey'dir. 1777 yılının sonlarında Ali Bey Kırım seraskerliğine tayin edildiğinde Mehmet Bey'e de, mirmiran rütbesiyle Çorum mutasarrıflığı verildi.

Ali Paşa'nın isyanı sırasında Çorum Sancağı Mutasarrıfı olan Mehmed Bey, Çapanoğlu Mustafa Bey'e asker yardımında bulundu. Bu yardımından dolayı taltif edilen Mehmed Bey'e, Ali Paşa hakkında bazı bilgiler vermesi için İstanbul'a gelmesi emri verildi.[174] İstanbul'a gelmesinden sonra burada diğer aile fertleriyle göz hapsinde tutulan Mehmed Bey, Gazi Hasan Paşa'nın kaçmayacağına dair kefil olmasıyla I.Abdülhamid tarafından affedildi.[175] Mehmed Bey'in daha sonraki hayatı ve faaliyetleri hakkında herhangi bir bilgi yoktur. Oğlu Mir Ahmed Bey Nisan 1794 tarihinde Fatsa Mütesellimi olarak gözükmektedir.[176]

3.1.2. Ailenin ekonomik gücü: Malikâne, İltizam ve Mukataalar

Başlangıçta sadece Canik Muhassıllığını ele geçirmiş olan aile mensupları, daha sonra ekonomik güce paralel olarak siyasi güç de elde etmişlerdir. Gerçekten de diğer âyan ailelerinde olduğu gibi, Canikli ailesinde de siyasî ve ekonomik güç

---

[169] Mert, "Canikli Hacı Ali Paşa", s. 152.
[170] Karagöz, *Canikli Ali Paşa*, s. 154; *BOA, HH*, nr. 7853.
[171] *BOA, HH*, nr. 7853.
[172] *BOA, MAD*, 9755, s.440; *BOA, MAD*, 9753, s. 82, h.1.2.3; *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 26198; *BOA, MAD*, 9729 s.441; *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 23079; *BOA, MAD*, 9729, s.329; *BOA, MAD*, 9753, s. 161, h.1.
[173] *BOA, MAD*, 9755, s.440.
[174] Karagöz, *Canikli Ali Paşa*, ss. 92,114.
[175] *BOA, Ali Emiri, I. Abdülhamid*, nr. 6352.
[176] *BOA, A, DVN, MHM*, 200, h.409. Kendisi üç bin askerle Trabzon eşkıyasının isyanını bastırmak için Sivas Valisi Osman Paşa'nın yanında görevlendirilmiştir.

birbiriyle paralel şekilde artmıştır. Özellikle, son zamanlarda yapılan araştırmalarla âyanların gerçek servet ve kudret kaynağının mukataa, iltizam işletmeciliğinde bulunduğu Osmanlı tarihçileri tarafından iyi bilinmektedir. Caniklizâdeler iltizam ve mukataa işletmeciliği gibi işlerle de, çok yoğun bir şekilde uğraşmışlardır.

3.1.2.1. Muhasıllığın ele geçirilmesi için yapılan mücadeleler

Dergâh-ı âli kapıcıbaşılarından Canik Muhassılı[177] Elhac Fatsalı Ahmed Ağa,[178] asıl memleketi olan Fatsa'da ailesini ziyaret edip dönerken, Terme'de Kınacıoğlu Mehmet çetesi tarafından baskına uğramış ve mütesellimi Abdurrahman Ağa da dâhil olmak üzere, kırk-elli adamlarıyla beraber öldürülmüş ve malları gasp edilmişti. Elhac Ahmed Ağa'nın öldürülmesinden hemen sonra oğulları Süleyman ve Ali Bey'ler iştiraken Canik Muhassılları olarak atanmışlar ve olayın sorumlularını bulmaları için kendilerine hüküm gönderilmiştir. Olayın araştırılması ve çözümlenmesiyle yakından ilgilenmek üzere de "hademe-i devlet-i âliyyeden" ve İstanbul'da oturan Bey Mustafa Ağa mübaşir tayin edilmiş ve Canik'deki kadılara da kendisine yardımcı olmaları için emir gönderilmiştir.[179]

Osmanlı memleket yönetiminde mübaşir uygulaması, çok sık başvurulan bir yöntemdi. Fatsalı Ahmed Ağa için gönderilen belge anahatlarıyla mübaşirlik kurumunu açıklar mahiyettededir. Belgede "ba'del-yevm malikâne mukataat mutasarrıflarından reaya teşekki eyledik de, yalnız reayanın teşekkisine itimad olunmayıp, mahsûsen mutemedu'n aleyh mübaşir tayin ve irsal ve ol memleketin âyanından, birkaç âdem dahi mukataa emini ile ma'an divan-ı hümayûna ihzar ve murafaa olunduklarında zulmü vaki ve teaddisi mübeyyen ve zahir olur ise bu makûle malikâne verilen mukataat mutlak imar-ı memleket ve istirahat-ı raiyet için iken reaya fukarasına cevr ve teaddi ve perişanlıklarına sebep ve badi olduğuna binaen yalnız mukataa üzerinden ref' olunmağla kanaat olunmayıb

---

[177] XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Canik muhassıllıkla yönetiliyordu. Osmanlı idarî sisteminde bazı sancaklar böyleydi. Muhassıllar da sancakbeylerinin yetkilerine sahipti. Caniklizâdeler uzun süre bu görevde bulundular. Geniş bilgi için bkz; Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu*, s.22.

[178] *BOA, Cevdet Zaptiye*, nr.1155; Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, III, s.144; *BOA, Cevdet Adliye*, nr.3259.

[179] *BOA, Cevdet Zaptiye*, nr.1155.

muktezay-ı şer-i şerif üzere cezası verile"[180] kaydıyla mübaşir müessesinin genel vaziyeti belirlenmiştir.

Padişah, "kapıcıbaşılık gibi rütbe-i âlayı ihraz etmiş kimesne"yi ve yanındaki kırk-elli adamı öldüren Kınacıoğlu Mehmed eşkiyasının cezalandırılması için yakından ilgilenmiş ve Pik Mustafa Ağa'yı bu iş için mübaşir tayin etmiştir. Padişah, olayın sonuçlanmasını "vacibe-i uhde-i siyaset" olarak görmektedir.[181] Katliamın sorumluları olan Kınacıoğlu Mehmed çetesinin cezalandırıldığı daha sonraki belgelerden anlaşılmaktadır. Bir kısmı ise, başka yerlere ve başkente giderek cezalandırılmaktan kurtulmuşlardır.[182]

Elhac Fatsalı Ahmed Ağa zamanındaki bütün bu gelişmelerle bağlantılı olarak, olaylar Canik muhassılları tayin edilen Süleyman ve Ali Bey'ler zamanında da devam etmiştir. Canik muhassılları Süleyman ve Ali Bey'lerin halka zulüm yaptıkları konusunda İstanbul'da divana birçok arzuhaller sunulmuş, sonuçta olayın araştırılması için mübaşir tayin olunmuş ve civar kazada mahkemeleri görülmüştür. Mahkeme, Canik muhassıllarının suçsuz olduğuna karar vermiştir. Görevli mübaşire de İstanbul'a götürüp padişaha sunmak üzere arz ve mahzar düzenleyip vermişlerdi.[183]

İstanbul'da bulunan kişilerin şikâyetleri ve arzuhalleri dava sonuçlandıktan sonra da devam etmiştir. Tekrar bu defa "rikab-ı müstetab-ı hazret-i cihandariye muhassılın-ı merkûmundan acz ve şikâyeti mutazammın ahali tarafından arzuhaller" veriliyordu.[184] Davanın yeniden çok geniş katılımla tarafları dinlemek suretiyle "mahallinde" yapılmasına hükmedilmişti. Bunun için de,

---

[180] *BOA, MAD*, 7359, s.11; *BOA, Cevdet Zaptiye*, nr. 1155; *BOA, Cevdet Zaptiye*, nr. 12094. Mübaşir, günümüz idarî yönetimindeki müfettişe yakın bir anlam taşımaktaydı. Abdullah Yeğin, *Yeni Lügat*, İstanbul 1997, s.467.

[181] *BOA, Cevdet Zaptiye*, nr. 1155.

[182] *BOA, Cevdet Dâhiliye*, nr. 7522.

[183] *BOA, Cevdet Dâhiliye*, nr. 7522. Belgede bu konu hakkında şöyle denilmektedir. "Marûf kimesnelerin vücûh-ı şetta ile ahaliye zulm ve teaddileri olduğu bundan akdem ahali tarafından olmak üzere dersaadete inha ve bi'd-defeât rikab-ı hümayûn'a ref'i ref'ine iştika ve mahalline mahsûs mübaşir tayin ve civar kazasında ba'det-terafu ihkak-ı hak olunduğunu müş'ir ilamları hüsn-ı hallerini mübeyyin arz ve mahzar olunmuşken"; Musa Çadırcı, halkın kadıdan gerekli belge olan ilam ve arz almadan bir yöneticiyi padişah'a şikâyet etmelerinin mümkün olmadığını belirtmesine rağmen böyle olmadığı belgelerden anlaşılmaktadır. Halk doğrudan doğruya padişah'a arzuhal verebiliyordu. Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu,* s.25.

[184] Reaya/Askerî, Zımmî/Müslüman herkesin şikâyet için arz sunma hakkı vardır. Bütün bir kaza halkını temsil edenler doğrudan doğruya kadıya gidip onun vasıtasıyla "arz-u hal"de bunabilirler. Buna "arz-u mahzar"da denir. Buna biz toplu dilekçe de diyebiliriz. Arz ve mahzar hakkında geniş bilgi için bkz. İnalcık, *Osmanlı'da Devlet*, ss.49-71.

Silahşöran-ı hassadan Mahmud Bey mübaşir tayin edildi. Mahmud Bey Trabzon'a gelerek durumu Vali Ali Paşa'ya iletti.[185] Dava merkezi olarak başlangıçta Giresun kazası seçilmiş ve mübaşir vasıtasıyla Trabzon Valisi Ali Bey'den kethüdası veya yakın güvenilir bir adamını bu işe tayin etmesi istenmişti. Fakat Giresun'da görülecek davanın, "arz-ı pişegâh-ı devletleri kılınan mülahazât zımnında" Trabzon'a alınması uygun görülmüş ve buna uygun emirler çıkarılmıştı. En son çare olarak, şikâyetçiler, muhassıl vekilleri ve reaya vekillerine nereyi seçtikleri hususunda danışmaları için çukadarlar gönderilmiş ve Trabzon'un ittifakla uygun görülmesi üzerine dava Giresun kadısından alınarak Trabzon kadısına havale edilmiştir.[186] Kısacası, dava yerini; davacı, muhassıl vekilleri ve halk temsilcileri ortak kararla seçmişlerdir.

Bundan sonra bütün tasarruf Trabzon Valisi Ali Paşa'nın elindedir. Ali Paşa bir çukadarını vali buyuruldusu ile mübaşir tayin ederek, Canik'de bulunan sekiz kazaya görevli olarak gönderdi.[187] Mübaşir tayin olunan çukadar, Canik Sancağı'nda bulunan on sekiz kazanın kaza mahkemelerine giderek kadı, naib, âlim, hatip, âyan ve iş erlerini mahkemeye davet etmiş, vali buyuruldusunu onlara okumuş ve mahkeme kararını onlara iletmiştir. Canik Muhassılları Süleyman ve Ali Bey'lerden kimlerin şikâyetçi olduklarını belirlemek amacıyla kaza ve kasabalarda münadiler[188] çıkartılarak reayaya haber verilmiştir. Karyelerden davaya çeşitli sıfatlarla katılanlar olmuştur. Kaza mahkemesinde toplanan reaya arasından "mecmû-ı muhassılların hallerini ve sükkanın hilaf-ı inha ve her kazadan şikâyetlerini müş'ir" üçer-beşer kişinin reaya vekili veya şahit olarak seçilmesi istenmiştir. Seçim sonunda, kadılar hazırladıkları hüccet, arz ve mahzar ile durumu resmî hüviyete sokmuş oldular.[189]

---

[185] *BOA, Cevdet Dâhiliye*, nr. 7522. Giresun kadısı davanın Paşa divanında görülmesinin daha uygun olacağını belirtmiştir. Davanın görülmesinin sakıncaları ise açıklanmamıştır. Bu istek göz önünde tutulmuş ve dava Trabzon'a havale edilmiştir.

[186] *BOA, Cevdet Adliye*, nr. 3259. "Nefs-i Giresun'da fasl-ı müddea mümkün olmadığı için"; *BOA, Cevdet Dâhiliye*, nr. 7522.

[187] Çuhadar, padişaha has bir vazifeli olduğu gibi vezirlerin vesair büyük devlet adamlarının maiyetinde de bulunur ve onların konak dışındaki hizmetlerini görürdü. Geniş bilgi için bkz. Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lûgatı,* s.77.

[188] Münadi, tellal anlamındadır. Yani bir haberi sesli bir şekilde bağırarak halka duyuran kişidir. Anadolu'da hala bu sözcük kullanılmaktadır. Yeğin, *Yeni Lûgat*, s.485.

[189] *BOA, Cevdet Dâhiliye*, nr. 7522. Arîm, Terme, Ünye gibi yerlerden seçilen vekillerin sayısı fazla iken Satılmış, Keşderesi, Serkes ve Meydan gibi kazalardan gelen vekillerin sayısı azdır. Bu durum nüfusla doğru orantılı olmalıdır.

Reaya vekili ve şuhudlar listesi incelendiğinde bazı gerçekler ortaya çıkmaktadır. Canik Sancağında idarî birim içerisinde bulunan Bafra, Alaçam, Samsun, Arîm, Kavak, Meydan ve Keşderesi gibi kazalardan en az yedi-sekiz, en çok on yedi-on sekiz kişi vekil olarak seçilmiştir. Vekillerin sayısı, kazanın büyüklüğüne göre artmıştır. Vekillerin bir kısmı "asaleten" bir kısmı da "vekâleten" belirlenmiştir. Elhac Esseyid, Kethüda, Molla, İmam ve Sofi gibi toplumda itibar gören unvan sahibi kişilerin sayısı fazladır. Toplam yüz yetmiş altı kişi olan vekillerin içinde Muğal Papas, Evinoğlu Papas ve Kaloğlu Papas gibi beş adet gayr-i Müslim kişi de vardır ve gayr-i Müslimlerin tamamına yakını papastır.[190]

Canik muhassılları da, "muarafa ve muhasama, red ve cevaba kadir bi hüccet vekilleri" olan kişileri seçmişlerdir.[191] Canik muhassıllarının vekilleri ise, Esseyid Mustafa Çelebi Bin Mehmed, Elhac Ali Bin Halil ve Salih Çelebi Bin Recep adındaki kişilerdi. Bu kişilerin vekillik yapabilecekleri hususunda Bafra kasaba ahalisinden Müderris Mehmed Efendi ve Nakib Seyyid Ahmed Ağa, Arîm Kazasından Hacı Hasan Bin Bayram ve Alemdar Mustafa Bin Muslu ve Ünye kazasından Mehmed Ağa Bin İbrahim ve Kalaycızâde Hacı Mehmed adındaki kişiler de şahit olmuşlardır.[192]

Bunlar dışında, daha önce İstanbul'dan mübaşir ile beraber yola çıkıp, Trabzon'da vali huzuruna çıkan davacılar üzerinde durmakta da fayda vardır. İşin elebaşılığını yapanlar, Arîm kazasından Rufaros karyesinden Mehmed Bin Hasan ve Ahmed Bin Süleyman, Akçay'da Lilik karyesinden İsmail, Dikili karyesinden Ali Bin Mehmed ve Cebelü karyesinden Ali Bin Himmet adındaki beş kişidir. Bu kişiler, şikayetci olan doksan yedi kişiden imza alarak mahzar düzenlemişler, bu mahzarı da padişaha arzetmişler, onun da işi yerel mahkemeye havale etmesi üzerine Trabzon Valisine gelip arzuhâl vermişlerdi. Tamamı Müslüman olan bu kişilerin, yirmi bir tanesinin isimleri ve şahıslarının nerede oldukları belli değildir. İçlerinden büyük çoğunluğu, İstanbul'a göçederek -genellikle de- Ağa kapısında[193] çalışan kişilerdir. Bir kısmı da Canik Sancağı dışındaki kazalarda

[190] *BOA, Cevdet Dâhiliye*, nr. 7522. Belgede, şikâyetçiler ve reaya vekilleri listesi vardır.
[191] *BOA, Cevdet Adliye*, nr. 3259.
[192] *BOA, Cevdet Adliye*, nr. 3259; *BOA, Cevdet Dâhiliye*, 7522.
[193] Devletin üst düzey idareci sınıfının yanında onların işini gören has adamları bulunurdu. Bu kişiler çeşitli ünvanlara sahip olurlar ve çeşitli işler görürlerdi. Çok kalabalık kapu halkı olan üst

yaşayan kişilerden oluşunca, Canik'de yaşayan kişiler, şikâyetçiler arasında çok azdır.[194] Canik sancağından seçilen reaya vekilleri ve Canikli Süleyman Bey tarafından seçilen muhassıl vekilleri deniz yoluyla Trabzon'a gelmişlerdir.

Ali Paşa'nın hazırladığı Paşa Divanı'na,[195] merkezden görevli mübaşir, Trabzon Yeniçeri Ağası, Topçubaşı, Trabzon Miralayı, zaim, ulema, müftü, Trabzon Dizdarı, büyük Trabzon camilerinin imamları, cebecibaşı, âyan, Bedesten Ağası ve eşraftan kişiler konunun gözlemcileri olarak katılmışlardır.[196] Mahkemeyi idare eden ve muhakemeyi yapan kişi, Trabzon Kadısı Halil'dir. Mahkemeye başlarken "iki kıt'a evamir-i âliye" okunmuş ve önce şikâyetçilerden şikâyetleri dinlenmiştir. Şikâyette bulunanlar kısaca, Süleyman ve Ali Bey'lerin "ehl-i ıyal ve evlad ırzlarına taarruz" ettiklerinden bahsetmişlerdir. Kendilerine daha başka şikâyette bulunanlar olup olmadığı sorulmuş, onlar da bir adet şikâyet edenlerin ayrıntılı listesini sunmuşlardır. Bu şikâyetçiler listesi kadı tarafından kayda geçirilerek, bundan sonra dava üç gün sonraya ertelenmiştir.

Paşa divanı'nın yeniden toplanmasından sonra şikâyetçiler tekrar dinlenmiş ve onlar da daha önceki iddialarını aynen tekrar etmişlerdir. Kadı, ikinci olarak muhassıl vekillerine bu iddianın doğru olup olmadığını sormuş, vekiller de şikâyetlerin iftira olduğunu belirterek, iddiayı reddetmişlerdir. Daha sonra da reaya vekilleri ve şahitlerine durumun sorulmasını istemişlerdir.[197]

Muhassıl vekillerinin bu isteği üzerine iddia, yüz yetmiş altı adet reaya şahitlerine tek tek sorulmuş, onların beyanatlarıyla mahkeme sona ermiştir. Reaya vekilleri, şikâyetçilerden Mehmed'in on iki senedir Karakaya'da kaldığını ve diğer dört kişinin tamamınında uzun süredir İstanbul'da bulunduklarını kadıya söylemişlerdir. Ayrıca, kaza vekilleri isimleri yazılı olan çoğu kişilerin Canik ahalisi olmadığını veya uzun süre İstanbul'da yaşadıklarını beyan etmişlerdir.

---

düzey idareciler de vardı. Bir yere idareci atandığında yöneticiler kapu halkıyla beraber giderdi. Geniş bilgi için bkz. Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lûgatı*, ss.8-9.

[194] *BOA, Cevdet Dâhiliye*, nr. 7522.

[195] Her eyalette bulunan vezirler, kendi nezaretleri altında devleti temsilen İstanbul'da olduğu gibi divan tertip ederlerdi. Buradaki kararlar kadı şer'iyye sicillerine kaydolunurdu. Merkezin özellikle buraya havale ettiği davalar da olurdu. Geniş bilgi için bkz. Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lûgatı*, ss.106-107.

[196] Bu kişilerin davaya müdahil olduklarını gösteren herhangi bir kanıt yoktur. Sadece gözlemci sıfatıyla katılmışlar, sonunda İstanbul'a giden mübaşirin elindeki hüccet, arz ve mahzarları imzalamışlardır. *BOA, Cevdet Dâhiliye*, nr. 7522.

[197] *BOA, Cevdet Dâhiliye*, nr. 7522; *BOA, Cevdet Adliye*, nr. 3259.

Yapılan bütün bu şahitliklerden sonra şikâyetçiler, uzun süreden beri İstanbul'da kaldıklarını beyan edince kadı, muhassılların suçsuz olduklarına hükmetmiştir.[198]

Muhassıl vekilleri davanın sonuçlanması üzerine, hakikatın İstanbul'a arz ve ilam olunmasını talep ettiler. Reaya vekilleri "bundan akdem sancağımızda zuhur edup Canik Muhassılı kapucubaşı Elhac Ahmed Ağayı umumen katliam eden sereşkiyadan Kınacıoğlunun şer' ve mazarratı indifa' vaktinde ele girmeyen bakiyet'üs-suyûfun âsitanede mukataa-i mezkûrenin tam'en talibi olan ashab-ı ağraz ile yekdil-i bi'l-hüccet" ettiğini belirtmişlerdir. Şikâyetçilerden Ahmed ve Ali de "rüfekamızın muharrikleri Bey Mustafa Ağa demekle marûf kimesne ile Kavak kazasında olup mukaddema Amasya'ya nefy ve ıtlak olunan Kara Ebubekir Ağa nam kimesnedir" diye itiraf etmişlerdir.[199] Bu durumda ilginç bir vaziyet ortaya çıkmaktadır. Bey Mustafa adlı kişi, daha önce Kınacıoğlu çetesinin cezalandırılması için İstanbul'dan mübaşir tayin olunan kişiydi. Pik Mustafa Ağa ve Kara Ebubekir Ağa, Canik muhassıllığını ele geçirmek için Kınacıoğlunun İstanbul'da yaşayan adamlarıyla irtibata geçmiş olmalıdır. Bundaki maksatları ise daha sonraki bir belgeden anlaşılmaktadır. Yine, Süleyman Bey hakkında 6 Ekim 1764 tarihli belgede, halka yapılan haksızlık ve zulümler anlatıldıktan sonra "paşay-ı müşarün ileyhin üzerinden hassa malikânesi ref' ve ahire tevcihi veyahut devlet-i âliyye tarafından bir müddet mütesellim nasp" olunması istenmiştir.[200] Bu tür şikâyetlerin mantığını da Osmanlı Devlet idaresinde aramak gerekir. Bu devlet anlayışına göre, hükümdarın kudreti adaletle artar; fakat halka karşı adaletsizlik, zulüm ve baskı bu gayeyi tehlikeye düşüren bir şeydir.[201] Eğer, idareciler tarafından halka zulüm ve baskılar bütün uyarılara rağmen devam ederse, idareci olan kişi değiştirilir ve başka bir kişi idareci olarak atanırdı. Muhtemelen Pik Mustafa Ağa ve Kara Ebubekir Ağa'nın yapmak istediği de, halka zulümler yapıldığına dair uydurma arzlarla Canik muhassıllığının kendilerine vrilmesini

---

[198] *BOA, Cevdet Adliye*, nr. 3259.
[199] *BOA Cevdet Dâhiliye*, nr. 7522. Bütün bunlara ek olarak reaya vekilleri eğer ihtiyaç duyarlarsa muhassıllar için "tazallûm-u hâl" isteyebileceklerini belirtmektedirler. "Tazallûm-u hâl" çok geniş halk kitlelerinin ve halkın önde gelenlerinin kadıdan toplu aldıkları arz ve mahzarla İstanbul'daki divan-ı hümayuna yöneticilerin zulüm yaptıkları hakkında şikâyette bulunmalarıdır. Konu mezalim divanı ile de bağlantılıdır. Mezalim divanı hakkında daha geniş bilgi için bkz. İnalcık, *Osmanlı'da Devlet*, ss.75-80.
[200] *BOA, Cevdet Dâhiliye*, nr. 12094.
[201] Osmanlı devletinde adalet kavramı için bkz; İnalcık, *Osmanlı'da Devlet*, ss.75-77.

sağlamaktı. Fakat mahkeme Canik muhassılları Süleyman ve Ali Bey'ler lehine karar vermiştir.

Kaza vekillerinin şahitlik yapmasından sonra, mübaşir Trabzon ahalisinin fikirlerine de başvurmuş, onlar da "muhassılun-ı merkûmun zamanında Canik ahalisi emn ve rahat üzere oldukları maniyeten ve istimaen malumuzdur." diyerek muhassıllar lehine konuşmuşlardır. Mahkeme, "muhassılun-ı merkûmunun haklarında fima ba'de vilayet tarafından mahzar ve kuzzatdan arz ve şükkat olmadıkça, sade arzuhal ile" başkente müracaat edilmemesi yolunda kesin hükme varmıştır. Verilecek ceza hakkında da ferman istenmektedir. Mahkeme bundan sonra, yerel mahkemeyi aşarak doğrudan İstanbul'daki divana başvurmayı bir nev'i yasaklamıştır.

Mübaşir Mahmud Bey'e, Padişaha sunması için Paşa divanında hazırlanan bir adet hüccet, şikâyetçilerin yerlerini, isimlerini belirten bir adet defter ve kaza vekillerinin yerlerini, isimlerini belirten bir adet defter verilmiştir.[202] Bütün bu süreç, muhassıllık, mukataa ve iltizam üzerinde meydana gelen mücadeleleri daha iyi açıklar mahiyettedir. Gelirleri ele geçirmek için âyanın komşu bölgelerde çıkardığı karışıklık örneklerine, daha sonraki dönemlerde de rastlanmaktadır.

Yine aynı bölgede ortaya çıkan Cebbarzâde-Caniklizâde mücadelesinde de aynı taktikler uygulanmıştır. Amasya bölgesine Caniklizâdeler egemen olmaya başlayınca muhtemelen Cebbarzâde Mustafa Bey de boş durmamış, halkı ve âyanları bu aileye karşı kışkırtmıştır. 30 Eylül 1776 tarihli kadının yazdığı arzda, Hacı Ali Paşa'nın Cebbarzâde'nin hükümran olduğu yerlerle, tüccarın ve halkın alışveriş yapmasını yasakladığı, Ahmed Mikdad Paşa'nın kendi adamlarını kazalara tayin ettiği ve bu adamların da halka zulümler yaptığı açıklanmaktadır. 3 Ekim 1776 tarihli diğer bir arzda da şikâyetler devam etmiş ve halk, Mikdad Ahmed Paşa'nın değiştirilerek, yerine mütesellim atanmasını istemiştir. 1778 yılı sonlarında, Amasya âyanlarının Cebbarzâde'ye sığınmalarından bu olayları, Cebbarzâde'nin bölge idareciliğini ele geçirmek için çıkardığı tahmin edilebilir.[203]

---

[202] *BOA, Cevdet Dâhiliye*, nr. 7522.

[203] *BOA, Cevdet Adliye*, nr. 5061; *BOA, Cevdet Dâhiliye*, nr. 12500; Âyanlık ve mültezimlik gibi makamları ele geçirmek için birçok kişinin benzer metodları kullandığı hususunda başka bölgelerden de örnekler bulunmaktadır. Karahisar-ı Sahip'te oturan eski müftülerden Ahmed âyanlığı ele geçirmek için kazada karışıklıklar çıkarmıştır. Bu konu hakkında örnekler için bkz. Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Âyanlık*, ss.210-230.

3.1.2.1.1. Ailenin Canik muhassıllığını ele geçirmesi

Canikli ailesinin başlangıçtaki yayılma alanı ve ekonomik güç kaynağı Canik Muhassıllığı olmuştur. XVIII. yüzyılda Canik Sancağı aynı zamanda muhassıllıkla yönetiliyordu. Canik muhassıllığı yapan kişiler idarî sahalarında sancakbeylerinin çeşitli idarî, siyasi ve ekonomik yetkilerine sahiptiler. Osmanlı yönetiminde bazı sancaklar muhassıl tarafından idare ediliyordu. Bu tür sancakların başında, ayrı olarak bir sancakbeyi bulunmuyordu. "Mukataa-i muhassılık-ı Canik maa avarız-ı liva-i Canik" vergi gelirleri XVIII. yüzyılda üç bölümden oluşuyordu. Birincisi: Artık olağan hale gelmiş olan "avarız ve nüzûl-ı Canik" muhassıllığa dâhil idi. Olağan olarak sancaktan alınan yıllık ücret 23785,5 kuruş idi. Canik Muhassılı olan kişi, donanmanın ihtiyaçları için yıllık 5597 kantar "tel-i Fatsa ve Kalyonu hümayun kerestesi" vermek zorundaydı.[204] 1741-1795 yılları arasında bu ücret hiç artmadan sabit kalmış, bu tarihten sonra ufak bir artışla 5611,5 kantara ulaşmıştır.[205] 1801'de ise ocaklık gelir 6000 kantara ulaşmıştır.[206] Bu miktarlar üzerinde bir inceleme yapıldığında Canik Sancağı'nın gelirlerinin donanma ve dolayısıyla, imparatorluk için ne kadar önemli olduğu daha iyi anlaşılır. Bunun için muhassıllığı verirken devletin göz önünde bulundurduğu en önemli şart, bu gelirlerin zamanında verilmesidir.

İkincisi: "Bedel-i sancak-ı Canik" olarak adlandırılan 400 kantar kendir ki donanma gemilerinde kullanılan önemli bir hammadde idi.[207]

Üçüncüsü ise: 1760 yılında Canik Muhassıllığı gelirlerine yeni dâhil edilen "rüsûmat-ı toprak basdıy-ı kaza-i Bafra ve gayriha" idi. Bu yeni vergide "zikr olunan mahallerin taife-i tüccaran emtia ve eşyalarından gümrük-ı toprak basdı namıyla hariç ez defter ahz oluna gelen rüsûmat canib-i miri için alınmak üzere 1762 senesi Martı ibtidasından senevî 500 kuruş mal ile müceddeden miri mukataa kayd ve 1000 kuruş muaccele ile malikâne tevcih olunup Canik Muhassıllığı" gelirlerine dâhil edilmiştir.[208]

---

[204] 1 Kantar =44 okka =56.449 kg. gelmektedir. Şahin, *The Rise and Fall of An Âyan Family,* s.106; *BOA, Cevdet Askeriye*, nr. 19838.
[205] *BOA, Cevdet Askeriye*, nr. 15838.
[206] *BOA, MAD*, 9582, s.109; *BOA, MAD*, 9570, s.106.
[207] *BOA, MAD*, 9570, s.106.
[208] *BOA, MAD*, 9536, s.26, h.2.

Dördüncüsü: İrad-ı Cedid hazinesince eklenmiştir. Canik Muhassıllığına 1800 yılında İrad-ı Cedid hazinesi için yedi bin kantar tel geliri eklenmiştir.[209] Bütün bu vergilerden ayrı olarak devletin denetimi dışında bazı vergi gelirlerinin buraya hâkim olanlar tarafından zorla toplandığı hakkında bazı belgeler bulunmaktadır.[210] Canikli ailesi bölgeye hâkim olduğunda, bu gelirleri ve yükümlülükleri bulunuyordu.

XVIII. yüzyılın başlarında muhassıllık haline getirilen Canik Sancağı[211] ilk defa 1737 yılında Canikli ailesinin kurucusu Fatsalı Ahmed Ağa'nın eline geçmiştir.[212] Aile muhassıllığa 1737'den 1808'e kadar bazı kesintilerle 80 yıl hâkim olmayı başarmıştır. Fatsalı Ahmed Ağa, 1741'de Ankara'ya sürgün edilmesine rağmen, daha sonra yeniden muhassıllığı ele geçirdi.[213] Vergi toplayıcılığı diyebileceğimiz muhassıllığı ele geçiren kişiler çeşitli yetkilerini kullanarak bölgede nüfuz kurmayı sağlıyorlardı. Fatsalı Ahmed Ağa'nın ekonomik bakımdan bu derece büyümesine sebep olan asıl etkenler, muhassıllığı ele geçirmesi ve onun bölgedeki tımar, zeamet ve mukataayı iltizam altında bulundurmasıdır. Fatsalı Ahmed Ağa, başlangıçta Canik Muhassıllığının 1/3 hissesine sahip olmuş dört yıl sonra hisse miktarını 1/2'e çıkarmıştır. Sonunda Canik Muhassıllığı (mukataa-i muhassıllık-ı Canik ma'a avarız-ı liva-i Canik) kendisine "bervech-i malikâne" olarak tek başına verilmiştir.[214] Canik Muhassılı olan kişilerin Tersane-i Amire'ye verdikleri belli oranda aynî kendir yükümlülükleri de vardı.[215]

Fatsalı Ahmed Ağa, muhtemelen Canik Muhassıllığı için çıkan nüfuz mücadeleleri sonucu, Kınacıoğlu Mehmet çetesi tarafından adamlarıyla birlikte

---

[209] *BOA, Cevdet Askeriye*, nr. 15838. Belgede şöyle denilmektedir."iki senedenberi İrad-ı Cedid-i hümayun tarafından matlûb yedi bin kantar telin".
[210] *BOA, MAD*, 9582, s.110.
[211] Canik Muhasallığı 1712'de malikâne haline getirilmiştir. Geniş bilgi için bkz. Şahin, *The Rise and Fall of An Âyan Family,* s. 105.
[212] M.Emin Yolalıcı eserinde, Canik Sancağı'nın 1760 yılında muhassıllığa dönüştürüldüğünü belirtmektedir. Hâlbuki 1737'de Fatsalı Ahmed Ağa'nın muhassıl olarak anılması daha erken devirlerde sancağın muhassıllığa dönüştürüldüğünü göstermektedir. Geniş bilgi için bkz. Yolalıcı, *XIX. Yüzyılda Canik*, s.14.
[213] *BOA, Cevdet Zaptiye*, nr. 1155; Ankara'ya sürgün edilmesi sırasında Canik Muhassıllığı Üçüncüzâde Ömer Paşa ve kardeşi Osman Bey'e 1/2 oranında verilmiştir. Şahin, *The Rise and Fall of An Ayan Family,* s. 234.
[214] *BOA. Cevdet Dâhiliye*, nr. 7522.
[215] Şahin, *The Rise and Fall of An Âyan Family,* s. 106.

öldürülmüştür. Bunun üzerine, muhassıllık oğulları Canikli Süleyman Bey ve Ali Beylere 2/1 oranında payla verilmiştir.[216]

1753 tarihinde Canikli Süleyman ve Ali Bey "berûce malikâne iştiraken Canik muhassılları" olarak görülmektedir.[217] 1764 yılında Süleyman Paşa'nın köylülere karşı kötü davranışlarından dolayı hissesi iptal edilince, aynı yıl Ali Bey tek başına muhassıllığa sahip oldu.[218] 1776'ya kadar, tek başına muhassıllık hissesini elinde bulunduran Canikli Ali Paşa, bu tarihte 1/4 hissesini oğlu Battal Hüseyin Bey'e terk etmiştir.[219] İki yıl sonra Battal Hüseyin Bey 1/2 hisseye sahip olmuş, baba oğlun bu hâkimiyeti 1779'da Kırım'a firarlarına kadar devam etmiştir.[220] Firarlarından sonra Canik Muhassıllığı Kaptan-ı Derya Gazi Hasan Paşaya verilmiş, Canikli Ali Paşanın 1781'de Canik'e geri dönmesinden sonra, muhassıllık tekrar kendisine iade edilmiştir.[221] Ölene kadar Canik Muhassıllığı, oğlu Battal Hüseyin(1/2) ve Süleyman Paşanın oğlu Sadullah Bey (1/4) arasında bölüşüldü.

1785'te Ali Paşa'nın ölümünden sonra Battal Paşa ve Sadullah Bey 1/4 oranında hisseleri bölüştüler ve Ali Paşa'nın hissesi, Battal Paşa'nın oğlu Hayrettin Bey'e geçti.[222] Sadullah Bey ölünce, muhassıllığa tek başına Battal Hüseyin hâkim olmuş, kısa süre sonra Battal Hüseyin Paşa 3/4 hissesini yeniden oğlu Hayreddin Paşaya devretmiştir.[223] Hayrettin Paşa, devletin arzu ettiği geliri elde edemediğinden, bu dönemde sancak merkezden atanan muhassıllarca idare edilmeye çalışılmıştır.[224] Battal Hüseyin Paşa, affedilip Rusya'dan geri dönünce yeniden Canik muhassıllığını ele geçirmiş ve 1801 'de ölene kadar elinde tutmuştur. En son olarak Canikli ailesinden, babasının ölümünden sonra, Mahmud

---

[216] *BOA, Cevdet Zaptiye*, nr. 1155.
[217] *BOA, Cevdet Dâhiliye*, nr. 7522; *BOA, Cevdet Adliye*, nr. 3259.
[218] *BOA, MAD*, 9570, s.106-107; *BOA, Cevdet Dâhiliye*, nr.12094; *BOA, TAD*, c.2, s. 60- 61, h.1.
[219] *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 2241.
[220] *BOA, MAD*, 9570, s.106-107.
[221] *BOA, MAD*, 9570, s.106-107; Canik hanedanının merkezle ilişkilerini bozduğu dönemlerde Canik Muhassıllığının başka kişilere verildiği dikkati çekmektedir. 1792 yılında Canik Muhassılı "Serbevvabin-i dergâh-ı âli Osman Ağa"dır. *BOA, D, BŞM, MHF*, Dos: 95, Göm:136; 1782 senesinden önce de Mehmed Emin Bey Canik Muhassılı bulunmaktadır. Mehmed Emin Bey'in Caniklizâdelerin damadı olması dikkat çekmektedir. *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 29134; *BOA, D, BŞM, MHF*, Dos: 67, Göm:71.
[222] *BOA, MAD*, 9570, s. 106-107. Hayrettin Bey yarım hisse için 55000 kuruş muaccele ödemiştir.
[223] *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 2241; *BOA, Cevdet Askeriye*, nr. 15025; *BOA, HH*, nr. 8663; *BOA, Cevdet Askeriye*, nr. 5035. Hayreddin Bey'den Soğucak için asker tanzim etmesi istenmektedir.
[224] *BOA, HH*, nr. 11204. Canik muhassıllığının bir süre için idare şekli ve muhassılının kim olacağı düşünülmüştür. Battal Bey'in Ünye'deki oğlu Ali Beyin muhassıl olması da düşünüldü.

Tayyar Paşa 1802'de Canik Muhassılı olmuş, [225] kendisi 1808 yılında öldürülünce, muhassıllık bir süre bölgeye gönderilen Yusuf Ziya Paşa'ya ihale olunmuş,[226] ondan sonra ise merkezî hükümet tarafından Hazinedarzâde Süleyman Paşa, Canik muhassılı atanmıştır.[227]

Aile bundan sonra Canik Muhassıllığı gibi hanedanlığı da kaybetmiştir. Yeni bir ailenin bölgede kesin hâkimiyet kurması ve ekonomik kaynakları ele geçirmesi, ancak merkezî hükümetin Canikli ailesini bertaraf edebilmesiyle mümkün olabilmiştir.

3.1.2.1.2. Amasya Sancağında hâkimiyet kurulması

Aile, Canik Muhassıllığını ele geçirdikten sonra siyasî gücüne paralel olarak ekonomik gücünü de çevre topraklara doğru genişletmeye başlamıştır. Klasik Osmanlı düzeninde tımara sahip sipahiye, başarısından dolayı daha büyük tımar tevcihatı yapıldığı gibi, âyan ailelerinin başarılı olması durumunda, komşu topraklar üstünde çeşitli adlar altında tevcihatlar yapılarak, ekonomik gücü artırılıyordu. Yani, ekonomik gücünün artması, siyasî başarısıyla doğru orantılıydı. Her âyan ailesinde olduğu gibi Canikli ailesinde de en üst idareciler, konumları itibarıyla yükselmeye elverişli ikinci sınıf yöneticilikleri, kendi ailelerinden kişilere verdirmeyi sağlıyorlardı. Devlet doğal olarak bu kişilere görevler veriyor, başarılı olması durumunda da bir üst makama atamasını sağlıyordu. Bu görevlerden en önemlisi mütesellimlik idi.

XVII. yüzyılda görülen mütesellimlik görevi, XVIII. yüzyılda çok yaygınlaşmış ve vekillikle mütesellim idaresinde iş görmek âdeti, devlet yönetiminde iyice yer etmişti. Mütesellim tayinini vali buyuruldu ile kadılara, kethüda yerlerine, yeniçeri serdarlarına, âyan-ı vilayete ve iş erlerine duyururdu. Mütesellim, çoğunlukla vekil tayin eden kişinin seçimi ile tespit edilir, merkez bu kişiyi genellikle onaylardı.[228] İşte, ailelerin hanedanlaşmasını sağlayan noktalardan birisi de budur.

---

[225] *BOA, MAD*, 9750, s.116; Şakir Şevket, *Trabzon Tarihi*, I, s.220; *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 21576.
[226] *BOA, HH*, nr. 4053.
[227] *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 6146; *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 21576; *BOA, MAD*, 9582, s.112.
[228] Mütesellimlerin eşkıyaları ortadan kaldırmak, mutasarrıfa ait olan vergileri toplamak, ahaliyi zulümden korumak ve asker temin etmek gibi görevleri vardı. Bu görevlerde göstermektedir ki,

Canikli ailesinden mütesellimlik görevini ilk elde eden kişi, Süleyman Bey olmuştur. Babası Fatsalı Ahmed Ağa, Canik Muhassılı iken Süleyman Bey de babasının vekil tayiniyle Ünye Mütesellimliği yapıyordu.[229]

Ailenin hanedanlaşmasını sağlayan Ali Bey, tek başına Canik Muhassılı olduktan sonra 1763 senesinde Karahisar-ı Şarki Voyvodalığı[230] Karahisar-ı Şarki maden eminliğini iltizam yoluyla üzerine almıştır. Bölgenin hanedanlarından Dizdaroğlu ve Kadıoğlu gibi ailelerin Espiye ve Gümüşhane madenlerine müdahaleleri sonucu, madenlerin zarar görmesi ve tahrip edilmesi üzerine, Canik Muhassılı Ali Bey'e bu görevler, asayişi yeniden sağlamak üzere tercihli olarak verilmiştir.[231]

1767'de Trabzon Mutasarrıfı, ertesi yıl ise hazeriye ve seferiye vergilerinin toplanması göreviyle Amasya Mutasarrıfı olarak atanmıştır.[232] Amasya Sancağı'nın mutasarrıflar için geliri "imdad-ı hazeriyyesi" üç bin guruş" ve "imdad-ı seferiyesi" de on altı buçuk kese(8250 kuruş) idi. Bu vergiler XVIII. yüzyılın sonuna kadar aynı kalmıştır.[233] Sancak 1772 yılında da Ali Paşa'ya malikâne olarak tevcih edilmiştir.[234]

1774 yılında Ali Paşa Amasya Sancağının idaresiyle meşgul olmak üzere büyük oğlu Battal Hüseyin Bey'i Amasya Mütesellimi olarak atadı. Amasya Sancağının malikâne şeklinde Ali Paşa'ya verilmesinden sonra, bölgedeki Cebbarzâde-Caniklizâde mücadelesi iyice belirginleşmeye başlamıştır. Amasya Mütesellimi tayin edilen Battal Hüseyin Paşa'nın zalimce idaresi ve Çapanoğlunun da halkı teşvik etmesi sonucu, halk Battal Paşa'yı İstanbul'a şikâyet etti. Ali Paşa,

---

mütesellimlik siyasî gücü artırmaya müsait bir mevki ve görevdi. Ayrıca ekonomik güçleri de artıyordu. Geniş bilgi için bkz. Özkaya, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları*, ss.196-197.

[229] Akyol, *Bütün Yönleriyle Samsun*, s.33; Aileden başka mütesellimlik yapanlarda çıkmıştır. "Canikli Süleyman Paşazâde Mehmed Paşazâde Mir Ahmed Bey" 1794 senesinde Fatsa Mütesellimliği görevinde bulunuyordu. *BOA, A, DVN, MHM*, 200, h.409.

[230] Devlet tarafından iltizama verilen bir yerin vergilerini toplamaya memur edilmiş kimseler ile vezirlerin kendi haslarının yıllık gelirini tahsil için vazifelendirdikleri kimselere voyvoda denirdi. Geniş bilgi için bkz. Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lûgatı,* s.359; Çadırcı, *Tazminat Döneminde Anadolu,* ss.29-35; Özkaya, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları*, ss. 200-204; Emin, devlet teşkilatında muhtelif cins memuriyetlere has bir unvan olarak kullanılmıştır. Maden emini ise genellikle merkez tarafından doğrudan işletilen madenlerin başına tayin edilen görevlilere denirdi. Geniş bilgi için bkz. Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lûgatı,*, s. 97.

[231] *BOA, Cevdet Dâhiliye*, nr. 12094; *BOA, TAD*, c.2, s. 60-61, h.1.

[232] *BOA, MAD*, 3194, s. 483.

[233] *BOA, Cevdet Adliye*, nr. 5061; *BOA, D, BŞM, MHF*, 87/101.

[234] *BOA, Cevdet Dâhiliye*, nr. 16775; 1776 tarihinde de Ali Paşa'nın üzerinde malikâne olarak gözükmektedir. *BOA, Cevdet Adliye*, nr. 5061; *BOA, Cevdet Dâhiliye*, nr. 12500.

sorunu çözmek için, Battal Bey'i azletmiş, yerine diğer oğlu Mikdad Ahmed Bey'i Mart 1775'te Amasya Mütesellimi tayin etmiştir.[235] Aynı yıl, yarı hissesini de kendisine devretmiştir.[236] Ali Paşa'nın 1781'de Cebarzâdelere karşı mücadeleyi kaybederek Kırım'a kaçmasından sonra, bütün malları müsadere edildiği gibi Amasya Sancağı da elinden alınmıştır.[237]

Ali Paşanın 1781 yılında af edilmesinden sonra, Mikdad Ahmed Paşa'ya yeniden "ber vech-i arpalık" Amasya Mutasarrıflığı verildi.[238] Mikdad Ahmed Paşa bir süreliğine oğlu Hasan Bey'i Amasya Mütesellimliğine atadı.[239] Amasya Mutasarrıflığı, ailenin tekrar isyanı sırasında elden çıkmıştır.

3.1.2.1.3. Karahisar-ı Şarki Sancağında hâkimiyet kurulması

Ailenin bölgeye girişi, çok erken tarihlere rastlamaktadır. Canik Muhassılı Ali Bey, 1763 senesinde Karahisar-ı Şarki Voyvodalığı ile Karahisar-ı Şarki maden eminliğini iltizamen üzerine almıştır.[240] Bölgeye girişten sonra bu hâkimiyet artarak devam etmiştir. Ali Paşa'nın gayretleriyle 1776 yılında oğlu Battal Hüseyin Bey'e malikâne suretiyle Karahisar-ı Şarki hassı Voyvodalığı verilmiş[241] ve hâkimiyeti ailenin ilk isyanına kadar devam etmiştir. 1777 yılında ise Canikli Ali Paşa Gümüşhane mukataası emanetine atanmıştır.[242]

Ailenin sancak üzerindeki hâkimiyeti Ali Paşa'nın 1781'de affından sonra da devam etti. Karahisar-ı Şarki Sancağı, yarı hissesi Battal Hüseyin ve diğer yarısı ise Tayyar Mahmud Bey ve Seyyid Ali Bey üzerinde olmak üzere, malikâne şeklinde ailenin elinde bulunmaya devam ediyordu.[243]

Battal Hüseyin Paşa'nın 1790'da Rusya'ya firarından sonra, üzerindeki yarı hissesi oğlu Hayrettin Paşa'ya geçmişti.[244] 1791 senesinde Karahisar-ı Şarki Mukataası yirmi bin kuruştan yirmi beş bin kuruşa çıkartılarak aile dışından birine verilmiştir.[245] 1792 tarihinde 150 bin kuruş değerindeki Karahisar-ı Şarki

---

[235] Karagöz, *Canikli Ali Paşa*, ss.18-19.
[236] Şahin, *The Rise and Fall of An Âyan Family,* s. 124.
[237] *BOA, Cevdet Adliye*, nr. 4607.
[238] *BOA, Cevdet Dâhiliye*, nr. 15707; *BOA, Cevdet Dâhiliye*, nr. 7161.
[239] *BOA, HH*, nr. 7853.
[240] *BOA, Cevdet Dâhiliye*, nr. 12094; *BOA. TAD*, c.2, s. 60-61, h.1.
[241] Özkaya, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları*, s. 490.
[242] *TŞS*, 2005 /119, s. 84.
[243] *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 2241.
[244] *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 2241; *BOA, HH*, nr. 10216; *BOA, HH*, nr. 10181.
[245] *BOA, Cevdet Askeriye*, nr. 7975.

mukataasının nısıf hissesi altı yüz kese akçe muaccele ile hala Hayrettin Paşa'nın üzerinde görünmektedir.[246] Hayrettin Paşa Canik ve Karahisar-ı Şarkiye malikâne şeklinde sahip olmuştur.[247]

Battal Paşa'nın affından sonra, ailenin Canik ve Karahisar-ı Şarki Sancağı üzerindeki nüfuzu yeniden artmaya başladı. 1799-1800 tarihinde "Asl-ı bedel-i iltizam-ı mukataa-i nefs-i Karahisar-ı Şarki ve tevabina der liva-i Karahisar-ı Şarki maa avarız-ı bedel-i mezbur" Battal ve Tayyar Paşalara 15000 kuruş muaccele ve yıllık 45980 kuruş değer karşılığında malikâne olarak ihale edildi.[248] Mahmut Tayyar Paşa'nın babasının ölümünden sonra da 1/3 payla Tirebolu ve 1/2 payla Karahisar-ı Şarki Mukataasındaki hâkimiyeti devam etmiştir.[249] Bunlara ek olarak "Karahisar-ı Şarki Şabhane mukataası"da Mahmud Tayyar Paşa'nın uhdesinde idi.[250] Merkeze karşı isyan etmesi ve Çapanoğluna yenilmesinden sonra, atalarının başına gelen kendi başına da gelmiş ve "Hazine-i Tersane-i Amire"ce mukataa üzerinden alınarak, o sene geçici olarak Yusuf Ziya Paşa'nın idaresine devredilmiştir. Bu devrede mukataanın yaklaşık değeri 54980 kuruş idi. 1807'de affedilmesinden sonra, Karahisar-ı Şarki Sancağı'nı kısa bir süre için yeniden elde etmiştir.[251] Tirebolu Mukataası, çok değerli olduğundan genellikle etrafında yer alan orta büyüklükteki âyanların müdahalesi çok sık rastlanan bir durumdu. "Derebeylerinin eşrarı ve eşrarı-ı ekseri kaza-i mezbur etrafında olduğundan daima ol havalide cenk ve cidal eksik" olmadığından, bu mukataanın vezir unvanına sahip güçlü valilere verilmesine dikkat edilmiştir. Bundaki maksat; güçlü siyasî kişilikler yoluyla derebeylerin mukataaya müdahalelerine engel olmaktı.[252] Bu sebepler dolayısıyla Tayyar Mahmud Paşa'ya ihale edilmiştir.

3.1.2.1.4. Nüfuz sahasının Kastamonu Sancağına yayılması

1777-79 yılında Canikli Ali Paşa Kastamonu Sancağı'nı kontrol altına aldığında nüfuz sahasını, Karadenizin kuzeyinden Orta Anadolu'nun içlerine kadar

---

[246] *BOA, MAD*, 9745, s.397, h.1.
[247] *BOA, HH*, nr. 3258.
[248] *BOA, MAD*, 9582, s.113.
[249] *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 6146; *BOA, HH*, nr. 3228.
[250] *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 31596.
[251] *BOA, MAD*, 9582, s.113.
[252] *BOA, HH*, nr. 4072 /F.

genişletmiş oldu.[253] Ali Paşa, Kavaklı Ali'yi Kastamonu Mütesellimi olarak atadı.[254] Sancak üzerindeki hâkimiyeti bu tarihte olmuşsa da, bölgedeki ekonomik faaliyetler daha erken tarihlerde başlamıştır. Zaten Kastamonu Sancağı, ailenin asıl çıkış yeri olan Canik'e çok da uzak değildi. Battal Hüseyin Bey, Ali Paşa'nın Gürcistan Seferi sırasında, Kastamonu askerlerini cepheye götürmek üzere sürücü tayin edilmiştir. Bu durum, ailenin sancaktaki siyasî ve ekonomik gücünün gittikçe kökleşmeye başladığını gösterir.[255] 1771'de "bedel-i iltizam-ı mukataa-i Çeltük-ı enhar-ı Kıraç" mukataasını yaklaşık 2000 kuruşa, ertesi yıl da "mukataa-i çeltük-ı enhar-ı Boyabad ve tevabina der liva-i Kastamonu" mukataasını ele geçirdi.[256]

Tayyar Paşa, babasının ölümünden sonra bölge üzerindeki hâkimiyetini artırarak devam ettirmiştir. Kastamonu'ya Battal Bey tarafından bir vekil tayin edilmiş, bir süre "hasha-i Kastamonu mukataası" bu vekil aracılığıyla idare edilmiştir.[257]

3.1.2.1.5. Tokat Voyvodalığı

Caniklizâdelerin idaresinde ve nüfuzunda yeralan diğer bir yer Tokat idi. Daha Ali Paşa zamanında Tokat Voyvodalığı Caniklizâdelerin eline geçmişti.[258] Belgelerde "mukataat-ı Tokat" olarak geçen bu birimin vergi gelirlerini toplama görevi Ali Paşa'ya verilmiş, ondan sonra oğlu Battal Hüseyin de aynı görevi yerine getirmiştir.[259] Aile, Ali Paşa'nın son senelerinde Tokat Voyvodalığını yine aynı şehirde ortaya çıkan Katırzâde Bekir Bey'e kaptırmıştır.[260]

Tayyar Mahmud Paşa, 5100 kuruşa Tokat Voyvodalığı sınırındaki Niksar Mukataasını elde etmiştir.[261] Battal Paşa, 1792 yılında yedi yüz elli kuruş hâsılatı olan "bec bazar mukataası"nı da üzerine almıştır.[262] 1805 yılında, Tokat Voyvodası İlbaşıoğlu gözükmektedir.[263]

---

[253] Şahin, *The Rise and Fall of An Âyan Family*, s. 134.
[254] *BOA, Cevdet Dâhiliye*, nr. 8278; *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 29133.
[255] *TŞS*, 2020/134, s. 52; Karagöz, *Canikli Ali Paşa*, s. 47.
[256] *BOA, D, BŞM*, 4043, s. 13,37,39.
[257] *BOA, HH*, nr. 3448.
[258] Özkaya, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları*, s. 485.
[259] *BOA, D, BŞM*, 4043, s. 38,39,43.
[260] *BOA, HH*, nr. 1322.
[261] *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 2241.
[262] *BOA, HH*, nr. 8627.
[263] *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 31596.

3.1.2.1.6. Sivas Eyaletinde nüfuz kurulması

Kars ve Kırım cephelerinde başarılı olan Canikli Ali Paşa'ya 1777 yılında Sivas Eyaleti verilmiş, 1778 yılında ise oğlu Mikdad Ahmed Paşa, Sivas Kaymakamı olmuştur.[264] Ali Paşa'ya bazı ekonomik imkânlarda verildi. Sefer masraflarını karşılaması için Sivas Eyaleti seferiye vergisi ve Erzurum Hazariye vergisi iki kat artırılarak kendisine verildi.[265] Barış zamanı Erzurum hazariyyesi, 1784 yılında, Ali Paşa için 27.500 kuruştan 55.000 kuruşa artırılmıştı.[266] Ali Paşanın oğlu Battal Hüseyin Bey, "Sivas seferiyyesi"ne ek olarak, "Sivas Eyaleti avarızı ve Cebelü bedeliyesi ve Menzilciyan avarızı"nı da topluyordu. Bu vergilere ek olarak Erbaa, Niksar, Karakuş, Sivas ve Amasya avarız vergileri ile 1778 yılı Canik, Amasya, Sivas Cebelü bedeliyesi, aynı zamanda da, 1778 yılı Merfizon, Havza, Lâdik, Amasya Menzilciyan avarızları, Bolu Avarız ve Cebelü bedeliyyesiyle 1778 senesi "Eyalet-i Maraş ve Karaman cizye"si de Canikli Ali Paşanın üzerinde bulunuyordu.[267] Ailenin Canik'ten sonra ikinci olarak hâkimiyet kurduğu eyalet merkezi Trabzon çevresinde de ekonomik faaliyetleri vardı.1777 senesinde "Trabzon ve tevabii kefere ve Yahudi Cizyesi"ni toplama hakkı verildi.[268] Bu mukataanın ihalesi Ali Paşa'ya verilmiş o da vergi gelirlerinin toplanması vazifesiyle Alaybeyi Şatırzâde Ömer Bey ve İbrahim Bey'i görevlendirmişti. 1779 tarihinde Ali Paşa'ya Trabzon seferiye ve hazeriyyesini toplama hakkı da verilmiştir.[269] Trabzon Seferiyyesi 1789 senesinde Battal Paşa'ya verildi. Bu sırada Trabzon Seferiyyesi 80 kese akçe ediyordu.[270] 1783 senesinde Battal Hüseyin Paşa 5000 kuruş muaccele vererek malikâne şeklinde "tımarha-i mustahfazan-ı kala-i Bedreme mukataası"nı tasarruf etmiştir.[271] Bu mukataanın gelirleri, Ali Bey'in ölümünden sonra Battal Bey tarafından toplanmaya başlandı.

Battal Bey'in ölümünden sonra bir süre Canik, Karahisar-ı Şarki ve Tirebolu mukataaları "mahlûl" kalmış, 1805 tarihinde Tayyar Mahmud Paşa'nın

---

[264] Karagöz, *Canikli Ali Paşa*, s. 26.
[265] *BOA, HH*, nr. 1321; *BOA, HH*, nr. 1322.
[266] *BOA, HH*, nr. 1322.
[267] *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 27435. Belgede yeralan kayıtlar şunlardır; "Cebelü-ı Eyalet-i Sivas, Eyalet-i Maraş ve Karaman, Avarız-ı Sivas".
[268] *TŞS*, 2005 /119, s.86.
[269] *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 22553. Ali Paşa'nın firar etmesi üzerine kethüdası Abdullah'dan geri kalan meblağ tahsil edilmiştir.
[270] *BOA, Cevdet Dâhiliye*, nr. 7341.
[271] *TŞS*, 2009 /123, s. 67.

2000 kuruş eklenerek malikâne şeklinde kendisine tevcihi konusundaki ısrarlı müracaatlarına rağmen kendisine verilmemiş, hatta Tirebolu mukataası, Gümüşhaneye ilhak edilmiştir. Tayyar Paşa'nın bölgede güçlü bir vezirin hâkimiyet kurmasının eşkıyalık olaylarına engel olacağını teklif etmesi dikkati çekmektedir. Ailenin önde gelen temsilcisi Tayyar Paşa zamanında, Osmanlı vergi sisteminde bazı değişiklikler yapılarak "bedeliye-i asker" toplanmaya başlanmıştır. Tayyar Mahmud Paşa'nın Rumeli'deki eşkıyaları tedibi esnasında masraflarını karşılamak üzere, 1802 yılına ait 89250 kuruş değerindeki Trabzon, 552250 kuruş değerindeki Canik, 38250 kuruş değerindeki Karahisar-ı Şarki, 8500 kuruş değerinde Niksar ve 60000 kuruş değerinde Kastamonu "seferiye bedeliyyeleri" tahsis edilmiş ve bu miktarlar tımar ve zeamet sahiplerinden toplanmıştır.[272]

3.1.2.2. Ailenin iltizam faaliyetleri

Aile mensuplarının ölümlerinden sonra hükümet, mallarını müsadere etmek amacıyla birçok kez defter tanzim ettirmiştir. Bu muhallefat kayıtlarında, eşya, para, emlak, hayvan, çiftlik, iltizam, malikâne ve mukatalar hakkında ayrıntılı bilgiler mevcuttur. Bunlardan başka, maliye kayıtlarında Caniklizâdelerin iltizam ve mukataat kayıtlarına bol şekilde rastlanmaktadır.

Aile üyelerinin çeşitli zamanlarda isyan etmelerine karşın, mültezimlik hakkı ve idarecilik görevi, aileden diğer kişilere verilmiştir. Canikli Ali Paşa, Battal Hüseyin Paşa ve Mahmud Tayyar Paşa gibi aile mensuplarının isyanlarında, çoğu zaman Canik çevresinde bulunan ailenin diğer kişilerine idarecilik verilmiş, hatta firar edenin oğluna dahi verildiği olmuştur. İsyan sırasında iltizam ve mukataanın mahlûl kalması veya karışıklık çıkması durumunda kısa bir süre mukataalar aynı aileden kişilere verilmemiş; ancak bu durumlar uzun sürmemiştir.[273] Hazine-i Âmire, Darphane ve İrad-ı Cedid hazineleri tarafından iltizama verilen tımar,[274] zeamet, çiftlik, mukataat ve iltizamları gösteren bir tabloda, Caniklizâdelerin nüfuz kurdukları Orta ve Doğu Karadenizdeki alanlarda, özellikle büyük mukataaları iltizam altında tuttukları görülmektedir (Bkz. Tablo. 8). Genellikle küçükleri ise orta veya düşük seviyedeki âyanların tasarrufunda bulunuyordu. Battal Hüseyin

---

[272] *BOA, HH*, nr. 4072/F.
[273] *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 23951; Canik muhassıllığı 1789 senesinde Elhac Osman Ağa'ya verilmiştir. *BOA, Cevdet Dâhiliye*, nr. 4821; *BOA, HH*, nr. 8627; *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 2241.
[274] *TŞS*, 2020/134, s.52.

Paşa'nın kethüdası Lütfullah Ağa, Kethüda Abdullah Ağa ve Kara Mustafa gibi kişiler Caniklizâdelerin hâkim olduğu yerlerde iltizam faaliyetlerinde bulunmuşlardır.[275] Büyük gelire sahip mukataalar, Canikli Ali Paşa zamanında ailenin eline geçmiş, Mahmud Tayyar Paşa'nın öldürülmesine kadar da silsile şeklinde devam etmiştir. Canikli Ali Paşa'nın ölümünden sonra mukataaların çoğu, Battal Hüseyin Paşa ve Mikdad Ahmed Paşa'ya[276] ondan sonra da Tayyar Mahmud Paşa'ya geçmiştir.[277] Aile mensupları başkası adına malikâne işletmemiş, kendileri bizzat malikâneye sahip olarak idare etmişler; hatta bunların işletmeciliğini nüfuzu altındaki âyan ve eşraftan kişilere de havale etmişlerdir.

Birçok mukataalar, aile tarafından hisseler halinde tasarruf ediliyordu.[278] Diğer taraftan devletin denetimi altında bulunan mukataaları doğrudan doğruya Caniklizâdelerin idare ettiği de olmuştur. Bu mukataların iltizam bedelleri de Caniklizâdeler tarafından tahsil edilip İstanbul'a gönderilmiştir. 1776 senesinde Canikli Ali Paşa, Gümüşhane Mukataası eminliğine atanmıştır. Genellikle mukataanın "mahlûl" olması, istenilen düzeyde gelir elde edilememesi eşkıyaların aşırı müdahalesi ve eşkıyalık olaylarının artması gibi durumlarda, hazine tarafından mukataayı işletmek üzere kendisini ispatlamış dirayetli bir kişi, emin olarak atanırdı. Eminin görevi; mukatayı devlet adına işletmek ve mukataanın her türlü işleriydi.[279] Canikli Ali Paşa daha erken tarihte de Karahisar-ı Şarki Voyvodalığı ile Gümüşhane Maden Eminliği görevinde bulunmuştur.[280] Ailenin iltizam ettiği yerler incelendiğinde, Canik dışında Kastamonu, Sivas, Amasya, Trabzon ve Karahisar-ı Şarki gibi yerlerde ekonomik faaliyetlerde bulundukları anlaşılmaktadır.[281]

Aile, elinde bulundurduğu bazı mukataaların vergilerini toplama görevini kendi adamları olan bazı yerel âyanlara havale etmiştir. 1777 senesi "Trabzon ve

---

[275] *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 2241.
[276] *BOA, HH*, nr. 4072/F.
[277] *TŞS*, 2020/134, s.52; Belgede şöyle denilmektedir. "Canik ve Karahisar-ı Şarki Sancakları bervech-i malikâne ve Kastamonu Sancağı dahi İrad-ı Cedid-i hümayun tarafından Erzurum Valisi Battal Elhac Hüseyin Paşanın uhdesinde iken mütevveffay-ı müşarün ileyhin oğlu Mahmud Tayyar Paşa teala iclale tevcih". *BOA, MAD*, 9745, s. 397, h.1; *BOA, HH*, nr. 10181; *BOA, HH*, nr. 10216
[278] *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 10470.
[279] *TŞS*, 2005/119, s. 84.
[280] *BOA, TAD*, c.2, s. 60-61, h.1; *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 11704; *BOA. Cevdet Maliye*, nr. 27716; *BOA, Cevdet Zaptiye*, nr. 4101.
[281] *TŞS*, 2005/119, s. 86.

tevabii kefere ve Yahudi cizyesi"ni toplama görevi, Trabzon âyanı Şatırzâde Miralay Ömer Ağa ve İbrahim Ağa'ya verilmiştir.[282] İltizam ve mukataaların başına mütesellimler de getirilmiştir. Küçük işletmelerin başlarına, genellikle idareciliğe daha yeni başlayan aileden genç kişiler getirilmesine karşın, Kastamonu Mütesellimliği gibi makamlara aile dışından Deli Ali gibi kişiler atanmıştır.[283] Samsun'daki iltizamların başına Hazinedarzâde Süleyman Paşa[284] ve Kavak Mütesellimi Ali Ağa,[285] Trabzon'da Sakaoğlu,[286] Trabzon Mütesellimi Kalcızâde ve Şatırzâde[287] ve Karahisar'da Halidzâde[288] getirilmiştir (Bkz. Tablo 9).

Ailenin üzerinde bulunan hisse miktarları, çok sık değişmektedir. "Canik Muhassıllığı mukataa"sının üç hissesi Battal Paşa'nın ve rub'u (1/4) hissesi oğlu Hayrettin Bey'in, "Karahisar-ı Şarki Mukata"sının yarı hissesi Battal Paşa ve diğer yarısı oğulları Tayyar Mahmud Bey ve Seyyid Ali Bey, "Tamarza Mukataası" Seyyid Ali Bey ve Mahmut Bey'in ve "nefs-i Niksar Mukataası" tek başına Tayyar Bey'in idi. Battal Paşa'nın isyanından sonra "Nefs-i Karahisar-ı Şarki Mukatası"nın yarı hissesi müzayede sonucu Hayreddin Bey'e geçmiş, "Canik Muhassıllığı'nın tamamı da yine kendisinde kalmıştır. Mikdad Paşa ve biraderi Mehmed Bey'in üzerinde malikâne şeklinde bulunan "Bedel-i Sancağı Amasya Mukataası" 1790 senesinde üzerlerinden alınmış ve Bican Sultan'a malikâne olarak verilmiştir. Mikdad Paşa'nın biraderi Mehmed Bey'in "Harameyn-i Şerifeyn Mukata"sına dâhil olan "Samsun ve tevabi Mukataası"na ait borcunu ödememesi üzerine, mukataa Canik Muhassılı tayin edilen Osman Ağa tarafından zaptedilmiştir.[289] Tablo 9'da bir kısım mukataanın hisse değerleri verilmiştir. Bu listeden iltizam ilişkileri ve ortaklık miktarları daha iyi anlaşılabilir.

Ulaştırma imkânlarının sınırlı, malî organizyon ve metodlarının yetersiz olduğu büyük bir devleti ayakta tutabilmenin yegâne yolu, ilk başta tımar sistemi olmuştu. Daha sonra, uzun süren savaşlar dolayısıyla masrafların artması ve aylıklı merkezî ordunun beslenmesi zarureti üzerine, ikinci bir sistem olarak

---

[282] *BOA, TAD*, c.2, s. 60-61, h.1; *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 11704.
[283] *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 29133.
[284] *BOA, MAD*, 9729, s.278. Hazinedarzâde Süleyman Ağa daha sonraki sülalenin kurucusudur.
[285] *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 24782.
[286] *BOA, DVN, MHM*, 200, h.409; *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 11704; *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 27716; *BOA, Cevdet Zaptiye*, nr. 4101.
[287] *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 1460; *BOA, MAD*, 9755, s. 153.
[288] *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 27716.
[289] *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 2241.

iltizam usulü, önemini gittikçe artırmaya başladı. İltizam usulu diye bilinen bu usulde, birbirine yakın bir kaç vergi kaynağı veya tımar ve zeametler birleştirilip ihaleye çıkarılıyordu. Yıllık nakdî gelir yekûnu üzerinden kıymetlendiriliyor ve mültezime mukataa adı altında tasarruf etmesi amacıyla veriliyordu. Özellikle Anadolu ve Rumeli'de sistemin işlemeye başlamasından kısa süre sonra, "bazı mahallerde vali ve muhassıl ve voyvodaların taht-ı iltizamlarına dâhil miri mukataatın ekseri rical-ı devlet ve âyan-ı vilayetlerden bazılarının" ellerine geçince ve iltizam süresi de kısa olunca, reayası gözetilmemiş ve çeşitli zararlar görmeye başlamışlardır. "Reaya ihtiyaçları olan malzemelerine iânet olunmamağla murabahacılardan akça aldıklarından beher sene ziyade olan ribhin edasına ziraat ve hasaretlerinin hâsılı vefa etmediğinden gayri deruhde edenler dahi zabt edeceği bir senedür deyü cem'i hâsılları için" çabaladıklarından sistem daha başlangıçta halk için zararlı olmaya başlamıştı. Bu zararları önlemek ve aynı zamanda "miri tenzil bulup beyt'ül mal-ı müslimine küll-i gadr olmağın ol makûle kadar mukataat-ı mal ve kalemiyyesini verdikten sonra ahire verilmeyip ve mutasarrıflar dahi ahire verilmeyeceği bilip imarıyla meşgul ve herhalde himayet ve riyaset etmeleriyle ahvalleri nizam bulup" gibi şartları yerine getirmek kaydıyla malikâne usulü, uygulanmaya başlanmıştır. Malikâne "mefrûz'ul- kalem ve maktu-ul-kıdem min küll'il vücûh serbest üzere" sahiplerine beratla veriliyordu. Dört taksitle ödenen vergiler ve iltizam bedellerini zamanında ödemek şartıyla malikâne elinden alınmıyordu. Malikâne sahibi hissesini başkasına "feragat ve kasrir eylemek istediğinde hüsn-ı rızasıyla feragatı hüccet-i şer'iyye olduktan sonra, yedlerine müceddeden berât-ı şerif" veriliyordu. Mültezim vefat ettiğinde karyesi miriye geçtiğinde "taraf-ı mediden müzayede ve rağabât-ı inkıtaından sonra, ahiren verdiği muacceleyi verir ise evvelen zukûruna (erkek çocuk) verilip olmadığı halde tekrar talibine hulul akçesini hazine-i amireye" ödemek şartıyla ihale edilirdi. Yani, ölen malikâne sahibinin yetişkin oğlu varsa, müzayede edildikten sonra müzayede de verilen en yüksek muacceleyi vermek şartı ile babasından mahlûl kalan mukatayı tercihli olarak satın alabilirdi.[290] Caniklizâdelerin aynı malikâneleri neden sülale boyu işletebildiği yukarıdaki bilgilerden daha iyi anlaşılabilmektedir. Muaccele miktarlarını istenen

[290] *TŞS*, 2009/123, s. 67.

miktarlarda veren aile mensupları, öncelikli olarak malikâneyi alıyorlardı. Sülale boyu aynı malikânelere sahip olmalarının sebebi de budur. Ailenin "hüsn-ı rızasıyla feragat" şeklinde ele geçirdikleri malikânelerde vardır. "Tımarha-i mustahfazât-ı Kala-i Bedreme Mukataası bervech-i mutasarrıf kişinin vekil-i şer'isi" olan Ebubekir Bin Osman tarafından "hüsn-ı rıza ve ihtiyar ve ferağ-ı mûteber-i malûm ve makbûz-ı mukabele" ile Battal Hüseyin Bey ve oğlu Hayrettin Bey'e verilmiştir. Battal Hüseyin Bey ve oğlu Hayrettin Bey beş bin kuruş muaccele ve "beher on kuruşta bir kuruş resm-i kasr-ı yed" gibi ücretleri hazine-i amireye yatırınca malikâne üzerlerine kaydedilmiştir. "Mumaileyh Battal Hüseyin Bey ve Hayreddin Bey zidehu mecdihi mukataa-i mezbûreyi bin yüz doksan yedi senesi Muharrem'ül haremi uhdesinden, mumaileyhin ferağından ve kasr-ı yedinden hayatta olduklarınca" tasarruf edebileceklerdi. Buna karşılık malikâneyi ele geçiren kişiler, "mahsulât ve rüsûmat ve kanûn-ı kadim ve ola geldiği üzere ahz ve kabz ve senevî malı olan meblağ-ı mezbûru beher sene hazine-i amireye eda ve kalemiyesini" vermek zorundaydı. Vergisini zamanında ödemeyen kişilerin ellerinden mukataalar alınırdı.

Devlet, mukataya yeni bir vergi kaynağının eklenmesi veya vergi nispetinin yükseltilmesi gibi hallerde malikâne sahibinin de rızasını alarak, belirli hadler dâhilinde zamlar yapabiliyordu.[291] "Mukataat-ı hâsılât-ı Kendir kazaha-i Irak ve Sonisa ve Taşabâd der Eyalet-i Sivas ki kaza-i Erbaa" ya 2000 kuruşa 250 zam, "Mukataat-ı Gedik tımarha-i mustahfazan-ı Kal'a-i Bedreme der liva-i Trabzon maa avarız ve bedel-i kaza-i Kürtün"e 2479 kuruşa 250 zam, Tokat Voyvodalığına bağlı "mukataat-ı Tahmis-i Kahve der kaza-i Amasya"ya 60 kuruşa 25 kuruş zam, "muhassıllık-ı Canik maa avarız"a 1000 kuruşa 350 kuruş zam, aynı mukataanın "Mal-i Miri ve Kalemiyesi"ne 15716 kuruşa 3500 kuruş zam, "mukataat-ı nefs-i Karahisar-ı Şarki"ye 45980 kuruşa 3000 kuruş zam, aynı mukataanın "Kalemiyye ve Harec-i aklam"ına 13480 kuruşa 3000 kuruş zam, "hasha-i Amasya ve tevabii mukatası"na 948 kuruşa 150 kuruş zam yapılmıştır.[292] Bütün bu oranlar incelendiğinde % 8, 10, 2, 4, 6, 15, 6 gibi oranlarda artırıldığı görülür. En fazla artış %15 ile "Nefs-i Karahisar-ı Şarki Mukataası"nda

[291] *TŞS*, 2009/123, s. 67; İltizam ve malikâne hakkında geniş bir değerlendirme için bkz. Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul 2000, ss. 100-115.
[292] *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 10470.

yapılmıştır. [293] Bu artış miktarları diğer araştırmacıların verdiği artış miktarlarıyla tamamen uygun düşmektedir. Mehmet Genç, 1750-1800 yılları arasında yıllık vergi meblağlarındaki 50 yıllık artış ortalamasının %12 kadar olduğunu belirtmektedir. Bu zamlar "mal"(yıllık nakdî vergi) üzerinden yapılmıştır. Satış muamelesi sırasında ihalede ortaya çıkan malikâneci, devlete her yıl ödeyeceği ve hazine defterlerinde "mal" adı altında kayıtlı görünen bu yıllık vergiden hariç muaccele olarak peşin meblağ ödemek zorundadır.[294]

Tablo 8'de muaccele sütununda yer alan rakamlar, hizalarında kayıtlı bulunan mukataanın piyasadaki satış değerini göstermektedir. Bu muaccele miktarları her zaman için mukataanın gerçek satış değerini ifade etmez. Bunların gerçek değerlerini bulmak için hisselerinin satış değerlerinin toplanması gerekir. Aileden kişiler genellikle 3-4 kişilik ortaklıklar kurarak malikânenin muaccele miktarını ödemişlerdir. Genellikle herhangi bir ortağın ölümü veya idamı üzerine, başka ortakları aralarına sokmadıkları ve malikânenin öncelikli olarak erkek evlada verilmesi kuralından yararlanarak, yeni hisseleri kendi üzerlerine aldıkları anlaşılmaktadır. Muaccele miktarları incelendiğinde bölgedeki en çok gelir getiren büyük malikâne-mukataaların ailenin elinde olduğu da görülür. Malikâne satışlarından sağlanan muaccele gelirine, aynı gelirin belirli nispetleri oranında diğer bazı kalemleri de eklemek lazımdır. Bütün malikâne sahiplerinden üzerlerinde kayıtlı bulunan mukataalara yatırmış oldukları muaccele değerinden ayrı olarak, "mal-i miri ve harc-ı aklam ve kalemiyye" gibi vergilerde tahsil ediliyordu.

Canikli Ali Paşa'nın ufak çiftliğe sahip has adamları da vardır. Has adamlarından Kavaklı Deli Ali'nin Amasya Sancağı'nda Merfizon havalisinde Bayat ve Kulay Çiftliği adında iki çiftliği vardır. Bu çiftliklerinde hınta, şi'r gibi tarım ürünleri ile kara sığır, öküz, malak, ganem ve keçi gibi hayvanlar ele geçirilmiştir. Bunlara ek olarak aynı yerin yakınlarında küçük tarlaları da vardır. Diğer adamı Molla Musa'nın Saray kazasında, içinde çeşitli tarım ürünleri ve hayvanların olduğu bir çiftliği vardır. Terziköyü adındaki bu çiftliği, Amasya

[293] Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet*, ss. 108-127. Yazar, malikane sahibinin satın aldığı mukataanın satış tarihinde devlete temin etmekte olduğu vergiden dolayı "mal" adıyla kayıtlı olduğunu açıklamaktadır. Yıllık nakdî vergiyi ve bu vergi oranının %5 ila 20 'si arasında değişen kalem v.s. harçlarını her üç taksitle aksatmadan ödemeği de taahhüt ettiğini belirtmektedir.
[294] Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet*, ss.100-115.

Mütesellimi Seyyid Abdullah Bey'den satın almıştır. Kendisi Canikli Ali Paşa ile isyan edince Molla Musa'nın bu çiftliği, yeniden Mütesellim Seyyid Abdullah Bey'e satılmaya çalışılmıştır. Satışa çıkarıldığında başka talibi ve ilgileneni olmadığı dikkat çekmektedir.[295] Ailenin Kavak Mütesellimliğini yapan Ali Ağa da Bayat ve Kulay adındaki iki çiftlik ile aynı zamanda ortakçı karyelere sahiptir. Devlet bu çiftlikleri ele geçirdikten sonra statüsünü aynen devam ettirmiş ve Canik Muhassılına "furuht" olmak üzere ihale olunmuştur.[296]

İşte Doğu ve Orta Karadeniz kesimlerindeki bu özellik, bölgenin büyük âyan ailelerinden Caniklizâdelerin sosyal ve iktisadî faaliyetlerine yön vermiştir. Ailenin ekonomik gelirleri şehirlerde imal edilen sanayi mamûlleri ile köylerdeki zirai mamüllere dayanmıyordu; ancak Doğu Karadeniz ayanının ekonomik faaliyetleriyle, hâkimiyetlerine destek sağladıkları anlaşılmaktadır.

3.1.2.3. Aileye yakın kişilerin üzerindeki mukataalar

Aile, bölgede geniş ekonomik ve siyasî faaliyetlerde bulunduğu sıralarda, yakın adamları da faal bir şekilde bu faaliyetlere katılmışlardır. Canikli ailesinin mukataalarını gösteren Tablo.9 ile Tablo.10 karşılaştırıldığında, bazı tespitler ortaya çıkar. Birinci sütunda aileyle yakın ilişkiler kuran kişilerin işledikleri mukataa ve malikânelerin adları kaydedilmiştir. Karşı sütunda malikâneyi işletenlerin adları ve aileyle yakınlık ve ilişki dereceleri belirtilmiştir. Tayyar Paşa'nın kethüdası Lütfullah Ağa, yine Tayyar Paşa'nın kethüdaları aynı zamanda Lütfullah Ağa'nın oğulları olan Ahmed ve Veli Ağa, Mahmud Tayyar Paşa'nın kethüdası Abdullah'ın oğlu Ali Ağa, Tayyar Paşa'nın Silahdarı Ali Ağa, Battal Hüseyin Paşa'nın akrabası Seyyid İbrahim'in oğlu Seyyid Süleyman Bey ve Tayyar Paşa'nın adamlarından Bafralı Mehmed Emin Ağa küçük mukataaları tasarruf faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Elde mevcut belgeler ailenin bertaraf edilmesi esnasında, has adamlarının da mallarının ve mukataalarının müsaderesi için verilen emir üzerine düzenlenmişlerdir. "Mal" olarak kaydedilen sütunda ödemek zorunda oldukları vergiler belirtilmiştir. Vergi miktarları, muaccele miktarlarının % 5-10'u arasındaki değerlerde değişmektedir. Son bölümde, Canikli ailesinin üzerine aldığı mukataaların karşılığı olarak ödedikleri muaccele

[295] *BOA, D, BŞM, MHF*, 65/26.
[296] *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 24782.

miktarları vardır. Muaccele miktarları elde edilen mukataa/malikânelerin bir derece büyüklüğünü de gösterdiğinden Tablo. 9 ile karşılaştırmak bazı bilgiler verebilir. Canikli ailesinin tasarruf ettikleri mukataaların değerleri, yakın adamlarının tasarruf ettiklerinden çok büyüktür. Ailenin uzun zaman kethüdalığını yapan Lütfullah Ağa'nın malikâne değerinin yüksek olduğu görülmektedir. Lütfullah Ağa, bu vaziyetiyle Canikli ailesinin bertaraf edilmesi durumunda yerine geçebilecek bir şahsiyet olarak gözükmektedir. Bu durumda bulunan iki şahsiyette daha sonra ortaya çıkmıştır. Ailenin bölükbaşılarından Engizli Ali ve Kara Mustafa adlı kişiler mukataa işletmeciliğine başlamışlar, aynı zamanda da bulundukları yerlerde ailenin işlerini görmüşlerdir. Bu yolla aile nezdinde itibar edindikleri ve bu itibar yoluyla çeşitli kolaylıklar sağladıkları varsayılabilir. Bunu daha sonraki hayatlarından çıkarmak mümkündür. Engizli Ali daha sonra Bafra âyanı olmuş ve Canikli Genç Mustafa Ağa isyanına katılmıştır. Kara Mustafa'nın da önemli bir konumda olduğu bu isyanda, kendisinin etkin roller üstlenmesinden anlaşılmaktadır.[297] Karşılaştırmalı ekonomik değerler merkezin siyasî tutumunun âyanın ekonomik gelişmesini etkilediği hususunda fikir vermektedir.

En yüksek muaccele miktarını 5000 kuruş ile Lütfullah Ağa ödemiş, diğer kişiler 3000, 1779, 1400, 410, 250 kuruş gibi düşük değerler vermişlerdir.[298] Bu alanda en ilgi çekici konu, küçük mukataalara mutasarrıf âyanlara hanedanlaşmış âyan ailelerinin bu faaliyetlerdeki yardımları ve özellikle de münasebetleridir.

3.1.2.4. Ailenin maiyetindeki kişilerle olan ekonomik ilişkileri

Caniklizâde ailesi mensupları siyasî faaliyetler yanında birçok mukataanın iltizam hakkını elde etmek suretiyle ekonomik faaliyetlerde de bulunmuşlardır. Ekonomik açıdan düşünüldüğünde, iltizam sistemi bir çeşit peşin iç istikraz mahiyetini taşıdığından, malikâne sahibi mültezimler değer karşılıklarını peşin ödemek zorundaydılar. İdarî bakımdan düşünüldüğünde ise, aile siyasî faaliyetlerle uğraştığından bu kadar geniş ve çok sayıdaki mukataaları idare etmek için çok sayıda sadık adama ihtiyacı vardı. İdarî sahada sorumlu olarak yerini alan bu kişiler, sarraf, hazinedâr, mütesellim ve kethüda gibi ünvanlar alarak âyanın

[297] *BOA, Cevdet Dâhiliye*, nr. 1610; *BOA, HH*, nr. 14115.
[298] *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 10470; *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 23951.

yakın adamlarını oluşturmuştur. Aile ile ilgili belgelerde, aile mensupları ile çeşitli ünvanlar taşıyan bu kişiler arasındaki ekonomik ilişkileri ortaya koyan mühim bilgiler mevcuttur.

XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda, iltizam hakkını elde etmek isteyen bir mültezimin herhangi bir sarrafı kefil göstermesi mecburiyeti bulunuyordu. Mukataat defterlerinde mukataanın kime iltizam verildiğine ait kayıtların sonunda sarrafların imzaları yer almaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nda sarrafların çoğunun gayr-i Müslim olduğu bu kayıtlardan anlaşılmaktadır. Diğer taraftan sarraflar sadece kefil olmakla kalmıyor, aynı zamanda peşin olarak ödenmesi gereken paraları mültezimlere ödünç olarak vererek iltizam sistemi içinde kârlarını elde ediyorlardı.[299] Tayyar Paşa'nın İstanbul'daki sarrafı olan Karabet'e muhtemelen mültezimlik işlerinden dolayı "bin keseden mütecaviz" borcu vardı. İstanbul sarrafları ile âyanların faaliyetlerini bu örnek daha iyi anlatmaktadır.[300] Sarraflar ile âyan aileleri arasındaki ilişkiler sadece bunlarla sınırlı kalmamıştır. Caniklizâdelerin yanında yer alan sarraflara ait kayıtlar, bu münasebetlere ışık tutmaktadır. Âyan ailelerinin mültezimlikle bağlantılı durumlarda münasebete geçtiği İstanbul'daki büyük sarraflar olması yanında, hâkim olduğu vilayette şahsî işlerde kullandığı küçük sarraflarda bulunuyordu.[301] Bu kişilere, belgelerde "bazergan"da deniliyordu. Çoğu kayıtlarda "sarraf" ve "bazergan" beraber kullanılmıştır.[302] "Bazergan", tüccar, tacir ve alış veriş eden esnaf demekti.[303] Mültezimlerin emrinde çalışan aynı anda birkaç sarraf da olabilirdi.[304] İncelenen belgelerin tamamı Canikli Ali Paşa ve Battal Hüseyin Paşa'nın şahsî sarraflık hizmetinde bulunmuş Sarraf Mıdırgıç'a aittir. Canikli Ali Paşa ve Battal Paşa'nın firarı esnasında onların yanında yer alınca, devlet pek rastlanmayan bir şekilde ailenin yakın adamlarıyla beraber Sarraf Mıdırgıç'ın da mallarının müsaderesi için

---

[299] Nagata, *Tarihte Âyanlar*, ss.86-88. Yazar, bu iki görevi Karaosmanoğlu ailesiyle ilgili belgelere dayanarak açıklamaktadır.
[300] *BOA, MAD*, 9729, s.278.
[301] "Firari-i muma ileyhin Sarrafı Mıdırgıç zımminin malûmu olup elyevm muhassıl-ı sabık-ı mumaileyhin dahi hizmetinde olduğu" denilmektedir. *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 24288.
[302] *BOA, Cevdet Dâhiliye*, nr. 12885; *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 3467.
[303] Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türkî*, s. 263.
[304] *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 11704. Belgedeki "iki sanduk na malûm eşyayı oğlu mumaileyhe teslim ve diğer sarrafıyla paşay-ı mumaileyhin Hasan Beye terfikan avdet" ibaresinden hizmetinde aynı anda birkaç sarraf bulunduğu anlaşılmaktadır.

emir vermiştir.[305] Şahsî hizmetinde yer alan sarraf olması ve kendisinin isyana katılması yanında "hafî ve celî nukûd ve emval ve eşya ve mücevherât ve kâfe-i mamelek ve zimematının zahire ihracı" içinde arandığı belgelerden anlaşılmaktadır.[306] Şahsî hazine ve para tasarruflarından haberdar olduğuna dair bazı bilgiler de vardır. Battal Hüseyin Paş Anapa Seraskerliği sırasında Sarrafı Mıdırgıç'a Çarşamba'da oturan hanımına ulaştırmak üzere "bir adet sağir sandık", Hasan Bey'e ulaştırılmak üzere ise diğer sarrafıyla bir sandık altın ile iki sandık eşya göndermiştir. Devletin sarrafın bizzat elinde de para olabileceği tahmininde bulunduğu da "müteveffa Hayrettin Paşa'nın sarraflarında vesair bazı mahallerde ketm ve ihfa olunduğu bundan akdem erbab-ı ihbarlarıyle tevatür eden külliyetlü altun ve mücevherat emval ve eşyalarının iktiza edenlerden tahsili" cümlesinden çıkarılabilir[307]

Ali Paşa'nın hazinedârı Karahisar-ı Şarki Sancağı'nda Aşkarabad nahiyesinden İmreli Hacı Bey,[308] Hasan Bey'in hazinedârı ise Amasya'dan Hacı Ahmed adındaki kişilerdi.[309] Battal Hüseyin Paşa'nın hazinedarı ise Mehmet idi. Battal Paşa'nın mallarının müsaderesi için emir gönderildiğinde "Canik tarafında olan emval ve eşyasının dahi vâkıf-ı esrarı" olduğundan önceki hazinedârı Mehmed'in de yakalanıp İstanbul'a gönderilmesi için emir verilmişti.[310] Bütün bu müsadere işlemlerinde ilk önce kişinin kapu halkından olan kethüda, hazinedar ve sarraf gibi şahsiyetlerinin yakalanması için emirler gönderilmiştir. 24 Mart 1806 tarihinde Paşanın hazinedarı Lala Ali görünmektedir. Lala Ali, hazinedarlığının yanında mültezimlik de yapmıştır. Hazinedâr Lala Şahin, Bafra kazasına bağlı

---

[305] *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 3467.

[306] *BOA, HH*, nr. 3258. Belgede geçen "sabıken hazinedarı ve Sarrafı Mıdırgıç" cümlesinden kullanış şekli bakımından iki makamın birbirinden çok aşırı farklı olmadığı anlaşılabilir.; *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 11704.

[307] *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 24288. "Firari Battal Paşanın salif'üz-zikr altun ve eşyası ve oğlu merhûmun emvali ve muhassıl-ı sabık-ı muma ileyhin tevziât ve tahsilâtı firari-i muma ileyhin Sarrafı Mıdırgıç zımminin malûmu olub". Sarraf Mıdırgıç, Battal Paşa'nın malları için özel sorguya çekilmiştir.; Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lûgatı*, ss.146-147; *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 27716.

[308] *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 23166.

[309] *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 26198. Hazinedar Hacı Ahmed'in hatırı sayılır derecede zengin olduğu anlaşılmaktadır. Malları isyana karıştığından hazine tarafından zaptedilmiştir. Amasya'da nehir kenarında "altı aded oda ve matbah ve kiler ve hamam ve havlu ve haricinde iki aded oda ve bir ahur ve samanlık ve havluyu müştemil bir bab konağın sülûsan hissesi" müzayede ile iki bin kuruş muaccele miktarıyla satılmıştır. Satın alınan tarafından 40 kuruş "resm-i dellâliye" de hazineye ödenmiştir. Üçte bir hissesine sahiptir.

[310] *BOA, Cevdet Dâhiliye*, nr. 7587; Daha önce bir süre hazinedarlığını Lütfullah Ağa yapmıştır. *BOA, HH*, nr. 3258.

Kavak nahiyesindeki Karaca Yusuf, Karacalû ve Bağça adındaki köylerin birleştirilmesiyle oluşturulan "Saraycık aşar-ı şeriyye mukataası"nın mutasarrıfı idi; ancak malların müsaderesinde kendisi de gazaba uğramış ve elindeki mukataaları alınmıştır.[311]

Ailenin son güçlü temsilcisi Tayyar Mahmud Paşa'nın hazinedarı ise, daha sonra Trabzon Valiliğine gelen Hazinedarzâde Süleyman Bey olmuştur. Hazinedarzâde Süleyman Bey, Tayyar Mahmud Paşa'nın muhallefatını hazine-i âmire ile anlaşarak aldı.[312] Hazinedarzâde Süleyman'ın yükseliş şekli ve diğer örnekler toplu incelendiğinde, yükselmeye en uygun makamların kethüda ve hazinedarlık olduğu görülür. Canikli Ali Paşa'nın kethüdası Abdullah da bu basamakları yükselerek bir süre Trabzon Valiliği yapmıştır. Eşkıya takibi, asker toplanması, sefere çıkma, sefer hazırlıkları ve zahire toplama gibi çeşitli idarî görevler alan idareciler, ilk önce bunları halletmek üzere kethüda ve hazinedar gibi kişileri görevlendirir, onlar da muvaffak olurlarsa, yükselme ihtimalleri artardı.

En önemli görevlilerden birisi de, belgelerde sıkça rastlanan "kethüda"dır. Kethüda ünvanı çeşitli işler yapan birçok kimselere verilmiştir. Ali Paşa'nın çiftlik kayıtları incelendiğinde kendisi idarî görevlerle meşgul iken çiftliklerinin başında bulunan ve bütün çiftlik idaresinden sorumlu "kethüda" ünvanıyla bazı kişiler karşımıza çıkmaktadır. Kayıtlarda "hademe" ve "ortakçı" deyiminden farklı olarak "kethüda" kullanılmıştır. Ali Paşa'ya ait Karacakum Çiftliği Kethüda Sarı Mehmet, Atabey, Uzungöz ve Şehriban Çiftlikleri kethüda Hüseyin, Kanlıcak Çiftliği ise Kethüda Süleyman, Uzunkuz çiftliği Kethüda Feyzullah'ın idaresinde idi.[313] Caniklizâdelerin yanında bulundurdukları asıl kethüdalar ile çok daha önemli ve yakın ilişkileri olmuştur. XVII. ve XVIII. yüzyıllarda kethüdalar, idarecilerin yanında birinci derecede idareye yardımcı kişiler olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin, Hayrettin Paşa'ya karşı Canik halkı isyan ettiğinde Sinop

---

[311] *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 23951.

[312] *BOA, MAD*, 9729, s. 615; Hazinedarzâde Süleyman'dan önce bu görevi bir süre Hazinedar Ali yapmıştır. *BOA, MAD*, 9755, s. 152; *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 12892; *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 24288.

[313] *BOA, D, BŞM, MHF*, Dos: 65, Göm: 45; *BOA, D, BŞM, MHF*, 13693; Kethüda, daima bir kimsenin maiyetinde ve onun direktifiyle çalışan, şahsına itimat edildiği için teferruatlı işlerin idaresi kendisine terk olunmuş kimseyi ifade eder. Geniş bilgi için bkz. Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lûgatı,* s.183.

başbuğuna kendisine yardım etmesi için emir gönderilmiş, o da kapucular kethüdasını bir ordu ile Hayrettin Paşa'ya yardım için göndermiştir.[314] Kethüdalar seferlerde ve asker toplanmasında da istihdam edilirlerdi.[315] Abdullah Paşa, seferlere Ali Paşa ile gitmiş Şıhmanzâde ise bir miktar para ile asker temini için Karahisar-ı Şarki Sancağına gönderilmiştir.[316] Değişik tarihlerde Abdullah Paşa[317] ve Şıhmanoğlu Elhac Seyyid Ali[318] Canikli Ali Paşa'nın kethüdalığını yapmışlardır. Sarı Abdullah Paşa daha sonra Trabzon Valisi, Şıhmanzâde Elhac Seyyid Ali Bey ise Tokat Voyvodası olmuşlardır. Battal Hüseyin Paşa'nın kapu kethüdası, 1790 tarihinde hassa silahşörlerinden Ahmed Efendi,[319] 28 Mart 1792'de Bekir Ağa ve 1805'te Miralayzâde Seyyid İbrahim Ağa, Hasan Bey'in ise Hacı Mustafa Ağa[320] gözükmektedir.[321] Tayyar Paşa'nın kethüdalığını 1805'te Lütfullah Ağa,[322] 1806'da Abdurrahman Ağa[323] ve 1822 tarihinde ise Hacı Mahmud Ağa yapmışlardır.[324]

Lütfullah Ağa hakkında elimizde bulunan belgeler, kethüdaların toplumdaki sosyal statülerine ışık tutar mahiyettedir. Lütfullah Ağa, Mahmud Tayyar Paşa'nın kethüdalık görevi gibi önemli bir konuma ve nüfuza sahipken de iltizam faaliyetlerine devam etmiştir. Ağa, "Gedik tımarha-i mustahfazân-ı Kal'a-i Bedreme der liva-i Trabzon maa avarız ve Kaza-i Kürtün" mukataasını 17 Haziran 1801 tarihinde 5000 kuruş muaccele ile tasarrufuna almıştır.

---

[314] *BOA, HH*, nr. 9602.
[315] *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 23166.
[316] *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 31054.
[317] *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 29470; Konu hakkında bir örnek daha verilebilir. Mahmud Tayyar Paşa affedildiğini belirtmek için Rus gemileri ile kethüdası Emin Ağa'yı Trabzon'a göndermiştir. Şevket Şakir, *Trabzon Tarihi*, I, s. 230; *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 31054; *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 22553.
[318] *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 7345; *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 29086; *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 27560; *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 23166; Yine Şıhmanoğlu Seyyid Ali'nin de mühim serveti ele geçirilmiştir. Geniş bilgi için bkz. *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 27538; İltizam ve Kazabad kazasından Ivaz Paşa vakfına bağlı bazı mukataaları işletmektedir. Burada asiyab, çok sayıda buğday ve koyun ele geçirilmiştir. Yine kendisinin de hizmetinde bir defter kethüdası bulunmaktadır. *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 29086; *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 27560. Sarı Abdullah Paşa, daha sonra kısa bir süre Trabzon Valiliği yapmıştır. Ali Paşa'nın firarında onun mallarına da el konulmuştur.
[319] *BOA, D, BŞM, MHF*, 87/101. Battal Paşa'nın Darbhane-i Âmireye ödemeyi taahhüt ettiği miktar kendisinden sorulmaktadır.
[320] *BOA, MAD*, 9753, s.161, h.1; *BOA, MAD*, 9755, s.135.
[321] *BOA, D, BŞM, MHF*, 93/74; *BOA, D, BŞM, MHF*, 95/137; *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 10470.
[322] *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 10470.
[323] *BOA, HH*, nr. 4052; Belgede hem Lütfullah Ağa, hem de Abdurrahman Ağa aynı anda kethüda olarak gözükmektedir. *BOA, HH*, nr. 4070/A; *BOA, Cevdet Dâhiliye*, nr. 130; *BOA, MAD*, 9729, s.441; *BOA, MAD*, 9729, s. 329.
[324] *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 12892.

Lütfullah Ağa'nın oğulları Ahmed ve Mehmed de bu sıralarda "hasha-i Amasya ve tevabi-i mukataası"nı 1098 kuruş, "Amasya Sancağında Gedeğre kasabasının Mizan kapancılığı mukataası"nı 58 kuruş, "Canik Sancağında zeametten havas-ı hümayûna tahsis olunan Hacet ve gayrihi karyelerinin mukataası"nı 316,5 kuruş, "hasha-i Amasya ve Altıkilise ve tevabiha mukataası"nı 1098 kuruş, "mukataat-ı Kancılu der kaza-i Gedeğra der liva-i Amasya mukataasını" 3000 kuruş ve "Karye-i Hacet ve gayrihi tabi-i nahiye-i Arîm der liva-i Canik havas-ı humayûna tahsis mukataası"nı 1250 kuruş muaccele ile üzerlerine almışlardır.[325] Ağanın bir miktar şahsî mülk ve eşyası da vardır.

Lütfullah Ağa, çok sayıda köle, cariye, emlak, çiftlik ve tarlalara sahiptir.[326] Kölelerin ve cariyelerin sayısı ve değerleri dikkati çekmektedir. Belli ki Lütfullah Ağa, kethüda olmadan önce Merfizon, Havza ve Köprü civarında yerel bir güç olarak bulunuyordu. Gedeğra kazasındaki bazı çiftliklerinin anne ve babasından kendisine geçtiği, diğer bir belgeden anlaşılmaktadır.[327] Kethüdanın en değerli konağı 5000 kuruş ile Merfizon'da yer alıyordu. Ortak olduğu ve tek başına sahip olduğu dükkân ve han gibi ticarî araçlara da sahiptir. Çiftliklerinin dağınıklığı ve çok değerli olmaması dikkati çekmektedir. Bu yönüyle düşünüldüğünde Lütfullah Ağa'nın büyümesi artık siyasî bir atılıma bağlıydı; ancak buna fırsat bulamadan Tayyar Paşa İsyanı sırasında ele geçirilerek öldürülmüştür.[328]

Lütfullah Ağa'nın görevi esnasında münasebet kurduğu birçok kişiden alacağı da bulunmaktadır. Çeşitli kişilere toplam 106819 kuruş borç vermiştir. Borçlarının tamamına yakını, toplumun üst katmanlarına mensup kişilere verilmiştir. Yani, verdikleri kişiler ekonomik yönden kendi akranlarıdır. Ağanın

---

[325] *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 10470.

[326] *BOA, MAD*, 9755, s. 135; *BOA, Cevdet Dâhiliye*, nr. 130; *BOA, MAD*, 9729, s. 441; *BOA, MAD*, 9729, s.329; *BOA, MAD*, 9753, s.161, h.1; Daha sonra kendisine ait bazı çiftlik kayıtları yeniden çıkarılmıştır. Bu kayıtlar için bkz. *BOA, MAD*, 9729, s. 329. Başlıca muhallefat kayıtları şu şekildedir. "Köprü'de 2 adet menzil 1100 kuruş, 3 han ve dükkân 3000, çiftlik 2000, 2 dükkân 400, Merzifon'da 2 han hissesi 3000, konak 5000, Çorlu çiftliği 600, Havza'da icar 1317". Ağa'nın çoğunluğu Gürcü gulam ve cariye olmak üzere 9 kölesi de bulunmaktadır.

[327] *BOA, MAD*, 9755, s.135. Lütfullah Ağa'nın malları Cebbarzâde Abdülfettah Bey tarafından satın alınmıştır.

[328] Aynı belgede Maktûl Hasan Bey'in kethüdası firarî Hacı Mustafa'nın muhallefat kaydı da yeralmaktadır. Hakkındaki kayıtlar şu şekildedir; "Muhallefat bahası. 503 kuruş, Hayvanatı. 1400, Emlaki menzil. 1000, 1 aded bağ. 100, Çiftlik arazisi. 1300, Han Karyesi Çiftliği: 4200"; "Tayyar Paşa avanelerinden Dividdarı Emin'in Köprü kazasında olan arazisi. 4000 kuruş". *BOA, MAD*, 9753, s. 161, h.1.

Tuzcuzâdeler ile evlenme yoluyla akrabalığı da vardır.[329] Ağa, borçlarını sadece Canik'teki kişilere vermemiştir. Hatta 2-3 kişi Caniklidir. Fakat Trabzon Sancağı ve çevresindeki bütün âyanlara borç vermiştir. Borç verdiği kimseler Merzifon, Sürmene, Fatsa, Trabzon, Erzurum, Bayburt, Karahisar-ı Şarki, Giresun, Perşembe ve Ünye'de genellikle âyanlık ve voyvodalık yapan kişilerdir. En çok borcu 52689 kuruş ile Kapucubaşıoğlu Anton adlı zımmiye vermiştir. Bu borcun 41328 kuruşunu hayattayken tahsil etmiştir. Bunun dışında Merzifonî Esseyid Ali Alemdar'a 7500 kuruş, Sürmeneli Beygircioğlu Ahmed Ağa'ya 5000 kuruş, Fatsa ayanı Ahmed Bey'e 4000 kuruş, Naib Mehmed Efendi ve Yusufzade ve Buhanzade'ye 6300 kuruş, Bayburt meliki'ne 4000 kuruş ve Karahisar Voyvodası Hasan Ağa'ya 5139 kuruş borç para vermiştir. Diğer borçlarını küçük miktarlarda vermiştir Bu borçların bir kısmını hayattayken tahsil etmiş, diğer kısımları ise devlet, Ağa'nın ölümünden sonra takip ederek ele geçirmiştir. Bu borçlar, âyanların kendi aralarında güçlü ticarî ilişkiler kurduğunu gösterir.

Âyan ailelerinin yanında çukadar,[330] tatar, içoğlan, başçavuş, reis ve tüfenkçibaşı gibi çeşitli ünvanlara sahip kişiler de hizmet görüyorlardı.[331] Bu bilgiler, âyan ailelerinin yakın adamlarının toplumsal statülerini, ekonomik yarar ve siyasî hesaplar için kullandıklarını gösterir.

3.1.3. Canikli ailesine ait çiftlikler

Anadolu ve Balkanlar'da âyanların tasarrufundaki çiftliklerin ortaya çıkışı ve gelişmesini dünya ekonomisinin etkisine bağlayan görüşler genel kabul görmüştür. Son zamanlarda ise, bu durumu Osmanlı Devleti'nin kendi iç bünyesinde meydana gelen tarihi gelişmelere ve değişmelere bağlayan görüşler ağırlık kazanmaya başlamıştır. Bu tartışmalara bağlı olarak, Caniklizâdelerin çiftliklerinin menşei ve gelişmesini açıklamak için muhallefat kayıtlarının incelenmesi Doğu Karadeniz'deki durumu da ortaya çıkaracaktır.

---

[329] *BOA, Cevdet Dâhiliye*, nr. 130.

[330] *BOA, D, BŞM, MHF*, 13693. "Çiftlik-i mezbûr firari Ali Paşanın evveli oğlu Abdurrahman Ağanın halen ser çukadaran-ı hazret-i şehriyari ağa hazretleri". "Firari-i muma ileyhin iç çukadarı Halil Ağa yedinde bulunan". "Müşarün ileyhin iç oğlan başçavuşu yedinde". Sadece âyandan valiliğe yükselmiş kişilerin emrinde değil, yerel güç olarak kalmış Ali Paşa'nın büyük oğlu Abdurrahman Ağa'nın da çukadarı vardır.

[331] *BOA, D, BŞM, MHF*, 65/45.

3.1.3.1. Genel hatlarıyla çiftlik kavramı ve Canik bölgesinde çiftliklerin kurulması

Çiftlikhâne sistemi, tarımsal üretim yapmak amacıyla bir hanenin geçimini sağlayacak ve toprak sahibine kirayı ödeyecek büyüklükte arazi parçalarının köylü hanelerine dağıtılması esasına dayanıyordu. Çiftliğin büyüklüğü, toprağın verimliliğine göre 60 ile 150 dönüm arasında değişiyordu. Çiftlikhâne sistemi, askerî ve idarî düzen demek olan tımar usulüyle ayrılmaz bir şekilde iç içe girmişti. Sipahiye maaş karşılığı olarak tımar verilir, o da sınırları belli tımar arazisinde sabit miktardaki devlet gelirini köylülerin oluşturduğu çift-hânelerden toplardı. Köylüler, her sene ekip vergilerini ödemek şartıyla tarlanın tasarruf hakkını elinde bulundurur ve bunu oğullarına ücretsiz olarak intikal ettirebilirlerdi; Ancak tımarlı sipahinin haberi olmadan tarlayı parçalamak, hibe etmek, satmak ve vakfetmek hakkına sahip değillerdi.[332] Bu kurallar, Osmanlı devletinde zirai ekonominin temelinin küçük "çifthâne sistemi" üzerinde kurulduğunu ve miri arazi usulünün uygulanmasının tımarlı sipahinin kontrolü altında bulunduğunu göstermektedir. Bu uygulama, yaklaşık olarak imparatorluğun sonuna kadar devam etmiştir. Çiftlik ise toprak mülkiyetinin özel kişilerce kontrolü ve "çifthâne" usulündeki toprak ölçeklerinden daha geniş mülk sahibinin kendi yaptığı tarım işletmeciliği olarak tanımlanabilir.[333] Tımarlar büyük sayıda reaya çifti içermesine karşın çiftlik reaya içermiyordu. Birçok çifthâne biriminin tek elde toplanarak geniş çiftliklerin ortaya çıkışı olarak değerlendirilirse, zorla çiftlik kurma yöntemine de açıklık getirilmiş olunur. Tasarruf şekli açısından düşünüldüğünde tımarlı sipahiye bağlı olmaması ve tek başına tasarruf edilmesi yönüyle "çifthâne" sistemi ile tamamen ayrılmakta, fakat birkaç çifthâne biriminin birleşmiş hali büyüklüğünde olduğu düşünüldüğünde bu yönden benzerlik görülmektedir. Çok büyük ve değerli çiftlikler olduğu gibi, çift-hâne sistemindeki köylülere tahsis edilen araziler büyüklüğünde olanları da vardır. Belgelerdeki ifadeler bu şekilde değerlendirildiğinde, çiftlik kavramının

---

[332] İnalcık, "Çiftliklerin Doğuşu: Devlet, Toprak Sahipleri ve Kiracılar", Keyder, Tabak, *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti*, ss.18-19; Nagata, *Tarihte Âyanlar*, s. 91.

[333] Keyder, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Büyük Ölçekli Ticari Tarım Var Mıydı?", Keyder, Tabak, *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti*, ss.1-2; Çiftlik tanımı hakkında geniş bilgi için bkz. Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lûgatı,* s. 75.

oluşmasında tasarruf şeklinin çiftliğin büyüklüğünden daha etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Plantasyon benzeri çiftlikler, bir başka ifadeyle tek bir kişinin sahip olup yönettiği bir üretim birimi olarak düzenlenmiş genellikle pazara üretim yapan tarımsal işletmeler, çiftliğin ayrı bir şeklini oluşturur. Bu tür çiftlikler daha çok Avrupa'da meydana gelen ekonomik gelişmelere bağlı olarak Rumeli ve Batı Anadolu gibi Avrupa ekonomisiyle yoğun ilişki içinde bulunan yerlerde ortaya çıkmıştır.

Osmanlı tarihçileri, Anadolu ile Balkanlardaki çiftliklerin ortaya çıkışını ve gelişmesini dünya ekonomisinin etkisi ve iç bünyede meydana gelen tarihî gelişmeler olmak üzere iki ana sebebe dayandırmaktadırlar. Çiftliklerin oluşum şekilleri ise genel şekilde değerlendirilemez.[334] Toprağın mülkleşmesinin çok çeşitli usûlleri olmuştur. Mevat arazinin ıslah edilerek mülk arazi elde edilmesi, Celali İsyanları sebebiyle köylülerin terk ettiği toprakların ele geçirilmesi,[335] zorla el koyma, İslam hukukuna göre mülk arazi sayılabilen küçük birimler halindeki meyve bağ ve bahçelerin birleştirilmesi ve faize para vererek durumdan yararlanma[336] gibi usullerle miri araziler çiftliğe çevrilmiştir.

XVIII. yüzyıldaki çiftliklerin menşeini anlayabilmek için 1600-1650 tarihleri arasındaki çok geniş bir devrenin incelenmesi gerekmektedir. Aynı yıllara ait farklı bölgeler üzerinde bazı araştırmalar yapılmıştır. Ç. Uluçay ve Yuzo Nagata gibi araştırmacılar, Manisa bölgesinde çiftlik oluşumunun devrelerini derinlemesine incelemişlerdir. Bu incelemeler sonucu, tımarlı sipahinin Celali İsyanları sonucu meydana gelen düzensizlik ve karışıklık devresinden yararlanarak, çeşitli sebeplerle toprağı bırakıp kaçan halkın çiftliğine sahip olduklarını tespit etmişlerdir.[337]

---

[334] Nagata, *Tarihte Âyanlar*, ss. 88-89; Keyder, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Büyük Ölçekli Ticari Tarım Var Mıydı?", Keyder, Tabak, *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti*, ss.1-15.

[335] Gılles Veınsteın, "Çiftlik Tartışması Üzerine", Keyder, Tabak, *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti*, ss.43-44; İnalcık, *Osmanlı'da Devlet*, ss.125-126.

[336] Veınsteın, "Çiftlik Tartışması Üzerine", Keyder, Tabak, *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti*, ss.41-42. Bursa üzerine araştırma yapan H. Gerber ise Bursa'daki kasapların şehir etrafındaki meraları köylülerden ödünç aldıklarını veyahut kanunsuz ağıllar yaptıklarını belirterek, çiftliklerin yaygınlaşmasının sebebini köylüler arasındaki toprağın "tasarruf hakkı"nın alış-verişi olarak belirtmiştir. Kısaca, şehirde kazanılan sermayenin köye aktarılması olayıdır.

[337] Nagata, *Tarihte Âyanlar*, ss. 89-90.

Eldeki mevcut kaynaklarla, inceleme alanımızda ki çiftliklerin menşei ve gelişmesi hakkında XVI. yüzyıla dair net bilgilere ulaşmak mümkün değildir. Ancak çiftliklerin menşeinin öğrenilmesi için de bu dönemin incelenmesi gerekmektedir. Özellikle, Caniklizâdelerin hâkimiyet kurmaya başladığı 1735'li yıllardan itibaren genellikle aile, başkalarına ait çiftlikleri satın almıştır. Bundan dolayı miri arazinin hangi suretle mülkleştiği sorusuna cevap bulmak zordur.

XVIII. yüzyılda Canik ve Trabzon çevresinde oturan halkın muhallefat defterlerinde bazı bilgiler vardır. Canikli Genç Mustafa Ağa'nın kayıtlarında, Akçay'da 6000 kuruş değerinde bir çiftlik, Akraz'da 48, 72, 60, 96 kuruş gibi değerlerde tarlalar, yine Akçay'da küçük tarlalar ve Ünye'de bahçe, arazi ve tarlalara rastlanmaktadır. Kayıtlar incelendiğinde buralardaki tarlalarının çoğunun satın alındığı ve küçük ve dağınık parçalardan oluştuğu anlaşılmaktadır. Buradaki bahçe ve tarlaları Resulbeşeoğlu, Cingözoğlu, Şahbazoğlu, Tokatlıoğlu ve Kurdoğlu gibi kişilerden almıştır. Bu kişilerin bir kısmı büyük ihtimalle zımmidir. Bazı tarlaların "hisse-i maktûuna" ortak olmuştur. Bu tarlalar teknik olarak mülk değil, devlete ait topraklardı ve varislere de aktarılabilen bir kira sözleşmesiyle Ünye âyanının tasarrufuna verilmiş olmalıydı.[338] Bu örnek Canikli Genç Mustafa Ağanın "sahib-i arz" izniyle veya mültezimler vasıtasıyla, tarlanın tapu ve temessüküne sahip olduğunu göstermektedir. Genç Ağa, tarlalara ticarî muameleler sonucu sahip olmuştur.

Miri arazinin nasıl bir hukukî muamele sürecinden sonra bir kimseden diğerine intikal ettiğini gösteren başka örnekler de vardır. "Memalik-i mahrusemde vaki Şam ve Haleb ve Diyarbekir ve Maden ve Adana ve Malatya ve Tokat caniblerinde ve bazı mahallerde vali ve muhassıl ve voyvodaların taht-ı iltizamlarına dâhil miri mukataatının ekseri rical-i devlet ve âyan-ı vilayetten bazılarının uhdelerinde olub lakin üzerlerinde müstekar olmayıp her bir senede bir kaç âdem deruhde olduğundan reayası gözetilmeyip ve kuvvetler için dikkat ve

[338]*BOA, D, BŞM, MHF*, nr.13077; Bir kişinin muhallefatının düzenlenmesinden sonra bütün malları miri hükmüne geçiyor ve müzayede ile bulunduğu kaza merkezinde satılıyordu. Kişinin affedilmesinden sonra malı alan ile muhallefatı satılan kimseler arasında bazı problemler de çıkmıştır. Müteveffa Canikli Ali Paşa'nın adamlarından 1780 yılında Kırım'a kaçmış olan Tekneoğlu Seyyid Süleyman'ın "bir kıt'a kebir ve iki kıt'a vasat mülke sefineleri" 3000 kuruşa Mahmud Ağa adındaki kişiye satılmıştı. Mahmud Ağa'da gemiyi Seyyid Muhammed adında bir başkasına "iştira" etmişti. Tekneoğlu, iki defa el değiştirmiş olmasına rağmen gemilere el koymuş, ancak defterdar efendi "muğayir-i kaide-i miriye" olduğunu belirterek bu durumu men etmiştir. Belge için bkz. *BOA, HH*, nr. 11017.

zamanla taht ve ihtiyaçları olan malzemelerine ianet olunmamağla murabahacılardan akça aldıklarından beher sene ziyade olan ribhin edasına zıraat ve harasetlerinin hâsılı vefa etmediğinden perakende ve perişan olmalarıyla" cümlesiyle çifthâne reayasının faiz yoluyla düştüğü duruma değinilmektedir. 1783 tarihli belgede, çifthâne reayasının faiz yoluyla miri araziyi kaybettiğine dair açık bir beyan yoksa da köylünün içine düştüğü durum ve arazisini nasıl kaybettiğini tahmin etmek zor değildir.[339]

İkinci örnek ise, mütegallibelik yoluyla ele geçirilen topraklar konusundadır. Gümüşhane'de mütegallibe ve hanedandan İbrahim Paşazâde Mehmed Bey ve onun damadı İsmail "karye-i mezburda benim çiftliğim vardır" iddiasında bulunarak zaimden Esseyid Osman'ın Torul'da bulunan kırk bir bin beş yüz yirmi akçe değerindeki zeametine müdahalede bulunmuştur.[340] Bundan daha ilginç ve açık bir şekilde yukarıdaki durumu destekleyen bir örnek daha bulunmaktadır. Bayburt'un yerli ailelerinden ve birçok defa âyanlık ve voyvodalık yapmış olan Paşazâde Sadullah Bey, sağlığında otuz altı adet kurra tımarı hademe ve gulamlarına tevcih ve berat ettirerek hâsılatlarını kendisi toplamıştır. Belge tarihi 1830 olarak geçmesine rağmen bu Sadullah Bey'in öldürüldüğü tarihtir. Tımara müdahaleler bu tarihten çok önceleri olmalıdır.[341] Tımarları kendi adamlarına tevcih ettikten sonra Sadullah Bey'in çifthâneleri çeşitli yollarla kendi üzerine alması zor olmasa gerektir.

Tarlaların serbestçe satılması olayının yaygınlaşması sonucunda zamanla çiftlikler meydana gelmiştir. Bahsedilen sadece büyük çiftlikler değil toprak tasarrufu hususunda meydana gelen hukukî değişiklik ve dönüşümlerdir.[342]

---

[339] *TŞS*, 2009/123, s. 67.
[340] *BOA, TAD*, c.1, s. 94, h.1.
[341] *BOA, A, DVN, MHM*, 246, h. 1245; Çifthânelerin mülkleşmesi süreci göç olaylarıyla da yakından ilgilidir. Göç eden reayanın topraklarını güçlü kişiler ele geçirmiştir. 1797 yılında Sivas kazalarından Çukeni'de tımar sahiplerinin hâsılatları zorla almaları üzerine reaya göç etmiş ve otuz kırk haneden sadece dört beş hane kalmıştır. *BOA, Cevdet Askeriye*, nr. 18367; Cin, Akyılmaz, *Feodalite*, ss. 359-360.
[342] H. Gerber, XVII. yüzyılda Bursa'da, Çağtay Uluçay ve Yuzo Nagata, Manisa'da ve Suraiya Farouqhi, Edremit bölgesinde tarlaların tasarruf hakkının serbestçe satıldığını belirtmekte ve bunun sebebleri olarak bu muamelelerin kanunen meşru sayıldıklarına işaret etmektedirler. XVIII. yüzyılın sonlarında Karadeniz'de de aynı durum gözlenmektedir. Suraıya Faroqhı, "Zeytin Diyarında Güç ve Servet: Edremit Âyanından Müridzâde Hacı Mehmed Ağa'nın Siyasi ve Ekonomik Faaliyetleri" Keyder, Tabak, *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti*, ss. 82-90; Nagata, *Tarihte Âyanlar*, ss. 92-93.

3.1.3.2. Canik civarında malikâne-divanî sistemi

Osmanlı Devletinin bazı kısımlarında olduğu gibi Rum Eyaletinde de malikâne-divanî sistemi uygulanmıştı. Genellikle de iki sistemin iç içe beraber uygulandığı bir yer olarak dikkati çekmektedir.

Bu sistemde muayyen bir yerin geliri divanî hissesi sahibi (has, zeamet ve tımar sahipleri) ile malikâne hissesi sahibi (ilke olarak mülk sahibi veya vakıf) arasında temel esaslar doğrultusunda bölüşülmekteydi. Mülk sahipleri toprağın gerçek sahibi değillerdi. Yalnızca o topraktan elde edilen gelirin belli bir kısmını tasarruf etmek, bu geliri satmak veya vakfa dönüştürmek hakkına sahiptiler.[343] Arazinin rakabesi yani sırf mülkiyeti şahısların, tasarrufu ise devletin idi. Devlet, bu tasarrufu istediği kimseye verirdi. Bu tür toprak tasarruf şeklinde, ziraatle meşgul köylü iki öşür verirdi. Malikâne hakkını toprağın rakabesine sahip olan, divan hakkını ise tasarruf sahibi olan alırdı. Malikâne hakkı; miras olarak intikal eder, alınıp satılabilirdi. Köylü, sadece divanî hisseye sahip olana karşı sorumluydu. Malikâne hissesinin herhangi bir sosyal tesis için vakfedilmesi de usulün izin verdiği durumlardandı; fakat hem rakabe, hem de tasarruf hakkının aynı şahısta toplanmaması için özellikle itina gösterilmiştir.[344] Bu durumun zıddına haller, hem devletin miri siyasetine zıt, hem de mülkleşmeye yol açacağından devletin yasakladığı hususlardandı. Osmanlı İmparatorluğunun farklı bölgelerinde rastlanan serbest vakıf ve mülklere, Canik çevresinde divanî ve malikâne hisselerinin (iki baştan) birlikte mülk veya vakıf olmaları şeklinde rastlanmaktadır. Sistem Canik'in her yerinde aynı şekilde uygulanmamıştır. Malikâne hissesine sahip tımarlıların çoğunun soyu, aslında Osmanlı öncesi mahallî idarecilerine dayanıyordu.[345]

Mehmet Öz, batı ve doğu kesimlerinde farklılıklar olduğunu ve dağlık olmayan batı kesiminde bu sistemin daha yoğun olduğunu belirtmiştir.

---

[343] Öz, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Canik*, ss. 123-125.
[344] Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lûgatı*, ss. 208-209.
[345] Öz, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Canik*, ss.123-125.

3.1.3.3. Caniklizâde çiftliklerinin tesisi

Caniklizâde çiftliklerinin çoğu, tarla alışverişinin yaygınlaşması ve muhallefatın satın alınması gibi olaylar ile birlikte oluşmuştur. Mevcut belgelerde adı geçen Caniklizâde çiftliklerinin nerede bulunduğunu tespit etmek önemlidir.

Caniklizâdelerin siyasî hâkimiyetten sonra ekonomik açıdan çiftlikler kurmaları, dikkat çeken en önemli hususlardan biridir. Fatsalı Ahmed Ağa'nın muhallefat defterinde ayrıntılı bilgiler bulunmadığından, ailenin kurucusu zamanında, Canik bölgesindeki çiftliklerin varlığı hususunda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bu tespit âyanların siyasî faaliyetler sonucu muhallefatların ölümlerinden sonra hazırlanması sebebiyle yanıltıcı olabileceği düşünülebilir. Ancak ailenin etkinliklerinin tamamen sona ermesine kadar Kastamonu, Amasya, Sivas, Karahisar-ı Şarki, Canik ve Trabzon çevresinde çiftliklerinin olması bu tezi güçlendirmektedir. Sadece kesintili hâkimiyet bölgeleri olan Kars ve Erzurum çevresinde bu söz konusu değildir. Gerçekten de hiçbir aile ferdinin muhallefat kaydında bu bölgelerde çiftlik kayıtlarına rastlanmamaktadır.

Canikli Ali Paşa'nın vefatından sonra düzenlenen muhallefat kaydında, Tablo 11'de de görüldüğü gibi sadece Canik çevresinde çiftlikler bulunmaktadır. Bu çiftliklerin tamamına yakını da Bafra yakınlarındadır.[346] Ondan sonra Battal Hüseyin Bey'in Boyabad'da Durucasu adında bir çiftlik elde ettiği görülmektedir. Bu çiftlik Canikli ailesinin Kastamonu'da nüfûz kurduğu sıralarda ele geçirilmiş olmalıdır. Mikdad Ahmed Bey'in Amasya'daki çiftliklerinin çokluğu ise dikkati çekmektedir. Mikdad Ahmed Paşa'nın çiftlikleri de Amasya-Havza çevresindedir ve bu çiftlikler, ailenin buradaki siyasî hâkimiyeti sırasında ele geçmiş olmalıdır. Tayyar Paşa'ya ait topraklar da yukarıda adını verdiğimiz alanlar içinde olmuştur.

Caniklizâde çiftlikleri ile aynı adı taşıyan Engis, Gölaviş, Dere, Kaydalapa, Bayat, Kulay, Kanlıcak, Kayalu, Geleriç, Karaköy ve Durucasu adlı köylerin XVI. yüzyıldaki durumlarını Bahaeddin Yediyıldız, Mehmet Öz ve Ünal Üstün'ün ortak araştırmalarından takip etmek mümkündür (Bkz. Tablo 11). XVI. yüzyıla ait tahrirlerde Caniklizâde çiftlikleri ile aynı adı taşıyan Engis, Gölaviş, Dere, Kaydalapa, Bayat, Kulay, Kanlıcak, Kayalı, Geleriç, Karaköy ve Durucasu adlı köy adlarına rastlanmaktadır. Karacakum, Şehriban, Atabey,

[346] *BOA, D, BŞM*, 4932.

Uzunkuz, Ertan ve Konakyeri gibi çiftlik isimlerine ise bir yerleşim yeri olarak rastlanmamaktadır. Günümüz isimleriyle karşılaştırıldığında ise bu kazaların daha sonraki zamanlarda, özellikle de XVIII. yüzyılda müstakil yerleşim haline geldiği anlaşılır. Tatarkalesi (Havza-Köprü), Abdülcelil (Havza), Hacıkurt(Havza-Köprü), Karageçmiş (Havza-Köprü), Bağlıca (Amasya-Merfizon) ve Çıkrık (Mecidözü) gibi yerlere daha geç tarihlerde rastlanır. Bu sebeple yeni isimlendirilmiş bu yerleşim yerlerinin durumunu tespit etmek mümkün değildir.[347]

Tablo 11'de görüldüğü gibi Gölaviş, Kaydalapa, Bayat, Dere "iki baştan" tımar kaydedilmiştir. "İki baştan" tımar deyimi bu adı taşıyan tımarların malikâne-divanî sistem içinde olduğunu, yani arazinin malikâne hakkının toprağın rakabesine sahip olana, divan hakkının ise tasarruf sahibi olana ait olduğunu gösterir. "Nahiye-i Engis" sipahizadegan'a "eküp, biçüp behresün" vermek üzere verilmiştir.

Dere, "Vakf-ı İmaret-i Sultan Bayezid Han der Amasya", Karaköy ve Durucasu gibi yerlerin yarı hissesi malikâne hissesi olarak "Vakf-ı İmaret-i Yörgüç Paşa der Amasya"ya bağlıdır. Geleriç ise tamamı malikâne olarak, "Vakf-ı Medrese-i Samsun" olarak gözükmektedir.

Engis, Gölaviş, Kaydalapa, Bayat, Kulay, Kanlıcak, Kayalu, Geleriç, Karaköy ve Durucasu adlı yerler tamamen divani-malikâne sisteminin uygulandığı yerler olarak gözükmektedir. Yine malikâne hisselerinin tamamına yakınının "Vakf-ı İmaret-i Sultan Bayezid han", "Vakf-ı İmaret-i Yörgüç Paşa" ve Samsun medresesine vakfedilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Malikâne-divanî topraklar, Caniklizâdeler bu toprakları ele geçirmeden önce çiftliklere çevrilmiş olmalıdır. Fatsalı Ahmed Ağa'nın bu bölgede nüfuz kurduğu dönemler düşünüldüğünde, daha erken tarihlerde bu süreç yaşanmış olmalıdır. Daha sonraki yıllarda, ilerde ele alacağımız gibi, bu çiftlikler çeşitli yollarla ailenin eline geçmiştir. Bölgede bu süreçin nasıl yaşandığını tespit etmek eldeki mevcut belgelerle mümkün değildir. Fakat bir yolla malikâne-divanî topraklar üzerinde çiftlikler kurulmuştur. Caniklizâde ailesinin ekonomik kaynakları incelendiğinde Fatsalı Ahmed Ağa'nın soyundan gelen kişilerin kendinden hemen sonra çiftlik

[347] *Türkiye Coğrafya Atlası*, ss. 26-29,48-49.

sahibi olmaya başladıkları görülmektedir. Caniklizâdelerin çiftlik sahibi olma usulleri iki madde de incelenebilir.

3.1.3.3.1. Başka aileye ait çiftliklerin satın alınması

Gerek Osmanlı Arşivi, gerekse Trabzon-Samsun Şer'iyye Sicillerinde Canikli ailesine mensup kişilerin başka aileye ait çiftlikleri satın aldıklarını gösteren belgelere rastlanmaktadır. Bu belgeler, ailenin bu çiftliklere nasıl sahip olduklarını ve o devirde toprak alış-verişinin ne gibi hukukî ve gayr-i hukukî yollarla yapıldığını göstermesi bakımından önem taşıdığından bazı örnekler verilmiştir.

1. Canikli Ali Paşa, Köprü kasabası yakınlarında yer alan Kayalu çiftliğini Köprü sakinlerinden mirmirandan müteveffa Gürcüzâde Mehmed Paşa'nın oğulları Hasan ve Ömer Bey'den sülüs (üçte bir) hissesini satın almıştır.[348] Buna göre Gürcüzâde Mehmed Paşa'nın vefatıyla oğulları arasında üç hisseye paylaştırılmış olan çiftliğin Hasan ve Ömer Bey'e ait hisselerini almış diğer oğlu Ali Bey ise hissesini korumuş, Canikli Ali Paşa'nın vefatından sonra, diğer hisseleri de açık artırma sonucunda satın alarak çiftliğe yeniden sahip olmuştur.[349]

2. Amasya civarında Mikdad Ahmed Paşa'ya ait birkaç çiftlik kendisi Seddülbahir'e sürgün edildiği sırada oğlu Hasan Bey tarafından altı bin kuruşa satın alınmıştır.[350] Belgede geçen "canib-i miriden" cümlesi, çiftliğin kimlerden satın alındığını belirlememizi mümkün kılmamaktadır.

3. Mahmud Tayyar Paşa'nın öldürülmesinden sonra düzenlenen muhallefat defterinde yer alan bazı kayıtlardan, bir şekilde miri araziyi de ele geçirdiği anlaşılmaktadır. Paşa, Perşembe ve Ordu kazasında "arazi-i miriye" ve "yedi kıt'a tarlaları" icareye vermiş ve elde edilen gelirlerini Bafra'da bina eylediği Cami-i Cedide vakf etmiştir. Belgede, "arazi-i miriyye" yi nasıl ele

---

[348] *BOA, D, BŞM, MHF*, 65/32. Belgede şöyle ifade edilmektedir. "Canikli Hacı Ali Paşanın Köprü kasabası kenarında Köprü sakinlerinden mirmirandan müteveffa Gürcüzâde Mehmed Paşanın oğullarından iştira eylediği iki sülüs hisse Kayalu Çiftliği."

[349] *BOA, D, BŞM, MHF*, 65/38.

[350] *BOA, D, BŞM, MHF*, 95/171. Bu duruma kazada bulunan ahali de şahittir. "Bir kaç çiftliklerini dahi bundan akdem Seddülbahire menfi oldukda oğlu Hasan Bey canib-i miriden altı bin guruşa aldığını ahali haber verip".

geçirdiği konusunda bir bilgiye rastlanmamaktadır. Ancak, bu ifade "arazi-i miriyye" üzerinde de hâkimiyet tesis ettiğini gösterir.[351]

Genellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun her yerinde olduğu gibi Karadeniz civarında da karışıklık devri dediğimiz 1600-1700 yılları arasında kurulan çiftlikler satın alma yoluyla el değiştirmiş veyahut muhallefatın satın alınması yoluyla ele geçirilmiştir. XVIII. yüzyılda âyan ve eşrafın birbirinin çiftliklerine, muhallefat bedeli karşılığı sahip olduğu görülür. Tayyar Paşa'nın kethüdası Lütfullah Ağa'nın Merzifon yakınlarında Çorlu Çiftliği, Köprü'de bir kıt'a çiftliği, Havza'da Kınacık Çiftliği, Merzifon'da Mustafa Bey tarlası ve daha birçok çiftlikleri on bir bin sekiz yüz guruş mukabili oğlu Mehmed Bey'e terk edilmiştir.[352] Gedeğra kazasındaki bazı çiftlikleri ise Cebbarzâde Abdulfettah Bey bedel mukabili hazine-i amire'den satın almıştır.[353] Tayyar Mahmud Paşa'nın Perşembe ve Ordu kazalarındaki araziy-i mirriyye ile yedi kıt'a tarlalarının Perşembeli Hacı Mustafazâdeye satıldığı anlaşılmaktadır. Paşanın Bafra'daki Karaköy Çiftliği ve Çarşamba kazasındaki Konakyeri tarlası ise "iltizamen bazı kimesneye furûht" olunmuştur.[354] Daha sonraki devirlerde bölgede hâkimiyet kurmuş olan Hazinedarzâde ailesinin bütün Caniklizâde çiftliklerine sahip olması ise bu tespiti desteklemektedir. Bütün bu tespitler sonucu, müsadere yoluyla özel çiftliklerin tımarlaştırıldığı rahatlıkla söylenebilir.

3.1.3.3.2. Başkasına ait toprakların zorla ele geçirilmesi

Ailenin bazı çiftliklere hukuk dışı yollarla sahip oluğunu gösteren örneklere de rastlanmaktadır. Ailenin zorla sahip olduğu çiftliklere birkaç tane örnek vermek mümkündür:

1. Tatarkalesi ve Susavucu adındaki iki çiftliği dışında diğer çiftlikleri ortakçıdır. Köylüler "her bir karyede ikişer, üçer kıt'a tarlaları olmağla evvel tarlaların sahipleri dahi bizim tarlalarımızı fuzulî tagallüben zabt eyledü" diyerek çiftliklerin nasıl zorla ele geçirildiğini açıklamaktadırlar. Canikli ailesinin yakın

---

[351] *BOA, MAD*, 9755, s. 201. "Perşembe ve Ordu kazasında vaki araziy-i miri ile yedi kıt'a tarlaları olup iktiza eden icarelerini müteveffay-ı müşarün ileyhin Bafra'da bina eylediği Cami-i Cedide vakf etmiş deyu".
[352] *BOA, MAD*, 9729, s. 329.
[353] *BOA, MAD*, 9755, s. 135.
[354] *BOA,MAD*, 9755, s. 201; Canikli Ali Paşa ve Battal Paşa'nın Sinop ve Kastamonu'da ayrıntılı kayıtları olmayan büyük çiftlikleri de vardır. Geniş bilgi için bkz. *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 23321.

adamlarından Milli Musa'da Varay kazasında "nefs-i Varay karyesinde" ele geçirdiği toprakları "oğlunun çiftliğidir" diyerek iddia etmiş, ancak devlet ellerinde bir senedi olmadığından topraklara el koymuştur. Senedin olmaması da bu çiftliğin zorla ele geçirildiği izlenimini uyandırmaktadır[355]

Caniklilerin diğer adamlarından Kavak Mütesellimi Deli Ali Ağa hakkındaki kayıtlar, zorla ele geçirme usulünü açıklayıcı bilgiler vermektedir. Reayanın iddiasına göre, Kavak Mütesellimi çiftlikleri "sahibi sabiyy iken rahis baha ile aldı ve kimini fuzulî zabt" eyledi.[356]

2. Canikli Ali Paşa'nın muhallefatında kayıtlı bulunan Geleriç çiftliği, zorla ele geçirilmiştir. Çiftlik, Ali Paşa'nın oğlu Abdurrahman Ağa'nın iken onun ölümünden sonra ağanın ser-çukadarının kardeşi Halid Ağa'ya geçmiş, ancak Canikli Ali Paşa çiftliğe zorla sahip çıkmıştır. Halid Ağa, muhallefat zaptında "benimdir deyu ve benim olduğunu müşir ağanın mühürlü mahmurlu senedim vardır. Firari-i muma ileyhe cebren zabt eyledi" demiştir. Senedini görevli memurlara göstererek kendisine ait olduğunu da ispat etmiştir.[357]

Aile, Kastamonu-Boyabad kazasındaki Alibeyli Çiftliğini de zorla ele geçirmiştir. Ali Paşa'ya vezaret verilmeden bir süre önce Dizdaroğlu çetesinin tedibi harekâtına katılan Boyabadlı Mehmed Bey vefat edince, fırsattan yararlanan Caniklizâdeler bu topraklara sahip çıkmışlar ve kendilerine maletmişlerdir.[358] Çiftliğin bundan önceki durumunu da incelemek mümkündür. Çiftlik önce Hacı Ahmed oğlu Mehmed'e sonra vefat edince bir sehimi zevcesi Havva Hatuna ve üç sehimi amcası oğullarına geçmiştir. Amcası oğulları "sehham-ı mezburatı Boyabadlı oğlu Ahmede bedel-i malume b'il-marifet sahib-i arz bey ve ferağ" etmişlerdir. Boyabadlı vefat edince yarı hissesi küçük oğulları Hasan, Hüseyin ve Mustafa'ya intikal etmiş, Havva Hatun da çocuk bırakmadan ölünce yarı hissesi kocasına vediğer yarısı ise kardeşi Ali Bey'e verilmiştir. İşte tam bu zamanda Canikli Ali Paşa'nın oğlu Battal Beyzâde Hayrettin Bey zorla çiftliği ele geçirmiş olmalıdır. Varislerin muhallefat düzenlenirken bu duruma dair bazı beyanları vardır. Ahaliden bazıları "tam hama tâbiyet ile varisler ve efradı merkûm

---

[355] *BOA, D, BŞM, MHF*, 65/32.
[356] *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 24782.
[357] *BOA, D, BŞM, MHF*, 65/45.
[358] *BOA, Cevdet Adliye*, nr. 4607.

mukaddema cebren babamdan almışdı" diyerek devletin çiftliği müsadere etmesine mani olmaya çalışmışlardır.[359] Satış muamelesi olarak "bey ve ferağ" geçmesinden bu toprakların Caniklilerin eline geçmeden önce tımar olarak tasarruf edildiğini göstermektedir. Tımar sisteminde "ferağ" usulüyle tarlanın tasarruf hakkı, hukukî olarak bir kişiden diğerine geçiyordu.[360]

3.1.3.4. Çiftliğin genel manzarası ve büyüklüğü

Canikli çiftliklerinin genel görünüşünü, mevcut kaynaklardan ayrıntılı bir şekilde incelemek mümkün olmamasına rağmen temel olarak değerlendirilebilir. Canikli Ali Paşa'nın muhallefatına ait bilgiler, konunun ele alınmasını sağlamaktadır.

Çiftlik ve tarlaların incelenmesi sonucu ilk göze çarpan husus, içinde kâhya veya diğer adıyla kethüdanın oturduğu ve çeşitli büyüklükte olabileceğini anladığımız "hane" olarak kaydedilen bir binadır. Canikli Ali Paşanın Bafra kasabasına yarım saat uzaklıkta Kızılırmak nehrinin yakınında Köprübaşı adlı mevkide bulunan kiraz bahçesinde, üç odalı bir hane, iki adet ahur ve bir adet ahşab anbarı vardır. Üç odalı hanede büyük ihtimalle bahçenin hizmetkârı oturmaktadır.[361] Aileye ait diğer çiftliklerde de "anbar ve asiyab"a rastlanmaktadır.[362] Ailenin kendisinin mesken olarak kullandığı konaklar ve kâr getirici dükkân, han, hamam ve fırın gibi yatırımlar şehir merkezlerinde yer alır.[363]

Caniklizâdelere ait muhallefat defterlerinde, dönüm hesabıyla çiftliklerin büyüklüğü kaydedilmemesine rağmen içindeki hayvan ve tarım ürünlerinden çiftliklerin büyüklüğü hakkında tahminde bulunmak mümkündür. En azından Karadeniz'deki çiftliklerin büyüklüğü hakkında genel bilgiler verebilir. Ayrıca kayıtlara dayanarak aile arasında el değiştiren çiftliklerin büyüklüklerini seneler

---

[359] *BOA, Cevdet Adliye*, nr. 4607; Alibeyli Çiftliği müsadere edildikten sonra üç bin dört yüz elli iki kuruşa müzayede usulüyle Boyabadlı oğlu Mehmed'in oğullarına satılmıştır. *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 28276.
[360] Nagata, *Tarihte Âyanlar*, ss. 92-93.
[361] *BOA, D, BŞM, MHF*, 65/45.
[362] *BOA, D, BŞM, MHF*, 13693. Birçok belgede "mevcûd-ı der anbar-ı çiftlik-i mezbûr" kaydı altında anbar'da ele geçirilen hububat kaydedilmiştir. Yine Boyabad'daki Alibeyli Çiftliği de şu şekilde tasvir edilmiştir. "Alibeyli Çiftliği ve üç kıt'a bahçe, asiyab ve fevkani menzil ve havalisine vâki anbarlar ve harice ivza ve samanlık"; *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 28276.
[363] *BOA, D, BŞM, MHF*, 65/45.

itibarıyla izlemek de mümkündür. Çiftliklerin kapasitesine göre beslenen hayvanlar ve yetiştirilen tarım ürünleri Tablo 12'de verilmiştir. Çiftliklerin kapasiteleri incelendiğinde Karacakum, Karagöz ve Engiz çiftliklerinin daha büyük olduğu görülür. Bu üç büyük çiftlik, Canikli Ali Paşa'dan sonra Battal Hüseyin Paşa'nın kontrolünde tutulmuştur. Hem hayvan ürünleri hem de tarımsal ürünlerin toplamı açısından diğerlerinden daha büyük değerler göze çarpmaktadır. Geç tarih, diyebileceğimiz Battal Paşa zamanı ile Canikli Ali Paşa zamanı karşılaştırılırsa, mahsul miktarlarının yarı yarıya azaldığı görülmektedir. Bu durumun çeşitli sebepleri olabilir. Battal Paşa müsadere sırasında aileye ait bir kısım toprakları elde edememiş olabilir. Topraklar daha sonraki zamanda çeşitli vesilelerle dağılmış ve azalmış olabilir. Gerçekten de gerek tarımsal, gerekse hayvansal faaliyetlerde yarı yarıya düşüşler olmuştur. Ancak, Battal Paşa, aileye mensup en büyük çiftlikleri elde tutmuş ve faaliyetlerine devam etmiştir. Caniklizâdelerin Canik'te kurmayı başardıkları çiftlikler orta büyüklüktedir. Elimizdeki örnek verilere göre; Canikli ailesi Karaosmanoğlu ailesinin çiftlikleri büyüklüğünde geniş topraklara sahip değildirler. Ailenin elinde tarla ve bahçe olarak adlandırılan dağınık halde çok sayıda arazi de bulunmaktadır. Tarla özelliğini taşıyan arazilerin çoğu Amasya, Havza, Merfizon, Köprü ve çevresindedir. Ailenin Tatarkalesi ile Susavucu adındaki çiftlikleri dışındaki bütün toprakları ortakçı olup her bir karyede "ikişer üçer kıt'a tarlaları" bulunmaktadır.[364] Asıl büyük çiftlikler ise sürekli bir şekilde Bafra çevresinde elde edilmiştir. Bu durum, ancak bu yörenin topraklarının verimli olmasıyla açıklanabilir.

Elde edilen ürünlerden çiftliğin büyüklüğüne ulaşmak çok doğru olmasa da genel bir tahminde bulunulabilir. Yuzo Nagata, İngiliz antropolog P. Stirlig'in 1950 yıllarında, Kayseri dolaylarındaki köylerde buğday için 5 misli ölçüsünü esas almakta ve 1 hektar tarladan 1 ton mahsul alındığı verileriyle hesaplamalar ve tahminler yapmaktadır. Samsun ve çevresinin XVII. ve XVIII. yüzyıl zirai verimliliği konusunda herhangi bir kayıt olmadığından aynı kayıtlarla değrlendrimelerde bulunulabilir. Bu, tabiî ki sadece tarım arazilerini kabaca bir tahmin olmaktadır ve o seneki verimliliğe de bağlı bir durumdur. Ancak çiftlik

[364] *BOA, D, BŞM, MHF*, 65/32.

büyüklükleri hakkında genel bir görüntü verebilir.[365] Karaköy Çiftliğinde yaklaşık 5,5 ton şi'r, 7 tona yakın mısır ve 8,5 ton hınta elde edilmiştir. 1 hektar tarladan 1 ton mahsul hesabiyle sadece tarım yapılan topraklar 21 hektar yaklaşık 210 dönüm gelmektedir. Uzunkuz Çiftliğinden ise 5 ton şi'r, 1 ton mısır ve 2 ton hınta ele geçirilmiştir. Toplam 8 hektar, yaklaşık 80 dönüm arazi paşaların toprakları olarak sayılmıştır. Engiz Çiftliği verilere göre büyük çiftliklerden birisidir. Çiftlikte, 7 ton şi'r, 12 ton mısır ve 54 ton hınta elde edilmiştir. Eldeki bu verilerden istifade ederek Engiz çiftliğinin 73 hektar, yaklaşık olarak 730 dönüm büyüklüğünde olduğunu varsayabiliriz.

3.1.3.5. Çiftliklerin satışı ve el değiştirmesi

Devletin muhallefatı ele geçirmesi ve sahip çıkması, bazı belgelerde, devletin doğal hakkı ve hukukî bir süreç olarak varsayılmaktadır. 19 Eylül 1805 tarihli bir belgede, Tayyar Paşa'nın ve ammizâdesi Hasan Bey'in muhallefatlarının zaptı "siyanet-i miri farizasına riayet" olarak ifade edilmektedir. Bu emir üzerine kaza kadıları ve görevli mübaşir muhallefatın zaptı için çalışmalara başlamıştır.[366]

Ele geçirilen muhallefatın satışı hem iltizam usulüne, hem de tımar sistemine benzemektedir. Muhallefatın düzenlenmesinden sonra kayıtlara geçirilen malların satışına başlanır ve önce kaza halkına bu durum ilan olunurdu. Muhallefat toplu veya kısımlara ayrılarak iltizama verilirdi. Diğer muhallefat satışlarında olduğu gibi Caniklizâdelerin mallarının ve çiftliklerinin iltizamında da "müzayede" usûlü uygulanmıştır. Devlet, ele geçirdiği bütün muhallefatın toplamını iltizam olarak kabul eder ve bu şekilde tasarruf ederdi. Herhangi bir mukataa ve iltizamın ihaleye verilmesi gibi çiftliklerde, ömür boyu en fazla teklifi veren kişiye malikâne şeklinde veriliyordu. Bu yönüyle satış işlemi malikâne özelliği taşıyordu. Muhallefatın intikalinde önceliğin vefat eden kişinin erkek çocuğuna tanınması ise, tımar sisteminde yer alan veraset sistemine benzemektedir.[367] Bilindiği üzere tımar sisteminde ölen kişinin yerine toprakları

[365] Nagata, *Tarihte Âyanlar*, ss. 123-124.
[366] *BOA, MAD*, 9753, s.100, h,1.
[367] Belgede şöyle denilmektedir. "baban firari Battal Paşanın üzerinde olan Canik ve Karahisar-ı Şarki malikânelerinin hisseleri bu defa uhdene ihalesi ve firari-i merkûmun muhallefatın bedel-i malûme mukabelesinde maktûen sana ihsan olunması". *BOA, Cevdet Askeriye*, nr. 7975.

oğullarına devrediliyordu. Muhallefatın müzayedesi sırasında devletin istediği miktarı veya en fazla ücreti veren erkek çocuğa belli bedel mukabili bırakılıyordu. Bunun herhangi bir sebebini Caniklizâdelere ait belgelerden tespit etmek mümkündür. Çok büyük meblağlara ulaşan muhallefatın satışındaki zorluklar ve kazalarda alacak kişiler bulmaktaki zorluk, âyanın çocuklarına satış işlemini ortaya çıkarmıştır. Devlet, bu yolla hazineye ödeme garantisi sağlamış oluyor ve satışı daha kolay yapabiliyordu. Satışta karşılaşılan bu zorlukları bazı belgelerden takip etmek mümkündür. Hacı Ali Paşa'nın adamlarından Milli Musa'nın Amasya şehrindeki nispeten büyük konağı hakkında "ahaliden bir adam yahut iki adam alamazlar ve aher yoktur" denilerek satış aşamasındaki zorluklar ifade edilmiştir.[368] Yine Ahmed Mikdad Paşanın Köprü ve Havza çevresindeki çiftlikleri "âyan ve ahaliden marifet-i şer'le" uygun kimselere teklif edilmiş, muhtemelen böyle köklü bir ailenin garezini çekmemek için talip olmamışlardır. Nitekim bu tarihten sonra da aile bölgede güçlü şekilde hâkimiyet kurmuştur. [369]

Caniklizâdelerin Amasya tarafındaki Tatarkalası ve Susavucu gibi çiftliklerine ve Battal Paşa'nın Köprü kazasındaki konağına halk, korkularından talip olmamış ve "bizim almaya iktidarımız yoktur" demişlerdir.[370] Canikli Ali Paşa'nın vefatından sonra "bilcümle emval ve eşyası veresesine ihsan" edilerek Battal Hüseyin Paşa'nın tasarrufuna verilmiştir.[371] Battal Paşa'nın vefatından sonra düzenlenen muhallefat kaydında, Ali Paşa'nın tasarrufunda bulunmuş olan Karaköy, Karacakum, Engiz ve Geleriç gibi Bafra yakınlarındaki büyük çiftlikler kendisi üzerinde gözükmektedir. Ahmed Mikdad Paşa'nın elde ettiği Nurani, Bağlıca ve Abdülcelil gibi çiftlikler aileden kalma çiftlikler değildir. Bunlar Ahmed Mikdad Paşa tarafından ele geçirilmiştir.

Battal Paşa'nın oğlu Hayrettin Bey'in Boyabad kazasındaki Alibeyli Çiftliği ise, müzayede sonucu üç bin dört yüz elli iki kuruşa Eğlenceoğlu Mustafa, Boyabadlı oğlu Hüseyin, Mustafa ve Hasan'a iki taksitte ödemek şartıyla

---

[368] *BOA, D, BŞM, MHF*, 65/32. Çözüm olarak "cümle ahali-i vilayet ittifak üzere olup mütesellim konağı yahut kervansaray misillu bir şey ederler" teklifi getirilmektedir. Ahaliye satış için ise başkentten emir gelmesi gerekmektedir.
[369] *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 24892.
[370] *BOA, D, BŞM, MHF*, 65/32.
[371] *BOA, HH*, nr. 7853. Diğer oğlu Ali Bey muhallefatın tamamının Battal Paşa'ya verilmesinden şikâyetçi olmuştur.

satılmıştır. Bundan sonra ailenin muhallefat kayıtlarında Alibeyli Çiftliği geçmemektedir. Bu çiftliğin bu satıştan sonra elden çıktığı anlaşılmaktadır.[372]

Hayrettin Bey, babasının firarından sonra müzayedeye çıkarılan muhallefatına padişaha sunduğu arz ile talip olmuş, "gerek muaccele ve gerek babası firarı muhallefatı" bedelini ödemek şartıyla kendisine verilmiştir. Bu müzayede işi, daha babasının yeni firar ettiği esnada yapılmış, padişah muhallefatın oğluna verilmesinde bir mahzur görmemiştir.[373] Canikli Ali Paşa'nın vefatından sonra "bilcümle emval ve eşyası veresesine ihsan" edilerek Battal Hüseyin Paşa'nın tasarrufuna verilmiştir.[374]

Muhallefatın tamamıyla el değiştirmesi, isyan sonucu hanedan mensuplarına merkezî idarenin takındığı tutumdan ileri gelebiliyordu. Defalarca affedilmesine rağmen âyanın istenmeyen davranışlarda bulunması halinde, devlet acımasız şekilde önlemler alıyordu. Bunlardan en önemlisi, muhallefat müzayedesi hakkının kendilerine tanınmaması idi. Bu durumda özellikle çiftliklerin cezalandırma amacıyla başkalarına verildiği sonuç olarak da büyük nüfuz değişimleri yaşandığı anlaşılmaktadır. Buna en güzel örnek Mahmud Tayyar Paşa'nın muhallefatının tercihli olarak Hazinedarzâdelere verilmesidir.

16 Mart 1822 tarihinde Tayyar Paşa'nın bütün muhallefatı "müteveffay-ı müşarün ileyhin çiftlikât ve emlak vesairesi ashab-ı müşarün ileyhe" Süleyman Paşa'ya terk olunmuştur.[375] Perşembe ve Ordu'da bulunan "arazi-i miriye" ile "yedi kıt'a tarlaları" Bafra'da Karaköy çiftliği ve Çarşamba'da Konakyeri tarlası ise başka kişilere verilmiştir.[376] Canikli ailesinin sürekli isyan halinde bulunması, bu duruma etki etmiştir. Böylece Caniklizâdeler silinmiş, yerlerine Hazinedarzâdeler ailesi gelmiştir.

Sonuç olarak, müsadere usulünün âyanın siyasî ve ekonomik hayatını birinci derecede etkilediği ve şekillendirdiği tezi gerçek çıkmaktadır.

---

[372] *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 28276.
[373] *BOA, HH,* nr.10181.
[374] *BOA, HH*, nr. 7853.
[375] *BOA, MAD*, 9729, s. 615. Muhallefatın satışı sırasında, Bafra'da bulunan konak satılamayınca, "konak-ı mezkûr yedi bin beş yüz kuruş baha ile ahali-i merkûmeye furuht" olunması için hatt-ı hümayun gönderilmiştir.; *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 12892.
[376] *BOA, MAD*, 9755, s. 201.

3.1.4. Muhallefatın değerlendirilmesi

Canikli ailesine mensup çeşitli kişilerin mal, eşya ve paralarının yerleri tespit edilmiş ve bunlar müsadere edilmiştir. Muhallefat defterlerinde kayıtlı bulunan bu mal ve eşyaların cinsleri, bulundukları yerler ve miktarları kaydedilerek devlet tarafından hazineye intikal ettirilmiştir. İşte devlet tarafından tutulan bu kayıtlar âyanlık incelemelerinde en önemli belge gruplarından sayılmaktadır.

3.1.4.1. Çiftlik personeli ve işgücü

Aile, bütün çiftliklerini görevlendirdiği ve güvendiği kethüda denilen kendi adamlarıyla idare etmiştir. Bundan başka mevcut belgelere göre, Caniklizâdelerin çiftliklerinde köle, cariye, çoban, ortakçı ve hizmetkâr adında bazı kişiler de çalışmaktaydı. Köle ve cariyeler çiftlikteki asıl emek gücünü oluşturmamışlardır. Köle ve cariyelerin, muhallefat kaydındaki sayıları çok azdır. Belgedeki kayıtlardan, köle ve cariyelerin özel hayatında cariye ve ev işlerinde hizmetçi olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır.[377] Köle ve cariyeler, muhallefat kayıtlarında gelir olarak kaydedilmişler ve eşyalarla birlikte satış işlemine tabi tutulmuşlardır.[378] Konak'ta ele geçirilen ve muhallefata kaydedilen Battal Hüseyin Bey'in cariyeleri, Gürcü, Boğdanlı ve Arap asıllıdır.[379]

B.McGowan, XVII. yüzyılda Güneydoğu Avrupa'daki çiftliklerde ortakçılığın hâkim olduğunu ileri sürmektedir. Yuzo Nagata, Manisa Şer'iyye Sicillerinde konu ile ilgili yaptığı incelemeler sonunda, köle ve cariyelerin asıl emek gücünü teşkil etmediği sonucuna varmıştır. Nagata'ya göre Manisa

---

[377] *BOA, D, BŞM, MHF*, 65/45. Battal Hüseyin Paşa hakkındaki bir belgede şöyle geçmektedir. "Biri on beş yaşında iki odabaşı Bafra hareminde cariye 3, Çarşamba'da vali hareminde cariye 7 (Hüseyin Paşa odalığı), Def'a Çarşamba'da cariye 1"; Diğer belgede "Battal Beyin firarında konağında bıraktıkları cariyeleri beyan olunur. Ortabaşı Gürcü Yahudisi cariye re's. 1 (iki yaşında gulamıyle 1), Tahminen otuz yaşında Boğdan'ül asl cariye, re's 1, Tahminen on üç yaşında Boğdan'ül asl cariye re's 1" kayıtları geçmektedir. *BOA, D, BŞM, MHF*, 65/26; Ailenin konak hizmetinde kullandığı başka köleler de daha sonraki tarihlerde ele geçirilmiştir. Hayrettin Paşa'nın dört nefer gulamı ve biri azadlı iki cariyesi, Battal Paşazâde Ali Bey'in bir Arab gulam ve Battal Paşa kerimesi Fatma hanımın biri azadlı diğerleri azadsız altı cariyesi muhallefata eklenmiştir. Kayıtlar cariyelerin konak hizmetinde kullanıldığını göstermektedir. *BOA, D, BŞM, MHF*, 95/137; *BOA, D, BŞM, MHF*, 93/74.

[378] *BOA, D, BŞM, MHF*, 95/171.

[379] *BOA, D, BŞM, MHF*, 65/26.

bölgesinde çiftliklerin asıl emek gücünü, ortakçı ve hizmetkârlar temin ediyordu.[380]

Canikli ailesi hakkında düzenlenen muhallefat defterlerinden Bafra, Samsun, Çarşamba, Amasya ve Kastamonu çevresinde de ortakçılık ve hizmetkârlık usulünün geniş çapta uygulandığı anlaşılmaktadır. Hayvanların ortaklık usulüyle işletilmesine dair birkaç kayıt olmasına rağmen toprakların ortakçılık usulüyle işletilmesi hakkındaki kayıtlara rastlanmamaktadır.

1780 tarihli bir belgede, hayvanların ortakcılık şeklinde işletilmesi hususunda bilgi vardır. Muhallefatın düzenlenmesinden yirmi yıl önce Hacı Ali Paşa ve Battal Bey bir kısım hayvanları "Türkmen ve Yörük taifelerine maktuen" vermişlerdir. "Beher ganem sene de on para maktû ve beher sağir sene de altmış para maktûları beher sene tahsil" kaydı "maktûen" kaydını açıklamakta, dolayısıyla ortaklık şartlarını da belirtmektedir. Bu hayvanlar, anlaşma sağlanan ortakçı kimselere "demirbaş" olarak verilmiştir. Hayvanlar "verildiği vakt ağnam ve keçileri ziyade" olmasına rağmen "lakin mürur-u ezmine ile mezbûrların yedlerinde olan ağnam ve keçi telef ve izaat ve verilen adamlar ekserisi müflis olduğundan firar ve ganemleri çoban yedlerinde" kalmıştır. Muhallefat kaydıyla miriye alınan koyunlar "beher ağnam seksen beş para bahaya" satılmışlardır.[381] Hayvanları tasarrufuna alan Türkmen ve Yörük taifesi de hayvanların bakımını çobanlar vasıtasıyla yapmaktadırlar. Hayvanların beslenmesi de, muhtemelen Canikli arazisinde değil, üzerine alan kişinin yaylak-kışlak faaliyetleriyle sağlanmıştır.[382] Hacı Ali Paşa, kayıtlara göre her koyundan senede 10 para; sığırlardan ise yıllık toplam 60 para ücret almaktadır. On yıl boyunca, bu parayı almış olmalıdır. Elde edilen koyunlar ise 80 paraya satılmışlardır. Muhallefattan dolayı, koyunlar biraz düşük satılmış olabilir. Bu fiyat 80 ile 100 para arasında olmalıdır. Hacı Ali Paşa ve Battal Paşa'nın koyun başına aldıkları paralar yaklaşık

---

[380] Nagata, *Tarihte Âyanlar*, s. 116.

[381] *BOA, D, BŞM, MHF*, 65/38; Başka bir belgede de açıklayıcı bilgiler bulunmaktadır. "Demirbaş tabir olunan ağnamları mukaddema verildiği vakt Türkmen ve Yörükan taifelerine maktûen verilip beher sene maktûaları alunur imiş. Ancak verileli eyyam-ı vafire murûr etmek takribi bazıları telef ve bazıları dahi hin-i muharebede askerin güzergâhına müsadefetle zayi olmağla ağnam verilen adamlar her birileri bir tarafta mutasarrıf ve beynlerinde mesafe-i baide olduğundan kat'ı nazar maktûen verilen adamlar yedlerinde olan ağnamları tekmil olmadığından kendilere firar ve taraf-ı kullarından adamlar tayin olunup çobanlarının yedlerinde mevcût bulunan ağnam ve keçileri deftere" kaydettirilmiştir. *BOA, BŞM, MHF*, 65/32.

[382] Bu şekilde ortaklık tasarrufu bölgede hala varlığını korumaktadır.

10/1'i civarında olmaktadır ki bu da öşür miktarına denk gelmektedir. Bu temel bilgilere dayanarak Türkmen ve Yörük taifesinden alınan bir yıllık parayı da belirlemek mümkündür.

- Battal oğlu Nebi (ganem-keçi)	220
- Kara Musa	220
- Hacı Kuroğlu	800
- Tataroğlu Süleyman	350
- Halil çoban	360
- Karayakalı	300
- Suyavuşoğlu Yusuf	400
- Hinduoğlu Ali	100
- Kit Alioğlu	100
- Kara Ali	100
- Oğlu İbrahim (Karasagir buzağı)	20
- Derviş oğlu Bekir (Kara Sığır)	8
- Ömer (Kara sığır maa buzağı)	13
- Ali (Sığır maa buzağı)	1

Hacı Ali Paşa ve Battal Bey her yıl koyunlardan 29500 akçe, sığırlardan ise 3180 akçe ile toplam 32680 akçe gelir elde etmekteydiler.

Tarımsal ürünler için kurulan ortaklıklarda, mahsulün paylaşılması oranı hakkında herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. Ancak Mikdad Ahmed Paşa'nın muhallefatına kaydedilmiş olan ortakçılarının tohum miktarları, aynı zamanda paşanın onlara vermiş olduğu tohum miktarı olmalıdır. Tohumluk malzemeden ortaklık payını çıkarmak mümkün değildir.[383] Havza kazası karyelerinden Aydoğdu, Hacı Kurd, Dere, Tehne ve Susuz'da çok önemli miktarlarda hınta, şi'r

[383] *BOA, D, BŞM, MHF*, 95/171; Muhallefat kaydında şu bilgiler bulunmaktadır. "Yine kaza-i merkûmda müteveffay-ı mezbûr Paşanın Beli karyesinde olan ve ortakçılarında olan beyan olunur.
- Halil zimmetinde olan tohum kile-i İslamboli hınta 14, şi'r 17, çıtır 12
- Ortakçılar Osman zimmetinde tohum hınta 20, şi'r 20, çıtır 28
- Çiçekli Mehmed zimmetinde hınta 30, şi'r 20, çıtır 28
- (Silinmiş) mevcud hınta 16, şi'r 16, çıtır 2
- Akkulak zimmetinde hınta 12, şi'r 12, çıtır 12
- Karagözoğlunda, hınta 12, şi'r 16, çıtır 20
- Ahmed zimmetinde, hınta 12, şi'r 12, çıtır 12
- (Silinmiş) zimmetinde, hınta 12, şi'r 16, çıtır 20
- Kara Hasan zimmetinde hınta 16, şi'r 20, çıtır 24". *BOA, MAD*, 9720, s.236-238; *BOA, MAD*, 9720, s. 192-199.

ve çıtır ortakçılık yoluyla elde edilmiştir.[384] Hatta Mikdad Ahmed Paşanın "Tatar Kal'asiyle Susavucu nam çiftliklerinden maadası ortakçı olub her bir karyede ikişer üçer kıt'a tarlaları" bulunmaktadır.[385] Caniklizâdelerin çiftliklerinde emek gücünü sağlayan bir unsur olarak hizmetkârlar da önemli roller üstlenmişlerdir. Karacakum Çiftliğinde Kabahasan oğlu, Çolak Osman, Çakır, Ağca ve Türkmen; Engiz çiftliğinde İnce Mehmet; Geleriç Çiftliğinde Evkatlı Hasan adındaki kişiler hizmetkâr olarak kullanılmışlardır. Çiftlik maddesi altında her birinin ayrı ayrı kaydedilmesi, çiftliğin muhtelif parçalardan oluştuğu veya hizmetkârların ayrı ayrı sorumluluk aldıklarını gösterir.[386] Belgelerde hizmetkâra ne kadar ücret verildiğine dair herhangi bir kayıt yoktur.

Caniklilere ait muhallefat incelendiğinde, hububattan ziyade, daha çok hayvanların ortak olarak verildiği görülmektedir. Çiftliklerin tamamına yakını sadece aile tarafından tasarruf edilirken, köylerdeki ayrı ve tek tarlalar ortakçılık yoluyla kullanılmıştır. Kısaca çiftlikler hizmetkârlık emek tarzı ile işletilirken, tek tarlalar ortakçılık yoluyla işletilmiştir.

3.1.4.2. Denizcilik faaliyetleri

Muhallefat kayıtlarında yer alan gemiler âyan ailelerinin ticarî faaliyetlerini ve uluslararası ekonomik ilişkilerini belirlemek için en önemli kaynakları oluşturur. Battal Paşa ve Hayrettin Paşa hakkında düzenlenen muhallefat kaydında aileden ele geçirilen gemilerde kaydedilmiştir.

Belgede toplam 7 tane gemi kaydedilmiştir. Tayyar Paşa, üç direkli büyük bir gemiye ve 3 Çamlıca'ya sahiptir. Bu gemiyi Mustafa Reis eliyle işletmektedir. Yine Abdurrahman Ağa'nın gemilerine de ortak olmuştur. Hacı Öküz oğlunun bir büyük gemisine ise ortaktır. Paşa'nın firarı esnasında âyanlardan Gogozâde Süleyman Paşa, Büyük Çamlıca'ya sahip çıkmıştır. Kayıtlardan gemilerin ticarî bağlantılarını öğrenmek mümkün değildir. Ancak, daha sonra düzenlenmiş muhallefatın devamı diyebileceğimiz bazı kayıtlardan biraz daha ayrıntılı bilgiler elde edilebilir. Bu kayıtlardan ayanın ticarî bağlantıları hakkında da ipuçları elde edilebilmektedir. Geminin bir tanesi Kırım civarında ele geçirilmiştir. Paşa'nın

[384] *BOA, D, BŞM, MHF*, 65/38.
[385] *BOA, D, BŞM, MHF*, 65/32.
[386] *BOA, D, BŞM, MHF*,13653; *BOA, D, BŞM, MHF*, 65/45.

muhallefatının zaptı esnasında Kırımla ticarî faaliyetler içinde bulunduğu anlaşılmaktadır. 18 Eylül 1793 tarihli kayıttan Battal Paşanın bir kırlangıç sefinesinin Ünyeli Genç Ali'nin elinde olduğu, üç adet Kırlangıç sefinesinin Anapa'da ele geçirildiği ve bir kebir sefinenin ise Ünyeli Osman Reis tarafından zapt edildiği anlaşılmaktadır. "Yedi kıt'a sefineden iki kıta sefine ve müşterek diğer bir kıt'a sefine tersane-i âmireye tel nakl" etmekte kullanılmıştır. [387] Bütün bu bilgilerden Paşa'nın Sinop ve Ünye limanı vasıtasıyla Kırım ve Anapa civarıyla ticarî ilişkiler içinde olduğu ortaya çıkmaktadır.[388]

3.1.4.3. Tarım faaliyetleri

Çiftlikte üretilen hububatın miktarı genellikle "kile-i İstanbulî" olarak kaydedilmiştir. Bazı kayıtlarda ise "kile-i Samsunî" olarak mahallî ölçülerle kayıt yapıldığı da olmuştur. Ancak bu kayıtlar çok azdır. Osmanlı İmparatorluğunda pek çok mahallî ölçüler bulunuyordu. XVII. ve XVIII. yüzyılda 1 Samsun kilesinin kaç kg. geldiğini tespit etmek mümkün değildir. İstanbul kilesi ise Halil İnalcık'a göre yaklaşık 25,65 kg. geliyordu.[389] Tablo 13'de İstanbul kilesi ile kaydedilmiş rakamlar kg. cinsine çevrildiğinde Canikli Ali Paşanın elde ettiği hububat miktarına tahminî olarak ulaşılabilir;

Hınta = 9655 x 25,65 = 247,650 kg (247 ton)

Şi'r = 8448 x 25,65 = 216,691 kg (216 ton)

Kablıca = 80 x 25,65 = 2052 kg (2 ton)

Senir = 720 x 25,65 =18.468 kg (18 ton)

Mısır Buğdayı= 2056 x 25,65 =52 736,4 kg (52 ton)

Ortakçıların elinde bulunan miktarlar ise şöyledir: (Bkz. Tablo 15 ve 16).

Hınta: 624 x 25,65 = 16005,6 (16 ton)

---

[387] *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 7401.

[388] "Battal Paşa sefinelerinden Gogozâde Süleyman Paşa zabtında olan kırlangıç sefinesi". "Kırım canibinde furuht olundu deyu inha olunan sefine". "Battal Paşa sefinelerinden Ünyeli Genç Alinin zabtında bir kıt'a kırlangıç sefinesi". "Kezalik Battal Paşa sefinelerinden mukaddema Yusuf Paşanın inzimam eylediği bir kıt'a kırlangıç sefinesini mirinin olarak halen Anapa Muhafızı Vezir Mustafa Paşa tarafından irsal-i emr-i şerif olmuştur." "Firari Battal Paşa sefinelerinden bir adedi Caniğe gelmeyip Kırımda iken". Bu kayıtlar Paşanın ticarî faaliyetlerine ışık tutmaktadır. Gemilerin yükleri konusunda ise herhangi bir kayıt yoktur. Gemi yükü konusunda kayıtlar olsaydı çok daha önemli değerlendirmeler yapılabilirdi. *BOA, MAD,* 9720, s.191; Battal Paşa'nın gemileri zaptedildikten sonra aynı gemilerle İsmail Kalesi Bina Emini Numan Bey'e pirinç gönderilmiştir. *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 6308.

[389] Nagata, *Tarihte Âyanlar*, s.131.

Şi'r = 628 x 25,65 = 16108,2 (16 ton)

Senir = 1248 x 25,65 = 32011,2 kg (32 ton)

Battal Hüseyin Paşa ve Hayrettin Paşa'nın hububat miktarları da şu şekildedir (Bkz. Tablo 16 ve 17).

Hınta = 398 x 25,65 = 10208 kg (10 ton)

Şi'r = 544 x 25,65 = 13953 kg(14 ton)

Yulaf = 30 x 25,65 = 769 kg

Kaba alaf mahsul (hayvanlara alaf) = 436 x 25,65 =11183kg (11 ton)

Mikdad Ahmed Paşa'nın ortakçılar elindeki toplam hububat miktarı da aşağıdadır (Bkz. Tablo 18).

Hınta (Buğday) = 144 x 25,65 = 3693,6kg (3,5 ton)

Şi'r (Arpa) = 161 x 25,65 = 4129,65 kg (4 ton)

Çıtır = 180 x 25,65 = 4617 (4,5 ton)

Çeşitli belgelerden elde edilen hububat fiyatlarıyla toplam değerlere de ulaşılabilir. Canikli Ali Paşa'nın elde ettiği hububat ve kuruş cinsinden toplam değerleri:

Hınta (Kile-i İstanbulî)=9655=33,792 kuruş(kuruş cinsinden değeri=kilesi 3,5)

Şir=8448=16896 kuruş(kilesi=1,5-2 arası)

Ortakçılar elindeki hububat değerleri:

Hınta=624=2184 kuruş

Şi'r=628=1256 kuruş

Mikdad Ahmed Paşa'nın hububat değerleri:

Hınta=68=238 kuruş

Şi'r=36=72 kuruş

Ortakçılar elindeki hububatın değeri:

Hınta=144=504 kuruş

Şi'r=161=322 kuruş

Muhallefat değerleri incelendiğinde ailenin çiftliklerinde yetiştirilen hububatın toplam değerlerinin ortakçılardan fazla olduğu görülür. Tabii ki iltizamdan elde edilen hububat çiftliklerden çok daha fazladır.[390] Çiftliklerde elde

[390] 1792 tarihli Battal Paşa'nın muhallefatında hububatın fiyatları hakkında bilgiler vardır. Buna göre hınta'nın İstanbulî kilesi 3,5 kuruş, Şi'rin 1,5-2 kuruştu. *BOA, MAD*, 9720, s.192-199; 1791 tarihli Mikdad Paşa'nın muhallefat defterinde de aynı değerler vardır. *BOA, Cevdet Maliye*, nr.

edilen bir kısım hububat aynî ödemeler karşılığı alınan iltizam gelirleridir. "Bafra kasabası anbarında bulunan", " Evkatlı oğlu anbarında iltizam öşüründen kalan", "Köprü iltizamı öşründen" ve "Battal Beyin Köprü iltizamı öşründen der anbar olan" gibi ifadeler çiftliklerin bazılarının aynı zamanda köylüden elde edilen aynî gelirlerin depolandığı yerler olduğunu göstermektedir. Kayıtlardaki toplu ve büyük miktarlardaki hububat bu tespitimizi destekler mahiyettedir. Çiftçilikten elde edilen hububat miktarları önemli yekûn oluşturmasına rağmen, aynî iltizam gelirleri kıyaslanmayacak derecede fazladır. "Battal Bey'in Köprü iltizamı öşrü der anbar olan hınta 750 kile-i İstanbulî" olmasına karşın kendi çiftliği olan Susavucu'dan elde edilen miktar sadece 148 İstanbulî kile'de kalmaktadır. Şi'r miktarı "Köprü iltizamı geliri 270" ve "Köprü iltizamı der anbar" olan 420 olmasına rağmen çiftliğinden en fazla elde ettiği "239 kile-i İstanbuli"ye ulaşmaktadır. Bu durum, Caniklizadelerin asıl gelir kaynaklarının iltizam olduğunu göstermektedir. Ailenin elindeki hububat miktarları ile ortakçıların elindekiler karşılaştırıldığında çiftliklerde üretilen hububatın çok daha fazla olduğu görülür. Aile ortakçılar eliyle de tarımsal faaliyetlerde yer almış, ancak ortakçılık usulüne daha çok hayvan sektöründe başvurmuştur. Ortakçılık usûlünün tarımsal faaliyetlerde nasıl işlediği konusunda herhangi bir kayıt yoktur. Ortakçılık geliri acaba kiralanan toprak karşılığı mı; yoksa harcamalar karşılığında mı alınıyordu. Ailenin adamlarından Kavak Mütesellimi Deli Ali Ağa'nın ortakçı toprakları konusundaki bilgiler ortakçılık usûlüne ışık tutmaktadır. Deli Ali Ağa hakkında köylünün söylediği "ortakçı karyeleri bazı kimesneler bizim çiftliklerimiz idi. İllet-i beyhûde zabt etmek dâiyesiyle tezvirâta sülûk eylediler" [391] bilgisi, ortakçı toprakların âyana ait olduğunu göstermektedir. Köylü, kiraya verilen toprakları durumdan yararlanarak kendi şahsî mülkü haline getirmek istemektedir. Aile fertlerinin de ortakçı karyeleri aynı şekilde kullandığı anlaşılmaktadır. Canikli Ali Paşa Aydoğdu, Hacıkurd, Dere, Tekne, Karageçmiş, Gölatek, İmir ve Susuz köylerinde reaya ile ortakçılık faaliyetlerinde

---

7401; Yuzo Nagata ise, 1827 tarihli İngiliz belgelerine dayanarak buğdayın ihraç fiyatının 17 kuruş olduğunu belirtmektedir. bkz.Nagata, *Tarihte Âyanlar*, s.135; 1845 yılında İstanbul'da buğday fiyatı 22 kuruştan 23-27 kuruşa çıkmıştır. Geniş bilgi için bkz. Faroqhı, "Zeytin Diyarında Güç ve Servet: Edremit Âyanından Müridzâde Hacı Mehmed Ağa'nın Siyasi ve Ekonomik Faaliyetleri" Keyder, Tabak, *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti*, ss.96-97.

[391] *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 24782.

bulunmuştur. Ahmed Mikdad Paşa'da Ortakçı Osman, Beli köyünden Çiçekli Mehmed, Tandıroğlu Halil, Akkuli, Karagözoğlu, Yılcu Mehmet, Seyyid Ahmed, Kel Hüseyin ve Kara Hasan ile ortakçılık faaliyetleriyle tarımsal ürünler elde etmiştir.

Aileye yakın kişilerin çiftlik gelirleri de önemli miktardadır. Belki Caniklizâde ailesiyle yarış edebilecek durumda değildirler; fakat çiftliklerinin büyüklüğü hesaba katılırsa yörenin zenginleri arasında yer aldıkları söylenebilir. Kavaklı Deli Ali 1 ton = 1 hektar hesabiyle toplam 64 hektar araziye sahiptir. Bu yaklaşık 650 dönüm tarlaya karşılık gelmektedir. Milli Musa'da aynı hesaba göre 110 dönüm tarlaya sahip olmalıdır.

Canik ve çevresinde hınta (buğday), şi'r (arpa), çıtır, mısır, senir ve yulaf gibi zırai ürünler yetiştirilmektedir. Hayvanların yemi olarak kullanılan tarımsal ürün artıkları olan "kaba mahsul alaf"da muhallefat kayıtlarına girmiştir. "Alaf" mısırın gövdesinden geriye kalanlara denilmektedir. "Çıtır" ve "senir"in günümüzde hangi ürüne karşılık geldiği konusunda herhangi bir kayda rastlanmamıştır. Aynı zamanda ne olduğu anlaşılmayan "kablıca" denilen bir kayda daha rastlanmaktadır. Sırasıyla en fazla ekilenler: buğday, arpa ve mısırdır. Fatsa ve Ünye çevresinde donanmanın ihtiyacı için yetiştirilen kendir üretimi, bu bölümde yer almamaktadır. Buğdayın en fazla ekilmesinin sebebi ise diğer bölgelerde olduğu gibi ordunun ve başkentin ihtiyacını karşılamak olabilir. Canikzâdeler gibi devlet hizmetinde bulunan aileler, tarımsal faaliyetlerinde hem kendi menfaatlerini hem de devlet tarafından istenen görevleri gözönünde bulundurmuşlardır. Aile, devletin isteği doğrultusunda hububat temini hususunda çok önemli vazifeler yerine getirmiştir.

3.1.4.4. Hayvancılık faaliyetleri

Çiftliklerde tarımın yanında hayvancılık da önemli bir sektör olarak karşımıza çıkmaktadır. Hatta bazı çiftliklerde hayvancılığa daha çok önem verilmiştir. Çiftlikte beslenen hayvanlar; tarlaları işlemek için kullanılan sığır ve manda ile hayvansal ürünlerin elde edilmesi için yetiştirilen inek, keçi, koyun gibi küçükbaş-büyükbaş hayvanlardır. Aynı zamanda toplumda farklı yeri olan ve taşımacılıkta kullanılan at, bargir, kısrak, merkeb ve tay da çiftliklerde yetiştiriliyordu. Canikli Ali Paşa'nın çiftliklerinde toplam 522 camus ineği, 62

camus öküzü, 445 kara sığır ineği, 43 kara sığır öküzü, 69 camus malağı, 610 koyun ve keçi, 32 dana, 8 sığır düğesi ve 8 manda vardı (Bkz. Tablo 19). Toplam 328 camus, 524 kara sığır, 11593 koyun ve keçi ortakçılara verilmiştir. Ortak verilen hayvanların büyük çoğunluğunu koyun ve keçiler oluşturuyordu.

Tasarruf edilmek üzere hayvanları, Battal oğlu Nebi, Kara Musa, Hacıkuroğlu, Tataroğlu Süleyman, Halil Çoban, Karayakalı, Suyavuşoğlu Yusuf ve Kara Salih gibi kişilere vermiştir. Bu kişilere Tablo 20'de görüldüğü gibi keçi, koyun, inek yanında at'da verilmiştir. Battal Hüseyin Paşa'nın çiftliklerinde ise 171 camus, 108 karasığır ineği, 22 camus öküzü, 15 karasığır öküz, 240 koyun ve 1 manda bulunuyordu.[392] Hayrettin Paşa'ya ait Alibeyli çiftliğindeki hayvanların sayısı da bellidir.

Tablo 21'den anlaşılacağı üzere Battal Paşa'da ortakçılık yoluyla hayvan tasarrufunda bulunmuştur. Bafra'da bulunan Türkmenlere ve Yörüklere de hayvan vermiştir.[393] 34 camus, 30 kara sığır, 80 kısrak, 2668 koyun ve 24 ester ortakçılar elinde bulunuyordu. Ortakçılar elindeki hayvanların çoğunluğunu koyun ve keçiler oluşturuyordu. Genellikle Amasya'ya daha yakın yerlerde çiftlikleri bulunan Mikdad Ahmed Paşa'nın 30 camus öküzü, 21 camus ineği, 50 kısrağı, 15 kara sığır öküzü, 650 koyunu ve 24 mandası vardı. Müsadere esnasında malları ellerinden alınan Canikli ailesinin adamlarından Kavaklı Deli Ali ve Milli Musa'nın da mühim sayıda hayvanları vardır. 24 kara sığır ve 16 manda sahibi Kavaklı Deli Ali ile 12 kara sığır ve 6 manda sahibi Milli Musa'nın atılım yapmaya hazır bir zümreyi oluşturduğu görülmektedir (Bkz. Tablo 22). Bu kişilerin durumları köylüden çok daha iyidir. Hacı Ali Paşa, 524 tane kara sığır öküzü ile 328 camus öküzünü ortakçılara vermiştir. Bu sayı, piyasaya yönelik et ihtiyacı için değilse, Ali Paşa'nın köylüye hayvan gücü temininde yardımcı olduğunu göstermektedir.

Yetiştirilen hayvan sayısına bakıldığında Bafra ve çevresindeki Karacakum, Kanlıcak ve Engiz çiftliklerinin daha fazla çiftlik hayvanlarına sahip olduğu görülür. Canikli Ali Paşa, Battal Paşa, Ahmed Mikdad Paşa ve Hayrettin

---

[392] *BOA, Cevdet Maliye*, 7401; *BOA, Cevdet Maliye*, 28276.

[393] Küçükbaş hayvanların büyük çoğunluğu bu zümrelere verilmiştir. "Demirbaş tabir olunan ağnamları mukaddema verildiği vakt Türkmen ve Yörükân taifelerine maktûan verilip". *BOA, D, BŞM, MHF*, 65/32.

Paşa'nın çiftliklerinin tamamında manda ve öküze rastlanmıştır. Bu durum, sığır ve mandanın tarım faaliyetlerinde kullanıldığını gösterir.[394]

Binek hayvanı olarak kullanılan at, kısrak, merkeb, ester ve esb'e de çiftliklerde çok sayıda rastlanmaktadır. Kayıtlarda atların sayısındaki çokluk, atların yetiştirilmesine çok önem verildiğini göstermektedir. Bunun birkaç önemli sebebi olabilir. Bir kere devlet, Caniklizâdelere bir anda otuz bin asker çıkarabilen âyan ailesi gözüyle bakmaktadır. Bu asker ihtiyacını karşılamak için ailenin çok sayıda at yetiştirmesi gerekliydi. Hatta koyundan sonra en fazla yetiştirilen hayvan at denilebilir. Bafra ve çevresinde senevî maktû ile 608 at (kısrak) ortakçılara verilmiştir. Toplam 453 kısrak ise kendi çiftliklerinde yer almaktadır. Battal Hüseyin Paşa zamanında at sayısı düşse de gerek ortakçılarda gerekse çiftliklerde mühim sayıda at vardır. Mikdad Ahmed Paşa'nın Amasya yakınlarındaki çiftliklerinde de atlara verilen önem aynen devam etmiş ve at sayısı koyunlardan sonra ikinci sırada yer almıştır.

Hayvanların değerlerini belgelerden tespit etmekde mümkündür. 1792 tarihli Mikdad Ahmed Paşa'nın muhallefat kayıtlarına göre; camus 22 kuruş, kara sığır 10-14 kuruş ve kısrak 20 kuruş değerindeydi.[395] 1793 tarihli diğer bir belgedeki fiyatlar da yakın değerler taşımaktadır. Buna göre; camus 25, kara sığır 12, bargir 20, kısrak 20, merkeb 15 ve ganem 2 kuruş değerindedir.[396] Canikli Ali Paşa'nın çiftliklerindeki hayvanlarının toplam değerleri;

Camus ineği–522=13050 kuruş

Camus öküzü–62=1150 kuruş

Kara sığır ineği–445=5340 kuruş

Kara sığır öküzü–43=516 kuruş

Camus malağı–69=1725 kuruş

Kısrak–453=9060 kuruş

Tay–245=13960 kuruş

Barkir–18=310 kuruş

---

[394] Belgelerde, bölgedeki hayvan fiyatları hakkında bazı bilgiler de vardır. Canikli Ali Paşa'nın ortak olduğu Kayalu Çiftliğinde, "manda ve malak-ı sığır ve kebir birbiri üzerine çifti otuz kuruş baha takdir" ile satılmıştır. "Karasığır dana ve buzağı birbiri üzerine çifti on üçer" kuruşa satılmıştır. *BOA, D, BŞM, MHF*, 65/38.

[395] *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 7401.

[396] *BOA, MAD*, 9720, s.192-199.

Ganem–12203=24406 kuruş'dur.

Yukarıdaki kayıtlardan anlaşılacağı gibi Canikli ailesi; piyasaya üretim yapmaktan çok, şartlara uygun üretim yapmıştır. Devlet kademelerinde idarecilik yapan aile, büyükbaş ve küçükbaş hayvan ile binek hayvanlarını ihtiyaç için yetiştirmiştir.

3.1.4.5. Ekonomik faaliyetler

Caniklizâdelere ait muhallefat listelerinde çok önemli miktarlarda değerli eşyalara rastlanmıştır. Tespit edilen değerli eşyalar iki kişiye aittir.

Canikli Ali Paşa ve Hayrettin Paşa'nın elinde bulunan değerli eşyaların hem süs hem de nakit ihtiyacının karşılanması amacıyla kullanıldığı anlaşılmaktadır. "Gerdanlık, taşlu altun, altun iki başlu kuşak, küpe, taşlı altın yüzük" gibi kayıtlar bu eşyaları, ailenin kadınlarının ziynet eşyası olarak da kullandıklarını göstermektedir. "Fındık altını, zer-i mahbub, beyaz akçe, mahlût altun" gibi kayıtlar ise bunların nakit bir değer olarak düşünüldüğünü gösterir. Canikli Ali Paşa'nın muhallefatındaki altınlar "Bafra'da atik hanesinde kargir mahzende" bulunmuştur.[397] Canikli Ali Paşa'nın "kargir mahzen"de yeralan altınları beyaz akçe 80100 kuruş, beyaz akçe 122500 kuruş, yine beyaz akçe 85000 kuruş, mahlût altın 3473 kuruş ve fındık altını 3580 kuruş gibi çeşitli değerlerdedir. Paşa, 294653 kuruş gibi toplam değerlere ulaşan çok büyük miktardaki altını nakit ihtiyacı için mahzende tutmaktadır. Hayrettin Paşa'da ziynet eşyası yanında "fındık altını, zer-i mahbub, yaldız altını" gibi nakit değerler için altın bulundurmuştur. Altın ve gümüş gibi kolay saklanabilen değerli eşyalar muhallefat tespitinde kolay gizlenebilen eşyalardır ve Caniklizâdelerin de bu amaçla çok miktarda değerli eşyayı ellerinde bulundurdukları düşünülebilir.[398]

Caniklizâdelerin toplumsal ilişkilerini göz önüne sermek amacıyla muhallefat defterinin "zimemat" kısmının incelenmesi gereklidir. Battal Paşa, Hayrettin Paşa ve Mikdad Ahmed Paşa ile ailenin adamlarından Milli Musa'nın verdiği borçlara ulaşmak mümkündür. Battal Paşa, ağa ve efendi ünvanındaki kişilere hatırı sayılır derecede borçlar vermiştir. Kayıtlardaki kişilerin bir kısmı,

---

[397] *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 17964; *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 7401; *BOA, MAD*, 9720, s.191-192.

[398] *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 11704. Devlet, gerek Ali Paşa ve gerekse Battal Paşa'nın sandıklar dolusu altını firarları esnasında sakladıklarına inanmaktadır. Buna dair belgelerde güçlü kanıtlar da vardır.

Canikli ailesinin desteklediği yerli hanedanlara mensup kişilerdi. Mikdad Ahmed Paşa'nın Amasya Mütesellimi Abdullah'a 2250 kuruş borç verdiği anlaşılmaktadır. Mütesellim Abdullah kendisinin Amasya'ya tayin ettiği görevlilerdendir. Yine Hayrettin Paşa'nın borç verdiği kişi de "kaza-i Erbaa âyanı sâbık Abdulkadir Ağa" idi.[399] Ayrıca ailenin son nüfuzlu kişisi olan Mahmud Tayyar Paşa, Rize hanedanından Tuzcuzâdelere 5000 kuruş borç para vermiştir.[400] Mikdad Ahmed Paşa, gayr-i Müslimlere de borç para vermiştir. Paşa, Deccaloğlu Agob'a 2750 kuruş borç vermiştir. Battal Paşa'nın borç verdiği bir kişi de muhtemelen daha sonra Hatuniye vakfı yönetiminde yeralan Genç Ağa'dır. Ailenin verdiği borçlar Canik ve çevresinde dar bir sosyal alanda gerçekleşmiştir. Battal Paşa'nın "Almus mukataası iltizamı"ndan kalan 1000 kuruş alacağı da vardır. Lala Ali, Genç Ağa ve Milli Musa bir dönem Caniklizâdelerin hizmetinde bulunan kişilerdi. Battal Hüseyin ve Hayrettin Paşa toplam 28900 kuruş ve Mikdad Ahmed Paşa 7860 kuruş borç vermiştir.

Milli Musa'nın verdiği borçlar ise gücünü gösterir derecede daha küçük meblağlarda olmuştur. Havza, Köprü ve Merzifon çevresinde etkili olduğunu anladığımız Milli Musa daha çok köylülere borç vermiştir. Çıkrık köyünden dört kişiye borç para vermiştir. Gayr-i Müslimlere de borç para veren ağa'nın çeşitli kimselerden toplam 1320 kuruş alacağı vardır.[401] Kayıtlardan da anlaşılacağı üzere, borç kayıtları incelenen kişiler kendi sosyal zümrelerine mensup kişilerle ticarî ilişkilere girmişlerdir.

3.1.4.6. Aileye ait binalar

Tablo 26'da görüleceği gibi Caniklizâdelerin çeşitli emlakleri başta Bafra olmak üzere Amasya, Lâdik, Merzifon, Sivas, Kavak, Çarşamba ve Ünye'de bulunuyordu. Ailenin çıkış yeri Fatsa olmuş, daha sonra aile ikinci olarak Bafra'ya yerleşmişti. Ancak zamanla Bafra ailenin asıl merkezi haline gelmiştir. Muhallefat kayıtlarında Fatsa'da mesken ve kâr getirici emlaklere rastlanmamıştır. Kayıtlara dayanarak sülalenin Canikli Ali Paşa kolunun Fatsa ile bütün irtibatının bittiğini söyleyebiliriz. Aile, yalnızca Canikli Ali Paşa zamanında bulunan ve

[399] *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 19422.
[400] *BOA, MAD*, 9755, s.139.
[401] *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 17964; *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 7401; *BOA, MAD*, 9720, s.192-199.

ihaleye çıkarılması sonucu ailenin eline geçen "Fatsa Nühas mukataası"nı tasarruf etmiştir.[402]

Canikli Ali Paşa zamanında Bafra'da ailenin elinde büyük bir konak vardı. Bu konağın Fatsalı Ahmed tarafından yaptırıldığına dair bir belge yoktur; fakat konağın tasarrufu, önce Canikli Ali Paşa'nın eline geçmiş ondan sonra da Battal Paşa'nın eline geçerek ailenin tasarrufu devam etmiştir. 21 Ağustos 1805 tarihli belgede Bafra'daki konaktan "paşalara mahsûs köhne saray" olarak bahsedilmektedir.[403] En son Bafra'daki konakların Mahmut Tayyar Paşa'ya intikal ettiği anlaşılmaktadır.[404] Bu büyük konaktan başka "Bafra'da birkaç konakları" daha vardır. Yine Samsun haricinde bir "harem konağı" ailenin tasarrufundaydı. Bafra'da bulunan birkaç konak dışındakiler genellikle "memalik ve merasından hali karye ve sevâhil" kıyılarındadır.[405] Çarşamba'da da aileye ait bazı konaklar bulunuyordu. Canikli Ali Paşa'nın bütün emlaki Bafra'da bulunuyordu. Ali Paşa; hamam, bozacı dükkânı, han, dükkân ve boyahane gibi kâr getirici emlaklere de sahipti. Fırını ve dükkânları büyük konağın yanında yer alıyordu.

Battal Hüseyin Paşa, muhtemelen Canikli Ali Paşa'nın yukarıdaki bütün emlakine bedel mukabili sahip olmuştu. Bunlara ek olarak Bafra'ya yakın bir kaza olan Kavak'ta 1 hane, 1 hamam ve 7 dükkâna da sahipti. Battal Hüseyin Paşa'nın emlaklerini nasıl tasarruf ettirdiğini ve değerlerini "Canikli Ali Paşa ve oğlu ve avanesinin kafe-i muhallefatını mukaddema canib-i miriden zabta memur olan çavuşbaşı-ı esbak Mehmed damehu mecdihinin" kayıtlarından tespit etmek mümkündür. 28 Ağustos 1782 tarihli belgeye göre, Battal Hüseyin Paşa, bir adet hamamı, "doksan dört senesi Saferinin on beşinci gününden itibar ile bir sene kâmilen zabt eylemek üzere mübaşir-i sabık muma ileyhe tarafından ikiyüz kuruş

---

[402] *BOA, D, BŞM, MHF*, 13693.

[403] *BOA, MAD*, 9753, s.100, h,1; Bafra'daki büyük konak, Mahmud Tayyar Paşa'nın Elhac Mahmud'a olan borcuna karşılık yedi bin beş yüz kuruşa halka satılmıştır. Kayıtlardan anlaşılacağı üzere konak çok değerlidir. Değerinden dolayı kimse talipli olamamış ve sonunda halka ihale edilmek zorunda kalınmıştır. Bu tarihlerde büyük bir konağın satış karşılığı 2000-3000 kuruş idi. Geniş bilgi için bkz. *BOA, MAD*, 9729, s.615; *BOA, D, BŞM, MHF*, 65/26.

[404] *BOA, MAD*, 9756, s.491, h.2. Mahmud Tayyar Paşa'nın validesi Selvi Hanım'ın Bafra'daki konağından da "valilere mahsûs saray" olarak bahsedilmektedir. Muhallefatın on beş bin kuruşa vereselere satılmasına karar verilmiştir.; Bu konak daha sonra "müteveffay-ı müşarün ileyhin çiftlikât ve emlak vesairesi ashab-ı duyûnunu irza ve iskan şartiyla müteveffay-ı müşarün ileyhe Hazinedarzâde Süleyman Paşaya havale olunmuş"tur. *BOA, MAD*, 9729, s.615.

[405] *BOA, MAD*, 9753, s.100, h.1.

icâre ile Seyyid Hüseyin nam kimesneye icar"a vermiştir. Diğer hamamın "sene-i mezbur Rebiül-ahirin gurresinden Receb-ül ferdi gayetine değin dört mahda hâsılatı olan yüz kırk kuruş", Battal Paşa tarafından alınmıştır. Bu hamam da senelik 400 kuruşa icara verilmiştir. "Kebir sahanlık ile hane-i mezkûr" ise beş yüz kuruşa icara verilmiştir.[406]

Battal Paşa'nın muhallefatındaki "Battal Beyin emlakinin değerleri bahası" başlığı altındaki kayıtlardan, Temmuz 1780 tarihinde Samsun'daki yaklaşık satış fiyatlarını öğrenmek mümkündür. Buna göre; bağla beraber konak 3500 kuruş, dükkân 115 kuruş, asiyab 200 kuruş ve değirmen arsası 150 kuruşa satılmıştır.[407]

Mikdad Ahmed Paşa'nın emlakinin tamamına yakını ise Amasya ve çevresinde bulunuyordu. Ahmed Mikdad Paşa, tarımsal yatırımlardan çok ticarî yatırımlar yapmıştır. Fiziksel koşullar ailenin tasarruf şeklini etkilemiş gibidir. Hanedan, yeryüzü şekilleri açısından tarım faaliyetlerine daha elverişli olan Bafra'da çiftlikler satın almış; ticarî yolların üzerinde yer alan Amasya'da ise ticarî gelir getirici araçlara yatırım yapmıştır. Tablo 24'de de görüldüğü gibi Amasya'daki emlakler genellikle kasab, boyahane, attar, urgancı, hallac, nalband, semerci, han ve kal ocağı olarak tasarruf edilmiştir. Paşaya ait muhallefat kayıtları gerçekten Amasya'nın ticarî hayatı hakkında da değerli bilgiler taşımaktadır. Ahmed Mikdad Paşa'nın Amasya içinde Ok meydanında bir bağı bulunmaktadır. Diğer bağları ise köylerde dağınık şekilde paşanın bizzat tasarrufundaydı.[408] Çeşitli amaçlarla kullanılan dükkânlar tasarruf sahiplerine icara verilmiştir. Dükkânlarının tamamına yakını kendisi asılmadan dört-beş yıl önce vakfedilmiştir. Dükkânları icara alan kişilerin mühim bir kısmı "Topo Manuk, Kel Serkes, Kel Serkesoğlu, Keşişoğlu Asator, Minos, Uzun Boğos, Mıgırdıç, Kirkor, Samyeloğlu, Karabet, Ezderoğlu, İstafan, Keşişoğlu Bedros, Toros" gibi gayr-i müslimlerdi. Gayr-i Müslimlerin çoğu bakkal dükkânları işletmişlerdir. Çeşitli amaçlarla icara kullanılan 107 dükkânın 17'si gayr-i Müslimlerin tasarrufundaydı. Esnafın çoğunluğu ise Müslümanlardan oluşuyordu. 107 emlakin yaklaşık 58'i bakkal dükkânı, 3'ü demirci dükkânı, 2'si berber dükkânı, 6'sı boyahane, 3'ü

[406] *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 29134.
[407] *BOA, D, BŞM, MHF*, 65/26.
[408] *BOA, D, BŞM, MHF*, 95/171.

kasap, 3'ü hallac dükkânı, 1'i kahveci dükkânı, 2'si ekmekçi fırını, 2'si tütüncü dükkânı, 1'i urgancı, 3'ü kasap, 3'ü attar, 1'i kebapçı, 1'i semerci, 7'si kal Ocağı, 1'i debbağ, 1'i mumcu, 1'i kürkçü dükkânı, 2'si menzilhane, 1'i han ve 1'i nalband dükkânı olarak tasarruf edilmiştir. Dükkânların çoğunluğu Amasya şehrinin Aşağı Pazar, Sinan Camii yanı, Bezistan, Hanönü, Keş Mahallesi, Sığır Pazarı, Ordu Pazarı ve Tımarhane semtlerinde bulunuyordu. Ladik'te Lâdikhanı, Merzifon'da menzilhane, Sivas'da Çinili hamamda paşanın kendi tasarrufundaydı. 20 adet boyahane Mahmud Tayyar Paşa'nın ve 9 adet dükkân da oğlu Hasan Bey'in tasarrufundaydı. Bütün bu dükkânlar, Mahmud Tayyar Paşa'nın öldürülmesi üzerine müsadere edilmiştir.[409]

3.1.4.7. Muhallefatın sosyal hayat açısından değerlendirilmesi

Caniklizâdelerin Bafra, Çarşamba, Amasya ve Kavak'ta güzel konakları vardır.[410] Muhallefat defterlerindeki kayıtlardan konakların fiziksel yapısı hakkında bilgi öğrenmek mümkündür. Örneğin, "firari-i müşarün ileyhin ve oğlu Battal Bey'in Bafra kasabası derûnundaki büyük konağı, on yedi fevkani oda ve divanhane ve tahtında iki kebir ahur ve havlu ve dahilesinde kezalik fevkani on yedi oda ve tahtani iki oda ve matbah ve hamam ve camekân ve eşcar müsmireli sağir bahçe"yi ihtiva etmektedir.[411] Bu büyük konak daha sonraki yıllarda 7500 kuruşa satılmıştır.[412] Hayrettin Bey'e ait Kastamonu Boyabad'daki Alibeylü Çifliğinin fiziksel tasviri ise "üç kıt'a bahçe ve bir bab asiyab ve bir bab denk ve karye-i mezbûrda vâki fevkani menzil ve havlusunda vaki anbarlar ve harice ivza ve havlu ve eşcar müsmire ve samanlık" diye yapılmaktadır.[413]

---

[409] Mallarının müsaderesi ve miktarları hakkında geniş bilgi için bkz. *BOA, MAD*, 9745, s.313, h.2.
[410] *BOA, MAD*, 9756, s.491, h.2.
[411] Yine bu döneme ait belgelerde başka evlerin fiziksel yapıları hakkında da bilgiler vardır. "Firari Tayyar Paşa ammizâdesi maktûl Hasan Beyin hazinedarı Hacı Ahmedin Amasyada bir tarafı Turudioğlu Hacı Abdullah menzili ve bir tarafı nehr-i kebir ve tarafeyni tarık-ı âmm ile mahdûd dâhiliyesinde fevkanî ve tahtanî altı aded oda ve matbah ve kiler ve hamam ve havlu ve hariciyesinde bir aded oda ve bir ahur ve samanlık ve havluyu müştemil bir bab konak". *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 26198; *BOA, D, BŞM, MHF*, 65/45. Belgede Battal Bey'in Bafra kazasındaki büyük kargir hamamının fiziksel yapısı da kaydedilmiştir. "Hamam-ı mezkûr derûnunda mevcûd olan mustamel kadife yasdık, köşe yasdığı, taraklı şilte, cedid ve mustamel havlu silecek, hamam gömleği, yasdık şilte, mustamel havlu, şiyak makad, minder, mustamel peştamal, tas, maşraba, samur kürk".
[412] *BOA, MAD*, 9729, s.615; *BOA, D, BŞM, MHF*, 65/26.
[413] *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 28276.

Alibeyli Çiftliği sadece kendine yeterli bir tarımsal birim olarak anlaşılmalıdır. Konak, çiftliğe bağlı olarak kullanılmıştır. Çiftlikte temel unsur olarak asiyab, samanlık ve anbar vardır. Havlu olarak adlandırılan bir bahçe içinde çiftlik çalışanlarının kaldığı mesken olarak kullanılan bir ev vardır. Bafra'da ki konak ise "valilere mahsûs bir saray" olarak adlandırılmakta ve "divanhâne"nin olmasından da buranın bir idarî merkez olduğu anlaşılmaktadır.[414] Konaklarda çalışanlar hakkında belgelerde bilgi olmamasına rağmen odaların fazlalığından vazifelilerin çok olduğu ve gerek görüldüğünde misafirlerin burada ağırlandığı söylenebilir. Bu konağın yanında birkaç dükkân ve fırında bulunuyordu.

Muhallefat kayıtlarındaki özel eşyalar etnoğrafya bilimi, sosyal tarih ve fiyat tarihi açısından çok değerli bilgiler taşımaktadır. Belgelerden eşyaların fiyat tespitini yapmak da mümkündür. Osmanlı toplumunda geleneksel olarak kullanılan "şeridli ve yeşil püsküllü enguri(Ankara) makad" yanında toplumda yeni yer etmeye başlayan "Edirnekarî divan" da kullanılmaya başlanmıştır.[415] Divan kaydı ise iki tanedir. Aynı zamanda Mikdad Ahmed Paşa ve Battal Paşa muhallefatlarında "iskemle" kaydına da rastlanmaktadır.[416] Günümüzde de kullanılan birçok mutfak eşyası, elbise, kumaş, silah ve deri mamülleri kayıtlarda aynen geçmektedir. Başlıca mutfak eşyaları "simli fincan zarfı, abanoz ucu sadefli hadid kaşık, fafur kase ve tabak, nuhas matara, mineli köhne leğen, pirinç su tası, sahan, lenger, tencere, ibrik, nühas leğen maa ibrik, kahve güğümü, sim su matarası, sim çay ibriği, sim su tası, nühas yaldızlı leğen ibriği, sim maşraba, divan sinisi, sarı şamdan"dır.[417]

Elbiseler ise geleneksel Türk toplumunun kullandığı, genellikle Osmanlı üretimi mallardır. Henüz, Avrupa malları Türk pazarlarına yoğun bir şekilde girmemiştir. Aileye mensup 4-5 kişinin muhallefat kayıtlarında tekstil alanında sadece yabancı üretim malzemesi olarak "Fransız çuka" ve "Hindukârî çiçekli"ye rastlanmıştır. Fakat silah hususunda durum tersidir. Çok sayıda silah Trabzon üretimi olmasına rağmen Avrupa üretimi silah kayıtları da mühim miktarlara

---

[414] *BOA, MAD*, 9756, s.491, h.2.
[415] *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 7401; *BOA, MAD*, 9720, s.54-56; *BOA, MAD*, 9720, s.192-199; *BOA, D, BŞM, MHF*, 13693.
[416] "İskemle" günümüzde de bölgede kullanılan sandalyenin yarısı kadar arkalığı olmayan sade oturaktır.
[417] *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 7401; *BOA, MAD*, 9720, s.192-199; *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 17964.

ulaşmaktadır. Orta ve Doğu Karadeniz'de hanedanlık kurmuş ailenin elindeki kıymetli eşyalar ailenin çok geniş bir coğrafya ile alakadar olduğunu göstermektedir. [418]

Hayrettin Paşa'nın muhallefat kayıtlarında yer alan kitaplar ailenin ve dolayısıyla toplumun kültürel durumunun öğrenilmesi açısından değer taşımaktadır. Caniklizâdelerin muhallefatından ele geçirilen eserler "Sancak mushafı ve delail-i şerif, Sarf alayı, Divan-ı Muhibbi, Cami-er-Rumuz, Kadı Beyzavi, Mısır Tarihi, Tertib-i Ziba, Seyrusi, Envar'ül Gasiğin, Gülistan Alayı, Divan ü Hesbi, Molla Cami, Tuhfet'ül Cinan, İzhar-ül Alayı, Tabir-i Tam, Mecma-il Bahreyn, Divan-ı Hafız, Hayali"[419] gibi İslam dünyasına has temel eserlerdir. Avrupa'ya dair hiçbir eser yoktur. Bu eserler Osmanlı medreselerinde okutulan temel eserlerdir.

3.1.5. Caniklizâdelerin vakıfları

Osmanlı Devleti'nde şehir ve kazaların gelişmesinde vakıfların oynadığı rol çok iyi bilinmektedir. Ancak şimdiye kadar yapılmış olan araştırmaların çoğu, Osmanlı hanedanına mensup kimseler ile vezir gibi üst düzey yöneticilerin vakıfları hakkında olmuştur. Bugüne kadar yerel sosyal hizmetlerde bulunmuş olan âyanların vakıf faaliyetleri üzerinde yeterince durulduğunu söylemek çok güçtür. Son zamanlarda ise bu konuda da ciddi araştırmalar yapılmaktadır.

3.1.5.1. Genel olarak XVIII. yüzyıl Osmanlı toplumunda vakıf müessesesi

"Vakıf" Arapçada, durmak, alıkoymak, tahsis etmek, tutmak anlamlarını taşıyan bir kelimedir.[420] İslam hukukunda ise hukukî bir ahit olup buluğa ermiş,

---

[418] *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 7401; *BOA, MAD*, 9720, s.54-56; *BOA, MAD*, 9720, s.192-199; *BOA, D, BŞM, MHF*, 13693; *BOA, D, BŞM, MHF*, 95/171. Bu eşyaların başlıcaları şunlardır. "Selanik keçesi, Maraş gömleği, çalar saat, Acemkari mendil, Fransızkari çuka, Şam baltası, Edirnekari divan, İngiliz ve Fransızkari piştov, Hindkari çiçekli, Cezayir ihramı, Enguri mak'ad". Başlıca yatak ve giyim eşyasının isimleri ise şöyledir. "çukaya kaplı sırt samur erkân kürkü, yeşil çukaya kaplu Rumeli samur paçesi hilatlik kuntuş kürk, karanfili çukaya kaplu beyaz tavşan kuntuş kürk, samur kuntuş kürk, Türkmen kilimi". Kullanılan başlıca silahlar, "sim fişeklik, simli mercanlı bıçak, Trabzonkarî simli ve mercanlı beşli, Şam ve Mısır demiri elvan kılıç, altun kakmalı ve simli mızrak, sancak bayrağı, kundağı bütün sim ve bazen mercan ile müzeyyen ve nişan mahalli altın kakmalı hare samurlu şişhane tüfek."

[419] *BOA, D, BŞM, MHF*, 12986.

[420] Öz, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Canik*, s.139; Doğru, *XVI. Yüzyılda Eskişehir*, s.67; Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lûgatı*, s.105.

akıllı ve hür olan bir kimsenin Allah'a yakın olma, sevap kazanma amacıyla menkul ve gayr i menkul mülkü veya emlakini dini ve soysal bir gaye için süresiz olarak tahsis etmesidir.[421] Ziraat işletmeleri, çiftlikler, tarlalar, bağlar, bahçeler, cemaat veya aşiretten alınan vergiler, mesken olarak kullanılan binalar, dükkânlar, iktisadî gayeler için yapılmış binalar, deri, gemi ve nakit para gibi eşyalar vakfedilebilir. Vakıf olunan şey; satılmaz, miras olarak kalmaz, ona kimse tarafından müdahale edilmez ve devletin himayesi altında bulunurdu.

İslam hukukuna göre vakfedilen bir menkûl veya gayr-i menkûl kişisel mülk olmaktan çıkmakta, Allah'ın mülkü haline gelerek umumî istifadeye sunulmaktadır. Böylece mülkü bağışlayan kimse "vakfeden", vakıf haline getirilen mülk de "vakfedilmiş" sayılmıştır. Vakıf hukukuna göre geniş salahiyetlere sahip vâkfı yöneten kişilere de "mütevelli" deniliyordu. Kurucularının ölümünden sonra da vakıfların düzenli hizmet edebilmesi için kuralların önceden belirtilmesi gerekiyordu. Şahitler huzurunda bu amaçla hazırlanan belgelere "vakfiye" adı veriliyordu. Vakfiyeler yüzyıllar boyu vakıf idaresini garanti altına alan belgeler olmuşlardır.

Osmanlı Devletinde vakıf kamu hizmeti alanında da yapılabildiğinden, vakıfların sağladığı hizmetler cami ve medreselerin yapımından içme suyu ve aşevi kurulmasına kadar çok geniş alanda çeşitlilik arz ediyordu. Devletin siyasî ve mali kudretinin artmasıyla orantılı olarak gelişen vakıflar "aynıyla intifa olunan" ve "aynıyla intifa olunmayan" diye iki kısımda ele alınabilir. Birinci kısma camiler, mescitler, medreseler, mektepler, imaretler, hanlar, zaviyeler, hastaneler, kütüphaneler, sebiller ve mezarlıklar girmektedir. İkinci kısma ise birincilerin sürekli ve düzenli bir şekilde işlemesini temin eden bina, arazi, nakit ve para gibi gelir kaynaklarının teşkil ettiği vakıflar girmektedir.[422] Vakıflar, şehirlerin ve kasabaların gelişmesinde çok önemli roller üstleniyorlardı. Vakıflar bulundukları bölgeyle hiçbir ilgisi olmayan yerlerden gelir sağlayabilirdi.

Vakfın amacı, Allah'ın rızasını kazanmak olmasına rağmen pratikte, aile vakfı türünden vakıfların açıkça gösterdiği üzere bu amaca uyulmamış, Allah'ın rızasının dışında kişinin kendi soyunun maddî geleceğinin hesaba katıldığı durumlar da olmuştur. Osmanlının kuruluş ve yükseliş devirlerinde daha çok

[421] Doğru, *XVI. Yüzyılda Eskişehir*, ss.67-68; Öz, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Canik*, s.139.
[422] *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, s.436.

sadrazam ve vezir gibi üst düzey yöneticilerin vakıflarına rastlanmasına karşın XVII. ve XVIII. yüzyıllarda âyan ve eşrafın teşkil ettiği vakıfların sayıları da artmıştır. Bu vakıfların çoğunluğu ise evlatlık vakıf statüsündedir.

Gerçekten de XVIII. yüzyılda evlatlık vakıfların sayısında mühim artışlar olmuştur. XIV. ve XV. yüzyıllarda Canik Sancağı'nda evlatlık vakıflara rastlanmakla birlikte bunların toplam vakıf geliri içindeki hissesi % 3 gibi ihmal edilebilir seviyede kalmıştır. En önemlileri Samsun köylerinden geliri olan Seydi Ali Çelebi, Hızır Paşa ve Kaya Paşa Vakıfları'dır.[423] Y.Nagata'nın belirttiği gibi bugüne kadar genellikle hanedan, sadrazam ve vezirlerin vakıfları üzerinde inceleme yapılmış, bölgesel gelişme ve hizmetler üzerinde önemli rol oynayan âyanların vakıf faaliyetleri üzerinde ise yeterince durulmamıştır.

3.1.5.2. Ailenin vakıflarının mahiyeti

Caniklizâdelerin vakfiyelerinde ceddinin ruhu için dua edilmesi şart koşulan bazı vakfiyelere rastlanmakla beraber göze çarpan en önemli husus müsadereye karşı mallarını vakıf yoluyla korumaya çalışmaktır. Bu sebeplere bağlı olarak Caniklizâdelere ait vakıflar değerlendirildiğinde, normal vakıflar yanında evlatlık vakıfların da olduğu görülür. Mahmud Tayyar Paşa ve Ali Paşazâde Mehmed Beyin vakıfları hayrî işlere ayrılmış normal vakıflar sınıfına girmesine rağmen Ahmed Mikdad Paşa ve Hasan Bey'in vakıfları evlatlık vakıf statüsüne girmektedir. Ahmed Mikdad Paşa "iyal ve evladına meşrût olarak bir miktar dekakin vakf" eylemiştir.[424] Paşa "malından iftiraz ve evlat ve evlada vakıf ve şart eylediği üç adet boyahane ve yetmiş dokuz adet dekakin ve Ladikhanı demekle arif müstakil bir hanı ve iki marûf handan malum-ul miktar hissesi ve Ladikte Kazoğlu Çayırı demekle marûf bir kıt'a çayır ve yedi adet kal' ocağı ve Amasya ve Merzifon da iki bab menzil hanesi ve Sivasta Çinili nam bir hamamı ve beş göz asiyabı ve Beyoğlu ve sakin oldukları iki adet dekakin nısf hisseleri olduğu ber vech-i hülasa" vakfeylemiştir.[425] Vakfa bağlı gelirleri toplamak ve

---

[423] Öz, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Canik*, s.141. Evlatlık vakıf, vakıf kurucusunun soyuna maddî menfaat ve malın aynı soyda irsiyet olarak kalmasını sağlıyordu.

[424] *BOA, D, BŞM, MHF*, 95/171. Belgede vakfın durumu ile ilgili şu ifade geçmektedir. "Mikdad Ahmed Paşa'nın oğlu Hasan Bey Amasya'ya götürülüp kendiden taharri ve tecessüs ihtimam olunub bir kıt'a vakfiye-i mamûl bahası mucibince esbab ve dekakini mevkûfe cümle tahrir".

[425] *BOA, D, BŞM, MHF*, 95/171. Belgede "hin-i azimetinde mal ıtlak olunur bir nesne bırakmayup fakat evlad ve iyaline bir miktar dekakin şart-ı vakıf" denilmektedir.; *BOA, MAD*, 9745, s.313, h.2.

uygun yerlere dağıtmak üzere Şeyhzâde Abdullah Efendi'yi mütevelli olarak atadı. Ölümünden sonra ise çocukları bu göreve gelecekti. Çocuklarından sonra ise bunların çocukları şeklinde sürekli devam edecekti. Vakfın idaresinin babadan oğula geçmesi suretiyle irsiyet sağlanmış oluyordu. Genellikle, XVIII. yüzyıl âyan ailelerinde görüldüğü üzere muhtemelen Ahmed Mikdad Paşa'da muhallefattan servet kaçırmak isteği ve malların kendi soyunda kalmasını sağlamak gayesinin teşvikiyle bir miktar menkûlü vakfetmiştir. Bu kaygıya Mikdad Paşazâde Hasan Bey'de de rastlanmaktadır. Mahmud Tayyar Paşa'nın isyanı sırasında Hasan Bey'de ona katılmış belgeden acele olduğu anlaşılan bir biçimde "akar ve emlakini bila esas" vakfetmiştir. Evlatlık vakıf olduğunu anladığımız Hasan Bey'in vakfının "vakıf senedi" olmadığından "akar ve emlak-ı mezkûrenin vakfiyeti bi hatt-ı hümayun-ı şevketmakrun ref' ve canib-i miriden zabt" edilmesi için emir verilmiştir.[426] Bu hususta diğer bir örnek Mahmud Tayyar Paşa vakfından da verilebilir: Tayyar Paşa "Karahisar-ı Şarki Sancağ'ında civarı Ordu kazalarında Perşembe ve Ordu kazasında vaki arazi-i miriye ile yedi kıt'a tarlaları olup iktiza eden icarelerini Bafra'da bina eylediği Cami-i Cedide vakf" etmiştir. Annesi vakıf olduğunu ileri sürmesine rağmen "vakıf sened-i şer'isi" gösterilemediğinden "siyaneten-li'l-miri" tarlaları 3550 kuruşa Perşembe kazasından Hacı Mustafazâdeye iltizama verilmiştir.[427] Belgeden de anlaşılacağı üzere Mahmud Tayyar Paşa, miri arazinin icar gelirini vakfetmiştir. Ailenin "gayr-i sahih" ve "bila esas vakıf" faaliyetlerine karşın, devlet önlem olarak farklı tutumlar geliştirmiştir. "Siyaneten li'l-miri"[428] kaidesince vakıf defterlerine kayıtlı olmayan vakıflar ahaliden ayrıntılı şekilde soruluyor "vakf-ı sened-i şer'isi" olmadığında "hatt-ı hümayun-ı şevketmakrûn mucibince zikr olunan emlakin vakf olmayanların vakfiyetleri ref'" olunuyordu.[429]

---

[426] *BOA, MAD*, 9755, s.440. Mütevellisinin oğlu İskender Bey olduğu anlaşılmaktadır.

[427] *BOA, MAD*, 9755, s.201; Bahaeddin Yediyıldız, bir kişinin mallarını vakfetmesinin sebepleri arasında, yapılan müsadereden mallarını korumak ve miri arazi prensibine rağmen toprağı mülkiyeti altına almaya çalışmak gibi hususları da saymaktadır. Ayrıca, elde edilen gelirlerin bir kısmı hayrî işlere ayrılmakta geride kalan kısmı ise ailenin geçimi için aile efradı arasında taksim edilmekteydi. Geniş bilgi için bkz. Bahaeddin Yediyıldız, "Vakıf Müessesinin XVIII. Asır Türk Toplumundaki Rolü", *Vakıflar Dergisi*, XIV(1982), ss.1-24; Müsadereye bir derece engel olmak için Karaosmanoğulları ailesi de çocuklarının istifade edebileceği şekilde evlatlık vakıf usulüne başvurmuşlardır. Geniş bilgi için bkz. Nagata, *Tarihte Âyanlar*, ss.146-147.

[428] "Mirinin korunması" anlamını taşımaktadır.

[429] *BOA, MAD*, 9755, s.440.

Mahmud Tayyar Paşa'nın vakfı evlat ve iyaline şart koşulmaması yönüyle hayrî vakıflar sınıfına girmektedir. Klasik vakfiye örneklerine uygun olarak vakfiyeye dua ve salât ile başlamakta, vakfın mütevellisini açıklamakta, daha sonra da vakıf şartlarını ve ödenecek para miktarlarını belirtmektedir. Mahmud Paşa, vakfın mütevellisi olarak kendi sülalesinden kimseyi şart koşmamış, bu makama müderris olan bir kişiyi atamıştır.[430] Tayin edilen mütevellinin inşa edilen tesislerde çalışan görevliler ve vakıfta yapılan değişiklikler üzerinde çok geniş yetkileri vardı. Bu yönüyle düşünüldüğünde zengin vakıfların mütevelliliği için mücadelelerin sebebi de anlaşılmış olur.

3.1.5.3. Ailenin vakıf faaliyetleri

Caniklizâdelerin vakıf faaliyetlerini gösteren dört kişiye ait birçok belge bulunmaktadır. Aileye mensup dört kişinin vakıf tesisleri çok sayıda olmamasına rağmen o dönem için önemli bir sosyal boşluğu doldurmuştur. Caniklizâdeler vakıf tesislerinin hayatiyetini devam ettirebilmeleri için birçok gayr-i menkulü vakfetmişlerdir. Bu vakıfların ibadet, sulama ve eğitim amaçlı olduğu görülüyor. Fakat vakfedilen gayr-i menkullerin kargir ve ahşap gibi zamanla yıkılacak türden oluşu sebebiyle günümüze kadar devam etmemişlerdir. Ancak, ailenin yaptırdığı vakıf tesisleri taştan olduğundan günümüzde de varlıklarını devam ettirmektedirler. Ailenin Kuzey Anadolu'da ne kadar servete ve nüfuza sahip olduğu ve kazaların sosyal yaşamında nasıl bir rol oynadığı Caniklizâdelerin vakfiyelerinden daha iyi anlaşılmaktadır. Mevcut belgeler; Ali Paşazâde Mehmed Bey, Ahmed Mikdad Paşa, Hasan Bey ve Mahmud Tayyar Paşa'ya aittir.

3.1.5.3.1. Ali Paşazâde Mehmed Bey'in vakıf faaliyetleri

Ali Paşazâde Mehmed Bey'in vakfı hakkında çok ayrıntılı kayıtlar mevcut değildir. Sadece "Gedeğra ve Vezirköprü kazasında Orta Camii şifa-i şerif tilaveti için merhûm Ali Paşazâde Mehmed Bey'in bir bab aşçı ve bir bab mumcu dükkânı" kaydı vardır. Mehmet Bey, Orta Camiinde şifa-i şerif okunması karşılığı okuyan kişiye aşçı ve mumcu dükkânlarının gelirlerini vakfetmiştir.[431]

---

[430] *VGMA*, *Anadolu Muhasebesi Defteri,* 579, s.121-123.
[431] *VGMA*, *Anadolu Muhasebesi Defteri, 578, s.189-193.*

3.1.5.3.2. Mikdad Ahmed Paşa'nın vakıf faaliyetleri

Mikdad Ahmed Paşa'nın vakıf gayr-ı menkulleri genellikle Amasya'da bulunuyordu. Merzifon'da bir menzilhane ile Sivas'ta Çinili hamam Amasya dışında vakfettiği emlaklerdendi. Ahmed Mikdad Paşa'nın muhallefat kayıtları, vakıflarıyla beraber karşılaştırılarak değerlendirildiğinde çiftlikleri dışındaki ticaretle ilgili bütün emlaklerinin vakfedilmiş olduğu görülür.[432] Toplu olarak vakfettiği bu menkullerinin tamamını "evlat ve evlada vakf ve şart" eylemiştir. Vakıf menkulleri dışında Paşanın tasarrufunda şahsî eşyaları, konağı, çiftlikleri, bağ ve bahçeleri kalmıştır. Menkullerin ne için vakfedildiği hususunda herhangi bir kayıt yoktur. Menkuller, kendisinin Filibe'de öldürülmesinden dört-beş yıl önce vakfedilmiş ve Anadolu muhasebesine kaydedilmiştir. Muhallefat kayıtları ve diğer belgelerden faydalanılarak hazırlanan Tablo 25'de vakfedilen mallar hakkında daha ayrıntılı bilgilere ulaşmak mümkündür.

Tablo 25'de verilen bilgilerle servetin hangi yatırım alanlarında değerlendirildiğini görmek mümkündür. Ailenin elinde şehir hayatında çok önemli ticarî rol oynayan han ve menzilhanelerin bulunduğu ilk anda dikkati çekmektedir. Bu hanlar Lâdik'te Ladikhanı, Amasya'da iki kapulu han ve menzilhane ile Merzifon'daki diğer menzilhanedir. Berber ve hamam gibi emlakler, şehir ve köy hayatında önemli roller üstlenen yapılardır. Sivas'ta Ahmed Mikdad Paşa'ya ait Çinili Hamam vardır. Dükkânlar içinde en fazla toplamı bakkallar oluşturur. Yiyecek ve içecek satan dükkânlar arasında özellikle ekmek fırını ve helvacı dükkânlarının sayısı fazladır. Bu dükkânların tamamı Amasya'dadır ve icara verilmiş vaziyettedir.

Şehrin sınaî hayatı ile ilgili tesislere gelince, boyahane, hallac, demirci, urgancı, semerci, kalaycı ve nalbant gibi dükkânların sayısında yüksek rakamlar gözükmektedir. Bunlar günlük ihtiyacı temin eden küçük sınaî tesis niteliğindedir. Bu sıralarda bölge çevresinde tütün ekilmediğine göre, tütüncü esnafı dışarıdan gelen tütünleri sancak halkının istifadesine sunmaktadır.

Sonuç olarak Ahmed Mikdad Paşa'nın vakfı için şunlar söylenebilir: Paşa, servetini özel beceri isteyen sınaî tesislere yatırmak yerine, şehir ve köy halkının

---

[432] *BOA, D, BŞM, MHF*, 95/171; *BOA, MAD*, 9745, s.313, h.2; *BOA, MAD*, 9753, s.129, h.1.

günlük ihtiyacını karşılayacak şekilde yaptırarak dükkânların işletme hakkını başkalarına devretmiş ve kira gelirleriyle yetinmiştir.

3.1.5.3.3. Hasan Bey'in vakıf faaliyetleri

"Müteveffa Tayyar Paşa'nın mukaddema firarı hengâmında katlen fevt olan yeğeni Mikdad Paşazâde Hasan Bey medine-i Amasya'da mutasarrıf olduğu bazı akar ve emlaki bila esas vakfeylemiştir". "Akar ve emlaki bila esas vakfeylemiş" olduğundan "vakfiyeti bi hatt-ı hümayûn-ı şevketmakrûn ref' ve canib-i miriden zabtı"na devletçe karar verilmiştir. Amasya'da "dekakin ve boyahane vesair akar"ı vakfa bağlamıştır. Belgede geçen "ekmelan-ı vakıf olduğu mesmû-ı şahane" ifadesinden hatırı sayılır büyüklükte olduğu anlaşılmaktadır. Yine, Ahmed Mikdad Paşa'da olduğu gibi bu vakfın da evlatlık vakıf statüsünde olduğu anlaşılmaktadır. Hasan Bey'in öldürülmesinden sonra vakfın "tevliyet beratı" oğlu İskender Bey'in üzerine yapılmış bununla ilgili kayıtlar İstanbul'a da ulaşmasına rağmen devlet, vakfın miri tarafından zaptedilmesi için "müceddeden mülknâme-i hümayûn" göndermiştir. 1806 tarihinde Beyhan Sultan tarafından belli miktar muaccele ödenmesi karşılığı vakfın tevliyeti Tayyar Paşa'nın Sadaret Kaymakamlığı esnasında silinmiş ve "mülknâme-i hümayûn" verilmiştir. İskender Bey'in vakfa müdahalede bulunmaması için de "emr-i şerif" gönderilmiştir.[433] Fakat Tayyar Paşa sadaret kaymakamlığındaki nüfuzunu da kullanarak vakfa zorla sahip çıkmış 1808'de Tayyar Paşa'nın güçten düşmesiyle vakfa bağlı bütün emlak "mülknâme-i hümayûn" ile Cebbarzâde Süleyman Paşa'ya verilmiştir.[434]

3.1.5.3.4. Mahmud Tayyar Paşa'nın vakıf faaliyetleri

Mahmud Tayyar Paşa, Bafra kasabasında cami,[435] Çarşamba'da cami ve medrese[436] ile Amasya'da Köprübaşı meydanında medrese[437] inşa ettirmiştir.

---

[433] *BOA, MAD*, 9755, s.440. Vakfın vakıf statüsünün bittiği hakkında belgede şu ifade geçmektedir. "zikr olunan emlakin vakıf olanların vakfiyeleri ref' olunduğu". Vakfın vakfiyesine ulaşılamamıştır.

[434] Şanay, *The Rise and Fall of An Âyan Family*, s.198.

[435] *BOA, MAD*, 9753, s.82, h.1; Tayyar Paşa Camii, Bafra ilçe merkezinde Cumhuriyet meydanındadır. Kitabesine göre H. 1212/1797 yılında Tayyar Paşa tarafından yaptırılmıştır. Tek şerefeli bir minaresi vardır. Osmanlı döneminin mimarî özelliklerini taşır. İlker Çakan, *Karadeniz Bölgesi*, Ankara 1994, s.462.

[436] *BOA, MAD*, 9753, s.82, h.2.

[437] *BOA, MAD*, 9753, s.82, h.3.

Fatsa'da da bir camii inşa ettiği kaynaklardan anlaşılmaktadır.[438] İnşa ettiği bu binalara da harcamaları karşılamak üzere çeşitli emlakleri vakf olarak bağlamıştır. Mahmud Tayyar Paşa'nın vakıfları hakkında daha açık bilgilere ulaşılabilmektedir.[439] Bafra'daki cami için kurduğu vakfı "beruca hasbi meşrûtiyet üzere tevliyeti berat-ı âlişan"la üzerine almıştır.[440] Çarşamba'da cami ve medresesi için kurduğu vakfın tevliyetini medresesi müderrisi Elhac Süleyman Efendiye vermiş, o da "vakfiyetin feshi babında siyak-ı meşrûh üzere Canik muhassılı vekiline ve Çarşamba kadısına ve âyan ve zabıtan ve işerlerine hitaben şukka" göndermiştir.[441] Tayyar Bey Camii ve medresesine 2 Aralık 1780 tarihinde vakıf tevcih ettiği anlaşılmaktadır.

Tayyar Paşa, Bafra'daki cami "Taceddin nam sahib-ül aherin evkafından malûm-ul hudûd bir kıta hamam havi olup vakfının tamiratına müsaadesi olmadığına ve yüz seneyi mütecaviz zaman mürûruyla eser-i nesne olmayıp arsa-i sırf kaldığına binaen fukahay-ı izamın tecvizleri vech üzere bi izn-i sultan" inşa ettirmiştir.[442] Böylece mevcut hamam arsası üzerine kendi camiini inşa ederek yeni bir vakıf kurmuş oluyordu.

Amasya'da Köprübaşı meydanındaki vakıf tevliyetine ve müderrisliğine Seyyid Hacı Mehmed Efendi'yi atadığı anlaşılmaktadır. Seyyid Mehmed Efendi de Çarşamba'da mütevelli'nin yaptığı gibi "vakfiyetinin feshi babında siyak-ı meşrûh üzere Amasya kadısına ve Amasya mütesellimi"ne yazı vermiştir. Bu vakıfların "ba ferman bu vecihle tebdil" olduğuna dair bilgi bulunmaktadır[443]

29 Temmuz 1805 tarihinde vakıflar hakkında bu kararlar alınmasına rağmen özellikle Çarşamba'da bulunan cami ve medresenin "cami-i şerif-i mezkûrun bu emlakten başka bir nesnesi olamayıp vakfının müsaade-i seniyye buyurulmaz ise tiz vakitte harap olacağını ehl-i vukûf ihtiyar etmiş olduklarından"

---

[438] *BOA, MAD*, 9729, s.117.
[439] Canikli Ali Paşa'nın soyunun tamamen ortadan kaldırılması için emir verilmiştir. Belgede verilen emir şu şekildedir. "Mağdûb-ı padişahane olan Tayyar ve ammizâdesi Hasan Bey ve kethüdası Lütfullah vesair avane-i hune ve müteallakatının ve ele geçenleri izale ve idam olunmak irade-i katıa-i padişahane". *BOA, MAD*, 9753, s.82, h.1.
[440] Belgenin başka bir yerinde bu durumu destekleyen ifadeler bulunmaktadır. "Kasaba-i mezbûrda olan vakfının tevliyeti uhdesinde olduğu". *BOA, MAD*, 9753, s.82, h.1.
[441] *BOA, MAD*, 9753, s.82, h.2; *VGMA, Anadolu Muhasebesi Defteri,* 487, s.901.
[442] *BOA, MAD*, 9729, s.278.
[443] *BOA, MAD*, 9753, s.82, h.3.

5 Nisan 1820 tarihli bir hükümle vakıflığının kaldırılmasından vazgeçildiği anlaşılmaktadır.[444]

31 Mart 1809 tarihli hükümden de anlaşıldığı kadarıyla Tayyar Paşa'nın Bafra'daki cami için vakfettiği "Karahisar-ı Şarki Sancağında civarı Ordu kazalarında Perşembe ve Ordu kazasında vaki arazi-i miriye ile yedi kıta tarlaları olup iktiza eden icarelerini" validesinin vakfolduğu iddiasına rağmen "vakf-ı sened-i şer'isi olmadığından siyaneten l'il-miri tarlaları kıymet tahririyle üç bin beş yüz elli kuruşa Perşembe kazasından Hacı Mustafazâde"ye iltizama verilmiştir. Tevliyeti Mahmud Tayyar Paşa'nın üzerinde olan bu vakfın da devlet tarafından kabul edilmediği anlaşılmaktadır.[445]

Çarşamba'da kurduğu cami ve medreseye tahsis ettiği vakfın vakfiyesi mevcut olduğundan bu vakıf daha ayrıntılı incelenebilir. Bütün vakfiyelerde olduğu gibi vakfiyeye dua ve salât ile başlanmıştır. Vakfa tahsis edilen emlakler "Çarşamba kasabasında vaki led'el-vaki ve'l icabe an malûm-ul hudûd ve derûnunda munakkaş yetmiş sekiz bab oda ve müştemilat-ı saire malûmu havi bir bab kargir han, Merzifon'da havi kezalik malûm-ul hudud bir bab kargir hamam ve yine Karahisar-ı Şarki kasabasında vaki kezalik malûm-ul hudûd bir bab kargir hamam" olarak zikredilmektedir. Vakfın şartları ise "salif-ül beyan bir bab han ile iki bab hamam icare-i vahide ile icar olunup hasıl olan icarelerden medrese-i mezkûrede, sakin talebe-i ulûmdan on fakir kimesne bilcümle umûrine mazhar mazhar-ı müteveffay-ı hazret-i vaki cami şerifte haftada iki defa Cuma ve aşire gecelerinde beş bin tevhid-i şerif edip hasıl olan sevabı hazret-i resûl-ı ekreme ve nebiyy-i muhterem ashab-ı güzin tariki Nakşibendi ecdadımın ervah-ı tayyibelerine kahr-ı âda için bade-ı adaya sure-i feth-i şerif ve şerr-i mazarrattan muhafaza için sûre-i mukarrebin yetmiş dokuz ayet-el kürsi kıraat edip" şeklindedir. Yapılan vazife karşılığı ödenecek tutarlar da vakfiyenin devamında özetle şu şekilde belirtilmiştir. "Yetmiş dokuz ayet-el kürsi kıraat edip mukabelesinde beher mah dörder kuruş vazife verile ve leali hatm-i şerifte vakt-i salatda cami-i şerifte ibad için sem' ve kıraat'ül hatm talep ve hazer olan

[444] *BOA, MAD*, 9729, s.278. Vakıflıktan çıkarılmasının sebebi olarak, Mahmud Tayyar Paşa'nın Mahmud adındaki kişiye on beş bin kuruş ve sarrafı Karabet'e çok miktarda borcu gösterilmektedir.
[445] *BOA, MAD*, 9755, s.201.

kimesneler ekl için beher mah beşer kuruş harç ve sarf olmağla medrese-i mezkûre seksen Receb-ül ferdden ve Şaban-ül muazzamda ve Ramazan-ül mübarekte birer hatm-i şeriften on beş hatm-i şerif-i kelam-ı kadim kıraat edip hâsıl olan sevabını ceddim ervah-ı şeriflerine ve iki hatm-i şerif dahi tilavet edip bu hazırûn ba'del-vefat ruhuma ihad-i birle mukabelesinde beher sene yirmi altı kuruş vazife verile ve beher sene Medine-i münevvere fukarasına yüz kuruş irsal ve isal oluna ve cami-i şerif-i mezkûrda hatib ve imam olan kimesne başına kırk kuruş verile ve cami-i mezkûrda kimesneye senede yirmi kuruş verile müderrise senede iki yüz kuruş vazife verile vakf-ı mezkûruma Çarşamba kasabası kadıları senede ikişer kuruş ile nazır ola".[446] Hizmetleri terk edenler yerine yenilerinin seçilmesi ve "icare-i vakfdan kalır ise" cami ve medresenin tamiri için kullanılması da şart koşulmuştur.[447]

Bütün aile vakıflarında görüldüğü gibi devlet âyanın mallarını nasıl müsadere etmeye çalışmışsa vakıfları da "siyaneten l-il-miri" kaidesine mümkün mertebe yaklaştırmakla müsadereye çalışmıştır. Mikdad Ahmed Paşa ile Mahmud Tayyar Paşa'nın ve Hasan Bey'in kurmuş olduğu vakıfların tamamında bu durum tespit edilebilmektedir. Caniklizâdeler, devlet ve toplum nezdinde bulundukları siyasî ve sosyal durumları ve görevleri icabı devletin ve toplumun devamlılığını sağlamaya çalışmışlar; buna bağlı olarak vakıf faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Ayrıca, vakıf faaliyetlerine girişmelerinde ailenin servetinin devamlılığını sağlamanın da etkili olduğu anlaşılmaktadır.

3.2. Hazinedarzâdeler

3.2.1. Siyasî faaliyetler

Orta ve Doğu Karadeniz bölgesinde, XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren Karadeniz kökenli ağaların hâkimiyeti artmaya başlamıştır. Özellikle Orta Karadeniz'den Kafkasya'ya kadar uzanan coğrafyada, yaklaşık yarım yüzyıldan fazla bir süre, Caniklizâdeler sülalesinden gelen kişiler hüküm sürmüşlerdir. Mahmud Tayyar Paşa'nın isyanından sonra ailenin bölge üzerindeki denetimi

---

[446] *VGMA*, *Anadolu Muhasebesi Defteri,579,* s.121-123*; VGMA, Anadolu Muhasebesi Defteri,*487, s.901.

[447]*BOA, Cevdet Evkaf*, nr. 2954. Müderrisin şartları da bir derece belirtilmiştir. "Müderrisin-i mezbûrun medar-ı emelisi ilm-i şerif olmağla".

sona ermiştir. Caniklizâdelerden sonra yine aşağı yukarı aynı coğrafî alanda bu defa Hazinedarzâdeler nüfuz kurmuştur.

3.2.1.1. Ailenin menşei ve ilk zamanları

Osmanlı taşra teşkilatında önemli roller oynamalarına rağmen, Hazinedarzâdeler ailesi hakkında hiçbir bilimsel araştırma yapılmamıştır. Ailenin tarihi ancak genel hatlarıyla bilinmektedir. Hatta ailenin menşei ve ilk zamanları konusunda belgelere dayalı hiçbir araştırma yapılmamış, daha çok bu bilgiler temel el kitaplarına dayandırılmıştır.

Ailenin atası muhtemelen nüfuzlu bir ailenin hazinedarlığını yapıyordu.[448] Bu hususta herhangi bir belgeye rastlanmamıştır. Süleyman Paşa'nın adının önüne konulan "hazinedarzâde" ifadesinden babasının hazinedarlık yaptığı kesinlikle söylenebilir. Hazinedarzâde Süleyman Paşa'nın kendisi de, bir dönem Canikli Hacı Ali Paşa'nın hazinedarlığını yapmıştır.[449] Aynı zamanda 26 Temmuz 1778 tarihli belgede geçen "bundan akdem der âliyyeme ihzarları fermanım olan firari Ali Paşa'nın damadı Sadullah Bey ile hazinedaroğlunun ve mirmirandan Mehmed Paşa ve Süleyman Paşazâde İbrahim Bey'in haremleri"[450] ifadelerinden Süleyman Bey'in Canikli Ali Paşa'nın damadı olduğu anlaşılmaktadır. Canikli Ali Paşa'nın

---

[448] Osmanlı İmparatorluğunun çeşitli bölgelerinde hazinedarzâde olarak adlandırılan birçok aile vardır. Ege Bölgesinde de bu şekilde adlandırılan meşhur bir âyan ailesi vardır. Daha fazla bilgi için bkz. Nagata, *Tarihte Âyanlar,* ss.173-174.

[449] M. Emin Yolalıcı da, halk arasında yaygın olan hazinedarzâde adının bu sülaleden olan Süleyman Bey'in Canik Bölgesinin mültezimi olan Hacı Ali Paşa'nın hazinedarlığını yapmasından kaynaklandığını belirtmektedir. Ancak Süleyman Bey'e daha ilk belgelerde dahi Hazinedarzâde Süleyman Bey olarak hitap edilmesinden babasının nüfuzlu bir kimsenin yanında hazinedarlık yaptığı anlaşılmaktadır. Süleyman Bey'in kardeşleri de Hazinedarzâde Emin Bey ve Hazinedarzâde Mustafa Ağa olarak geçmektedir. *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 27716; Belgelerde de halk arasındaki bu kanaati destekleyen bilgiler vardır. "Altun ve mücevherat ve emtia ile memlû üç yüz keselik nesne olub bazı kimseler zabt eyledikleri ihbar olunmakla beyhal bunların dahi zahire ihrac ve canib-i miriden zabtı ve Hacı Ali Paşanın evvelki validesi ve Hazinedar Süleymanın halilesi (eşi) hanım bundan mukaddemce ol tarafta müteveffiye oldu". *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 11704; Yine diğer bir belgede şöyle geçmektedir: "Arzuhal-i kullarıdır ki, bu ferman-ı âli der âliyyeye ihzarları matlûb buyurulan Firari Ali Paşa'nın damadı Sadullah Bey'in ve hazinedaroğlunun haremi ve mirmirandan Mehmed Paşa'nın ve Süleyman Paşazâde İbrahim Beyin haremleri". *BOA, Cevdet Dâhiliye*, nr. 15976; Hazinedar Süleyman Ağa'nın Mahmud Tayyar Paşa'nın mütesellimi olduğu şu cümleden anlaşılmaktadır. "Mahmud Tayyar Paşanın hal-i hayatında müşarün ileyhe Süleyman Paşa mütesellimi olmak takribiyle". *BOA, MAD*, 9729, s.278; Mehmet Emin Yolalıcı, *Samsun Eşrafından Hazinedarzâde Esseyid Abdullah Paşa'nın Terekesi*, Samsun 1987, s.14.

[450] *BOA, Cevdet Dâhiliye*, nr. 15976; "Hazinedar Süleyman'ın halilesi hanım bundan mukaddemce ol tarafta müteveffa oldukta Karaköy çiftliğinde olan hayvanat ve eşyayı sairesi furuht olundukta" Belge 18 Eylül 1793 tarihlidir. Karaköy Çiftliği ise, Caniklizâdeler ailesinde değinildiği gibi Canikli Ali Paşa'ya ait bir çiftliktir. *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 24288.

mallarının müsaderesi sırasında muhtemelen Canikli Ali Paşa tarafını tutması ve damadı olmasından dolayı Hazinedar Süleyman'ın malları da müsadere edilmiştir.[451] Mahmut Goloğlu'na göre, Hazinedarzâdeler Karadeniz kıyılarının eski ve tanınmış bir ailesidir.[452] Çeşitli belgelere göre Hazinedarzâdeler "hanedân-ı kadîmden" köklü bir aile idi.[453]

Ailenin bilinen ilk atası genel kabul gören görüşe göre, Canikli Ali Paşa'nın hazinedarı Behram Bey'dir.[454] M. Emin Yolalıcı'ya göre, Behram Bey aslen Orduludur. Daha sonra Samsun'a gelmiş ve Samsun çevresinde mültezimlik yapmıştır.[455] Özcan Mert ise, Süleyman Bey'in babasının Canikli Süleyman Paşa'nın oğlu Mehmed Bey olduğunu belirtmiştir.[456] Fakat bu tespit çok tutarlı gözükmemektedir. 1794 tarihli bir belgede, "Fatsa kazası müteeyyenatından Canikli Süleyman Paşazâde Mehmed Paşa'nın oğlu Mir Ahmed" kaydının ardından Hazinedarzâdeler hakkında, ayrı hitap olarak "Canik kazası müteayyenatından Hazinedarzâde Mustafa'ya" ifadesi geçmektedir. Yine buradaki gibi farklı belgelerde ayrı hitaplarda bulunulmuştur.[457] Bu belgelerden hareketle Süleyman Bey'in Canikli Ali Paşa'nın damadı olması dışında aynı aile ile herhangi bir akrabalık ilişkisinin olmadığı rahatlıkla söylenebilir.

---

[451] *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 24288; Müsadere esnasında tutulan kayıtlardan ele geçirilen mallar hakkında ayrıntılı bilgi edinmek mümkündür. Bu mallar daha çok günlük kullanımda olan şahsî mallardır. Başlıca eşyaları "yeşil atlasa kaplı kürk, sarı çuha mak'ad, simli balta, yaldızlı simli kılınç, Çorumkarî gömlek, kılabdanlı kemer, çatma yasdık, sim fişeklik ve barut kıyağı, altun işleme tüfenk, Trabzonkarî simli ve mercanlı beşlü." Daha fazla bilgi için bkz. *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 7401; *BOA, MAD*, 9720, s. 192-199.

[452] Goloğlu, *Trabzon Tarihi*, I, s.235.

[453] *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 434. Bu ifade Hazinedarzâdelerin Çarşambalı oldukları düşüncesini kuvvetlendirmektedir.

[454] Yolalıcı, *Samsun Eşrafından Hazinedarzâde Esseyyid Abdullah*, s. 14; Yolalıcı, *XIX. Yüzyılda Canik,* s.13; Akyol, *Bütün Yönleriyle Samsun*, s. 33; Mehmet Beşirli, "XIX. Yüzyılın Başlarında Karadeniz Bölgesi ve Âyan-Devlet Perspektifinden Trabzon Valisi Hazinedarzâde Süleyman Paşa", *Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu I, (3-5 Mayıs 2001),* Trabzon 2002, ss.330-340; Mehmet Beşirli, "Trabzon Valisi Hazinedarzade Osman Paşa ve Zamanı (1827-1842)", *Karadeniz Tarihi Sempozyumu I, (25-26 Mayıs 2005),* Trabzon 2007, s.399.

[455]Yolalıcı, *Samsun Eşrafından Hazinedarzâde Esseyyid Abdullah,* s.14. Yazar bu bilgiyi vermesine karşın kaynak olarak herhangi bir eser göstermemektedir. Diğer bir araştırmasında ise bu bilgiyi Samsun Belediyesi tarafından yayınlanan el kitabı niteliğindeki bir kaynağa dayandırmıştır. Kısaca ailenin menşei ile ilgili bu bilgiler çok da güvenilir görünmemektedir.; Akyol, *Bütün Yönleriyle Samsun*, s. 33.

[456] Mert, *XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Çapanoğulları*, s.53.

[457]*BOA, A, DVN, MHM*, 200, s.258-259, h.905,908; Yine diğer bir belgede şöyle geçmektedir. "Fatsa kazası müteeyyenatından Canikli Süleyman Paşazâde Mehmed Paşanın oğlu Mir Ahmed sergerde nasb olunan Canik müteeyyenatından Hazinedarzâde Mustafa zidehu kadrihi". *BOA, A, DVN, MHM*, 200, s.42, h.145; *BOA, A, DVN, MHM*, 200, s.31, h.98.

Hazinedarzâdeler ailesi, Caniklizâdelerin bölgedeki hâkimiyetinin sona ermesinden sonra müstakil bir aile olarak ortaya çıkmıştır.

Belgelerde, ailenin ataları konusunda net bilgiler olmasa da Süleyman Bey zamanından itibaren bu bilgilere ulaşmak mümkündür. Hazinedarzâde Süleyman Paşa'ya ait vakıf kayıtları incelendiğinde, ailenin ilk zamanlarına ait önemli bilgilere ulaşılmaktadır. Vakıf kayıtlarında geçen "Ayvacık Kazasına tabi Kurt Ahmedlü karyesinde medfun hiştibarı(akraba ve yakınları) ve iyal ve evladının medfûn oldukları kabirlerinde" cümlesinden ailenin çıkış yerinin ve menşeinin Çarşamba kazasındaki Kurd Ahmetlü köyü olduğu anlaşılmaktadır. Vakfiyeye bağlanan tarla ve çiftliklerin büyük kısmı Terme, Çarşamba ve Ayvacık kazaları civarlarındadır. Ailenin daha sonra zenginleştikçe Çarşamba kazasına doğru nüfuzunu artırdığı yine vakfiyedeki "Rahatva Cami-i Şerifi havalisinde ve Küclü Cami-i Şerifi kurbunda medfûn akraba ve iyallerinin iki mahalde olan makberleri" cümlesinden anlaşılmaktadır.[458] Süleyman Bey'in babasının adı ise kaydedilmemiştir. Bu bilgilere göre Ordulu Behram Bey ya Fatsa civarına göç ettikten sonra Kurd Ahmetlü köyüne yerleşmiş ya da ailenin menşei Çarşamba'ya dayanmaktadır. Ordu ve Fatsa yöresinden Çarşamba yöresine yoğun göçler olduğunu gösteren bazı izler vardır.[459] XVI. yüzyıl tahrir kayıtlarında Kurd Ahmetlü adına rastlanmamasından bu köyün daha sonra kurulduğu da söylenebilir.[460]

Bazı aile fertlerinin faaliyetlerinden Hazinedarzâde Süleyman Bey'den önce de hazinedarzâdelerin Çarşamba yöresinin nüfuzlu ailelerinden sayıldığı anlaşılmaktadır. 1793 yılına ait bir belgeye göre, Ünye âyanından Canikli Genç Mustafa Ağa'nın mütegallibe hareketlerinin önlenmesi için "Karahisar Mütesellimi Halidzâde ve Canik Sancağı'nda Hazinedarzâde Mustafa Ağa'ya başka başka evamir-i âliyye" gönderilmiş ve Canik Muhassılı Osman Ağa yanında görevlendirilmişlerdir.[461]

---

[458] *SŞS*, 1755/1, s. 76.
[459] Kurt Ahmetlü köyünün hemen yanında Ordulular ve Orduköy adında iki köy vardır. Geniş bilgi için bkz. *Türkiye Coğrafya Atlası*, ss. 12-13.
[460] Bahaeddin Yediyıldız, Mehmet Öz, Ünal Üstün, *Ordu Yöresi Tarihinin Kaynakları III*, Ankara 2002, ss. 75-101; Yolalıcı, *XIX. Yüzyılda Canik,* ss. 17-19.
[461] *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 27716.

Osman Paşa'nın Trabzon ve Sivas Valiliği zamanında, Trabzon eşkıyasının çıkardığı ayaklanmanın bastırılması için Fatsa âyanı Canikli Süleyman Paşazâde Mehmed Paşa'nın oğlu Mir Ahmed Bey'in topladığı üç bin askere Kasım 1793'te Hazinedarzâde Mustafa Ağa sergerde tayin edilmiştir. Belgelerde daha fazla ayrıntıya rastlanmamaktadır.[462]

Süleyman Ağa'nın diğer kardeşi Hazinedarzâde Emin Ağa da eşkıyaları tenkil faaliyetlerinde görevlendirilmiştir. Mahmud Tayyar Paşa'nın firarı esnasında, kendisini destekleyen Trabzon âyanları ve Perşembeli Ömer Ağa'nın isyanı üzerine Hazinedarzâde Emin Ağa görevlendirilmiş, bu sırada Canik'te bulunan Süleyman Ağa'nın da Canik'in emniyetini sağlamak üzere harekete geçmesi istenmiştir.[463] "Mirmiran-ı kiramdan Hazinedarzâde Ahmed Paşa"nın babası İbrahim Bey de büyük ihtimalle Hazinedarzâde Süleyman Bey'in kardeşi idi.[464]

3.2.1.2. Canik Muhassıllığı için yapılan mücadeleler

XVIII. yüzyılda, taşranın merkeze karşı gücü ve yetkileri artmaya başlayınca, yerel yöneticilerin kendi aralarındaki nüfuz mücadeleri de artmaya başladı. Bu makamların başlıcaları muhassıl, voyvoda, âyan, mütesellim, kaymakam ve mutasarrıflık gibi, ekonomik faaliyetlerin ve idarî hâkimiyetin artırılabileceği alanlardır. Hazinedarzâdeler de imparatorluğun diğer yörelerinde olduğu gibi uzun mücadelelerden sonra Canik muhassıllığını ele

---

[462] *BOA, A, DVN, MHM*, 200, s.31, h.98; *BOA, A, DVN, MHM*, 200, s.42, h.145; Yine başka bir belgede, kendisine "Canik müteeyyenatından Hazinedarzâde Mustafa" diye hitap edilmiştir. *BOA, A, DVN, MHM*, 200, s.251, h.905,908.

[463] Belgede şöyle geçmektedir. "Mumaileyhe Hazinedarzâde Emin Ağa kulları vesair asâkir-i bendeganem savlet endezâne eylediklerinde her biri birer canibe perişan ve merhûm Ömer Ağa kulları talebi re'y ve aman olmağla Canik Sancaklarından Çarşamba kazasında olan kethüdası Ali ve Mikdad Paşazâde Hasan Bey'in dahi üzerlerine sevk ve tayin kılınan muhassıl vekilimiz ve mumaileyhe Hazinedarzâdenin biraderi Süleyman Ağa". Hazinedarzâde Emin Ağa'nın mukabil hareketine karşılık Mahmud Tayyar Paşa kendisini hain olarak adlandırmaktadır. Geniş bilgi için bkz. *BOA, HH*, nr. 4047.

[464] *TŞS*, 1968/154, s.62; Ayrıca 2 Nisan 1810 tarihli hatt-ı hümayunda Hazinedarzâdelerin Çarşamba'da köklü ve geniş bir aile olduğunu gösteren kayıtlar vardır. "Bu defa Canik Muhassılı Hazinedarzâde saadetlü Süleyman Ağa'ya hitaben bir kıt'a emr-i âli isdar ve Canikten bin nefer güzide olarak tüfenklü tertib ve tanzim ve yeğenini asakire başbuğ nasb ile Hazinedarzâde tarafından asakirin tayin buyurulduğunu ve yeğenleri başbuğ nasb olunduğunu". *BOA, HH*, nr. 42034/C; Firari Ali Paşa'nın yakın adamlarından birisi olan Hazinedaroğlu Ali'de büyük ihtimalle bu aileye dayanıyordu. Paşa'nın mallarının müsaderesi sırasında Hazinedaroğlu Ali'nin de İstanbul'a gönderilmesi istenmiş, ancak kendi halinde olduğu anlaşılınca bundan vazgeçilmiştir. *BOA, MAD*, 178, s. 143, h.2.

geçirebilmişlerdir. Bütün bu çatışmalar muhassıllık, mukataa ve iltizam üzerinde meydana gelen mücadeleleri ve mücadelenin amacını bize daha iyi açıklamaktadır.

Caniklizâdelerin büyük bir hanedan haline gelerek Canik Sancağı'na her yönden egemen oldukları tarihlerde, onların izni ve koruması altında bazı orta büyüklükteki aileler de etkinliklerde bulunmuşlardır. Caniklizâdelere baskı uygulandığı zamanlarda bu aileler etkinliklerini artırmak için birbirleriyle mücadeleden çekinmemiştir. Bu kişilerden en önemlisi Ünye âyanı Canikli Genç Mustafa Ağa'dır. 1792 yılında Battal Paşa'nın firarından sonra Genç Mustafa Ağa'nın Canik Bölgesi'nde etkinliğini artırdığını Battal Paşa'nın muhallefatının zaptı için bölgeye gönderilen Mehmed Ağa'nın "Ünye kasabası sakinlerinden Genç Ağa'nın suihallerinden nefy ve tediplerini istidadan" şeklindeki ifadesinden anlaşılmaktadır.[465] Genç Ağa "şekaveti hasebiyle liva-i mezbûru kabza-i tasarrufuna" almıştır. Mübaşir Mehmed Bey diğer bir takririnde, Genç Ağa'nın mütegallibeden olduğunu ve "Canik Sancağı kazalarına atale-i dest-i tagallüb üzere olmakla taraf-ı devlet-i âliyyeden varid olan mübaşerete itibar ve evamir-i âliyyeye itaat etmeyip ihtilal-i belde ve tatil-i umûr-ı mühimmeye" sebep olduğunu bildirerek, Canik kazalarında gücünün sınırlandırılması için Çarşamba kazasında oturan Hazinedaroğluna devlet tarafından "istimalet ve ruhsat" verilmesini tavsiye etmektedir.[466] Buna karşılık Canik muhassılının yanında Genç Ağa'ya karşı Hazinedarzâde Mustafa Ağa vazifelendirilmiş o da bu görevi yerine getirmiştir.

Aynı zamanlarda Hazinedarzâdelerin diğer güçlü rakipleri bir dönem Canikli Ali Paşa'nın başodabaşılığını da yapan Engizli Ali ile Kara Mustafa Ağa olmuştur. Hatta Kara Mustafa Ağa'nın bu nüfuz mücadeleleri sebebiyle Çarşamba'da "mal-ı miri"yi topladığı sırada "kaza-i mezkûrede sakin malûm'ul esami kimselerin tahriklerine mebni eşkıyay-ı merkûmeye katl ettirildiği" anlaşılmaktadır.[467] Bunları yaptıranların kim oldukları belli olmasa da, siyasî rakipleri oldukları tahmin edilebilir. Siyasî çekişmelerin Caniklizâdelerin ortadan

[465] *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 27716.
[466] *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 17101.
[467] *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 27716; *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 11704. Kara Mustafa Ağa, 18 Eylül 1793 tarihli belgede ölü gözükmektedir.

kaldırıldıkları tarihlerde daha da artarak devam ettiği 1809 tarihli belgeden daha iyi anlaşılmaktadır. Kaymakam Paşa, padişaha yazdığı tahriratta "Canikli hazinedaroğlu Amasya'ya isal-i teaddi ve hasar-ı birle Amasya müftisini ahz ve girift ve habs etmiş ve Amasya Sancağı kazalarından Lâdik ve Gedeğre kazaları âyanlarını bi ğayr-ı hakk katl ve yerlerine bölükbaşılarından âyan nasb etmiş" olduğunu açıklayarak "bu makûle haini istishabdan bir faide olmayub beherhal mazarratı derkar ve maslahatça def' ve izalesi farizadan" olduğunu belirtmiştir.[468] Padişahda "sonu fesada varacağı ve Anadolu dahi Rumeli gibi ihtilale düşeceği" endişesiyle Amasya ve Tokat mukataalarının "Cebbarzâdeye taltif" olunmasını emretmiştir. Padişah bu emriyle Canik'teki dengeleri ve düzeni korumaya çalışmıştır.[469]

Hazinedaroğlu Süleyman Ağa'nın muhassıllık için en ciddi rakibi ise Tayyar Paşa'nın kethüdası ve yakın adamlarından Lütfullah Ağa olmuştur.[470] Canik muhassıllığını ele geçiren İsmail Ağa'nın elinden bu makamı almak için Hazinedaroğlu Süleyman Ağa "Canik ulemasından dört nefer efendiler"i halkla beraber İstanbul'a göndermiştir. Durumun dikkat çekmesi üzerine, halktan ayrı olarak sancaktan gelen ulema sorguya çekilmiş, ulemanın "mezaliminden bahisle mecbûren geldiklerini beyan ve irad ile beka ederek yed-i zulmünden bizi hulûs eder iseniz kabe yollarını açmış olursunuz" şeklindeki aleyhte şahitlikleri üzerine Hazinedaroğlu Süleyman Ağa'ya muhasıllığın verilmesinden bir süreliğine vaz geçilmiştir; ancak Hazinedaroğlu Süleyman Ağa, "maksadını tervic için İsmail Ağa gibi etrafsız muhassıllar ile münakaşaya" devam etmiştir.

Lütfullah Ağa "Tayyar Paşa müteallıkatından olmak hasebiyle ağay-ı mumaileyh ol tarafta hatırı sayılır etraflı ve muktedir-i âdem olduğundan" Süleyman Ağa diğer muhassıllar gibi kendisiyle uğraşamamıştır. Devletin muhassıllığın ihalesinde en önemli gördüğü husus, tersane için lazım olan kendirin sancak dâhilinden teminiydi. Lütfullah Ağa'nın da tersane işlerini aksatmayacağı ve halk açısından iyi olacağı tavsiye edilmiş, muktedir bir kişi

---

[468] *BOA,HH*, nr.26549. Devamla "Amasya ve Tokat mukataalarının iltizamı Canik tarafına veyahut bir ahire ihale" olunmasını tavsiye etmektedir.; Başka bir belgede aynı hususta şöyle denilmektedir. "o havalide etmediği mel'anet kalmayup ikiyüzden mütecaviz kanı olduğundan gayri yirmiden ziyade hanedanı katl ve idam ile mallarını garet". *BOA, Cevdet Dâhiliye*, nr. 9890.
[469] *BOA, HH*, nr. 26549.
[470] *BOA, Cevdet Dahiliye*, nr. 130; Beşirli, "Trabzon Valisi Hazinedarzâde Süleyman Paşa", ss.330-340.

olduğu bundan dolayı da geçmişte yaptığı muhassıllık vazifesinin kendisine tekrar verilebileceği belirtilmiştir.[471] Hazinedarzâde Süleyman Ağa, karşısına çıkan bütün rakiplerini çeşitli yollarla mağlup etmesini bilmiş, önce muhassıllığın kontrolünü tamamen ele geçirmiş, daha sonra da Trabzon Valiliğini ele geçirerek ailenin hanedanlaşmasını sağlamıştır.

3.2.1.3. Hazinedarzâde Süleyman Paşa

XVIII. yüzyılın sonlarında Rumeli'nin birçok yeride olduğu gibi, Anadolu'da da yerel güçlerin hâkimiyeti söz konusu idi. Anadolu'nun birçok sancağı ve kazasının yönetimi şu ya da bu şekilde âyan ve hanedanların eline geçmişti. Ailelerin hanedanlaşmasında çok çeşitli sebepler etkili olmasına rağmen en önemli neden dirayetli bir kişinin gayretidir. Hazinedarzâde Süleyman Ağa'nın dirayeti ve gayreti sonucu Orta Karadeniz'de yarım yüzyıl sürecek bir hâkimiyet kurulmuştur.

3.2.1.3.1. Hazinedârzâde Süleyman Ağa'nın Canik Muhassıllığı

Hazinedarzâde Süleyman Ağa'nın bölgedeki siyasî etkinliği ekonomik etkinliklerinden daha erken tarihlerde başlamıştır. Battal Paşa'nın muhallefatının zaptı için bölgeye gönderilen mübaşir Mehmed Bey tahririnde, Genç Ağa'nın mütegallibeden olduğunu ve "Canik Sancağı kazalarına atale-i dest-i tegallüb üzere olmakla taraf-ı devlet-i âliyyeden varid olan mübaşerete itibar evamir-i âliyyeye itaat etmeyip ihtilal-i belde ve tatil-i umûr-u mühimmeye" sebep olduğunu bildirerek Canik kazalarında gücünün sınırlandırılması için Çarşamba kazasında oturan Hazinedaroğlu'na devlet tarafından "istimalet ve ruhsat" verilmesini tavsiye etmektedir.[472]

Süleyman Ağa en erken Mart 1794 tarihinde "dergâh-ı âli kapucubaşılığı" ünvanıyla "İrad-ı Cedid hazinesi tarafından zapt ve idare olunan Canik muhassıllığı"nı ele geçirmiştir.[473] Mayıs 1796 tarihli bir belgeden Temmuz

---

[471] *BOA, Cevdet Dâhiliye*, nr. 9890.
[472] *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 17101.
[473] *BOA, Cevdet Maliye* ,nr. 13161; *BOA, A. DVN, MHM*, 200, s.122, h.382; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, V, s. 1548.

1795'ten itibaren Canik Sancağı'nın yine Süleyman Ağa'nın tasarrufunda olduğu anlaşılmaktadır.[474]

Canik Muhassıllığı sırasında usul olduğu üzere kendisine verilen bazı ufak görevleri yerine getirmeye çalışmıştır. 1796 yılında Rumeli Valisi Mehmed Paşa Rumeli'deki bazı eşkıyaları tenkil etmek amacıyla görevlendirilmiş, Hazinedarzâde Süleyman Ağa'ya da valinin yanına göndermek üzere Canikli Genç Mustafa Ağa başbuğluğunda beş yüz nefer tüfenkçi asker temin etmesi için emir verilmiştir.[475] 1 Ekim 1795 tarihli bir belgeden Canik Sancağı'ndan temin edilen bin askerin Samsun âyanı Abdulkadir Ağa ve Genç Ağa'nın biraderi Hasan Ağa'nın başbuğluğuyla Samsun'dan İstanbul'a gönderildiği anlaşılmaktadır. Diğer 500 askerin temini konusunda ise Süleyman Ağa affını talep etmiştir.[476]

Ağustas 1796 tarihli "dergâh-ı muallâ kapucubaşılarından Canik Muhassılı Mir Süleyman"a yazılan hükümde "Anapa havalisinde olan akvam ve kabailin zapt ve rabtlarıyla ve nizama idhalleri vesailin istikameti zımnında Anapa Muhafızı Vezir Mustafa Paşa kabaile azimet edeceğine binaen maiyeti müşarün ileyhide bulunmak üzere Canik Sancağı'nda vaki kazalardan beş yüz nefer tüfenkçi" askerinin acilen temin edilerek deniz yoluyla gönderilmesi istenmiştir.[477] Belgelere yansımasa bile 1796 ve 1805 yılları arasında Süleyman Ağa'nın bazı yıllar Canik Muhassılığı'na sahip olduğu tahmin edilebilir. Hazinedarzâde Süleyman Ağa, 22 Ağustos 1805 tarihinde ise Canik muhassıl vekili olarak gözükmektedir. Hazinedarzâde Emin Ağa, Mahmud Tayyar Paşa'nın adamı Perşembeli Ömer Ağa'nın üzerine giderken kardeşi Süleyman Ağa'da Paşa'nın kethüdası Ali ve Mikdad Paşazâde Hasan Bey'in üzerine gönderilmiştir.[478]

1806 yılında yeniden Canik Muhassılı olarak gözüken Hazinadarzâde Süleyman Ağa "Ünye kasabası vucûhundan Ünye ve Fatsa mütesellimleri" olan

---

[474] *BOA, A, DVN, MHM*, 202, s. 96, h.321.
[475] *BOA, A, DVN, MHM*, 202, s.296, h.169; Aynı tarihlerdeki diğer bir belgede 1500 asker istenmiştir. *BOA, A, DVN, MHM*, 202, s.271, h.1044.
[476] *SŞS*, 1755/1, s. 45.
[477] *BOA, A, DVN, MHM*, 203, s. 21, h. 46; Kasım 1796 tarihinde yazılan diğer bir hükümden, Canik Muhassılı Süleyman Ağa'nın asker sayısını azaltmaya çalıştığı, ancak bunun İstanbul tarafından reddedildiği anlaşılmaktadır. *BOA, A, DVN, MHM*, 203, s.189, h.549.
[478] *BOA, HH,* nr. 4047; Mahmud Tayyar Paşa İsyanında önce paşa tarafını tutan Hazinedarzâdeler, Yusuf Ziya Paşa'nın muhassıllık vaadiyle saf değitirmişlerdir. Geniş bilgi için bkz. Serbestoğlu, "Trabzon Valisi Canikli Tayyar Mahmud Paşa İsyanı", s.97.

Çalıkoğulları Ömer ve İsmail Bey'lerin mallarının müsaderesi için görevlendirilmiştir.[479] Tayyar Mahmud Paşa'nın öldürülmesinden sonra gerek düzenin sağlanması, gerekse mallarının müsaderesinde aktif görevler yerine getirmiştir.[480] 1808 ve 1809 tarihlerinde halen Canik Muhassılı görünen Süleyman Ağa'nın Samsun'da imar faaliyetlerinde de bulunduğu anlaşılmaktadır.[481]

Caniklizâdelerin Doğu Karadeniz'deki hâkimiyeti tamamen sona erince, muhassıllık için mücadelelerde başlamış ve buna bağlı olarak Süleyman Ağa hakkındaki şikâyetlerde artmıştır. Halkın şikâyetine göre "Canikli Hazinedaroğlu Amasya'ya isal-i teaaddi ve hasar-ı birle Amasya müftisini ahz ve girift ve habs etmiş ve Amasya Sancağı kazalarından Lâdik ve Gedeğra kazaları âyanlarını bigayr-ı hakk katl" ettirmiştir.[482] Yine halktan gereksiz ve çok vergi aldığı da şikâyetler arasındadır.[483] Bütün ardı arkası kesilmeyen bu şikâyetlerin Canik muhassıllığının ele geçirilmesi için yapılan mücadelelerin bir parçası olduğunu ortaya koyan belgeler vardır.[484] Padişah da bu şikâyetler üzerine gizli mübaşir göndermiş, raporun olumlu olması sebebiyle Hazinedarzâde Süleyman Ağa'nın muhassıllık görevine devam etmesi uygun görülmüştür.[485]

3.2.1.3.2.Hazinedarzâde Süleyman Paşa'nın Osmanlı-Rus Savaşındaki faaliyetleri

Adı bugün Poti olarak geçen Faş, Rion nehrinin Karadeniz'e döküldüğü yerde Batum'a 100 mil mesafede bulunmaktadır. 1579'da inşa edilen Faş Kalesiyle başlangıçta Doğu Karadeniz'de vuku bulan karışıklık faaliyetleri engellenmek istenmiş; ancak Osmanlı Devleti'nin giderek zayıflamasıyla Kafkas

---

[479] *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 10946.
[480] Hazinarzâdenin Mahmud Tayyar Paşa'nın mallarını müsadere görevini yerine getirdiğine dair bkz. *BOA, MAD*, 9755, s.152; 1809 yılında "kaymakamı esbak Canikli Mahmud Tayyar Paşa'nın Canik ve Karahisar-ı Şarki Sancakları ve kazalarına tevzi' eylediği dört yüz on beş bin kuruş"un tahsilâtı için de Süleyman Ağa'ya görev verilmiştir. Daha fazla bilgi için bkz. *BOA, MAD*, 9755, s.374.
[481] *SŞS*, 1755/1, s.65. Belgede şöyle geçmektedir. "Bağ-ı mezkûrun cümle marifeti ve marifet-i şer'le bey' olunup derbendi harap olan mahallerini yaptırmak münasip görüldüğünden".
[482] *BOA, HH*, nr. 26549.
[483] *BOA, HH*, nr. 41855/F.
[484] *BOA, Cevdet Dâhiliye*, nr. 9890.
[485] *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 434; Bir diğer belgede Hazinedaroğlu'nun Canik muhassıllığı hakkında şöyle denilmektedir. "Bu keyfiyeti tahkik için tarafımdan hafî memur eylediğim bu def'a gelip ahalinin hoşnud olduğu Hazinedaroğluna muhassıllığını tevcih ve emrin yazdırılıp". *BOA, HH*, nr. 27793; Akyol, *Bütün Yönleriyle Samsun*, s.33; 2 Nisan 1810 tarihli bir belgede Canik Muhassılı gözükmektedir. *BOA, HH*, nr. 42034/C.

savunma hattının en önemli noktalarından birini oluşturmuştur. Bu amaca yönelik olarak 1729 yılında genişletilerek yeniden inşa edilmiştir.[486]

1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşları'nda stratejik bir mevki olması nedeniyle, Rusların en çok ele geçirmek istedikleri yerlerden birisi olmuştur. Osmanlı Devleti bu durumu bildiğinden savaşın ikinci safhasının başlamasından önce "dergâh-ı âli kapucubaşılarından" Faş Muhafızı Tuzcuzâde Memiş Ağa'nın uyarılarını da dikkate alarak, kaleyi cephane ve mühimmat açısından takviye etmiştir.[487] Ruslar Kafkas politikaları gereği Faş kalesini almak amacıyla iki saldırı düzenlemişler, büyük kuvvetlerle kaleye yardıma gelen Trabzon Valisi Şerif Paşa da yenilince kale komutanı Memiş Ağa 27 Kasım 1809'da kaleyi Ruslara teslim etmiştir.[488]

Bu sırada Canik Muhassıllığı görevinde bulunan Hazinedarzâde Süleyman Ağa, "bir kıt'a mahfî ferman ile" Kırım'a memur kılınmıştır. Süleyman Ağa'nın merkeze yazdığı mektuptan anlaşıldığı kadarıyla hükümet Canikli Ali Paşa zamanında olduğu gibi harekâtı Kırım'a kadar genişletmek istemektedir.[489] Canikli Ali Paşa zamanında, bu tür harekâtlara katılarak Kırım ve Kafkasların durumu hakkında geniş tecrübeye sahip olan Süleyman Ağa, "bu memûriyete bir türlü aklı kesmeyüp" hiçbir başarı gösterilemeyeceğini belirtmiş ve Kırım'a çıkarılacak askerin dağılacağını, bu harekât için çok güçlü donanma ve tedarik ile mühimmat gerektiğini belirterek, Kars Seraskerliği veyahut "Canik ve Karahisar sancaklarıyla kaza-i Erbaa malikâne ihsan-ı hümayûn ve rütbe-i valây-ı vezaret" verilerek Faş Seraskerliğine tayinini istemiştir.[490] Süleyman Ağa'nın bu isteği üzerine Trabzon âyanlarının Faş memuriyetinde ihmal yaptıkları, küskünlüğünün giderilmesi için Hazinedaroğluna[491] mirmiranlık rütbesiyle Faş ve Gönye Sancağı muhafızlığı verildiği anlaşılmaktadır.[492] Canik Muhassılı ve Trabzon Mütesellimi Hazinedarzâde Süleyman'a Faş'ın kurtarılması emri de verilmiştir.[493] Süleyman Ağa verilen bu göreve karşılık kendi ekibini kurma şartı koşarak İskefser âyanı

[486] Mustafa Aydın, *Üç Büyük Gücün Çatışma Alanı Kafkaslar*, İstanbul 2005, ss. 93-94.
[487] *BOA, Cevdet Askeriye*, nr. 191, lef. 2.
[488] Aydın, *Kafkaslar*, ss. 95-96.
[489] *BOA, HH*, nr. 41650/C.
[490] *BOA, HH*, nr.41650/E; *BOA, HH*, nr. 41650/B. Kırım görevinden affi için birçok defa mektuplar yazmıştır.
[491] Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet,* IX, s.291.
[492] Şakir Şevket, *Trabzon Tarihi, I,* ss.250-255.
[493] *BOA, Mühimmey-i Asakir*, 20, s. 216-217.

Numan Ağa, Perşembe âyanı Ömer Ağa, Karahisar âyanı Çeçenzâde Hasan Ağa, Köprü âyanı Çıplak Hacı Ali Ağa oğlu Ahmed Ağa, Ünye âyanı Çalıkoğlu Ömer ve kaza-i Erbaa âyanı Mustafa Ağa'nın da kendisiyle birlikte seferde yer almasını istemiştir.[494]

Hazinedarzâde Süleyman Bey'e yollanan bir başka yazıda ise Rize âyanı Tuzcuzâde Memiş Ağa komutasında Trabzon ileri gelenlerinden Kalcızâde Memiş ve Şatırzâde Osman'ın birleşerek Faş Kalesini kurtarmaları beklenirken henüz Faş'a gitmedikleri, Faş'ta Rus askerlerinin az olduğu ve üzerlerine giderek kalenin düşmandan kurtarılması gerektiği vurgulanmıştır.[495] Sohum Muhafızı Arslan Bey tarafından Faş kalesi'nin kurtarılmasının mümkün olacağı yollu tahrirat üzerine Sadrazam, Süleyman Ağa'dan 700 ve Tuzcuzâde Memiş Ağa'dan 300 asker toplanarak düşmanın oralardan atılmasını istemiş ve kendi birun ağalarından Ali Ağa'yı bu iş için görevlendirmiştir.[496] Sık sık tekrarlanan bu emirler üzerine Süleyman Ağa 26 Haziran 1811'de bizzat kendisi yola çıkmış, Güzelhisar denilen yerde son hazırlığını görerek Faş kalesine doğru harekete geçmiştir.[497] Faş kalesinin alınması için yapılan bu çabaların başarısız olduğu anlaşılmaktadır.[498]

Süleyman Bey'in savaştaki faaliyetleri sadece Faş'la sınırlı kalmamış, bütün cephe boyunca önemli faaliyetlerde bulunmuştur. Trabzon Valiliği sınırları içinde bulunan Akçaabad'a Rus donanması da çıkarma teşebbüsünde bulunmuştur. Canik Muhassılı Hazinedarzâde Süleyman Ağa Rus donanmasının 27 Ekim 1810 tarihinde Akçaabad'a ansızın saldırdığını, sandallarla kuvvetlerini kıyıya çıkarıp Polathane üzerine hücuma geçtiğini bildirmiştir. Ancak Hazinedarzâdenin gönderdiği ağalar idaresindeki askerler ve halk Rusları yenmişlerdir.[499]

Kafkas cephesindeki savaş ise Osmanlı kuvvetleri için tam bir hezimet olmuş ve önemli mevkiler teker teker elden çıkmıştır. Bu yerlerden birisi de Sohum mustahkem mevkiidir. Sohum Muhafızı Arslan Bey'in arızasından

---

[494] *BOA, HH*, nr. 41650/D.
[495] *BOA, Mühimmey-i Asakir*, 21, s. 171.
[496] *BOA, HH*, nr. 42230.
[497] *BOA, HH*, nr. 41305/A.
[498] Aydın, *Kafkaslar*, ss.130-136.
[499] *BOA, HH*, nr. 41855/D.

öğrenildiği kadarıyla, Trabzon kazasından bekledikleri askerin zamanında gönderilmediği kalede, aylıklı askerlere izin verildiği ve Rus donanmasının kaleyi bombardımanı sonucu kalenin düştüğü anlaşılmaktadır. Daha sonra kaleyi kurtarmak çabaları da zikredilerek asker temini için Trabzona Hazinedarzâde'nin yanına geldiğini, ancak gittiği Trabzon'da bir şey elde edemeden beş ay kalıp daha sonra Batum'a geri döndüğünü, burada da dokuz ay kalmasına rağmen Hazinedarzâde tarafından asker talebinin karşılanmadığını anlatmaktadır.[500] 19 Haziran 1811 tarihli hatt-ı hümayûn ile Hazinedarzâde Süleyman Ağa'nın savaş masrafları için talep ettiği Trabzon Eyaleti seferiyyesi "mal-ı seferiye vülât-ı izama mahsûs" olmasına rağmen kendisine tahsis edilmiştir.[501]

1812 senesine gelindiğinde Rusların Karadenize donanma çıkaracağı haberi karşısında Sinop ve diğer kıyı yerleşim yerleri için yeterli sayıda asker sağlandığı görülmektedir.[502] Bu arada Anapa ve Soğucak taraflarında bulunan Çerkez ve Abaza kabileleri Ruslarla savaşmaya devam etmişler, Trabzon Mütesellimi Hazinedar Süleyman Ağa olumsuzluklardan yılmayarak Soğucak'a gönderilmek üzere 4000 asker toplamıştır.[503]

Ruslar savaş sonunda Anapa'dan Kemhal'e kadar bütün Çerkez, Abaza ve Gürcü memleketlerini ele geçirmişlerdi. Şiddetli çarpışmalardan sonra 1812 yılında Bükreş Anlaşması yapılarak savaşa son verildi.[504] Savaşın sona ermesine rağmen her iki devlet arasındaki siyasi çekişmeler devam etmiştir. 1812 yılında Belgrad Atlaşmasının yapılmasından sonra, taraf olan devletlerin anlaşmanın ilgili maddelerine farklı açılardan bakmaları, uygulama sürecinde bazı sorunların ortaya çıkmasına sebep oldu. Uygulamada ortaya çıkan bu sorunların çözümünde Hazinedarzâde Süleyman Paşa da birinci derecede roller üstlenmek zorunda kalmıştır.

Osmanlı Devleti Belgrad Anlaşması'nı Kuban nehrine kadar olan toprakların tamamının geri alınması olarak yorumlamıştır. Uygulamada bunun gerçekleşmesini bekleyen hükümet Karadeniz kıyısında savaş sırasında elden

---

[500] *BOA, HH*, nr. 42118/R.
[501] *BOA, HH*, nr. 41855/D; Süleyman Ağa'nın yaptığı hazırlıklar hakkında geniş bilgi için bkz. *BOA, HH*, nr. 23579.
[502] *BOA, HH*, nr. 41312.
[503] Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, VIII, ss.268-269; 1811 yılında Gümüşhane kazalarından da asker topladığı anlaşılmaktadır. *BOA, HH*, nr. 41305/G.
[504] Aydın, *Kafkaslar*, ss.129-130.

çıkan kalelerin eski arazisiyle birlikte ele geçirilmesi için Trabzon Valisi Vezir Hazinedarzâde Süleyman Paşa'yı Sohum ve Faş kalelerinin alınması için görevlendirmiştir.[505] 1813 yılında Anapa Muhafızı Hüseyin Paşa'ya gönderilen hükümde de savaş bittikten sonra hududun aynı kaldığı, Sohum ve Faş kaleleriyle eski arazilerin Osmanlı Devleti'nin olduğu, Rusya eline geçmiş olan yerlerin anlaşma hükmünce Osmanlı Devleti'ne teslimiyle ilgili olarak Canik Muhassılı Vezir Hazinedarzâde Süleyman Paşa'nın memur kılındığını ve hatta bütün Gürcistan topraklarının dahi Osmanlı Devleti'nin olduğunun anlaşmada yer aldığı bildirilmektedir.[506] 19 Aralık 1812'de Ruslar anlaşma şartlarına uyarak Faş kalesini bu iş için görevlendirilen "Trabzon vucûhundan Mısırlızâde Ali Ağa ve Hopa âyanı Hamitzâde Memiş Ağa"ya teslim etmişlerdir.[507]

Kalenin teslim alınmasından sonra Trabzon Valisi Süleyman Paşa kalenin tamire muhtaç olduğunu belirten ayrıntılı bir mektup göndermiştir.[508] Bunun üzerine kalenin tamirine başlanmış ve 3 Temmuz 1814'e kadar yapılan çalışmalar sonucu Faş'ın tamiri tamamlanmıştır.[509] Ancak Ruslar savaş sırasında ele geçirdikleri birçok yerleri türlü bahanelerle terk etmek istememekte ve oyalamaktaydılar. Hatta daha ileri giderek anlaşma şartlarına göre tahliye etmeleri gereken yerleri, tahliye etmedikleri gibi Kafkasya'daki konumlarını güçlendirmek için tahkimatta yapmaktaydılar. Hükümet, tahkimata engel olmak amacıyla girişimlerde bulunma ihtiyacı duymuştur. Anakara ve Kemhali'yi almak için görevlendirilen Canik Muhassılı Süleyman Paşa'nın merkeze gönderdiği yazı üzerine sadrazamın görüşünün yeraldığı telhisde, Rusların terk etmeleri gereken Kemhal'e kale yapıp hendek açtığı, Sohum'u ele geçirmek için asker gönderdiği ve yollar yaptığının haber alındığı ve bu durum üzerine derhal harekete geçilmesi gerektiği vurgulanmaktaydı. Devamla durumun bu hale gelmesinde Canik Muhassılı ve Erzurum Valisinin gevşekliklerinin rolü olduğu da zikredilmişti.[510]

Bu sırada Osmanlı Devleti'nin tahliyesini beklediği Göril'e Rusların asker göndermesi durumu daha da hassas bir hale getirmiştir. Bunun üzerine Trabzon

---

[505] *BOA, Mühimmey-i Asakir*, 24, s.264-265.
[506] *BOA, Mühimmey-i Asakir*, 23, s.278-279.
[507] *BOA, HH*, nr. 38094/A; *BOA, Cevdet Askeriye*, nr. 16196.
[508] *BOA, HH*, nr. 44558/C.
[509] *BOA, MAD*, 3952, s.30.
[510] *BOA, HH*, nr. 44607.

Valisi Hazinedarzâde Süleyman Paşa bunun sebebini Rus komutana sormuş, Rus komutanın "Göril çok zamandır asker göndermemizi istiyordu" şeklindeki valiyi hiçe sayan cevabı Osmanlı tarafını şaşkınlık içine düşürmüştür.[511]

Trabzon Valisi Süleyman Paşa, Rusların Göril tarafında olan askerlerine anlaşmaya aykırı olarak yiyecek göndermek amacıyla Yun adlı nehirden kayıklarla yaptığı harekâta izin vermemişti. Kayıklar iade edilerek durum Rus askerî makamlarına aktarılmış, bundan sonra Faş boğazından Gürya'ya erzak gönderilirse gemilerin batırılacağı ve bu gibi hareketlerin savaş sebebi sayılacağı da bildirilmiştir.[512] Ancak bu gibi girişimlere rağmen olumlu bir sonuç alınamadığı anlaşılmaktadır.

Osmanlı Devleti, görüşmelere rağmen arazi tahliyesinden olumlu bir sonuç alınamaması üzerine, önemli bir konuma sahip olan Sohum'u asker göndererek ele geçirmek için harekete geçti. Bunun içinde Arslan Bey komutasında 5-6 bin asker gönderilmiştir. Trabzon Valisi Süleyman Paşa'nın kapıcılar kethüdasıyla Arslan Bey kalenin tahliye edilmesine dair emri kale komutanına iletmişler; ancak kale Ruslar tarafından boşaltılmamıştır. Osmanlı Devleti'nin kaleyi almak için birlik gönderebileceğine ihtimal vermeyen Rusya'nın Kafkas orduları başkomutanı, Trabzon Valisi Süleyman Paşa'ya gönderdiği mektupla durumu sert bir şekilde protesto etmiştir. Rus başkomutan, meselenin devletlerarası görüşmelerle çözülmesi gerektiğini belirtmekte böyle bir durumda da barışın Osmanlılar tarafından bozulmuş olacağını ifade etmektedir.[513]

Ruslar, Süleyman Paşa'nın Faş Muhafızı olarak atadığı Mısırlızâde Ali Ağa'ya da seraskerin Abaza ülkesindeki askerini çekmesini ve çekmediği takdirde aynı şekilde karşılık verileceğini belirten bir mektup iletmişlerdir.[514] Rus başkomutan, Şark Seraskeri Ahmed Paşa'ya ayrı bir mektupta göndererek, Trabzon Valisi Hazinedarzâde Süleyman Paşa'nın bu gibi hareketlerden men edilip sakinleştirilmesini dahi istemiştir.[515]

---

[511] *BOA, HH*, nr. 44615/V.
[512] *BOA, HH*, nr. 44615/L. Trabzon Valisi Süleyman Paşa, gelişmeler hakkında 31 Aralık 1813 tarihinde geniş bir tahrirat göndermiştir.; Rusların bölgedeki durumları ve işgalleri konusunda daha fazla bilgi için bkz. *BOA, HH*, nr. 44615/A; *BOA, HH*, nr. 44615/S; *BOA, HH*, nr. 44615/P.
[513] *BOA, HH*, nr. 44558/I.
[514] *BOA, HH*, nr. 44518/Ç.
[515] *BOA, HH*, nr. 45517/I.

II. Mahmud, Sohum kalesinin güç kullanılarak alınamayacağına kanaat getirince, Sohum'u alma girişimlerini direkt olarak değil de diplomatik yollardan ve barış şartları çerçevesinde sürdüreceği bir dönemi başlatmıştır.

3.2.1.3.3. Trabzon Mütesellimliği ve Valiliği

Hazinedarzâde Süleyman Ağa'nın Canik muhassıllığınından daha üst mevkilere yükselebilmesini sağlayan gelişme Osmanlı-Rus Savaşı olmuştur. Osmanlı-Rus Savaşı başladığı sırada Hazinedarzâde Süleyman Ağa Canik Muhassılı idi. Hazinedaroğlu bu mevkideyken Trabzon mütesellimliğine talip olmuş, padişah da "Tersane-i âmirem telini vakt ve zamanıyla göndersin ve hıfz ve haraset-i memleket eylesin emeline vasıl olmak bir hizmet görüp istihkak-ı kesb eylemeğe mevkuftur." diyerek belli şartlar ileri sürmüştür. Hazinedarzâde Süleyman Ağa'nın Trabzon mütesellimliğine atanması için Erzurum Valisi de padişaha tahrirat göndermiştir. Ayrıca, Erzurum valisinden Hazinedaroğlunun "Faş canibine memur" edilmesi de istenmektedir.[516]

Süleyman Ağa, bu gayretleri sonucu 19 Ekim 1810 tarihinde "müşarün ileyhe Ali Paşa'nın vezareti ref'iyle ve bildiği mahalde ikamet etmek üzere emr-i şerif isdar ve Trabzon Mütesellimliği dahi muhassıl-ı muma ileyhe" ihale edilmiştir.[517] Mütesellim olarak atanmasının hemen akabinde "Canik Sancağını bervech-i teb'id malikâne ve rütbe-i vezaret ve Trabzon mansûb ve memurlar maiyetine memur Faş istihlasına tayin" edilmiş[518] ve kendi has adamlarından Giresun Mütesellimi Laçinzâde Hacı Mustafa Ağa da yanına verilmiştir.[519]

Rusya ile savaş muhassıllık ve mütesellimliği zamanında başlamış valiliği zamanında devam etmiştir. Hazinedarzâde Süleyman Ağa mütesellimliği sırasında bazı iç meselelerle de uğraşmıştır. Hacısalihoğlu Ali ile biraderi Gümüşhane Emini İbrahim Bey, Maçka âyanları Eyyübzâde Ömer ve Abdullah Bey'lere saldırmışlar, bu olayı çözme görevi ise Trabzon Mütesellimi olarak Hazinedarzâde Süleyman Ağa'ya düşmüştür.[520]

---

[516] *BOA, HH*, nr. 25766.
[517] *BOA, HH*, nr. 42045; *BOA, HH*, nr. 23579.
[518] *BOA, HH*, nr. 41855/H. Yine bu vazife sırasında Trabzon Mütesellimi olarak imza kullanmıştır.; 1810 tarihli diğer bir belgede de Faş'a memur edilirken vezaretle Canik'in malikâne olarak verildiğine dair bilgiler vardır. *BOA, HH*, nr. 41855/B.
[519] *BOA, HH*, nr. 41855/G.
[520] *BOA, HH*, nr. 41853/J; *BOA, A, DVN, MHM*, 233, h. 92.

1811 yılında Gönye(Maradit) Sancağı da, Hazinedarzâde Süleyman Paşa'ya verilmiş,[521] Süleyman Paşa'nın Trabzon Valisi olmasıyla, Gönye Sancakbeyliğine de Batum Kalesi Muhafızlığı ile Rize âyanı Tuzcuoğlu Memiş Ağa atanmıştır.[522]

Trabzon'daki derebeylerinin neden olduğu eşkıyalıklar ve karışıklıklar artınca Moralı Osman Efendi vezirlik rütbesi ile Trabzon Valiliğine gönderilmek istendi. Fakat ihtiyarlamış olmasından ötürü bu hizmeti göremeyeceğini bildirince Limni adasına sürülmüş, yerine de Çavuşbaşı Ahmed Aziz Paşa vezirlik rütbesiyle Trabzon Valiliğine atanmıştır.[523] Böylece Süleyman Paşa'nın Trabzon Mütesellimliği de sona erdi.

Trabzon valiliğine atanan Ahmet Aziz Paşa'ya "ilhaken Kocaili Sancağı tevcih olunmuş ve Trabzon'a gitmeyip Kocailinde ikameti irade kılınmış olduğundan" büyük ihtimalle eyalete gelmemiştir. Ahmed Aziz Paşa'dan boşalan Trabzon Valiliğine "Tiflis ve Ahılkelek teshirine" gayret göstermesi karşılığında Süleyman Paşa'nın getirilmesi düşünülmüş,[524] Erzurum Valisinin müsbet tahriratı ve Trabzon Mütesellimliği zamanındaki gayreti sebebiyle 1 Haziran 1812'de Trabzon Valisi olarak atanmıştır.[525] Süleyman Paşa'dan boşalan Gönye (Maradit) Sancakbeyliğine de Batum Kalesi Muhafızlığı ile Rize âyanı Tuzcuzâde Memiş Ağa atandı[526]

Napolyon'un Rusya Seferi sırasnda Gönye Sancağı'nda Trabzon Valiliği emrini alan Hazinedarzâde Süleyman Paşa, Canikteki kethüdası Çeçenzâde Hasan Ağa'ya haber göndererek, Trabzon'a gelip kaymakamlığa başlamasını bildirdi. Çeçenzâde Hasan Ağa, Canik'ten sağladığı asker ve cephane ile yola çıkmış ve kıyıdaki ağaları egemenliği altına almıştı. Hazinedarzâde'nin kethüdasının bu tavizsiz tutumu ağaların hoşnutsuzluğuna sebep oldu ve onları şaşırttı. Çünkü, Hazinedarzâde Süleyman Ağa, birkaç yıl önce Faş Muhafızlığına atandığında

---

[521] *BOA, HH*, nr. 23530.
[522] Haziran 1811 tarihinde de "dergâh-ı muallam kapucubaşılarından Canik Muhassılı ve Trabzon Mütesellimi Hazinedarzâde Süleyman damehü mecdihi" olarak hitapta bulunulmaktadır. *BOA, A, DVN, MHM*, 233, h.91.
[523] Goloğlu, *Trabzon Tarihi*, s.101.
[524] *BOA, HH*, nr. 23530.
[525] *BOA, HH*, nr. 41999; Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, V, s.2451; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani,* V, s.1548; Yolalıcı, *XIX. Yüzyılda Canik*, s.13; Yolalıcı, Trabzon Valiliğine Mart 1812 tarihinde atandığını belirtmektedir. Yolalıcı, *Samsun Eşrafından Hazinedarzâde Esseyid Abdullah*, s.14.
[526] *BOA, HH*, nr. 23530; Goloğlu, *Trabzon Tarihi*, s.101.

Karadeniz kıyısındaki iskelelerin hiçbirine uğrayamamıştı. Karadeniz bölgesi âyanların ve derebeylerin egemenlikleri altında idi. Trazon'un batısındaki derebeylerini itaat altına alan Çeçenzâde Hasan Ağa, Trabzon'a gelir gelmez Hacısalihoğlu Ali Ağa üzerine kuvvet gönderdi. Sıranın kendilerine geldiğini düşünen âyanlar doğrudan doğruya Vali Süleyman Paşa'ya başvurarak gereken vergileri ve salmaları vermeye hazır olduklarını bildirdiler.[527]

Hazinedarzâde Süleyman Ağa, vali olarak atandığı sırada Osmanlı-Rus Savaşı bütün sıcaklığıyla devam ediyordu. Rusya ile barış anlaşmasının imzalanmasından sonra Süleyman Paşa bütün dikkatini eyalet dâhilindeki gelişmelere yoğunlaştırdı. Zira savaş döneminde eyaletteki âyan mücadeleleri ve eşkıyalık hareketleri artmıştı. Tonya âyanı Hacısalihoğlu Ali "Torul kazası vucûhundan Üçüncüzâde Süleyman Ağa" ile anlaşarak Maçka voyvodaları Eyyübzâdelere saldırmış, olaya Kalcızâde Memiş Ağa da karışınca tam bir nüfuz mücadelesi başlamış ve bölge karışıklık içine düşmüştü. Durum Hazinedarzâde Süleyman Paşa'nın yoğun faaliyetleri sonucu ancak önlenebilmişti.[528] 1814 tarihli bir belgeye göre devlet, Gümüşhane'deki karışıklıklar sebebiyle gümüş ve bakır üretiminin azalmasından Trabzon Valisini sorumlu tutmaktadır.[529]

Süleyman Paşa, eşkıyaların üzerine giderken onların düşmanlıklarını da üzerine çekiyordu. Şubat 1816 tarihli bir belgeden öğrendiğimize göre, "Trabzon eşkıyaları tertib etmiş oldukları mahzar ve ilâmıyla derbar-ı ma'deletkarara adamlar" göndermişlerdir. Âyanlar bu yolla valinin görevden alınması için zemin hazırlamaktaydılar.[530] Savaş devam ederken Selim Paşa ve Çıldır Valisi Şerif Paşa arasındaki mücadeleden cephe zarar gördüğünden dolayı Selim Paşanın öldürülmesine de karar verilmiş, 3 Mart 1812 tarihli hatt- ı hümayunla bu iş için gizlice Süleyman Paşa vazifelendirilmiştir.[531]

Mayıs 1813 tarihli hükümde geçen "Canik Muhassılı ve Trabzon Valisi ve Faş Kalesi Muhafazası şartıyla ilhaken Gönye Sancağı Mutasarrıfı olan Süleyman

[527] Gologlu, *Trabzon Tarihi*, ss.102-103.
[528] *BOA, Cevdet Adliye*, nr. 1104.
[529] *BOA, Cevdet Dâhiliye*, nr. 3832.
[530] *BOA, HH*, nr. 22605.
[531] *BOA, HH*, nr. 23530.

Paşa" hitabından bu zamandaki çeşitli görevlerini tespit etmekte mümkündür.[532] Ağustos 1814 tarihinde hala Gönye Sancağı mutasarrıflığı görevinde bulunduğu anlaşılmaktadır.[533]

Trabzon Valisi Süleyman Paşa, Tuzcuoğlu Memiş Ağa isyanını bastırdıktan sonra ağa taraftarı âyanların yerlerini değiştirmeye başladı. Ağalar başka kazalara yerleştirilince, buralara gitmek istemediler ve valinin bu davranışı sağlanmış olan düzende yeni bir anlaşmazlığa sebep oldu. Bir iki ay gibi kısa bir süre sonra vali ve âyanlar arasında yeni bir geçimsizlik başlamıştı.[534] Durumdan haberdar olan hükümet, "kâhir mansaba gider sûreti hâsıl veyahut Trabzon'a bila müdahale Canik'te kendi maslahatıyla ikameti" düşüncelerini çözüm çareleri olarak düşünmeye başladı. Eğer "tersane-i âmirelerinin tel maddesini bervech-i matlûb tanzim ve irsal edeceğini ve Trabzona müdahale etmeyeceğini ve rızada olacağını kapu kethüdası tarafından tahrir ve taahhüd ettirilip kendisi dahi kefil olur ise vezaretle Canik Muhassılığı kemakân üzerinde" kalabilecekti.[535] Ancak, bu şartlara uyacağından şüphelenilmiş olmalı ki Aralık 1817 tarihinde, Alaiyye Sancakbeyliğine gönderildi.[536] Yerine 27 Şubat 1818 tarihinde eski Kaptan-ı Derya Mehmed Hüsrev Paşa "Canik Muhassılı ilhaken Gönye Sancağı Mutasarrıfı Faş Muhafızı ve Trabzon Valisi" olarak atandı. Süleyman Paşa, Trabzon'dan Ünye'ye geldiğinde hastalanmış, Çarşamba kazasındaki evinde hasta yatmıştır. Görevinden alınmasından üç ay sonra yaşlılıktan ölmüştür.[537] Mezarı

---

[532] *BOA, A, DVN, MHM*, 234, h.813; *BOA, A, DVN, MHM*, 235, h.84. Aralık 1814 tarihli bir belgede de "halen Trabzon Valisi ve Canik Muhassılı " olarak bahsedilmektedir.

[533] *BOA, A, DVN, MHM*, 235, h.492; *BOA, HH*, nr. 22615.

[534] Goloğlu, *Trabzon Tarihi*, s.107.

[535] *BOA, HH*, nr. 16794.

[536] Şakir Şevket, *Trabzon Tarihi*, I, s.261; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, V, s.1548; Yolalıcı, *Samsun Eşrafından Hazinedarzâde Esseyid Abdullah*, s.14.

[537] Nefes darlığından rahatsız olan Süleyman Paşa'nın deniz yolculuğu sırasında rahatsızlığı artmıştı. Ünye'ye vardığında hastalığı şiddetlendi ve karaya çıkmak zorunda kaldı. "Bundan akdem Alaiyye Sancağı tevcih olunan Hazinedarzâde Süleyman Paşa". *BOA, MAD*, 9758, s.359,360; Goloğlu, *Trabzon Tarihi*, s.107; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, V, s.1548; *BOA, A, DVN, MHM*, 238, h.491; 15 Temmuz 1818 tarihli bir belgede kendisinden "Trabzon Valisi esbak müteveffa Süleyman Paşa" olarak bahsedilmektedir. *BOA, MAD*, 9758, s.170; Ayrıca muhallefat defteri 23 Temmuz 1818 tarihinde hazırlanmıştır. *BOA, D, BŞM, MHF*, 13284; Beşirli, "Trabzon Valisi Hazinedarzâde Süleyman Paşa", ss.330-337.

Çarşamba'dadır.[538] Hazinedarzâde Süleyman Paşa'nın Osman, Memiş ve Abdullah Bey adında üç erkek çocuğu vardı.[539]

3.2.1.3.4. Rize Âyanı Tuzcuzâde Memiş Ağa ile mücadelesi

Zengin ve itibarlı bir Türk ailesine mensup olan Tuzcuzâde Memiş Ağa, Hopa'dan Rize'ye gelmiş ve burada âyanlık makamını ele geçirmişti. Ziraat ve ticaretle uğraşan Tuzcuoğlu Memiş Ağa, köylüye ödünç para vermek suretiyle nüfuzunu artırmış ve halkı kendisine bağlamıştır.[540] Ekonomik olarak büyüdükçe siyasî sahadaki rolü de artmış, Rize ve çevresine tamamen hâkim bir konuma gelmiştir. Sarı Abullah Paşa'nın öldürülmesi için emir almış bulunan Gogozâde Süleyman Paşa, Abdullah Paşa'yı pusuya düşürüp öldürme işini Rize âyanı Tuzcuoğlu Memiş Ağa'ya vermişti. Tuzcuoğlu Memiş Ağa, şehrin dışındaki Tirzik mevkiinde Sarı Abdullah Paşa ile destekcisi Trabzon âyanı Kalcıoğlu Ömer Ağa'yı yakalayıp öldürmüş ve kesilen başlarını İstanbul'a göndermiştir.[541]

Tuzcuoğlu Memiş Ağa 1805 yılında Rize âyanı iken Faş Kalesi Muhafızlığına atandı.[542] Memiş Ağa da Faş'ı korumak üzere "dergâh-ı mualla kapucubaşılarından Tuzcuzâde Seyyid Hacı Mehmed Ağa"yı görevlendirdi.[543] Faş Muhafızlığına atanan "dergâh-ı muallâ kapıcıbaşılarından Tuzcuoğlu Memiş Ağa"ya Caniklizâde Mahmud Tayyar Paşa'yı takip görevi verilerek, yeni Trabzon valisi Yusuf Ziya Paşa'nın maiyetinde görev yapmak üzere görevlendirildi.[544]

---

[538] Yolalıcı, *Samsun Eşrafından Hazinedarzâde Esseyid Abdullah Paşa*, s.14.

[539] *BOA, MAD*, 9729, s.275."Müteveffay-ı müşarün ileyhin oğulları dergâh-ı âli kapucubaşılarından Osman Bey ile Memiş ve Abdullah Bey"; *BOA, MAD*, 9729, s.17; *BOA, MAD*, 9729, s.275; Mehmed Süreyya, Osman ve Abdullah adında iki oğlu olduğunu belirtmektedir. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, V, s.1548; Hüseyin Albayrak, *Trabzon Ortahisar ve Çevresi*, Trabzon 1998, s.14.

[540] Tekindağ, "Trabzon", s.465.

[541] Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, V, s.351; Şakir Şevket, *Trabzon Tarihi*, I, s.212; Gologlu, *Trabzon Tarih*i, s.103.

[542] *BOA, HH*, nr. 4085; *BOA, A, DVN, MHM*, 223, h.250. Ocak 1806 tarihli hükümde şöyle denilmektedir. "Dergâh-ı muallâm kapucubaşılarından Gönye Sancağı Mutasarrıfı ve Faş Kalesi Muhafızı olup kaleyi muhafazası şartıyla liva-i mezbûr bu defa kendiye ibka olunan Tuzcuzâde Memiş damehu mecdihiye"; Kasım 1807 tarihli hükümden aynı görevde olduğu anlaşılmaktadır. "Dergâh-ı muallâm kapucubaşılarından Gönye Sancağı Mutasarrıfı ve Faş Kalesi Muhafızı". *BOA, A, DVN, MHM*, 227, h.66; Mehmed Süreyya ise, Şubat 1812'de Batum Muhafızlığıyla Canik Sancağının verildiğini belirtmektedir. Bu tarih hatalı olmalıdır. Geniş bilgi için bkz. Mehmed Süreyya, *Sicilli-i Osmani,* IV, s.1083.

[543] *BOA, Cevdet Askeriye*, nr. 3728.

[544] *BOA, HH*, nr. 4085; Tuzcuzâde Memiş Ağa ile Mahmud Tayyar Paşa'nın aralarının iyi olmadığı şu ifadelerden anlaşılmaktadır. "Trabzonda Tuzcuzâde kendinin hilafkiri vesair derebeylerinin muktediri ise dahi Trabzon kazalarında olan ekser derebeyleri zahirde kendiye tarafgir". *BOA, HH*,

Tuzcuoğlu Memiş Ağa yazdığı ariza'da, Canik'ten kaçarak Trabzon kalesine sığınan Tayyar Paşa'nın idamı için Yusuf Paşa'nın maiyetinde çalışacağını bildirmiştir.[545] 19 Nisan 1807 tarihli bir belgeden anlaşıldığı kadarıyla "Gönye ve Faş muhafızı olan Tuzcuzâde Elhac İzzetlü Memiş Ağa" özellikle Kalcızâde Memiş Ağa'nın başına buyruk hareketleri ve diğer âyanların birbirleriyle savaşmalarını engellemek için görevlendirilmiş, o da bir tedbir olarak Kalcızâde Memiş Ağa'nın kerimesini Şatırzâde Ağa'nın oğluna "akd" eylemiştir.[546] 1809'da Trabzon ve Rize'den toplanan askerlerin başında Faş kalesi muhafızlığına gönderilmiş, Rusları püskürterek kaleyi kurtarınca, Batum kıyılarını koruyacak Trabzon kuvvetlerinin komutanlığına getirilmişti.[547] Takviyelerin yeterli derecede yapılmaması üzerine Faş kalesi bir süre sonra Rusların eline geçmiştir. Tuzcuzâde Memiş Ağa 4 Nisan 1810 tarihinde kaleyi almak üzere görevlendirildi. Bölgenin meşhur âyanlarından "mirahur-u evvel payeli" Giresunlu Laçinzâde Elhac Mustafa, Tirebolu Voyvodası Süleyman, Gogozâde Emin Bey, Sakazâde Mehmed ve kendi kardeşi "hassa silahşörlerinden kudret'ül-emacid ve'l-âyan Tuzcuzâde Osman Ağa" ise yanında vazifelendirilmiştir. Aslında kardeşinin bu durumu Tuzcuzadelerin Rize'de köklü bir geçmişe sahip olduğunu da göstermektedir.[548]

Tuzcuzâde Memiş Ağa, kapıcıbaşılık rütbesiyle Faş muhafızı olurken Hazinedarzâde Süleyman Paşa da aynı rütbeyle Canik muhassılı ve Karahisar Voyvodası idi. Önce Maradit muhafızlığına sonra da vezirlik rütbesiyle paşa yapılarak Trabzon valiliğine atanması ve böylece Tuzcuoğlu Memiş Ağa'nın üstü olması eskiden aynı rütbede olan iki ağa arasında çekememezlik ve geçimsizlik doğurmuştu.[549] Süleyman Paşa'nın yükselmesini çekemeyen Tuzcuoğlu Memiş Ağa, Rize, Of ve Sürmene yörelerini egemenliği altına aldı. Egemenlik bölgesine

---

nr. 4051; *BOA, HH*, nr. 4044/A; Mahmud Tayyar Paşa vefat ettiğinde Tuzcuzâde'den beş bin kuruş alacağı vardı. *BOA, MAD*, 9755, s.139.

[545] *BOA, HH*, nr. 4044/B.

[546] *TŞS*, 2022/136, s.35.

[547] Gologlu, *Trabzon Tarihi*, s.102; *BOA, A, DVN, MHM*, 227, h.416. Kendisine şöyle hitap edilmektedir. "Faş Kalesi Muhafızı ve Gönye Sancağı Mutasarrıfı".

[548] *TŞS*, 2023/137, s.44,45. "Tuzcuzâdenin maiyetine memurunuz hususuna irade-i âliyyem müteallık olmağla".

[549] *BOA, HH*, nr. 23530; Gologlu, *Trabzon Tarihi*, s.102.

tahsildar sokmuyor, borcunu vermeyenlerin topraklarını ellerinden alıyor, valilikten gelen emirlere önem vermeyip bağımsızca bir hayat yaşıyordu.[550]

Trabzon Valisi Hazinedarzâde Süleyman Paşa ile aralarında bir para meselesinden dolayı meydana gelen ihtilaf büyüyerek isyanın başlıca kıvılcımı oldu. Hazinedarzâde Süleyman Paşa, Tuzcuzâde Memiş Ağa'dan bir defasında yüz bin, ikinci defasında yüz elli bin kuruşluk borç para almıştı. Daha sonra bu eski borçları ödemeden iki yüz elli bin kuruşluk bir borç daha istemiş, Memiş Ağa ise eski borçların senetlerini Süleyman Paşa'ya iade ederek yeniden borç para verecek durumda olmadığını bildirmiştir. Bütün bu sebeplerden dolayı Süleyman Paşa, Memiş Ağa'yı hükümete asi olarak şikâyet etti ve idamı için ferman istedi.[551] Ancak tam da bu sırada Viyana Kongresi toplanmış ve devletin dış ilişkileri tehlikeli bir hal almış olduğundan, yeni bir iç kargaşalık çıkmasını istemeyen hükümet, idam fermanı vermek yerine Memiş Ağa'nın kapıcıbaşılık rütbesini kaldırmakla yetindi.[552]

Devlet tarafından alınan bu karar Memiş Ağa ile Süleyman Paşa arasındaki geçimsizliği daha da artırarak düşmanlık haline getirdi. Süleyman Paşa idam fermanı isteğinde direnerek bir ay sonra tekrar yazı ile başvurdu. Valinin bu ısrarlı istekleri sonucu durumun geniş bir şekilde soruşturulmasına karar verildi.[553] İstanbul hükümeti, Memiş Ağa'nın durumunu Trabzon kadısından sordu. Trabzon kadısı da yazdığı ilamda "Rize kazası âyanı Tuzcuoğlu Hacı Memiş Ağa fi'l-asl şekavet ile zuhûr ve re'y-i hodiyle hareket ve ahali-i kaza-i mezbûreye guna gun isal-i hasaret ve eza katl-i nüfus ahz-i emval ve miras âyetini inkâr muamelesiyle kaza-i mezbûrede fevt olanların terekelerini zabt edip sair kazalar ve Gönye Sancağı ve Ahısha havalisine dahi fesad teşaüb etmiş bir zalim" olduğunu ve "hakkında ferman-ı kaza cereyan eden Hacısalihoğlu Ali nam şaki firar ve tahassün edip merkûmu tesahub ve eşkıyaya ianet ve vülat-ı azam hazeratına külli muğayeret ve muhalefet" ettiği gibi Süleyman Paşa'nın ifadelerine uygun bilgiler

---

[550] Gologlu, *Trabzon Tarihi*, ss.102-103.
[551] Bilgin, *Tirebolu Tarihi*, ss.288-295; Gologlu, *Trabzon Tarihi*, s.102.
[552] Gologlu, *Trabzon Tarihi*, s.103.
[553] Gologlu, *Trabzon Tarihi*, ss.103-104; Tam da bu sırada köylünün Memiş Ağa hakkındaki şikayetlerinde de artışlar olmuştur. "Trabzon sakinlerinden Abdurrahman oğlu Ahmed demekle marûf kimesne gelip bunun iki yüz yirmi beş senesinden beru Rize kazasında sakin âyanlık daiyesinde olan dergâh-ı âli kapucubaşılarından Tuzcuzâde Hacı Memiş damehu mecdihi zimmetinde iki bin dokuz yüz kuruş alacağı olup vermediği". *BOA, TAD*, c.3, s.166, h.4.

vermiştir.[554] Süleyman Paşa idam fermanı hususunda diretiyordu. II. Mahmud çok fazla istekli olmasa da idam fermanını verdi ve hazırlanan idam fermanı Hamamizâde Mehmed Emin Efendi ile Trabzon'a gönderildi.[555]

İdam fermanı "dergâh-ı âli kapucubaşılarından olup müşarünileyhin kayınpederi ve Trabzon Kaymakamı Çeçenzâde Hacı Hasan Ağaya hâfice yazılmış ve Sürmene kazası eşkıyasının güya telif ve istimaleleri sûreti âyan-ı merkûme ba tahrirat bildirilip bir an akdem Trabzon'a gitmesi" emri verilmişti. Ancak "etraftan kâğıtlar ile kendiye türlü türlü şeyler yazılmış olmak hasebiyle Sürmeneye kadar Tuzcu gitmişken geri dönüp yine Rize'de hanesine" gelmişti.[556] Trabzon Valisi Hazinedarzâde Süleyman Paşa bu sırada Erzurum Valisine yardım sağlamak için Hopa taraflarında görevde bulunuyordu.[557]

Tuzcuoğlunu hile ile elde edemeyeceğini anlayan Hazinedarzâde Süleyman Paşa, üzerine Şatırzâde Osman Bey ve Kara Numan Bey komutasında asker sevkederek, isyanı bastırma işini kaymakamı Hasan Ağa'ya havale etti.[558] Trabzon Valisinin kuvvetleriyle cephede olması Tuzcuoğlu Memiş Ağa'nın işine yaradı. "Of ve Sürmene kazaları âyan-ı merkûmun verasında bulunup led'el-iktiza muavenet ola geldikleri mukaddemlerde dahi bi't-tecrübe zâhir ve aşikâr olduğundan başka bu merkûm bu kazalardan asker cem' edip Rize'nin kendiye tebaiyet eden askerini dahi hanesine alıp biraderzâdesi Tahir ile müşarünileyhin Lazistandan ve Canik ve Karahisar'dan tertib ve irsal eylediği neferat ile muharebeye iğaz" etmiştir. Birçok defalar haklarında idam cezaları çıkarılan Tonyalı Hacısalihoğlu Ali, Abanozoğlu Süleyman, Damadı Kalcızâde Osman Ağa, Polatane serdarı Mustafa ve Kakavanoğlu Hüseyin ve Rize âyanı Memiş Ağa "biran akdem Trabzona gelip muhasara etmeleri ve Çeçenoğlunun kal'adan çıkarılması" için harekete geçtiler.[559] Kardeşinin oğlu Tahir'le birlikte Canik, Karahisar-ı Şarki, Trabzon ve Lazistan bölgesindeki taraftarlarına mektuplar yazarak kendisi ile birlikte harekete geçmelerini istedi.[560]

---

[554] *BOA, HH*, nr. 22567/B.
[555] Goloğlu, *Trabzon Tarihi,* s.103.
[556] *BOA, HH*, nr. 22614; Şakir Şevket, *Trabzon Tarihi*, I, ss.256-260.
[557] Goloğlu, *Trabzon Tarihi*, s.103.
[558] *BOA, HH*, nr. 22573; *BOA, HH*, nr. 22615; *BOA, HH*, nr. 22586.
[559] *BOA, HH*, nr. 22614; *BOA, HH*, nr. 22614/A.
[560] Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, X, s.246.

Ağustos 1816 tarihinde Sürmene ve Yomra ağaları, Hacısalihoğlu ve Abanozoğlu gibi adamlarıyla Trabzon'a gelip kaleyi kuşatmış "hariç kal'ayı zabt eyledikten" sonra 18 Ağustos 1816'da "derûn kal'ada olanların dahi ibram ve ikdamlarıyla ağay-ı muma ileyhe kullarını kal'adan ihraç ve sefinelere irkab ile Ünyeye irsal" eylemiştir.[561] Trabzon ve Canik arasında yeralan Giresun Kalesi Çeçenzâde Hasan Ağa'nın elinde bulunuyordu.[562] Bu sırada "Sürmene kazası eşkıyası kayıklara süvaren deryaya çıkıp zehayiri vecibe vesair levazımatı ahz ve gasb ve sevk olunan asakiri men' ve kayıkları nehb ve garet" etmişler, aynı zamanda da Trabzon sahiline hâkim olmuşlardı. Buna karşılık Trabzon'un ileri gelenleri yazdıkları mahzar ile "Rize kazası sahil-i bahrde olmağla şaki-i merkûmun kanaliyle hasr ve tazyiki ve bahrın bir taraftan istimdadının men' ve def' ve her vecihle maslahatın teshili ve Sürmene kazası eşkıyasının deryada eyledikleri fesatlarının defi hususunda münasip olan beylik sefinelerinden bir iki sefine" gönderilmesini istemişlerdi.[563] Gönderilen savaş gemileri, harekâta başlayınca "mehabeti hazret-i hakani şaibesiyle gürûh-u eşkıyaya lerze-i dehşet ve vahşet mülaki olub Giresun kal'asını istila edip eşkıya askerimiz tarafından nim

[561] Durum diğer bir belgede daha ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır. "Eşkiyay-ı merkûmenin def'i hususuna gayret olundu ise de saat be saat dakika be dakika mütesellim-i muma ileyhe istemeyiz çıksın gitsin kal'aya gireriz ve yağma ederiz diyerek netice katl-i nüfus ve hetk-i arz ve garet olacağı bedidar olmağla ibadullahı siyanet ve valiyi himayet dakikasına itinaen mütesellim-i muma ileyhe kullarının çıkması tercih olunup". *BOA, HH*, nr. 22614/H; Diğer bir belgede aynı bilgiler vardır. *BOA, HH*, nr. 22615/D; *BOA, HH*, nr. 22614/J; Kalenin ele geçirilmesinde Tuzcuzâde Memiş Ağa'nın damadı Kalcızâde Osman Bey'in önemli rolü olmuştur. "Fesadın itfasına dikkat olunmuş ise de müsmir olmayup Kalcıoğlu merkûmun bu vecihle vukûa gelen ihaneti ve kal'a derûnunda olanları tahrik ve iğfal eylemesi cihetiyle". *BOA, HH*, nr. 22614/B.

[562] *BOA, HH*, nr. 22614; Tuzcuoğlu Memiş Ağa "zümre-i eşkıyadan firari Abanozoğlunu ve fermanlü Hacısalihoğlunu hâfice davet edüp Trabzonun civarına celb" ve kendi yanına çekmiştir. *BOA, HH*, nr. 22588; İsyanın genişlemesinden sonra Suiçmezoğlu Hasan, Bazıoğlu İsmail, Çelebi Yakub, Genç Mehmed, Köralaybeyioğlu, Kasaboğlu İbrahim, Küçükibrahimoğlu Emin ve Polathane Serdarı Mustafa da Tuzcuoğlu Memiş Ağa tarafına geçmişlerdir. *BOA, HH*, nr. 22614/H.

[563] *BOA, HH*, nr. 22572; *BOA, HH*, nr. 22576; Vali Hazinedarzâde Süleyman Paşa, Şubat 1816 tarihinde Anapa için gönderilen iki geminin Tuzcuoğlu isyanı için görevlendirilmesini talep etmiştir. *BOA, HH*, nr. 22615/A; Bu istek kabul edilmiş ve 18 Şubat 1816 tarihli hatt-ı hümayunla Samsun'da bulunan iki beylik gemi isyanı bastırmak amacıyla görevlendirilmiştir. *BOA, HH*, nr. 22615/D; *BOA, Cevdet Dâhiliye*, nr. 6997; Tuzcuoğlu karşısında aciz kalınması üzerine top desteği de istenmektedir. "Trabzon etrafında ve mahall-i sairede zuhûr eden haşerenin mutehassin oldukları hane ve kal'alarının hedm ve tahribi zımnında mükemmel takım ve cebehane arabası ve topçular ile iki aded çarha topu". *BOA, HH*, nr. 22575; Durumun vehameti anlaşılınca "bir kıt'a korvet ve bir kıt'a şalope" daha gönderilmesi kararlaştırılmıştır. *BOA, HH*, nr. 22615.

hamele ile perakende ve perişan olup Giresun ve Keşab ve Tirebolu kazaları abadi-i bağiyandan nez hâl' ve tathir ve ahz" olunmuştur.[564]

Trabzon'u ele geçiren Memiş Ağa kendi adamlarına çeşitli görevler tevcih ederek Trabzon Sancağı'nı taksim etmeye başladı. Trabzon kalesinin muhafazasını Kalcızâde Osman Bey'e vermiş "Kelalioğlu nam şâkiyi Tireboluya ikamet ile Keşab tarafını dahi zabt edip Giresun kal'asına Laçinoğullarını ikad için kalay-ı merkûmeyi dahi muhasara" ettirmiştir.[565] Trabzon çevresini hızlıca ele geçirmek amacıyla da "Hacısalihoğlunu Gümüşhane kazalarına taslit ve Karahisar tarafına başkaca asker" göndermiştir. Kalcızâde Osman Bey tarafından Trabzon kalesinin kuşatılması sırasında ele geçirilen büyük miktardaki cephane ise muhtelif yerlere dağıtılmıştır.[566]

Ünye'ye çıkan Kaymakam Çeçenzâde Hasan Ağa, boş durmamış burada ve bölgedeki askerleri kendi maiyetine almış ve Giresun kalesini elinde bulunduran Laçinoğullarının üzerine çabucak yürümüştür. Bu arada, hükümet isyanın yerel kuvvetlerle halledilemeyecek boyutlarda olduğunu anlayınca, büyük kuvvetlerin toplanması için harekete geçti. "Bolu mutasarrıfı saadetlü Ali Paşa hazretlerinin hükümetinde olan asâkir ile Sivas Eyaletinin harb ve darb erbabı ve Gümüşhane kazalarının asakiri" Trabzon Valisi Hazinedarzâde Süleyman Paşa emrine verilmiş ve "külliyetlü akçe ve mühimmat cebehane ve tophane ve zahire" gönderilmiştir.[567]

Merkezî kuvvetlerin gelmesiyle, sahil kısmının mukavemetsiz olmasından yararlanan Çeçenzâde Hasan Ağa, Trabzon'u ele geçirdi ve Kasım 1816'da eyalet merkezinde tekrar göreve başladı. Süleyman Bey ile Selimpaşazâde Hüseyin Bey doğu tarafından ve Seyyid Ali Paşa ile Elhac Hasan Ağa batı tarafından Rize

---

[564] *BOA, HH*, nr. 22599.
[565] *BOA, HH*, nr. 22607.
[566] *BOA, HH*, nr. 22607; Başka bir belgede şöyle denilmektedir. "Rize maslahatı için alunup harç ve sarf olunandan maada yüz varil barut ve ikiyüz seksen kıyye kurşun dahi kalmış olmağla onları dahi Kalcıoğlu merkûm Osman Bey tamamen ahz ve zabt edip kendi umûrları için etrafa taksim". *BOA, HH*, nr. 22614/B.
[567] *BOA, HH*, nr. 22607; Yardımcı olarak gönderilen askerler daha ayrıntılı bir şekilde diğer bir belgede belirtilmiştir. Bolu ve Kastamonu Sancakları Mutasarrıfı Ali Paşa, Amasya Sancağı Mütesellimi İbrahim Ağa, Erbaa Voyvodası Hacızâde Mustafa Ağa, Kemah, Kurcanis, Kuruçay, Tokat Voyvodaları, Niksar, Hafik, Yıldızeli, İlikli, Tozaklar, Divriği, Zile ve Sivas bölgelerindeki askerler Süleyman Paşa'nın emrine verilmiştir. *BOA, HH*, nr. 22614/L; *BOA, HH*, nr. 22585; Ali Paşa şukkasında "Trabzon Sancağından maada Faşdan Canik Sancağına kadar ifsad" olduğunu belirtmektedir. *BOA, HH*, nr. 22600/F.

üzerine harekete geçtiler. Bundan sonra Tuzcuzâde Memiş Ağa'nın kuvvetleri dağılmaya başlamış, kendisine tabi olan ağalardan Hacisalihoğlu ve bazı ağalar Hazinedarzâde Süleyman Paşa'ya af dileyen mektuplar göndermişlerdir.[568] Bir kısım kuvvetleri ise "Bayburt tarafına ve bazıları ormanlara firar etmiş"tir.[569] Kendisine taraftar ağaların ve Kalcızâde Osman Bey'in de kendisini terk etmesi üzerine Memiş Ağa Rize'ye çekilmiş ve burada bir süre Rize ağalarından Karaibrahimoğlu Hasan Ağa'nın konağında saklanmıştır.[570] Hazinedarzâde Süleyman Paşa, Aralık 1816 sonlarında Şatırzâde Osman Ağa'nın oğlu Mikdad Ağa ve Rize Mütesellimi Tahir Ağa komutasında 2500 kişilik kuvveti Memiş Ağa'nın üzerine gönderince, Memiş Ağa bunlara karşı koyacak gücü kalmadığından, askerin Rizeye vardığı gece tek başına Rize'den kaçarak Of'taki taraftarlarına sığınmıştır. Bundan sonra çevrede bazı tedbirler alınarak "verasından mukaddem ve müberrem casus ve adamlar tayin olunmuş Erzurum ve Bayburt taraflarına kâğıt ve buyuruldular neşr ve irsal" olunarak halk uyarılmıştır.[571] Trabzon Valisi Süleyman Paşa, Çıldır ve Erzurum Valisi Celaleddin Paşa'nın Bayburt üzerinden harekete geçmesi için emir verilmesini talep etmişti.[572]

Hükümet, Of'un dağlık olması, yeterli sayıda kuvvet toplanamaması ve doğudaki Rus tehlikesinin devam etmesi gibi nedenlerden dolayı, Memiş Ağa'nın isyandan vazgeçip teslim olması durumunda affedilmesini tavsiye etti.[573] Bolu ve Kastamonu Sancakları Mutasarrıfı Ali Paşa, üç defa Of canibine gönderilmiş ve maada Trabzon müftüsü vesair ulema sırren ve alenen gönderilmiş ve Trabzon Valisi Süleyman Paşa hazretlerinden ihafa eder ise tarafıma gelsin teslim etsin katle bedel nefy tarikiyle uhdemizde bulunan sancaklara göndereyim kendisine buyuruldu vereyim" gibi teklifler yapmış ancak buna rağmen teslim olmamıştır.[574] Of ahalisi ve ağalarının Gümüşhane Emini Ali Şefik Efendi, Trabzon Müftüsü Hasan Efendi ve Kapıcılar Kethüdası Elhac Hasan Efendi'nin bildirdiği Memiş Ağa'yı teslim tekliflerini de kabul etmemeleri üzerine Of üzerine kuvvet

[568] *BOA, HH*, nr. 22602/D; *BOA, HH*, nr. 35558.
[569] *BOA, HH*, 16399.
[570] *BOA, HH*, nr. 22602/H; *BOA, HH*, nr. 22602; *BOA, HH*, nr. 22602/G; *BOA, HH*, nr. 22594.
[571] *BOA, HH*, nr. 22601/A.
[572] *BOA, HH*, nr. 22602/H; Gologlu, *Trabzon Tarihi*, s.106.
[573] *BOA, HH*, nr. 22600/A.
[574] *BOA, HH*, nr. 22600/A; *BOA, HH*, nr. 22600.

sevkedilmesine karar verilmiştir.[575] Mayıs 1817'de hazırlıklara başlanarak ayın sonunda harekete geçilmiş; Gönye, Livana, Acara, Lazistan ve Batum havalisinden gelen kuvvetler de dâhil olmak üzere Of çevresi dört taraftan kuşatılmıştı. En sonunda iki ay kadar devam eden çetin bir çatışma sonucu, asiler mağlup edilmiş ve Tuzcuoğlu Memiş Ağa 26 Teşrin 1817 tarihinde ele geçirilmişti.[576]

Tuzcuoğlu Memiş Ağa'nın kesilen başı Trabzon Valisi Süleyman Paşa'nın Divan Kâtibi Hüseyin Efendi ve Kastamonu Mutasarrıfı Ali Paşa'nın hazinedarı ile birlikte İstanbul'a gönderilmiştir.[577] Daha sonra Memiş Ağa'nın muhallefatının düzenlenmesi için emir verildi.[578] Bundan sonra Süleyman Paşa, Tuzcuoğlu Memiş Ağa ile işbirliği etmiş olan diğer ağaların yerlerini değiştirmeye başlayınca yeniden huzursuzluk başgöstermeye başladı. Bu sırada hükümet yeni bir isyan çıkmasını önlemek için Vali Süleyman Paşa'yı Nisan 1818'de Alaiye Sancakbeyliğine tayin etmiş, boşalan yerine de kaptan-ı deryalıktan azledilen Hüsrev Mehmed Paşa atanmıştır.[579]

---

[575] *BOA, HH*, nr. 22602/H; *BOA, HH*, nr. 22600/G; *BOA, HH*, nr. 22600/B; *BOA, HH*, nr. 22600/A; *BOA, HH*, nr. 22600/E.

[576] Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, IV, s.1083; Bilgin, *Tirebolu Tarihi*, s.290; *BOA, HH*, nr. 22600/B; *BOA, HH*, nr. 22606; Tuzcuzâde Memiş Ağa'nın mezarı Of ilçesinde Ağaçlı Camiindedir. Ağaçlı Camiinin batıdaki haziresi içerisinde Memiş Ağa türbesi ve eski mezartaşları bulunmaktadır. Geniş bilgi için bkz. Çakan, *Karadeniz Bölgesi*, ss.604-605.

[577] *BOA, HH*, nr. 22602/C; *BOA, Cevdet Dâhiliye*, nr. 9562.

[578] Memiş Ağa'nın muhallefatı hakkında ayrıntılı bilgiler yoktur. "Şaki-i merkûm Rizeden Of'a firar ile eşyasını beraber nakl etmek sevdasıyla vafir nukûdunu telef eylemiş olduğu istimaıyla mevcûdu ve ahir mahallerde eşyası olduğu olmadığı malûmu olmayup sair akar ve emlak ve çiftlikât ve emval misillû muhallefatını müşarünileyhe tahkik etmekte". *BOA, HH*, nr. 22602/B; Diğer bir belgede de şöyle denilmektedir. "Maktûl-ı merkûmun mecmu' muhallefat ve emlak vesaire kıymetleri ve zimemâtı sekiz yük otuz bir bin altı yüz bir kuruşa baliğ olmuş hayatında bi gayr-i hakk zabt etmiş olduğu altı bin üç yüz elli kuruş kıymetli tarla ve hassa sefinenin taliblerine itasına". *BOA, HH*, nr. 25411; Elde edilen muhallefat "yüz kese akçe bedel mukabili vereselerine terk" edilmiştir. *BOA, MAD*, 9758, s.524,525; *BOA, MAD*, 9758, s.218; *BOA, MAD*, 9758, s.170; Ayrıntılı olmasa da Tuzcuzâde Memiş Ağa'nın ne tür mallara sahip olduğu hakkında temel bilgiler vardır. "Maktûl-ı merkûm hayatında rub' sefinenin sahibi ve ağnam-ı mevcudesi". *BOA, MAD*, 9758, s.175; *BOA, MAD*, 9758, s.416; *BOA, MAD*, 9732, s.241, h.3,4.

[579] "Trabzon Eyaletinin müşarünileyhe Süleyman Paşadan sarf ve tahvili ile Hüsrev Mehmed Paşa kullarına tevcih ve ihsan buyurulması". *BOA, HH*, nr. 25411; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, V, s.1548; *BOA, A, DVN, MHM*, 238, h.491; Şakir Şevket, 27 Şubat 1818 tarihinde Mehmed Hüsrev Paşa'nın Trabzon Valiliğine atandığını belirtmektedir. Şakir Şevket, *Trabzon Tarihi*, I, s.261; *BOA, HH*, nr. 22563/C; Hüsrev Mehmed Paşa aynı zamanda Canik Muhassılı tayin edilmiştir. *BOA, MAD*, 9758, s.361; *BOA, TAD*, c.4, s.2, h.3.

3.2.1.4. Hazinedarzâde Osman Paşa

Hazinedarzâde Süleyman Paşa'nın en büyük oğlu olan Osman Bey, 1822 yılında babasının Trabzon Valiliği sırasında babasının uhdesinde olan Canik Sancağına muhassıl vekili olarak atanmıştı.[580] Babasının vefatından sonra Trabzon Valisi olarak atanan Hüsrev Mehmet Paşa, aynı zamanda Canik Muhassılı olarak tayin edilmiş, o da muhassıl vekili görevine yeniden Hazinedarzâde Osman Bey'i getirmiştir.[581] Vali olmadan önce "dergâh-ı muallâ kapucubaşılığı" ünvanıyla [582] bazı zaman muhassıl vekilliği ve muhassıl görevlerinde bulunan Osman Bey, valilik görevine yakın, tek başına Canik Muhassılı olarak atanmış ve ailenin bölgedeki nüfuzunu devam ettirmiştir.[583] Kendisi Canik muhassılının en temel görevlerinden sayılan "kendir-i ham bakayasının" toplanması görevini yerine getirmek için büyük gayret sarfetmiştir.[584]

3.2.1.4.1. Trabzon Valiliği

Hazinedarzâde Süleyman Paşa'nın vefatından sonra, Trabzon'a birkaç kişi vali olarak atanmıştı. Hazinedarzâde Osman Bey, vali atanmadan önce babasının eski kethüdalarından Çeçenzâde Hasan Paşa, Trabzon Valiliği görevinde bulunuyordu.[585]

Uzun süren bir barış döneminden sonra Ruslarla savaş tehlikesi baş gösterdiğinden, Trabzon Valisi Çeçenzâde Hasan Paşa'ya Anapa'ya gitmesi için emir verildi. Oğlu Çeçenzâde Bektaş Bey'i kaymakam ve Hacısalihoğlu Ali Ağa'yı da oğluna danışman olarak Trabzon'da bırakan Hasan Paşa, Ünye'den Canik Muhassılı Hazinedarzâde Osman Bey'i de yanına alarak on beş gemi ve

---

[580] "Canik Muhassıl vekilimiz oğlum necabetlü Osman Bey". *SŞS*, 1755/1, s.102; Beşirli, "Trabzon Valisi Hazinedarzade Osman Paşa", s.399.
[581] *BOA, MAD*, 9758, s.361; *BOA, TAD*, c.4, s.2, h.3; Beşirli, "Trabzon Valisi Hazinedarzade Osman Paşa", ss.390-402.
[582] *BOA, A, DVN, MHM*, 240, h.315.
[583] Şubat 1822 tarihli mühimme kaydında kendisine "dergâh-ı muallâm kapıcıbaşılarından Canik Muhassıl vekili Osman Beye hüküm ki" denilerek hitapta bulunulmuştur. *BOA, A, DVN, MHM*, 240, h.315; Yolalıcı, *XIX. Yüzyılda Canik,* s.13; *TİŞS*, 1, s.137, h.3. "Canik Muhassıl vekili devletlü Osman Bey efendi hazretleri"; Canik Muhassıllığı döneminde günlük olarak yaptığı işler hakkında geniş bilgi için bkz. Beşirli, "Trabzon Valisi Hazinedarzade Osman Paşa", s.399-402.
[584] *BOA, A, DVN, MHM*, 240, h.315; Bilgin, *Tirebolu Tarihi*, s.296.
[585] *BOA, TŞS*, 1956/142, s.8; 4 Nisan 1828 tarihli hükümde "Trabzon Valisi vezirim Elhac Hasan Paşa" olarak hitapta bulunulmasından kendisinin bu sırada Trabzon Valisi olduğu anlaşılmaktadır. *TŞS*, 1957/143, s.15,25.

hayli asker ile Anapa'ya gitti.[586] Hasan Paşa, Ünye'ye ulaştığında Osman Bey yeniçerilerin kaldırıldığını kendisine anlatmış, İstanbul'a gidilmesi düşünülmüş, fakat geç olacağından yola devam edilmesi kararlaştırılmıştır.[587]

Çeçenzâde Hasan Paşa, Anapa'da harekât sırasında hastalanınca Trabzon'a geri getirildi. Bütün tedavi çabalarına rağmen hastalığı artınca 1827 yılında Trabzon Valiliğinden alındı ve tedavi için Sinop'a gönderildi. Hazinedarzâde Osman Bey'e bu sıradaki başarılı faaliyetlerinden dolayı 1828 yılında "mirahur" payesi verilmiştir. [588]

Tam bu sırada Faş Muhafızı Haci Şahinzâde Mehmed Bey'in öldüğü öğrenilmiş, yerine Trabzon Kaymakamı Bektaş Bey'in oğlu Deli Aslan Bey Faş Muhafızı olarak atanmıştır. Fakat kaleye giden Deli Aslan Bey eldeki kuvvetlerle Ruslara karşı koyamayacağını düşünerek kaleyi teslim etti. Kilit bir noktada bulunan Faş'ın Rusların eline geçmesiyle Ruslar önce Ahıska daha sonra da Kars yörelerini işgal etmiştir. Bu gelişmeler sonucu Trabzon'da büyük bir telaş baş gösterdi.[589]

Tam da bu sırada Samsun ve Trabzon kıyılarının muhafızlığıyla görevli Hazinedarzâde Osman Paşa, 1829 yılında vezir rütbesiyle Sivas Valiliğine atanınca, Trabzon bölgesi büsbütün komutansız kalmıştı.[590] Osman Paşa, Sivas'a gitmek istemediğinden Canik'te kalarak işi ağırdan almış ve Trabzon Valisinin hasta olduğunu hatırlatarak kendisinin Trabzon'a verilmesini istemiştir.[591] Trabzon'un boş kalması hoş karşılanmadığından Sivas Valiliğine atanmasından bir hafta sonra, Trabzon Valiliğine atanmıştır.[592] 1830 tarihli bir belgede "Trabzon Valisi ve ilhaken Gönye Sancağı Mutasarrıfı ve Canik Muhassılı" olarak gözükmektedir.[593] 1832 tarihinde bütün bu görevlerine ek olarak Karahisar-ı Şarki Sancağı mutasarrıflığı görevi de verilmiştir.[594] Rus savaşındaki faaliyetleri

---

[586] Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, IV, s.1306; Gologlu, *Trabzon Tarihi*, s.112.
[587] Şakir Şevket, *Trabzon Tarihi*, I, s.271.
[588] Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, XII, s.163; Gologlu, *Trabzon Tarihi*, s.112.
[589] Gologlu, *Trabzon Tarihi*, ss.112-113.
[590] Şakir Şevket, *Trabzon Tarihi*, I, s.271; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, IV, s.1306.
[591] Gologlu, *Trabzon Tarihi*, s.112.
[592] Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, IV, s.1306.
[593] *TŞS*, 1960/146, s.11,23; 1831 tarihli diğer bir belgede "halen Trabzon Valisi ve Canik Muhassılı Süleyman Paşazâde vezirim Esseyid Osman Paşa" diye hitap edilmektedir. *BOA, A, DVN, MHM*, 246, h.1,2,3,4.
[594] *TŞS*, 1960/146, s.15; 1834 yılında halen Karahisar-ı Şarki Sancağı Mutasarrıfı olarak gözükmektedir. *TŞS*, 1963/149, s.31.

dışında, valiliği sırasında bütün ülkede uygulanan çeşitli yeniliklerin bölgede uygulanması için uğraşan Hazinedarzâde Osman Paşa, nüfus sayımını yaptırmış ve muhtarlık sisteminin "kasaba ve kurrada dahi icrasına" gayret sarfetmiştir.[595]

1833 yılında Trabzon Eyaleti üzerinde kalmak üzere Sivas Valiliğinin ilavesiyle Mısır Savaşına memur edilmiş, ertesi yıl Sivas Valiliği başkasına verilmiştir.[596] 26 Aralık 1835 tarihinde "halen Trabzon Valisi ve Canik ve Karahisar-ı Şarki sancakları mutasarrıfı" görevlerinde bulunan paşaya "Gümüşhane-i hümayun eminliği" görevi de verilmiştir.[597] 14 sene valilik görevi yaptıktan sonra Mayıs 1841'de Trabzon'da vefat etmiştir.[598] Mezarı Trabzon İmaret Camii yanındadır.[599] Hamid Bey, Osman Nuri Bey, Hasan Bey ve Hacı Süleyman Bey adlarında dört oğlu vardı.[600]

3.2.1.4.2. Osmanlı-Rus savaşlarındaki faaliyetleri

Hazinedarzâde Osman Paşa, Trabzon Valisi olarak atandığı sırada Osmanlı-Rus Savaşı devam ediyordu. 1826'da yeniçeri ordusu kaldırılınca devlet ordusuz kalmış ve 1827 sonlarında. Rus-İngiliz Fransız donanmaları Navarin'de Türk donanmasını yok etmişlerdir.[601] Çok geçmeden de Ruslar savaş ilan ettiler. Padişah II. Mahmud, Trabzon valisine gönderdiği fermanla Rusların savaş ilanını haber verip Giresun, Tirebolu, Akçaabat ve Trabzon kalelerinin ve Rusların çıkarma yapabilecekleri Çömlekçi, Sürmene, Yorma, Of ve Rize limanlarının korunup savunması için gerekli tedbirlerin alınmasını emrediyordu.

---

[595] *TŞS*, 1958/144, s.47; Trabzon Valisi iken idari olarak yaptığı işler için bkz. Beşirli, "Trabzon Valisi Hazinedarzade Osman Paşa", ss.400-405.

[596] Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, IV, s.1306; "Halen Sivas ve Trabzon Eyaletlerine mutasarrıf olan Osman Paşa". *BOA, A, DVN, MHM*, 199, h.1011; *TŞS*, 1962/148, s.29; *BOA, HH*, nr. 32395.

[597] *TŞS*, 1958/144, s.47; *TİŞS*, 1, s.32, h.3; *TİŞS*, 1, s.29, h.3; *TİŞS*, 1, s.15, h.2.

[598] Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, IV, s.1306; *TŞS*, 1966/152, s.8; *TŞS*, 1968/154, s.13,67; Murat Yüksel, *Trabzon'da Türk-İslam Eserleri ve Kitabeleri III,* Trabzon 2000, ss.29-30. Mezar kitabesinde de 1258/1841 tarihi yazılıdır.

[599]Yolalıcı, *Samsun Eşrafından Hazinedarzâde Esseyid Abdullah*, s.15; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, IV, s.1306; Albayrak, *Trabzon Ortahisar ve Çevresi,* s.66.

[600]Yolalıcı, *Samsun Eşrafından Hazinedarzâde Esseyid Abdullah,* s.15; Mehmed Süreyya, Süleyman Bey adında bir oğlu olduğunu belirtmektedir. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, IV, s.1306; "Trabzon müşiri Osman Paşa hazretlerinin mahdûmu olub bundan akdem mesmûan vefat eden Osman Nuri Bey" kaydından belge tarihi olan 1840'dan bir süre önce bu oğlunun vefat ettiği anlaşılmaktadır. *TŞS*, 1965/151, s.37; Ayasofya Müzesinde bulunan mezar kitabelerinden anlaşıldığı kadarıyla, 8 Ocak 1841 tarihinde ölen Yahya Galip Bey adında oğlu ile yine aynı yıl vefat eden Zübeyde Hanım adında kızı vardı. 25 Şevval 1251/ 13 Şubat 1836 tarihinde vefat eden eşi Gülizar Hanım'ın mezarı da Trabzon'dadır. Yüksel, *Trabzon'da Türk-İslam Eserleri ve Kitabeleri III,* ss.347-350.

[601] Gologlu, *Trabzon Tarihi*, s.161.

Rus kuvvetlerinin Bayburt yoluyla Trabzon'a doğru hareket ettikleri haber alındığından yapılan görüşmeler sonucu, bölgeyi bilmesi ve asker çıkarmaya iktidarı olması sebebiyle Osman Paşa'ya Maadin-i Hümayun Emaneti ve Bozok Sancağı ilhakı ile şark seraskerliği görevi verilmiştir. Bu sırada da Rus ordusu Erzurum'dan hareketle Bayburt'a ulaşmıştır.

Ordusuz kalan devlet, Rus ilerleyişine karşı Doğu Karadeniz'den toplanan gönüllü halk kuvvetlerine güveniyordu. Sürmene köylerinden toplanan gönüllü halk kuvvetleri Doğu Karadeniz dağlarını aşarak Erzurum'u işgal eden Ruslar'a karşı Bayburt yakınındaki Hart ovasında mevzilenmişlerdi. Temmuz 1829'da Rus kuvvetleri komutanı Paskevich, Burtstov'un komutasındaki 2 tabur, 6 top, bir kazak müfrezesi ve Rusya'daki Müslümanlardan teşekkül etmiş milis süvarilerinden oluşan kuvvetlere Bayburt'u ele geçirmek emri vermişti. Rus askeri kuvvetleri Bayburt'a 80 mil kalana kadar hiçbir mukavemetle karşılaşmadan ilerlediler ve Hart ovasında mevzilenmiş gönüllü kuvvetler üzerine saldırdılar. 300 asker ve komutanları Burstov dâhil olmak üzere 18 subay zayiat vererek geri çekilmek zorunda kaldılar.[602]

Trabzon Valisi Hazinedarzâde Osman Paşa da 6000 kadar yeni usulde eğitilmiş askerle Trabzon'dan Gümüşhane'ye gelmiş ve Balahor'a geçerek Vavuk dağında mevzilenmişti. Rus komutanı Paskevich, emrinde bulunan bütün kuvvetleri cepheye sürerek tekrar saldırıya geçti. Bu defa hücumu iki koldan oldu. Birinci kol, Hart'ta mevzilenmiş gönüllü kuvvetlerin üzrerine saldırmış, ikinci kol da Osman Paşa kuvvetleri üzerine yürümüştü. Uzun savaşlardan sonra düzenli birliklere sahip Ruslar, topçu desteği ile Türk direnişini kırdı. Hart ovasındaki gönüllü kuvvetlerin hayatta kalanları, Kemer dağlarına çekildiler. Osman Paşa kuvvetleri ise Kelkit vadisine çekildi. Ruslar, Bayburt ve Gümüşhane'ye girdiler ve öncü kuvvetleri Kelkit vadisinden Şebinkarahisar'a kadar ulaştılar. [603] Türk kuvvetlerinin geri çekilmesine rağmen, Ruslar çok ağır kayıplar vermişti. Doğu Karadeniz dağlarındaki gönüllü kuvvetler Batum ve Trabzon gibi Anadolu'ya giren Rus kuvvetlerinin ikmal yapabilecekleri iki önemli limanı korumaktaydılar. Yaklaşan kış ve dağlarda çok sayıda milis çetesinin mevzilenmesi Rus ilerleyişini durdurdu.

---

[602] Beşirli, "Trabzon Valisi Hazinedarzade Osman Paşa", s.407.
[603] Bilgin, *Tirebolu Tarihi*, s.297; Goloğlu, *Trabzon Tarihi*, s.113.

Bu sırada Ruslarla Edirne Antlaşması imzalanmış ve savaş sona ermişti. Yapılan antlaşma şartlarına bağlı olarak Ruslar işgal ettikleri bu bölgeleri boşalttılar. Anapa ve Poti Ruslar'a bırakıldı.

3.2.1.4.3. Sürmene'deki karışıklıkların önlenmesi

Osmanlı-Rus Savaşı'nın bölgedeki tahribatı çok korkunç olmuştur. 1829 ürününün tamamı tahrip olmuş, 1830 hâsılatı ise çok az olduğundan bölgede büyük bir kıtlık yaşanmaktaydı. Bu sırada çıkan veba salgınında çok sayıda insan öldü. Trabzon Valisi Hazinedarzâde Osman Paşa, bu olumsuz şartlara rağmen çok büyük oranlarda vergi toplamaya kalkışınca, Sürmene ağalarının da teşvikiyle halk vergi vermeyi reddetti. Ancak Osman Paşa'ya taraftar ağaların da gayretiyle Sürmene'den 200.000 kuruş vergi toplanmıştır. 1831 yılında daha büyük oranlar da vergi istenince Sürmene'de karışıklıklar tekrar arttı.

Trabzon Valisi Hazinedarzâde Osman Paşa, Mısır seferi için donanmaya ip ve kendir temini amacıyla Canik sancağına gitmiş, Trabzon'da Kaymakam olarak Hazinedarzâde Ahmed Paşa'yı bırakmıştı. Kaymakam Hazinedarzâde Ahmed Paşa 1832 Martının ilk günlerinde mütesellim Ali Bey'i adamları ile birlikte üç yıldan beri tahsil edilemeyen Kalyoncu bedeliyelerini tahsil etmek üzere Sürmene'ye gönderdi [604] Kaymakam Ahmed Paşa'nın 9 Mart 1832 tarihinde Canik Sancağında bulunan Osman Paşa'ya gönderdiği mektuptan anlaşıldığı kadarıyla Mütesellim Ali Bey Sürmene'ye varır varmaz vergi tahsiline başlamış, ağaların kışkırtmalarıyla halk askerlere saldırmış ve çatışma çıkması üzerine geceden istifade ederek adamlarıyla birlikte Trabzon'a kaçmıştı. Bu durum Ahmed Paşa'nın yazdığı bir ariza ile Canik'de bulunan Hazinedarzâde Osman Paşa'ya bildirildi.

Hazinedarzâde Osman Paşa, kaymakam Ahmed Paşa'yı Sürmene'deki olayı çıkaran ve halkı tahrik eden ağaların kimler olduğunu tespit etmek üzere görevlendirdi. [605] Karahisar-ı Şarki mütesellimi olan kardeşi mirmirandan Memiş Paşa'yı da askeri harekât için görevlendirdi. Durumun ciddiyetini iyi kavrayan Osman Paşa, Canik'te görevli olduğu tel ve kendir işini, Canik muhassıl vekili

[604] Bilgin, *Tirebolu Tarihi*, s.298.
[605] *BOA, HH*, nr. 33013.

olan kardeşi Hazinedarzede Abdullah Bey'e bırakarak askerleri ile Trabzon'a hareket etmişti.[606]

Trabzon'dan harekete geçen Hazinedarzâde Osman Paşa kuvvetleri, Tirebolu âyanı Kethüdazâde Emin Ağa komutasındaki 7000 kişilik bir ordu sahil tarafından ve Hacısalihoğlu Ali Ağa komutasındaki kuvvetler ise dağ kolundan ilerleyerek Sürmene'yi kuşattılar. Yanbolu deresi boyunca devam eden silahlı çatışmalardan bir sonuç alınamamamış; ancak ertesi gün de devam eden çarpışmalar sonucu asiler, yenilerek dağılmışlardır. Kethüdazâde Emin Ağa sahilden Sürmene topraklarına girerek Araklı, Çavuşlu ve Mahro iskelelerini, Hacısalihoğlu Ali Ağa ise Aho'yu ele geçirdi. Buralarda bulunan Sürmene ağalarının konakları bir daha karşı koymamaları için yağmalanmış ve yakılmıştır.[607]

3.2.1.4.4. Tuzcuzâde Abdulkadir ve Tahir Ağa isyanı

Tuzcuzâde Memiş Ağa isyanının bastırılmasından sonra da, aynı aileden kişilerin zaman zaman bölgede çıkardıkları karışıklıklar devam etmiştir. Rize âyanı Tuzcuoğlu Tahir ve kardeşi Abdulkadir Ağa, Trabzon Valisi Çeçenzâde Hasan Paşa'ya karşı muhalif hareketlerde bulunan dergâh-ı âli kapucubaşılarından Osman Ağa'nın yanında yer almışlardır.[608] Hâlbuki hükümet Tuzcuoğullarının her birine resmi mevkiler vermiş, bunlarla iyi geçinmeye çalışmıştır. Bu sırada Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın isyanı harekete geçmek için bir fırsat doğurmuştu. Hazinedarzâde Osman Paşa'nın sefere katılması için emir gönderilmesi üzerine paşa da "askerlerin tertibi ve mahallelere vergiler tevzii" için harekete geçmiştir.[609] Osman Paşa, kuvvetleriyle Trabzon'dan orduya katılmak üzere yola çıkmıştı. Tuzcuzâde Memiş Ağa'nın oğlu Tahir Ağa da 750 kişilik bir kuvvetle paşanın yanında Mısır seferine iştirak etmişti.[610] Trabzon Valisi Osman

---

[606] *BOA, HH*, nr. 31995; *BOA, HH*, nr. 22604/A.
[607] *BOA, HH*, nr. 31995.
[608] *BOA, HH*, nr. 22616/İ; Diğer bir belgede şöyle geçmektedir. Halen "Rize âyanı olup Tuzcuoğlu Tahir ve karındaşı Abdulkadir nam şakiler ile bi'l-muhabere etrafı ve inhayı iğfal ve Sürmene kazasında müfsidinden bir alay eşhas-ı bihoşu tahrik ve ayaklandurup*". BOA, HH*, nr. 22616.
[609] *TŞS*, 1962/148, s.29.
[610] Goloğlu, *Trabzon Tarihi*, s.114; *BOA, HH*, nr. 22604/A; 1832 yılında Osman Paşa'nın asker tertip ederek Amasya üzerinden Sivas'a gelmesi ve Mısır seferine katılması istenmiştir. Bu yeni görevine karşılık çeşitli zamanlardaki ihsanlarla birlikte Trabzon ve Sivas eyaletleri, Canik,

Paşa'nın sefere katılmasını fırsat bilen Tuzcuzâde Tahir Ağa'nın kardeşleri ayaklanma hevesine kapılmışlar ve kısa süre sonra harekete geçmişlerdi. 1832'de Çürüksu kaymakamlığı görevinde bulunan Tuzcuzâde Abdulkadir Ağa birkaç bin kişilik kuvvetiyle Gönye (Maradit) Sancağına saldırmış, bunun üzerine Maradit Mütesellimi Süleyman Bey, Acara tarafına kaçmıştı.[611] Olayı Sivas yolunda haber alan Hazinedarzâde Osman Paşa, Trabzon komutanı Şatırzâde Osman Bey'e yanına kaymakam Hazinedarzâde Ahmed Paşa'yı da alarak ayaklananların üzerine gitmesi için emir verdi.[612]

Tuzcuzâde Abdulkadir Ağa, Gönye'den Livana'ya geçmiş ve Livana ileri gelenlerinden Recep Bey, Süli Bey ve Laz Aslan Bey ile birleşerek kazayı ele geçirmişti. Tuzcuzâde Abdulkadir Ağa, Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın adamı olduğunu ve Trabzon'a gidip hükümeti teslim alacağını söyleyerek halkı kendine bağlamaya çalışıyordu. Of ve Sürmene'de de kışkırtmalar artmıştı.[613] İsyanın büyümesi üzerine, Trabzon Valisi Osman Paşa'ya Sivas'a ulaştığı anda eyalet merkezine dönmesi için emir verildi.[614] Kars Muhafızı ve Çıldır Beylerbeyinin oğlu Aslan Bey'in Livana'ya gönderilmesi üzerine Artvinli Recep ve Laz Aslan Bey'ler zor duruma düşerek Tuzcuzâde Abdulkadir Ağa yanına kaçmak zorunda kalmışlardı. Bu sırada Şatırzâde Osman komutasındaki kuvvetler de Livana'ya vardı.[615]

Vali Osman Paşa daha Trabzon'a ulaşmadan Tuzcuzâde Abdulkadir Ağa ile adamları af dilemeye başlamışlardı. Osman Paşa ile Mısır seferine gitmiş olan Rize Mütessellimi Tuzcuzâde Tahir Ağa da kardeşinin bağışlanması için validen ricada bulunmuş, fakat Osman Paşa ayaklananlar için İstanbul'dan idam fermanı istemiştir. Tuzcuzâde kardeşler valiye müracaattan bir sonuç çıkmayınca, kendi adamlarından Ali kaptanı bağışlanmaları için mektup ile, Asakir Mansure-i

---

Karahisar-ı Şarki, Amasya, Çorum, Divriği ve Tokat sancakları ile Gümüşhane emaneti hâkimiyet alanına girmiştir. Beşirli, "Trabzon Valisi Hazinedarzade Osman Paşa", s.409.

[611] *BOA, HH*, nr. 22603/B. Tuzcuoğullarının faaliyetleri hakkında şöyle ifadeler vardır. "Rizeli Tuzcuoğullarının bir takım avane ve haneleriyle Gönye sancağını istila etmiş olduklarını ve Gönye mütesellimiz bendelerinin Acara tarafına gitmiş olduğu"; *BOA, HH*, nr. 19978/İ.

[612] Goloğlu, *Trabzon Tarihi*, s.115.

[613] Abdulkadir Ağa, "bizim bu hareketimiz Mehmet Ali'nin emr ve re'yidir" diyerek halkın desteğini sağlamaya çalışmıştır. *BOA, HH*, nr. 22604/B; Başka bir belgede "kendilere güya Mısır Valisi sabık Mehmed Ali nam haber ve kağıd geldiğini ilan" ettiği de belirtilmektedir. *BOA, HH*, nr. 22604/A; Goloğlu, *Trabzon Tarihi*, s.115.

[614] *BOA, HH*, nr. 22604.

[615] *BOA, HH*, nr. 22603/B; *BOA, HH*, nr. 22604; *BOA, HH*, nr. 22604/B; *BOA, HH*, nr. 22604/A.

Muhammediye birlikleri Seraskeri Mehmet Hüsrev Paşa'ya gönderdiler. Mehmed Hüsrev Paşa durumu Sadrazama arzetti. Her ne kadar Tuzcuoğullarının durumu bilinse de, o sırada donanmanın askere ihtiyacı olduğu gerekçesiyle Tuzcuzâde Abdulkadir Ağa'nın İstanbul'a gönderilmesiyle yetinilmesi emredildi. Böylece bir süre için olaylar durulmuş oldu.[616]

Hükümet, Tuzcuzâde Abdulkadir Ağa'yı İstanbul'da ikamet ettirirse ayaklanmanın önüne geçeceğini düşünmüştü. Ancak Vali Osman Paşa ile bir türlü uyuşamadığından Tuzcuzâdeler sülalesi ile akraba olan Kalcızâde Osman Bey, Tuzcuzâde Abdulkadir Ağa ile haberleşerek Trabzon'a dönmesi için sürekli teşvik ediyordu.[617] Abdulkadir Ağa, yedi-sekiz ay İstanbul'da kaldıktan sonra izinli olarak memleketi Rize'ye dönmüş ve vergi meselesini bahane ederek Rize havalisinde yeniden isyan bayrağını açmıştı.[618]

Tuzcuzâde Abdulkadir Ağa, üç bin adamıyla Gönye Sancağı üzerine yürümüş ve Gönye Mütesellimi Musa Ağa'yı konağında muhasara altına almıştı. Kardeşi Tuzcuoğlu Tahir Ağa da ayaklanmaya katılarak aynı gün Sürmene Mütesellimi Şatırzâde Osman Paşa'nın üzerine üç bin silahlı adamını göndermiş, kendisi de Rize'den hareketle İyidere iskelesini kontrol altına almıştı.[619]

İsyan ihtimaline karşı hazırlıklı olan Vali Hazinedarzâde Osman Paşa; Trabzon Kaymakamı Kethüdası Hazinedarzâde Ahmed Paşa, Hacısalihoğlu Tufan Ağa ve Uzunzâde Mehmed Ağa'yı altı bin asker ve 8-10 gemi ile birlikte Gönye tarafına gönderdi.[620] Tirebolu Voyvodası Kethüdazâde Emin Ağa ve Hacısalihoğlu Ali Ağa'yı da sekiz bin askerle Sürmene Mütesellimi Şatırzâde

---

[616] Belgede durum şöyle değerlendirilmektedir. "afvı istirhamıyla hidemât-ı lazimede istihdam için üç dört yüz nefer asker tarafımıza veyahud donanmay-ı hümayuna göndermek arzusunda olduğunu beyan eder. malûm-ı âlileri buyurulduğu vecihle bunlar pek sağlam ayakkabı değildirler ancak hasbe'l-vakt şu aralık kullanılmak münasib gibi görülür". *BOA, HH*, nr. 22603; *BOA, HH*, nr. 19978/İ.

[617] Goloğlu, *Trabzon Tarihi*, s.115.

[618] *BOA, HH*, 22611/A. Belgede Abdulkadir Ağa'yı suçlandıran ifadeler vardır. "Kadri Ağa bir mikdar asker ile dersaadete celb ve donanmay-ı hümayunda istihdam olunsunlar deyup getirebilmiş ise de hah na hah kasıma kadar durabilmiş yine vilayetlerine gitmişler idi".

[619] *BOA, HH*, nr. 22613/H; *BOA, HH*, nr. 22613/C; *BOA, HH*, nr. 22613/A; *BOA, HH*, nr. 22313/F; *BOA, HH*, nr. 22613/B. Belgede isyan şöyle tasvir edilmiştir. "başına bir takım haşerat cem'iyle müşarün ileyhin Gönye Sancağı mütesellimleri üzerine hücûm etmiş ve karındaşı Tahir Ağayı dahi bir takım askerle Sürmene'de ikamet üzere olan mirmirandan Şatırzâde Osman Paşa üzerine tasallut ettirmiş olduğu"; 1833 yılında Tahir Ağa hakkında şikâyetler de vardır. Tuzcuzâde Tahir Ağa, Rize kazası ahalisinden Esseyid İsmail adındaki kişiden zorla kırk bin kuruş almış ve evini de yakmıştır. *BOA, TAD*, c.4, s.195, h.2; *BOA, HH*, nr. 33411; *BOA, TAD*, c.4, s.6, h.2,3; *BOA, TAD*, c.4, s.21, h.2.

[620] *BOA, HH*, nr. 22613/A.

Osman Paşa'nın yardımına gönderdi. Bu durum karşısında Tuzcuoğlu Abdulkadir Ağa, Maradit mütesellimin konağını kuşatmaktan vazgeçmiş ve Pazar'a çekilmişti. Denizden ve karadan yapılan bir genel saldırı sonucu Tuzcuoğlu Abdulkadir Ağa kuvvetleri Viçe'de yenilmiş, daha sonra Pazar'da da ikinci defa yenilince Abdulkadir Ağa ağırlıklarını bırakarak Rize'ye çekilmek zorunda kalmıştı. Şatırzâde Osman Paşa kuvvetleri de Sürmene'de Tuzcuoğlu Tahir Ağa kuvvetlerini yenmiş ve önemli adamlarını esir almışdı.[621]

Tuzcuoğlu Abdulkadir, Tahir ve Abdulaziz Ağalar Rize'ye kaçmışlar ve konaklarının çevresindeki siperlere binlerce Rizeliyi yerleştirerek savunma düzeni almışlardı. Hazinedarzâde Osman Paşa, Şatırzâde Osman Paşa ile Hazinedarzâde Ahmed Paşa komutasındaki kuvvetleri Rize'ye gönderdi ve konaklarını kuşattırdı.[622] Çok şiddetli geçen çatışmadan sonra konağın dışındaki tabyalar ele geçirilmişti. Çevreden yardım alma ümitleri kalmayan Tuzcuoğlu Abdulkadir, Tahir ve Abdulaziz Ağa'lar gece vakti kaçarak Of havalisine gelmişler ve Hondoz köyü civarında saklanmışlardı.[623]

Trabzon Valisi Hazinedarzâde Osman Paşa, Of halkına hitaben bir beyannâme yayınlayarak, hükümetin emirlerini yerine getirmedikleri ve Tuzcuoğulllarına sahip çıktıkları takdirde bin kese nezir akçesi ceza alınacağını bildirmiş, fakat olumlu bir sonuç alamamıştı. Bunun üzerine Hazinedarzâde Ahmed Paşa komutasındaki kuvvetler Rize tarafından Kethüdazâde Emin Ağa ve Hacısalihoğlu Ali Ağa komutasındaki kuvvetler ise Sürmene tarafından Of'u kuşattılar.[624] Hazinedarzâde Osman Paşa kuvvetlerinin şiddetli bir şekilde Of üzerine yürümesi Tuzcuzâdelerin bütün ümitlerini kırmıştı. Abdülkadir Ağa Of'ta barınamayacağını anlayarak altmış kişilik maiyeti ile birlikte Bayburt'un Kırzıy-ı Sufla köyüne firar etmiş, daha önce durumdan haberdar edilen Bayburt Voyvodası İsmail Bey köye gelerek kendisini esir almıştır.[625] Abdulkadir Ağa esir alınarak

---

[621] *BOA, HH*, nr. 22613/D; *BOA, HH*, nr. 22613/F; *BOA, HH*, nr. 22613/J; *BOA, HH*, nr. 22613/C; *BOA, HH*, nr. 22613/A; *BOA, HH*, nr. 22613/B.
[622] *BOA, HH*, nr. 22613/B.
[623] *BOA, HH*, nr. 22611/E.
[624] *BOA, HH*, nr. 22611/B; *BOA, HH*, nr. 22611/G.
[625] *BOA, HH*, nr. 22611/E. 17 Kasım 1833 tarihli "İsmail Voyvoday-ı Bayburd" imzalı belgede şöyle geçmektedir. "Haberlerine müterakip iken eşkıyay-ı merkûmdan Kadri olacak şaki Bayburd kurralarından Kirziy-i Sufla nam karyeye vurûdları haberi mesmû-ı kulları oldukda işbu yevm-i sebt karye-i mezkûre varulup merkûmanın olduğu konağı hasr ve nasr olunarak ahz ve girift

önce Bayburt'a getirilmiş, daha sonra Erzurum Valisi Esat Paşa'ya teslim edilmiştir.[626] Esat Paşa, topladığı hükümet erkânı huzurunda Abdulkadir Ağa'yı idam ettirdi ve başını İstanbul'a gönderdi.[627] Abdulkadir Ağa'nın akibeti Tuzcuoğulları ailesi arasında panik oluşturmuş, aynı akibete uğramaktan korkan Tahir ve Abdulaziz Ağa'lar ile bunların oğulları Hamid, Ömer, Behram ve Arif Bey'ler kaçıp gizlenmişlerdi. Halkın desteğini çekmesiyle, ayaklanmış bütün ağalar Erzurum Valisi Esat Paşa'ya teslim oldular.[628]

Esat Paşa, Sadrazam'a gönderdiği mektupta, başkaca idam yapılmayarak Tuzcuoğlu ailesinin uzak bir yere sürülmesi ve ağaların küreğe mahkûm edilmesi ricasında bulundu. Sadrazam ve Serasker Mehmed Hüsrev Paşa arasında yapılan görüşmeler sonucu Tuzcuoğullarının Rumeli tarafına sürülmesine karar verildi. Aralık 1834'te Tuzcuoğlu Tahir ve Abdulaziz Ağa'lar ile bunların oğulları Hamid, Ömer, Behram ve Arif Ruscuk-Varna taraflarına sürgün edildiler.[629]

3.2.1.5. Hazinedarzâde Abdullah Paşa

Hazinedarzâde Abdullah Bey, Süleyman Paşa'nın küçük oğludur. Hazinedarzâde Süleyman Paşa ölünce yerine büyük oğlu Osman Paşa Trabzon

---

olunub Erzurum Valisi devletlü veliyyünniam efendimiz karındaşları tarafına kayd ve bendle gönderilmiş"; *BOA, HH*, nr. 22611.

[626] *BOA, HH*, nr. 22611/B.

[627] *BOA, Cevdet Zaptiye*, nr. 972; *BOA, HH*, nr. 22610.

[628] Tahir ve Aziz Ağa'ların da idam edilmeleri için emir verilmiş, ancak Erzurum valisinin teklifiyle affedilmişlerdir. *BOA, HH*, nr. 22611/B; Tuzcuoğulları Tahir ve Aziz Ağa'ların Of halkı tarafından saklanmasına engel olmak amacıyla halk bin kese nezre bağlanmıştır. Belgede şöyle geçmektedir. "Tuzcuoğulları ve sâir firarileri içlerine alıp sahabet etmemek ve hilaf-ı nasihat hareketde bulunmamak üzere Of kazası ahalisi taht-ı zabıtaya idhal-i birle hilafına cesaretleri vukûunda matbah-ı âmireye bin kese akçe hizmet etmek üzere nezre kat' ve rabt". *BOA, Cevdet Zaptiye*, nr. 2399.

[629] *BOA, İrade Meclis-i Vâlâ*, nr. 947. Tuzcuzâde Tahir Ağa, Abdulaziz Ağa ve akrabaları önce aileleriyle Ruscuk-Varna taraflarına sürgüne gönderilmişler, ancak daha sonra affedilerek Kastamonu'da ikamet etmelerine izin verilmiştir. Abdulaziz Ağa daha sonra Bağdat'a firar etmiştir. Tahir Ağa'nın ise 1843 tarihinde cezasına devam ettiği anlaşılmaktadır. Aileleri ise affedilerek büyük oğulları hariç Trabzon'a dönmelerine izin verilmiştir. Bu duruma işaret eden birçok kayıt vardır. "Rizeli Tuzcuoğulları Tahir ve Abdulaziz ile oğulları Behram ve Arif ve karındaşları maktûl Abdulkadir oğulları Abdulhamid ve Ömer hilaf-ı harekete ibtidar eylediklerine mebni bundan akdem sâdır olan emr-i şerifim mucibince Ruscuğa nefy ve icla olunmuşlar ise de müddet-i nefyleri hayli vakt olarak şimdiye kadar islah-ı nefs etmiş oldukların olan ve evlad ve iyalleriyle Kastamonu'da ikamet ve iskânları". "Kastamonu'da menfiyen ikamet üzere iken Bağdat'a firar etmiş olan Tuzcuoğlu Abdulaziz"; *BOA, İrade Meclis-i Vâlâ*, nr. 996. Yine benzer bir belgede büyük oğullarının Trabzon'a dönmelerine kesinlikle izin verilmediği anlaşılmaktadır. Tuzcuzâde Abdulaziz Ağa daha sonra Bağdat'tan İstanbul'a gelmiştir.; 26 Şubat 1844 tarihli bir belgeden bu tarihlerde bütün aile fertlerinin affedilip memleketlerine dönmelerine izin verildiği anlaşılmaktadır. *BOA, İrade Meclis-i Vâlâ*, nr. 1050.

Valiliğine getirilmiş, boş kalan Canik Muhassılığına da, Abdullah Bey tayin edilmiştir.[630] Canik Sancağında muhassıl ve muhassıl vekilliğinde gösterdiği başarılardan dolayı kendisine "kapucubaşılık" ünvanı verildi.[631] Ağabeyi Trabzon Valisi Osman Paşa'nın Mayıs 1841'de ölümünden sonra,[632] yerine Nisan 1842 tarihinde Abdullah Bey vezir rütbesiyle Trabzon Valiliğine atanmıştır.[633]

Hazinedarzâde Abdullah Paşa'nın Trabzon valiliği tam da Tanzimat fermanına dayanılarak uygulamaya konulan bir takım yeniliklerin uygulama devrine rastlamıştır. Barış ortamından istifade eden Hazinedarzâde Abdullah Paşa, Samsun ve Trabzon çevresinde bayındırlık faaliyetlerine ağırlık verdi. Trabzon'daki şehir surlarını onartmış, kendi adını taşıyan bir çeşme yaptırmış ve Samsun'a şehir suyu getirtmiştir.[634]

Abdullah Paşa'nın Trabzon valiliği sırasında Oflular, vergilerin ağırlığını bahane ederek karışıklıklar çıkardılar. Hazinedarzâde Abdullah Paşa'ya durumun incelenmesi için emir gönderilince, bir heyet kurulmuş, heyet yaptığı incelemeler sonucu bir haksızlık olmadığı kanaatine varmıştır. Halka sükûnet telkini fayda etmiş ve mesele büyümeden halledilebilmiştir.[635] Ufak tefek iç meseleler dışında, Abdullah Paşa'nın alışıldık valilik görevini yetine getirdiği görülmektedir.[636] Abdullah Paşa, Şubat 1846'da azledilince İstanbul'a gitmiş, Haziran 1846'da burada vefat etmiştir.[637] Düzenlenen devlet töreniyle Bostan iskelesine defnedilen Abdullah Paşa'nın[638] yerine Damat Halil Rıfat Paşa atanmıştır.[639] Üç oğlu, beş

---

[630] Akyol, *Bütün Yönleriyle Samsun*, s.33; Yolalıcı, *XIX. Yüzyılda Canik*, s.13.

[631] Naci Yüngül, "Trabzon'daki Hazinedarzâde Abdullah Paşa Çeşmesi", *Vakıflar Dergisi*, XIX, (Ankara 1985), ss.261-266; Beşirli, "Trabzon Valisi Hazinedarzâde Osman Paşa", s.403. 8 Temmuz 1835 tarihinde Canik muhassıl vekili görünmektedir.

[632] Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, IV, s.1306*; TŞS*, 1966/152, s.8; *TŞS*, 1968/154, s.13.

[633]Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, I,s.81; Veysel Usta, *Anabasis'ten Atatürk'e Seyahatnâmelerde Trabzon*, Trabzon 1999, ss.119-120.

[634] Çeşmenin kitabesinin tam metni için bkz. Hüseyin Albayrak, *Trabzon İmaret (Hatuniyye) Külliyesi*, Trabzon 1998, ss.103-104; Çakan, *Karadeniz Bölgesi*, s.633; Yüngül, "Trabzon'daki Hazinedarzâde Abdullah Paşa Çeşmesi", ss.261-266; Samsun'da kendi adını taşıyan bir çeşme yaptırmıştır. Baki Sarısakal, *Bir Kentin Tarihi Samsun*, I.Kitap, Samsun 2002, s.131; Yolalıcı, *Samsun Eşrafından Hazinedarzâde Abdullah*, s.15.

[635] Goloğlu, *Trabzon Tarihi*, s.120.

[636] *TŞS*, 1959/145, s.14,16,31; *TŞS*, 1970/156, s.8,9.

[637] Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, I, s.81; Yüngül, "Trabzon'daki Hazinedarzâde Abdullah Paşa Çeşmesi", ss.261-266.

[638] Albayrak, *Trabzon İmaret (Hatuniyye) Külliyesi*, ss.103-104.

[639] *TŞS*, 1972/158, s.15,30. Halil Rıfat Paşa, 3 Nisan 1845'te Trabzon Eyaleti müşiri olarak gözükmektedir.; Halil Rıfat Paşa, Gürcü olup Trabzon'un eski valilerinden Abaza Mehmed Hüsrev Paşa'nın kölesi idi. 1824'te Rusya'ya elçi gitmiş, 1834'te Sabiha Sultan ile evlenmiştir. Geniş bilgi için bkz. Goloğlu, *Trabzon Tarihi*, s.120.

kızı vardı. En büyük oğlu Seyyid Mustafa Şevki Bey ile Halil Bey'in mezarları İstanbul'da, diğer oğlu Mahmud Bey'in mezarı ise Samsun'da Seyyid Kutbettin mezarlığındadır. Kızları Naile, Meyyase, Hatice, Zübeyde, Ayşe ve Hafıza hanımlardır.[640]

3.2.1.6. Hazinedarzâde Memiş Paşa

Hazinedarzâde Memiş Ağa, Süleyman Paşa'nın oğludur. Diğer oğulları arasında ikinci planda kaldığından hayatı hakkında çok fazla bilgi yoktur.

Ağabeyi Hazinedarzâde Osman Paşa'nın Trabzon valiliği sırasında Canik muhassıl vekili olarak atanmıştı. Bu görevinin kısa sürdüğü anlaşılmaktadır.[641] 1830 tarihinde kendisine "Trabzon Kaymakamı Memiş Ağa" olarak hitap edilmektedir.[642] 24 Mart 1831 tarihli bir belgeden anlaşıldığına göre "mirmiran" ünvanını da bu sırada almıştır.[643] Zaman zaman Hazinedarzâde Osman Paşa'nın kethüdalığı görevinde de bulunmuştur.[644]

Sürmene halkının isyanı sırasında, Hazinedarzâde Memiş Paşa "mirmiran" ünvanı ile Karahisar-ı Şarki Mütesellimi görevinde bulunuyordu. Osman Paşa'nın emri üzerine, Kaymakam Ahmed Paşa'nın Sürmene'deki harekâtına destek çıkmıştır.[645]

Yine Hazinedarzâde Ahmed Paşa ile, çeşitli aralıklarla Trabzon kaymakamlığı görevine devam etmiştir. Vali Osman Paşa Trabzon'dan ayrıldığında, kaymakam olarak ya Ahmed Paşa'yı ya da Esseyid Memiş Paşa'yı atamıştır. H.1251 ve 1252 tarihli şer'iyye sicillerindeki iki ayrı belgeden bu yıllarda kaymakamlık görevinin kendisinde olduğu anlaşılmaktadır.[646]

Hazinedarzâde Memiş Paşa, 10 Ekim 1841 tarihinde Trabzon'da Bayram Bey mahallesindeki evinde vefat etmiştir. Mehmed Said Bey adında bir oğlu vardı. "Dergâh-ı âli kapucubaşılarından damadı hazret-i müşir-i müşarün ileyhe

---

[640] Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, I, s.81; Yolalıcı, *Samsun Eşrafından Hazinedarzâde Esseyid Abdullah*, s.16.
[641] Beşirli, "Trabzon Valisi Hazinedarzade Osman Paşa", s.403.
[642] *TŞS*, 1960/146, s.17,25.
[643] *TŞS*, 1960/146, s.21. Memiş Paşa hakkında şöyle denilmektedir. "Mirmiran-ı kiramdan zevi'l-kudret ve'l-ihtiramât Trabzon kaymakamız saadetlü Memiş Paşa".
[644] *TŞS*, 1960/149, s.43. "Osman Paşa hazretlerinin kethüday-ı ulyaları mirmiran-ı kiram atufetlü Esseyid Memiş Paşa".
[645] *BOA, HH*, nr. 31995; *BOA, HH*, nr. 22604/A.
[646] *TŞS*, 1958/144, s.8; *TŞS*, 1964/150, s.23.

atufetlü Ahmed Bey"in mühim mevkide hatırı sayılır bir kişi olduğu anlaşılmaktadır.[647] "Mirmiran-ı kiramdan Hazinedarzâde Memiş Paşa" ve kızı Ayişe Hanım üzerine kayıtlı vakıflar vardır.

3.2.1.7. Hazinedarzâde Ahmed Paşa

Hazinedarzâde Ahmed Paşa'nın soyu hakkında farklı bilgiler vardır. Hüseyin Albayrak, Hazinedarzâde Ahmed Bey'in Osman ve Abdullah Paşa'ların kardeşi olduğunu belirtmesine rağmen bu bilgi doğru değildir.[648] Şer'iyye sicillerindeki kayıtlarda, Ahmet Paşa'nın babasının ismi İbrahim Bey olarak geçmektedir. Hazinedarzâde İbrahim Bey büyük ihtimalle Hazinedarzâde Süleyman Paşa'nın kardeşi idi.[649]

Hazinedarzâde Osman Paşa'nın desteğiyle mirmiran ünvanı almış, Tuzcuoğulları Abdulkadir ve Tahir Ağa'ların isyanında mühim hizmetler yerine getirmiştir.[650] Trabzon Valisi Osman Paşa, Hazinedarzâde Ahmed Paşa'yı savaşa gittiğinde, genellikle Canik Sancağı muhassıl vekili veyahut Trabzon kaymakamı atamıştır.[651] Hazinedarzâde Abdullah Paşa Trabzon Valisi olarak atandığında, 23 Ocak 1846 tarihinde önceden kaymakamlık yapan Ahmed Paşa'yı kendisi Trabzon'a gelene kadar yeniden kaymakam olarak atamıştır.[652] 1852 ve 1856'da iki defa Lazistan Mutasarrıflığı ve Aralık 1859'da Sivas Mutasarrıflığı görevlerine atanan Paşa, 1860'da azledildi. Bundan sonra İstanbul'a gelmiş ve 1867 yılına doğru vefat etmiştir.[653]

Samsun'daki Abdullah Paşa Cami'ini, 1847 yılında Ahmet Paşa inşa ettirmiştir.[654] Trabzon'daki Fatih Camii Kütüphanesi de Osman Paşa'nın vasiyeti gereğince kendisi tarafından değiştirilerek kütüphane yapılmıştır.[655]

---

[647] *TŞS*, 1959/145, s.65; Hazinedarzâde Memiş Paşa ve eşi Hesnaşah Kadın'ın mezarları Trabzon'dadır. Yüksel, *Trabzon'da Türk-İslam Eserleri ve Kitabeleri III,* ss.27-28.
[648] Albayrak, *Trabzon Ortahisar ve Çevresi*, ss.14,61.
[649] *TŞS*, 1968/154, s.62. Belgede şöyle geçmektedir. "Mirmiran-ı kiramdan bundan akdem vefat eden Hazinedarzâde Ahmed Paşa ibn-i İbrahim Bey".
[650] Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, I, s.211.
[651] *TŞS*, 1962/148, s.27.
[652] *TŞS*, 1972/158, s.12.
[653] Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, I, s.211; Trabzon'da mezarı bulunan muhtemelen diğer bir Hazinedarzâde Ahmed Paşa daha vardır. Onun ölüm tarihi ise 27 Ramazan 1253/14 Aralık 1838'dir. Yüksel, *Trabzon'da Türk-İslam Eserleri ve Kitabeleri III,* ss.24-25.
[654] Mustafa Dak, *Samsun ve İlçeleri*, Ankara 1989, s.74.
[655] Kitabesi için bkz. Albayrak, *Trabzon Ortahisar ve Çevresi*, s.61.

Aileden Bafra'da âyanlık yapmış olan Hazinedarzâde Hamdi Efendi adında birisi daha vardır. Bafra âyanı olan bu kişi 1840 yılında Taşlı çeşmeyi yaptırmıştır. Mirmiran Hazinedarzâde Nuri Paşa ve Mazhar Bey'in XIX. yüzyılın son çeyreğinde Ünye'de oturdukları ve önemli konumlarını hala sürdürdükleri anlaşılmaktadır.[656]

3.2.2. Ailenin ekonomik gücü: Malikâne, İltizam ve Mukataalar

Aile, daha önceki örneklere uygun bir tarzda önce Canik muhassıllığını ele geçirmiş, daha sonra da eyalet valiliğine kadar nüfuzunu genişletmiştir. Caniklizâdelerin ekonomik faaliyetleriyle ilgili bölümde konu hakkında genel bilgiler verildiğinden, burada yalnızca Hazinedarzâdelerin mukataa ve iltizam faaliyetleri incelenecektir. Hazinedarzâdelerden önce, bölgeye genel olarak Caniklizâdelerin hâkim olması konuyu daha ilginç hale getirmektedir. Bu araştırma ile mukataa iltizam haklarının el değiştirmesi süreci ve muhallefat ilişkileri daha açık bir şekilde anlaşılacaktır. Hazinedarzâdeler, diğer âyan ailelerinde olduğu gibi iltizam işletmeciliği ile çok yoğun bir şekilde uğraşmışlardır. Bu faaliyetler hakkında daha önce herhangi bir inceleme yapılmadığından araştırmanın önemi daha da artmaktadır.

3.2.2.1. Hazinedarzâdelerin Canik Muhassıllığını ele geçirmesi

Hazinedarzâdelerden önce Orta ve Doğu Karadeniz çevresinde iltizam-mukataa işletmeciliğini, büyük oranda elinde tutan Caniklizâdeler olmuştur. Bu ailenin daha önce anlatılan çeşitli sebeplerden dolayı başkent tarafından tasfiyesinden sonra yerine Hazinedarzâdeler ailesi geçti.

Süleyman Bey'in kardeşlerinden Hazinedarzâde Mustafa ve Emin Ağa'ların Canik Muhassıllığı yaptıklarına dair bir kayda rastlanmamıştır.[657] Caniklizâde Mahmud Tayyar Paşa'nın bertaraf edilmesinden sonra Canik muhassılığına bir süre İsmail Ağa getirilmiş, Hazinedarzâde Süleyman Ağa pek

---

[656] Çakan, *Karadeniz Bölgesi*, s.462; Gologlu, *Trabzon Tarihi*, s.154; Hazinedarzâde Ali Bey'in Süleyman Bey ve Muhammed Bey adında iki oğlunun mezarı da Trabzon'dadır. Yüksel, *Trabzon'a Türk-İslam Eserleri ve Kitabeleri III,* ss.22,237.

[657] *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 27716; *BOA, A, DVN, MHM*, 200, h.98; *BOA, A, DVN, MHM*, 200, h.905

fazla güçlü olmayan bu kişi ile mücadeleye girişmekten çekinmemiştir.[658] Süleyman Ağa'nın Canikli Ali Paşa'nın damadı olduğu[659] ve bir süre Samsun'da Mahmud Tayyar Paşa'nın mütesellimliğini yaptığı düşünülürse gücü daha açık anlaşılabilir.[660]

Hazinedarzâde Süleyman Ağa, en erken Mart 1794 tarihinde "dergâh-ı âli kapucubaşılığı" ünvanıyla "İrad-ı Cedid hazinesi tarafından zapt ve idare olunan" Canik muhassıllığına tayin edilmiştir.[661] Mayıs 1796 tarihli bir belgeden anlaşıldığına göre; Temmuz 1795'ten itibaren Canik Muhassılığı yine kendi üzerinde gözükmektedir.[662] Yine Ağustos 1796 tarihli hükümde "dergâh-ı muallâ kapucubaşılarından Canik Muhassılı Mir Süleyman"ın bu görevine devam ettiği anlaşılmaktadır.[663] Belgelerde, 1796 ve 1805 tarihleri arasında Canik muhassılığı yaptığına dair herhangi bir bilgi yoksa da bazı yıllar bu göreve getirildiği tahmin edilebilir. Hazinedarzâde Süleyman Ağa, 22 Ağustos 1805 tarihli bir belgeye göre, Canik Muhassıl Vekili olarak atanmıştır.[664] Kimin yerine vekil olarak tayin edildiği belli değildir. 1806 yılında yeniden tek başına Canik muhassılığını ele geçirmiştir.[665] 1808 yılında Canik Muhassılı gözükmektedir.[666]

Mahmud Tayyar Paşa'nın ortadan kaldırılmasıyla birlikte, siyasî mücadelelerde artmıştır. Hazinedarzâde Süleyman Ağa'nın muhasıllık için en ciddi rakibi Mahmud Tayyar Paşa'nın da kethüdası olan Lütfullah Ağa olmuştur.[667] Merkezin siyasî tercihinin getirilerini çok iyi bilen Süleyman Ağa, başkent nezdinde bazı girişimlerde de bulunmuştur.[668] Devletin geçmişte olduğu

---

[658] *BOA, Cevdet Dâhiliye*, nr. 9890.
[659] *BOA, Cevdet Dâhiliye*, nr. 15976. 13 Nisan 1782 tarihli belgede şöyle geçmektedir. "Bundan akdem der âliyyeme ihzarları fermanım olan firari Ali Paşa damatları Sadullah Bey ile Hazinedaroğlu".
[660] *BOA, MAD*, 9729, s.278. Belgede şöyle geçmektedir. "merkûmun Hacı Mahmudun müteveffay-ı müşarün ileyhe Süleyman Paşa mütesellimi olmak takribiyle tarafından tediye ve ita olmak üzere".
[661] *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 13161; *BOA, A, DVN, MHM*, 200, s.122, h.382; 1793 senesinde Canik Muhassılının Hacı Osman adında birisi olduğu ve bu kişinin eşkıyalık hareketlerini önleyememesi üzerine devletin farklı kişileri muhassıl tayin etmeyi düşündüğü görülmektedir. *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 27716.
[662] *BOA, A, DVN, MHM*, 202, s.96, h.321; *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 17101.
[663] *BOA, A, DVN, MHM*, 203, s.21, h.46; *BOA, A, DVN, MHM*, 203, s.189, h.549.
[664] *BOA, HH*, nr. 4047.
[665] *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 10946.
[666] *SŞS*, 1755/1, s.65.
[667] *BOA, Cevdet Dâhiliye*, nr.130.
[668] *BOA, Cevdet Dâhiliye*, nr.9890.

gibi muhassıllığın ihalesinde en önemli gördüğü husus, donanmanın ihtiyacı olan malzemelerin vaktinde temin edilmesiydi.

İrad-ı Cedid hazinesinin ortadan kaldırılmasından sonra, Canik Muhassılığı yeniden "Tersane-i âmireye" bağlanmıştır. Canik muhassılığının tersane-i âmire için önemi XIX. yüzyıl başlarında da devam etmiştir. "Sefayin-i hümayunların levazım-ı âzam-ı külliyesinden olan tel ve kendir ve ecnas-ı kereste sancağımıza mahsûs olduğundan kat' ve nakilleri ve tedarik ve isali Canik muhassıllarının nezaretleri ve vucûh-u beldenin ittffak ve marifetleriyle" olduğundan, devlet hem Canik sancağına hem de sancağa atanan muhassıllara çok itina göstermiştir. "Umûr-ı mühimme-i muazzamanın tatili aşikâr" olacağı bilindiğinden muhassıl atanacak kişi konusunda çok seçici davranılıyor ve karışıklık çıkması durumunda hemen önlemler alınıyordu. İşte bütün bu zamanın şartları göz önünde bulundurularak, gizli ve açık çeşitli sorgulamalardan sonra 1809 tarihinde Süleyman Ağa Canik Muhassılı atanmıştır. Bu atamanın ayrı bir önemi vardır. Caniklizâdelerin Kuzey Anadolu'daki hâkimiyetleri tamamen kırıldıktan sonra yeni bir hanedan ailesinin ortaya çıkması için ortam hazır hale gelmiştir.[669]

29 Temmuz 1809 tarihli maliyeden yazılan hükümden, Canik muhassılığının hangi şartlarda verildiğini de çıkarmak mümkündür. "Canik muhassıllığı ve tevabii mukataasının merbût olan Cizye ve avarızıyla maen senevî bedel-i iltizamı olan" altmış sekiz bin sekiz yüz yetmiş beş buçuk kuruşa Süleyman Ağa'ya iltizama verildiği anlaşılmaktadır. Dört bin beş yüz yetmiş üç kuruş "kalemiye ve harac aklamını zaman-ı zabtı olan" muharrem ayının ilk günü vermesi de şart koşulmuştur. İltizam bedeli de "yirmi üç bin kuruş taksit-i evvel olarak rebi'ül-ahir gurresinde ve yirmi üç bin guruşunu taksiti sani olarak recebi şerifi gurresinde ve on sekiz bin üç yüz iki buçuk kuruşu dahi taksit-i salis olmak üzere şevval gurresinde tersane-i âmirem hazinesine eda ve teslim eylemek" üzere üç takside bölünmüştür. Ayrıca "Canik sancağının avarız ve bedel-i nüzul

[669] *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 434. Belgede şöyle denilmektedir. "İzzetlü defterdar efendi işbu hatt-ı hümayunu arzuhaliyle şerefefzay-ı sudûr olan hatt-ı hümayun-ı şahanede bu keyfiyeti tahkik için tarafımdan hafî memur eylediğim âdem bu defa gelip verdiği takriri işbu arzuhali mefhûmunda mutabık geldiğinden başka sair erbab-ı vukûfun dahi ihbarı üzere devlet-i âliyyeme gelmek istikametle hizmet eylemek şartıyla Hazinedaroğluna Canik muhassıllığını tevcih"; *BOA, MAD*, 9755, s.374; *BOA, HH*, nr. 27973; *BOA, HH*, nr. 42034/C; *BOA, HH*, nr. 41855/C.

mukabili bervech-i ocaklık tersane-i âmireme muayyen olan senevî amirem hazinesine beşbin altı yüz on buçuk kantar tel-i saf sancak bedeli olarak dört yüz kantar kendir hamı dersaadete" yollaması şart koşulmuştur. Bundan başka, "beher kantarı yirmi ikişer kuruş olarak beher sene mübayaası, tertib ve tanzim olunan üç bin dokuz yüz seksen sekiz buçuk kantar kendir-i ham zimemâtı mezkûr ile bahası olan seksen yedi bin yedi yüz kırk yedi kuruş bedel-i iltizamı mezkûrdan mahsûb olunmak üzere" zamanı geldiğinde tersane-i âmireye teslim edilmesi emredilmiştir.[670]

Süleyman Paşa'nın 1817 tarihindeki "maa avarız ve cizye-i Canik muhassılığı" iltizam bedelinin senevî yetmiş iki bin yedi yüz doksan sekiz buçuk kuruşa çıkarak, biraz arttığı görülmektedir. Paşa'ya Canik muhassıllığı paşaya "kapu kethüdası Reşid Bey taahhüdü ve Sarrafı Tiryaki kefaletiyle" iltizama verilmiştir.[671] Vefatında iltizam bedeli olarak büyük oranlarda borç kaldığı görülmektedir.[672] Paşa 1780-1781 gibi çok erken tarihlerde de Hacı İsmail Ağa adında Trabzon'da bir kişiyle ortak mukataa işletmeciliği de yapmıştır.[673] Hazinedarzâde Süleyman Ağa'nın Trabzon mütesellimliği ardından da Trabzon Valisi olmasından sonra en büyük oğlu Hazinedarzâde Osman Bey Canik Sancağına muhassıl vekili olarak atandı.[674] Böylece muhassıllık ailenin elinde kaldı. Hazinedarzâde Süleyman Paşa'nın vefatından sonra Trabzon Valiliğine Mehmed Hüsrev Paşa getirilince, Canik Muhassılığı da kendisine ihale kılınmıştır.[675] Hazinedarzâdeler ailesi ile arası iyi olan Mehmed Hüsrev Paşa, Hazinedarzâde Osman Bey'i muhassıl vekili olarak tekrar tayin etti.[676] Uzun bir süre muhassıl vekilliği görevini yerine getiren Hazinedarzâde Osman Bey, Trabzon valiliğine yakın bir tarihte Canik muhassılığını tek başına ele geçirerek

---

[670] *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 434.
[671] *BOA, MAD*, 9758, s.170.
[672] *BOA, MAD*, 9758, s.170,246; "Hazinedarzâde müteveffa Süleyman Paşanın meblağ kendiri bahası ve kendirde til-i saf ücreti olarak bundan akdem hin-i vefatında rü'yet olunan muhasebeden tersane-i âmire hazinesine deyni zuhûr eden yüz doksan beş bin dört yüz yirmi dokuz kuruş." *BOA, MAD*, 9729, s.719.
[673] Necmeddin Aygün, *XVIII. Yüzyılda Trabzon'da Ticaret*, İstanbul 2005, s.335.
[674] "Canik Muhassıl vekilimiz oğlum necabetli Osman Bey". *SŞS*, 1755/1, s.102; *BOA, HH*, nr. 42045; *BOA, HH*, nr. 23579; *BOA, A, DVN, MHM*, 233, h.92; *BOA, Cevdet Dâhiliye*, nr. 3822; *BOA, HH*, nr. 31120
[675] *BOA, A, DVN, MHM*, 238, h.491.
[676] *BOA, MAD*, 9758, s.254,361; *BOA, MAD*, 9758, s.361.

ailesinin nüfuzunu tekrar tesis etmiştir.[677] Hazinedarzâde Osman Paşa'nın Canik Muhassılığı üzerinde kalmak şartıyla Trabzon valiliğine atanması üzerine kardeşi Hazinedarzâde Abdullah Bey, Canik Muhassıl vekili atanmıştır.[678] Canik Muhassılığı da yapan Hazinedarzâde Abdullah Bey ağabeyinin ölümüyle Trabzon Valiliğine atanmış, Canik Sancağı'ndaki siyasî ve ekonomik hâkimiyet ise devam etmiştir.[679]

3.2.2.2. Karahisar-ı Şarki Voyvodalığı ve Maden Eminliği

Hazinedarzâde Süleyman Paşa, bir dönem Karahisar-ı Şarki Voyvodalığı görevinde bulunmuştur.[680] Yine geçmişte olduğu gibi devlet hazinesi için önemli gelire ve stratejik öneme sahip Gümüşhane yöresinin düzenini sağlamak üzere nüfuzlu kişilere, Gümüşhane eminliğinin verilmesi uygulamasının devam ettiği anlaşılmaktadır. Bu sebepten dolayı, 1835-1836-1837 senelerinde Osman Paşa'nın Gümüşhane Emini olarak atandığı görülmektedir.[681] Osman Paşa emin olarak atandığı sıralarda, aynı zamanda Karahisar-ı Şarki Mutasarrıfı görevinde de bulunmuştur. [682] Hazinedarzâde Osman Paşa, kardeşi Memiş Paşa'yı 1826 gibi daha erken bir tarihte Karahisar-ı Şarki Mütesellimi tayin etmiştir. Bu durumda daha erken tarihlerde de paşanın bu görevleri ele geçirdiği anlaşılmaktadır. Memiş Paşa uzun süre mütesellimlik vazifesinde bulunmuştur.[683]

3.2.2.3. Ailenin iltizam faaliyetleri

Hazinedarzâdeler ailesinin tasarrufunda bulunan mukataalar hakkında maliye defterlerinde çok zengin olmasa da bir miktar bilgi vardır. Aileden Süleyman Paşa, Osman Paşa, Abdullah Paşa ve bu kişilerin oğulları Tablo 26'da görüldüğü gibi çeşitli büyüklükte ve sayıda mukataaları işletmişlerdir.

---

[677] *BOA, A, DVN, MHM*, 240, h.315; *TŞS*, 1956/142, s.8; *BOA, MAD*, 9729, s.615; *BOA, A, DVN, MHM*, 246, h.123.
[678] Akyol, *Bütün Yönleriyle Samsun*, s.21.
[679] Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, I, s.81; Akyol, *Bütün Yönleriyle Samsun*, s.32; Yüngül, "Trabzon'daki Hazinedarzâde Abdullah Paşa Çeşmesi", ss.261-266.
[680] *TŞS*, 2028/142, s.52. Belgede şöyle geçmektedir. "Canik Muhassılı ve Trabzon Mütesellimi ve Voyvoda-i veliyyünniami"; *BOA, HH*, nr. 41855/H; *BOA, HH*, nr. 43066/H.
[681] *TİŞS*, 1, s.15, h.2; *TİŞS*, 1, s.29, h.3; *TİŞS*, 1, s.32, h.3; *TŞS*, 1958/144, s.47; *BOA, HH*, nr. 22483.
[682] *TŞS*, 1960/146, s.15; *TŞS*, 1963/149, s.31.
[683] Bilgin, *Tirebolu Tarihi*, ss.299-300.

Caniklizâdeler gibi Hazinedarzâdelerin de ele geçirdikleri ilk büyük mukataa, Canik Muhassıllığı olmuştur. Canik Muhassıllığı ele geçirilmeden önce de aileden bazı kişilerin özellikle de Hazinedarzâde Süleyman Paşa'nın bazı küçük mukataaları iltizama aldığı tahmin edilebilir. Canik muhassıllığının Hazinedarzâdelere verilmesine yol açan olaylar ise geçmiştekilere benzer şekilde olmuştur. Hazinedarzâde Süleyman'dan önce muhassıl atanan kişi sancağa sahip olamamış, "Canik havalisinin birkaç seneden beri vuku bulan ihtilali hasebiyle ashab-ı zıraat ekip biçmekten kalıp tersane-i âmire bu vecihle muzakaya duçar" olduğundan Hazinedarzâde Süleyman Ağa muhassıl olarak atanmıştır.[684] Hazinedarzâde Süleyman Paşa'nın Trabzon valiliğini ele geçirmesinden sonra elde ettiği büyük mukataaların sayısı da artmıştır. Mukataaların tamamına yakınının ortaklık kurulmadan tek hisse şeklinde işletildiği anlaşılmaktadır. Hazinedarzâde Süleyman Paşa'nın ölümünden sonra, aile ekonomik yönden gerileme dönemi yaşamış, özellikle aile ile yakın ilişkiler içinde bulunan Çeçenzâde Hasan Paşa ailenin aleyhine olarak Trabzon Valiliğine ve ardından da çevresine hâkim olmuştur. Hazinedarzâde Osman Bey ancak Mehmed Hüsrev Paşa'nın Trabzon valiliğinden alınmasından sonra Canik muhassıllığına tam anlamıyla hâkim olabilmiştir.

Diğer taraftan devletin çeşitli hazineleri tarafından doğrudan idare edilen bazı mukataları, Hazinedarzâdelerin vekâleten idare ettği de olmuştur. Bu durum devlet hazinesi için hayatî öneme sahip Gümüşhane madenine bölgedeki âyanların yaptıkları mütegallibelik hareketlerini önlemek maksadıyla bir çözüm yolu olarak düşünülmüştür. Âyanlar, genellikle eyaleti elinde tutan dirayetli bir vali ile mücadeleye girmekten çekindiklerinden, olaylar durulurdu. Muhtemelen Hazinedarzâde Süleyman Paşa, Karahisar-ı Şarki Voyvodalığına bu sebepten atanmıştı.[685] Hazinedarzâde Osman Paşa'ya ise "Gümüşhane-i hümayun eminliği" görevi verilmişti.[686] Osman Paşa, hazine adına Gümüşhane madenini bir süreliğine idare etmiştir. Hazinedarzâde Süleyman Paşa, Trabzon Mütesellimi olduğu sırada masrafların çokluğunu bahane ederek "Trabzon Eyaleti seferiyesinin kendiye tahsis kılınmasını" istemiş, hükümet de "mal-ı seferiye

[684] *BOA, HH*, nr. 27973.
[685] *BOA, HH*, nr. 41855-H.
[686] *TŞS*, 1958/144, s.47; *TİŞS*, 1, s.32, h.3.

vüllat-ı azama mahsûs mevaddan ise de ağay-ı muma ileyhe el haleti hazihi eyalet-i merkûme mütesellimi olarak seferber olduğu beyanıyla bu babda müsaade" olunmuştur.[687] Canik muhassıllığını "merbût olan cizye ve avarızıyla" elde etmiştir. Canik Sancağının "avarız ve bedel-i nüzul karşılığı" olan "ber vech-i ocaklık" tersane-i âmire hazinesine beş bin altı yüz on buçuk kantar tel-i saf ve sancak bedeli olarak dört yüz kantar kendir hamı da gönderilecekti.[688] Canik muhassılığı 1817 senesinde toplam yetmiş iki bin yedi yüz doksan sekiz buçuk kuruşa ve Trabzon Cizyesi elli sekiz bin beş yüz yetmiş sekiz kuruşa iltizama verilmişti.[689]

Mukataaların iltizama verilmesi sürecinin eskiden olduğu gibi aynen uygulandığı da görülmektedir. Bütün bu mukataalar Trabzon Valisi Hazinedarzâde Süleyman Paşa'ya kapı kethüdası Reşid Bey taahhüdü ve sarrafı Teryaki Ohannes kefaletiyle verilmiştir.[690] Süleyman Paşa'nın ölümüyle birlikte mukataalardan hazine-i âmireye ve tersane-i âmireye olan yüz yetmiş bir bin sekiz yüz kırk beş buçuk kuruş borcu sarrafından talep edilmiştir.[691] Ayrıca borcuna karşılık "bazı havalinin emval ve eşyaları defterleriyle takdim olunduğunu ve husûsat-ı vesairesinin tahrir ve inha eylediği eclden müracaat ve muktezası sual olundukta tersane-i âmire hazinesi tarafından" muhallefatı zapt edilmiştir.[692] Daha sonraki belgelerden Ordulu Osman Bey'in taahhüdü ve "sarraf-ı mersûmu irza"

---

[687] *BOA, HH*, nr. 41312.
[688] *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 434.
[689] *BOA, MAD*, 9758, s.170.
[690] *BOA, HH*, nr. 22578. Süleyman Paşa'nın sarrafı ve kapu kethüdası ile borç alacak ilişkisi içine girdiği de anlaşılmaktadır. "Bu memuriyete memuriyetim eğer kullarını tatlib ise bu tarafa gelir iken sarrafdan aldığım altı bin altı yüz bu kadar kuruşun henüz faizini tedarike imkân müsaade olmadı. Kapu kethüdası Reşid Beyefendi kullarından iki bin kuruş karzen istida ve bir kıt'a temessük dahi göndermiştim".
[691] *BOA, MAD*, 9758, s.170. "Müteveffay-ı müşarün ileyhin Karahisar-ı Şarki mukatasının iki yüz yirmi ve üç ve yirmi dört ve yirmi beş seneleri bedel-i iltizamlarından veasaireden ğayr-ez ve mahsûbat tersane-i âmire hazinesine zimmet-i miriyyesi zuhûr eden kırk altı bin üç yüz elli yedi buçuk kuruş"; *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 22452; Sarrafı ve kapı kethüdası ile Süleyman Bey'in oğulları arasında borç yüzünden anlaşmazlıkların daha sonraki senelerde de devam ettiği anlaşılmaktadır. *BOA, MAD*, 9729, s.275; "Müteveffa Süleyman Paşa'nın Canik ve Karahisar-ı Şarki mukatalarının iki yüz otuz iki ve otuz üç seneleri bedel-i iltizamlarında ve otuz bir ve otuz iki seneleri kalyoncu bedeliyelerinde ve otuz üç senesi Trabzon Cizyesi malından mubayaa kendiri bahasından ve ücret-i ameliyeden dolayı tersane-i âmirem hazinesine zimmeti zuhûr eden mebaliğe mahsûben". *TŞS*, 2028/142, s.52.
[692] *BOA, MAD*, 9758, s.246.

karşılığı oğlu Hazinedarzâde Osman Paşa'ya muhallefatın iade edildiği anlaşılmaktadır.[693]

Mukataa incelemesinde dikkati çeken hususların en önemlilerinden birisi Tanzimat Fermanı ile iltizam usulünün kaldırılmasına rağmen yörede bu tür faaliyetlerin aynen devam etmesidir. 1845 tarihinde Hazinedarzâdelerden Osman Paşazâde Abdulhamid, Hasan ve Nuri Bey'ler "Yenişehir ve Fener damga bez ve keten mukataası, Malatya mukatası ve Trabzon Bezistan mukatası"nı iltizama almaya devam etmişlerdir.Aile, ekonomik olarak Caniklizâdeler kadar geniş bir alana hâkimiyetini yayamamış olsa bile her zaman belirleyici bir konumda olmuştur.

3.2.3. Hazinedarzâdelere ait çiftlikler

XVI. yüzyıldan itibaren Dünya'daki değişim ve gelişimin hızına ayak uyduramayan Osmanlı Devleti, taşradaki otoritesini kaybetmiş, idareyi yerel ailelere bırakmıştı. Bu aileler aldıkları yeni görevlerle ekonomik ve siyasi olarak güçlenmişlerdir. Hazinedarzâdeler de daha baştan itibaren ekonomik faaliyetlerde yer almışlar, mukataa işletmeciliği yanında elde ettikleri çiftliklerle tarım ve hayvancılık faaliyetlerinde bulunmuşlardır.

3.2.3.1. Hazinedarzâdeler çiftliklerinin menşeleri

Çiftlikle ilgili kavramlar, Caniklizâdeler konusunda açıklandığından burada doğrudan Hazinedarzâdelerin çiftlikleri incelenecektir. Hazinedarzâdelerin çiftlikleri, Caniklizâdelerde olduğu gibi tarla alışverişinin yaygınlaşması ve muhallefatın satın alınması gibi olaylar ile birlikte oluşmuştur. Çiftliklerin üzerinde detaylı bir şekilde durmadan önce, Hazinedarzâde çiftliklerinin yerlerini tespit etmek, konumuza büyük ölçüde ışık tutacağından öncelikle bu tespit edilecektir. Hazinedarzâdeler Bafra, Arîm, Terme, Kavak, Ünye ve Ayvacık gibi yörelerde çiftliklere sahip olmuşlardır. Genel olarak Bafra, Çarşamba ve Ünye olmak üzere üç ana bölgede çiftliklere sahiptiler. Siyasi hâkimiyet kurdukları diğer yerlerde mukataa-iltizam işletmeciliği ile yetinmişler, çiftliklere sahip olmak için gayret sarfetmemişlerdir. Caniklizâdelerde olduğu gibi Hazinedarzâdelerde de

[693]*BOA, MAD*, 9758, s.541; Başka bir belgede şöyle denilmektedir. "Kâffe-i muhallefatı canib-i miriden ba'd'el-kabz ashab-ı duyûnu tediye kılınmak şartiyle vereselerine terk olunmuş olduğu". *BOA, MAD*, 9729, s.17,438; *BOA, MAD*, 9729, s.17.

çiftliklerin siyasî hâkimiyet sahaları ile sınırlı kalması, siyasî nüfuzun çiftlik kurmakta önemli rollere sahip olduğunu göstermektedir. Aile mensubu kişilerin Trabzon çevresinde de hâkimiyet kurmalarına rağmen, bu çevrede sahip oldukları herhangi bir çiftlik yoktur. Bu durum fizikî şartlarla veyahut Canik bölgesinde kökleri çok eskilere dayanan Malikâne-Divani sistemiyle açıklanabilir.

Hazinedarzâde Süleyman Paşa'dan önce de aile Çarşamba çevresinde köklü bir geçmişe sahipti. Süleyman Paşa'dan önceki kişilerin muhallefat kayıtlarına rastlanmamıştır. Onun için ailenin ilk zamanlarının ekonomik durumlarını ortaya çıkarmak mümkün değildir. Aile hakkında ilk muhallefat kayıtları Hazinedarzâde Süleyman Paşa adına düzenlenmiştir. Ayrıca daha sonraki tarihlerde vakıf listesinin yer aldığı vakfiye kayıtlarında da ekonomik faaliyetleri hakkında geniş bilgiler vardır. Hazinedarzâde Süleyman Paşa, Osman Paşa, Abdullah Paşa ve Memiş Paşa'nın ayrıntılı muhallefat ve vakıf kayıtları içinde yer yer çiftlikler hakkında bilgilere ulaşmak mümkündür. Hazinedarzâde Süleyman Paşa'nın vefatından sonra düzenlenen muhallefat kaydında, mülk çiftlik olarak, Caniklizâde Mahmud Tayyar Paşa'nın muhallefatının satın alınması yoluyla ele geçirilen Bafra çevresindeki çiftlikler ile Ünye çevresinde yer alan nispeten küçük aileye ait çiftlikler bulunmaktadır (Bkz. Tablo 27). Vakıf kayıtlarından ise asıl büyük topraklarının Çarşamba, Terme, Arîm ve Ayvacık taraflarında olduğu anlaşılmaktadır.[694] Çarşamba ve Arîm çevresindeki toprakların, ailenin eskiden beri elinde bulundurduğu ana topraklar olduğu bellidir. Hazinedarzâde Osman Paşa, Abdullah Paşa ve Memiş Paşa'nın kendilerine ait muhallefat kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla babaları Süleyman Paşa'dan ayrı olarak elde ettikleri hiçbir çiftlik yoktur. Sadece babaları zamanında ele geçirdikleri çiftlikleri işletmekle yetinmişlerdir. Bafra çevresindeki Canikli ailesinin temel mülkleri olan Karacakum, Engiz çiftliklerinin Caniklizâde Mahmud Tayyar Paşa'nın ölümünden sonra muhallefatının hazine-i âmireden satın alınması yoluyla, Hazinedarzâde Süleyman Paşa'nın eline geçtiği anlaşılmaktadır.[695]

Bu çiftliklerle aynı adı taşıyan köylerin ve çevresinin XVI. yüzyıldaki durumları, B.Yediyıldız, Mehmet Öz ve Ünal Üstün'ün ortak araştırmalarına dayanarak daha önce geniş bir şekilde incelenmişti. Bu araştırmada ise, yine aynı

[694] *VGMA, Samsun Fihristi,* 733, s.41-51*; SŞS*, 1755/1, s.72; *BOA, D, BŞM, MHF*, 13284.
[695] *BOA, MAD*, 9728, s.117; *BOA, MAD*, 9755, s.152; *BOA, MAD*, 9755, s.374.

esere dayanarak ailenin Terme, Arîm ve Ünye çevresinde sahip oldukları çiftliklerin XVI. yüzyıldaki durumları üzerinde durulacaktır. XVI. yüzyıla ait tahrirlerde Hazinedarzâde çiftlikleri ile aynı adı taşıyan herhangi bir yerleşim yeri yoktur. Bu yerleşim yerlerinin Celali İsyanları sırasında ve Kırım'ın kaybedilmesinden sonra çeşitli tarihlerde Canik bölgesine yerleştirilen göçmenler tarafından kurulması kuvvetle muhtemeldir. Günümüz adlarıyla karşılaştırıldığında, bu köylerin daha sonraki zamanlarda özellikle de XVIII. yüzyılda kurulmuş olduğu anlaşılmaktadır. Ancak Hazinedarzâde Süleyman Paşa'nın vakfiyesinde vakıf sınırlarının ayrıntılı bir şekilde belirtilmesi, çiftliklerin kurulduğu sahalarda XVI. yüzyılda yer alan köylerin hangileri olduklarını tahminde bulunulmasını sağlamaktadır. Aynı adları taşıyan çiftliklere rastlanmamasına rağmen, çiftlik sınırlarını belirleyen açıklamalar içinde XVI. yüzyılda var olan çeşitli yerleşim yerlerinin isimleri geçmektedir.

Bu sebeple önce aile çiftliklerinin ayrıntılı sınırlarının verilip daha sonra da XVI. yüzyılda karşılık gelen yerleşim yerlerinin durumlarının incelenmesi gerekmektedir. Hazinedarzâde Süleyman Paşa'nın vakıf kayıtlarında Kurşunlu çiftliğinin sınırları, "Ayvacık kazasında vaki taraf-ı şarkisi (doğu) Çıftırıtlı kayadan ve Porsuk tepesinden ve İçeri köyden Kurşunlu ve Katranlı Pelidden Karayele köprüsüne müntehi ve taraf-ı garbisi (batı) Eskici kırağından ve Böğürtlen evliyasından Oğlan oldu kırağından Serniç başında Metris yerine müntehi ve taraf-ı cenûbisi (güney) Ömer kethüdaoğlu samanlığı civarından ve Kara ağuca ağzı ve Acısu deresi, Şevahına gölü ve Taşlıdağ ve Terice suyundan Terice tarafında samanlık yanı ve taraf-ı şimalisi (kuzey) Höbek kayası ve Kapu kayası ve Palahor tarafında Hamlıca geriş ve Çakmak kırağı ve Çınkıraklı kayaya müntehi işbu hudud derûnunda vaki gölü ve Gökçeköy ve Eğridere ve Kabaceviz ve Yaylacık içi ve Kızılbük nam karyeler derunlarında vaki malum'ul mikdar tarlalar" olarak belirtilmiştir.[696] Yukarıda verilen sınırlar incelendiğinde XVI. yüzyılda Taşdemur, Serracalan, Boyacılu, Gökçe, Cacil, Tekkeköy, Yağıbasan, Balluca, Büyüklü ve Kabaklu gibi yerleşim yerlerinin Kurşunlu çiftliğinin arazisine denk geldiği görülmektedir. İki ayrı yerde geçen "Karye-i Büyüklü"[697] "Karye-i Taşdemür", "Karye-i Cacil" ve "Karye-i Gökçedere", "iki başdan" tımar

[696] *SŞS*, 1755/1, s.72.
[697] Yediyıldız, Öz, Üstün, *Ordu Yöresi Tarihinin Kaynakları III*, ss.75-101.

olarak kaydedilmiştir. Buna göre, arazinin malikâne hakkı toprağın rakabesine sahip olana divan hakkı ise tasarruf sahibine ait idi. "Karye-i Serracalan" ise malikâne olarak geçmektedir. "Karye-i Yağıbasan", "malikâne vakf-ı zaviye-i Hızır İlyas, divani tımar" olarak kaydedilmiştir.

Belgede, Sarıburun Çiftliğinin sınırları "Kurşunlu muzakâtından kazay-ı mezkûrda vaki taraf-ı şarkisi Ağcaköy ve Abdülkerimin evi başı ve Ballucalu başa müntehi ve taraf-ı garbisi Musaoğlu kırığu ve Kurşunlu başına müntehi ve taraf-ı cenûbisi Askıcı kırağı ve taraf-ı şimalisi Yerlu Pelek'e müntehi işbu hudud derûnunda vaki malum'ul-mikdar tarlaları muhtevi bir bab mülk çiftlik" olarak açıklanmıştır.[698] XVI. yüzyıl tahrir kayıtlarına göre, bu çiftliğin toprakları Balluca, Yağıbasan ve Serracalan yerleşim yerlerinin bulunduğu alanlardı.[699] "Karye-i Balluca"nın divani-tımar sistemi içinde yer aldığına dair herhangi bir kayıt yoktur. Bura "müsellem" olarak kaydedilmiştir. "Karye-i Serracalan"ın "malikâne" ve "Karye-i yağıbasan" ın ise " malikâne vakf-ı zaviye-i Hızır İlyas, divani tımar" olarak kaydedildiğine daha önce değinilmişti.[700]

Yine Kurşunlu çiftliğinin bitişiğinde yer alan Bumbat çiftliğinin sınırları "kazay- merkûmda vaki canib-i cenubisi Terce tarafında olan dere ve taraf-ı şimalisi Taşlıdağ ve taraf-ı şarkisi Şahna köyü ve taraf-ı garbisi Acısu deresi ile mahdûd bir bab mülk mezraası" olarak çizilmiştir.[701] Verilen bu sınırlar dâhilinde XVI. yüzyılda "Karye-i Terüce" ve "Karye-i Karaağaç" gibi yerleşim yerleri yer alıyordu ve Karaağaç köyü malikâne hissesine sahipti. Bumbat ismi arka arkaya iki farklı şekilde belirtilmiştir. Birincisinde Bumbat mülk-ü mezrası, ikincisinde ise Bumbat çiftliği olarak geçmektedir. Bunun muhtemel sebepleri ileride ele alınacağından, burada diğer Bumbat mezraası hakkındaki incelemeye devam edilecektir. Bumbat mezraasının sınırlarının tanımının ardından "Bumbat kurbunda vaki taraf-ı şarkisi Keller kayası ve Çayırlu oluğa müntehi ve taraf-ı garbisi tarik-i âmm kırağı ve Karabekirin köyü ve Çam alağı tahtında dereye müntehi ve taraf-ı cenûbisi Halayık mezarı ve Kız kayasına müntehi ve taraf-ı şimalisi Hacı pir oğlu hayatı ve Bubaluca deresine müntehi işbu hudud derununda

---

698 *SŞS*, 1755/1, s.72.
699 Türkiye Coğrafya Atlası, s.29.
700 Yediyıldız, Öz, Üstün, *Ordu Yöresi Tarihinin Kaynakları III*, ss.69-99.
701 *SŞS*, 1755/1, s.72.

vaki Çarşu yeri ve Kızancılu ve Çam alağı ve Kamcı ve Kökbar nam her biri malum'ul-mikdar mezraları muhtevi Bumbat çiftliği tabir olunur mezraalar" olarak tanımlanmaktadır. İkinci olarak tarif edilen bu yerler, Bumbat mezraasının hemen aşağısında XVI. yüzyıl kayıtlarına göre Sofialan ve Terüce arasındaki topraklarda yer almaktadır. Bu topraklarda herhangi bir malikâne-divani kaydı yoktur.

Kurşunlu çiftliği bitişiğinde sınırları "Canib-i şarkisi Taşlıdere ve canib-i garbisi Gökçedere ırmağı ve canib-i cenûbisi Satılık kırağı ve canib-i çimalisi Çağlan" olarak kaydedilen "iş bu hudud derûnunda vaki Arpacık mezrası ve Sarı…(?) ve Kürklü ve Pirluca mezraları" da Süleyman Paşa'nın mülk mezraları olarak kaydedilmiştir.[702] XVI. yüzyılda Arîm kazasında "Gökçedere" kaydı vardır ve "Karye-i Gökçedere" "iki baştan" tımar olarak kaydedilmiştir.[703] Ardından yine "Yeni çiftlik" adında "Nefs-i Ayvacıkda vaki taraf-ı şarkisi Takoz aharından ve İndere ve Meşeluce kurranın âli yazusuna müntehi ve taraf-ı garbisi Fındıklı yataktan Hubat kayası Isırganlı dere ve Canarlı müntehi ve taraf-ı cenubisi Terice geçeği ve Sarıcayarbaşı ve İsmail ağanın evi başında Evliya ve İncicik pelek boğazına müntehi ve taraf-ı şimalisi Küçük gerişin yanından ve Selamet geçidinden ve Hacılar kuyruğundan ve İmrud sekü dibinden müntehi" sınırları içinde mülk mezraası kaydedilmiştir. Bu yerler nefs-i Ayvacık ile Terice arasında kalan geniş bir alandır. "Ayvacıklu" malikâne olarak kaydedilmiştir.[704]

Yukarıda belirtilen mülk mezraalardan başka dört tane daha vardır:

1.Kurşunlu bitişiğinde "şarkisi Dilkıl alağı deresi ve garb tarafı Kapazedğal ve taraf-ı cenubisi Çaklak ve Kumluca gölüne müntehi ve taraf-ı şimalisi Acısu deresi ve İnce gerişe müntehi iş bu hudud ile mahdûd Busca alağı ve İmrod ve Ayaklu alak ve Kiras tepesi tabir olunur mezraları" içine alan "Cıngırlar oymağı tabir olunur mülk mezraları" tahrir kayıtlarında Ayvacık, Kabaklu, Cacil ve Ulupınar taraflarına denk gelmektedir.[705] "Karye-i Cacil", "iki başdan tımar", "karye-i Yenice" ise "müsellem ve sipahizadegân" olarak gözükmektedir.[706]

---

[702] *ŞSS*, 1755/1, s.74.
[703] Yediyıldız, Öz, Üstün, *Ordu Yöresi Tarihinin Kaynakları III*, s.101.
[704] *ŞSS*, 1755/1, s.74; Yediyıldız, Öz, Üstün, *Ordu Yöresi Tarihinin Kaynakları III*, s.101.
[705] *ŞSS*, 1755/1, s.74; *Türkiye Coğrafya Atlası*, ss.28-29.
[706] Yediyıldız, Öz, Üstün, *Ordu Yöresi Tarihinin Kaynakları III*, s.87,96.

2."Ordubaşı çiftliği mülhakatından Anbal karyesi başında vaki taraf-ı şarkisi Bayrak derbendi ve Tekye karyesine müntehi ve taraf-ı şimalisi Böğürtlen tepeden Taşkesme deresine müntehi işbu hudûd ile mahdûd Yeni çiftlik ve Palağı Samanlık denmekle bir bab mülk-ü mezraası" XVI. yüzyıl kayıtlarında "Karye-i İnal" ile "Karye-i Zivgar" ve "Karye-i Karaağaç" arasına denk düşmektedir. "Karye-i İnal" ile "Karye-i Zivgar" "iki başdan tımar" olarak kaydedilmişlerdir. "Karye-i Karaağaç" ise malikâne olarak gözükmektedir.[707]

3.Derbend Çiftliği bitişiğinde "Sarmısak karyesinde vaki Kırtaclardan alınan canib-i şarkisi Su biçeği ve canib-i garbisi Köy başında olan nehr-i cari ve taraf-ı cenubisi dağ dibinde Sensun kasabasında ve taraf-ı şimalisi Gedik arkasında olan tepe ile mahdûd bir bab mülk mezrası" nın yeri tam olarak belli değildir. Muhtemelen Ökse kazasına yakın bir yerde olmalıdır.

4."Derbend Çiftliği mülhakatından taraf-ı şarkisi Karabekar deresi ve taraf-ı garbisi Koclardan gelen tarik ve tarik tunağı ve Suhtanın kışlası ve taraf-ı cenubisi harmanlar altından hamlakdan koclara giden tarık ve taraf-ı şimalisi Karabekar deresine müntehi iş bu hudud ile mahdûd bir bab mülk-ü mezrası"nın yeri ise tam olarak tespit edilememiştir. Belgelerden anlaşıldığı kadarıyla burası da Derbend Çiftliğine yakın bir yer olmalıdır.[708] Belgede "mülk-ü mezra" kaydından ayrı olarak "mülk çiftlik" kaydı da çok miktarda yer almaktadır. Yine bunların XVI. yüzyıl kayıtlarında denk düştüğü yerleri de tespit etmek mümkündür.

Arîm kazasında "canib-i şarkisi Erik alağı ve Kafir kırığu ve Göksu deresi ve Karagedik nam mahalle müntehi ve canib-i garbisi İnce geriş ve Dere canı ve Akgedanı deresi ve Gölçukuruna müntehi ve taraf-ı cenubisi Tafnal köprüsü ve Kitisa kırağı ve Angeçmez ve Taşhanına müntehi ve taraf-ı şimalisini Taşdemir ve Mevcular ve Kuzgun kayası ve Seyfullah deresine müntehi iş bu hudud derûnunda vaki malum'ul-mikdar tarlaları muhtevi" bu sınırlar içinde Ordubaşı çiftliği bulunuyordu. Yukarıdakilerden farklı olarak çiftlik "bir bab mülk çiftlik" olarak tasvir edilmiştir. Günümüz haritalarıyla karşılaştırıldığında Ordubaşı adının aynen var olduğu görülür. Verilen isimler ile günümüz isimleri birbirini tutmaktadır. Ordubaşı çiftliği bugünkü Ordubaşı köyü ile Celime, Alancık ve Zivgar arasında

[707] *ŞSS*, 1755/1, s.74; Yediyıldız, Öz, Üstün, *Ordu Yöresi Tarihinin Kaynakları III*, ss.87,90,94.
[708] *ŞSS*, 1755/1, s.74.

olmalıdır. XVI. yüzyıl kayıtlarına göre burada Celime, Sarımsak, Ordu, Zivgar, ve Alancuk yerleşim yerleri bulunuyordu.[709] "Karye-i Zivgar", Karye-i Alancuk", "iki başdan tımar", "Karye-i Sarımsak" ve "Karye-i Ordu", "sipahizadegan ve müsellem", "Nefs-i Ayvacıklu" ise malikâne olarak kayıtlıdır.[710]

Ökse kazasında ise "taraf-ı şarkisi Ökse kirazlığı ve Ökse deresine müntehi ve taraf-ı garbisi Kinisa önünde dereye ve taraf-ı cenûbisi Ökse değirmeni üstü yanına ve taraf-ı şimalisi Çilesiz oğlunun hanesi başına müntehi iş bu hudûd ile mahdûd Derbend çiftliği denmekle arif bir bab çiftliği" yer alıyordu. Bu çiftlik Ökse kazasına yakın yerde olmalıdır; ancak, verilen sınırlar ile kesin konumlandırma yapmak zordur.

"Etraf-ı erbaası nehr-i kebir ve Ilıca derbendi ve yaylada Arpa deresi ve Cuma Camii ve Kızılcaköy ve Gökdere altında eski Kebker köprü yeri ve Tekluze karyesi yolundaki Yağlutaş ve Çılkıdır kurbunda ve Çorak deresi ve nehr-i kebir ile mahdûd malum'ul-mikdar mülk-ü mezraları muhtevi" Hudadi çiftliği adındaki "bir bab mülk çiftlik" Süleyman Paşa'nın sahip olduğu diğer büyük çiftliklerden birisiydi.[711] Tarif edilen topraklar bugünkü Taşova'nın kuzeydoğu tarafına denk düşmektedir. Yine çiftliğin yanında "etraf-ı erbaası Burapuy karyesi toprağına muttasıl ve Gözlüce karyesi toprağına muttasıl ve Halamaz karyesi toprağına muttasıl ve dağ tarafında Elma bikarı ve tarik-i âmm ve Tekluze karyesi toprağına muttasıl iş bu hudûd ile mahdûd Sepetlu" çiftliği bulunuyordu. Bu iki çiftliğin XVI. yüzyıldaki durumları hakkında kayıtlarda herhangi bir bilgi yoktur.[712]

Son çiftlik "kemal-i şöhretine binaen tahdid ve tavsifden müstağni" günümüzde aynı adı taşıyan yerde konumlandırılabilecek Narlı çiftliğidir. Bugünkü Asarcık'a yakın yerdedir. Çiftlik "her biri seksener kile tohum istiab eder cem'an otuz altı kıt'a mülk tarlalar"dan oluşuyordu.[713]

---

[709] *ŞSS*, 1755/1, s.74; *Türkiye Coğrafya Atlası*, ss.28-29.
[710] Yediyıldız, Öz, Üstün, *Ordu Yöresi Tarihinin Kaynakları III*, ss.86-100.
[711] *ŞSS*, 1755/1, s.74.
[712] *ŞSS*, 1755/1, s.74; *Türkiye Coğrafya Atlası*, ss.28-29.
[713] *ŞSS*, 1755/1, s.74. Tarlaların isimleri de şu şekilde kaydedilmiştir. "Derûnunda vaki Avardi nam mahalde Mahmud Ağa tarlası hududu dâhilinde vaki bir kıt'a, Mehteroğlu bağı tahtında vaki bir kıt'a, Uzun pelid demekle marûf bir kıt'a ve Tusbağlu göl demekle maruf bir kıt'a, Göl yeri demekle maruf bir kıt'a, Cevdetle önü demekle maruf bir kıt'a, Demirci yokuşu demekle maruf bir kıt'a, Karıncalık demekle marûf bir kıt'a, Çağıl arasında kulak başında bir kıt'a, Taşhan demekle arif bir kıt'a, Döndü Hatunperi demekle arif bir kıt'a, Büyük tarla demekle arif bir kıt'a, Sercilik demekle arif bir kıt'a, Akviran mezarlığı demekle arif bir kıt'a, Akviran köy yeri demekle arif bir kıt'a, Paşa değirmeni önü demekle arif bir kıt'a, Safarkaya demekle arif bir kıt'a, Kermid ocağı

Hazinedarzâde Süleyman Paşa'nın çiftlik kayıtları incelendiğinde ifade şekillerinde "mülk-ü mezraa" ve "mülk-ü çiftlik" gibi iki farklı ayrıma gidildiği görülür. Genellikle "malum'ul-mikdar tarlaları muhtevi Kurşunlu çiftliği muteber olunur bir bab kebir mülk çiftliği" ifadesi değişik çiftlikleri tasvir etmek içinde kullanılmıştır. Sarıburun, Ordubaşı, Derbend, Hudadi ve Sepetlu gibi çiftliklerde de ifade şekli aynen kullanılmıştır. Bu tür çiftliklere en güzel örnek "kemal-i şöhretine binaen tahdid ve tavsiften mustağni derûnunda her biri tahminen seksener kile tohum istiab eder cem'an otuz altı mülk tarlalar"dan oluşan Narlı çiftliğidir. Belgelerden anlaşıldığı kadarıyla, diğer çiftlikler de aynı şekilde çeşitli büyüklükte mülk tarlalardan oluşmaktadır. Burada geçen "mülk tarla" tabiri şahsî mülk anlamında kullanılmıştır. "İş bu hudûd derûnunda vaki Çarşuyeri ve Kızancılu ve Çam alağı ve Kamcı ve Gökyar nam her biri malum'ul-mikdar mezraları muhtevi Bumbat çiftliği tabir olunur mezraları" ifadesi de muhtelif yerlerde "mülk-ü mezra" anlamında kullanılmıştır. İki aynı adı taşımasına rağmen, "mülk mezra" "mülk tarla" ayrımına gidildiği de olmuştur.

Bütün bu tespitlerden hareketle "mülk-ü mezraa" topraklarının malikâne-divani sisteme dâhil topraklar olduğunu ve malikâne sahibinin sadece üzerinde bulunan malikâne hissesini devredebildiği ancak toprağın kendisini satamadığını söyleyebiliriz. Hazinedarzâde Süleyman Paşa da muhtemelen malikâne sahiplerinin hisselerini satın alarak geniş bir "mülk mezra" ağını kurmuştur. Klasik Osmanlı tımar sisteminde devlet, malikâne-divani arazilerinin tek elde toplanmasını engellemek için çok sıkı takipte bulunmuştur. Fakat XVIII. yüyılda tımar sisteminin bozulmasının ardından devlet tımar sistemini uygulayamaz hale gelmiş, bundan istifade eden malikâne-divani sistem mensupları da araziler satmaya ve satın almaya başlamışlardır.

Hem rakabe, hem de tasarruf hakkının aynı şahısta toplanmış olduğuna dair herhangi bir bilgi yoktur. Ancak toprak tasarruf şeklinden anlaşıldığı kadarıyla ve tımar sisteminin bu zamandaki bozukluğu hatırlanıldığında bu

---

demekle arif bir kıt'a, Sufitaşı demekle arif bir kıt'a, Delük demekle arif bir kıt'a, Güllü Alinin penbe yeri demekle arif bir kıt'a, Çördükdibi demekle arif bir kıt'a, Karakütük demekle arif bir kıt'a, Alaman demekle arif bir kıt'a, Aşağı Alaman demekle arif bir kıt'a, Gölyeri demekle arif bir kıt'a, Diznar demekle arif bir kıt'a, Porsukini demekle arif bir kıt'a, Karaşaban deresi demekle arif bir kıt'a, Akviran köy yeri demekle arif bir kıt'a, orman civarında Ada demekle arif bir kıt'a, Zeytun toprağında Narlı çiftliğine mültehak Sarıalak demekle arif bir kıt'a".

düşünülebilecek bir konudur. "Mülk-çiftlik"ler ise çeşitli sayıdaki tarlaların birleşmesinden oluşuyordu. Buna en güzel örnek "tahminen seksener kile tohum istiab eder cem'an otuz altı adet malum'ul-mikdar tarlaları muhtevi Kurşunlu çiftliği"dir.[714] Bu civardaki çiftliklerinin tamamı vakıf kayıtlarındaki incelemelirimizde daha ayrıntılı bir şekilde görüleceği üzere tasarruflarının aynı aileden kişilerin elinde kalmasını sağlamak amacıyla vakıf edilmişlerdir. Vakıfların "evlatlık statü"de olduğu anlaşılmaktadır. Muhallefatın düzenlenmesi sırasında tarlaların miriye aktarılamadığı şahsî kayıtlarında olmamasından anlaşılmaktadır.

Aileye ait Arîm, Terme ve Ökse civarındaki büyük çiftlikler dışında Ünye'deki toprakları orta büyüklükteki tarlalardan oluşuyordu. Süleyman Paşa'nın "Ünye kazasında ber vech-i mülkiyet zabt ve tasarrufunda olan çiftliği" 30 dönüm Çalayeri adında bir tarla ve 30 dönüm Viliban adında diğer bir tarladan oluşuyordu. Paşa'nın "Ünye kazası civarında Cevizderesi nam mahalde Yallık Çiftliği" ile yine "Ünye kazası kurbunda Yekkelli Çiftliği" adında iki adet çiftliği daha vardı. Buradaki Yallık ve Yekkelli çiftliklerini "senevî ber vech-i maktu' " kiraya vermiştir. Muhallefat kayıtlarının düzenlenmesi esnasında Ünye'deki çiftlikleri mirice zapt edilmiştir. Süleyman Paşa'nın vefatı esnasında sadece "Terme kazasında Aşağıköy bucağında bir tarla", "Çarşamba kazasında Eski saray yeri demekle meşhur tahminen on beşer kile tohum isti'ab eder" bir tarla ve "Arîm kazasına tabi Alibeyli karyesinde" 8 dönüm bir adet tarlası şahsî mülkü olarak kalmıştı. Süleyman Paşa'nın Bafra civarında Mahmud Tayyar Paşa'nın ölümünden sonra düzenlenen muhallefatından satın aldığı, Caniklizadelere ait Karacakum ve Engiz çiftlikleri de büyük çiftliklerdendi. Buradaki çiftliklerinin oğullarının tasarrufuna geçtiği daha sonraki kayıtlarından anlaşılmaktadır.[715]

Hazinedarzâdeler ailesinin ekonomik kaynaklarını incelediğimizde Hazinedarzâde Süleyman Paşa ile birlikte ve belki de kendinden önce aileden kişilerin çiftliklere sahip olmaya başladıkları görülmektedir. Hazinedarzâdelerin çiftlik sahibi olma usullerini iki-üç maddede incelemek mümkündür.

---

[714] *ŞSS*, 1755/1, s.75.
[715] *BOA, D, BŞM, MHF*, 13284.

3.2.3.1.1. Başka aileye ait toprakların satın alınması

Vakıf kayıtları ve arşiv belgelerinde Hazinedarzâdeler ailesi mensuplarının başka kişilere ait tarlaları satın aldıklarını gösteren yeterince belge vardır. Bu bölümde, Hazinedarzâdeler ailesinin çiftliklere nasıl sahip olduklarını ve o devirde toprak alış-verişinin ne gibi bir vaziyete girdiğini göstermek amacıyla iki örnek verilecektir.

1.Hazinedarzâde Süleyman Paşa, Derbend çiftliği yanında Sarımsak kayasındaki "mülk-ü mezrası"nı Kortoçlar denen kimseden, yine Derbend çiftliğine yakın diğer bir "mülk-ü mezrası"nı da Deli Süleyman'dan almıştır. Satın alınan iki yerinde "mülk-ü mezraa" olması dikkati çekmektedir. Eğer "mülk-ü mezraa" ifadesinden malikane-divani hissesinin anlaşılması lazım gelirse, Süleyman Paşa, birçok malikâne hissesini kendi elinde toplayarak büyük bir toprak parçasını tasarrufu altına almaya başlamıştır.[716]

2.Mahmud Tayyar Paşa'nın öldürülmesi ve Caniklizâdeler ailesinin ortadan kaldırılmasından sonra "müteveffay-ı müşarün ileyhin çiftlikât ve emlak vesairesi ashab-ı duyûnun irza ve iskân şartıyle" Hazinedarzâde Süleyman Paşa tarafından satın alınmıştır. Bafra'daki Karacakum ve Engiz çiftlikleri ailenin bu şekilde eline geçmiştir. Hazinedarzâde Süleyman Paşa'nın vefatına kadar aile tasarruf etmiş, ölümünden sonra ise muhallefat oğullarına ihale edilmiştir. Zaten nükümet hukukî statü olarak toprağın ekonomik şeklini muhallefatla miri statüye sokmayı başarmıştır. Fakat toprağın tasarruf şekli ise tamamen mülkleşmeye başlamıştır. Yine iç kesimlerde Osman Paşa'nın Katırcızâdelerden bir çiftlik satın aldığı belgelerden anlaşılmaktadır.[717]

3.2.3.1.2. Orman veya mera alanlarının tarlaya çevrilmesi

XVIII. yüzyılda Canik bölgesinde tarıma elverişli olmayan alanların yoğun bir şekilde tarıma açıldığını gösteren güçlü deliller bulunmaktadır. "Her biri tahminen seksener kile tohum istiab eder cem'an otuz altı adet mülk çiftlik"ten oluşan Narlı çiftliğindeki tarlaların isimleri tarlaların vaziyetleri hakkında çok değerli bilgiler vermektedir.

---

[716] *SŞS*, 1755/1, s.75.
[717] *BOA, MAD*, 9729, s.615; *BOA, MAD*, 9758, s.444; *BOA, MAD*, 9758, s.466; *BOA, MAD*, 9729, s.438; *BOA, MAD*, 9729, s.12; *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 22452; *BOA, MAD*, 9729, s.17.

Bölgede ormanlık alanların tarla yapıldığını gösteren "Gavur kırığı" adında bir yer vardır. Günümüzde de "kırığı" kelimesi orman açılması yoluyla elde edilen tarlaların genel bir ifade tarzı olarak kullanılmaya devam etmektedir. "Gâvur kırığı" aileye ait bir yer olmamasına rağmen bu şekilde tarlalar ele geçirilebileceğini gösterir. Osmanlı Devleti'nde devletin vergi kaynakları ve ekonomik temelleri tarım ürünlerine dayandığından, devlet eski kanunnâmelerde göçebelerin yerleşmesi, orman ve bataklıkların ziraate açılmasını teşvik edici bir siyaset takip ediyordu. Bu şekilde elde edilen tarlalar şahsî mülk sayılıyor ve miri arazi sisteminden bazı farklılıklar arzediyordu.

Ailenin nehir kenarında bazı yerleri sahiplendiğine "Tusbağlu göl demekle maruf bir kıt'a mülk tarlalar" cümlesi işaret etmektedir. Bunlardan ayrı olarak, ailenin eline tarlaların nasıl geçtiğini açıklayan "Akviran köy yeri, Akviran mezarlığı" gibi ifade şekillerine de rastlanmaktadır.[718] Otuz altı tarladan iki tanesinin adı tarla yapılış şeklini göstermektedir. Büyük bir ihtamelle Köyyeri ifadesi mer'a anlamında kullanılmıştır. Mer'a kelimesi ise, köy yakınında bulunan ve köylülerin hayvanlarının otlatılması için kullandıkları yer anlamını taşıyordu. Bu durum, Hazinedarzâdelerin bazı tarlaları bu şekilde elde ettiğini veyahut daha önce bu şekilde mülk haline sokulan tarlaları satın alarak ele geçirdiklerini göstermektedir.

3.2.3.2. Çiftliklerin genel manzarası ve büyüklüğü

Hazinedarzâdelere ait çiftliklerin genel görünüşünü mevcut belgelerden ayrıntılı bir şekilde incelemek mümkündür. Özellikle Hazinedarzâde Süleyman Paşa'ya ait muhallefat kayıtlarında önemli bilgiler vardır. Belgelerden anlaşıldığı kadarıyla, çiftlik ve tarlaların genel manzarası şu şekildedir; Süleyman Paşa'nın nispeten küçük olduğu anlaşılan Ünye kazasındaki çiftliği, "fevkani üç oda bir samanlık ve bir ahır"dan oluşuyordu. Daha geniş ve büyük olduğunu anlaşılan Bafra'daki Karacakum Çiftliği ise "fevkani ve tahtani altı odalı muhtevi bir konak, bir bab kethüda odası, beş bab hizmetkâr evleri, bir öküz damı, bir manda sayesi, bir zahire anbarı, bir samanlık, bir at damı"ndan oluşuyordu. Yine Bafra'daki diğer bir çiftliği olan Engiz çiftliğinin müştemilatı benzer şekilde

[718] *SŞS*, 1755/1, s.75.

"fevkani üç bab oda vesaire bir muhtevi konak, dört zeminde olan odalar, bir ahır, bir öküz damı, bir kebir samanlık, bir mısır sergisi, bir balak sayesi, bir aşhane, beş hidmetkar evleri, kumcağızda iki camuş sayesi, kumcağızda iki hizmetkâr evi, bir nan-ı aziz fırını, bir gözlü su değirmeni, kethüda bey iki fevkani hanesi" idi.[719]

Bu kayıtlar değerlendirildiğinde çiftlik sahiplerinin ve aile efradının bazen gelip kaldıklarını varsayabileceğimiz küçük bir konakları vardır. Konaklar geniş tarlaları olan Karacakum ve Engiz çiftliklerinin her ikisinde de vardır. Karacakum çiftliğinde, çiftliğin idaresiyle ve ortakçıların tasarruf işleriyle meşgul olan kethüdaya ait "bir bab kethüda odası" vardır. Engiz çiftliğinde ise iki adet fevkani hane kethüda beye ayrılmıştır. Bu kişilerin iyi şartlarda yaşadıkları anlaşılmaktadır. Çiftlik içindeki "müştemilât" göz önünde bulundurulduğunda kendi kendine yeterli bir birim olarak düşünüldüğü görülür. Çiftlikte çalışanların yemek ihtiyaçlarını karşılamak üzere fırın ve aşevi vardır. Hizmetkârların kaldığı, ayrı olarak düşünülmüş ve kethüda hanesinden daha basit hizmetkâr evleri bulunuyordu. Un ihtiyacını karşılamak üzere değirmen de vardı. Çiftliğin muhtelif yerlerinde ise ürünlerin saklandığı anbarlar, ürün artıklarının saklandığı samanlık ve çeşitli hayvan damları bulunuyordu.

Hazinedarzâdelere ait muhallefat kayıtlarında, dönüm hesabıyla kaydedilen çiftliklere rastlamak mümkündür. Öncelikle çiftlikleri oluşturan tarlaların dağınık ve çeşitli büyüklüklerde olduğunu belirtmek gerekir. Hazinedarzâde Süleyman Paşa'ya ait Narlı çiftliği "cem'an otuz altı adet mülk tarlalar"dan oluşuyordu. Kurşunlu, Sarıburun ve Bumbat gibi çiftliklerde "malum'ul mikdar" tarlalardan oluşmaktadır.[720] Süleyman Paşa'nın "Çarşamba kazasında Eski saray yeri demekle meşhur tahminen on beş kile tohum istiab eder" bir tarlası vardı.[721] Elimizde bölgeye yönelik bir kile tohumun kaç dönüm araziye tohumluk olarak ekildiğini gösteren belge yoktur. Ancak Y. Nagata Karaosmanoğullarına yönelik incelemesinde, belgelere dayanarak Hüseyin Ağa'nın 5 çiftliğinde 1 dönüm tarlaya serpilen tohumun miktarının 1 ölçek olduğunu belirtmektedir. Ölçek ile İstanbul kilesinin miktarları hemen hemen

[719] *BOA, D, BŞM, MHF*, 13284.
[720] *SŞS*, 1755/1, s.75.
[721] *BOA, D, BŞM, MHF*, 13284.

birbirine yakındır.[722] Aynı zamanda günümüzde de bir dönüm araziye 25-30 kilo buğday tohumu ekilmektedir. Bütün bu bilgiler değerlendirildiğinde Süleyman Paşa'nın Çarşamba'daki tarlası 15 dönüm olmalıdır. "Arîm kazasına tabi Hacıbeyli karyesinde 8 dönüm bir tarlaya daha sahipti. Paşanın Ünye'deki …..(?) çiftliği ise, 30 dönüm Çalayeri ve yine 30 dönüm Yeliban yeri adlı iki tarladan oluşuyordu.[723] Süleyman Paşa'nın asıl çıkış yeri olan Terme, Arîm ve Çarşamba çevresindeki çiftlikleri daha büyüktür. Belgedeki ifade tarzıyla "kazay-ı mezkûrda vaki Narlı çiftliği denmekle kemal-i şöhretine binaen tahdit ve tasnifte mustağni çiftliği malum'ul-mikdar her biri tahminen seksener kile tohum istiab eder cem'an otuz altı mülk tarlalar"dan oluşuyordu.[724]

Yukarıda verilen bilgilere göre, seksen kile tohum ekilen bir tarla, 80 dönüm araziye mukabil gelmelidir. Sonuç olarak toplam 36 tarla 2,880 dönüm araziye karşılık gelmektedir. Süleyman Paşa'nın sadece Narlı çiftliği 2,880 dönüm araziye sahiptir. Ancak kayıtlardan en büyük çiftliğinin de burası olduğu çıkarılabilir. Bölgede, diğer çiftliklerin büyüklüklerini belirten herhangi bir kayıt yoktur.

3.2.3.3. Çiftliklerin satış yoluyla el değiştirmesi

Müsadere sistemi, âyanın ekonomik ve siyasî hayatını birinci derecede etkileyen bir usül olmuştur. Hazinedarzâdelere ait çiftliklerin babadan oğula nasıl bir şekilde intikal ettiği ve müsadere sisteminin aileye etkileri tespit edilebildiği kadarıyla şöyledir;

a) Mahmud Tayyar Paşa'nın öldürülmesinden sonra devlet aileyi sülale olarak ortadan kaldırma kararı almış ve çiftlik ve emlakların satışında aynı aileden kişilere müzayede teklifinde bulunmayarak aileyi ekonomik olarak da cezalandırmıştır. Caniklizâdelere ait Bafra'daki "konak müzayede olunarak furuhtu için mübaşir tayin ve mahalline irsal olunarak müzayede olunmuş ise de kimse talip olmadığın"dan konak zengin bir kimseye satılamamıştır. Devlet her zaman uygulanan bir usül olarak "şerefyafe-i sudûr olan hatt-ı hümayun-ı şahane mantuku üzere konak-ı meşhûr yedi bin beş yüz kuruş baha ile ahali-i merkumeye

[722] Nagata, *Tarihte Âyanlar*, ss.130-131.
[723] *BOA, D, BŞM, MHF*, 13284.
[724] *SŞS*, 1755/1, s.75.

furuht olunub meblağ-i mezbûru inzimam-ı reyi ve marifetin ve marifet-i şer'le ahali-i kazadan tahsil" etmeyi düşünmüş; ancak halkın alamayacaklarını bildirmeleri üzerine bu düşünceden de vazgeçilmiştir. İşte müzayede, bu vaziyette iken, Hazinedarzâde Süleyman Paşa "müteveffay-ı muşirünileyhin çiftlikat ve emlak vesairesi ashabı duyûnunu irza ve iskân şartıyla" satın almıştır.[725]

b) Hazinedarzâde Süleyman Paşa'nın vefatından sonra "canib-i miriden zabt olunan muhallefatından der aliyyeye varid olan eşyay-ı nefise ve mücevherâtı bedel add olunarak canib-i miriden zabt olunup maada emval ve eşya ve emlak ve bakaya ve zimematı tersane-i âmire hazinesi matlûbunu ve duyûn-u sairesini eda etmek şartıyla "oğulları dergâh-ı âli kapucubaşılarından Osman, Abdullah ve Memiş Bey"lere terk olunmuştur.[726] Hazinedarzâde Süleyman Paşa'nın Karahisar-ı Şarki mukataasının 1808-1810 seneleri "bedel-i iltizam"ından tersane-i âmire hazinesine borç kalan kırk altın bin üç yüz elli kuruşu da yeni Trabzon Valisi Hüsrev Paşa'dan talep edilmiştir.[727] Diger bir belgede ise, Süleyman Paşa'nın muhallefatının veresesinden büyük oğlu Osman Bey'e "Ordulu Osman Bey'in taahhüdü üzere"[728] tek başına devredildiği belirtilmektedir.[729] "Ashabı vesair duyunu irza ve iskân olunmak" şartına bağlı olarak, Süleyman Paşa'nın Diyarbakır Valisi Emin Paşa'ya borcu olan "altmış bin kuruş müteveffay-ı müşarün ileyhin oğullarından tamaen ve kâmilen tahsil ve mersûm tarafına tesyiri babında emri şerif" gönderilmiş ve vereselerinden talep edilmiştir. Daha sonraki

---

[725] *BOA, MAD*, 9729, s.615; Bir kısım muhallefat ise hazine-i âmireye bedel ödenmesi karşılığı ailede bırakılmıştır. *BOA, MAD*, 9756, s.491, h.2; *BOA, MAD*, 9729, s.572.

[726] *BOA, MAD*, 9729, s.17.

[727] *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 22542; Başka bir belgede de şöyle denilmektedir. "Müteveffay-ı müşarün ileyhin taahhüdleri üzere muhallefât-ı mezkûrenin eşyay-ı nefisesi bedel-i muhallefat add olunarak tersane-i âmireye tediye eylemek ve sarraf vesaire irza ve iskan eylemek şartıyla muhallefat-ı merkûmenin veresesine terk". *BOA, MAD*, 9758, s.359-360; Süleyman Paşa vefat ettiğinde büyük miktarda borcu kalmıştır. "Tersane-i âmireme ve sarrafına külliyetlü duyûnu olduğundan emval ve eşya ve emlak ve çiftlik ve bakayay-ı sairesi tersane-i âmirem hazinesine olan duyûnu tediye olunmak ve duyûn-u sairesi dahi irza ve ittikan kılınmak şartıyla ve veresesine terk olunduğunu". *BOA, TAD*, c.4, s.46, h.1.

[728] *BOA, MAD*, 9758, s.541.

[729] "Bundan akdem dersaadete vurûd eden bir mikdar eşya ve mücevheratı bedel olarak hazine-i âmirede tevki-i birle maada emval eşya ve zimemat ve sairesi tersane-i âmireye olan duyûn-ı evvel ba evvel tediye olunmak vesair ashabı vesair duyûnu irza ve iskân olunmak şartıyla oğlu Osman Beye terk ve ihsan olunmuş olduğu". *BOA, MAD*, 9729, s.12; "Müşarün ileyhe Süleyman Paşanın vefatı tenfiziyle bilcümle muhallefatı canib-i miriden ba'd'el-kabz ashab-ı duyûnunu irza şartıyla vereselerine terk olunmuş". *BOA, MAD*, 9729, s.438.

kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla, vereselerine kalan büyük miktarlardaki bu borçlar, oğlu Osman Paşa tarafından uzun seneler sonra ödenebilmiştir.[730]

Hazinedarzâde Süleyman Paşa, Terme, Arîm ve Çarşamba taraflarındaki bütün çiftliklerini ve topraklarını kendinden sonra bir nevi mülk statüye sokarak oğullarına intikal ettirebilmek için evlatlık vakıf statüsüne sokmuştur. Vakıf ettiği çiftliklerin isimleri doğal olarak oğullarının muhallefat kayıtlarında yoktur.[731] Hazinedarzâde Osman Paşa'nın muhallefat kayıtlarında toprak olarak sadece Hudadi çiftliği, Samsun'da zeytin bahçesi, Terme'de Süleyman Ağa'dan alınan arazi, Ünye'de Kader bahçesi adında bir bahçe, Alibeyli ve Timurlu adında çeltik tarlalarının isimleri verilmiştir.[732] Memiş Paşa'nın kayıtlarından, Bafra'daki Engiz çiftliğinin halen ailenin elinde bulunduğu anlaşılmaktadır.[733]

Yukarıda incelendiği gibi Hazinedarzâdeler çiftliklerin bir kısmını, aile fertleri arasında intikal ettirmeye muvaffak olmuştur. Ancak hükümet de, müsadere ile hukukî statü olarak çiftlikleri malikâneleştirmeyi başarmıştır.

3.2.3.4. Zirai teknik ve verimlilik

Süleyman Paşa'nın Terme, Arîm ve Bafra'daki çiftlikleri için ayrıntılı bilgiler olmamasına rağmen Ünye ve Bafra'daki çiftliklerinde kullanılan zirai aletler hakkında bir kısım bilgiler vardır. Hazinedarzâde Süleyman Paşa'ya ait Ünye kazasındaki Alan çiftliğinde "temur çatal saban takımı ve temur kara saban takımı" gibi tarım aletlerinin bulunduğu görülmektedir. Karacakum çiftliğinde ise, yirmi adet saban demiri, Engiz çiftliğinde de çatal saban ve karasaban muhallefata kaydedilmiştir. Muhallefat kayıtlarında çiftliklerin verimliliğini tespit edebileceğimiz kayıtlara rastlanmamaktadır. Zaten Caniklizâdeler'le kıyaslandığında Hazinedarzâdeler'in hayvancılığa daha çok ağırlık verdikleri anlaşılmaktadır. Tarımsal ürün kaydı aşağı yukarı hiç yoktur. Ancak "Osman Bey'in Kurşunlu çiftliğinin otuz iki senesi mahsulünden 4447 kuruş zimmeti"

---

[730] *BOA, MAD*, 9729, s.438; *BOA, MAD*, 9758, s.466; *BOA, MAD*, 9729, s.210; Ünye, Çarşamba, Terme ve Bafra'daki konaklarının da Osman Paşa'ya kaldığı anlaşılmaktadır. *BOA, MAD*, 9758, s.254; *BOA, MAD*, 9758, s.272; *BOA, MAD*, 9758, s.444; *BOA, MAD*, 9729, s.572.
[731] *SŞS*, 1755/1, s.75; *BOA, MAD*, 9758, s.272.
[732] *TŞS*, 1968/154, s.42.
[733] *TŞS*, 1959/145, s.65.

olduğu belirtilmektedir.[734] Yine Osman Paşa'ya ait Hudadi çiftliğinde hububatın satışı sonucu "elli yedi senesinden bahay-ı hınta 413 kileye" karşılık 12390 kuruş ve "bahayı şi'r 204 kileye" karşılık ise 4080 kuruş olmak üzere toplam 16470 kuruş elde edildiği belirtilmektedir.[735] Canikli ailesinin tarım ürünlerinin incelenmesinde de değinildiği gibi, XVIII. yüzyılda buğdayın kilesi 3-3,5 kuruş şir'in kilesi ise 1,5-2 kuruş arası sayılıyordu. Burada verilen değerler kileye bölündüğünde, yine daha önceki verilere denk olarak buğday 3 kuruş, şi'r 2 kuruş çıkmıştır. Kilo cinsinden tespit edildiğinde, Hudadi çiftliğinde 413 kile buğday = 18,58 ton, 204 kile şi'r = 5,2 ton gelmektedir.

3.2.4. Muhallefatın değerlendirilmesi

Osmanlı Devleti'nde âyanın siyasi ve ekonomik güçleri iç içe geçmişti. Âyanın yükselişi ve düşüşü arasında giriştiği ekonomik faaliyetler, iktidar temellerini iyice sağlamlaştırmalarına büyük katkı sağlıyordu.

3.2.4.1. Çiftlik personeli ve işgücü

Caniklizâdeler'de olduğu gibi Hazinedarzâdeler'in çiftliklerininde de bütün idarî işlerle kethüda ilgileniyordu. Karacakum çiftliğinde konakta bir kethüda odası bulunması ve Engiz çiftliğinde ise konaktan ayrı olarak "kethüda bey fevkani iki odası" olması bu durumu desteklemektedir. Kethüdaların ortakçılar elindeki demirbaşların ve "senevî maktu"ların tasarruflarıyla ilgilendiklerine dair bazı ipuçları da vardır.[736]

Hazinedarzâdeler'in çiftliklerinde çoban, ortakçı ve hizmetkâr adında çalışan kişiler emek gücünü oluşturuyordu. Çiftlikte kölelerin istihdam edildiğine dair en ufak bir delil yoktur. Caniklizâdeler'de olduğu gibi, köle ve cariyelerin muhallefat kayıtlarında sayıları çok azdır. Yine bu kişilerin özel hayatlarında cariye ve ev işlerinde hizmetçi olarak kullanıldıkları anlaşılmaktadır. Trabzon Valisi Hazinedarzâde Süleyman Paşa'nın vefatından hemen sonra "kâfe-i emval ve eşya ve zimemat ve emlak ve mücevherat ve gulam ve cevari"si tespit

[734] *BOA, D, BŞM, MHF*, 13284. Bu teknik yörede yakın tarihlere kadar kullanılmıştır. Buna göre, çifte koşulan kara sabanın ağaçdan yapılan uç kısmına toprağı iyi ve kolay sürmesi için demir geçirilirdi. Belgede geçen yirmi adet saban demiri kaydı buna işaret olmalıdır.
[735] *TŞS*, 1968/154, s.42.
[736] *BOA, D, BŞM, MHF*, 13284.

edilmiştir. Muhallefat defterinde "mefruşa-i kadimesi Fatma ve Nazife nam hatunlar ümm'ül-veled olduklarında her birine birer cariye bahş olunmuş idiğü ve menkûhası Fatma hanımın bir sabiy gulam ile dört re's ve Hasanın kerimesi Havva hanımın iki re's ve diğer menkûhası Safiye hanımın gözdesi bir nefer gulam ile dört re's cariyeleri" kaydedilmiştir. Yine "Gelmiş Ahmet Beyin Rabia nam kerimesi müteveffay-ı müşarün ileyhin oğlu Abdullah Beyin namzadı olduğundan merkûmenin validesi cihaz olarak bir nefer gulam ile dört re's cariye verdiğini bazı erbab-ı vukûf ifade eyledikleri ve müteveffay-ı merkûmun Hafize nam diğer kızı müteveffay-ı müşarün ileyhin diğer Abdullah Beyin nişanlısı olduğundan mezbûre dört re's cariye" daha yukarıda kayıtlara eklenmiştir. Belgeden cariye ve gulamların "bahş" ve satın alma yoluyla elde edildiği de anlaşılmaktadır. Tespit edilen cariye ve gulamlar ilk önce hükümet tarafından "yalnız bir raddesi kendinin ve on raddesi müteveffay-ı müşarün ileyhin idiğü tahkik olunduğu eclden on raddesi sairleriyle maen dersaadetime irsal" olunması istenmiş, ancak daha sonra "on yedi re's cevari ve on re's gulam sahiblerine terk olunmak" için hatt-ı hümayun gönderilmiştir. Buna göre paşanın üç nikahlı hanımı, iki ümm'ül veledi, on yedi cariye ve on gulamı vardır.[737] Paşaya erkek çocuk doğuran ve "ümm'ül-veled" olarak adlandırılan cariyelerin ise hürriyetlerine kavuşarak muhallefat dışı tutuldukları anlaşılmaktadır. Cariyeler ise müsaderede şahsî mülk sayılıyordu.[738]

Caniklizâdeler hakkında daha önceki yıllara ait incelemelerde, bölgede asıl emek gücünün imparatorluğun diğer yerlerinde olduğu gibi ortakçılık ve hizmetkârlık olduğu belirtilmişti. Ailenin etkinliğini yitirip yerine Hazinedarzâdeler'in geçmesinden sonra da, aynı bölgede benzer usullerin değişmeden devam ettiği görülmektedir. Genellikle hayvanlar ortakçılık usulüyle verilmiştir. Bazı yerlerdeki tarlaların ortakçılık usulüyle işlettirildiği de olmuştur.

Hazinedarzâde Süleyman Paşa'nın muhallefat defterinde hayvanların ve çiftliklerin ortaklık şeklinde işletilmesi hususunda bilgiler vardır. Paşanın "Ünye

---

[737] *SŞS*, 1755/1, s.107. Fatma hanım Samsun'da, Safiye hanım Çarşamba'da ve Havva Hanım ise Ünye'de oturuyordu.

[738] Özön, *Osmanlıca-Türkçe Sözlük*, s.821; Memiş Paşa'nın muhallefat kayıtlarından kölelerin milliyetlerini de öğrenmek mümkündür. Paşa'nın çerkes ve zenci asıllı iki cariyesi vardır. Çerkes asıllı cariyenin daha değerli olduğu anlaşılmaktadır. "Çerkes asıllı bakire cariye 7000, Zenci asıllı cariye 1500, Çerkes asıllı gulam 3000 kuruş". *TŞS*, 1959/145, s.65.

kazası civarında Cevizderesi nam mahalde malûm'ul-hudûd ve'l-müştemilat Yallık çiftliği senevî hasılatı 80 kile" ve "Yelkelli çiftliği hâsılatı senevî karı 20 kile" olarak "beruca maktû" işletmeye verilmiştir. Ünye'de diğer bir çiftliği olan Alan çiftliğini ise kendi tasarrufunda tutarak hayvancılık yaptırmıştır. Nispeten dağınık ve küçük tarlaları olan Ünye'deki çiftliklerini ortakçılık usuluyle işletmesine rağmen Bafra'daki çiftliklerini hizmetkâr emeği ile işletmiştir. Kethûda idaresinde bulunan Karacakum ve Engiz çiftliklerinin emek kaynağını hizmetkârlar oluşturmuştur. Karacakum çiftliğinde "bir bab kethûda odası" ve "beş bab hizmetkâr evleri" bu durumu göstermektedir. Yine Engiz çiftliğinde muhtemelen hizmetkârların kaldığı "zeminde dört oda, iki adet kethûda bey fevkani hanesi, beş adet hizmetkâr evleri", Kumcağız'da "iki adet hizmetkâr evi" vardır.

Bunlar dışında Hazinedarzâde Süleyman Paşa Bafra çevresinde, ortakçılık usulünü de uygulamıştır. Ortakçılık usulüyle verdiği hayvanların tamamı "çiftlik-i mezbûrun hayvanatı" adı altında çiftlik içinde kaydedilmiştir. Ortakçılık şeklinde verilen hayvanlar Fındıkoğlu Tutuk zımmi, Molla Ahmed ve Ali kethûda gibi kişilere verilmiştir. Çarşamba, Arîm ve Terme de bulunan topraklarının tamamına yakını vakıf görünmelerine karşın Buladoğlu Seyyid Hasan, Ökseli Hacı Torun Ahmed, Seyisoğlu ve Balcıoğlu Seyyid Mustafa adındaki kişilere ortakçılık şeklinde hayvanda vermiştir. Bafra ve Çarşamba tarafındaki ortakçı mallarının tamamı hayvanlar olarak gözükmektedir. Hububat tarımı yapılmak üzere ortakçılara verilen herhangi bir tarla kaydı yoktur.[739]

Hazinedarzâde Süleyman Paşa'nın oğlu Osman Paşa'nın 1841 yılına ait muhallefet kayıtlarında da ortakçılık usulü hakkında bazı bilgiler vardır. "Canik ve Keş deresi ve Aybasdı'da çoban zimmetlerinde demirbaş" olarak verilen 1050 koyun vardır. Bu koyunların çobanlara hangi şartlarda verildiğine veyahut çobanların hizmetkâr olarak çalışıp çalışmadığına dair bir bilgi yoktur. 1050 koyun 24 kuruştan toplam 25200 kuruşa satılmıştır. Demirbaş olarak verilen koyunlar "Elli yedi senesi mezkûr ayni ganem mahsûlü" olarak 4671 kuruş kâr getirmiştir. Osman Paşa, Samsun'da 1500 kuruş değerindeki zeytin bahçesini 1841 yılında 150 kuruşa, Terme'de Süleyman Ağa'dan alınan araziyi 1841 ve

[739] *BOA, D, BŞM, MHF*, 13284.

1842 yıllarında, iki seneliğine "çayır icaresi" olarak 400 kuruşa ve Ünye'de bulunan Kadir bahçesi adındaki bahçeyi ise 250 kuruşa icareye vermiştir. Paşa, nisbeten daha değerli yerleri nakdi para karşılığı vermeyi tercih etmiştir. Bahçeleri sabit bir değer üzerinden vermesi yönüyle kiralamaya girmektedir.[740] Ortakçılıkta daha çok kâr üzerinde bölüşme görülmektedir. Süleyman Paşa'nın diğer oğlu Memiş Paşa da benzer şekilde tasarruflarda bulunmuştur. Kendisi Trabzon'da çeşitli devlet hizmetlerinde bulunurken Bafra'da 5 keçiyi, çeltik alası tarafında 280 koyun ve 120 keçiyi, Hacı Çırak çiftliğinde 345 koyun ve 5 keçiyi demirbaş hayvan olarak çobanlara ve ortakçılara vermiştir. Muhallefat kaydında geri alınan malların demirbaş olarak kaydedilmesi, bu hayvanların çoban veya ortakçılara verilirken geri alınmak üzere sabit bir sayıda verildiğini göstermektedir. Demirbaş hayvanlar dışında bir senede hayvanların sayısında meydana gelen her artış, kâr olarak ortakçılar arasında bölüşülüyor olmalıdır.[741] Abdullah Paşa da tarlaların çoğunu kiralama şeklinde icareye vermeyi tercih etmiştir. Büyük bağ, dere bahçeleri ve zeytin bahçesi gibi yerleri doğrudan para karşılığı icara vermiştir.[742]

Hazinedarzâdeler'e ait muhallefat toplu olarak değerlendirildiğinde, genellikle hayvanların ortakçılık şeklinde köylüye tassarufa verildiği, tarım ürünleri hakkında ise herhangi bir bilgi olmadığı görülür. Aile mensuplarının bahçeleri belirli bir ücret karşılığı icara verdiği de olmuştur.

3.2.4.2. Denizcilik faaliyetleri

Hazinedarzâdelere ait muhallefat kayıtlarındaki gemiler ailenin ticarî faaliyetlerini göstermektedir. Memiş Paşa ve Abdullah Paşa'nın muhallefat kayıtlarında gemi kaydı olmamasına rağmen Hazinedarzâde Süleyman ve Osman Paşa'nın kayıtlarında çok ayrıntılı bilgiler vardır.[743]

Hazinedarzâde Süleyman Paşa'nın "bazı kesan zimmetlerinde ve salyaneden zikr-i âti kazalardan olan bakayası" başlığı altında gemilerle ilgili bazı kayıtlara tekrar rastlanmaktadır. Hazinedarzâde Süleyman Paşa'nın gemilerinin

---

[740] *TŞS*, 1968/154, s.42; *TŞS*, 1959/145, s.65.
[741] Bu durum eskide olduğu gibi halen bölgede uygulanan bir metoddur. Ancak yine de ortakçılık şartları hayvanlarını verirken yapılan anlaşmaya bağlı olmalıdır.
[742] *SŞS*, 1760, s.56-61.
[743] *BOA, D, BŞM, MHF,* 13284.

tamamına yakını kancabaş'dır.[744] Sadece bir tanesi küçük şehtiye'dir.[745] Bir tane de çayır filikası vardır.[746] Süleyman Paşa, 8 kancabaş, 1 şehtiye ve bir de çayır filikası olmak üzere toplam 10 gemiye sahiptir. Bunlardan ''köhne ve karsude olup erkab ve istimale salih olmayan'' 3 kancabaşın takımları çıkarılarak Ünye'de çürümeye terkedilmiştir. Tamamına sahip olduğu gemilerine Ünyeli İsmail, Ünyeli Gaffar Ali oğlu Ömer, Perşembeli Kızılbaşoğlu İbrahim, Samsun'da Adil Bayrakdar ve Ayvasıllı Karaibrahimoğlu Hasan reisleri kaptan tayin etmiştir.

Kayıtlardan Süleyman Paşa'nın ticarî bağlantıları hakkında da ipuçları elde edilebilmektedir. Paşanın ölümünden sonra hazırlanan muhallefatta iki direkli şehtiyyesi ''asitanede garb kapısında'' ele geçirilmiştir. Paşanın İstanbul ile ticarî ilişkiler içinde olduğu bu kayıttan anlaşılmaktadır. Paşanın donanmanın ihtiyacı olan kendir ve buğdayın sevki için denizcilik faaliyetlerini bir zorunluluk olarak yaptığı düşünülebilir. Diğer gemileri ise Ünye, Ayvasıl, Perşembe ve Samsun gibi Karadenizin kıyı kazalarında ele geçirilmiştir.[747] Ünye'de denizcilik faaliyetlerinde bulunan Surioğlu Yani, Cırcır Oğlu Acı Lefter, Hilalcı Oğlu Mustafa ve Çilesiz Oğlu Ömer reise çeşitli tipte ticarî gemiler inşa etmek üzere toplam 18867 kuruş borç para vermiştir.

Hazinedarzade Osman Paşa da gemicilik faaliyetlerinde bulunmuştur.[748] Hazinedarzâde Osman Paşa'nın muhallefatında ise toplam 8 tane gemi kaydedilmiştir. "Trabzonlu İmameci Ali Oğlu Mustafa Kaptan'ın süvar olduğu sefine"ile "Trabzonlu Yako Reis'in süvar olduğu sefine''de tam hisseye sahiptir. Diğer gemilere ise hisse alarak ortak olmuştur. Osman Paşa'nın denizcilik faaliyetleri Trabzon'da yoğunlaşmıştır. Ünye'de sahip ve ortak olduğu iki gemisi olmasına karşın Trabzon'da beş gemisi ve İstanbul'da bir gemisi vardır. "Üsküdar

---

[744] Şayka'dan küçük bir gemiydi. Sığ sularda, nehirlerde ve deniz kıyılarında eşya taşımacılığı için kullanılırdı. Mürettebatı otuz levent'ten ibaretti. XVIII. yüzyılın başlarında sığ yerlerde zahire, asker, mühimmat ve cephane taşımak için kullanılıyorlardı. İdris Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVII. Yüzyılda Tersane-i Âmire,* Ankara 1992, s.90; Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lûgatı*, s. 170.

[745] Bir adı da şitye olan ve yalnız yelkenle hareket eden bir cins gemi. İki direkli olup büyük ve küçük olmak üzere iki çeşitti. Küçükleri 23-27 zira, büyükleri 29-35 zira uzunluğunda idi. Büyükleri bazen üç direkli de olurdu. Mevcudu 200 kadardı. Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lûgatı*, s.322.

[746] Filika, daha ziyade kürekle ve nadiren yelkenle yürüyen güvertesiz alçak ve küçük gemidir. Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lûgatı*, s.114.

[747] *BOA, D, BŞM, MHF*, 13284.

[748] *TŞS,* 1968/154, s.42.

vapurunda olan nısf aşr hisse"yi devletin taşrada zengin paşaları özellikle İstanbul'da gemiler satın almalarına teşvik sebebiyle elde ettiği düşünülebilir. Gemilerin toplam değeri 819641 kuruş gibi mühim bir rakama ulaşmıştır. Bu değer toplam muhallefat içinde önemli bir miktardır. Aynı belgedeki bazı kayıtlardan gemi hisselerinden elde edilen kârları çıkarmak da mümkündür. Ancak bu kârların yıllık mı yoksa daha uzun dönemi mi kapsadığı belli değildir. "Ünyeli Ali Beyoğlu Hasan kapudanın süvar olduğu sefinenin akça iradı"[749] ve ticaretinden 1553 kuruş, "Mihail zimminin süvar olduğu sefine iradı"ndan 3245,5 ve "sefayinlerde bulunan ticaretlerinden Hacı Şakir Efendi"den 20532,5 kuruş gelir elde etmiştir.

Abdullah Paşa zamanında da ailenin gemi yatırımlarının devam ettiği anlaşılmaktadır. Abdullah Paşa, yeğenleri Osman Paşazâde Abdulhamid Bey, Hasan ve Nuri Bey'lerle ortak gemi işletmeciliği yapmış, vefat edince "müteveffay-ı müşarün ileyhin hasb'el-vesaye makbûzu olup bad'el-sübût ve'l-hükm tereke-i müşarünileyhden" yeğenlerinin hisselerine 13775,5 kuruş düşmüştür.[750] Bütün bu kayıtlardan, paşanın Karadeniz kıyısındaki kazalar arasında ticarî ilişkiler içinde olduğu ortaya çıkmaktadır.

3.2.4.3. Tarım ve hayvancılık faaliyetleri

Çiftlikte üretilen hububat miktarı "kile-i İstanbulî" olarak kaydedilmiştir. Birkaç yerde "kile-i Arîm-i mısır" olarak mahallî ölçülerle de kayıt vardır. XVII ve XVIII. yüzyılda bir İstanbul kilesi yaklaşık 25,5 kg geliyordu. İstanbul kilesi ile verilen değerler kg. cinsine çevrildiğinde Hazinedarzâde Süleyman Paşa'ya ait Narlı çiftliğinde üretilen miktarlar toplu olarak görülebilir (Bkz. Tablo 28).

Hazinedarzâdelere ait tarımsal faaliyetler çok az olmasına karşın hayvancılık kıyaslanamayacak derecede fazladır. Hâlbuki Caniklizâdeler tarımsal faaliyetlere de ağırlık vermiştir. Köprü kazasındaki Narlı Çiftliği "müteveffay-ı müşarün ileyhin evkafından ise de çiftlikan-ı mezbûrede" hayvancılık ve tarımsal faaliyetler yapmaya devam etmiştir.[751] Ailenin elindeki hububat miktarları ile ortakçılar elindekiler karşılaştırıldığında yaklaşık aynı oldukları görülür.

---

[749] Bir malın getirdiği kazanç, gelir. Özön, *Osmanlıca-Türkçe Sözlük*, s.363.
[750] *SŞS*, 1760, s.56-61.
[751] *BOA, D, BŞM, MHF*, 13284.

Hazinedarzâdeler ortakçılar eliyle tarımsal faaliyetler yapmışlarsa da, asıl ortakçılık usûlünü yoğun bir biçimde hayvancılık alanında uygulamışlardır. Çarşamba ve Terme civarındaki yerler vakfedildiğinden buradaki durumu ayrıntılı bir şekilde incelemek mümkün değildir.

Yulaf : 30 kile-i İstanbul : (769kg.)
Kendir : 210 kile-i İstanbul : (5 ton 386 kg.)
Hınta : 35 kile-i İstanbul : (897 kg.)
Şi'r : 35 kile-i İstanbul : (897kg.)

Hazinedarzâde Osman Paşa'ya ait Hudadi çiftliğinde ise,

Hınta :413 :10,5 ton
Şi'r :204 :5 ton 232 kg. hububat üretilmiştir.

Hazinedaroğulları'nın çiftliklerinde hınta, şi'r, yulaf, kendir ve pirinç yetiştirilmektedir. Canik çevresinde donanmanın ihtiyacı için ekimi yapılan kendir, ailenin çiftliklerinde de yetiştirilmektedir. Bunun sebebinin devletin kendir talebini ihtiyaç ve istek anında karşılamak olduğu düşünülebilir. Eskiden olduğu gibi en fazla ekimi yapılan ürün ise buğdaydır. Pirinç tarımı sulamaya elverişli ırmak kenarlarında yapılmaktadır.

Hazinedarzâde Süleyman Paşa'nın ortakçılara işlemek amacıyla verdiği tarlalardan hissesine düşen miktarları tespit etmek mümkündür (Bkz. Tablo 29). Ortakcılara işlemek amacıyla verdiği tarlalardan, ortaklık payı olarak mahsulden hissesine düşeni aldığı, dolayısıyla mahsulün pay edilmesi üzerinden anlaşma sağlandığı anlaşılmaktadır. Kişilerin verdiği hisselerin az olmasından işlenmek üzere verilen tarlalarında küçük olduğunu söyleyebiliriz. Süleyman Paşa'nın "Kaya çukuru karyesi ahalileri" "Ön karyesi ahalileri" ve "Sakar çukuru ahalileri"'ne ortakçılık usulüyle verdiği tarlalardan düşen hisseleri ise çok daha fazladır. Konak yanı, Emiroğlu ve Kiraz değirmenlerinden de aynı hisseler alınmıştır.

Çiftliklerde tarımdan ziyade hayvancılık faaliyetinin yapıldığı görülmektedir. Hatta çiftliklerin tamamında hayvancılığa daha çok ağırlık verilmiştir. Çiftlikte beslenen hayvanlar, tarlaları işlemek için kullanılan sığır ve manda ile hayvansal ürünlerin elde edilmesi için yetiştirilen inek, keçi, koyun; taşımacılık ve savaşta kullanılan at, bargir, merkep ve tay'dır. Hazinedarzâde

Süleyman Paşa'nın çiftliklerinde toplam 57 kısrak, 8 tay, 31 camus ineği, 14 camus öküzü, 33 karasığır ineği, 18 karasığır öküzü, 10 dana, 18 katır sıpası, 1 yund, 10 manda danası, 7 koşu mandası, 24 esb, 47 katır, 30 ester, 20 koyun ve 550 keçi vardı. Toplam 26 kısrak, 49 tay, 2 aygır at, 4 katır, 3 merkep, 87 manda ineği, 6 dana, 26 kömüş boğası, 36 karasığır ineği, 25 karasığır öküzü, 86 keçi, 43 oğlak ve 1117 koyun ortakçılara verilmiştir (Tablo 30). Ortakçılara verilen hayvanların genel sayısı ve yavru miktarı incelendiğinde, özellikle at yetiştiriciliğine ağırlık verildiği anlaşılmaktadır. Tasarruf edilmek üzere hayvanları Fındık oğlu Tutuk zımmi, Kömüşcü İbrahim, Ali Kethûda, Çoban Kara Mustafa, Çarşamba'da Buladoğlu Seyid Hasan, Ökseli Hacı Torun Ahmed, Seyisoğlu ve Balcıoğlu Seyid Mustafa gibi kişilere vermiştir (Bkz. Tablo 31).

Hazinedarzâde Memiş Paşa'nın çiftliklerinde ve ortakçılar elinde ise 20 camuş ineği, 12 camuz öküzü, 11 karasığır öküzü, 19 düğe, 12 balak, 48 kısrak, 1 katır, 2 at, 34 tay, bir merkep, 17 dana ve 5 karasığır ineği bulunuyordu. Engiz çiftliğindeki ufak hisse hariç diğer tasarruflarını ortakçılık şeklinde yapmıştır (Bkz. Tablo 32). Hayvanların tamamına yakını ortakçıların elinde bulunuyordu. Ortakçılar elindeki hayvanların çoğunluğunu büyük baş hayvanlar ve binek hayvanları oluşturuyordu. Binek hayvanı olarak kullanılan at, kısrak, merkep, esb ve estere de, çiftliklerde çok sayıda rastlanmaktadır. Bunlar içinde en fazla olanı atlardır. Bunun en önemli sebepleri, yund sisteminin bozulması ve âyanların devlet neznindeki konumları olmalıdır. Bilindiği üzere imparatorluğun kuruluşu ve yükselişi devrinde tay yetiştirmek üzere taycılar ve yund ocağı kurulmuştur. Klasik sistemin bozulmasıyla tımar sistemi içine dâhil olan taycı sistemi de bozulmuş, bundan sonra seferlerde at ihtiyacını karşılama görevi usulen âyanların üzerinde kalmıştır.[752] Hazinedarzâdeler de seferlerde at ihtiyacını karşılamak için bu işi yapmış olmalıdır. Tay ve kısrakların sayısına bakıldığında binek hayvanlarının sayısını arttırmak için azami gayret gösterildiği anlaşılmaktadır.

Süleyman Paşa'nın Çarşamba'daki konağında ele geçirilen atlar toplumsal ilişkilerine de ışık tutmaktadır. Süleyman Paşa, bu atları ya satın almıştır, ya da Trabzon Valisi gibi önemli bir mevki de olduğundan hediye gelmiştir. İsimlerinin zikredilmesi hediye gelme ihtimalini artırmaktadır. "Üçüncüoğlunun al kısrak,

[752] Doğru, *XVI. Yüzyılda Eskişehir*, ss. 159-160.

Delibaşı, Hafiz Ağa alı, Alibey kırı, Yahya Efendi kırı, Cemşidoğlu kırı, Tatar Ağasının al kısrak, Mehmed Paşa kırı ve nüzûl emini kırı" olarak kaydedilen atlar paşanın bu kişilerle toplumsal bağlarını göstermektedir. Üçüncüoğlu Şarki Karahisar Sancağı'nda bir âyan ailesidir. Çemşidoğlu'da Trabzon'da hatırı sayılır bir ailedir. Tatar ağası ve nüzûl emin ise devlet görevlileridir.[753]

Abdullah Paşa'nın kayıtlarında hayvanlar ayrı olarak kaydedilmemiştir. Ancak "Devrekoğlu kabzında olup furuht olunan koyun bahası" kaydından ortakçılık usulüyle verdiği hayvanlarının olduğu anlaşılmaktadır. Bu koyunların satışından toplam 4320 kuruş gelir elde edilmiştir.[754] Çiftliklerde yetiştirilen hayvanların değerlerini tespit etmekte mümkündür. Süleyman Paşa, 1818' de vefat ettiğine göre yaklaşık olarak bu tarihlerde hazırlanmış muhallefat kayıtlarına göre;

"Yağız esb (koşu atı) :300 kuruş
Delibaşı kırı esb :250
Hafız Ali al esb :220
Ali bey kırı esb :350
Sivas alı esb :250
Numan kırı :220
Beygir :100
Doru ester- al katır :500
Çakır dorusu esb :455
Ustaoğlu akça esb : 180
Çiftlik mahsûlü tay :340
Tatar Ağasının kısrak :500
Mehmed Paşa kırı esb :335 kuruş" değerindeydi.[755]

1842 yılına ait Hazinedarzâde Osman Paşa'ya ait diğer bir belgede de fiyatları tespit etmek mümkündür. Buna göre;

"Ganem : 18 kuruş
Keçi : 12
Toklu : 8

[753] *BOA, D, BŞM, MHF*, 13284.
[754] *SŞS*, 1760, s.56-61.
[755] *BOA, D, BŞM, MHF*, 13284.

Oğlak : 6

Kısrak : 130 kuruş"[756] değerindedir.

Memiş Paşa'nın muhallefatından tespit edilen fiyatlar da şu şekildedir:

"Erkek camuş : 250 kuruş

Düğe balaklu küçük camus ineği : 300

Bir buçuk yaşında erkek balak : 100

Erkek balaklu düğe camuş : 250

Dört yaşında erkek dana camus : 300

İki buçuk yaşında erkek dana camus : 300

Bir yaşında düğe balak : 100

Sakar erkek dana camus : 100

Kısır camus : 300

Kara dana sığır inek : 160

Tosun danası kara inek : 250

İnek : 100

Düğe danalı al inek : 60

Sığır öküz : 350

Yağız kısrak : 130

Katır : 170

Doru kısrak : 200

Erkek kır tay : 400

Kısır kır kısrak : 200

İki yaşındaki erkek kır tay : 180

İki yaşındaki kancık tay : 100

Kır kısrak : 300

Üç yaşındaki aygır tay: : 150 kuruş"[757]

Canikli Ali Paşa zamanındaki fiyatlarla karşılaştırıldığında çok büyük fiyat artışlarının meydana geldiği tespit edilebilir. Canikli Ali Paşa muhallefatında camus 25 kuruş olmasına karşın Memiş Paşa muhallefatında camus 100 kuruştan başlamaktadır. Kısrak 20 kuruş olmasına karşın Memiş Paşa zamanında 130

[756] *TŞS*, 1968/154, s.42.
[757] *TŞS*, 1959/145, s.65.

kuruşa çıkmıştır. Süleyman ve Osman Paşa zamanlarında durum farklı değildir. Görüldüğü üzere fiyatlarda çok büyük artışlar meydana gelmiştir.

Yukarıdaki kayıtlardan anlaşıldığı üzere Hazinedarzâdeler devletin kendilerine verdiği toplumsal pozisyona uygun üretim yapmışlardır.

3.2.4.4. Ekonomik faaliyetler

Hazinedarzâdelere ait muhallefat listelerinde çok önemli miktarlarda değerli eşya kaydı bulunmaktadır. Tespit edilen değerli eşyalar Süleyman Paşa ve oğlu Osman Paşa'ya aittir. Hazinedarzâde Süleyman Paşa ve oğlu Osman Paşa'nın elinde bulunan değerli eşyalar hem süs eşyası, hem de nakit ihtiyacı için düşünülmüş olmalıdır. "Elmaslıca altın zümrüt küpe, sağir elmas yüzük, altın yüzük, kırmızı sağir yakut yüzük, sarı yakut, Kıbrıs elmaslı altın gerdanlık, taşrakarî sade altın bilezik" gibi kayıtlar ailenin kadınlarının bu eşyaları ziynet eşyası olarak kullandıklarını göstermektedir. "Bir buçuk fındık mahlût, fındık altını" gibi kayıtlarda bir yatırım şekli olarak düşünüldüğünü gösterir. Ancak ailenin kayıtlarında süs eşyası olarak kullanıldığını gösterir derecede ziynet eşyası kayıtları daha çoktur. Osman Paşa'nın değerli eşyalarının tamamı ziynet eşyası olarak kullanılmıştır. Süleyman Paşa'nın sosyal statüsünü gösterir şekilde, günlük kullanımda olan tüfek ve ev eşyalarının bazıları da gümüşten yapılmıştır. Buna dair "sim zenne kuşağı, sim duhan tabelası, sim şamdan, sim zincir, sim su matarası, sim ibrik, sim kahve asgısı, sim şeker kaşığı, simli balta, simli gaddare, sim topuz, sim yaldızlı kahve ibriği" gibi kayıtlar bu durumu gösterir. Her iki paşaya ait değerli eşyalar, aileye ait çeşitli konaklardan toplanmıştır.

Süleyman Paşa'nın ziynet eşyalarının değerleri hakkında kayıtlar olmamasına karşın, Osman Paşa'ya ait bazı değerli eşyaların fiyatları da muhallefatında kaydedilmiştir. Toplam 76.697 kuruş değerinde ziynet eşyası bulunmaktadır. Büyük bir konağın 6000-7000 kuruşa satıldığı bir devirde Osman Paşa'nın 16000 kuruş değerindeki kebir elmas yüzüğe sahip olması zenginliğinin bir göstergesidir.

Muhallefatların "zimemat" kısmı ise ailenin toplumsal ilişkilerine ışık tutmaktadır. İyi tutulmuş kayıtlardan Süleyman Paşa, Osman Paşa, Abdullah Paşa ve Memiş Paşa'nın borçları ve alacakları hakkında bilgi edinmek mümkündür. Süleyman Paşa'nın muhallefatında bulunan "Fatsa kazası ahalisinin 32 senesi

tevziinden zimmeti " gibi kayıtlar paşanın vefatı sırasında ahaliden bir önceki seneye ait büyük miktarda alacağı olduğunu göstermektedir. Alacağı sadece Fatsa ile sınırlı değildir. Paşa'nın Kavak'tan 20301 kuruş, Rize'den 17891 kuruş, Batum'dan 21000 kuruş, Ünye kazası ahalilerinden 1154 kuruş ve Karahisar-ı Şarki madencileri Şab bakayasından 351 kuruş alacağı vardır. Kendisinin vefatından sonra da hazine "meblağ-ı mezbûrun tahsili için" yeni Trabzon valisine emir vermiştir.[758]

"Der âliyyede sarrafları bulunan Hoca Mihail ile vaki olan muhasebâttan" Osman Paşa'nın 2336458,5 kuruş borcu çıkmıştır. Muhallefat kayıtlarında, Osman Paşa'nın madenlere yatırmış olduğu "sermaye malı" olarak adlandırılan paraların çokluğu dikkati çekmektedir. Paşanın "Eseli madenine verilmiş olan sermaye malı 35760,5 kuruş, Hala madenine verilmiş olan sermaye malı 20000 kuruş, İsrail madenine verilen sermaye malı 1000 kuruş, Aybasdı madenine verilmiş olan sermaye malı 18541,5 kuruş"a ulaşıyordu. Osman Paşa, verdiği bu paralarla maden ocaklarına ortak olmuş veyahut kârına yatırım yapmış olmalıdır.

Osman Paşa'nın ortak yatırım yaptığı denizcilikle ilgili bir tabir olan ve tam olarak ne olduğu tespit edilemeyen, belgelerdeki ifadesiyle "pulateka malı" denilen bir ticaret alanı daha vardır. Paşa'nın çoğu zaman "Tirebolulu Mihailin ba tahvil Pulateka malından deyni" veya "sefayinlerde bulunan Pulateka sefayini ticaretinden Hacı Şakir Efendinin deyni" şeklinde ifade edilen birçok alacağı vardır. Belgedeki kayıtlardan Osman Paşa'nın kaptanlarla ortaklık ilişkisi içinde olduğu da anlaşılmaktadır. Paşa'nın bu alanda yaptığı yatırımlar da iyi gelir getirmektedir. Alacağı olan kişilerden bir kısmı "Şıhman Oğlu Abdullah Ağa, Trabzon hâkimi Raşid Efendi, Felekzâde Süleyman Ağa" gibi önemli mevkilerde olan kişilerdir. Hazinedarzâde Abdullah Paşa'nın da Terme âyanı Mehmed Ağa ve oğlundan çeşitli miktarlarda alacağı vardır. Zimmîlerden alacağı olduğu kişiler de vardır. Paşa'nın "Trabzonî Paspanoğlu Yorika zımmi" den 4315 kuruş alacağı vardı. İltizam bedeli olarak alacaklı olduğu kişiler de vardır (Bkz. Tablo 33).

Osman Paşa'nın vefatında düzenlenen muhallefat kaydında en fazla borcu 780.000 kuruş ile kardeşi Abdullah Paşa'ya çıkmıştı. Diğer borçlarının tamamına yakını, sosyal zümrelerle ilişkilerini gösterir derecede yakın ilişki içinde olduğu

[758] *BOA, D, BŞM, MHF*, 13284.

ve günlük ihtiyaçlarını karşıladığı çevreye olmuştur. Paşanın "kethüda efendiye 10900, Terzi Ali oğluna 9000, Kapu çuhadarı Mustafa Ağa'ya 10000, Terzibaşısının elbise imaliyesinden bermucib defter matlubatı 16955, kürkçübaşının kezalik kürk imalinden ber mucib defter matlûbatı 9124,5 kuruş" borcu vardır. Memiş Paşa'da aynı sosyal zümrelere dâhil edebileceğimiz tanınmış kimselere borçlar vermiştir. Memiş Paşa belgede kaydedildiğine göre, "Hacı Hasan oğlu İsmail Ağa'ya 405, Bahadıroğluna 460, Gogozâde Ali Beye 480, Kemhacıoğlu Tufan Ağaya 242, Hacıfettahoğluna 167, Başyanoğlu Yorikaya 1642,5, Tufekcibaşı İsmail Ağaya 10248,5, Subaşı Ahmed Ağaya 66, Keşab âyanına 31962 kuruş" borç para vermiştir. Memiş Paşa'nın "ağaç bahası" adı altında kaydedilen bir kısım alacağı ve yine dükkân icaresi olarak büyük bir miktar alacağı da bulunmaktadır.[759]

Abdullah Paşa'nın da tereke defterinde borçları hakkında çok net bilgiler vardır. Paşa'nın borçları, ölümünden sonra tek tek tesbit edilerek ya alacaklı olanların dava etmesi ya yeminle veya vereselerin rızası ile tespit edilerek ödenmiştir. Ödenen bu borçların toplamı 1181231,5 kuruşa ulaşmıştır. Borçların ödenmesinde en dikkat çekici husus, alacaklının fazla alacağı olmasına rağmen sulh yoluyla daha az paraya razı olmasıdır. Nitekim Abdullah Paşa'nın hazinedarı Hacı Abdurrahman Efendi'ye kırk sekiz ayın maaşı olarak sulh yoluyla 48000 kuruş yerine 5000 kuruş, Trabzon kalhanesinde kullanılmak üzere 48000 kuruşa satın alınan kömür parası olarak da İğbab adlı Ruma 16000 kuruş verilmiştir.

"Trabzon'da Halil Paşa kethüdası Muhlis Efendi'nin odasında akdolunan meclis-i şer'de vâsiyi muhtar Hacı Ahmed Paşa hazır olduğu ashab-ı hukûk iddia edip ba'des-subut ve'l-hükm verilen duyûnat ber vech-i âti zikr olunur";

"-Barutcubaşı Ömer Ağa'ya miri barut bahası 2000 kuruş, Abbas köleye kitap tamiri parası 500 kuruş, Ali Efendi'ye nuhasın nakliye masarifi ve mağaza kirası 785,5 kuruş, Mağaza kirası 450, Barutcubaşı Ömer Ağa'ya Samsun su yolu için harcanan barut masrafından dolayı borç 9696, Miralay Mustafa Bey'in Trabzon tophanesinden alınan bin kıyyelik kurşun bahası 3847 kuruş, İran devleti maslahatgüzarı Hafız Ağa'ya kılıç bahası 3500, Tekelizâde Bekir Bey'in dokuz aylık ecr-i misli mukabelesi 3500, Raşid Efendiye Hacı Hüseyin Efendi

[759] *TŞS*, 1959/145, s.65. Küçük miktarlardaki borçları da çoktur.

terekesinden kalan "resm-i kısmet" borcu 5000, Trabzon'da Ali Kaşif Ağa'ya nuhas-ı ham tabh ecr-i misli 20000, Tersane-i Âmireye duyûnu 220129, Hazinedarı Abdurrahman Efendiye 5000, Nuhoğlu Ali Çavuşa 5000, Ünyeli Demircibaşı Hacı Hüseyin 5000, Terme âyanı Mehmed Ağa'ya 2000, Terme âyanı Mehmed Ağa'ya nisan bozulduğundan borcu 3523, Molla Fahreddin Vakfı arazisinden bedel-i öşrü olarak mütevelli Hikmet Efendiye 500, Trabzonî İğbab'a Trabzon kalhanesinde kullanılan kömür parası 16000, Karahisarlı Hafız Efendiye 50,5 kuruş"[760] borç para vermiştir.

Hazinedarzâdeler ailesinin borç para verdiği kimseler Rize, Trabzon, Ordu ve Samsun çevresinde yaşayan hatırı sayılır derecede zengin kimselerdir. Kayıtlardan anlaşılacağı üzere aile köylü ile borçlu-alacaklı ilişkisi içine girmemiştir. Alacaklı olduğu kişiler yatırım yaptığı sahalarla ilişkide olduğu kimselerdir.

3.2.4.5. Aileye ait binalar

Hazinedarzâdelerin çeşitli türlerdeki emlakları Arîm, Bafra, Samsun, Çarşamba, Terme, Ünye, Fatsa, Ordu, Perşembe ve Trabzon da bulunuyordu (Bkz. Tablo 34). Ailenin çıkış yeri Çarşamba, Arîm ve Ayvacık çevresi olmuş, daha sonra aile Bafra, Fatsa, Ünye ve Trabzon'a yerleşmişti. Süleyman Paşa'ya ait vakıf kayıtlarında paşanın ilk devirlerinde emlaklarının tamamının Çarşamba civarında olduğu görülmektedir. Sadece Fatsa'da bir hamamı ve bir konağı vardır. Mahmud Tayyar Paşa'nın idam edilmesiyle birlikte, Caniklizâdelere ait olup müsadere edilen Bafra'daki kebir konağı hazineden satın almıştır. Daha önce Hazinedarzâde Süleyman Paşa'nın Caniklizâdelere damat olabileceği belirtilmişti. Bafra'daki konağın satın alınması bu sebepten olabilir. Veyahut halk nezdinde meşrûiyet kazanmak için de bu satın alma işlemi yapılmış olabilir. Fakat çok açık şekilde bilinen şu ki, 7500 kuruş gibi çok büyük değere ulaşan konağı halk alamamış, Bafra'daki zenginlerin de alamaması üzerine Süleyman Paşa konağı satın almıştır.[761]

---

[760] *SŞS*, 1760, s.56-61.

[761] *BOA, MAD*, 9729, s.117; *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 12892; *BOA, MAD*, 9729, s.278; Şöyle denilmektedir. "konak-ı mezkûr müşarün ileyhin inhası vecihle yedi bin beşyüz kuruş baha ile merkûmeye furuhtu hususuna irade-i seniyye taalluk eder". *BOA, MAD*, 9729, s.615.

Hazinedarzâde Süleyman Paşa zamanında, ailenin elinde Samsun'da Hançerli Mahallesi'nde bir konak, Fatsa'da bir konak, Ünye'de büyük bir konak, Mahmud Tayyar Paşa'nın muhallefatından satın alınan bir kebir konak ve yine bir mehterhâne konağı, Engiz çiftliğinde bir konak, Çarşamba merkezinde bir kethüda konağı, bir atik konak, bir hazine konağı ve büyük konak vardı. Çarşamba merkezindeki atik konak, ailenin eskiden beri elinde olmalıdır. Muhallefat kayıtlarından çiftliklerindeki konakların normal bir ev büyüklüğünde olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle Çarşamba, Bafra ve Ünye'deki konaklarının ise paşa sarayları olarak anılacak derecede büyük olduğu tesbit edilebilir. Ünye'deki büyük konak Süleyman Paşa tarafından inşa edilmiş ve ünü İstanbul'a kadar ulaşmıştır. Osman Paşa'nın daha sonraki zamanlarda Ordu'da 2500 kuruş değerinde bir konak satın aldığı anlaşılmaktadır. Hazinedarzâde Memiş Paşa da ailenin diğer nüfuzlu zengin bir üyesidir. Memiş Paşa'nın Trabzon Bayram Bey Mahallesi'nde çok değerli 4500 kuruş gibi çok değerli denilebilecek tutarda havuzlu bir köşkü, Bafra'da "cedid hamam" yakınında altı odalı 5000 kuruş değerinde bir harem konağı vardı.

Hazinedarzâde Süleyman Paşa'nın emlaklarının çoğu Bafra ve Çarşamba'da bulunuyordu. Samsun ve Fatsa'da da birkaç emlaki vardı. Süleyman Paşa hamam, dükkân, kahvehane, menzilhane, değirmen ve han gibi gelir getirici emlaklere de sahipti. Çarşamba, Samsun, Terme ve Satılmış'ta bulunan han, boyahane, kahvehane ve kapan gibi önemli sayıdaki emlaklarını vakfetmiş olduğunu, düzenlenen vakıf kayıtlarından öğrenmek mümkündür. Osman Paşa, babasının bütün muhallefatını bedel mukabili satın almasına rağmen, muhallefat kayıtlarında buna dair herhangi bir delil yoktur. Yatırım sahaları ve emlaklar çok farklı görünmektedir. Osman Paşa, mevcut piyasa değerleriyle kıyas edildiğinde çok değerli iki emlaka sahipti. Birincisi toplam 124000 kuruşa icara verilen dört taş mağaza, bir kahvehane ve yedi oda ile birlikte komleks bir yapı idi. Samsun'da yer alan bu yapının tahmini satış değeri yoktur. Ancak iyi inşa edildiği ve iyi bir mevkide olduğu anlaşılmaktadır. İkincisi ise gerçekten tek başına 100.000 kuruş gibi mühim bir değerde olan Trabzon'daki kâlhane idi. Bu kâlhane'nin paşa tarafından yaptırıldığı, borç kayıtları ve paşanın demir madenlerine yaptığı önemli derecelere ulaşan yatırım miktarlarından anlaşılmaktadır. Hazinedarzâde

Süleyman Paşa zamanında Trabzon'da yaptırılan kâlhane'nin Abdullah Paşa zamanında da aynı ailenin elinde bulunduğu görülmektedir. Abdullah Paşa'nın da Eseli madenine yatırım yaptığı anlaşılmaktadır.[762] Ayrıca paşanın çok sayıda asiyaba(değirmen) sahip olması dikkati çekmektedir. Osman Paşa'nın "elli altı senesi kusûru ve elli yedi ve elli sekiz senelerine mahsûben Gökçeköy ve Ayvacık asiyabları hâsılatı 3760 kuruş"a ulaşıyordu. Bu değer senevî icarı oluşturmaktadır. Osman Paşa'nın Bafra'daki bütün emlaki 7 adet çeşitli asiyab'dan oluşuyordu. Çarşamba'da paşaya ait 7 adet menzilhane, kasabhane dükkânları, Samsun'da 1 kahvehane, 2 fırın-kahve, 4 taş mağaza, 1 kahvehane, yedi oda, Kavak'ta 1 hamam, 1 han, 5 dükkân, Ünye'de 1 han, 1 menzilhane, 1 kiremithane, 1 asiyab, Fatsa'da 1 hamam, Ordu'da 1 asiyab, bir menzil, 2 mağaza, 5 asiyab, Ordu'da 1 menzilhane, Perşembe'de bir değirmen ve 1 dükkân vardı.

Memiş Paşa'nın muhallefatın satın alınması yoluyla kardeşleriyle ortak olduğu Bafra'daki çiftliklerden başka tarlalara ekonomik yatırım yapmadığı görülmektedir. Hazinedarzâde Memiş Paşa'nın asıl gelir kaynaklarını da ticaret faaliyetleri oluşturmuştur. Gerek babası Süleyman Paşa, gerekse kardeşi Osman Paşa'nın icar miktarlarının tamamına yakınının yazılmasına karşın, Memiş Paşa'nın değerlerinin kayıt edilmesine rağmen icarlarının kaydedilmemesinden bu dükkânların mühim bir kısmının bizzat paşa tarafından tasarruf edilmiş olabileceği söylenebilir. Memiş Paşa'nın Trabzon'da sekiz bakkal, yedi fırın ve 21 dükkân, bir kahvehanesi, Bafra'da bir hamam, bir han, 10 dükkânı, 4 asiyab, iki fırın, 2 kahvehane, 3 menzili, Fatsa'da iki fırın ve 15 mağazası vardı. Fatsa'da bir fırın dışında toplam on dört mağazanın olması dikkati çekmektedir. Memiş Paşa'nın malları arasında dikkati çeken diğer bir husus, "çarşı derûnunda kapan hanı karşısında" satış değeri 15.000 kuruş değerindeki hanıydı. Trabzon merkezindeki bu hanın otuz dört odası, bir kahvehanesi ve iki ahırı vardı. Bu tasvir bize XIX. yüzyılda hanın genel müştemilatı hakkında da bilgiler vermektedir. Han gerek köy gerekse şehir dışından gelenlerin ihtiyaçlarını giderici bir otel vazifesi görmektedir. Nisbeten küçük olan "menzilhane"lerin de aynı

[762] Yolalıcı, *Samsun Eşrafından Hazinedarzâde Esseyid Abdullah*, s.18.

işlevi yerine getirdiğine dair bazı ipuçları vardır.[763] Kahvehanelerin çoğu da hem menzilhane, hem dükkân ve hem de kahvehane şekline dönüşmüştü.[764]

Abdullah Paşa'nın da ailenin geleneksel yatırım faaliyetlerine devam ettiği görülmektedir. Çarşamba, Ünye, Ordu ve Samsun'da dükkân, hamam, han, kahvehane, mağaza ve fırınlara sahiptir (Bkz. Tablo 34). Paşa'nın İstanbul'da bazı emlaklere sahip olduğu da muhallefattan anlaşılmaktadır. Abdullah Paşa'nın menkul ve gayrimenkulleri İstanbul ve Samsun'da daha önceden satılmış olduğundan muhallefat defterinde sadece gelir getirici malların dağıtımı yapılmıştır.

Hazinedarzâdelerin emlaklarını nasıl tasarruf ettirdiklerini ve değerlerini de ailenin bazı fertlerine ait muhallefat kayıtlarından tespit etmek mümkündür. 1818 yılında düzenlenmiş Süleyman Paşa'nın muhallefat defterinde, hamam yıllık 130 kuruşa, tahmis kahvesi yıllık 100 kuruşa, kuyumcu dükkânı yıllık 30 kuruşa, Nalband dükkânı yıllık 35 kuruşa, fırın yıllık 40 kuruşa, menzilhane yıllık 200 kuruşa ve Çarşamba'daki Cedid Han 1825 kuruşa icara verilmiştir. Çarşamba'da ki bir diğer fırın ise yıllık 60 kuruşa icara verilmiştir. Osman Paşa'nın muhallefat kayıtlarında hem değeri, hem de senevî icar değeri hakkında daha ayrıntılı bilgiler vardır. Muhallefat kayıtlarında, çayır ve polat iki adet değirmene 1000 kuruş, nisbeten büyük olduğu anlaşılan bir asiyab'a 15000 kuruş, kahvehaneye 10000 kuruş, hamam 2000 kuruş, hana 4000 kuruş, menzilhaneye 4000 kuruş değer biçilmiştir. Kayıtlarda büyüklük ve konumuna göre aynı emlakların farklı değer taşıdıkları görülmektedir. Paşa, Sarayyeri karyesinde bulunan bir değirmenin icaresini "8 kile-i Arîm mısır" olarak aynî şekilde almaktadır. Ayrıca, kahvehaneyi yıllık 250 kuruşa, hanı 1800 kuruşa, kiremithaneyi 180 kuruşa, hamamı 100 kuruşa, asiyabı 100 kuruşa ve menzilhane kahvesini 500 kuruşa icara vermiştir.

Hazinedarzâde Abdullah Paşa'nın tereke defterinden bazı emlakların yapım masrafları hakkında bilgi edinmek de mümkündür. Trabzon'a 12000

---

[763] *TŞS*, 1968/154, s.42; *BOA, D, BŞM, MHF*, 13284; *SŞS*, 1755/1, s.72.

[764] *SŞS*, 1755/1 s.72; Hazinedarzâde Süleyman Paşa'nın tasarrufunda olan Çarşamba kasabasında ki Cedid hanı da benzer şekildedir. "Çarşamba kasabasında kâin cevanib-i erbaası kargir duvar üzerine mebni fevkanî ve tahtanî odaları muhtevî malum'ul-hudûd mütevvefay-ı müşarün ileyhin müceddeden bina ve inşa ettirmiş olduğu cedid hanı. Fevkanî oda:30, Tahtanî oda:33, Kahvehane:1, icarı 1825 kuruş". *BOA, D, BŞM, MHF*, 13284.

kuruşa büyük bir han yaptırmış, paranın hepsi sağlığında ödenmediğinden ölümünden sonra 37500 kuruşun terekesinden ödenmesi yoluna gidilmiştir. Paşa, Ermeni mahallesinde inşa ettirdiği evleri 40000 kuruş gibi mühim bir değere satmıştır. Abdullah Paşa, bölgenin zenginlerinden olduğunu anladığımız Lala Ali Ağa'nın konağını satın alarak 13012,5 kuruşa bu konağa mutfak ve çamaşırlık ekletmiş, 6060,5 kuruşa da harem duvarı yaptırmıştır. Aynı konağın altına taş döşenerek bunun için de 1358,5 kuruş ödenmiştir.[765]

Memiş Paşa'da çok değerli emlaklara sahiptir. Paşa'nın Bafra ve özellikle Fatsa'daki mağazalarının satış değerleri 1500-1800 kuruş arasında değişmektedir. Dükkanlarının değerleri ise genel olarak 300-500 kuruş civarındadır. Diğer emlakların durumları Tablo 34'de görüldüğü gibi değişik değerler taşımaktadır. Tablo 34'den yaklaşık yarım yüzyıllık taşınmaz fiyatlarını ve kira bedellerini öğrenmek mümkündür.

3.2.4.6. Muhallefatın sosyal hayat açısından değerlendirilmesi

Muhallefat kayıtlarında günlük kullanımda olan özel eşyalar hakkında geniş bilgiler vardır. Bu açıdan kayıtlar etnoğrafik malzeme, fiyat tarihi ve sosyal tarih açısından önem taşımaktadır. Aynı aileden dört ayrı kişiye ait kayıtlardan Karadeniz yöresinde yarım yüzyıllık bir fiyat tarihini çıkarmak mümkündür. Osman Paşa'nın muhallefatında bu hususta çok açık bilgiler bulunmaktadır.[766]

Ailenin günlük kullanımda olan eşyaları incelendiğinde bazı tespitlerde bulunmak mümkündür. Günümüzde de bazı yörelerimizde kullanılan geleneksel mutfak eşyaları, elbise, kumaş ve silahlar muhallefat kayıtlarında aynen geçmektedir. Başlıca mutfak eşyaları "cedid nühas kebir sahan ve kapak sağır lenger, cedid nühas çorba tası, cedid nühas tepsi, Trabzonkarî sim leğen ve ibrik, Trabzonkarî sim yaldızlı kahve ibriği, Trabzonkarî sağır sim maşraba, nühas

---

[765] *SŞS*, 1760, s.56-61.

[766] *TŞS*, 1968/154, s.42. Burada bazı örnekler verilecektir. "Başları bir yüzden işleme gümüş telli ağır havlu 166 kuruş, İpekli cedid beyaz peştamal siyah peştamal 90 kuruş, Kirmanî şal 230, Ala kebir cedid fes 72,5, Ala Rize bezi top 6 top 81400 kuruş, Gördes ve Uşakkarî seccade adet 8 kıymet 1906 kuruş, Mai canfes üzerine ağırca gılabdan işleme seccade 600 kuruş, Ala çuka üzerine ağır ve kebir sim kesme gaşiye 2178, Tunbak üzengi adet 2 kıymet 64, Acemkarî cedid işleme kebir eğer örtüsü 115, Çuka minder 41, Sarı sim kadife kaplı kıraç 50, Kar kadim göz çuka eyer takımı 70, Yüzsüz kakım kürk 60, mustamel siyah çuka nevresim 100, sade çuka mustamel pantolon 20, Gümüşî çuka entari 40, Beyaz ve açık pembe ve gümüşî harir pantol 3 adet 300 kıymet, Anber 600, Misk 100, Üsküdarkarî turuncu cedid yasdık 37,5 kuruş"; Memiş Paşa'nın muhallefatındaki fiyatlar için bkz. *TŞS*, 1959/145, s.65.

tencere, nühas kazan, kefkir, ocak demiri, güğüm, kahvaltı tepsi, kadayıf tepsisi, leçer kâsesi, cedid nühas su tası, sağir taş, kebir mangal, demir kebap şişi, demir ocak maşası, bezay şişe bardak, hoşap kâsesi,[767] billur yoğurt kâsesi, kabartma salata tabağı, cedid semaver, pulat tepsi[768] sağir beyaz çanak, hoşap kağışı, sim şeker kaşığı, şıkeste çay fincanı"dır.[769] Mutfak eşyaları arasında çok sayıda yabancı tarz eşyanın olduğu da anlaşılmaktadır. "İngiliz taklidi nemçekarî bardak, Saksonya tabak, Beçkari taklidi tabak, Saksonya bardak, İngilizkarî sağir bardak maa kapak, Saksonya çay sandığı, Rusyakarî pirinç çay sandığı, Saksonyakarî çay sandığı" gibi kayıtlar bu duruma bazı örneklerdir.

Elbiseler ve ev teşrifatının büyük çoğunluğu yörede kullanılan "atlas ve çiçekli pembe memlu yanak şiltesi, çiçekli ve atlas mustamel yorgan maa çarşab, şilte, Tokatkari mustamel yorgan, Bilecikkarî kırmızı astarlı mustamel yasdık, Türkmenkari kilim" gibi eşyalardan oluşuyorsa da, "Firenkkarî fes, İngiliz beyaz ve yeşil basma derunî pembe memlü cedid yüz yasdığı, Rusyakarî yasdık, Lahor şal hırka, İrankarî yastık, Rusyakarî kadife" gibi kayıtlar Osmanlı taşrasında durumu çok net bir şekilde ortaya koymaktadır.[770] Osman Paşa'nın eşyaları arasında yeralan "İngilizkarî" eşya kayıtları mühim miktarlara ulaşmıştır.[771] Günlük kullanımda olan bu eşyalar arasında Avrupa zevkine uygun bazı eşya kayıtları da vardır. "Lehkarî derûnî pembe memlu köşe siltesi, Nemçekarî saat, İngilizkarî sarı takımlı vasat dürbin, Lehkarî kebir çekmece, İngilizkarî çalar saat, Kırmızı meşin kablu kebir sandalye, İngilizlerin beyaz ve yeşil basma derûnî pembe memlu yatak şiltesi, Rusyakarî yasdık, İrankarî eyer minderi, Lehkarî şeritli ihram, İngiliz şalı köhne entari, Rusyakarî kadife, Gücerat hind kumaş, Firenkkarî cedid fes" kullandığı başlıca Avrupa menşeli eşyalardır.[772]

Yine günlük kullanımda olan eşyalar arasında özellikle ithal tüfeklere rastlamak mümkündür. Kayıtlardan çıkan en önemli sonuç ise 1810'lu yıllarda

---

[767] *TŞS*, 1959/145, s.65; *BOA, DBŞM, MHF*, 13284; *SŞS*, 1755/1,s.107.
[768] *TŞS*, 1968/154, s.42.
[769] *TŞS*, 1959/145, s.65.
[770] *BOA, D, BŞM, MHF*, 13284.
[771] *TŞS*, 1968/154, s.42.
[772] *BOA, D, BŞM, MHF*, 13284; *SŞS*, 1755/1, s.107; *TŞS*, 1968/154, s.42. Yine diğer bir belgede de kayıtlar vardır. "Lehkarî derûnî yün memlu mustamel erkân minderi, Lehkarî derûnî yün mahlu şilte, İngilizkarî beyaz yorgan maa çarşaf, İngilizkarî mustamel yorgan maa çarşaf baş yasdığı, İngilizkarî entari, Lehkarî derûnî pembe mahlû köşe siltesi, Nemçekarî kebir ayniye, Frenkkarî ayniye, İngilterekarî müstamel orta döşemesi".

Avrupa tarzı eşyaların bollaşmaya başlamasıdır. Kendinden önce Trabzon Valiliği yapan Mahmud Tayyar Paşa'nın muhallefat kaydında, Avrupa kökenli eşyalara rastlanmamasına rağmen 1810 ile 1818 yılları arasında Avrupaî ev eşyaları, silahlar ve elbiseler Osmanlı pazarlarında çoğalmıştır. Genel değerlendirmelerde, Osmanlı bürokratlarının sosyal hayatına Avrupa malları ve adetlerinin Tanzimat'tan sonra girdiği belirtilmesine karşın Süleyman Paşa gibi bir taşra idarecisinin hayatına ise 1810-1818 gibi daha erken bir devirde girmiştir.

Süleyman Paşa konağında "Lehkarî köşe siltesi, Lehkarî kebir çekmece, kırmızı meşin kaplu kebir sandalye, İngilizkarî yatak şiltesi, Rusyakarî yasdık, İngilizkarî entari" gibi eşyaları kullanmıştır. "Kırmızı meşin kaplu kebir sandalye, İngilizkarî entari, kırmızı meşin kaplu sağir sandalye" adlarıyla kaydedilen bu eşyalar, Osmanlı toplum adetlerinde yere oturmanın hâkim olduğu düşünüldüğünde, durumun direkt adetleri de etkilediği iddia edilebilir. Bu eşyaların yanında "makad" ve "divan" kullanılmaya devam edilmiştir. Ayrıca Avrupa mallarının Osmanlı pazarlarını yoğun istilaya uğrattığı zamanlar olduğu da anlaşılmaktadır.

Ailenin elinde bulunan eserler, kültürel durum hakkında tahminlerde bulunmak için önemlidir. Bu yolla Osmanlı taşra idarecilerinin kültürel seviyeleri ve etkilendikleri temeller doğru tahmin edilebilir.[773] Memiş Paşa'nın muhallefatındaki eserler; "Kelam-ı kadim, Delail-i Şerif, Gayet'ül Beyan, Mesnevi Şerhi, Buhari-i Şerif, Kadı Beyzavi, Ruh'ul Beyan Tefsiri, Ravzat'ül-Ebrar, Hüccet'ül-Gayât, Muhammediye Şerhi, Ebu Müslim, Lugat-ı Kamus, Marifetnâme-i Hakkı Efendi, Fetavay-ı Ali Efendi, Münşeat-ı Hayri Efendi, Şifa-i Şerif, Hüccet'ül-Fetava, Keleş-i Muafiye, Farziyât Şerhi, Cami-ül-Fuzuli, Hümayunnâme, Behiyyet-üt Tevarih, Mısır Tarihi, Mesabih-i Şerif, Celi Tercümesi, Kaside-i Bürde Şerhi, Şeyh Razi, Mesnevi Tercemesi, Edeb-i Cemile, Şer'i Akaid, İstılahat-ı İslamiye, Hadikat'üs-Süeda, Tarih-i Süleymannâme, Tasavvuf Risalesi, Cihannâme, Kitab-ı Çelebi Tarihi, Şerh-i Esma-i Hüsna, İlm-i

---

[773] *BOA, D, BŞM, MHF*, 13204. Hazinedarzade Süleyman Paşa'nın sahip olduğu eserlerin adları muhallefatında kaydedilmiştir. "Mahizâde hattıyla muharrer Mushaf-ı Şerif, Delail-i Hayrat, Delail-i Hayrat Şerhi, Şifa-i Şerif, Amentü Şerhi, Tefsir-i Kur'an Tercümesi, İstihvanî, Kısas-ı Enbiya, Mir'at-ı Kâinat, Ahmed-i Can Tercemesi, Fezail-i Devlet-i Osmaniye, Saatnâme, Tedbir-i Cedid, Tutinâme, Miar'üd-Düvel Tarihi, Arab Menazil, Hilye-i Saadet, Sual-i Şerif ".

Tıb, Mecmua-i Ulûm-ı Rıyaziyye, Hadikat'üs-Sueda, Durr-i Yetim Şerh-i Kaside-i Bürde, Tarih-i Kadiriye, Destan-ı Hatem-i Tay, Ahkâm-ı İmraz, Tarikat-ı Muhammediye, Mir'ac, Tehzib'ül-Mantık, Şerh-i Taşköprü, Sami Divanı, Divan-ı Fıtnat, Divan-ı Nefi, Divan-ı Neşet, Divan-ı Ruhi, Divan-ı Pertev, Faris Divan-ı Cami, Makber Tecvid, Divan-ı Cami, Vakayinâme, Hizb-i Mergûb, Tefsir-i Ebussuud Tercümesi, Tuhfet'ür Rüşdü, Mülteka Tercümesi, Yazma Muhammediye, Tabakât-ı Osmaniye, Nesayih-i Cündiye" [774] şeklindedir.

Osman Paşa'nın muhallefatındaki eserler; "Hüsn-ı hatt âla Kelam-ı Kadim, Delail-i Şerif, Tefsir-i Beyan Şifa-i Şerif, Buhari-i Şerif, Delail-i Şerhi Kara Davud, Ahlak-ı Alaî, Altıparmak Tarihi, Tarih-i Vasıf, Fetavay-ı Üskübî, Keleş Arif, Şemail-i Şerif Tercümesi, İsmail Haki'nin Bend-i Attar Şerhi, Fetavay-ı Ali Efendi, Süleymannâme, Muhtasar Tefsir-i Türkî, Meratib-i Kâinat, Marifetnâme, Tarih-i İtalya, Enes-i Zafer, Tarih-i Keleş, Gayet-ül Beyan, Mülteka Tercemesi mevkufatı, Hülasat'ül Bürhan, İthaf'ül Musannafin, Hadis-i Müslim, Şevket ve Saib Divanları, Kaside-i Bürde, Risale-i Ebu'n-Neceb, Divannâme-i Feyzi, Hal-i Rumûz, Divan-ı Pertev, Kaside-i Behiye, Risale-i Mezahib, Silsilenâme, Yazma Tarih-i Raşid, Ahzab'ül Bahr, Silsilenâme, Şifa-il fevaid fi'l-hatib Divan-ı Suzî, Okyanus, Firenk Şuuru, Tarih-i Katarina"dır.

Osman Paşa'nın vefatında Çarşamba'daki konağında da bazı eserler ele geçirilmiştir. "Mushaf-ı Şerif, Delail-i Hayrat, Şifa-i Şerif, Ahmedi Can, Hilye-i Şerif, Kitab-ı Üstüvanî, Şuru-ı fi'l-Ahkâm, Akaide müteallık Şahnâme, Akaid-i Celalî, Kitab'ül-Vekayi, Kenz'ül Arş maa zeyli, Vasiyetnâme-i Yerköy, Hikayât-ı Muhyiddin Arabi, Keşfi'l-Guyûb, İcaznâme-i Hazret-i Halid-i Nakşibendî, Tarih-il Mülük, Tarih-i Kebir'ül-Ahval Beyan'ül-Memalik, Tarih-i Eyalet-i Sivas"[775] müsadere esnasında Çarşamba'da ele geçirilmiştir.

Edebiyat, tarih, fıkıh, hukuk, din ve tıp alanındaki bu eserler "yazma" ve "basma" şeklinde telif edilmiştir. Elle yazma eserlerin artık azaldığı görülmektedir. "Basma" eserler çok fazladır. Bu eserler içinde, valilerin de konumları itibariyle hukuk alanında başvurulabilecekleri temel eserler de vardır. Osman ve Memiş Paşa'ya ait muhallefat defterlerinde Avrupa tarihine olan ilgiyi

[774] *TŞS*, 1959/145, s.65.
[775] *TŞS*, 1968/154, s.42.

gösterir derecede "Miar'üd-Düvel Tarihi, basma Tarih-i Katarina, basma Tarih-i İtalya" eserlerine rastlanmıştır.

3.2.4.7. Mirasın taksimi

Mirasın taksimi konusuna değinmeden önce muhallefatın düzenlenmesi ve İslam miras hukuku hususunda bazı temel bilgiler verilecektir. Aileden birisi vefat edince mirasçılar kadıya giderek muhallefat defterlerinin hazırlanmasını ve usulüne uygun dağıtılmasını isterlerdi. İslam miras hukukunun uygulayıcısı olarak kadı ise vefat edenin borçları, cenaze masrafları ve kendi hakkı olan "resm-i kısmet"ini muhallefattan çıkardıktan sonra geriye kalanı mirasçılara taksim ederdi.[776] Abdullah Paşa'nın ölümünden sonra düzenlenen kayıtlardan tereke defterlerinin düzenlenmesi ve ödenen ücretler hakkında bir kısım bilgiler öğrenmek de mümkündür. Abdullah Paşa'nın tereke defterinde "Çelenkzâde Hacı Mehmed Ağa ve Hacı Ahmed Efendi ve diğer Hacı Mehmed Ağa defterleri mucebince cümle vereseye müteallık vuku' bulan orta masarifi" başlığı altında tereke düzenleme faaliyetleri ve aldıkları ücretler yazılmıştır;

"-Nuroğlu Ali Efendinin Hacı Şakir Efendiden alıp getirdiği akçe noksanı 657 kuruş

-Meblağ-ı mezbûrun navl ve masarif-i sairesi 1511

-Osman Efendi'nin getirdiği akçenin navl ve masarif-i sairesi 650

-Osman Efendi'ye mukaddem verilen harcırah vefa etmediğinden muahharen verilen harcırah 1500

-Osman Efendi'nin der aliyyede tebdil ettiği akçe noksanı 700

-Maliyede olan senedleri getirtip çıkarmış olduğu akçe için kapı çukadarı Mustafa Ağa'ya verilen ücret 3000

-Kapı çukadarı uşağı İdris'e verilen ücret 200

-Trabzon'da olan zimematın tahsiline ba irade-i seniyye memur olan ikinci Osman kavvasa dersaadete kapı kethüdası Halid Efendi marifetiyle verilmiş olan harcırah 3000

-Trabzon'da zimemat defteri tanzimi için Halil Paşa hazine katibi Mustafa Efendiye verilen ücret 300

---

[776] *TŞS*, 1959/145, s.65; *TŞS*, 1968/154, s.42.

-Samsun Müftüsü Ahmed Efendi sene 62 Şevval gurresinden sene 66 Recep gayetine kadar kırk altı aylık maaşı tereke-i müşarün ileyhe nezaret ettiği cihetle 6900

-Tımarzâde Emrullah Efendi'ye sene 62 Şevval gurresinden Receb gayetine kadar kırk altı aylık mahiye maaşı tereke-i ileyhe kitabet ettiği cihetle 9200

-Lâdikli Ömer Ağa'ya mahiye maaşı katırlar üzerinde istihdam olunduğu için 1700

-Seyislere kablelbey' tereke-i esbleri için istihdam olunmalarıyla mahiye maaşı 130

-Katırlara hatab getirmek için istihdam olunmalarıyla mahiye maaşı 1185(23 aylık)

-Der aliyyede terekesini tesviye etmek üzere vasiy-i muhtarı tarafından bi'l-vekale gidip müddet-i ikametinde Çelenkzâde Hacı Mehmed Ağaya verilen 14400(8 aylık)

-Çelenkzâde Mehmed Ağa'ya maiyetine katib tayin olunan Mustafa Efendiye ücret 4800(8 aylık)

-Çelenkzâde Mustafa Ağa'nın maiyetinde olan Mustafa Efendi ve Abdurrahman Efendinin sekiz mah müddetinde der aliyyede ikametlerinde matbah masarifi ve sair masarif-i mahiyyeleri 9025

-Mukaseme için vasiy-i muhtarı tarafından gelmiş olan Çarşamba naibi Feyzullah Efendi ve Çelenkzâde Mehmed Ağa ve Derviş Efendi ve divan kâtibi Hüseyin Efendi ve Üvelizâde Hacı Mustafa Efendi ve Kahraman Ağa yediyle Samsun'da müddet-i ikametlerinde vekilharç-ı defter mucebince masarifat-ı mekûliyyeleri 500,5

-Samsun'da furuht olunan terekenin dellaliyesi 552

-Bahay-ı varaka-i sahiha-i kassam 589 kuruş"[777]

Yukarıda da görüldüğü gibi, Abdullah Paşa'nın vefat etmesinden sonra en yakın adamlarından muhallefatın tanzimi için yararlanılmış, farklı kazalarda bulunan mallarının tanzimi için ayrı ayrı görevliler tayin edilmiş ve katırcılardan

[777] *SŞS*, 1760, s.56-61.

mübaşire kadar görevlendirilen kişilere de terekenin büyüklüğüne göre hisselerine düşen ücretler ödenmiştir.

Genel olarak, yönetici sınıfından sayılan devlet memurlarının mallarının tamamı devlet tarafından tayin edilen mübaşir tarafından musadere olunur, daha sonra ise hükümet ile mirasçılar arasında çetin pazarlıklar sonucu muhallefat değerine uygun para ödenmek şartıyla genellikle çocuklara iade edilirdi.[778] Hazinedarzâde Süleyman Paşa'ya ait muhallefatın devlet tarafından müsadere edilmesinden sonra, "emval ve eşya ve emlak ve bakaya ve zimematı tersane-i âmire hazinesi matlûbunu ve duyûn-u sairesini eda etmek şartiyle oğlu dergâh-ı âli kapucubaşılarından Osman Bey diğer oğulları Memiş Bey ve Abdullah Bey"e terk olunmuştur.[779]

Miras taksimi İslam hukukuna uygun şekilde yapılıyordu. Mirasçılara düşen hisseler hayatta bulunan mirasçıların sayısı ve durumuna göre değişiklik göstermiştir. Yapılan taksimler zamanla "Feraiz" ilminin oluşmasına sebep olmuştur. "Eshab'ül-Feraiz, asabe" ve "zev'il-erham" kısımlarına ayrılan mirasçılar durumlarına göre mirasa hissedar olabilirlerdi. Fakat birinci dereceden mirasçılar on iki olup bunlardan yedisi kadın, beşi de erkekdir. Birinci dereceden mirasçıların hisseleri ayrıldıktan sonra terekeden bir şey kalmışsa bunu "asabe" denen akrabalar alırdı. "Zevi'l-erham" ise "ashabi'l feraiz" ve "asabe"den sağ kalan eş dışında kimse yoksa mirasçı olabilirlerdi.

Hazinedarzâde Osman Paşa, Abdullah Paşa ve Memiş Paşa'nın muhallefatlarındaki kayıtlar miras taksimi hakkında değerlendirmeler yapılmasını sağlamaktadır.

Osman Paşa'nın muhallefatının hisse miktarı şu şekildedir;

Toplam	: 2991072
Zevcesi Rukiye Hanım	: 373884
Kızı Şakire Hanım	: 133767

[778] *SŞS*, 1755/1, s.107. "Dergah-ı muallam kapucubaşılarından zikr-i âti muhallefatın canib-i miri için zabtına memur mübaşir tayin kılınan İsmail damehu mecdihi ve mefahir'ül-kuzzat ve'l hükkam maden'ül fezail ve'l-kelam kazaların kadıları ve naibleri zidehu fazlihim ve kudre'tül erbat'üt-tahrir ve'l-kalem umdet-i eshab'üt-takrir ve'r-rakim baş muhasebe kalemi hulefasından olub mübaşir-i muma ileyhe maiyetine muharrir tayin olunan Mustafa" Süleyman Paşa'nın mallarını müsadere için görevlendirilmiştir.; "Tayyar Paşanın vefatından sonra Süleyman Paşaya ve onun dahi vefatında muhallefat veresesine terk olunmuş". *BOA, MAD*, 9729, s.117.

[779] *BOA, MAD*, 9729, s.17; *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 22452.

Kızı Fatma Hanım	: 133767
Kızı Emine Hanım	: 133767
Kızı Naile Hanım	: 133767
Kızı Naile Hanım	: 170217
Kızı Havva Hanım	: 196289
Oğlu Süleyman Bey Efendi	: 267534
Oğlu Hasan Tahsin Bey	: 267534
Oğlu Abdulhamid Bey Efendi	: 376584
Oğlu Nurettin Bey	: 376584
Oğlu Osman Bey	: 335233
Ümm'ül-veled Pembe kadın	: 43619
Ümm'ül-veled Gülbeyaz kadın	: 21809
Ümm'ül-veled Zernişan kadın	: 21809 kuruş

Hazinedarzâde Süleyman Paşa'ya ait miras taksimi ile ilgili bilgi yoktur. Osman Paşa'nın Rukiyye Hanım adında bir zevcesi; Şakire, Fatma, Emine, Naile, Ziynet ve Havva Hanım adlarında altı kızı, Pembe, Gülbeyaz ve Zernişan kadın adında üç "ümm'ül-veled" cariyesi; Süleyman, Hasan, Abdulhamid, Nurettin ve Osman Bey adlarında beş oğlu vardı. Miras, isimleri zikredilen bu kişiler arasında pay edilmiştir. Bu kimseler taksimde "el bint-i muma ileyhe Emine Hanım" "el ibn-i muma ileyhe Havva Hanım" ve "ümm'ül-veled Zernişan kadın" olarak zikredilmişlerdir.[780]

Mirastan hanımına %12,5, kızı Fatma, Emine ve Naile Hanımlara %4,5, kızı Ziynet Hanıma %5,5, kızı Havva Hanım'a %6,5, oğlu Süleyman ve Hasan Efendilere %9, Abdulhamid ve Nurettin Beylere %12,5, Osman Bey'e ise %11,2 hisse düşmüştür. "Ümm'ül-veled" cariyelere düşen hisseler de muhallefatta belirtilmiştir. Bilindiği üzere "ümm'ül-veled" çocuk anası olan satılamaz cariye anlamında kullanılıyordu ve bu durumdaki cariyeler mirastan pay alabiliyorlardı. Buna göre Pembe kadın %1,5 Gülbeyaz ve Zernişan kadınlar ise yaklaşık %1 hisse almışlardır. Genel olarak değerlendirildiğinde ise %12,5'i hanımına, %30'u kız çocuklarına, %54'ü erkek çocuklarına %3'ü ise cariyelerine düşmüştür. Bu

[780] *TŞS*, 1968/154, s.42. Mehmed Tahir Bey adında bir oğlu ve İsmet Hanım adında bir kızı mirasın taksiminden önce vefat etmişlerdir.

hisseler, çocukların durumunun miras taksiminde farklılıklara sebep olduğunu gösterir.

Abdullah Paşa'nın muhallefatının hisse miktarları şu şekildedir;

Mustafa Şevket Bey (oğlu)	18.950
Halil Beyefendi (oğlu)	19.444
Mahmud Bey (oğlu)	19.444
Meyyase Hanım (kızı)	9.722
Naile Hanım (kızı)	9.722
Zübeyde Hanım (kızı)	9.722
Ayşe Hanım (kızı)	9.722
Hatice Hanım (kızı)	9.722
Fatma Hanım (kızı)	9.722
Hafize Hanım (kızı)	9.722
Yasemin Hanım (hanımı)	5.795
Gülbeyaz Hanım (hanımı)	5.795
Gülpembe Hanım(hanımı)	5.795
Toplam	143.277 kuruş

Abdullah Paşanın Yasemin, Gülbeyaz ve Gülpembe hanım adlarındaki üç hanımına %12; Meyyase, Naile, Zübeyde, Ayşe, Hatice, Fatma ve Hafize adlarındaki kızlarına %47 ve Mustafa, Şevket, Halil ve Mahmud adlarındaki oğullarına % 40,2 hisse düşmüştür. Osman Paşa ile Abdullah Paşa'nın miras bölüşümleri arasında çok fark yoktur. Ufak fark miras paylaşımındaki özel şartlardan ileri gelmiş olmalıdır.[781]

3.2.4.8. Konakların fizikî yapısı ve konak hayatı

Daha önce emlaklar başlığı altında konaklar hakkında bazı bilgeler verilmişti. Burada ise daha çok konakların müştemilatı üzerinde durulacaktır. Hazinedarzâdeler Fatsa, Perşembe, Ordu, Trabzon, Ünye, Kavak, Çarşamba ve Samsun'da fevkalede güzel konaklara sahiptiler. Bulundukları yerler değerlendirildiğinde konaklar büyük ve küçük olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Küçük konaklar çiftliklerde bulunuyor ve ev işlevi görüyorlardı. Bafra'daki

[781] *SŞS*, 1760, s.56-61; Paylaşım miktarları Ege bölgesi âyanlarının paylaşım miktarlarıyla denk düşmektedir. Geniş bilgi için bkz. Nagata, *Tarihte Âyanlar*, ss. 170-171.

Karacakum ve Engiz çiftliklerindeki konakların "fevkanî ve tahtanî altı odalı muhtevî konak, kethüda odası ve hizmetkâr evleri" ve "fevkanî üç bab oda vesaire muhtevî konak"[782] şeklindeki tasvirleri bu durumu göstermektedir. Bafra'da Mahmud Tayyar Paşa'dan alınan konak "malûm'ul-hudûd ve'l-muştemilât hariciye ve dâhiliyeli haremlik ve selamlıktan oluşan kebir konak" olarak tanımlanmıştır. Bu konağın çiftlik evlerinden çok daha olduğu ve ailenin bizzat tasarrufunda olduğu anlaşılmaktadır.

"Müteveffay-ı müşarün ileyhe Süleyman Paşanın Samsun'da Hançerli Mahallesi'nde Fatma Hanım cariyesinin oturduğu" gösterişli ancak küçük bir konağı vardı. Muhallefat kayıtlarında Samsun merkezindeki bu konağın fiziksel tasviri ve müştemilatı hakkında çok zengin bilgiler mevcuttur. Kayıtlara göre "fevkanî sekiz oda mustamel malûm'ul-hudûd konak maa arsa"dan oluşuyordu. Konağın küçük bir bahçesi vardı. "Fevkanide Fatma Hanım cariyelerin odası, fevkani de büyük oda, camekân odası, küçük oda"nın müştemilatı hakkında ayrıntılı bilgiler verilmiştir.[783] Müştemilat içinde en dikkati çekici malzemeler "Lehkarî ve İngilizkarî" kumaşların bolluğu ve pirinç ve demirden malzemelerin bol şekilde kullanılmasıdır. Konak "doğu tarzı"na uygun olarak döşenmiştir. Ünye ve Çarşamba'daki konakların müştemilatıyla karşılaştırıldığında çok gösterişli değildir. Yine yaklaşık aynı büyüklükte olduğu anlaşılan "Fatsa kazasında kâin malûm'ul-hudûd ve'l-müştemilât hariciyye ve dahiliyyelü" bir konağı daha vardı.[784] Daha Hazinedarzâde Süleyman Paşa zamanında hanedanlığın çıkış merkezi olan Çarşamba merkezinde bir "mehterhane konağı, kethüda konağı, hazine konağı, atik konak" ve "hariciyeli ve dâhiliyeli büyük konak"lara sahip

---

[782] *BOA, D, BŞM, MHF*, 13284.

[783] Konağın menşei şöyle anlatılmıştır. "İş bu konak-ı meşhur Hacı Ali Paşa ve Battal Paşa ve Tayyar Paşadan kalıp kebir ve cesim olmağla akçe ile bir kimesneye furuht olunamayacağı". "Bafra kazasında büyük konakta mevcûd olan emval ve eşyası İngilizkarî çalar saat, kırmızı meşin kaplu sandalye, Bilecikkarî yasdık, Acemkarî yasdık, Kıbrıskarî yasdık, arka minderi, gümüşî Halep çiçeklisi çarşaf, yatak çarşafı, sarı Halep çiçeklisi yatak şiltesi, güğez Halep çiçeklisi yüz yasdığı, İngilizkarî yatak şiltesi, İngilizkarî beyaz ve yeşil basma, derunî pembe memlu cedid yüz yasdığı, makad, güğez Halep çiçeklisi yorgan ve çarşaf, şilte, Kıbrıs basması makad, nühas ibrik, kilim, alaca şilte, nühas orta tepsisi, Halep çiçeklisi köhne yatak şiltesi, Tokat basması yatak şiltesi". *SŞS*, 1755/1, s.107.

[784] Samsun'da konakta ele geçirilen malzemeler de şu şekilde kaydedilmiştir. "Bilecik tilkarî yasdık, sarı ibrişim saçaklı makad, Selanikkarî köşe minderi, Lehkarî köşe şiltesi, minder, Bilecikkarî yasdık, Lehkarî köşe şiltesi, Türkmenkarî kilim, patısta pencere perdesi, nühas fener, sahan, kapak, lenger, çorba tası, tepsi". Fatsa'da konakta ele geçirilen malzemeler de benzer şekildedir; "nühas sahan, nühas kapak, tencere, kazgan, tepsi, pirinç şamdan, ala çuka makad, yasdık, lenger, ibrik, şilte, döşek, çarşaf". *BOA, D, BŞM, MHF*, 13284.

oldukları görülmektedir. Çarşamba'daki konağın büyük olduğu da muhallefat kayıtlarında geçen "işbu konak-ı mezkûr kebir ve cesim olmağla kaza-i merkûmda nakd-i akçe ile kasr-ı yedden kimesne kabul etmeyeceği" ifadesinden anlaşılmaktadır. Yine muhallefat kayıtlarında Çarşamba'daki büyük konağın "Canik ve Çarşamba kazasında vaki hariciye ve dahiliyyelü saray-ı âlilerinde bulunan emval ve eşya ve evan-ı nühas ve kıymeti ebniye ve muhallefat-ı sairesi" olarak kaydedilmesinden Süleyman Paşa'nın vefatıyla konakların oğlu Osman Paşa'nın eline geçtiği anlaşılmaktadır.[785] Konaktaki "haremde küçük oda, haremde fevkanide büyük oda, haremde fevkanide paşaya mahsus olan oda, haremde diğer küçük oda, selamlıkta etbailere mahsus odalar ve harem"in müştemilatı hakkında zengin bilgiler bulunmaktadır. "Selamlıkta etbailere mahsûs odalar" kaydından konakta hizmet eden çok sayıda kişilerin olduğu ve bunların konakta kaldıkları çıkarılabilir. Kayıtlarda en çok dikkati çeken hususlar "Nemçekarî kebir endam ayinesi, Rusyakarî yasdık, İngiliz basması minder, Saksonya tabak, Beçkarî tabak, Saksonya bardak, İngilizkarî sağir bardak maa kapak, Beçkarî mai tabak, Saksonya çay sandığı, Lehkarî şeritli ihram, Rusyakarî pirinç çay sandığı, şemsiye, Rusyakarî kadife, Gücerat kumaş, Frenkkarî cedid fes, Pariskarî demiri altun kakmalı takımı yaldızlı piştov, Pariskarî çifte demirli piştov, Paris çifte pirinç şişhane piştov, Pariskarî sağir karabina" gibi Avrupa üretimi malların bol miktarda kullanılmasıdır. Kendilerinden önce bölgede hâkimiyet kuran Caniklizâdelerin muhallefat kayıtlarında sadece Avrupa üretimi kumaşlardan doğu modasına uygun malzemeler yapıldığına dair kayıtlara rastlanmasına rağmen, burada bizzat Avrupa üretimi malların kayıtları vardır.[786]

Süleyman Paşa'nın konakları içinde en ihtişamlı ve büyüğü Ünye'deki Hazinedaroğlu Konağı'dır. XIX. yüzyılın başlarında Hazinedarzâde Süleyman Paşa tarafından deniz kenarında inşa ettirilmiştir.[787] Konak hakkındaki ilk bilgiler 1817-1818 yıllarında Karadeniz sahillerinde dolaşan Ermeni din adamı ve seyyah

---

[785] *TŞS*, 1968/154, s.42.

[786] *BOA, D, BŞM, MHF*, 13284. İncelediğimiz ailelere ait muhallefat defterlerinde kürkler hakkındaki kayıtlardan bölgenin hayvan familyası hakkında bilgiler edinmek de mümkündür. Bazı belgelerde bu hususta zengin malzemeler vardır. Örneğin; günümüzde soyu tükenmiş olan Anadolu vaşağı, Süleyman Paşa'nın muhallefat defterinde "güğez çukaya kaplu Anadolu vaşağı kürk" şeklinde geçmektedir.

[787] 1818 yılında hazırlanan Süleyman Paşa'nın muhallefatında çok geniş bilgiler olduğuna göre, bundan bir süre önce konağın bitirilmiş olma ihtimali yüksektir. Büyük ihtimalle inşasına valilikten sonra başlamıştır. *BOA, D, BŞM, MHF*, 13284.

Trabzonlu P. Minas Bijiskyan tarafından verilmiştir. Seyahatnamesinde konak hakkında "paşanın konağı muhteşem bir binadır" ifadesini kullanmıştır. 1836-1840 yıllarında Anadolu'da araştırmalarda bulunan William John Hamilton da Karadeniz bölgesine yaptığı gezisinde, Ünye'deki muhteşem sarayı görmüş ve hakkında bilgiler vermiştir.[788] 20 Haziran-24 Ağustos 1847 tarihleri arasında ikinci defa Karadeniz kıyılarını gezen ve konakta misafir kalan Fransız seyyah Xavier Hommaire de Hell ve beraberindeki ressam Jules Laurens'in kayıtlarından konak hakkında ayrıntılı bilgi öğrenmek mümkündür. Ressam Jules Lourens, sarayın iki farklı açı ve iç ayrıntılarından resimlerini çizmiştir. Deniz kenarından yaklaşık 5-6 metre yükseklikte bir sur üzerine inşa edilmiş olan konak, resimde görüldüğü kadarıyla üç katlı, hilal biçiminde bir ana yapı ile avludaki bir divanhaneden oluşmaktadır. Fransız seyyah Xavier Hommaire de Hell'in "bizi saraydan ayrılmış köşke benzeyen bir yere götürdüler" cümlesinden konağın bir yapılar kompleksi olduğu anlaşılmaktadır. Seyyahın yaptığı tasvire göre konakta bulunan Bağdat oda, "sekizgen biçimde, divanlarla çevrili ve duvarları Avrupalı zevkine uymayan tablolarla doludur". Hommaire de Hell, temelinde taş olmasına rağmen konağın ahşaptan yapıldığını, İstanbul'daki saraylara eşdeğer güzellikte olduğunu, binanın hemen arkasında harem dairesinin yer aldığını, girişin üstündeki ocaklı başodaların yer aldığı bölümün selamlık dairesi olduğunu ve konakta sayısız hizmetçilerin bulunduğunu belirtmektedir. Ressamın çizdiği konak resminden, hem pencereler, hem de yan ve aralarındaki süslemelerin klasik usul ve barok etkileri taşımakta olduğu anlaşılmaktadır.[789] Konağın inşa edildiği devirde, Karadenizdeki diğer yapıların mimarî tarzlarına etki ettiği de görülmektedir. Örneğin, Tireboludaki Kelalioğlu Konağı'nın planı Ünye'deki Hazinedaroğlu konağıyla benzerlik gösterir. Kelalioğlu konağı u biçiminde olmasına karşın daha küçük ve iki katlıdır. Muhallefat defterindeki kayıtlardan da konağın müştemilatı hakkında bazı bilgiler edinmek mümkündür. "Süleyman Paşanın Ünye kazasındaki vaki büyük konakta olan emval ve eşyası ve çiftlikat vesairesi çaker-i kemineleri ve Canik Muhassıl vekili Ahmed Efendi ve vucûh-u belde tarafından tahkik olunarak" kayıt altına alınmıştır. Konakta genel

[788] W.John Hamilton, *Researches in Asia Minor, Pontus and Armenia*, Newyork 1984, s.273.
[789] Semavi Eyice, "Xhammire de Hell ve Ressam Jules Laurens", *Belleten*, XXXII/105 (Ocak 1963), ss.59-104.

malzemeler "Pariskarî saat, Halebkarî penbe memlu mustamel şilte, Bilecikkarî gılaf cedid yasdık, gömleklik Trabzon bezi, köhne şalı çakşır, gılabdan işlemeli uçkur, gömlek, havlu, gılabdan işlemeli makreme, zenne şalvarı, Haleb çiçeklisi memlu yüz yasdığı, çiçekli yapağı memlu baş yasdığı, yatak şiltesi, çiçekli ve atlas mustamel yorgan, kazgan, nühas tepsi, abdest havlusu, hamakari kutu, Firenkkari fes, kırmızı astar, beyaz astar, balmumu" olarak kaydedilmiştir. Selamlıkta yaldızlı odada, "Bilecikkarî çatma, kırmızı astarlı derûnî yapağı memlu yasdık, sarı saçaklı âla çuka mustamel makad, deruni yapağı memlu yan minderi, pencere perdesi, kebir hasır", selamlıkta diğer altun yaldızlı eğri direkli odada, "bilecikkarî çatma kırmızı astarlı deruni yapağı memlu yasdık, güğez ibrişim saçaklı ala çuka makad, yapağı memlu yan minderi, pencere perdesi, Selanikkarî kalıca", haremde büyük odada "Bilecikkarî çatma derûnî yapağı memlu kırmızı astarlı yasdık, sarı ibrişim saçaklı ala çuha makad yapağı memlu yan minderi, iki fener" kayıtları konağın iç döşemesi hakkında bilgiler edinmemizi sağlar.[790] Hazinedaroğlu Konağı çıkan bir yangında tümüyle yanmıştır. 1847 senesinde Lavrens tarafından resminin çizildiğini ve 1860'ta hazırlanan Abdullah Paşa'nın muhallefat defterinde konağın kaydının olmadığı düşünülürse bu tarihler arası yanmış olmalıdır.

Hazinedarzâde Süleyman Paşa'nın oğlu Memiş Paşa'nın da Trabzon'da Bayram Bey Mahallesi'nde 45900 kuruş gibi yüksek bir değerde "köşk ve ittisalinde havuz ve limonluk ve bağçe müştemil mülk menzil"e sahip olduğu muhallefat kaydından anlaşılmaktadır.[791] Hazinedarzâde Abdullah Paşa'nın ölümüyle birlikte 3 Eylül 1860 tarihinde hazırlanmış muhallefat kayıtlarında konakta çalışanlar, aldıkları ücretler ve orta masrafları hakkında yeterince bilgi bulunmaktadır. Muhtemelen bu kayıtlar Çarşamba'daki büyük konağa aittir. Konağın masraflarına bakan vekilharç, silahlı şekilde valinin yanında bulunan kavvas, gelir ve giderleri toplayan hazinedar, bekçi, kethüda ve bahçıvan konakta sürekli bulunan görevlilerdir.[792] Çiftlikte çalışan bu kişilerin maaşları Abdullah Paşa'nın sağlığında verilmediğinden mahkeme kurduğu ehl-i vukuf meclisi ile

[790] *BOA, D, BŞM, MHF*, 13284.
[791] *TŞS*, 1959/145, s.65.
[792] Yolalıcı, *Samsun Eşrafından Hazinedarzâde Esseyid Abdullah*, ss.70-75; Muhallefat defterinde, Çarşamba'da konakta çalışanlar harem kethüdası Şehri Mehmed ve Miftah Ağası Selim olarak kaydedilmiştir. *BOA, D, BŞM, MHF*, 13284.

maaşları vermiştir. Ücretler incelendiğinde paşanın yanında çalışan kişilerin çok iyi ücretler aldıkları görülür (Bkz. Tablo 35). En iyi ücreti ayda 1000 kuruş ile paşanın hazinedarı Abdurrahman Efendi almaktadır. Hazinedar Hacı Abdurrahman Efendi 48 ayın maaş karşılığı olan 48.000 kuruştan sulh yoluyla 5000 kuruş almaya razı olmuştur.

Muhallefat defterinde "orta masrafları" hakkında da bilgiler verilmiştir. Evin ihtiyaçları için yapılan masrafları ifade etmek için kullanılan "orta masrafları" incelendiğinde paşanın büyük bir nüfusa sahip ve zengin bir kişi olduğu anlaşılır.

Konağın orta masrafları ile ilgili kayıtlar;

Harcama tarihi (ay-yıl)	**Harcanan miktar (kuruş)**
Ağustos 1846-Ocak 1847 (6 ay)	39263,5
Şubat Mart 1847	4525
Nisan 18474	3905,5
Mayıs 1847	1036
Haziran 1847	5540,5
Temmuz 1847	1192
Ağustos 1847	329
Eylül 1847	223
Ekim 1847	2625,5
Kasım 1847	1233
Aralık 1847	1003,5
Ocak 1848	892,5
Şubat 1848	11070,5
Mart 1848	3998
Nisan 1848	543,5
Mayıs 1848	2199
Haziran 1848	3076
Temmuz 1848	400
Ağustos 1848	2641,5
Eylül 1848	285
Eylül / Ekim 1848	279,5

Ekim / Kasım 1848	754
Kasım / Aralık 1848	1675
Aralık 1848	769
Ocak 1849	363
Şubat 1849	17998
Mart 1849	251
Mayıs-Haziran 1849	25744,5
Temmuz-Ağustos 1849	2764
Eylül–Ekim-Kasım 1849	978
Kasım-Aralık 1849-Ocak 1850	329,5
Şubat 1850	119,5
Şubat-Mart-Nisan 1850	3585[793]

Yukarıda verilen "orta masrafları" ile konakta çalışanlara ödenen maaşlar karşılaştırıldığında paşanın yanında çalışanların çok iyi ücretler aldıkları açıkça görülmektedir. Ağustos 1846 tarihinden Nisan 1850 tarihine kadarki 48 ayın toplam "orta masrafları" 137067,5 kuruşa ulaşmıştır. Aylık masraflar arasında çok aşırı farklar vardır. Bu aşırı farklar, paşanın konağı resmî ziyaretçiler ve devlet görevlileri için ağırlama yeri olarak kullanıldığını göstermektedir.

3.2.5. Hazinedarzâdelerin vakıfları

Caniklizâdelerin vakıf kayıtlarında, vakıflar hakkında genel bilgiler verildiğinden, burada sadece konuyla bağlantılı olarak XVIII. yüzyıl vakıf kültüründe sık sık kullanılan bazı özel ıstılahlar üzerinde durulacaktır. Kiraya verilip gelirinin bir kısmının sarf edilmesi şart koşulmuş akarlar "icare-i vahide" "icareteyn" ve "mukataalı" vakıflar olmak üzere üçe ayrılır.

"İcare-i vahideli" vakıflar, ay ve yıl gibi bir süreyle ve rayiç bedelleriyle müvekkileri tarafından kiraya verilir, alınacak kira bedelleri de vakıfnâmedeki belirli yerlere sarf edilirdi. Bu çeşit vakıf yerlerin kira süreleri son bulunca yeniden aynı kiracılara veya başkalarına kiraya verilebilirdi. Kira süresi sona erince, kiracının vakıftan elini çekerek boş bir şekilde onu mütevellisine teslim etmesi veya vakıf mütevellisinin izniyle kirayı yenilemesi gerekirdi. "İcare-i

[793] *SŞS*, 1760, s.56-61.

vahideli" vakfın kiracısı süre sonunda yeniden kiralamada öncelik hakkına sahip değildir. Çünkü kiracının hakkından çok vakfın hakkını korumak, kira bedelini ödemede gevşeklik göstermeyen kiracıyı tercih etmek mütevellinin ana görevlerindendir.

Peşin alınan kira bedeli aylık, yıllık gibi sonradan alınacak kira bedeli olmak üzere çifte bedel ile kiraya verilen vakıflara "icareteynli vakıflar" denir. Bir vakıf akar "icareteynli vakıf" olarak kiralanacağı zaman önce peşin kira olarak o akarın değerine yakın bir meblağ teslim alınarak o akar icar edilir. Vakfın artan gelirleri başka bir akar satın alınması için kullanılamamasına rağmen, vakıftan yararlanma hakkı bulunanlara sarf edilebilir. İcareteynli vakıf yerlerin kuru mülkiyeti vakfa, yalnız tasarrufu da çifte kira karşılığında kiracısına aittir. Kiracı hayatta bulunduğu sürece dilediği gibi tasarrufta bulunur, başkasına ferağ edebilir veya bunu kendi hesabına başkasına kiraya verebilir. Vefat edince de erkek ve kız çocuklarına bedelsiz ve eşit olarak intikal eder. Üzerinde mülk bina ve ağaçlar meydana getirilmiş olan bir vakıf arsanın yıllık ücret alınarak kiraya verilmesine "mukataalı vakıf" denir. Mukataalı vakıflar, üzerindeki bina ve ağaçlara tabidirler. Bu yüzden bu binalar ve ağaçlar kime aitse onlara tabi olarak o vakıf yerler de onun tasarrufuna girmiş olur.[794] Devletin nezareti altında olmak şartıyla tesis edenin neslinden gelen ve "mütevelli" denilen hususî şahıslar tarafından idare olunan vakıflara "evkâf-ı mülhaka", devlet tarafından idare olunan vakıflara da "evkâf-ı mazbûta" denilmiştir.[795]

3.2.5.1. Hazinedarzâdelerin vakfiyelerinin mahiyeti

Hazinedarzâdelere ait vakfiyelerden, vakıfların ne şekilde tasarruf edileceği, nelere dikkat edileceği ve vakfın kimlere kalacağı, kısacası mahiyeti hakkında bilgiler edinmek mümkündür. Hazinedarzâde Süleyman Paşa, "münasip akara tebdil ve icare-i vahide veyahud icareteyn ile talibine icar olunup onların dahi icareleri cem' ve tahsil"[796] kaydıyla vakfiyesinde vakfın nasıl tasarruf

[794] Yavuz, *İslam İlmihali*, ss.398-399.
[795] Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lûgatı*, ss.104-105.
[796] *VGMA*, *Samsun Fihristi,* 733, s.41-52. Bu belgede aynı sayılabilecek ifadeler kulanılmıştır. "Şu şekilde tayin-i şurût ve tebeyyün-ı kuyûd bast buyurdum ki akarat-ı muharrerede mezkûre canib-i vakıfdan mütevelli beher sene icareten sahihaten şer' ile yahut icareteyn-i mislineyn ile münasibi vechi üzere talibine icar olunub"; Vakfın mütevellisi de bellidir. "vakf-ı caiz-zikirlerinin emr-i

edileceğini belirtmiştir. Vakfiyelerde koşulan şartlara göre "vakf-ı mezbûrun tevliyeti hayatda oldukça vazife-i mersûmesiyle kendi nefs-i nefislerine meşrût olup amme-i umûr-ı vakf-ı mezbûre kâffe-i mesalih-i merkûm ve ibdal ve tebdil ve tefsir ve istibdal ve tahlil ve taksiri kendi yed-i âliye ve müşeyyet seniyyelerinin ve ba'de irtihal-i dar-ı beka buyurduklarında tevliyet-i mezkûre sulbü kebir oğlu Esseyid Osman Bey'e meşrût" sayılmıştır. Hazinedarzâde Süleyman Paşa ölene kadar vakıfları tasarruf ettiği, hatta vakıflara ait topraklarda haksız tasarruflarda bulunduğu "Sivas eyaletinde kazay-i Erbaaya tabi……(?) Çiftliği ve Köprü kazasında Narlı çiftliği müteveffay-ı müşarün ileyhin evkafından ise de çiftlikan-ı mezkûrede olan hayvanatın miktarları" ifadesinden anlaşılmaktadır.[797] Oğlunun vefatından sonra ise, bunların çocukları şeklinde sürekli devam edecekti. Neslinden de "evvelen zukûrunun ekber ve eslah ve erşedine" öncelik tanınacaktı. Soyun "bi'l-külliye münkariz" olması durumunda, tevliyet akrabalarına ve akraba çocuklarına, onlarında soyları tükenirse kölelere ve çocuklarına, "bi'l-külliye münkariz oldukda tevliyet-i mezkûre vazife-i mersûmesiyle bilcümle ahali-i beldenin muhtarı olan ulemadan bir kimseye" geçecekti.[798] Bu şekliyle "evkâf-ı mülhaka" yani evladlık vakıf statüsüne girmektedir. Diğer bir ifade ile vakfın idaresi babadan oğula geçmiş oluyordu. Bu arada inşa edilen tesislerdeki personelin tayin ve azli, tesislerde yapılacak değişiklikler, hep vakfın isteği ve izni doğrultusunda yapılabilirdi. Hazinedarzâde Osman Paşa'nın Trabzon'da Hacı Kasım Camii şerifi için kurduğu vakfın şartları da benzer maddeler taşımaktadır.[799] Elde edilen gelirler fazla olursa, Süleyman Paşa'nın vefatından sonra evlenmemek şartıyla zevcelerine verilecekti. Evlenmeleri durumunda gelirler diğer vakıflarla aynı statüye dâhil edilecekti.[800]

---

tescilini tekmil ve itmam için kabl-i şer' şerif-i lazimü't-teşriften mütevelli nasb ve tayin olunan Anadolu tariki kaza eşrafından saadetlü Hafız Cezayirlizâde Esseyid Ali Efendi ibn-i Elhac İbrahim". *SŞS*, 1755/1, s.72,75.

[797] Ele geçirilen hayvanlar ve tarım ürünleri muhallefata dâhil edilerek müsadere edilmiştir. *BOA, D, BŞM, MHF*, 13284.

[798] *SŞS*, 1755/1, s.75; Diğer bir belgede de şu ifadeler vardır. "Kendi nefsine meşrûta olup ibdal ve tebdil ve tayin ve istibdal ve tağlil ve taksiri merreten ba'de evveli kendi yed-i âliye ve irtihal-i dar-ı beka buyurduklarında tevliyet-i mezkûre sulbü kebir oğlu esseyid Osman Beye meşruta ola. Ol dahi vefat eyledikde tevliyet-i mezkûre evladım ve evlad-ı evladım, evladım munkariz oldukda tevliyet-i mezkûre akreb akrabamın evlad ve zukûruna ve badehim anasına". *VGMA*, *Samsun Fihristi,* 733, s.41-52.

[799] *VGMA*, *Samsun Fihristi,* 651, s.175.

[800] *SŞS*, 1755/1, s.75.

Vakıfların kimlere icareye verileceği husunda da çok açık şartlar sayılmıştır. Süleyman Paşa, "bilcümle iradından vezaif ve masarif-i hayatda oldukça kendim mutasarrıf olup mutasarrıf eyleyem irtihal-i dar-ı beka eylediğimde fazla-i merkûm talibine icar olunup mütevelli-i vakfın inhası ve nazır-ı vakfın arziyle tevcih ve berat olunup yalnız mütevellinin inhası ve yalnız nazır-ı vakfın arzıyla tevcih olunmaya" gibi bazı özel şartlar ileri sürmüştür. Bu kayıtlardan vakıf suistimaline karşı bazı özel önlemler aldığı anlaşılmaktadır. Bunun ne şekilde yapıldığı belgenin devamındaki "ashab-ı cihandan beri fevt olup ciheti mahlûl oldukda cihet-i mezkûre müteveffanın erbab-ı evladı var ise evlada tevcih olunup erbab-ı evladı mevcûd değil ise mutlaka müteveffanın evladıdır deyu na halef evladına tevcih olunmayıp ehline tevcih oluna" ifadesinden daha iyi anlaşılmaktadır.[801] Yine aynı yıllara ait başkentten Samsun'a gönderilen bir emirden benzer metodların vakıfların haksız ele geçirilmesi için kullanıldığı da anlaşılmaktadır. Anadolu'nun sol koluna gönderilen emirde "cami ve mesacid ve mekteplerde vakıfları telef olmuş veyahud na ehil üzerlerine geçmişleri var ise marifetiniz ve marifeti şerle ve biğaraz erbab-ı vakıf ve ihtiyar kimesneler marifetiyle gereği gibi" araştırılarak bildirilmesi istenmiştir.[802] Hazinedarzâdelerin vakfiyelerinde dua ve salâtın şart koşulduğu vakfiyelere rastlanmakla birlikte dikkati çeken en önemli husus, müsadereye rağmen servetlerini vakıf yoluyla korumaya çalışmalarıdır. Bu durum, Hazinedarzâde Süleyman Paşa'nın mallarının tamamına yakınını vakfetmiş olmasından anlaşılmaktadır. Hatta Süleyman Paşa, Bafra'da Canikli ailesinden aldığı birkaç çiftlik hariç, Çarşamba ve çevresindeki çok geniş çiftliklerini evlatlarının da istifade edebileceği şekilde vakfetmiştir.[803] Buna karşılık, ailenin diğer kişileri ancak belirli bir miktarını vakfetmekle yetinmişlerdir. Vakfiyede, kütüphaneye verilen kitapların vakıftan sayılıp sayılmayacağı da İslam hukuku uygulamasının bir yansıması olarak tartışılmıştır. "Şeref sıhhat lüzumu müstelzim olmadığından gayr-i vakıf menfaat vakfı kendi naksına şart etmekle İmam Muhammed bin Hasan Şeybani hazretleri katında vakıf dahi sahih olmayıp kütüphanede olan kütüb-ü mezkûre menkûl-ı mütad kabilinden olup hususen cihet-i müşarün ileyh İmam-ı Azam vesair fukahay-ı

[801] *VGMA*, *Samsun Fihristi,* 733, s.41-52.
[802] *SŞS*, 1755/1, s.75.
[803] *SŞS*, 1755/1, s.75; *VGMA*, *Samsun Fihristi*, 651, s.175.

izam hazeratı katlarında nehc-i cevaz ve sıhhat üzere cari olmayıp ve vakf-ı nukûd ve ona müteferri olan şurût kuyûd eimme-i hanefiyye katlarında mutlaken sahih ve olmağla" kydıyla bu durum anlatılmıştır.[804]

3.2.5.2. Ailenin yaptırdığı, dinî, eğitim ve kamu tesisleri

Hazinedarzâdeler ailesine mensup kişiler tarafından yaklaşık olarak yarım yüzyıllık bir zaman içinde çeşitli sayıda medrese, cami, sıbyan mektebi, kütüphane, çeşme ve suyolu yaptırılmıştır (Bkz.Tablo 36). Aile mensuplarından Hazinedarzâde Süleyman Paşa, Osman Paşa, Abdullah Paşa ve Hazinedarzâde Ahmed Paşa gibi kişiler, cami, medrese ve mektep yaptırmak suretiyle bölgeye dinî ve eğitim sahasında önemli katkılarda bulunmuşlardır. Özellikle Hazinedarzâde Abdullah Paşa'nın çeşme ve su yolu gibi kamu tesislerinin yapımına yönelik faaliyetleri de vardır. Diğer taraftan, vakfiyeler dışındaki kaynaklara göre, Hazinedarzâde Hamdi Efendinin 1840 yılında Bafra'da Taşlı Çeşme adında bir çeşme yaptırdığı[805] ve Samsun merkezinde bulunan İsa Baba Türbesi'nin ise Süleyman Paşa'nın torunu Memduh Bey tarafından 1895 yılında onarıldığı bilinmektedir.[806]

Tablo 36'da verilen bilgiler Hazinedaroğulları ailesinin bölgenin sosyal ve kültürel hayatının gelişmesinde önemli rol oynadığını ve eğitim sahasında büyük harcamalar yaptıklarını göstermektedir. Hazinedarzâde Süleyman Paşa vakfiyesinde, vakıflarda görevli kimseler hakkında da çok değerli bilgiler vardır. Süleyman Paşa vakıflarında kendisi, çocukları ve akrabalarını, müderris veya şeyh tayin etmek suretiyle ailenin çıkarlarını ön plana getirmek çabasına rastlanmamaktadır. Paşaya ait vakfiyede vakıfta çalışanların seçilmesi için şart koşulan temel kriterler arasında hısımlık şartı yoktur. Hazinedarzâde Süleyman Paşa, "Çarşamba Kasabası mahallatından Hassabahçe Mahallesinde bina buyurdukları kırk beş hücre bi müştemil medresede" ders veren müderrise "günde elli akçe maaş verilmesi iznini vermesine karşın" "fünûn-ı şitaya âlim ve fazıl bir

---

[804] *SŞS*, 1755/1, s.72; Hanefilere göre ebedilik niteliği bulunmadığı için temelde taşınırların vakfedilmemesi gerekir. Ancak gayr-ı menkûle tabi olarak bir çiftlikle birlikte orada bulunan tarım aletleri gibi şeyleri vakfetmek geçerlidir. Geniş bir değerlendirme için bkz. Yavuz, *İslam İlmihali*, s.398.

[805] Çakan, *Karadeniz Bölgesi*, s.462.

[806] Çakan, *Karadeniz Bölgesi*, s.493; Yolalıcı, *XIX. Yüzyılda Canik,* s.26. Yine Memduh Bey 1895 yılında Şeyh Seyyid Kutbeddin Camii ve türbesini de onartmıştır.

kimsenin müderris" olmasını şart koşmuştur.[807] Çay Mahallesinde inşa edilen camide çalışacak hatip ve imamın "huffazdan ve ulemadan ve kıraat eyledikleri hutbe-i şerifin manay-ı latifini âlim ve mesail-i diniyeyi mukadder" şartlarını taşıması gerekmektedir. Caminin müezzini ve "müezzin-i sani için koşulan ve fasıh'ül-lisan mesail-i ezan ve ikamete kadir" caminin vaizi için "ulema ve fazıladan bir kimse" yine cami yakınında inşa edilen mektepte çalışacak "muallim-i sıbyan için ulemadan bir kimse" olması şartları zikredilmiştir. Paşaya ait diğer kurumlarda çalışacak kişilerde de yaklaşık aynı şartlar tekrar edilmiştir.[808] Müderrislerin sınavla işe alınmaları hususunda herhangi bir bilgi yoktur. Yukarıdaki şartları taşıdıktan sonra kararın mütevelliye bırakıldığı anlaşılmaktadır. Vakfiyedeki bazı ifadelerden memurların görevleri ve eğitim sistemi hakkında da bilgi edinmek mümkündür. Kütüphane'de vazifeli bulunan "hafız-ı kütüb beher hafta yevm-i Cuma ve yevmi Salıdan maada haftada beş gün vakfı sabahtan vakt-i asra değin kütüphaneyi mezkûreyi küşad edip vurûd eden talebe-i ulûma mütalaa ve'l-istinsah talep eyledikleri kütübü ihraç ve teslim edip ba'del mutalaat'ül ve'l-istinsah yine dolabına vaz'edip rehn veya kefil ile kütub-ü mezkûrdan kütüphane kapısından taşraya varak-ı vahid ihraç olunmayıp" görevlerini yerine getirecekti. Hafız Kütüb'ün görevini tam olarak yerine getirip getirmediği muftü ve ileri gelenler tarafından her sene kontrol edilecek ve zararlar

---

[807] *SŞS*, 1755/1, s.72.

[808] *VGMA*, *Samsun Fihristi,* 733, s.41-52.Vakfiyyede görevlilere verilen ücretler konusunda da çok geniş bilgiler vardır. Buna göre;
"-Çarşamba kasabası mahallatından Hassabahçe mahallesindeki kırk beş hücreli medresede müderrise elli akçe, bevvab yevmî sekiz akçe, medresenin tamiratı senevî elli kuruş
-Çay nam mahalde bina buyurdukları camide hatib ve imama yevmî otuz üç akçe, müezzin yevmî on dört akçe, müezzin-i sani yevmî on dört akçe, durr-ı han yevmî on akçe, ferraş yevmî altı akçe, vaiz yevmî on üç akçe
-Cami-i şerif-i mezkûr ittisalinde vaki on altı hücreyi müştemil medresede müderris yevmî elli akçe, tamirat sene otuz kuruş
-Cami-i şerif-i mezkûr kurbûnda bina buyurdukları kütüphanede hafız-ı kütüb yevmî on akçe
-Mektep-i şerifde muallim-i sıbyan yevmî otuz üç akçe, bevvab yevmî sekiz akçe
-Hamam-ı kebir kurbundaki cami-i imama hatib yevmî otuz üç akçe, vaiz yevmî on üç akçe, şeyh otuz iki akçe, müezzin on üç akçe, durr-ı han yevmî sekiz akçe, ferraş yevmî beş akçe, müderris yevmî otuzyedi akçe,
-Mekteb-i şerifde muallim-i sıbyan yevmî otuz altı akçe
-Samsun kasabasında camii imam hatib yevmî yirmi akçe, müezzin yevmî on akçe, müezzin-i sani yevmî sekiz akçe, kürsü şeyhi yevmî on üç, durr-ı han yevmî sekiz akçe, farraş yevmî sekiz akçe
-Niksarda cami imam hatibi yevmî otuz üç akçe
-Bafrada Bağhane cami müderrisi yevmî sekiz akçe". Yine ayrıntılı listeler hakkında bkz. SŞS, 1755/1, s.70; Pazar Cami İmamı Ömer Efendi'nin maaşı "mütevelli tezkeresiyle vazifesine zam" yapılarak 60 kuruştan 100 kuruşa çıkarılmıştır. *SŞS*, 1755/1, s.69.

kendisine ödettirilecekti. Bu örnekte ve belgedeki başka örneklerde görüldüğü gibi vakıf çalışanlarının görevleri çok açık ve net şekilde belirtilmiş ve sıkı bir kontrol getirilmiştir.

3.2.5.3. Vakıfların menkûl ve gayri menkûlleri

Günümüzde devlet tarafından yapılan okul, su yolu, kütüphane ve çeşme gibi kamu tesisleri, Osmanlı İmparatorluluğunda da daha önceki İslam devlet ve toplumlarında olduğu gibi vakıflar yoluyla inşa edilmiş, çalışanların ücret ve masrafları da bu yolla karşılanmıştır. Ancak XIX. yüzyılda modernleşme hareketiyle devletin eğitim harcamalarının artması sonucu bu durum değişmiştir. Hazinedarzâdeler ailesi de devletin bu sistemine ayak uydurarak çeşitli hizmetleri yerine getirmiştir. Hazinedarzâdeler ailesinin bölgede nüfuzunu tesis eden Süleyman Paşa, Samsun ve Çarşamba çevresinde cami ve medreseler yaptırmış ve en azından bölgenin kültürel acıdan canlı kalmasını sağlamıştır. Mühim sayılara ulaşan vakıflarını yaşatmak ve devamını sağlamak için de önemli sayıda menkul ve gayr-i menkûlünü vakfetmiştir. Vakfiyelerde kayıtlı bu gayrı menkuller ailenin yatırım sahaları ve bölgenin ekonomik hayatı hakkında bilgi vermektedir.

Hazinedarzâde Süleyman Paşa, muhtelif sayılardaki cami, medrese, mekteb ve kütüphane, Samsun Kasabasında bir bezezistan, iki attar dükkânı, beş çubukçu dükkânı, bir demirci dükkânı, iki kahvehane, iki adet oda, çeşitli sayıda kapan dükkânlarını, Çarşamba Kasabasında dört oda, bir kahvehane, on dükkan, Arim kaza mahkemesi, bir boyahane, Terme kasabasında dört oda, bir kahvehane, Akçay kasabasında bir su değirmeni, bir çeltik dükkanı, Satılmış kasabasında dört oda, on sekiz dükkan, üç mahzen ve bir hanı harcamaları karşılamak üzere vakfetmiştir.[809]

Paşanın vakıfları arasında, klasik tarzda olmasa da tamamıyla han işlevini gören kahvehanelerin çokluğu dikkati çekmektedir. Uzun bir değişim sürecinden sonra kahvehaneler hanın görevlerini yerine getirir olmuşlardır. Vakfiyede kahvehane "iki bab oda ve ahuru müştemil malûm'ul-hudûd bir bab mülk kahvenane dükkanı" şeklinde kompleks bir yapı olarak tarif edilmiştir. Çarşamba'daki kahvehanesinin "tahtında on adet dükkânı" da bulunmaktadır.

[809] *SŞS*, 1755/1, s.72; *VGMA*, *Samsun Fihristi,* 733, s.41-52.

Samsun, Çarşamba, Akçay ve Satılmış gibi yol güzergâhlarında birer adet kahvehanelerin olması, paşanın ticarî arzuları gözönünde bulundurduğunu göstermektedir. Paşa bütün saydığımız gayr-i menkullerin icar gelirlerini çeşitli hayır kurumlarına tahsis etmiştir. Paşanın vakıfları bunlarla da sınırlı değildir. Yukarıda sayılanlardan çok daha değerli olan muhtelif sayıdaki çiftliklerini de bu vakıflara katmıştır. Paşa, Ayvacık Kazasında Kurşunlu, Sarıburun, Bumbat çiftlikleri ile Arpacık, Kürklü, Pirluca mezraları ve Yeni çiftlik, Çıngırlar oymağı mülk-ü mezralarını, Arim kazasında Ordubaşı, Hudadi, Sepetlu, Narlı çiftlikleri ile Palağı samanlık ile adı verilmeyen iki mülk-ü mezraları, Ökse Kazasında Derbend çiftliklerini de gelir olarak vakıflara devretmiştir.[810]

Dükkânların kimlere icara verildiğine dair herhangi bir bilgi olmamasına rağmen, ne kadar değere icara verildiği hususunda bilgiler bulunmaktadır. 21 Mart 1810 tarihli belgede "Samsun Kasaba derûnuna müceddeden bina ve ihya buyurdukları büyük hamam kurbunda medrese ve medrese derûnunda cami-i şeriflere vakf-ı sahih ile vakıf eyledikleri ahar"ın icar gelirleri hakkında bilgiler vardır. Buna göre; 26 adet bedestan dolabı 620 kuruşa, attar dükkânı 30 kuruşa, çubukçu dükkânı 20 kuruşa, müştemilatıyla kahve 150 kuruşa, kapan 100 kuruşa, Çarşamba'da kahvehane 200 kuruşa, mumhane 150 kuruşa, Pazar ağalığı 200 kuruşa, dükkânlar ve kahvehaneler 150 kuruşa, Terme'de mütesellim konağı 100 kuruşa, Çarşamba Arim mahkemesi 60 kuruşa ve boyahane 40 kuruşa icara verilmiştir.[811]

Süleyman Paşa'nın büyük oğlu Osman Paşa da babası gibi vakıf faaliyetlerinde yer almıştır. Babasının vakıflarının tamamı Samsun çevresinde olmasına karşın kendisi Trabzon'da vakıf kurmayı tercih etmiştir. Hazinedarzâde Osman Paşa'nın vakfiyyesinde geçen "Vakf-ı Hacı Kasım merhûm cami-i şerifinin bani-i sanii" açıklamasından sonra camiye tahsis edilen menkul ve gayr-i menkuller kaydedilmiştir. "Cemaatine göre zayıf bulunan cami-i şerif-i mezkûr için elli altı senesi evailinde dergâh-ı âli kapucubaşılarından Tirebolu ve Görele mütesellimi Kethüdazâde Mehmed Emin Ağa memuriyetiyle cami-i atik-i mezkûr

---

[810] Daha önceki bölümlerde çiftliklerin durumu ve sınırları hakkında geniş bir değerlendirme yapıldığından burada sadece isimleri verilmiştir. Geniş bilgi için bkz. *SŞS*, 1755/1, s.72.

[811] *SŞS*, 1755/1, s.70. Hayır kurumlarında görevli kişilere de ne kadar ücret verileceği net şekilde belirlenmiştir.

malından külliyetlü akça sarf" ile yeniden inşa ettirilmiştir."[812] Osman Paşa camiye toplam yıllık 1220 kuruş gelir getiren 7 dükkânı tahsis etmiştir. Şehir içinde bulunan bu dükkânların icar gelirleri 230 ile 300 kuruş arasında değişiyordu. Bu icar gelirlerinin 350 kuruşu caminin yıllık tamiri ve "kanadil-i kesri", 380 kuruşu "şem-i asel" ve 400 kuruşu kandil masarifi için harcanacaktı. Vakıfta istihdam edilen kişilere ise 60 kuruştan 350 kuruşa kadar değişen oranlarda ücretler verilmiştir. Senelik 180 kuruş camilerin tamiri için ayrılmıştır. "Evkaf üzere mütevelli nasb aylediği Hacı Kadızâde Hasan Ağaya ciheti tevliyet için" mütevelli atandığından 750 kuruş gibi diğerlerine göre daha yüksek diyebileceğimiz bir ücret bağlanmıştır.[813]

Paşanın Samsun'da kendi adıyla anılan bir medrese, dersane ve dekakin vakfı daha vardır. "Tarih-i merkûmede kayd olunan vakfa-i mamûl bahasında tedris ve tevliyeti tedris olanlara ve kaza-i mezkûrda dört bab dekakin ve üç bab hanın hâsıl olan icaresinin fazlasının" verilmesi şart koşulmuştur.[814]

Ailenin bu yörede ne kadar büyük bir servete sahip olduğu ve şehrin imar faaliyetlerinde nasıl bir rol oynadığı Hazinedarzâde Süleyman Paşa ile oğullarının vakfiyelerinden anlaşılmaktadır.

3.3. Ünye Âyanı Canikli Genç Mustafa Ağa

3.3.1. Siyasî faaliyetler

Orta ve Doğu Karadeniz'de ortaya çıkan âyan ailelerini hanedanlaşan ve hanedanlaşamayan aileler olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür. Caniklizâdeler ve Hazinedarzâdeler hanedanlaşabilmiş, Ünye âyanı Genç Mustafa Ağa gibi orta halli âyanlar ise büyük nispette siyasi tutumun etkisiyle hanedan haline gelememişlerdir. Ancak bu aileler bölge tarihinde her zaman ağırlıklarını hissettirmişlerdir.

3.3.1.1. Canikli Genç Mustafa Ağa

Genç Mustafa Ağa'nın ortaya çıkışı ve ilk siyasi faaliyetleri hakkında, yeterli sayıda belge yoktur. Hakkındaki kayıtlar, siyasî faaliyetlerinin

---

[812] *VGMA*, *Samsun Fihristi,* 651, s.175. Belgede cami hakkında şöyle bir kayıt vardır. "Cami-i şerif-i mezkûru bundan akdem ashab-ı hayrat vakf eylediği vakfiyeti mütesadif ve vaki ve şurûtu olub min'el-kadim cami-i şerif-i mezkûrde sarf olunan".
[813] *VGMA*, *Samsun Fihristi,* 651, s.175.
[814] *VGMA*, *Samsun Fihristi*, 488, s.24-43.

yoğunlaşmasıyla artmaya başlamıştır. Kullanılan isim ve şöhretinden de net bir anlam çıkarmak çok da güvenilir görünmemektedir. "Genç" lakabı geçmiş yüzyıllarda ve olayın geçtiği zamanda genellikle, yeniçeri, tımarlı sipahi ve levendler arasında kullanılıyordu. Mustafa Ağa'nın siyasî faaliyetleri değerlendirildiğinde, kendisinin levend, sipahi ya da yeniçeri sınıfına mensup bir kişi olduğu tahmininde bulunabiliriz.[815] Canikli Genç Mustafa Ağa'nın faaliyetlerini yürüttüğü bölge Canik ve havalisi ile özellikle de Ünye ve çevresiydi. Belirtilen çevre içinde, Osmanlı belgeleri diliyle Genç Ağa, birçok siyasî faaliyetlerde bulunmuştur. Kendisi hakkındaki kayda değer ilk kayıtlar 1792 tarihinde başlamaktadır. Bu yıllar Caniklizâde ailesinin Orta ve Doğu Karadeniz'de sağlam nüfuz tesis ettiği ve hâkimiyetini genişlettiği tarihleridir. Canikli Ali Paşa'nın karışık siyasî hayatının ardından vefat etmesinden sonra, büyük oğlu Kapıcıbaşı Battal Hüseyin Bey, 1 Temmuz 1785 tarihinde vezirlikle Erzurum valiliği ve Şark seraskerliğine,[816] 1 Temmuz 1786'da Trabzon valiliğine atandı.[817] Ekim 1790 tarihinde ise emir üzerine bir miktar askerle Anapa üzerine yardıma gönderildi.[818] Anapa'ya geç gelmesi, buraya geldiğinde menfî hareketlerde bulunması ve Kafkasyalıların başlattığı Kabartay harekâtına zamanında destek vermemesi gibi davranışlarından dolayı, devlet tarafından asi muamelesi gördü.[819] Kendisinin Canik'te bulunan mallarının müsaderesi için 1792 yılında Mehmed Ağa, Canik Sancağı ve civarına gönderildi.[820] İşte bu durumda Genç Mustafa Ağa, Kara Mustafa ve Engizli Ali, Battal Hüseyin Paşa'nın Canik'deki yakın adamları olarak karşımıza çıkmaktadır. Devlet, Battal Hüseyin Paşa'nın Rusya'ya firarından önce, sandıklar dolusu altın ve mücevheratı, yukarıda sözü edilen yakın adamlarına emanet ettiğine inanmakta ve onlardan mallarının müsaderesinde yardımcı olmalarını istemektedir. Genç Mustafa Ağa, hiçbir yardımda bulunmayarak devletin garezini üzerine

[815] Canikli Genç Mustafa Ağa'nın arkadaşları olan Engizli Ali ve Ökse kazası sakinlerinden Hacı Kara Mustafa Ağa "bölükbaşı makûlesindendir." Bu durum Genç Ağa'nın da aynı zümreden olması ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Geniş bilgi için bkz. *BOA, Cevdet Maliye*, nr.17101.
[816] Karagöz, *Canikli Ali Paşa*, s.146.
[817] Canikli Hacı Ali Paşa ve ailesi hakkında geniş bilgi için bkz. Mert, "Canikli Hacı Ali Paşa Ailesi", s.152.
[818] Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, V, ss.144-145.
[819] Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, V, ss.144-145; *BOA, Cevdet Maliye*, nr.27716.
[820] Battal Paşa'nın muhallefat kayıtlarına dikkat edildiğinde, Rusya'ya gitmeden önce firarı önceden planladığı, buna binaen mallarını dağıttığı izlenimi çıkarılabilir. *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 27716.

çekmiştir.[821] Genç Ağa ile Battal Hüseyin Paşa arasında mevcut olan bu yakın dostluk, kendisinin asıl yükseliş ve âyan oluş sebebini de açıkça ortaya koymaktadır. Aynı yıldaki diğer bir belgede kendisinden "Ünye âyanı Genç Ağa" olarak bahsedilmektedir.[822] Canikli Ali Paşa'nın vefatı, hemen ardından Battal Hüseyin Paşa'nın asi ilan edilmesi ve oğlu Hayrettin Paşa'nın öldürülerek Canikli ailesinin bertaraf edilmesi çalışmaları yapılırken Genç Ağa Canik'te etkinliğini artırmıştır. Bölgeye gönderilen müsadere memuru Mehmed Bey takririnde, Genç Ağa'nın mütegallibeden olduğu ve "Canik Sancağı kazalarına atale-i dest-i tagallüb üzere olmakla taraf-ı devlet-i âliyyeden varid olan mübaşerete itibar ve evamir-i âliyyeye itaat etmeyüp ihtilal-i belde ve tatil-i umûr-ı mühimmeye" sebep olduğunu bildirerek, Canik kazalarında gücünün sınırlandırılması için Çarşamba kazasında oturan Hazinedaroğlu'na devlet tarafından "istimalet ve ruhsat" verilmesini tavsiye etmektedir.[823] Buna ilave olarak "tedib ve tertib-i cezay-ı layıkıyla tahliye-i bilâd buyurulması" irade olunması istenmektedir.[824] Bütün bu önlemlerin alınmasından sonra mallarının müsaderesine de karar verilmiş, ancak büyük ihtimalle yeniden isyan edeceği düşünülerek ve müsadere edilecek mallarının azlığından dolayı bu düşünceden vazgeçilmiştir.[825] Eylül 1796 tarihli bir hükümden "500 tüfenkçi askeri" Anapa'ya sevk ettiği

---

[821] Muhallefatın müsaderesinde Canik Muhassılı Osman Ağa'nın büyük yardımları olmuştur. Genç Ağa'nın buna karşılık başına gelenler siyasî tutumun âyanlar için ne kadar önemli olduğunu gösterir. *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 27716; *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 17101; Engizli Ali, Hacı Ali Paşa'nın başodabaşıcısı olmuş, daha sonra da Bafra âyanlığı yapmıştı. "Sekban makûlesi"nden olduğu anlaşılmaktadır. Vefatında 7500 kuruş muhallefat bırakmıştır. Engiz'de bir çiftliğinin "ceddinden irsen" kendisine kaldığı anlaşılmaktadır. Ökse âyanı olan Kara Mustafa ise ölümü sırasında Bafra mütesellimi idi. Kendinden sonra oğlu da Ökse âyanlığını ele geçirmiştir. Bir dönem Canik muhassıllığı da yapan Kara Mustafa Ağa eşkiyalar tarafından yolu kesilerek öldürülmüştür. *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 27716; *BOA, MAD*, 9725, s.118.

[822] *BOA, Cevdet Maliye*, nr.17101; Diğer bir belgede şöyle anlatılmaktadır."Ünye kasabası sakinlerinden Genç Ağa şekaveti hesabiyle liva-i mezbûru kabza-i tasarrufuna alup". *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 27716.

[823] *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 17101; Belgede "Çarşamba kazasında sakin Hazinedaroğlu demekle arif kimesneye taraf-ı devlet-i âliyyeden istimalet ve ruhsat verilir ise merkûm Genç Ağa ve avanesinin eshel-i vecihle gailesini bertaraf edeceği bedihi olduğu" belirtilmektedir. 1793 tarihli bir belgede Canik Muhassılı Kapucubaşı Süleyman Ağa görülmektedir. *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 13161; *BOA, A, DVN, MHM*, 200, h.390.

[824] *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 27716.

[825] *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 13161. "Hakkında ferman-ı kaza cereyan eden Genç Ağa demekle arif kimesnenin fima ba'd kendi arzıyla mukayyed olmak ve taraf-ı devlet âliyyeden memur olduğu hizmette tekâsül etmemek şartıyla cerayim-i sabıkası affolunmuşken sadır olan emr-i şerif mucibince merkûmun eşyası tahrir olunmak lazım gelse yine havfa tebaiyyet ile ihtilali mucib olacağı âşikâr" denilmektedir. Yine belgenin başka bir cümlesinde "Ünyeli Genç Mustafa'nın cerayim-i sabıkası bazı şurût ve kuyûd ve derciyle bundan akdem afv buyurulmuş olduğu" kaydı vardır.

anlaşılmaktadır.[826] Devlet 1797'de Trabzon çevresinde ayaklanan Ordu âyanı Şeyhoğlu Abdullah ve Gedik Alioğlu gibi derebeylerine karşı isyanı bastırmak üzere Ünye âyanı Genç Mustafa Ağa'yı da görevlendirmiş, isyan esnasında yaptığı yararlı hizmetlerden dolayı da kendisine "kapucubaşılık" rütbesi verilmiştir.[827] Battal Hüseyin Paşa 1799 yılında affedilerek vezirliğinin iadesi ile yeniden Trabzon valiliğine tayin edildi.[828] Canikli Genç Mustafa Ağa'ya da "ber muktezay-ı irade âsitane-i âliyyeme gelüp hizmetinde bulunması" emredildi. Kendisi bu emri yerine getirmeyerek asker toplamış ve Amasya yakınlarında bulunan "dergâh-ı muallâ kapucubaşılarından Mahmud Tayyar Bey'in üzerine yürümek istemiş; ancak etrafındaki askerlerin dağılmasından kısa bir süre sonra ele geçirilerek idam edilmiştir. Neden isyan ettiği konusunda net bir bilgi çıkarmak mümkün değildir. Ancak sık sık isyan etmesi dolayısıyla devletin bu sorunu kesin olarak ortadan kaldırmak istemesi, idamına yol açmış gözükmektedir.[829] Genç Ağa Canik muhassıllığı yaparken, Battal Hüseyin Paşa'nın affedilerek yeniden Trabzon Valisi olması, oğlu Mahmud Tayyar Bey'e de Canik muhassıllığının verilmesi isyanın asıl kıvılcımını oluşturmuş, Ünye âyanı bunu kabul etmeyerek isyan etmiştir.[830]

3.3.2. Terekenin incelenmesi

Genç Ağa'nın her türlü mal, eşya ve nakit parasının Tablo 37'de çeşitli gruplar altında sınıflaması yapılmıştır. Eşyaların oranları ve kazalara dağılımı ile toplam miktarları bu tabloda görülebilir.[831]

---

[826] *BOA, A, DVN, MHM*, 203, h.549; *BOA, A, DVN, MHM*, 203, h.925.

[827] *BOA, HH*, nr.2753/A. Kendisinin hizmetlerinden övgüyle bahsedilmektedir. "Genç Ağa serkeşandan iken sonradan aklını başına düşürüp taib ve mustağfir devlet-i âliye bendeliğini iltizam etmiş olmağla bir müddetdenberi oltaraflarda dair vaki olan devlet-i âliye hidematında bedel-i mukadderat ve ibraz-ı lazime-i sıdk-ı istikamet üzere olup hususan bu defa ikisi dahi asâkir-i vâfire ile gelüp". Belgenin devamında Ünye ve çevresinin "ashab-ı nüfûzundan" olduğu da belirtilmektedir.

[828] *BOA, Cevdet Dâhiliye*, nr.4956; Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet,* VII, s.96.

[829] *BOA, Cevdet Dâhiliye*, nr. 4956. Belgede bu durumu destekleyen bilgiler vardır. "şaki-i mezkûr on senedenberu oltarafta ne derece taayyün ve tagallüb ile etmediği kazahat olmadığından merkûmun cezay-ı sezası tertip için"; Diğer belgelerden de 1799 yılında idam edildiği anlaşılmaktadır. Muhallefat defteri de aynı senede hazırlanmıştır. *BOA, D, BŞM, MHF*, 13077; *BOA, MAD*, 9755, s.406; *BOA, Cevdet Dâhiliye*, nr. 1610; *BOA, MAD*, 9725, s.58-59.

[830] *BOA, D, BŞM, MHF*, 13077. Başka eserlerde de, Mahmud Tayyar Bey'e, Canik ve Amasya muhassıllığının bu sıralarda verildiği belirtilmektedir. Hayatı hakkında geniş bilgi için bkz. Karagöz, *Canikli Ali Paşa*, s.150.

[831] *BOA, D,BŞM, MHF*, 13077; Âyanın muhallefat incelemelerinde kendisinin öldürülmesinden sonra tutulan kayıtları esas alınmıştır. Tereke ve muhallefat kayıtlarının sosyal tarih ve fiyat tarihi

Kazalar kıyaslandığında Ünye kazasındaki mal varlığının daha yüksek olduğu görülür. Tablodan ve belgelerden âyanın esas ikamet yerinin Ünye olduğu anlaşılmaktadır. Akçay-Terme ve Çarşamba'daki tarla ve gayr-i menkulleri gelir getirici ve servet artırıcı faaliyetleridir. Genç Ağa'nın alacakları Ünye'deki ticarî faaliyetleri ile ilgili olup, Çarşamba ve Terme'de böyle bir durum yoktur. Alacaklarına rağmen hiçbir kimseye borcu yoktur. Muhallefat kayıtlarına bakarak Genç Ağa'nın tüccar-âyan olduğu söylenebilir. Bunu gemilerinin çokluğu daha iyi göstermektedir. Gemilere Ünye'de değer biçilemediğinden, İstanbul'a gönderilmesi kararlaştırılmıştır.

3.3.2.1. Canikli Genç Mustafa Ağa'nın verdiği borçlar

Genç Ağa'nın zenginlik kaynaklarını tespit etmek ve çeşitli toplumsal ilişkilerini gözler önüne sermek için muhallefat defterinin borçlarla ilgili bölümünün incelenmesi gereklidir.[832] Âyanın bütün alacakları 16173 kuruş tutmakta ve toplam muhallefat miktarı içinde % 12 gibi bir payı oluşturmaktadır. Genç Ağa'nın listedeki alacaklarının bir kısmının ticaretle, diğer bir kısmının ise tarımla ilişkili olduğu anlaşılmaktadır. Muhtemelen Genç Ağa, gayr-i Müslim tüccarlara ticarî kârlarına ortak olmak için borç para vermiş; ancak kendisinin öldürülmesi üzerine bu paralar muhallefat kaydından elde edilmiştir. Ünye âyanının ismi geçen bu âyanlarla ortak olduğu gemileri bulunmaktadır. İkinci bir ihtimal de, zımmilerin yaptıkları ticarî kâr sonucu Genç Ağa'nın hissesine düşen ortaklık payı olduğudur. Zımmilerin elindeki paralar, daha büyük miktarlardadır.

Âyanın 16173 kuruş tutarındaki alacaklarının 10293 kuruşu, diğer bir deyimle % 8'i gayr-i müslimlerdedir. Bunlar içinde 3300 ve 2500 kuruş gibi tek kalem halinde ve tek kişiden alacaklar vardır. Karşımıza Çürüksuoğlu David, Kurdoğlu, Harelmioğlu, Subulluoğlu ve Kultuşluoğlu şeklinde çıkan bu gayr-i müslimler, uluslararası ticaretle uğraşan esnaflardandır. Âyanın doğrudan ticarî hayata girmediği fakat tüccar ve esnafa kredi sağladığını ve sınırlı ortaklıklarla ticaretten pay almaya çalıştığı açıktır.

---

açısından önemi için bkz. Yavuz Cezar, "Bir Âyanın Muhallefatı: Havza ve Köprü Kazaları Âyanı Kör İsmail oğlu Hüseyin", *Belleten,* XLI/161 (1977), ss.41-78; *BOA, MAD*, 9725, s.58-59.

[832] Burada incelenen belge için bkz. *BOA, D, BŞM, MHF*, 13077.

Diğer geriye kalan paralar, tarımsal faaliyetler sonucu elde edilen malın satışından kaynaklanan değerlerdir. Genç Ağa elde ettiği mahsulü değerlendirmek üzere doğrudan veya buğday gibi mahsulü fırıncı esnafına satarak gelir elde etmiştir. Gayr-i Müslimlerde çok büyük paralar bulunmamasından, tarım alanından çok ticarete ağırlık verdiği kolaylıkla anlaşılır. Ünye âyanı Genç Ağa'nın en büyük alacağı 4000 kuruş ile Engizli Ali'dedir. Bu kişi belgelerden anlaşıldığı kadariyle Genç Ağa ile ayaklanmış, daha sonra yakalanarak idam edilmiştir. Para, ayaklanma sırasında Ünye âyanı tarafından kendisine verilmiş veya Engizli Ali Genç Ağa'dan borç para almıştır. Müslüman halktan alacağı bulunmaktadır. Ancak, bu alacakların toplu değerleri zımmilerden alacağına yanaşamaz.

Geriye kalan alacak kalemlerinin doğrudan vergilerle ilgili olduğu açıkça belli olmaktadır. Bunlar doğrudan doğruya vergi mükellefinden alacağı şeklindedir. Canik ve çevresinde 1798 yılı cizye malından on bir bin kuruş alacağı kalmıştır.1809 ve 1811 yıllarına ait iki belgede 22350 kuruş olduğu anlaşılmaktadır. Ünye âyanı Genç Ağa, ticaretten sonra her âyan da olduğu gibi iltizam işine ilgi göstermiş ve bu alana yatırım yapmıştır.[833] Canikli Ali Paşa zamanında bulunup işletilmeye açılan Fatsa nühas madeni mukataasının isyanı sırasında kendi üzerinde olduğu anlaşılmaktadır.[834] "1799 senesi Ünye ve Arîm cizyesi bedeliyyesi" irad-ı cedid-i hümayun hazinesi tarafından Genç Mustafa Ağa'ya ihale kılınmıştır. 1793 senesi Canik sancağı "adet-i ağnamı bedeli"de onun üzerindeydi.[835] Öldürüldüğünde Canik muhassıllığı gelirinden yirmi iki bin altı yüz elli kuruş ahaliden alacağı kalmış, maliye bu parayı taksitlere bölerek talep etmiştir.[836] Pek mümkün olmamasına rağmen Genç Ağa'nın borçlarıyla ilgili herhangi bir kayıt yoktur. En azından ısmarladığı, ancak bedelini henüz ödemediği malların olması gerekir. Bu ancak müsadere sırasında alacaklı olan kişilerin korkularından alacaklarını talep edemediği fikriyle izah edilebilir.

---

[833] *BOA, MAD*, 9755; *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 11841.
[834] *BOA, HH*, nr. 14115.
[835] *BOA, MAD*, 9725, s.60-61.
[836] *BOA, MAD*, 9725, s.165; *BOA, MAD*, 9750, s.349, h.2; *BOA, MAD*, 9756, s.210, h.1.

3.3.2.2. Aileye ait binalar

Gayr-i menkulleri toplam terekenin % 9 'unu oluşturmaktadır. Bunun % 3' ü Ünye'de, % 1'i Çarşamba'da ve % 5'i Akçay-Terme'de bulunmaktadır. Genç Ağa'nın yerleşim yerleri olarak kullanılan evleri Ünye'de bulunuyordu. Akraz adındaki yerde "müceddeden inşa eylediği" kalesinde çok miktarda özel eşya ve cephane ele geçirilmiştir. Bu kaleyi, savunmaya elverişli yarı kale tarzında inşa edilmiş bir konak ya da tamamen bir kale olarak anlamak gerekir. Fakat birinci durum daha ağır basmaktadır. Akraz'a yakın Varacık adındaki yerde bir de konağı vardır. Ünye'de yedi oda, bir ahır ve bir ambarı olan bir konağı, yine bir hanesi bulunmasından asıl oturduğu ve ticarî ve tarım faaliyetlerini idare ettiği yerin burası olduğu anlaşılmaktadır. Ünye'de 500 kuruş değerindeki bir hanesini yaptırdığı çeşmeye vakf etmiştir. Yine Ünye'de ticarî amaçlı kullandığı sekiz gözlü bir mağazası vardır.

Akçay'da ise tarımsal yatırımlar yaptığı anlaşılmaktadır. Burada 6000 kuruş değerinde bir çiftliği ve içinde muhtemelen çalışanların barınak olarak kullandıkları küçük bir damı vardır. Bu çiftlikte önemli miktarda mahsul de ele geçirilmiştir. Ünye'de, âyan ailesi ile maiyetinin ikametgâhı olan bu yapılarının yanı sıra kira getiren emlaka da sahipti. Çarşamba'da 800 kuruş değerinde yetmiş sekiz odalı ahşaptan bir hane sahibidir. Oda sayısı ve Çarşamba merkezinde olmasından buranın bir han olarak kullanıldığını tahmin edebiliriz. Bu hanenin senelik icarı 150 kuruş tutmaktadır (Bkz. Tablo 38).

Ünye kazası âyanı Genç Ağa'nın bahçe ve tarlalarının geri kalanı Akraz ve Ünye kazasında yer alır. Kayıtlar incelendiğinde, buradaki tarlaların çoğunun satın alındığı ve küçük ve dağınık parçalardan oluştuğu anlaşılmaktadır. Akçay'da bulunan çiftliği gibi toplu bir toprak parçası olmadığından çok değerli değildir. Buradaki bahçeleri Resulbeşeoğlu, Cingözoğlu, Şahbazoğlu, Tokatlıoğlu ve Kurdoğlu gibi kişilerden almıştır. Bunlardan bir kısmının isim benzerliğinden, gemilerle ortak ticarî faaliyetlerde bulunduğu zımmiler olması muhtemeldir. Bazı tarlaların ise "hisse-i maktûuna" ortak olmuştur.

Genç Ağa'nın sahibi olduğu tarlaların diğer âyanlar da olduğu gibi hukukî statüsü meselesi burada da açıklanması gereken bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu tarlalar ve çiftlikler teknik olarak mülk değil, devlete ait

topraklardı ve varislere de aktarılabilen bir kira sözleşmesiyle Ünye âyanının tasarrufuna verilmiş olmalıydı. Ancak 1858 Arazi Kanunnâmesi ile özel mülk usulü başlamadan önce de tapu arazileri mülkleşmeye başlamıştı.[837]

3.3.2.3. Hayvancılık ve tarım faaliyetleri

Hayvanlar grubu toplam muhallefatın % 6'sını, tarım ürünleri ise % 11'ini oluşturur. Hayvanların tamamı Akçay-Terrme'deki çiftliğinde bulunurken, ürünlerin tamamı Ünye'de bulunmaktadır. Genç Ağa'nın Akçay-Terme listesindeki hayvanları incelendiğinde, bunların bir kısmının başkalarında bulunduğu görülür. 9 adet bir yaşında tay ve 1 aygır ortakçıların hizmetindedir. Âyanın firarı esnasında büyük ihtimalle herhangi bir çiftliğinde kethüda olan ve onunla beraber ayaklanan Kara Salih durumdan istifade ederek 1500 ağnamını gasbetmiş; fakat müsadere esnasında Mahmud Tayyar Bey kendisini ele geçirerek âyanın mallarını geri almış, Kara Salih'i de asmıştır. Akçay-Terme'de bulunan hayvanlarının çoğunluğunu camus, kara sığır ineği, ester, at ve ağnam oluşturmaktadır. Atların ve esterlerin diğerlerinden çok daha kıymetli olduğu hemen dikkati çekmektedir. Genç Ağa, burada kaliteli ve değerli atlar beslemektedir.

Tarım ürünleri grubunda pirinç, mısır, hınta, fasulye ve milh-i aziz(?)[838] gibi kalemler yer alır. Bunlar müsadere esnasında âyanın elinde olanı göstermektedir. Yani bir kısmı "mutfak mevcudu", bir kısmı ise ticarî amaçlarla sakladığı, hatta bir kısmını fırıncılara sattığı "ambar mevcudu" oluşturur. Önceki ve o seneye ait bir kısmını da ayaklanma esnasında yanında bulunan adamları için harcadığı tahmin edilebilir. Tarım ürünlerinin tamamına yakını Ünye'de bulunmaktadır. Listede yer alan "çeltük'ün beheri" diğer ürünlerden çok daha fazladır.[839]

---

[837] Bu durum ile ilgili geniş bilgi için bkz. Faroqhı, "Zeytin Diyarında Güç ve Servet: Edremit Âyanından Müridzade Hacı Mehmed Ağa'nın Siyasi ve Ekonomik Faaliyetleri" Keyder, Tabak, *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti*, ss.94-95. S.Faroqhi, 1822-1823 yıllarına ait Edremit âyanı Müridoğlu'nun tereke defterinde de arazilerde mülkleşmenin başlamış olduğunu tespit etmiştir. Genç Ağa'da 1800'lü yıllarda toprağını mülk arazi gibi tasarruf etmiştir.

[838] Zor okunabilen bu ürün kaydı muhallefat listesinde çok bulunmaktadır.

[839] *BOA, D, BŞM, MHF*, 13077. Âyanın Akraz kazası muhallefatında geçen "pirinç dengi" kaydından pirinç ekim-dikimi ile uğraştığı anlaşılmaktadır. Akraz ve Ünye'de bulunan mahsülleri dışında tarım ürünlerinin bir kısmı kalesinde ele geçirilmiştir.

3.3.2.4. Denizcilik faaliyetleri

Gemiler kaydı, âyanın incelenecek en önemli muhallefat kayıtlarından birini oluşturur. Değeri bilinemediğinden cins ve işleteni bakımından şöyle bir tablo düzenlenebilir:

"Maktûl-ı merkûmun sefayinleri" listesinde "iş bu sefayinlerin bahaları bu tarafta malûm olamayup der âliyyeye makbuzdan kaydı ihrac ile malûm olur" kaydı bulunmaktadır. Bu cümleden anlaşılacağı üzere gemilere Ünye'de herhangi bir bilirkişi değer biçememektedir. Listedeki gemilerin fiyatlandırılması için İstanbul'a gönderilmesine karar verilmiştir. Genç Ağa'nın gemilerdeki hisselerinin, içindeki mallara mı, yoksa gemilere mi ortak olduğu kesin değilse de, gemi kayıtlarının yanına düşülen birçok şerh de "sefine-i mezbûrun nısf hissesi" "iş bu sefayinlerin bahaları" gibi beyanlardan anlaşıldığı kadarıyla gemilerin kendisine ortak olduğu kanaati ağır basmaktadır.

Gemilerden âyanın ticarî bağlantıları hakkında da bazı ipuçları elde edilebilmektedir. Ortak olduğu zımmi gemiciler İstanbul, Mısır ve Anapa ile ticari bağlantılar içindedirler. Âyanın Ünye'de bulunan sekiz gözlü mağazası düşünüldüğünde, elde ettiği ticarî malları burada değerlendirdiği rahatlıkla söylenebilir. Genç Ağa'nın ortaklıklarının tamamı gayr-i Müslimlerle, özellikle de isimlerden çıkarıldığı kadariyle Rum denizcilerle olmuştur. Zımmiler hem gemilere ortak, hem de gemilerin kaptanlarıdırlar.

Ünye âyanı, hiçbir gemiye tamamen sahip değildir. Gayr-i müslim denizcilerin nısf (yarı) ya da rub'u (4/1) hissesine ortak olmayı tercih etmiştir. Genç Ağa'nın bunu bir ticarî yatırım olarak gördüğü ve parasının bir kısmını bu şekilde değerlendirdiği kabul edilebilir. Rum denizcilerin gemicilik alanındaki hâkimiyetleri buradan daha net bir şekilde anlaşılmaktadır (Bkz. Tablo 40).

Genç Ağa'nın muhallefat kayıtları toplamına gemilerin toplam değerleri katılmamıştır. Gemilerin fiyatları da katıldığında, muhallefat miktarının biraz daha yükseleceği çok açıktır. Ancak, gemilere fiyatlandırma yapabilmek için aynı döneme ait gemi fiyatlarının bilinmesi gerekir. 1800'lere ait gemi değerleri konusunda bir kayıt tespiti mümkün olamamıştır. Bunun için, bu konuda tahminde bulunmak zordur. Listedeki ilk geminin üç direkli olarak kaydedilmesi bir değerlendirme yapmamız için kolaylık sağlamaktadır. Büyük ihtimalle diğer gemi

olarak kaydedilenler de üç direklidir. Aynı zamanda, Ünye'de fiyatlandırılmayıp, İstanbul'a gönderilmeleri de, çok değerli oldukları izlenimini vermektedir. 1748 yılında tutulmuş olan bir muhallefat kaydında Kırım'a sefer yapan geminin değeri ortalama 6000-7000 kuruş olarak verilmektedir.[840] Tabiî ki, yukarıda fiyatını verdiğimiz gemi aynı yıllara ait bir gemi olmadığından, ortalama bir değer tespiti açısından fikir verebilir. "Sefine" olarak kaydedilen 7 gemi, 1 kancabaş[841] ve 1 sandal bulunmaktadır. Herhangi bir şerhin olmamasından kancabaş ve sandalın bütünüyle âyanın kendisine ait olduğunu söyleyebiliriz. Bütün bu kayıtlara dayanarak Genç Ağa'nın geniş bir coğrafyada gayr-i müslim denizcilerle kurduğu ortaklıklar yoluyla ticarî faaliyetlerde bulunduğu ve elde ettiği malları Ünye'deki mağazasında değerlendirdiği söylenebilir.

3.3.2.5. Ekonomik faaliyetler

Hazırlanan muhallefat listesinde çok önemli miktarda nakit para kaydı bulunmaktadır. Defterde "maktûl-ı merkûmun derûnda dörder adet sanduk derûnunda zuhûr eden nakdî kuruş 48893" şeklinde kayıt vardır. Tayyar Bey'in ilk takdim ettiği defterde 30000 kuruş değerinde nakit para tespit edilmişken daha sonra bu değer 48893 kuruşa çıkmıştır. Değişken değerlerden, nakit paranın bir kısmının tespit edilememiş olabileceği tahmin edilebilir. Mal varlığının % 29 'unu nakit para olarak tutmuştur. Bu büyük para miktarı ancak âyanın yaptığı ticaret işleriyle açıklanabilir. Mağazalar ve gemileri göz önünde bulundurulduğunda, Ünye âyanı Genç Ağa'nın her an elde hazır bulunacak nakit paraya ihtiyacı olması gayet normaldir. Nakit paranın bir kısmını da yanında bulunan askerlerine yağma ettirmiştir.

Âyanın bir kısım nakit parası olduğu gibi, her an paraya çevrilmesi mümkün, ihtiyat ve gösteriş amacıyla elde tutulan bir miktar gümüşü de vardır. 2025 kuruş değerinde bir sim gümüş parça, özel eşyaları arasında ele geçirilmiş ve hemen "darphane-i Amire"ye teslim edilmiştir. Nakit değerlerden yola çıkarak, şöyle bir yargıya varılabilir. Ünye âyanı imparatorluğun sahil kazasında

---

[840] *BOA, TAD*, c.1, s.30, h.1; Geniş bilgi için bkz. Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı*, s.95.

[841] Kancaya benzediği için bu adı alan kancabaş, nehirlere girebilen ve hafif sayılabilen gemilerdir. XVIII. yüzyılın başlarında sığ yerlerde ve deniz kenarlarında zahire, mühimmat ve cephane taşımak için kullanılıyordu. Sandal ise gemide bulunan ve 7-12 arasında kürekleri olan kayıktır. Geniş bilgi için bkz. Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı*, ss.90-91.

olmasından da yaralanarak, ticarete dayanan bir ortamda siyasî gayeler taşıyarak yaşamıştır. Etrafıyla olan ilişkileri de daha ziyade ticarî faaliyetler şeklinde olmuştur.

3.3.2.6. Ev eşyası

Toplam tereke miktarı içindeki ev eşyası % 5 kadardır. Ev eşyası grubunda önemli miktarda malzeme bulunmasına rağmen, bunların kuruş cinsinden değeri, kullanılmış ve yıpranmış olduklarından dolayı çok değerli görünmemektedir. Zile'de büyük ihtimalle isyan sırasında yanına aldığı az miktarda şahsi eşyalar ele geçirilmiştir. Kullanılan eşyalar, sosyal ve kültürel açıdan önemli olduğundan ve âyanın günlük yaşantısını ortaya çıkaracağından, ev eşyası grubunun da incelenmesinde yarar vardır (Bkz. Tablo 39).

2201,5 kuruş değerindeki toplam ev eşyasının büyük kısmının Ünye'deki kayıtlarda yer alması, onun esas ikametgâhının da burası olduğunu destekler mahiyette bilgiler vermektedir. 1291,5 kuruş ile kumaşlar ve giysiler birinci sırada yer alırken, kumaşların en değerli kısımlarını top kumaşlar ve kürkler oluşturmaktadır. İkinci sırada 380 kuruş ile simli saat gibi değerli eşyaların bulunduğu şahsi eşyalar, üçüncü sırada 154 kuruş ile yatak, yorgan ve kılıfları yer almaktadır. Silahlar içinde Avrupa yapımı malzemeler olmasına rağmen, ev eşyaları grubunda herhangi bir yabancı eşyaya rastlanmamıştır. Top kumaşlar, "Halep alacası, Şam ve Halep çiçeklisi" gibi isimlerden de anlaşılacağı üzere doğu kökenli kumaşlardır. Ev eşyası içinde, Türk ev yaşantısında yastık ve minderlerin yerini ve önemini gösterir derecede malzeme yer almıştır. Âyanın topraklarının yer aldığı Akçay, Terme ve Çarşamba'da herhangi bir ev eşyası yoktur. Buna karşılık, Ünye'deki muhallefat kaydında irili-ufaklı 87 yasdık, 50 döşek, 13 yorgan, 15 minder ve 24 makad'ın yer aldığı görülür. Toplam 15 kilime ortalama 3-4 kuruştan değer biçilmiştir. Yine diğer bir alt grubu oluşturan mutfak eşyası ise geleneksel Türk mutfağında bulunan araç-gereçlerden oluşur (Bkz. Tablo 39). Kısaca, kuruş açısından değerlendirildiğinde âyanın ev eşyasına fazla para bağlamadığı görülür. Ancak toplumsal açıdan değerlendirildiğinde âyanın toplumda önemli bir mevki işgal ettiği anlaşılmaktadır.

3.3.2.7. Silahlar

Silahlar, toplam tereke grubunun % 10'unu oluşturur. Silahların çoğunluğu Ünye'de olmasına rağmen, Zile ve Erbaa'da da bir kısım silahlara rastlanmıştır. Erbaa ve Zile'de bulunan silahlar, büyük ihtimalle ayaklanma sırasında Genç Ağa'nın yanına aldığı savaş araçları olmalıdır. Bunun yanında, normal muhallefat kayıtları içinde her an paraya çevrilebilecek şekilde değerli silahlar da vardır. Bu süslemeli ve simli silahlar, kayıtlar içinde en değerli eşyaların başında gelmektedir. Bu durumun iki anlamı olabilir. Ya toplumda yer edinmek ve yeri geldiği zaman paraya çevirmek amacıyla edinilmiştir, ya da Ünye âyanının çok aşırı silah merağı bulunmaktadır. Çoğu silahlar, Osmanlının bu devrinde daha da fazla değer ifade eden gümüş süslemelidir. Hançer, bıçak, kılıç, tüfek, gaddare, barut ve kurşun ele geçirilen başlıca silahlardır. Bu silahlar arasında Trabzon, Mısır, Ünye ve Taşlıca yapımı yerli silahlar olduğu gibi, genellikle İngiliz yapımı silahlar da vardır. Muhallefat kaydı incelendiğinde, 4 İngiliz tabanca ve tüfeği, 137 yerli malı tüfek, 18 gaddare, bıçak ve kılıç'ın yer aldığı görülür.

Silahlar kısmı dikkatli incelendiğinde, silahların çokluğu âyanın isyan halinde olduğunu açıkça göstermektetir. Ayan isyan harekâtı esnasında silaha çok harcama yapmıştır. Sadece 34 tane tüfek İslimye yapımıdır. İdam edilen Genç Ağa'nın cephanesi de çok miktardadır. Barut 5827 kuruş değerinde 149 kile, kurşun 6355 kuruş değerinde 127 kile, tüfenktaşı 250 kuruş değerinde 10000 adet ve döğülmüş kurşun 3520 kuruş değerinde 22 kile gelmektedir. Âyanın isyan etmek için iyice hazırlandığı bütün bu kayıtlardan açıkça anlaşılır.

Genç Ağa'nın serveti, gemileri hariç 125000 -150000 sınırındadır. Aynı zamanda ve aynı coğrafî bölgede nüfuz kurmuş Caniklizâdeler, Tuzcuzâdeler ve Hazinedarzâdeler gibi dönemin çok zengin ayan ailelerinin yanında Ünye âyanınınki çok büyük değer ifade etmez. S.Faroqhi'nin üzerinde durduğu, Batı Anadolu âyanından Müridoğlu'nun servetinden de çok düşük görünmektedir.[842] Öte yandan, 1808'de toplam 20 000 kuruşluk bir servet bırakarak ölen, aşağı yukarı aynı dönemde yaşayan Havza ve Vezirköprü âyanı Kör İsmail oğlu

[842] Faroqhı, "Zeytin Diyarında Güç ve Servet: Edremit Âyanından Müridzade Hacı Mehmed Ağa'nın Siyasi ve Ekonomik Faaliyetleri" Keyder, Tabak, *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti*, s.98. S.Faroqhi, Müridoğlu'nun toplam muhallefatını 691529 kuruş olarak hesaplamıştır.

Hüseyin'e kıyasla, durumu çok daha iyidir.[843] Havza ve Köprü ayanı siyasette aktif olmamasına rağmen Ünye âyanı siyasetin içinde yer edinmeye çalışmıştır. Siyasî amaçlarını gerçekleştirmek konusunda sınırlı derecede başarılı da olmuştur. Ünye âyanı, servetini ticari faaliyetler, iltizam ve tarımsal yatırımlarla elde etmiştir. Kendisi zenginliğini ve siyasi rolünü artırmaya uğraşmış; fakat bu sebeple de yanlış bir siyasî adım sonucu idam edilmiştir.

Merkezî yönetimin taşrada hâkimiyetini sürdürmesini sağlayan müsadere sistemi,[844] diğer âyanlarda olduğu gibi Ünye âyanını da bertaraf etmeyi sağlamıştır. Ünye ayanının mallarının müsaderesinden sonra âyana ait malların satımı yapılmıştır. Bu tarihlerde müsadere edilen mallar ilk önce âyanın sülalesine teklif ediliyor, eğer talipli olurlarsa öncelikli olarak onlara satılıyordu. Genç Ağa'nın muhallefat listesindeki malları "canib-i miriden zabt olunan malûm'ul-miktar bedel mukabelesinde terk olunan muhallefat" cümlesinden de anlaşılacağı üzere sülalesine terk olunmuştur.[845] Bu yolla, genellikle ayanların mallarının satımında karşılaşılan güçlükler ortadan kaldırılmak istenmiştir. Âyanlar da mallarını bir nebze sülalelerine bırakmanın yolunu bulmuşlardır. Kendisinin muhallefatı düzenlendiği sırada "Genç Mustafanın karındaşı Hüseyinin on seneden beru Çarşamba âyanı" olduğu anlaşılmaktadır. Genç Mustafa Ağa'nın İsmail adında bir de oğlu vardır. Servet aynı sülaleye kalmasına rağmen, Genç Ağa'nın soyundan siyasî faaliyetlerde bulunan bir kişiye rastlayamıyoruz. Sülalesi bundan sonra Ünye'de zengin ve siyasî açıdan mütevazi bir hayata devam etmiş olmalıdır. Genç Mustafa Ağa'nın bertaraf edilmesinden sonra yörede Çalıkoğulları ailesi etkinliğini artırmıştır.

3.4. Şatırzâdeler

3.4.1. Ailenin menşei ve ilk zamanları

Karadeniz yöresinde etkin ve bilinen âyan ailelerinin çoğu Samsun çevresinden çıkmıştır. Samsun'da Caniklizâdeler ve Hazinedarzâdeler ve Rize'de Tuzcuoğulları bu ailelerin en tanınmışlarıdır. Trabzon'da en önemli ayan ailesi

---

[843] Cezar, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı*, s.44.
[844] Müsadere konusunda geniş bilgi için bkz. Faroqhı, "Zeytin Diyarında Güç ve Servet: Edremit Ayanından Müridzade Hacı Mehmed Ağa'nın Siyasi ve Ekonomik Faaliyetleri" Keyder, Tabak, *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti, ss*.98-99; Cezar, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı*, ss.44-50.
[845] *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 11841; *BOA, MAD*, 9750, s.165; *BOA, MAD*, 9750, s.116.

haline gelmiş olan Şatırzadeler sülalesi ise çok uzun yıllar bölgeye egemen olmayı başarmışsa da, yukarıdaki ailelerin gölgesinde kalmışlardır. Hâlbuki Şatırzâdeler ailesinin köklerinin Karadeniz'de âyanlık yapmış bütün ailelerden daha eskiye dayandığına dair güçlü deliller vardır. Aile bir iddiaya göre, Fatih'in Trabzon'u fethi sırasında Trabzon'a gelip iskân edilen tımarlı sipahilerdendi.[846] Aynı zamanda, Şatırzâdelerin dört yüz yıldan beri Trabzon'da bulundukları ve genellikle devlet emrinde hizmet gördükleri çeşitli belgelerden anlaşılmaktadır.[847]

Ailenin sülale adı haline gelen "şatır" kelimesi ise çeşitli anlamlar taşımaktadır. Osmanlı Devleti'nde, sarayın dış hizmetlerinde bulunup padişahların maiyetinde peyklere benzer vazife gören kişilere ve vezirlerin kapı halkı arasında bazı kişilere "şatır" deniliyordu.[848] Bu tanımlar ailenin kökeniyle de denk düşmektedir.

Ailenin adının Osmanlı Devleti zamanında oymak ve aşiret isminden gelme ihtimali de vardır. Bu tarihlerde Karaman ve Aydın sancakları taraflarında ve daha da ilgi çekici bir şekilde, Karahisar-ı Şarki sancağında "Şatırlu cemaati" adı altında bir topluluğa rastlanmaktadır. Bu aşiret "Türkman yörükan taifesinden" sayılmıştır.[849]

3.4.2. Ailenin Trabzon'da siyasî ve ekonomik nüfuz tesisi

Ailenin Trabzon'daki etkinliğinin XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren arttığı görülmektedir. XVIII. yüzyılın ortalarında bölgede kısa süreliğine idarecilik yapan Üçüncüzâde Ömer Paşa'nın vakıf kayıtlarında "fahr'ül-âyan elhac Mehmed Ağa Şatırzâde" şeklinde geçen ifadeden ailenin bu zamanda âyanlık makamını ele geçirdiği anlaşılmaktadır.[850] Şatırzâde Hacı Mehmed Ağa siyasî faaliyetlerle de yetinmemiştir. Şubat 1746'dan aralık ayına değin bir yıllığına "Trabzon Gümrüğü ve Tevabii Mukataası"nın işletmeciliğini İsmail

---

[846] Şakir Şevket, *Trabzon Taihi*, ss.248-249. Yazarın kendisi de aynı ailelendir.; Mehmet Akif Bal, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Trabzonlu Simalar ve Trabzon'un Köklü Aileleri*, İstanbul 2005, s.549.
[847] Goloğlu, *Trabzon Tarihi*, s.110.
[848] Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lûgatı*, s.321.
[849] Cevdet Türkay, *Oymak, Aşiret ve Cemaatler*, İstanbul 2001, s.592.
[850] *VGMA*, *Trabzon Fihristi,* 489, s.137-17. Araştırmalarımızı 1730'lara kadar götürmemize rağmen Trabzon Şer'iyye sicillerinde aileye ait herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Aynı aileden Şakir Şevket, sicillerde ailenin tarihine ışık tutan birçok belge bulunduğunu belirtmektedir. Ancak 1700'lerden itibaren aile üzerinde mukataa kaydı olmadığı, ailenin 1740'lardan itibaren ekonomik ve siyasî faaliyetlerini artırdığı görülmektedir.

Efendi ile beraber "mefruz'ul-kalem ve maktu'ul-kadem min küll'ül-vücûh serbestiyet" usulünce üzerine almıştır. Yine bu belgede kendisinden "fahrül akran" olarak bahsedilmesinden toplumun önemli mevkilerini işgal etmeğe devam ettiği anlaşılmaktadır.[851] 21 Mart 1753 tarihli Canikli Ali ve Süleyman Bey'lerin Trabzon'da yargılanması konusunda tutulan bir belgede ayan Musa Ağa olarak kaydedilmiştir. Anlaşıldığı kadarıyla aile âyanlığı başkalarına kaptırmıştır. Fakat aileden Şatırzâde Elhac Ahmed Ağa mahkeme heyeti içinde sayılmaktadır.[852]

Şatırzâde Mehmed Ağa'nın 27 Kasım 1754 tarihli bir vakfiye kaydı da bulunmaktadır. Mehmed Ağa, "Debbağhane mahallesinde vaki mescid-i şerife minber vaz' ve müceddeden yevmi beş akçe ile hitabet ve yevmi beş akçe ile dersiamlık cihetleri Ahmed efendi ibn-i Hüseyin üzerine" berat olunmuştur. Vakfa kendisini de mütevelli saymıştır.[853] 1768'de yeniden baş âyan olarak seçilmiştir.[854] Bu tarihten sonraki kayıtlarda Şatırzâde Mehmed Ağa'nın adına rastlanılmamaktadır.

Şatırzâde Mehmed Ağa, 1768'de âyan iken oğulları Şatırzâde İbrahim Ağa[855] ve Ömer Ağa'lar ise Canikli Ali Paşa ile yakın ilişkiler kurmuşlar ve bu iyi ilişkilerden büyük oranda istifade etmeyi başarmışlardır. Canikli Ali Paşa "avarız, bedel-i nüzul ve cebelü bedeliyyesi" gibi vergilerin toplanmasında Şatırzâdeler ailesinden büyük ölçüde yararlanmıştır. Şatıroğulları da kuvvet ve zenginliklerini devlet hizmetinde iken edindikleri gelir ile yapmışlardır.[856] 1777 yılında Canikli Ali Paşa, Şatırzâde İbrahim ve Ömer Ağa'ya Trabzon kaza ve nahiyelerinin avarız ve nüzul bedelini toplama görevi vermiştir. Yine 1778 yılında, bu görevlerine ek olarak Gümüşhane kalemi cizyelerini toplama işi verilmiştir. Gümüşhane kalemi cizyelerinin toplanması sırasında zulüm yaptıkları iddiasıyla Canikli Ali Paşa'ya şikâyet edilmişler ve Ali Paşa zulmün önlenmesi için buyuruldu yazmak zorunda kalmıştır.[857] Şatırzâde Ömer Ağa'nın Mehmed Ağa'nın[858] akrabası olup olmadığı

---

[851] Aygün, *Trabzon'da Ticaret*, s.334.
[852] *BOA, Cevdet Adliye*, nr. 3259.
[853] *BOA, Cevdet Evkaf*, nr. 22967.
[854] Şahin, *The Rise And Fall of An Âyan Family*, s.157; Aydın Güven, *Doğu Karadeniz Âyanlığına Kısa Bir Bakış (1908-1926),* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü), Erzurum 1999, s.61.
[855] *TŞS*, 1935, s.38-39.
[856] Bilgin, *Tirebolu Tarihi*, s.294.
[857] Özkaya, "Canikli Ali Paşa", s.489.

hususunda her hangi bir bilgi yoktur. İlk önce Trabzon alaybeyi olarak görünen Ömer Ağa, 1771 yılında Trabzon mütesellim vekili ve 1772'de mütesellim olarak görev yapmıştır. Gücünün doruğunda olan Şatıroğlu Ömer'in kale gibi bir konağı ve üç bin askeri vardı. Mütesellimlik görevinin gereği olarak Kırım seferi hazırlıklarında üzerine düşen görevi yapmıştır.[859] 1769 yılında Trabzon Sancağı alaybeyi olan Şatırzâde Ömer Ağa tımar sahiplerine haksız yere zulmettiğinden bahisle görevinden alınmış, yerine tımar ve zeamet erbabından Ömeroğlu Hacı Mustafa getirilmiştir.[860] Canikli Ali Paşa'nın firarında Şatıroğlu Ömer Ağa has adamı olduğundan onun tarafını tutmuştur. Ali Paşa taraftarları olan âyanlar gibi Ömer Ağa da halka zulüm yapmaya ve oldukları yerlerde kuleler kurmaya başlamıştır. Devlet, Şatıroğlu Ömer'in öteden beri Firari Ali Paşa'nın adamı olması dolayısıyla Giresun kalesini alıp Ali Paşa'yı kaleye sokması ihtimalini düşünerek gerekli önlemlerin alınması için emirler göndermiştir. 3 Haziran 1780 tarihli bir belgeden anlaşıldığına göre, bu tarihlerde öldüğü ve vefatı senelerinde halen Trabzon alaybeyisi görevine devam ettiği anlaşılmaktadır.

Vefatında tutulan kayıtlarda Ömer Ağa'nın ekonomik faaliyetleri hakkında bilgiler de vardır. Şatırzâde Ömer Ağa, 32463 değerindeki "resm-i damgay-ı Bezistan Trabzon Mukataası"nı nısf hisse olarak malikâne şeklinde 1767 senesinden 1783 senesine kadar on yedi yıl idare etmiştir. Ayrıca, "Trabzon züema ve erbab-ı tımar mütekaidin cebelü bedeliyyesi tahsildarlığı" 1780-1781 ve 1783 senelerinde Ömer Ağa'nın üzerinde gözükmektedir. Vefatında "resm-i damga Bezistan Trabzon mukataası"ndan on bin dokuz yüz altmış sekiz kuruş ve "cebelü bedeliyyesi"nden bin üç yüz on dokuz kuruş hazine-i âmireye borcu kalmıştır. Borcunun "mübaşir marifetiyle müteveffay-ı merkûmun muhallefat ve emvalinden ve terekesine vaziy'ül-yed olan veresesinden evvel emirde aliyyülhal tahsil" edilmesi için emir verilmiştir.[861] Muhallefat kayıtları kontrol edilmiş ve "balada derkâr olunan hissesinden gayri mukataat-ı miriyyeden merkûmenin

---

[858]Bulundukları sancakta tımarlı sipahilerin amirleri konumundaydılar. Alaybeyiler sancakbeylerine bağlıydı. Geniş bilgi için bkz. Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lûgatı*, ss.14-15.

[859] *TŞS*, 1931, s.94; Özkaya, "Canikli Ali Paşa", ss.510-511.

[860] *BOA, Cevdet Tımar*, nr. 2135; Bu tarihlerde Şatırzâdeler ile Kalcızâdelerin aralarının iyi olmadığı anlaşılmaktadır. Zengin olduğu anlaşılan Şatırzâde Derviş Ali'nin evine Kalcıoğlu Ömer zorla girerek mallarını almış, bunun üzerine Derviş Ali şikâyette bulunmuştur. *BOA, TAD*, c.2, s.70, h.2.

[861] *BOA, MAD*, 9740, s.213; *BOA, MAD*, 9741, s.378. Bu durum "kavaid-i mer'iye-i miriye-i mukataa"dan sayılmıştır.; *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 30588.

uhdesinde bir kayd bulunmamıştır."[862] Şatırzâde Ömer Ağa, 1768 senesinde de Hafız Hacı Ahmed Efendi ve Hacı Süleyman Ağa ortaklığıyla 23500 kuruş değerinde mukata tasarruf etmiştir.[863]

Uzun zaman alaybeyilik görevinde bulunan Şatırzâde Ömer Ağa, bu suretle Trabzon sancağındaki tımarlı ve topraklı süvarilerin bulundukları bölgelerdeki amirleri olmuştur. Bu tarihlerde mahlûl tımarların dağıtımlarında alaybeyilerin yetkilerinin arttığı düşünülürse, Ömer Ağa'nın nüfuzu daha iyi anlaşılmış olur. Muhtemelen kanuna uygun olarak Şatırzâde Ömer Ağa, büyük zeamet sahibiydi.[864]

Şatırzâde Ömer Ağa ile aynı tarihlerde aileden nüfuzlu sayabilecek bir kişi de Şatırzâde İbrahim Ağa idi. Şatırzâde Hacı Mehmed Ağa'nın oğlu olan Şatırzâde İbrahim[865] 1771 yılında "Gümüşhane ve tevabii cizye orağı"nı toplama işini iltizamına almıştır.[866] Aynı zamanda İbrahim Ağa Trabzon merkezinde bir hana sahiptir.[867] Yine 1772 senesi "Trabzon sancağının avarız ve bedel-i nüzûl mallarının cem' ve tahsil olunması" için Gümüşhane Emini Esseyid Mehmed Ağa görevlendirilmiş, o da bu görevi Şatırzâde İbrahim Ağa'ya havale etmiştir. İbrahim Ağa, "nefs-i şehir ve yedi aded vakıf kazalarının ve Yomra nahiyesinin avarız ve bedel-i nüzûl" hisselerini verilen görev gereği başarılı şekilde toplamıştır.[868]

1773 senesi "muharrem gurresinden zilhiccesi gayetine gelinceye kadar Trabzon gümrük mukataası" bir sene Elhac Ahmed Ağa ile ortak olarak İbrahim Ağa tarafından iltizama alınmıştır.[869] Aileden aynı kişilerin ortak işlettiği mukataalar da vardır. "Gümrük iskele-i Trabzon ve Espiye ve Gümüşhane Mukataası" 1779 senesi "muharremi gurresinden zilhiccesi gayetine kadar" bir

---

[862] *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 30588.
[863] *TŞS*, 1929, s.66.
[864] Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lûgatı*, ss.14-15; *TŞS*, 2004/118, s.132; Mezar kitabesinden 21 Zilhicce 1197/ 17 Kasım 1783 tarihinde öldüğü anlaşılan Şatırzâde Ömer Ağa'nın mezarı Trabzon Tavanlı Camii haziresindedir. Yüksel, *Trabzon'da Türk-İslam Eserleri ve Kitabeleri II,* ss.196-197.
[865] *TŞS*, 2004/118, s.132. Belgede bu hususta şöyle geçmektedir. "Medine-i Trabzon sükkanından umdet'ül-emacid ve'l-âyan Şatırzâde İbrahim Ağa İbn-i Elhac Mehmed Ağa".; 1777 yılında vefat ettiği anlaşılan Şatırzâde İbrahim Ağa'nın eşi Aişe Hanım'ın mezarı Trabzon'dadır. Yüksel, *Trabzon'da Türk-İslam Eserleri ve Kitabeleri V,* ss. 476-477.
[866] *TŞS*, 1931, s.1.
[867] *TŞS*, 1931, s.9.
[868] *TŞS*, 2003/117, s.92.
[869] *TŞS*, 1932, s.13.

sene malikâne suretinde Şatırzâde İbahim Ağa ile Miralay Ömer Ağa tarafından ortak iltizama alınmıştır.[870] Şer'iyye sicillerindeki bazı belgelere göre; İbrahim Ağa'nın sekiz bin elli kuruşa sattığı "hane-i cedidi ile dolablar ve hane-i atikde olan nısf-ı hisse ve değirmen"[871] ile "medine-i mezbûre bedestanı ittisalinde dükkânları" vardır.[872]

İbrahim Ağa, Kırım ve Kafkas cephelerini desteklemek amacıyla yapılan hazırlıklarda da görev almıştır.[873] Debbağhane mahallesinde oturan Şatırzâde İbrahim Ağa, 1 Kasım 1779 tarihli bir belgeye göre, bu tarihlerde ölmüş olmalıdır. Vefat ettiği esnada gümrük mukataalarını işletmeye devam ettiği anlaşılmaktadır.[874]

1 Kasım 1779 tarihinde düzenlenen muhallefat defterinde de geriye toplam 6848 kuruş gibi nüfûzuyla ölçülemeyecek kadar az bir servet bırakmıştır. İbrahim Ağa'nın malları oğlu Osman Ağa, kızı Hatice ve Emine ile hanımı Rukiye arasında bölüştürülmüştür. Muhallefatın yaklaşık %54'ü oğlu Osman Ağa'ya, %20'si kızı Hatice Hanım'a, %22'si diğer kızı Emine Hanım'a ve % 2,5'i ise hanımı Rukiye Hatun'a düşmüştür.[875] Geriye kalan menkullerden aynı mahallede bulunan ve 1500 kuruş değerindeki "dâhiliye ve hariciye mülk-ı menzil" oğlu Şatırzâde Osman Ağa'ya düşmüştür. Bu İbrahim Ağa'nın en değerli malıdır. Muhallefatında ele geçirilen eşyaların tamamı günlük hayatta kullandığı eşyalardır.

XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Şatıroğulları ailesinden bazı kişiler, nüfuzlarını başkent İstanbul'a kadar genişletmişlerdi. İstanbul'a çocuk yaşta giderek eğitim gören Şatırzâde Mehmed Emin Efendi müderrisliğe kadar yükselmiştir. Şatırzâde Osman Ağa, Trabzon Mütesellimi atanacağı zaman sabık Miri Kâtibi Hafız Şatırzâde Mehmed Emin Efendi'nin bab-ı âliye çağrılıp durumunun sorulması ve sonuçta Osman Ağa'nın Mehmed Emin tavsiyesiyle

---

[870] *TŞS*, 1934, s.77; Şatırzâde Miralay Hurşid İbrahim Ağa'nın eşi Gogozâde Esma Hanım'ın mezarı Trabzon'dadır. Geniş bilgi için bkz; *Trabzon'da Türk-İslam Eserleri ve Kitabeleri II,* ss.213-214.
[871] *TŞS*, 2004/118, s.132.
[872] *TŞS*, 2003/117, s.28.
[873] Geniş bilgi için bkz. *TŞS*, 2003/117, s.100.
[874] *TŞS*, 1948, s.78.
[875] *TŞS*, 2007/121, s.39.

mütesellim olarak atanması ağanın İstanbul'daki nüfuzunu göstermektedir.[876] Mehmed Emin Efendi'nin oğlu Mehmed Arif Efendi ise Şeyhülislamlık makamına kadar çıkmayı başarmıştır.[877]

Hafız Mehmed Emin Efendi'nin ilim tahsili yanında ticaret ve benzeri işlerle de meşgul olduğu anlaşılmaktadır. 1 Ekim 1790 tarihli bir belgeye göre, "Trabzon gümrüğü ve tevabi-i mukataası muharrem gurresinden zilhiccesi gayetine kadar ber vech-i malikâne" Şatırzâde Mehmed Emin Efendi ve Elhac Osman Ağa'ya ortak işletilmek üzere verilmiştir.[878] 1793 yılında da Hacı Osman Ağa ile olan ortak mukataa işletmeciliği devam etmektedir.[879] Mehmed Emin Efendi mültezimlik dışında zaman zaman İstanbul ile ticaret ve benzeri işler yoluyla irtibatını devam ettirmiştir.[880]

3.4.2.1. Şatırzâde Osman Paşa ve faaliyetleri

Şatırzâde İbrahim Ağa'nın oğlu olan Şatırzâde Osman Ağa zamanında[881] Şatırzâdelerin nüfuzu doruk noktasına ulaşmıştır. Babasının vefatında, kendisine çok az bir miras kalmıştır. Fakat Osman Ağa'nın bu olumsuzluğa rağmen, özellikle siyasi politikaları ile ilerleyen tarihlerde Trabzon ve çevresinde etkinliğini giderek artırdığı görülmektedir. Nüfuzunu artırmasına yardımcı olan diğer bir husus, Canikli Ali Paşa'nın kızı Rukiye Hanım ile evlenmiş olmasıdır.[882] Bu şekilde, Osman Ağa, Kuzey Anadolu'nun çok geniş bölgelerine gerçek anlamda hâkim Caniklizâde ailesinin desteğini almıştır.

Osman Ağa hakkında en eski belgelerden biri olan 1792 yılına ait bir belgeye göre, Trabzon ve çevresinde bulunan diğer ayanların çoğunda olduğu gibi Şatırzâde Osman Ağa'nın da mütegallibelik hareketlerinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Şatıroğlu Osman hemşirezâdesi zaim ve Bayburtlu oğlu Emin ve Emmizâdesi İsmail kırk-elli eşkıya ile mütegallibelik faaliyetlerinde

---

[876] Şakir Şevket, *Trabzon Tarihi*, I, s.238. Şakir Şevket eserinde Şatırzâde Mehmed Emin Efendi'nin Şatırzâde Osman Ağa'nın kardeşi olduğunu belirtmesine rağmen, İbrahim Ağa'nın muhallefat kaydında çocukları arasında Mehmed Emin adına rastlanmamıştır. Amca çocukları olma ihtimali daha fazladır.; Geniş bilgi için bkz. *TŞS*, 2007/121, s.39.
[877] Şakir Şevket, *Trabzon Tarihi*, I, ss.248-249.
[878] *TŞS*, 1940, s.70.
[879] *TŞS*, 1944, s.526.
[880] *TŞS*, 1943, s.25; Aygün, *Trabzon'da Ticaret*, ss.334-335; *TŞS*, 1944, s.52.
[881] *TŞS*, 2007/121, s.39; *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 7800.
[882] Şahin, *The Rise and Fall of An Âyan Famiy*, s.157; *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 7800.

bulunduğundan Sivas'a sürgün edilmeleri için Trabzon Valisi Osman Paşa'ya emir gönderilmiştir.[883] Sivas'a sürgün cezasının uygulanıp uygulanmadığı konusunda net bir bilgi yoktur. 17 Eylül 1797 tarihli bir emirle, Trabzon mütesellimi olarak atanan Hacı Şahinzâde Mehmed Bey yanında Trabzon'daki diğer âyanlarla birlikte, isyan eden Tirebolu Voyvodası Kelalioğlu Süleyman Ağa'nın üzerine gidecek orduda görevlendirilmiş ve Osman Ağa da bu sefere katılmıştır.[884]

Kalcızâde Memiş Ağa ve Şatırzâde Osman Ağa ile Polathane Serdarı Mehmed Ağa'nın da katıldığı bu harekât 1798 yılında da devam etmiştir.[885] Şatırzâde Osman Ağa hâkimiyet tesisi sırasında, Hacışahinzâdeler, Çeçenzâdeler ve Kalcızâdeler ile çok çetin nüfuz mücadelelerine girmek zorunda kalmıştır. Bu aileler arasındaki mücadeleler inişli çıkışlı bir grafik çizmiştir.[886] Trabzon çevresinde âyanlığı bazen Kalcızâdeler bazen de Şatırzâdeler ele geçirmiştir.1797 yılında Kalcıoğlu Memiş Ağa ve Şatıroğlu Osman Ağa "Trabzon ağavatı" olarak kaydedilmektedir.[887]

3.4.2.1.1. Caniklizâde Mahmud Tayyar Paşa'nın isyanındaki tutumu

Mahmud Tayyar Paşa, Cebbarzâdelerle giriştiği mücadele de İstanbul hükümetine karşı isyan ederek asi durumuna düştü. Üzerine kuvvet ve donanma gönderilmesi üzerine Temmuz 1806 tarihinde Rusya'ya sığınmak zorunda kaldı.[888] Canik ve Trabzon civarında bulunan derebeyleri ve âyanlar kendilerine taraf olduklarından devlet bu âyanların Mahmud Paşa'yı tutmasından çekinmiştir.[889] Gogooğlu, Dedeoğlu ve Gümüşhane Emini Ahmed Ağa "vakti fırsat addiyle derunlarında olan habasetlerini zahire ihraç edüp" Mahmud Tayyar Paşa'yı tutarak isyan etmelerine karşın, İstanbul hükümetinin bütün şüphelerine

---

[883] *BOA, Cevdet Dâhiliye*, nr. 11684.
[884] *TŞS*, 2018/132, s.33. Belgede Gümüşhane madenlerinin işleyişine devletin ne kadar önem verdiğini belirten açıklamalar vardır. Şatırzâde Osman Bey'de Kalcızâde Memiş Ağa ile birlikte Trabzon merkez âyanlarından sayılmıştır.
[885] *TŞS*, 2019/133, s.53.
[886] *TŞS*, 2018/132, s.33,34; *TŞS*, 2019/133, s.49,50.
[887] *TŞS*, 2019/133, s.50; *BOA, Cevdet Askeriye*, nr. s.2240.
[888] *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 31596; *BOA, Cevdet Maliye,* nr. 31607; *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 21303; *BOA, HH*, nr. 4067; *BOA, HH*, nr. 4070/H.
[889] *BOA, HH*, nr. 4070/A.

rağmen Şatırzâde Osman Paşa hükümetin tarafını tutmuş,[890] bunun üzerine "Trabzon ağaları dahi Şatırzâde saadetlü Osman Ağa maiyetiyle Gümüşhane üzerine memur" edilmişlerdir.[891] Osmanlı hükümeti, isyana karşı diğer bir tedbir olarak Beylerbeyi sarayında tekaüte ayrılmış olan Yusuf Ziya Paşa'ya Tayyar Paşa meselesini halletmesi için görev verdi.[892] Daha sonraki yükselişinden Osman Paşa'nın böyle bir siyasi olaydan en iyi şekilde yararlandığı anlaşılmaktadır.

3.4.2.1.2. Trabzon Mütesellimliği

Şatırzâde Osman Ağa, Tayyar Paşa'nın isyanında hükümet tarafında yer alınca daha ileri devlet kademelerine doğru yükselme yolu açılmış oldu.

10 Haziran 1808 tarihli bir belgeye göre, "dergâh-ı âli kapıcıbaşılarından Şatırzâde Osman Ağa" Trabzon mütesellimi olarak atanmıştır.[893] Osman Ağa silahşör ve kapıcıbaşı ünvanıyla Trabzon mütesellimi olduğu sırada,[894] Tuzcuzâde Memiş Ağa Rize âyanı,[895] Hazinedarzade Süleyman Ağa ise Canik Muhassılı idi.[896] Osman Ağa, mütesellimliğinin ilk zamanlarında merkezî hükümet tarafından kendisine verilen ekonomik ve siyasi emirleri yerine getirmiştir. Trabzon Valisi Şerif Mehmed Paşa ile birlikte Yusuf Ziya Paşa zamanından kalma büyük miktarlardaki vergi ve mukataa gelirlerinin toplanması bu görevlerinden birisidir.[897]

Tam da bu tarihlerden sonra Şatırzâde Osman Ağa etkinliklerini artırınca Kalcızâdeler ikinci plana düşmüştür. Şatırzâdeler mütesellimliği ele geçirmişken

---

[890] Bu hususta şöyle denilmektedir. "Trabzonda Kalcızâde ve Şatırzâde ve Trabzon kazalarında sakin derebeylerinden Uzunoğlu ve Bahadıroğlu ve Gümrükçüoğlu vesairleri ve Canik tarafında olan taraftarları malûm Ordu kazasında dahi Katırcıoğlu ve Felekoğlu ve Şeyhoğlu ve birkaç kimesne dahi cümle Tayyar-ı merkûm taraftarı olmaları hasebiyle". *BOA, HH*, nr. 4070/A.

[891] *BOA, HH*, nr. 4047; *TŞS*, 2021/135, s.50; 2 Ağustos 1806 tarihli bir belgeden "kudret'ül-emacid ve'l-âyan dergâh-ı âli kapucubaşılarından kaymakamız izzetlü refetlü Memiş Ağa zidehu mecdihi ve kudret'ül-imtisal ve'l-akran vucûh-ı ağavatdan Şatırzâde İzzetlü Osman Ağa ve umum ağavat"ın Tayyar taraftarları üzerine harekâtlarının devam ettiği anlaşılmaktadır. *TŞS*, 2021/135, s.36.

[892] *BOA, HH*, nr. 4051; *BOA, HH*, nr. 4044/G; *BOA, Cevdet Dâhiliye*, nr. 14686; *TŞS*, 2031/135, s.50; *BOA, HH*, nr. 4047.

[893] *BOA, Cevdet Askeriye*, nr. 37427.

[894] Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, IV, s.1285.

[895] Şakir Şevket, *Trabzon Tarihi*, I, ss.241-242.

[896] *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 1460.

[897] *BOA, A, DVN, MHM*, 227, h.891; 9 Temmuz 1809 tarihli bir belgede de Şatırzâde Osman Paşa'ya "Trabzon mütesellimi dergâh-ı muallâm kapucubaşılarından" diye hitapta bulunulmuştur. *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 1460.

Kalcızâdelerden "Trabzon vücuhu" olarak bahsedilmektedir.[898] Kalcızâde Memiş Ağa'nın halka baskılar uyuglaması bu durumun en önemli sebebi olmuştur. Hâlbuki daha 1807 senesinde Kalcıoğlu Memiş Ağa Trabzon mütesellimi gözükmektedir.[899] Şatırzâde Osman Ağa, Kalcızâdeler ile bütün siyasi mücadelelerine rağmen Kalcızâde Memiş Ağa'nın kızını oğluyla evlendirerek akrabalık kurma yoluna gitmiştir. Bu durumu hükümet de hoş görmüş; ancak Kalcızâde Memiş Ağa ile Şatırzâde Osman Ağa'nın aralarının düzeleceğine de ihtimal vermemiştir. Nitekim Memiş Ağa'nın "Osman Ağa'nın konağı üzerine külliyetlü tüfenklü tayin ve taslit" etmiş olduğu anlaşılmaktadır. Nüfuz boşluğundan meydana gelen bu durum diğer âyanlar arasında da vardı. Karadeniz sahilinde ayanlar arasındaki bu mücadeleler ancak dirayetli valilerin çabalarıyla durdulabilmiştir.[900]

Şatırzâde Osman Ağa 1808-1810 Osmanlı-Rus savaşlarında da stratejik açıdan önemli görevler almıştır. Faş kalesinin Ruslar tarafından ele geçirilmesinden sonra, Osmanlı Devleti kaleyi yeniden geri almak için çalışmaları artırmış, bu amaçla Rize âyanı Tuzcuzâde Memiş Ağa'yı Trabzon bölgesindeki önemli âyanlarla birlikte Faş üzerine sefere memur etmiştir.[901] Yine Tuzcuzâde Memiş Ağa emrine verilen Osman Ağa'ya Batum nüzul eminliği görevi de verilmiştir. Şatırzâde'ye gönderilen bir emirde, Rus savaşı dolayısıyla Sohum'un takviyesi için gönderilmesi gereken askerin henüz gönderilmediği, bunların bir an önce gönderilmesi istenmiştir.[902] Gönderilen bir başka hükümde ise, Rize âyanı olan Tuzcuzâde Memiş Ağa ile Trabzon ileri gelenlerinden Kalcızâde Memiş Ağa ve Şatırzâde Osman'ın birleşerek Faş kalesini kurtarmaları beklenirken henüz Faş'a gelmedikleri, üzerlerine giderek Faş kalesinin kurtarılması gerektiği hatırlatılmıştı.[903] Kısa süreliğine mütesellimlik yapan Osman Ağa, Şubat 1810

---

[898] *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 1460.
[899] *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 22123.
[900] *TŞS*, 2022/136, s.35. Belgede devamla şöyle denilmektedir. "Laçinzâdelere varıncaya dek eyalet-i Trabzonun havi olduğu memalik ahalileri beynlerinde cenk ve cidal".
[901] *TŞS*, 2023/137, s.44. "Dergâh-ı muallâ kapucubaşılarından mir ahûr-ı ulam payesiyle Trabzon ağavatından Giresunlu Laçinzâde Elhac Mustafa ve Tirebolu Voyvodası Süleyman ve Gogozâde Emin Bey Dedezâde Mehmed ve Bahadırzâde Elhac Osman ve Sakazâde Mehmed ve Bolathane Serdarı Mehmed ve elhac Salihzâdeler ve Abanozzâde ve Makulzâde Mustafa ve Kasabzâde İbrahim ve Gümrükçüzâde Genç Ali" Tuzcuzâde'nin yanında görevlendirilmişlerdir.
[902] *BOA, Mühimmey-i Asakir*, 19, s.35.
[903] *BOA, Mühimmey-i Asakir*, 21, s.171; *BOA, HH*, nr. 42045; *BOA, HH*, nr. 23579; *BOA, HH*, nr. 41305-H.

tarihinde Trabzon Valisi Şerif Mehmed Paşa'nın yerine vali atanan Çarhacı Ali Paşa'nın Trabzon'a gelmesine kadar yeniden mütesellim olarak atanmıştır.[904] Tayin olunacağı zaman akrabasından önceki miri kâtibi müderris Hafız Mehmed Emin Efendi'ye İstanbul hükümeti durumunu sormuş, uygun cevap alınınca da yeniden tayin edilmiştir.[905]

Hazinedarzâde Süleyman Paşa'nın 19 Ekim 1810 tarihinde Trabzon mütesellimliğine,[906] ardından da 4 Nisan 1812 tarihinde valiliğe atanması Şatırzâdeler ailesinin büyümesini önlemiştir.[907]

3.4.2.1.3. Tuzcuzâde Memiş Ağa isyanındaki faaliyetleri

Tuzcuzâde Memiş Ağa'nın isyanı üzerine Hazinedarzâde Süleyman Paşa yeniden düzeni sağlamak amacıyla harekâta başlamış, bu harekât sırasında Şatırzâde Osman Ağa yine hükümet tarafını tutmuştur.[908]

İsyan eden Tuzcuzâde Memiş Ağa, önce hile ile öldürülmek istenmiş, Memiş Ağa'yı hile yoluyla öldürmek mümkün olmayınca Hazinedarzâde Süleyman Paşa, Ağustos 1816 tarihinde Şatırzâde Osman Ağa ve Kara Numan Ağa'yı bir kısım askerî kuvvetlerle Rize'ye göndermiştir.[909] Birçok defalar hakkında ferman çıkan Tonya âyanı Hacısalihoğlu Ali, Abanozoğlu Süleyman, Memiş Ağa'nın damadı Kalcızâde isyan sırasında Osman Ağa[910] Polatane serdarı Mustafa ve Kakavanoğlu Hüseyin gibi önemli ağalar Tuzcuzade Memiş Ağa'nın yanında yer aldılar.[911] Trabzon kalesinin ele geçirilmesi sırasında Kalcızâde Osman Bey'in önemli yardımları olmuştur.[912] Büyük miktarda kuvvetlerin gelmesiyle Trabzon ve çevresi tek tek ele geçirilmeye başlanmış ve kendisine

---

[904] *BOA, Cevdet Dâhiliye*, nr. 3071.
[905] Şakir Şevket, *Trabzon Tarihi*, I, s.238.
[906] *BOA, Mühimmey-i Asakir*, 21, s.171.
[907] *BOA, Mühimey-i Asakir*, 20, s.216-217; *BOA, HH*, nr. 41305/A; *BOA, HH*, nr. 41999.
[908] Daha geniş bilgi için Hazinedarzâdeler konusuna bakılabilir.
[909] *BOA, HH*, nr. 22615; *BOA, HH*, nr. 22586; Belgede şöyle denilmektedir. "Müşarün ileyhe tarafından Rize'ye gönderilmiş olan Trabzonlu Şatırzâde ile Kara Numan ve yanlarında olan bir mikdar neferât Tuzcuoğlu tarafından mahsur olarak hayattan ümitlerini kesmiş oldukları"; Diğer bir belgede de şöyle geçmektedir. "merkûmdan ve vesile ile ele girer makûleden olmayup beher hal üzerine külliyetlü asker sevk ve tayin olunarak idam olunmağa muhtaç olduğundan memuriyetim üzere Rizeye gelip şaki-i merkûmun cezasını tertib tenbih münteheban daire-i çakeri ağavatından". *BOA, HH*, nr. 22573.
[910] Şöyle geçmektedir. "Trabzon vücûhundan Kalcıoğlu Osman Bey dahi Tuzcuoğlu Memiş'in damadı olmak hasebiyle". *BOA, HH*, nr. 22607.
[911] *BOA, HH*, nr. 22614; *BOA, HH*, nr. 22614/A.
[912] *BOA, HH*, nr. 22614/B.

taraftar ağaların ve Kalcızâde Osman Bey'in de kendisini terk etmesi üzerine, Memiş Ağa Rize'ye kaçmak zorunda kalmıştır.[913]

Trabzon Valisi Hazinedarzâde Süleyman Paşa, Aralık 1816 sonlarında 2500 kişilik kuvveti Şatırzâde Osman Ağa'nın oğlu Mikdad Ağa ve Rize Mütesellimi Tahir Ağa komutasında Memiş Ağa'nın üzerine yollamıştır.[914] Üzerine gönderilen kuvvetlere karşı koyamayan Memiş Ağa, bir gece tek başına Of'a kaçtı.[915] Of'ta başlatılan harekâta bundan bir süre önce "mir ahur-ı evvel" payesi almış olan Trabzon âyanı Şatırzâde Osman Ağa, aynı harekâtta görevlendirilen Rize âyanı Tahir Ağa ve Buberzâde Memiş Ağa ile beraber katılmıştır.[916]

Tuzcuoğlu Memiş Ağa'nın asılmasından sonra bölgede bir süreliğine düzen sağlanmış oldu. Hazinedarzâde Süleyman Paşa'nın yerine 1818 yılında Kaptan-ı Deryalıktan azlolunan Abaza Mehmed Hüsrev Paşa atandı.[917] Hüsrev Paşa'nın bölgeye geç gelmesi ve geldiğinde Şatırzâde Osman Ağa ile yakın dostluk kurması diğer âyanların kendine düşmanca davranmasına yolaçtı.[918] Tuzcuoğlu isyanında affedilerek Sürmene'ye sürülmüş olan Kalcızâde Osman Ağa,[919] kalabalık maiyeti ile yeniden Trabzon'da oturmaya izin istemiş, isteği reddedilince de taraftarları olan Alaybeyioğlu, Gümrükçüoğlu ve Hacısalihoğlu ile birlikte isyan etmiştir.[920] Kalcızâde Osman Bey'i isyan hareketinden vazgeçirmek için başlangıçta Şatırzâde Osman Ağa görevlendirilmiş, vazgeçmeyince de karşı saldırıya geçilerek isyan zorla bastırılmıştır.[921] Hüsrev Paşa'nın İstanbul'dan ısrarla idam fermanı istemesine rağmen, Doğu sınırında Rus tehlikesi baş gösterdiğinden Kalcızâde yeniden affedilmiştir.[922]

---

[913] *BOA, HH*, nr. 20602/H; *BOA, HH*, nr. 22602; *BOA, HH*, nr. 22602/G.
[914] *BOA, HH*, nr. 22601/A; *BOA, HH*, nr. 22601.
[915] *BOA, HH*, nr. 22601/A; *BOA, HH*, nr. 22598.
[916] *BOA, HH*, nr. 35558. "Karadeniz nam mahalle sevk ve irsal olunmuşdu."; Şakir Şevket de mirmiranlık rütbesi aldığını belirtmektedir. Şakir Şevket, *Trabzon Tarihi*, I, ss.248-249.
[917] Gologlu, *Trabzon Tarihi*, s.107.
[918] *BOA, HH*, nr. 22563/C; *BOA, MAD*, 9729, s.275.
[919] *BOA, HH*, nr. 22563/A.
[920] Gologlu, *Trabzon Tarihi*, ss.108-109.
[921] *BOA, HH*, nr. 22563/A.
[922] Gologlu, *Trabzon Tarihi*, s.108.

3.4.2.1.4. Van Muhafızlığı

Tuzcuoğlu isyanının birinci devresi şiddetli bir şekilde bastırıldıktan sonra devlet Rusya ile olan ilişkilere daha fazla yoğunlaşma imkânı buldu. Bu sırada Rusya ile münasebetler iyi olmadığından muhtemel bir askerî harekâta karşı doğu sınırında hazırlıklara girişildi. Bu hazırlıklar kapsamında 2 Mart 1820 tarihinde Şatırzâde Osman Ağa, Çürüksu Kalesi Bina Emini[923] olarak atandı. Kendisinden şimdiye kadar yapılan yerlerin mühendis İshak Efendi ile keşfinin yapılarak, defterinin İstanbul'a gönderilmesi istenmiştir.[924]

İran sınırında bazı tehlikelerin çıkması üzerine, 27 Ocak 1822 tarihinde İran Seraskeri ve Erzurum Valisi Mehmed Emin Rauf Paşa'nın yanında Canik, Ordu ve Trabzon sancaklarından toplanan askerlerin başbuğluğuyla görevlendirildi.[925] "Serbevvabin-i dergâh-ı âliden" Şatırzâde Osman Ağa 16 Nisan 1822 tarihinde görev yeri olan Van'a ulaşmış ve harekâta katılmıştır.[926]

Sefer sırasında 900 kişiyle Van'a yerleşen Şatırzâde Osman Ağa burada pek rahat durmamıştır. Van Valisi Mahmud Paşa'nın Seraskere yazdığı yazıdan anlaşıldığına göre, Osman Ağa kendisine verilen görevi yerine getirmemiş ve askerleriyle birlikte kötü davranışlarda bulunmuştur. Ağa'nın burada uzun süre kalmadığı anlaşılmaktadır.[927]

1822 yılında Trabzon Valisi Kaptan-ı Derya Hüsrev Mehmet Paşa'nın yerine Ankara ve Çankırı mutasarrıfı Hafız Ali Paşa atanınca, vali doğu ordusundaki görevine devam ettiği için Trabzon'u mütesellim olarak bir süreliğine Şatırzâde Osman Ağa yönetmiştir. Bu görevini Çeçenzâde Hasan Paşa'nın Trabzon Valisi olarak atanmasına kadar devam ettirmiştir.[928]

3.4.2.1.5. Şatırzâde Osman Ağa-Çeçenzâde Hasan Paşa mücadelesi

Kaptan-ı Derya Hüsrev Mehmed Paşa'nın yerine daha önce Trabzon kaymakamlığı yapmış bulunan Hazinedarzâde Süleyman Paşa'nın eski

---

[923] Osmanlı Devletinde herhangi büyük bir binanın yapılışı ile meşgul kimse. Vazifesi inşaat müdetince sürerdi. Geniş bilgi için bkz. Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lûgatı*, ss.52-53.
[924] *BOA, Cevdet Askeriye*, nr. 37596.
[925] BO*A, Cevdet Askeriye*, 898; *BOA, HH*, nr. 37339/B.
[926] *BOA, HH*, nr. 37339/B.
[927] *BOA, HH,* nr.37391/J; *BOA, HH*, nr.37059; Güven, *Doğu Karadeniz Âyanlığına Kısa Bir Bakış (1809-1826*), s.65.
[928] Bilgin, *Tirebolu Tarihi*, s.295; Goloğlu, *Trabzon Tarihi*, s.109.

kethüdalarından Çeçenzâde Hasan Paşa atandı.[929] Osman Paşa, bir zamanlar kendisi gibi mütesellim olan ve birçok defalar birlikte çalıştığı Çeçenzâde Hasan Paşa'nın şimdi başına vali olarak gelmesine dayanamayarak, devletin emirlerine muhalif hareket etmeye başladı. Osman Bey bu duygusunu her fırsatta açıkça belli ediyor ve her konuda valiye muhalefet ediyordu. Bir süre sonra ilişkileri düşmanlık derecesine geldiğinden, Osman Bey şehirden çıkarak Yomra yakınlarında kalmaya başladı.[930]

Trabzon Valisi Çeçenzâde Hasan Paşa, 4 Mayıs 1825 tarihli padişaha yazdığı mektupta "Of ve Rize ve Sürmene eşkiyalarından bir alay şekavetleri ve Rizeli Tuzcuoğulları Tahir ve Abdülkadir ve Abdulaziz namun şekavetpişeler akrabası bulunup onları dahi sahabet ederek Trabzonu giriftar-ı ihtilal ve fesad ve irade-i âliyeye muğayeret gösterip ihtilalden hali olmayup", Trabzon'a davet edilmesine rağmen "Yomrada birkaç saat mesafe konağında ikamet" etmeye başladığını, emir dinlemeyerek valilik nüfuzunu kırdığını, bütün bu nedenlerle "diyar-ı baideye nefy ve iclası" gerektiğini bildirdi.[931] Valinin bu isteklerine karşılık Sadrazam Mehmed Paşa kendi soruşturmasını yaptı. Sadrazam soruşturma sonucunda Çeçenzâde Hasan Paşa'nın gerektiğinden çok sert davrandığı, Şatırzâde Osman Paşa'nın valiye güvenmediğinden Yomra'da kaldığı ve valiye karşı özellikle eşkiyalara dayandığı kanaatine vardı.[932] Hükümetin Rusya tehlikesine karşı bölgede bir iç çatışma çıkması ihtimalini önlemek isteyişi de bu kararın verilmesinde etkili olmuştur. Hükümet, bu gerekçeleri çok yeterli görmediğinden 3 Haziran 1825 tarihli cevabî yazıda "nefyinden sarf-ı nazar olunarak memuriyet ile bi't temin Trabzondan çıkarılması Erzurum taraflarının müceddeden zahire tertibine dair" mübayaacılık[933] görevine gönderilmesini istedi.[934]

---

[929] *TŞS*, 1956/142, s.8; *TŞS*, 1957/143, s.15.
[930] Goloğlu, *Trabzon Tarihi*, s.110.
[931] *BOA, HH*, nr. 22616/E; Yine diğer bir belgede de benzer sebepler zikredilmiştir. "Hacı Salih Paşa bakayası ve atufetlü Hüsrev Paşa ve Hafız Ali Paşa hazeratı bakayalarıyla ba ferman-ı âli Trabzon sancağından matlûb buyurulan kalyoncu hususunu tatil kasdıyla Sürmene ve Rize taraflarını tahrik ve ihtilal ve emniyet ettirtip". *BOA, HH*, nr. 22616/H; "Derebeylik tavrıyla kesr-i nüfûz-ı valiyi mucib harekete ibtidar". *BOA, HH*, nr. 22616.
[932] Goloğlu, *Trabzon Tarihi*, ss.110-111.
[933] Devlet tarafından tayin olunan fiyatla miri için mal almakla görevli kişi. Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lûgatı,* ss.230-231.
[934] *BOA, HH*, nr. 22616; Halen bu tarihte Trabzon âyanı olarak gözükmektedir. *TŞS*, 1956/142, s.46.

Şatırzâde Osman Ağa, "harekât-ı makûlesinden nadim olarak savb-ı senaveriye dehalet edip fima ba'de hidemat-ı seniyye ve tahvil-i rızay-ı haliside olmağı taahhüd ve iltizam ve memuriyet-i mezkûrenin idaresine kadir olmayacığını ve memuriyeti merkûmeden afvı" nı istemiş,[935] hükümet de bu iseği olumlu karşılamış, ancak Trabzon valisinin ısrarlı istekleri sürünce teklifi kabul ederek Erzurum Zahire Mübayaacılığına gitmek zorunda kalmıştır.[936] Böylece bir çatışma çıkmadan olay çözümlenmiştir.

3.4.2.1.6.Anapa Muhafız Kaymakamlığı ve ölümüne kadarki faaliyetleri

Şatırzâde Osman Ağa'nın Erzurum Zahire Mübayaacılığı görevinin uzun sürmediği anlaşılmaktadır. 1827 yılında yeniden Trabzon'da görünen Osman Ağa, arasının iyi olmadığı Çeçenzâde Hasan Ağa'nın onu Trabzon'dan uzak tutmak isteğiyle "rütbe-i mirmiranî ile Anapaya Muhafız Kaymakamı" tayin edilmesini teklifi üzerine bu göreve gönderilmiştir.[937]

1828 Osmanlı-Rus savaşları sırasında,[938] Trabzon'dan gönderilen askerlerin başında Bayburt'taki harekâtta yer alarak münasebetlerinin iyi olduğu Hazinedarzâde Osman Paşa'ya yardım etmiştir.[939] İlişkilerinin iyi olmasının etkisiyle Mısır üzerine sefere giden Hazinedarzâde Osman Paşa, geri dönene kadar Şatırzâde Osman Paşa'yı Trabzon merkez komutanı olarak atadı.[940] Bu sırada Hazinedarzâde Osman Paşa'nın Trabzon'dan ayrılmasını fırsat bilen Tuzcuzâde yeniden ayaklanmıştı. Şatırzade, savaşın sona ermesinden hemen sonra meydana gelen ikinci Tuzcuoğlu isyanında, eskiden olduğu gibi hükümet tarafını tutmuştur. Olayı Sivas'ta iken öğrenen Hazinedarzâde Osman Paşa, Trabzon komutanı Şatırzâde Osman Paşa'ya yanına kaymakam Hazinedarzâde Ahmed

---

[935] *BOA, HH*, nr. 23388.
[936] *BOA, HH*, 23499. Belgede gerekçe şu şekilde belirtilmektedir. "Lakin Trabzon bir ihtilalden ibaret eyalettir. Devlet-i âliye tarafından dahi memur olduğumuz mühimmenin kesreti malûm olduğundan mücerred şiraze-i memuriyetimi halelden vifaye için olduğunu"; Goloğlu, *Trabzon Tarihi*, s.111.
[937] *BOA, HH*, nr. 23307. "İdare ve zabt ve rabta muktedir erbabtan olduğunu ve müşarün ileyhin bu suretle Anapa'da bırakılması Trabzon taraflarının nizamına dahi mucib-i suhûlet olacağını beyan ederek"; *BOA, TAD*, c.4, s.150, h.2.
[938] Geniş bilgi için bkz. Hazinedarzâde Osman Paşa.
[939] *BOA, HH*, nr. 42716/B.
[940] Goloğlu, *Trabzon Tarihi*, s.115.

Paşa'yı da alarak ayaklanan Tuzcuoğullarının üzerine gitmesini emretti.[941] Şatırzade Osman Paşa, "Trabzondan ba sefine asker ve top cebehane ve zahire" sevk ederek harekâta girişmiştir.[942] Bu sırada karadan Sürmene'ye gelmiş olan Şatırzade Osman Paşa üzerine Tuzcuzade Tahir bir kısım kuvvetleriyle saldırmış; fakat "Osman Paşa bendeleri maiyetine Trabzon ağavatından Hacı Salihoğlu Ali Ağa ve Tirebolu Voyvodası Kethüdazade Emin Ağa sekiz bin nefer asker ile tayin kılınmış olmağla iki tarafta birkaç defa vuku' bulan muharebeler" sonucunda yenilerek Rize'ye çekilmek zorunda kalmıştır.[943]

Hazinedarzâde Osman Paşa, Şatırzâde Osman Paşa ile Hazinedarzâde Ahmed Paşa komutasındaki kuvvetleri Rize'ye göndermiş ve konaklarını kuşattırmıştır.[944] Ümidini yitiren Tuzcuzâdeler Of'a kaçmışlar, burada da hükümet kuvvelerinin ciddi takibi sonucu isyan şiddetli bir şekilde bastırılmıştır. Uzun bir hayat yaşayan Osman Paşa, 17 Eylül 1839 tarihinde vefat etmiş olup Boztepe mezarlığına gömülmüştür.[945]

3.4.3. Aile mensuplarının ekonomik faaliyetleri

Şatırzâde Osman Paşa ekonomik faaliyetlerde de bulunmuştur. İrad-ı Cedid hazinesine bağlı "Trabzon Penbe rüsumu mukataası" bin iki yüz dokuz ve on senelerinde "ber vech-i emanet" Şatırzâde Osman Ağa'ya ihale olunmuş; fakat kendisi 1798 senesi olmasına rağmen, "rüsûmatını tamamen cem' ve tahsil eylediği tahkik olunmuşken bu ana değin rüsûm-ı mezkûre hasılatdan bir akçe" göndermemiştir. Erzurum ve Trabzon Valisi Yusuf Ziya Paşa'dan miktarın tahsil edilmesi istenmektedir.[946] Şatırzâdelerden müderris olan Mehmed Emin Efendi de mukataa işletmeciliği yapmıştır. Mehmed Emin Efendi 1791 ve 1794 tarihlerinde bir yıllığına Hacı Osman Ağa ortaklığıyla mukataa işletmiştir.[947] Aynı aileden önemli bir şahsiyet olan ve bir zaman Miri Kâtibi olan Mehmed Şakir Efendi

---

[941] *BOA, HH*, 22604/A. Belgede Tuzcuoğullarının niyetleri şu şekilde anlatılmaktadır. "Gönye sancağını istila eyledikten sonra Trabzona avdet edeceklerini ve kendilere gûya Mısır Valisi sâbık Mehmed Ali nam haber ve kağıd geldiğini ilan"; Goloğlu, *Trabzon Tarihi*, s.115.
[942] *BOA, HH*, nr. 19978/İ.
[943] *BOA, HH*, nr. 22613/A; *BOA, HH*, nr. 22313/B; *BOA, HH*, nr. 22613/J; *BOA, HH*, nr. 22313/F.
[944] *BOA, HH*, nr. 22613/H; *BOA, HH*, nr. 22313/C; *BOA, HH*, nr. 22613/A; *BOA, HH*, nr. 22313/F.
[945] Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, IV, s.1285; Güven, *Doğu Karadeniz Âyanlığına Kısa Bir Bakış (1809-1826)*, s.65; Yüksel, *Trabzon'da Türk-İslam Eserleri ve Kitabeleri II,* ss. 168-169.
[946] *TŞS*, 2019/133, s.48.
[947] Aygün, *Trabzon'da Ticaret*, s.335.

Tersane-i Amire hazinesine bağlı "gümrük iskele-i Trabzon mukataası"nı 1809 senesi "muharremi gurresinden zilhiccesi gayetine değin" otuz iki bin beş yüz kuruş bedel-i iltizam ile tasarrufuna almıştır. Ancak, "sefer-i hümayuna mebni gümrük-ı mezbûrun sene-i sabıklarda olduğu misillü bu defa dahi maktuundan münasibi vecihle tenzili veyahut emaneten uhdesine ihale" edilmesini talep etmiştir. Gönderilen hükümde, "canib-i miriyi siyaneten yirmi dört senesine mahsus olmak şartıyla meblağ-ı mezbûr otuz iki bin beş yüz kuruştan iki bin beş yüz kuruş"a düşürülmesi emredilmiştir.[948]

3.4.4. Ailenin diğer önemli şahsiyetleri

Şatırzâde Osman Paşa'nın ölümünden sonra aynı aileden Abdulhalim Bey Trabzon âyanı olmuştur. 18 Kasım 1842 tarihli bir belgeye göre, Şatırzâde Abdulhalim Bey Trabzon âyanı görünmektedir.[949] Abdullah Paşa'nın 5 Kasım 1845 tarihli buyuruldusunda, Şatırzâde Abdulhalim Bey halen Trabzon âyanlığı görevinde bulunmaktadır.[950] Ailenin en son nüfuzlu kişisi Şatırzâde Osman Paşa'nın oğlu[951] "divan-ı temyiz azasından ve Istabl-ı Amire müdürlüğü payelüsü" olan Şatırzâde Ali Bey'dir.[952] Tanzimat reformlarıyla kurulan müdürlüklerden Rize kazası müdürlüğü de yapan Şatırzâde Ali Bey 9 Ocak 1877 tarihinde vefat etmiştir.[953]

3.5. Kalcızâdeler

Doğu Karadeniz'in en nüfûzlu ve büyük ailelerinden birisi de Kalcızâdelerdir. Akçaabat'ın en eski ailelerinden sayılan Kalcızâdeler,

---

[948] *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 22123.

[949] *TŞS*, 1959/145, s.25; *TŞS*, 1959/145, s.14. 2 Haziran 1843 tarihli belgede Trabzon âyanları Kalcızâde Osman Bey ve "Şatırzâde necabetlü Halim Bey" olarak zikredilmekterdir.

[950] *TŞS*, 1970/156, s.9.

[951] Belgede şöyle geçmektedir. "Şatırzâde müteveffa Osman Paşanın hafidi İzzetlü Ali Bey". *BOA, Cevdet Dâhiliye*, nr. 6697.

[952] Şakir Şevket, *Trabzon Tarihi*, I, ss.248-249.

[953] Şatırzâde Ali Bey, 3 Haziran 1845 tarihinde Rize kazası müdürü gözükmektedir. *BOA, Cevdet Dâhiliye*, nr. 6697; Şatırzâdelere ait konak yakın zamana kadar ayakta kalmıştır. Kahramanmaraş Caddesi üzerinde bulunan konak, XIX. yüzyılın tipik iç sofalı evlerinden birisiydi. Odalarında alçı çiçeklikler, kapı üstlerinde ise natürmortlar vardı. Sayfa 157'de eski bir fotoğrafı da vardır. Haşim Karpuz, "Trabzon'da Yok Olan Bazı Türk Evleri Yapıları", *Vakıflar Dergisi*, XXIII (Ankara 1994), s.148.; Bal, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Trabzon'lu Simalar*, s.549; 1876'da ölen Şatırzâde Ali Bey'in mezarı Trabzon'dadır. Mezartaşı için bkz. Gologlu, *Trabzon Tarihi*, s.184; Yüksel, *Trabzon'da Türk-İslam Eserleri ve Kitabeleri II,* ss. 178-179.

Akçaabat'ın Suğa köyüne dayanmaktadır.[954] XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren belgelerde adlarının sıkça zikredilmesinden, bu tarihlerden itibaren etkinliklerini artırdıkları anlaşılmaktadır. Ailenin bilinen ilk kişisi Kalcıoğlu Mustafa Çavuş'tur. Temmuz 1744 tarihli bir belgede, "Seyyid Hasan ve Seyyid Ahmed ve Seyyid Mehmed nam eytamlar ile Esma nam hatunun yeniçeri serdengeçti ağalarından âyan-ı vilayetten Hacı Ahmed ve karındaşı Hacı Halil" den alacağı olan on beş bin kuruşun tahsil edilmesi görevi kendisine verilmiştir.[955] Kalcıoğlu Mustafa Çavuş, âyan-ı vilayet makamını ele geçirmiş olmasa da Trabzon'da ağırlığı olan bir kişidir ve âyan olmaya adaydır.

3.5.1. Ailenin nüfûzunu artırması

Ailenin bölgede nüfuz tesisinin temelinde mütegallibelik hareketleri vardır. Kalcıoğlu Mustafa Çavuş, Trabzon'da nüfuzunu artırıp hatırı sayılır aileler arasına girse bile, ailenin kalıcı nüfuz tesisi Kalcıoğlu Ömer Ağa zamanında olmuştur. Yeniçeri Ocağı'ndan olduğu anlaşılan Kalcızâde Ömer Ağa[956] "Turnacıbaşı" ünvanına sahipti.[957] Kalcıoğlu Ömer Ağa 1757 yılında isyan ederek Trabzon'daki beylik sarayını tahrip etmiş ve oturulmaz bir hale getirmişti.[958] Yine Canikli Ali Paşa Kırım Seraskerliğine atandığı zaman, Turnacıbaşı Trabzon'lu Kalcıoğlu Ömer, Karadeniz eşkiyasından Dizdaroğulları Ali ve Abdullah'ın emirlere karşı geldiklerini ve bulundukları yerlerin askerlerini seferden vazgeçirdiklerini hükümete bildirmiş, bunun üzerine 1773 yılında Trabzon valisine bu kişilerin dirlik ve rütbelerinin kaldırılıp cezalandırılması için emir gönderilmiştir.[959] Battal Hüseyin Paşa'nın 1788 yılında ikinci defa Trabzon Valiliğine getirilip Anapa ve Soğucak taraflarına gitmesi emredildiği sırada, Trabzon'dan asker göndermesi istenen âyanlar arasında Kalcızâde Ömer Ağa da

---

[954] *BOA, MAD*, 9720, s.212-213; Bal, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Trabzon'lu Simalar*, s.573; Goloğlu, *Trabzon Tarihi*, s.92.

[955] *BOA, TAD*, c.1, s.27, h.1-3. Belgede nüfûzunu artırdığına dair şöyle denilmektedir. "Trabzon kal'ası muhafazasında yeniçeri zabiti olan zidehü mecdihi ve Trabzonda müks üzere olan Kalcıoğlu Mustafa Çavuş zidehu kadrihiye hüküm ki". "Müks" kelimesi "kuvvet, kudret, iktidar" anlamlarına gelmektedir.

[956] Özkaya, "Canikli Ali Paşa", s.485; Bilgin, *Tirebolu Tarihi*, s.291.

[957] Yeniçeri ocağının büyük zabitlerinden olup hasekilerden evvel ve saksoncubaşıdan sonra gelirdi. Daha fazla bilgi için bkz. Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lûgatı*, s.347.

[958] *BOA, TAD*, c.2, s.170, h.2. Hükümetin tahrip konusundaki araştırması 1776 yılında da devam etmektedir.; Bilgin, *Tirebolu Tarihi*, s.291.

[959] *BOA, Cevdet Dâhiliye*, nr. 9395.

vardır.[960] 1761 yılında eşkiyalık faaliyetlerine devam etmiş, meşhur eşkiyalardan Dimeli Mehmed ve Yenicumalı Hacıoğlu ile birlik olarak Trabzon'un mühim ailelerinden sayılan Şatırzâde Derviş Ali'nin evini basarak zorla on beş bin kuruş değerindeki parasını alarak kaçmıştır. 1764 yılına kadar eşkiyalık faaliyetlerine devam ettiği anlaşılan Ömer Ağa'nın cezasının verilmesi için Trabzon valisine hüküm gönderilmiştir.[961]

Ömer Ağa'nın faaliyetleri incelendiğinde siyasî tercihlerin bir âyan için ekonomik faaliyetler kadar önemli olduğu anlaşılmaktadır.[962] Kalcızâde Ömer Ağa'nın Trabzon Valisi Sarı Abdullah Paşa ile olan ilişkileri bu duruma işaret etmektedir. Trabzon Valisi Canikli Battal Hüseyin Paşa'nın görevden alınmasından sonra, yerine mirmiran rütbesi ile eski kölelerden Sarı Abdullah Paşa atandı.[963] Valiliği çok kısa süren Sarı Abdullah Paşa'yı destekleyen Kalcızâde Ömer Ağa valinin çok yakın adamlarındandı. Anapa 1791'de Ruslar tarafından ele geçirince, III. Selim Trabzon valisi olarak Gogozâde Süleyman Paşa'yı atamış Sarı Abdullah Paşa'nın da öldürülmesi için emir vermişti.[964]

Gogozâde Süleyman Paşa vali olarak Trabzon'a gelince, azledilen Sarı Abdullah Paşa yakın adamlarından Kalcızâde Ömer Ağa ile birlikte Trabzon kalesine sığınıp savunma tedbiri almaya başladı. Gogozâde Süleyman Paşa Trabzon kalesini saldırıyla zor ele geçireceğini anladığından Abdullah Paşa'ya haber göndererek Trabzon valiliğinin ondan alınıp kendisine verildiğini ve bu nedenle kaleden çıkması gerektiğini, isterse valiliği henüz üzerinde bulunan Erzurum'a gidebileceğini bildirdi. Sarı Abdullah Paşa, buna inanarak "cay-ı selamet add ettiği kapıdan hurûc ve merkûm Kalcıoğlu ve yanında olan asker ve Canik askeri" ile dışarı çıkmış, gerekli tedbirleri alan Süleyman Paşa Rizeli Tuzcuzâde Memiş Ağa'yı Sarı Abdullah Paşa ve Kalcıoğlu Ömer Ağa'yı yakalamakla görevlendirmişti. Memiş Ağa, şehrin dışındaki Tirzik mevkiinde

---

[960] Gologlu, *Trabzon Tarihi*, ss.89-90.
[961] *BOA, TAD*, c.2, s.70, h.2. Eşkiyalar Trabzon yakınlarında kale de inşa etmişlerdir. "Küçük Hasan ve Hacıoğlu Hasan nam müfsitler ikiyüz nefer avaneleriyle şehre bir buçuk saat mahalde inşa eyledikleri palangaya tahassün ve muharebeye iğaz eylemelerine naşi cezaları tertip ve maadası kal'aları hedm olunup ve eşkiyayı mezbûrenin şehirde zulmen ve ıztıraren bina eyledikleri menzillerinin dahi tahrip edilmesi".
[962] *BOA, Cevdet Dâhiliye*, nr. 9395.
[963] Gologlu, *Trabzon Tarihi*, s.91.
[964] Gologlu, *Trabzon Tarihi*, s.91; Geniş bilgi için bkz. Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, V, ss.350-351.

Abdullah Paşa ile Kalcızâde Ömer Ağa'yı kısa süren çatışma sonucu yakalayıp öldürdü.[965] 14 Ocak 1792 tarihinde muhallefatı düzenlendğine göre, bu tarihe yakın bir zamanda öldürülmüş olmalıdır. Mezarı Trabzon Şehir mezarlığındadır.[966]

3.5.2. Kalcızâde Ömer Ağa'nın muhallefatı

Mütegallibelikten âyanlığa geçen bir kişilik olduğundan ve Karadeniz yörelerinin yeryüzü şekillerinin ve yörelerin farklılıklarının ekonomik faaliyelere etkisini göstermesi açısından bazı bilgiler verebileceğinden Ömer Ağa'nın muhallefat incelemesi önem taşımaktadır. Orta Karadeniz'de yeryüzü şekilleri uygun olduğundan, bu çevredeki âyan ailelerinin çoğunun geniş araziler ve çiftliklere sahip oldukları gözlenmektedir. Fakat yeryüzü şekillerinin geniş araziler açısından müsait olmadığı Doğu Karadeniz'de, durumun nasıl olduğuna dair herhangi bir tespit yoktur. Feridun Emecen, Doğu Karadeniz'deki âyanların yükselişini biraz da yeryüzü şekillerine bağlayarak donanmanın ihtiyaçlarını giderme, asker ihtiyacını karşılama ve yörede bol miktarda çıkarılan bakır, gümüş ve demir madenlerinin sağlanması faaliyetlerine bağlı saymıştır. Hakkında çok az kayıt olsa da Kalcızâde Ömer Ağa'nın muhallefatı bize bu hususta bilgiler verebilir.

Ömer Ağa'nın malları "maktûl-ı mezbûr ötedenberu servet ev yesar ile şöhretşiar olduğu eclden onun dahi bilcümle emval ve eşya ve nukûd dahi bi't-taharri zahire ihrac ve canib-i miriden tahrir" emriyle zapt edilmiştir. Muhallefat kaydında ancak birkaç temel kayıt bulunmaktadır.

Kalcızâde Ömer Ağa'nın defterde yazılan kayıtları sırayla şu şekildedir;

"-Yan yasdığı 2 kıymet 48
-Döşek 4 480
-Yorgan 2 200
-Yük 183 2745
-Avani-i Nühas 165
-Sini 1

[965] *BOA, Cevdet Dâhiliye*, nr. 9395.
[966] Yüksel, *Trabzon'da Türk-İslam Eserleri ve Kitabeleri II,* ss.118-119.; 1822 yılında ölen Kalcızâde Ömer Ağa'nın eşi Havva Hatun'un mezarı da Trabzon Şehir mezarlığındadır. Yüksel, *Trabzon'da Türk-İslam Eserleri ve Kitabeleri V,* ss.208-209.

-Lazot İstanbuli 10 400

-Döğen-i Hınta 150 750

-Hınta İstanbuli kile 16 1280

-Medine-i mezbûre mahallatından Kavak meydan mahallesinde bahçe kıt'a 1 158

-Derûn kalede bir bab ekmekçi fırını nısfı Bolathaneli Hacı Kasımın ve nısfı aheri müteveffay-ı merkûmun

-Derûn kal'ada ve Aziz kapısı mahallesinde vaki mülk-ü menzil 1

-Pazar kapısı kurbunda Mumhane 1

-Hariç kal'ada bir bab hamamın nısf hissesi hamam-ı mezbûrun nısfı asitane müderrislerinden Hacı Yahyazâde Emin Efendinin olup şerh verildi.

-Yine kaza-i mezbûr kuralarından Suğa karyesinde tarla 1 40 kuruş

-Atika karyesinde tarla 1 200 kıymet

-Yine kaza-i mezbûr kurralarından Ayla karyesinde tarla kıymet 50" [967]

Kalcızâde Ömer Ağa ve daha önce değinilen Hazinedarzâde Memiş Paşa'nın muhallefatları beraber değerlendirildiğinde, Doğu Karadeniz'deki âyanların topraktan daha çok ticarî alana yatırım yaptıkları anlaşılmaktadır. Ömer Ağa'nın Trabzon merkezinde ve Akçaabat köylerinde dağınık olarak küçük birkaç tarlası vardır. Bunun yanında Ömer Ağa ortaklıklar kurarak dükkânlara sahip olmuştur. Yatırım yaptığı dükkânların tamamı Trabzon merkezinde çeşitli mahallerdedir.

3.5.3. Kalcızâde Memiş Ağa'nın Trabzon âyanlığını ele geçirmesi

Kalcızâde Ömer Ağa'nın 1792 yılında idam edilmesinden sonra, 1797 yılına gelene kadar aile bir süreliğine gözden düşmüş gibidir. Ömer Ağa'nın affedilmesine rağmen birçok defalar isyan etmesi hükümetle ilişkileri germiştir. Kalcızâdelerin 5-6 yıl boyunca herhangi bir belgeye konu olmamalarından bu dönemde ailenin devlet tarafından cezalandırıldığı tahmininde bulunulabilir. 1797 yılında Ömer Ağa'nın oğlu[968] Kalcızâde Memiş Ağa yeniden âyanlık makamını ele geçirmiştir.[969] Kalcızâde Memiş Ağa Trabzon âyanı iken 10 Ağustos 1797 tarihinde "olhavalinin kafe-i ahvaline vukûf-ı hafi ve zabte rabt-ı memlekete

[967] *BOA, MAD*, 9720, s.212-213.
[968] Şakir Şevket, *Trabzon Tarihi*, I, s.230.
[969] *TŞS*, 2019/133, s.49. Belgede kendisine şöyle hitap edilmiştir. "Mefahir'ül-emacid ve'l-âyan Trabzon ağavatından"; *TŞS*, 2019/133, s.50; *TŞS*, 2018/132, s.34.

liyakati ve her halde hidemat-ı seniyyenin hüsn-ü tesviyesinde ve tanzim-i mesalih-i âyan kabiliyeti bahir ve bedidar ve bi'l-vücûh mücerreb ve kargüzar olduğuna binaen" bölge âyan sülalelerinden sayılan Faş Muhafızı Şahinzâde Mustafa Paşa'nın biraderi halen âyan olan Mehmed Bey mütesellim olarak atanmıştır.[970]

Yusuf Ziya Paşa Trabzon ve Erzurum Valisi olduğu sırada, Tirebolu Voyvodası Kelalioğlu Süleyman Ağa, taraftarları ile devletin birinci derecede önem verdiği Gümüşhane madenlerine saldırmıştı. Maden ocağında idarei olan "Ocak-ı âmire haseki"lerinden Ahmed'in öldürülmesi üzerine, valiye olayları durdurması için Gümüşhane eminliği görevi de verildi. Yusuf Ziya Paşa, mütesellim Şahinzâde Mehmed Bey'i Kelalizâde Süleyman Bey isyanını bastırmak üzere gönderdi. Mütesellim yanında görevlendirilen çok sayıda Trabzon âyanları arasında Kalcızâde Memiş Ağa da bulunuyordu. 1798 yılında Kelalizade Süleyman Ağa isyanı Memiş Ağa'nın çalışmaları sonucu bastırılmıştır.[971]

İsyanda yaptığı başarılı hizmetlerden dolayı, Trabzon valisi olarak atanan Caniklizâde Mahmud Tayyar Paşa'nın görev mahalline gelişine kadar Haziran 1799 tarihinde mütesellim olarak atandı.[972] 13 Nisan 1805 tarihinde "dergâh-ı âli kapucubaşı"lığı unvanını da almıştır.[973]

Mahmud Tayyar Paşa'nın isyanı sırasında, kendisine küçük yardımlarda bulunmuş olsa bile[974] hükümete karşı isyan hareketlerinde bulunmayarak âyanlık makamını korumuştur. Makamını korumasına müsaade edilmesi yanında, taltif amacıyla padişah tarafından "kara samur kürk"de gönderilmiştir.[975]

Mahmud Tayyar Paşa'nın yerine Hacı Salih Paşa tayin edildi. Bu sırada Mahmud Tayyar Paşa'nın kethüdası Emin Ağa, Rus gemileriyle Trabzon'a gelerek kendisinin padişah tarafından gönderildiğini belirtmiştir. Kalcızâde Memiş Ağa, durumdan şüphelenmiş, devletin affettiği kişinin Rusya

---

[970] *TŞS*, 2018/132, s.34.
[971] *TŞS*, 2019/133, s.53.
[972] *TŞS,* 2019/133, s.54,56.
[973] *TŞS*, 2021/135, s.50.
[974] *TŞS*, 2021/135, s.50; *BOA, HH*, nr. 4045/A; Padişahta kendilerine güvenmemektedir. "Trabzona Kalcızâde ve Şatırzâde ve birkaç kimesne dahi cümle Tayyar-ı merkûm taraftarı olmaları hasebiyle". *BOA, HH*, nr. 4070/A.
[975] *TŞS*, 2021/135, s.36.

donanmasıyla gelmeyeceğini bildirerek savunmaya geçmiş, yapılan çalışmalar sonucu kethüda ele geçirilerek idam edilmiştir.[976]

Şatırzâde Osman Ağa ile Kalcızâde Memiş Ağa arasındaki mücadeleler tam da bu olaylar sırasında başlamıştır. Kalcızâde Memiş Ağa bu ana kadar sürekli yükselmiş, Şatırzâde Osman Ağa'nın nüfuzunu artırmasıyla eski pozisyonunu kaybetmeye başlamıştır. Memiş Ağa, mütesellimlik ve kaymakamlık yaparken Osman Ağa sadece âyan ve "silahşöran-ı hassa" ünvanına sahip bulunuyordu.[977] Siyasi rakibinin ortaya çıkması Kalcızâde Memiş Ağa'yı mücadeleye sevketmiştir.

Mahmud Tayyar Paşa isyanıyla Trabzon ve çevresinde meydana gelen asayişsizlik ortamında, âyanlar birbirleriyle mücadele etmeye başladılar. Bu sırada "Laçinzâdelere varıncaya dek eyalet-i Trabzonun havî olduğu mehalik ahalileri beyninde cenk ve cidal" devam ediyordu. Kalcızâde Memiş Ağa, kızını Şatırzâde Osman Ağa'ya vererek akrabalık kurmasına karşılık siyasi rekabet ağır basmış, "Osman ağanın konağı üzerine külliyetlü tüfenkli tayin" etmiş ve mücadeleye girmiştir. Padişah tarafından gönderilen hükümle mücadeleden vazgeçmesi istenince bu tür hareketleri terketti.[978] Fakat 2 Kasım 1808 tarihli bir belgeden anlaşıldığına göre, Trabzon Mütesellimliği siyasi görevi rakibi Şatırzâde Osman Ağa'nın eline geçmiştir.[979]

Mahmud Tayyar Paşa'nın vefatından sonra yapılan muhallefat işlemlerinde arasının iyi olması ve paşanın mütesellimi olması dolayısıyla Memiş Ağa'da sıkı takibe alınmış, paşa zamanından kalma 85.000 kuruş kendisinden talep edilmiştir.[980] Haziran 1809 yılında da, benzer bir görev olan Yusuf Ziya Paşa zamanından kalma büyük miktardaki paraların tahsili "dergâh-ı muallam kapucubaşılarından Trabzon vücûhundan" Kalcızâde Memiş Ağa'dan istenmiştir.[981] 1812 Osmanlı-Rus savaşlarında Faş kalesini kurtaracak kuvvetler arasında Tuzcuzâde Memiş Ağa ve Şatırzâde Osman ile beraber Kalcızâde Memiş

[976] Şakir Şevket, *Trabzon Tarihi*, I, s.230.
[977] *TŞS*, 2021/135, s.36.
[978] *TŞS*, 2022/136, s.35.
[979] *BOA, MAD*, 9755, s.153; *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 1460.
[980] *BOA, MAD*, 9755, s.153; *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 1460.
[981] *BOA, A, DVN, MHM*, 227, h.891.

Ağa da yer almıştı.[982] 1812 yılında Trabzon çevresinde yaşanan olaylardan, Kalcızâde Memiş Ağa'nın çevredeki diğer küçük âyanlar üzerinde de nüfuz kurduğu anlaşılmaktadır. Maçka kazası âyanlığı ellerinde bulunan Eyyüpoğulları, Tonya kazası âyanı Hacısalihoğlu Ali'ye karşı; ancak Kalcızâde Memiş Ağa'nın yardımı ile Tonya Voyvodalığını ele geçirebilmiştir.[983] Uzun süre bölgede etkili olan Memiş Ağa bu tarihlerde vefat etmiş olmalıdır.[984]

Memiş Ağa, diğer âyanlar gibi ekonomik faaliyetlerde de bulunmuştur.1807 senesi "Trabzon gümrüğü ve tevabii mukataası"nı otuz iki bin beş yüz kuruş bedel-i iltizam ile Hüdaverdioğlu Manos sarraf kefaletiyle üzerine almıştır.[985] Vakıf kayıtlarında " Kalcızâde Hacı Ömer bin Memiş Ağa" adına kayıtlı bir vakıf vardır.[986]

3.5.4. Kalcızâde Osman Ağa'nın faaliyetleri

Kalcızâde Osman Ağa, daha babası Memiş Ağa hayattayken Trabzon çevresinde nüfuz tesis etmeye başlamıştı. Kendisi, 1807 yılında Trabzon mütesellimi ünvanıyla 32.500 kuruş değerinde mukataayı iltizamına almıştı.[987] Babasının vefatı sırasında, ayaklanan Rize âyanı Tuzcuzâde Memiş Ağa'nın tarafını tutarak, hükümete karşı asi durumuna düşmüş oldu. Tuzcuzâde Memiş Ağa ile harekete geçen Osman Ağa, Trabzon kalesini ele geçirerek "kaymakam-ı çakerî Çeçenzâde Hacı Hasan Ağa kullarını Trabzon'dan ihrac ve sefinelere irkab ile Ünye'ye" göndermiştir.[988] Kalcızâde Osman Ağa, eniştesi olan Bayburt

---

[982] *BOA, Mühimmey-i Asakir*, 21, s.171.
[983] *BOA, A, DVN, MHM*, 233, h.480; *BOA, Cevdet Adliye*, nr. 1104. Belgede şöyle denilmektedir. "Dergâh-ı muallâm kapucubaşılarından Kalcızâde Memiş Ağa mecdihi marifetiyle mumaileyh Eyyüpzâdeler kaza-i mezbûre voyvoda nasbıyla."
[984] Kendisi hakkındaki en son belge 31 Ağustos 1813 tarihlidir. Bundan sonra kendisi hakkında belgeye rastlanmamaktadır. Bu tarihten sonra oğlu Kalcızâde Osman Ağa'nın kayıtları başlamaktadır. *BOA, Cevdet Adliye*, nr. 1104; Mezar kitabelerinden Gülsüm adında bir kızı olduğu anlaşılmaktadır. Yüksel, *Trabzon'da Türk-İslam Eserleri ve Kitabeleri II,* ss.304-305.
[985] *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 22123.
[986] *VGMA*, *Trabzon Fihristi,* 157, s.184.Vakıf 13/04/1936 gün ve 2546.2573 sayılı müzekkeresi ile zaptedilmiştir.
[987] *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 22123; Aygün, *Trabzon'da Ticaret*, s.335.
[988] *BOA, HH*, nr. 22615/A; Trabzon kalesinin ele geçirilmesinde birinci derecede rol oynamıştır. "Fesadın itfasına dikkat olunmuş ise de müsmir olmayup Kalcıoğlu merkûmun bu vecihle vukua gelen ihaneti ve kal'a derûnunda olanları tahrik ve iğfal eylemesi cihetiyle". *BOA, HH*, nr. 22614/B; *BOA, HH*, nr. 22615/D. Belgede şöyle geçmektedir. "merkûmun damadı Kalcıoğlu Osman Beyin muavenetiyle Trabzona hücûm ve iktiham ederek"; Başka bir belgede de eğer Kalcızâde Osman Ağa nüfuzunu kullanmasa Trabzon'un eşkiyalar eline geçmesinin mümkün olamayacağı belirtilmektedir. *BOA, HH*, nr. 22614/J.

voyvodası Paşazâde Abdullah Bey'i de kendi tarafına çekti.[989] Kalenin ele geçirilmesinden sonra Kalcızâde Osman Ağa kale komutanı yapıldı.[990]

Hükümet isyanın yerel kuvvetlerle bastırılamayacığını anlayınca, büyük kuvvetler toplanması için emir verdi.[991] Merkezî kuvvetlerin başına geçen Çeçenzâde Hasan Ağa yaptığı saldırı sonucu Trabzon'u ele geçirdi ve tekrar göreve başladı. Tuzcuzâde Memiş Ağa'nın taraftarı olan ağalar dağılıp af dileyince, Kalcızâde Osman Ağa da Aralık 1814 tarihinden önce Bayburt taraflarına kaçmış,[992] daha sonra ise vali Hazinedarzâde Süleyman Paşa'dan bağışlanmasını talep etmiştir.[993] 20 Eylül 1816 tarihli idamına izin verilen emr-i âliye rağmen,[994] daha sonra Sürmene-Çavuşlu'da ikamet etmesi şartıyla affedilmiştir. Osman Ağa kısa süre sonra "arızalar tesyiriyle Trabzon'da ikametine ruhsat" verilmesi için çalışmalara başlamış; fakat Hazinedarzâde Süleyman Paşa "Trabzon'un her kazasında cidal ve kital" olacağını beyan ederek bu isteğine şiddetle karşı çıkmıştır.[995] Kalcıoğlu Osman Ağa'nın siyasî rakibi olan Şatırzâde Osman Ağa ise isyanın başlangıcından itibaren hükümet tarafını tutmuş ve Hazinedarzâdenin en has adamları arasına girmeyi başarmıştı.[996] Kalcızâde'ye karşı takınılan tutumda kendisinin de rolü vardır.[997] Hazinadarzâde Süleyman Paşa, Kalcızâde Osman Ağa'nın Trabzon'a geri dönmesine karşı çıkmakla yetinmemiş, Tuzcuzâde Memiş Ağa'nın idamından sonra Tonyalı Hacısalihoğlu Ali Ağa'nın Trabzon'da ikametini de mecbur tutmuştu. Ancak ağalar bu emirlere uymak istemediklerinden sağlanmış olan düzen yeniden bozulmaya başladı. Bir iki ay içinde vali ve ağalar arasında yeni bir geçimsizlik başlamış,[998] bu sırada hükümet, yeni bir isyan çıkmasını önlemek için Süleyman Paşa'yı Nisan 1818'de

---

[989] Goloğlu, *Trabzon Tarihi*, s.105; *BOA, HH*, nr. 22614; Yine kendi tarafına çektiği enişteşi Mustafa'yı Polathane Serdarı tayin etmiştir. *BOA, HH*, nr. 22614/A.
[990] *BOA, HH*, nr. 22607.
[991] *BOA, HH*, nr. 22599.
[992] *BOA, HH*, nr. 22563/D.
[993] *BOA, HH*, nr. 22602/H; *BOA, HH*, nr. 22602; *BOA, HH*, nr. 22602/G.
[994] *BOA, HH*, nr. 22615/C. "Tertib-i cezasıyla muhallefatının canib-i miriden zaptı için emr-i âli Trabzon vücûhundan Kalcıoğlu Osman Bey". İsyana destek veren diğer ağaların da öldürülmesi için emir verilmiştir.
[995] *BOA, HH*, nr. 22563/A.
[996] *BOA, HH,* nr. 22563/A; *BOA, HH*, nr. 22614.
[997] "Müşarün ileyhin bu niyeti Şatırzâdenin başı altındadır deyu". *BOA, HH*, nr. 22563/C.
[998] Goloğlu, *Trabzon Tarihi*, s.107.

Alaiyye sancakbeyliğine tayin etmiş, boşalan yerine de Kaptan-ı Deryalıktan azledilen Hüsrev Mehmed Paşa atanmıştır.[999]

Hüsrev Mehmed Paşa, Trabzon'a geç geldiğinden asayiş yeniden bozulmaya başladı. Hüsrev Mehmed Paşa daha önceki vali gibi Kalcızâde'nin siyasi rakibi Şatırzâde Osman Ağa ile dostluk kurmayı tercih etmişti. Kalcızâde Osman Ağa, hem bu dostluğu çekememiş, hem de ilişkileri şüpheyle karşılamıştır. Bu sırada, Hüsrev Paşa'ya "derebeyleri kalelerinin hedmi ve kal'a manend olan konakların tahribi" için emri verilince, 30 Nisan 1819 tarihinde ayanlar Kalcızade emrinde ayaklanma hazırlıklarına başladılar.[1000]

Hükümet isyanın genişleyeceğinden endişe duyduğundan meselenin Kalcıoğlu ile görüşmeler yoluyla halledilmesini istiyordu.[1001] Bütün bu çabalara rağmen Kalcızâde Osman Ağa ve taraftar ağaları isyan etti. Trabzon Valisi Abaza Hüsrev Mehmed Paşa da, Canik, Karahisar-ı Şarki ve Batum yörlerinden topladığı askerlerle karşı saldırıya geçerek ağaları yenmeye başladı. Akçaabat'a gönderdiği kuvvetler karşısında tutunamayan Kalcızâde Osman Ağa ile Hacisalihoğlu Ali Ağa Tonya'ya kaçmak zorunda kaldılar.[1002] Vali, Kalcızâde Osman Ağa ve taraftar ağaların idamı için İstanbul'dan ısrarla izin istemesine karşın, padişah dış tehlikeler sebebiyle, isyancılrın öldürülmelerinin daha elverişli bir zamana bırakılarak şimdilik affedilmelerini emretti.[1003] 1820 yılında Hüsrev Mehmed Paşa görevden alınarak, Salih Paşa Trabzon valiliğine atandı.[1004] Salih Paşa ağalar sorununu barış yoluyla çözmeye çalışmış; fakat çabalarından olumlu sonuç alamamıştır. Bunun üzerine isyan eden ağalar üzerine kendi emrindeki askerlerden göndermiş, bu kuvvetler yenilince hükümetten askeri yardım talep etmek zorunda kalmıştır. Bu sırada doğuda İran harekâtı, batıda da Yunan İsyanı

---

[999] *BOA, HH*, nr. 25411; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, V, ss.1548; *BOA, A, DVN, MHM,* 238, h.491; *BOA, HH*, nr. 22563/C; *BOA, MAD*, 9758, s.361.
[1000] *BOA, HH*, nr. 22563/C.
[1001] *BOA, HH*, nr. 22563/C. "Trabzona vusûlünde vucûh ve hanedanı olan Şatırzâde Osman Ağa müşarün ileyhe dahi ağay-ı muma ileyhe itibar eylediğinden hasması olan müteveffa Tuzcuoğlunun damadı olan Of içinde olan Kalcızâde Osman Bey kimesneler muma ileyhe Şatırzâdeyi çekememeye başladıkları".
[1002] *BOA, HH*, nr. 22563; Gologlu, *Trabzon Tarihi*, s.108; Bilgin, *Tirebolu Tarihi*, ss.292-293.
[1003] Gologlu, *Trabzon Tarihi*, s.108.
[1004] Bilgin, *Tirebolu Tarihi*, s.293.

başladığından, hükümet gereken kuvvetleri geç göndermek zorunda kalmış, bu da isyanın yayılmasına yol açmıştır.[1005]

Rize'de isyan eden Tuzcuzâde Memiş Ağa'nın oğlu Ahmed Ağa ile birleşen Kalcızâde Osman Bey, Aralık 1821 tarihinde beraberce Rize'nin Karadere köyüne girerek, çevredeki yerleri egemenlikleri altına almaya başladılar.[1006]

Olayların arttığını gören hüümet, Kapıcıbaşı Mehmed Ağa'yı olayları yatıştırmak üzere Trabzon'a yolladı. Mehmed Ağa, Trabzon'a gelir gelmez vergileri azaltarak halkın isyancıları desteklemesine engel oldu. Halk desteğini kaybeden belli başlı ağalar uyarıları dinleyerek emirlere itaat etmek zorunda kalmışlardır.[1007] Hükümet, sık sık isyan etseler bile, Karadeniz kıyısındaki âyanları Rus Cephesi savaşlarında asker kaynağı olarak gördüğünden affetmiştir. Hükümetin bu politikasından Kalcızâde Osman Ağa da yararlanmış, kendisi affedildiği gibi 10 Nisan 1819 tarihinde "kapucubaşılık" ünvanıyla taltif edilmiştir.[1008] Çok geçmeden 15 Muharrem1241 tarihli buyuruldu ile Trabzon Mütesellimi olarak atandığı görülmektedir.[1009] Osmanlı-Rus savaşında, Trabzon Valisi Çeçenzâde Hasan Paşa ile beraber 1827 yılında Anapa'da askerî harekâta da katılmıştır.[1010]

Devletin bu taltiflerine rağmen yeni Trabzon Valisi Hazinedarzâde Osman Paşa ile de geçinememiştir. Osman Paşa, durumu hükümete bildirerek "Trabzonda ikameti muzır" olacağını açıklamış, ya Kütahya'ya sürgün edilmesi, ya da mirmiranlık rütbesiyle "kabail ve akvam nezareti kaymakamlığı"na getirilmesini önermiştir.[1011] Osman Paşa'nın ısrarlı teklifleri sonucu Erzurum İhtisab memurluğuna getirilerek Trabzon'dan uzaklaştırılmıştır. Bir buçuk yıl Erzurum'da görev yapan Kalcızade Osman Bey "Erzuruma vurûdundan beru

---

[1005] Goloğlu, *Trabzon Tarihi,* s.108.
[1006] *BOA, HH*, 22565; Bilgin, *Tirebolu Tarihi*, s.293; Goloğlu, *Trabzon Tarihi*, s.109.
[1007] Goloğlu, *Trabzon Tarihi*, s.109.
[1008] *BOA, HH*, nr. 43654/F; *TŞS*, 2028/142, s.52; *BOA, HH*, nr. 43654/B. Şöyle denilmektedir. "Silahşöran-ı hassadan ve Trabzonun eşref-i vucûh ve hanedanından Kalcızâde İzzetlü Osman Bey".
[1009] *TŞS*, 2028/142, s.52.
[1010] *BOA, HH*, nr. 42601/A.
[1011] *BOA, HH*, nr. 42601/A. Gerekçe ise şu şekilde açılanmaktadır. "münasib görülmesi mücerred ifsadından kurtulmak ve Trabzondan ta'bid için olması melhûz"; Goloğlu, *Trabzon Tarihi*, s.109.

vucûh ve ahali ile lazime-i imtizac" edemediğinden 18 Ağustos 1828 tarihli emir ile Trabzon'a dönmesine izin verilmiştir.[1012]

Trabzon'a dönen Kalcıoğlu Osman Ağa, 1829 tarihinde isyan eden Tuzcuzâde Abdulkadir Ağa'nın da başlıca teşvikçisi olmuş, ağanın isyan etmesiyle birlikte o da başkaldırmış; fakat Tuzcuoğullarının yenilmesiyle kendisi yeniden af talep etmiştir.[1013] 27 Ekim 1835 tarihli bir belgede, muhtemelen isyandaki faaliyetlerinden dolayı Trabzon çevresinden uzaklaştırılmak istendiğinden Diyarbakır kaymakamı olarak atandığı görülmektedir.[1014] Diyarbakır'dan döndükten sonra düzeni bozucu hareketlerine devam ettiğinden Kütahya'ya sürülmüş, "bunca vakt terbiye gördü ıslah-ı nefs etmiştir." düşüncesiyle affedilmiş, "biraz taltif yollu kullanırız deyü" kendisine Hazinedarzâde Osman Paşa aracılığıyla "İstabl-ı âmire müdürlüğü" payesi verilmesine rağmen eski hareketlerini terk etmediği tespit edilmektedir.[1015]

1842 yılında "Ordu kazası mütesellimliği uhdesine bi'l-ihale bu suretle dahi hakkında müsaade-i layıka icra olunmuş ise de cibilliyet-i reddiyesinde merkûz olan ruûnet ve gavabet iktizasınca haric ez tavr-ı insaf vaki olan zulm ve itisafına mebni bir müddet sonra azl" edilmek zorunda kalınmıştır.[1016]

Görevinden alındıktan sonra bir süreliğine hanesinde istirahat eden Kalcızâde Osman Bey, Karahisar-ı Şarki sancaklarından birine memur olarak vazifelendirilmeyi talep etmiş, talebi "ileride mahzûrat-ı adideyi davet kabilinden olacağından memuriyeti icra olunmayarak" reddedilmiştir. Bu isteği reddedilince bu defa Akçaabad mütesellimliği için kulis faaliyetlerine başlamış, Vali Hazinedarzâde Abdullah Paşa "Trabzon eyaletinin kilidi" gibi bir mevkiye verilmesini uygun görmediğinden karşı çıkmış ve Osman Bey'in "ihtilal-i şiraze-i nizam-ı memleketi müstelzim bazı muğayir-i rıza hareketi cihetiyle muhafaza-i asayiş-i eyalet zımnında öteye ve daha ötelere nefy ve iclası"nı istemiştir.[1017] Bu tarhiten sonra kendisine dair herhangi bir belgeye rastlanılmamaktadır.

[1012] *BOA, HH*, nr. 31970.
[1013] *BOA, Cevdet Zaptiye,* nr. 972.
[1014] *TŞS*, 1958/144, s.80.
[1015] *BOA, İrade Dâhiliye*, nr. 5250; "Savaş sırasında İstanbul'da kalması ve donanmada hizmet görmesi de istenmiştir. *BOA, HH*, nr. 4827.
[1016] *BOA, İrade Dâhiliye*, nr. 5250; *TŞS*, 1959/145, s.14,25; *TŞS*, 1970/156, s.9.
[1017] *BOA, İrade Dâhiliye*, nr. 5250; *BOA, Cevdet Zaptiye,* nr.3363.

Muhtemelen kısa bir süre sonra ölmüştür.[1018] Aile etkinliğini ve nüfuzunu Tanzimattan sonra da çeşitli şekillerde devam ettirmiştir.

3.5.5. Kalcızâde Osman Ağa'nın ticarî faaliyetleri

Genellikle Doğu Karadeniz'deki diğer âyanlarda olduğu gibi Kalcızâde Osman Ağa da esnaflık faaliyetlerinde bulunmuştur. Ticarî faaliyetleri hakkında çok fazla belge yoktur. Kalcızâde Osman Bey'in "bir bab ekmekçi fırını, imaret hamamında hissesi" vardır. Fırın ve hammamındaki hissesini yaşarken hanımı Havva üzerine temlik ettirmiştir.[1019] Yine, Osman Ağa'nın Molla Siyah mahallesi'nde "fevkani dört bab oda maa sofa tahtında ahır ve önünde bir bab işhane ve bir mai su kuyusu ve akıntı kenef, müsmireli bir mikdar bahçe ve havluyu müştemil mülk menzili" de vardır. Bu evini de 27 Ekim 1835 tarihinde hazırlanan bir belge ile büyük ihtimalle Çeçenzâde Hasan Paşa kızı olan hanımı Havva Hatun'a temlik etmiştir.[1020]

3.6. Gogozâdeler

Trabzon valisi çıkarmış bir aile olmasına rağmen hakkında çok az şey bildiğimiz ailelerden birisidir. Genellikle âyanlık tarihi araştırmalarında muayyen bir alt yapının varlığı üzerinde durulmuştur. Araştırma alanı içindeki yerlerde bulunan aileler hakkında da benzer değerlendirmeler yapılmıştır. Feridun Emecen, Tirebolu çevresinde nüfuz kuran Kelalioğlu ailesini Osmanlı öncesinde bölgeye yoğun bir şekilde yerleşmiş olan Türkmen-Çepni boylarının insan gücüne dayandırmaktadır.[1021] Bu şekilde izah edilemeyecek aileler de vardır.

[1018] *BOA, Cevdet Zaptiye*, nr. 3363; Aynı anda nüfûzlu bir şahsiyet olan Kalcızâde Mehmed Ağa'nın idaresinde olan yerlerde vardır. Mehmed Ağa, 1845 yılında Trabzon'da bir çeşme de yaptırmıştır. Daha fazla bilgi için bkz. Goloğlu, *Trabzon Tarihi*, s.187; 22 Aralık 1800 tarihinde "Trabzon eyaletinde vaki na mevcûd olan zeamet ve tımarlar hasılatı tahsili avanı hulûl etmekten naşi hasılat-ı merkûmenin ber mucib sûret-i defter-i hakanî yerli yerinden cem' ve tahsili tarafımızdan Kalcızâde Mehmed Ağa uhdesine emanet ve ihale olunduğu" belirtilmektedir. *TŞS*, 2019/133, s.70.

[1019] *TŞS*, 1957/143, s.50.

[1020] Belgede "Havva Hanım binti Elhac Hasan Paşa" olarak geçmektedir. *TŞS*, 1958/144, s.80; Aynı ailenin gücünü göstermesi bakımından zikredilmesi gereken bir olay daha vardır. Trabzon'da Dere mahallesinde Molla Osman'a ait mülk menzilini "cebabireden Kalcızâde Hacı Bey" zorla zapt etmiştir. Molla Osman, bu haksızlığı ancak yirmi sene sonra meclis-i ahkâm-ı adliye'ye şikâyet edebilmektedir. Bu durum ailenin Trabzon çevresindeki gücünü gösterir. Geniş bilgi için bkz. *BOA, İrade, Meclis-i Vâlâ*, nr. 4437; Mahmut Goloğlu'da Havva Hanım'ın Çeçenzâde Hasan Paşa'nın kızı olduğunu belirtmektedir. Mezarı Trabzon'dadır. Mezar kitabesi için bkz. Goloğlu, *Trabzon Tarihi*, s.185.

[1021] Feridun Emecen, "Doğu Karadeniz'de Âyanlık", ss.193-215.

Gogozâdelerin kökeni hakkındaki rivayetler doğru kabul edilirse, âyanlık makamının ele geçirilmesinde muayyen altyapının çok da etkili olmadığı görülür. Âyanların en yakın adamlarının mütegallibe sınıfından olması, nüfuz mücadelesine kalkışan âyanların çevresini de zamanla kendisinin oluşturduğunu göstermektedir. Tabii ki belirli bir altyapıdan destek alınan durumlarda olmuştur.[1022] Ne olursa olsun kazalardaki âyanlar elde ettikleri nüfuzu iyi kullanarak idarî ve ekonomik alanlarda mühim bir sivil güç haline gelmişlerdir.

3.6.1. Ailenin ilk zamanları

Ailenin ataları ve menşei konusuna ışık tutacak herhangi bir arşiv belgesi yoktur. Ancak döneme yakın Trabzon'da yaşamış olan Şakir Şevket'in verdiği bazı bilgiler bu konuya ışık tutmaktadır. Yazarın bilgiyi neslinden öğrenmesi muhtemeldir. Ş. Şevket'e göre, Gogo İbrahim Ağa Doğu Anadolu'dan Görele kazasına gelip yerleşmiş ve bir yolunu bularak Görele Voyvodalığını ele geçirmiş, bu makamı da on beş yıl elinde tutmuştur.[1023]

Gogo İbrahim Ağa'nın yayla davası dolayısıyla ilk zamanları hakkında bazı bilgilere ulaşılmaktadır. Görele'de hanedan haline gelmiş olan Gogo İbrahim Ağa, nüfuzunu iyice genişleterek "Kürtün-ü Balaya tabi Çamini tabir olunur yaylak fi'l asl Nigartepesi ahalisinin zabt ve tasarruflarında iken mezbûrun nısf-ı şer'ini tefviz" etmiştir. Fakat yaylak bu muamelelerden sonra davalık olmuştur.[1024] Yaylağı kısa süre tasarruf ettikten sonra vefat eden Gogo İbrahim Ağa'nın Ömer Bey, Osman Bey, Süleyman Paşa, Ali Bey, Hüseyin Bey ve Hazinedar Ahmed Bey olmak üzere altı oğlu vardı.[1025] Oğulları arasında

---

[1022] Goloğlu, *Trabzon Tarihi*, ss.91-92; Şakir Şevket, *Trabzon Tarihi*, I, ss.216-27. Çoğu âyan ailesinde muayyen çevrelerden koparak başka kazalarda nüfûz kurma durumları da gözlenmektedir. Caniklizâdeler ve Hazinedarzâdeler Fatsa gibi bildik çevrelerinden koparak Bafra ve Çarşamba'da hanedanlaşmışlardır.

[1023] Şakir Şevket, *Trabzon Tarihi*, I,ss.16-217; Goloğlu, *Trabzon Tarihi*, s.91; *TŞS*, 2028/142, s.76.

[1024] *TŞS,* 2028/142, s.76. İşlemler hakkında belgede şöyle geçmektedir. "müntakil yaylağ-ı mezkûrun nısf-ı aheri dahi ahali-i karyeden tefviz edip her biri berûca mezkûr hisselerini müşaat üzere mutasarrıflar iken". "Müşaat" kelimesi "ortaklar arasında kullanılan hisselere ayrılmış" anlamlarına gelmektedir. Gogo İbrahim Ağa zamanında köylüden tefviz edilen yaylağın diğer yarısı da Emin Bey zamanında "tefviz" edilmiş ve köylüler "tagallüben yerlerimizden tard ve teb'id etmekle birkaç sene keşt ve güzar etmiş"tir. Tefviz hakkını elde etmek mülkleşmeye doğru bir adım kabul edilmelidir.; Özön, *Türkçe-Osmanlıca Sözlük*, s.577.

[1025] *TŞS,* 2028/142, s.76. Oğulları hakkında şöyle geçmektedir. "Gogo İbrahim Ağa fevt olmağla hissesi oğulları ceddimiz Ömer Bey ve Osman Bey ve ile diğer oğulları Süleyman Paşa ve Ali Bey ve Hüseyin Bey ve Hazinedar Ahmed Beye intikal".

Gogozâde Süleyman Ağa daha sonra sivrilerek Trabzon valiliğine kadar yükselmiştir.

3.6.2. Ailenin nüfuzunu artırması

Ailenin en tanınmış şahsiyeti olan Gogozâde Süleyman Ağa zamanında aile en nüfuzlu dönemini yaşamıştır. Babasının vefatından sonra Görele ve yakın kaza voyvodalıklarında bulundu.[1026] Gogozâde Süleyman Ağa Canikli Ali Paşa ile yakın dostluk kurarak siyasî destek de sağlamıştır. 13 Ocak 1780 tarihli bir emirle, Canikli Ali Paşa'nın firarı sırasında Görele kazası Voyvodası Gogozâde Süleyman'ın hazinesine taşıyıp sakladığı malların tekrar geri alınması istenmiştir. Ali Paşa'nın isyanına destek veren Süleyman Ağa, Ali Paşa'nın Kırım'a firarından sonra da etrafına asker toplayarak halka zulüm yapmaya başladı. Hükümet, Ali Paşa taraftarı olan ağaların cezalandırılmaları için önlemler aldı.[1027] Önlemler sırasında Görele Voyvodası Süleyman Ağa'ya da idam cezası verilmiştir. 1779 yılında Canikli Ali Paşa'nın yerine Trabzon valiliğine atanan Çerkez Hasan Paşa, huzursuz durumu düzelttikten sonra Süleyman Ağa hakkındaki idam fermanını kaldırttı.[1028]

Affedilmesinden sonra Görele voyvodalığına tekrar atanmıştır.[1029] 1788 yılında Karadeniz'in ve özellikle Trabzon'un kilit noktaları olan Anapa ve Soğucak kaleleri için Vali Battal Hüseyin Paşa emrine 100 asker göndermesi istendi.[1030] Daha sonraki senelerde de aynı tür görevleri yerine getiren Gogozâde Süleyman Ağa'ya Ağustos 1786 tarihinde "akran ve emsalin beynlerinde yarar ve gayratşiar ve tediye kudret ve liyakatin bedihi ve aşikâr" olduğu gerekçesiyle mirmiran rütbesi ile Anapa ve havalisi muhafazası görevi verildi. Kendisinden üç yüz asker tertip etmesi istenmiş ve dergâh-ı âli kapıcıbaşılarından Altıkulaçzâde Elhac Hüseyin'i de yanına alarak deniz yoluyla Soğucak'a oradan da Anapa'ya geçmesi istenmiştir.[1031] Anapa harekâtında da mühim görevleri devam etmiş,

---

[1026] Gologlu, *Trabzon Tarihi*, s.91; Şakir Şevket, *Trabzon Tarihi*, I, ss.216-217; Özkaya, "Canikli Ali Paşa", s.510.
[1027] Özkaya, "Canikli Ali Paşa", s.511.
[1028] *BOA, Cevdet Dâhiliye*, nr. 6914.
[1029] *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 7586.
[1030] Gologlu, *Trabzon Tarihi*, s.89; *TŞS*, 2011/125, s.56.
[1031] *BOA, Cevdet Askeriye*, nr.11624.

kendisine ordunun sağ kol sergerdeliği verilmiştir.[1032] 7 Mayıs 1791 tarihinde de gönderilen emirle "moskovlu keferesinin ziyadesiyle gocunduğu mahalli Kuban tarafları olup bu surette asıl cenk edecek ve nam ve şan tahsiline vesile olacak mahal ve meydan Anapa ve Kuban ve Kabartaylar canibleri olması" nın muhtemel olduğu hatırlatılmış ve Trabzon tarafında yeterli derecede güzide asker topladıktan sonra kendisine tahsis edilen donanma gemileri ile bir an önce Anapa'ya gitmesi istenmiştir.[1033] Bölgede etkinliği giderek artan Süleyman Ağa, devlete sadakatle hizmet ettiğinden ve görevleri başarıyla yerine getirdiğinden Trabzon mütesellimliğine layık görülmüştür.[1034] Mütesellimliğinin ilk zamanlarında Gümüşhane madenine yakın kazalarda mütegallibelerin çıkardığı karışıklıkları bastırmakla uğraşmış ve bu görevini başarıyla yerine getirmiştir.[1035] Bu sırada yaşanan nüfuz mücadelelerinden Hacı Şahinoğlu "elli gün miktarı Trabzon kal'ası"nı Gogozâde Süleyman Paşa'ya saldırarak kuşatmıştır. Bu durum âyanlar arasında yoğun olarak yaşanan nüfuz mücadelesini göstermektedir.[1036]

3.6.3. Gogozâde Süleyman Paşa'nın Trabzon Valiliği

Battal Paşa, Ruslarla savaş esnasında esir düşünce, Canikli Ali Paşa'nın kethüdası Sarı Abdullah Paşa Erzurum ve Trabzon valisi olarak atandı. Sarı Abdullah Paşa da daha önceki Trabzon Valisi Battal Paşa gibi Anapa'ya gitme konusunda gevşek davranınca, 1791'de kale Rusların eline geçti.[1037] Hükümet, bu durumun sorumlusu olarak Sarı Abdullah Paşa'yı görmüş ve Trabzon Mütesellimi Gogozâde Süleyman Paşa'ya Trabzon Eyaleti tevcih olunarak Sarı Abdullah Paşa'nın idamı için emir verilmiştir.[1038] Gogozâde Süleyman Paşa vali olarak Trabzon'a gelince, azledilen Sarı Abdullah Paşa yakın adamlarıyla Trabzon kalesine sığınıp savunma tedbiri almaya başladı. Trabzon'a saldırının uzun süreceğini düşünen Gogozâde Süleyman Paşa ise hile yoluna başvurdu. Sarı Abdullah Paşa'ya haber göndererek, Trabzon valiliğinin ondan alınıp kendisine

---

[1032] Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, V, s.549.
[1033] *BOA, Cevdet Askeriye*, nr. 4170.
[1034] *BOA, Cevdet Dâhiliye*, nr. 12543. Belgede şöyle geçmektedir. "mir-i muma ileyhe mütesellim nasb buyurulduğunu havi bir kıt'a emr-i celil ve buyuruldu"; Şakir Şevket, *Trabzon Tarihi*, I, ss.216-217.
[1035] *BOA, Cevdet Dâhiliye*, 12543; Goloğlu, *Trabzon Tarihi*, s.91.
[1036] *TİŞS*, 1, s.54, h.2.
[1037] *BOA, Cevdet Askeriye*, nr. 1509.
[1038] Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, V, s.1549.

verildiğini ve bu nedenle kaleden çıkması gerektiğini, isterse valiliği henüz üzerinde bulunan Erzurum'a gidebileceğini bildirdi. Abdullah Paşa, bu habere inanarak taraftarlarından Trabzon âyanı Kalcızâde Ömer Ağa'nın da yardımıyla Erzurum'a gitmek üzere yola çıktı. Bu sırada, eskiden en yakın dostlarından biri olan Abdullah Paşa'nın öldürülmesiyle görevlendirilmiş olan Gogozâde Süleyman Paşa gerekli önlemleri almış,[1039] Abdullah Paşa'yı pusuya düşürüp öldürme görevini Rize âyanı Tuzcuzâde Memiş Ağa'ya vermişti. Memiş Ağa verilen emir uyarınca şehrin dışındaki Tirzik mevkiinde Abdullah Paşa ile Kalcızâde Ömer Ağa'yı yakalayıp öldürmüştür.[1040] İç düzenin ani bir darbe ile sağlanmasından sonra "Gogooğlu bin beş yüz nefer asker ile bi'n-nefs Sohuma memur edilmiş,[1041] ateşkes antlaşmasının imzalanması üzerine Trabzon'da kalması tavsiye edilmiştir.[1042]

Sarı Abdullah Paşa'nın öldürülmesinden sonra muhallefatının düzenlenmesi için de Trabzon Beylerbeyisi Gogozâde Süleyman Paşa görevlendirilmiştir.[1043] Muhallefatın düzenlenmesi sırasında bazı kanunî boşluklardan yararlanarak ölen varlıklı kişinin mal varlığını zimmetine geçiren çok sayıda örneğe rastlanmaktadır. Özellikle ziynet eşyası ve nakit paralarda bunun sıklıkla yapıldığı belgelerden anlaşılmaktadır.[1044] Buna en güzel örnek, Gogozâde Süleyman Paşa'nın müsadere görevi sırasında, Firari Battal Paşa'nın gemilerinden birini kendi tasarrufuna olmasıdır.1793 tarihli bir kayda göre, Kethüdazâde Numan Ağa Kelalizâde Süleyman Ağa'ya karşı ayaklanmış, karışıklıklara yol açması üzerine Gogozâde Süleyman Paşa tarafından "tertib-i ceza" olunmuştur.[1045] Valiliği çok kısa süren Gogozâde Süleyman Paşa'nın 1794

[1039] *TŞS*, 2007/121, s.66; Canikli Ali Paşa'nın firarı sırasında aranan kethüdası Sarı Abdullah Paşa'yı Gogozâde Süleyman Ağa evinde de saklamıştır. Geniş bilgi için bkz. *BOA, Cevdet Maliye*, 22553.

[1040] Goloğlu, *Trabzon Tarihi*, s.92; Şakir Şevket, *Trabzon Tarihi*, I, ss.210-211; Geniş bilgi için bkz. *BOA, Cevdet Dahiliye,* nr. 9395; *BOA, MAD*, 9745, s.237, h.1.

[1041] Trabzon valiliğine atanırken Sohum muhafızlığı görevi de verilmiştir. *TİŞS*, 1, s.68, h.2.

[1042] *BOA, HH*, nr. 9719; *TİŞS*, 1, s.68, h.1.

[1043] *BOA, MAD*, 9720, s.206,210,212,213; *Şakir* Şevket, *Trabzon Tarihi*, I, ss.216-217.

[1044] *BOA, Cevdet Askeriye*, nr. 2717. "Firari Battal Paşanın sefinelerinden sabıkan Trabzon Sancağı mutasarrıfı mirmirandan Gogozâde Süleyman Paşa damehu ikbalihinin yed-i zabtında olan bir kıt'a kırlangıç sefinesi"; *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 31243. Aynı duruma dair şikâyetler Sarı Abdullah Paşa'nın muhallefatı için de yapılmaktadır.

[1045] Ayhan Yüksel, *Tirebolu'dan Simalar*, İstanbul 2005, s.196.

yılında vefat ettiği anlaşılmaktadır.[1046] Gogozâde Süleyman Paşa'nın Emin ve Mehmed adında iki oğlu vardı.[1047] Ölümünden sonra Vezir Osman Paşa kısa süreliğine Trabzon ve Sivas valisi olarak atandı.[1048] Cenazesi Çavuşlu'ya defnedilmiştir.[1049] "Müteveffay-ı müşarün ileyhin zuhûr eden duyûn-u miriyyesi üç taksit ile eda olunmak üzere" oğlu Gogozade Mehmed Emin Ağa'ya terk edildi. Bir taksit karşılığı olan üç bin beş yüz kuruşunu oğlu ödemiş, geri kalanı hususunda affını istemesi üzerine padişah tarafından şartlar biraz daha hafifletilerek mesele hal yoluna gidilmiştir. Düzenlenen muhallefat defterinde sadece Trabzon'da 25.000 kuruş değerinde malı çıkmıştır. Bu rakam Doğu Karadeniz ile Orta Karadeniz âyanları arasında zenginlik derecelerinin çok farklı olduğunu gösterir.[1050]

3.6.4. Gogozâde Mehmed Emin Ağa

Gogozade Süleyman Paşa'nın vefatından hemen sonra oğlu Gogozade Mehmet Emin Ağa'nın[1051] âyanlık makamını ele geçirdiği anlaşılmaktadır.[1052] Sarı Abdullah Paşa ile şahsî dostlukları olan aileden Gogozâde Osman ve kardeşi Ömer Bey'in Görele ve çevresindeki faaliyetleri de devam etmektedir.[1053] 10 Aralık 1800 tarihli bir arzuhalde "Tirebolu kazası dâhilinde olup Tirebolu voyvodası olanlar taraflarından zabt oluna gelir iken mahall-i mezkûre sinin-i merkûmeden beri Ömer Bey Görele toprağıdır deyu fuzulî zabt ettiği" belirtilmektedir.[1054]

Tayyar Paşa'nın 1805 yılındaki isyanı sırasında, Karadeniz çevresindeki Sakazâde, Bahadırzâde, Uzunzâde, Hacıhasanzâde, Hacıfettahzâde ve

[1046] Goloğlu, Gogozâde Süleyman Paşa'nın valiliğe getirildiği aynı yıl olan 1791'de öldüğünü belirtmektedir. Ayrıca, Çavuşlu'daki mezar taşında da ölüm tarhinin 1791(1206) olduğunu belirtir. Fakat 12 Safer 1208 tarihli bir belge vardır. Aynı zamanda muhallefatının düzenlenmesi için emir 15 Cemaziyül Evvel 1208 tarihinde verilmiştir. Bundan kısa süre önce ölmüş olmalıdır. Muhallefatının düzenlenmesi hakkında şöyle denilmektedir. "Kaza-i mezkûr sakinlerinden bu defa hulûl-ı mevûduyla vefat eden Gogozâde Süleyman Paşa". *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 31243; *BOA, TAD*, c.3, s.13, h.3

[1047] *TŞS*, 2028/142, s.76. Belgede şöyle geçmektedir. "Paşay-ı müşarün ileyhe dahi hissesi oğulları Emin Bey ve Mehmed Beye intikal".

[1048] *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 31243; Gurre Rebiü'l ahir 1210 tarihli bir belgede Seyyid Osman Paşa halen Trabzon Valisi gözükmektedir. *BOA, Cevdet Maliye*, n. 12932.

[1049] Goloğlu, *Trabzon Tarihi*, s.92.

[1050] *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 12932; *TŞS*, 2017/131, s.54; *TŞS*, 2016/130, s.60.

[1051] "Müteveffay-ı muma ileyhin oğlu Mir Mehmed Emin". *TŞS*, 2016/130, s.40.

[1052] *TŞS*, 2019/133, s.50; *TŞS*, 2018/132, s.34; *TİŞS*, 1, s.12, h.1.

[1053] *TŞS*, 2013/127, s.54.

[1054] *TİŞS*, 1, s.88, h.1.

Tuzcuzâdeler gibi tanınmış âyan aileleri paşayı desteklemelerine rağmen Gogozâde, Dedezâde ve Hazinedarzâde aileleri hükümet tarafını tutmuşlardır. Mahmud Tayyar Paşa'nın gizli emri ile taraftar ağaların kuvvetlerini birleştirerek Gogozâde Mehmed Emin Ağa'nın üzerine yürüdükleri de anlaşılmaktadır.[1055] 9 Kasım 1805 tarihinde Gümüşhane çevresinde karışıklıklara yol açan ve özellikle madenlerin işletilmesine zarar veren eşkiyalar üzerine Dedezâde ile beraber Gogozâde Mehmed Emin Bey'e de yedi bin beş yüz kuruş verilerek vazifelendirildi.[1056] Gogozâde ile Dedezâde arasında kurulan ittifak uzun süre devam etmiştir.[1057]

Rusların eline geçen Faş kalesinin alınması için görevlendirilen Rize âyanı Tuzcuzâde Memiş Ağa'nın kardeşi "hassa silahşörü" Osman Ağa'nın başbuğluğunda bölgeye gönderilen âyanlar arasında Gogozâde Emin Bey'de vardı. Gogozâde Emin Bey'e Aralık 1810 tarihinde gönderilen emirde, topladığı askerlerle bölgeye gitmesi istenmiştir.[1058] Gogozâde Emin Bey'in 1827 tarihinden bir süre önce öldüğü anlaşılmaktadır.[1059] Emin Bey'in Ali, Tufan ve Ahmed Bey adında üç oğlu vardı.

Gogozâde Mehmed Emin Bey'in vefatından sonra yerine oğlu Gogozâde Ali Bey geçmiştir. Ali Bey, Eylül 1835 tarihinde Görele çevresinde vergi toplamaya devam etmektedir.[1060] Ancak yükselen diğer bir âyan ailesi olan Tirebolu âyanı Kethüdazâde Mehmed Emin Ağa yanında diğer âyanlar gibi Gogozâdelerin de etkisi gittikçe gerilemiştir.[1061] Ailenin bölgedeki itibarı ve

---

[1055] *BOA, HH*, nr. 4047. 22 Ağustos 1805 tarihli belgede şöyle denilmektedir. "Trabzon eyaleti ağalarından Gogooğlu ve Dedeoğlundan maadası sadakat ve metanet üzere olmalarıyla cem'i askerleriyle Gogooğlu ve Dedeoğlu üzerine tayin kılınıp".

[1056] *BOA, HH*, nr. 4072/F.

[1057] *BOA, HH*, 4045/T. Âyanlar arasında meydana gelen olaylar karşısında takınılan tutumlara göre değişen ve çok değişken olan bir ittifaklar sistemi vardır. 10 Ekim 1806 tarihinde Dedeoğlu ile Gogooğlu arasındaki ittifak devam etmiştir.

[1058] *BOA, Cevdet Askeriye*, nr. 16793; 5 Mayıs 1807'de emir şu şekilde tekrarlanmıştır. "Sizin istihsab edebildiğiniz mikdar-ı asker ile muma ileyhe Tuzcuzâdenin maiyetine memurunuz hususuna irade-i âliyyem müteallik olmağla vusûl-ı emr-i şerifimde çıkarabildiğiniz mikdar-ı asker istihsab". *TŞS*, 2023/137, s.44; 1811 tarihli bir belgede, Gogozâde Mehmed Emin Bey'in Mahmud Tayyar Paşa'nın kethüdası Lütfullah Ağa'nın yakın adamlarından olduğu belirtilmektedir. *BOA, Cevdet Dâhiliye*, nr. 130.

[1059] *TŞS*, 2028/142, s.76.

[1060] *TŞS*, 2030/144, s.38.

[1061] Kethüdazâde Mehmed Emin Ağa, Gogozâdelerin çeşitli mal varlıklarına saldırılarda bulunmuştur. Geniş bilgi için bkz; *BOA, Meclis-i Vâlâ*, nr. 19/18.

zenginliğinin XIX. yüzyılın başlarında da devam ettiği vakıf kayıtlarından anlaşılmaktadır.[1062]

[1062] *VGMA*, *Trabzon Fihristi,* 2141, s.166.

SONUÇ

Anadolu'da XVII. yüzyılın sonlarında gelişen ve yetkilerini artıran âyanlar, 1683 Viyana Bozgunu ile başlayan iç karışıklıklar ve devletin otoriteyi kaybetmesi üzerine taşra teşkilatının tek hâkimleri olarak ortaya çıkmışlardır. Elde ettikleri çiftlik ve mukataa-malikânelerle servetlerini artıran, hizmetlerinde bulunan kapı halkıyla iyice kuvvetlenen âyanlar kısa süre sonra hanedan haline geldiler. Âyanların ortaya çıkışında ekonomik durum birinci derecede etken iken hanedanlaşmasında merkezin siyasî tercihleri daha fazla rol oynamıştır.

Âyan ailelerinin Orta ve Doğu Karadeniz'de kurduğu nüfuz ve otorite, merkezî idarenin saygınlığını kaybettiği bir devirde meydana gelmiştir. Devlet otoritesinin azaldığı, buna mukabil âyan ve hanedanların etkinliğini artırdığı XVIII. yüzyıl boyunca, kazalarda her şeyin hâkimi âyanlar olmuştur. Kaza idaresinde klasik dönem idaresinde görülen kuvvetler ayrılığı tamamen ortadan kalkmış her işi âyanlar yapar hale gelmiştir. XV. ve XVI. yüzyıllarda devlet, tımarlı askerler için alaybeylerini, kaza ve beledî işleri için kadıları, güvenlik işleri için subaşıları ve idarî işler için ise sancakbeyileri muhatap kabul ederken âyanların etkinliklerini artırmasıyla her emir âyanlara verilir olmuştur.

Âyanlık incelemelerinde, güçlü yerel kökenlere dayandırma eğilimi her zaman değerlendirilen bir konudur. Doğu ve Orta Karadeniz âyanlarında köken itibariyle eski Türk ailelerine dayanan ve güçlü köklere sahip yerel güçler olduğu gibi, bulunduğu yere yeni göçedip nüfuz sağlayan ailelerde vardır. Yerel otorite haline gelen ailelere ve hanedanlara dayanarak nüfuzlarını artırmaya çalışan küçük âyan aileleri olmuş; ancak hiçbir zaman kendi aralarında kademeleşmeye yol açmamıştır. Geçici ittifaklar yoluyla kurulan ilişkiler ise kalıcılık özelliği göstermemektedir. Akrabalık tesis eden ailelerin hatta çocukların akrabalara karşı ittifak sistemleri içinde yer aldıkları da görülmektedir.

Devlet ticaret yapan, yeni zenginleşen kişilere idarî ve askerî görevler vererek onları devamlı şekilde yönetici kadro içine çekmeye çalışmıştır. Buna en güzel örnek Trabzon'da ticaretle uğraşan Mısırlızâde Ali Ağa'ya devletin Rusya cephesinde görev vererek yönetici kadroya dâhil etmesidir. Başarılı olduğunda küçük bir âyanlık makamını ele geçirip devlet kademelerinde sürekli

yükselebiliyordu. Fatsalı Ahmed Ağa'nın yükselişi ve ailenin hanedan haline gelmesi de aynı politika sonucu olmuştur.

Âyanlık incelemelerinde üzerinde en çok durulan diğer bir konu ise, çiftlik meselesidir. Caniklizâdeler ve hemen sonra bölgeye hâkim olan Hazinedarzâdeler genellikle aynı çiftliklere hâkim olmuşlardır. Yani çiftlik olarak tasarruf edilmiş olan topraklar fazla değişmemiştir. Muhtemelen XVII. yüzyılda çeşitli sebeplerle oluşan çiftlik ve özel mülkler bundan sonra âyan aileleri arasında el değiştirmeye başlamıştır. Bunda devletin çiftlikleri satmakta zorluk çekmesinden dolayı, uygulamaya koyduğu muhallefatın aynı aileden erkek çocuklara satılması usulünün çok büyük payı vardır. Durumdan istifade eden aileler, devletin tespit etmiş olduğu fiyat üzerinden çetin pazarlıklar sonucu aile topraklarına yeniden hâkim olmuşlardır. Çiftlikler erkek evlada bırakılma yönüyle düşünüldüğünde tımarlaştırılmış, hem de en fazla değer veren kişiye ölene kadar ihaleye verilmesi yönüyle mukataa/malikâne haline getirilmiş oluyordu. Fakat tasarruf şekilleri düşünüldüğünde onlardan farklılık gösterir. Tasarruf hakkının (tefviz) satılması yoluyla birçok toprak bir elde toplanmıştır.

Âyanların çiftlik tasarruflarının yörelere göre değişiklik gösterdiği de dikkati çekmektedir. Orta Karadeniz'de âyanların tasarrufunda çok sayıda geniş ve büyük çiftlikler yer alırken Doğu Karadeniz âyanları fizikî şartlarında etkisiyle daha çok ticarî faaliyetlerde bulunmuşlardır. Ticarî faaliyetleri de dışarıdan gelen malların satılması şeklindedir. Doğu Karaeniz âyanı yoğun şekilde deniz ticareti ile de uğraşmıştır.

Âyanlar arasında Avrupalı malların kullanımı da 1815'ten itibaren yaygınlaşmıştır. Avrupa kökenli bu malların toplumun davranışlarına ve diğer yargılarına da etki ettiği açıktır. Âyanlar, mukataa ve çiftlik işletmeciliğiyle elde ettikleri serveti, müsadereden koruyarak çocuklarına intikal ettirmek, aynı zamanda da bölgede oturan insanların günlük ihtiyacını karşılamak üzere sosyal tesisler yaptırmışlar ve bu tesisler için çok sayıda gayr-i menkulü vakfetmişlerdir.

II. Mahmud'un uygulamaya koyduğu merkezileştirme politikasıyla güçlerini kaybeden âyanlar, Tanzimat reformlarının uygulanmasıyla etkinliklerini giderek kaybetmişleridir. Devlet kendilerini tamamen ve aniden sistem dışına atmamış, yeni kurulan kurumlar içinde görev vererek onların mukabil bir harekete

geçmelerine engel olmaya çalışmıştır. Böylece bölgede aileler nüfuzunu devam ettirmeye çalışmışlardır. Âyanın Tanzimat reformları sürecinde büyük ölçüde nüfuzu kırılmasına rağmen, çıkarılan toprak yasalarıyla toprak üzerindeki hâkimiyetleri meşrulaştırılmıştır. Bu da daha sonra bazı sosyal olaylara yol açmıştır.

BİBLİYOGRAFYA

I. ARŞİV BELGELERİ

A. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

1.*Ali Emiri Tasnifi*

a.*III. Mustafa*

Nr. 6104, 6564, 10588.

b.*I.Abdülhamid*

Nr. 6352.

c.*I.Mahmud*

Nr. 3001.

2.*Divan-ı Hümayun Defterleri*

a. *Trabzon Ahkâm Defteri*

Nr. 1,2,3,4.

b.*Mühimme Defterleri*

aa. *Mühimmey-i Asakir*

Nr. 19, 20, 21, 23, 24.

ab. *Mühimme*

Nr. 90, 178, 181, 199, 200, 202, 203, 212, 217, 219, 223, 227, 233, 234, 235, 238, 240, 246.

3.*Hatt-ı Hümayun Tasnifi*

Nr. 452, 475, 873, 1321, 1322, 2753/A, 2793, 2874/A, 2891, 2981/A, 3228, 32228/A, 3258, 3335, 3388, 4044/A, 4044/B, 4044/G, 4045/T, 4047, 4048/C, 4050, 4051, 4051/A, 4052, 4052/A, 4053, 4059, 4060, 4067, 4069/A, 4070/A, 4070/H, 4072/F, 4072/K, 4076, 4077, 4078/A, 4082, 4085, 7037, 7853, 7864, 7921, 8627, 8663, 8783, 9602, 9719,9755, 10181, 10216, 10268, 11017, 11204, 12103, 14115, 11483, 16399, 16794, 19978/İ, 20030/B, 20602/H, 22313/B, 22313/C, 22313/F, 22483, 22558, 22563, 22563/A, 22563/C, 22563/D, 22565, 22567/B, 22572, 22573, 22575, 22576, 22578, 22585, 22586, 22588, 22594, 22598, 22599, 22600, 22600/A, 22600/B, 22600/E, 22600/F, 22600/G, 22601, 22601/A, 22602, 22602/B, 22602/C, 22602/D, 22602/G, 22602/H, 22603, 22603/3, 22604, 22604/A, 22604/B, 22605, 22606, 22607,

22610, 22611, 22611/A, 22611/B, 22611/E, 22611/G, 22613/A, 22613/B, 22613/C, 22613/D, 22613/F, 22613/H, 22613/J, 22614, 22614/A, 22614/B, 22614/H, 22614/J, 22614/K, 22614/L, 22615, 22615/A, 22615/C, 22615/D, 22616, 22616/E, 22616/H, 22616/İ, 23307, 23388, 23499, 25411, 23530, 23579, 24893/A, 25067, 25766, 26549, 26566, 27923, 27973, 28205/B, 29329/M, 31120, 31970, 31995, 32395, 33013, 33411, 35558, 35680, 37059, 37339/B, 37391/J, 38094/A, 41305/A, 41305G, 41305/H, 41312, 41615/L, 41615/V, 41650/B, 41650/C, 41650/D, 41650/E, 41855/B, 41853/J, 41855/C, 41855/D, 41855/F, 41855/G, 41855/H, 41999, 42034/C, 42045, 42181/R, 42230, 42601/A, 43066/H, 43654/B, 43654/F, 44518/C, 44558/C, 44558/I, 44607, 44615/A, 44615/P, 44615/S, 45517/I.

4.*Muallim Cevdet Tasnifi*

a.*Askeriye*

Nr. 191(lef.2), 898, 2717, 2240, 1303, 1509, 1938, 3272, 3728, 4170, 4788, 5035, 6584, 7975, 11594, 11624, 13841, 15025, 15838, 16196, 16793, 18364, 18367, 19838, 22969, 37427, 37596, 43391.

b.*Zabtiye*

Nr. 53, 395, 515, 553, 972, 1010, 1155, 1158, 1251, 1508, 1688, 1896, 2305, 2390, 2391, 2399,2458, 311, 3363, 4101, 4147, 12094.

c.*Dâhiliye*

Nr. 130, 414, 575, 806, 1164, 1610, 1695, 1923, 2140, 3071, 3619, 3822, 3832, 3937, 4619, 4755, 4821, 4956, 6914, 6697, 7090, 7161, 7341, 7522, 7587, 8251, 8278, 8380, 8720, 9028, 9395, 9562, 9890,11476, 11684, 11831, 12094, 12270, 12500, 12543, 12578, 12707, 12810, 12885, 14124, 14686, 14881, 15236, 15288, 15323, 15423, 15485, 15707, 15857, 15976,16775, 16794, 16104, 17051, 20665, 26549.

d.*Mâliye*

Nr. 434, 863, 1460, 1738, 2241, 3228, 3258, 3259, 3467, 3875, 4101, 4806, 5641, 6146, 7345 7401, 7586, 7587, 7800, 9720, 10470, 10946, 11704, 11841, 12892, 12932, 13161, 14787, 17101, 17964, 19237, 19422, 21576, 22123, 21303, 22452, 22553, 23079, 23166, 23321, 23951, 24288, 24782, 24892,

26198, 27435, 27538, 27560, 27716, 28276, 29068, 29086, 29133, 29134, 29470, 30374, 30588, 31054, 31243, 31541, 31596, 31607.

e.*Adliye*

Nr. 469, 1027, 1104, 1600, 3259, 4607, 4796, 5061, 6366.

f.*Evkaf*

Nr.22967.

g.*Tımar*

Nr. 2135.

5. *Maliyeden Müdevver Defterler*

Nr. 9536, 9570,9582, 9720, 9725, 9728, 9729, 9732, 9740,9741, 9742,9745, 9750, 9753, 9755, 9756, 9758.

6. *Bab-ı Defteri, Başmuhasebe*

a. *Başmuhasebe, Muhallefat*

Nr. 39/43, 65/26, 65/32, 65/38, 65/45, 67/71, 87/101, 93/74, 95/25, 95/136, 95/137, 95/171, 95/173, 98/45, 4932, 10470, 12986, 13077, 13284, 13653, 13693.

b. *Başmuhasebe, Malikane*

Nr. 4043.

7. *İradeler tasnifi*

a. *Meclis-i Vâlâ*

Nr. 19/18, 237/1, 932, 947, 963, 996, 1050, 5758, 7014, 4437.

b. *Dâhiliye*

Nr. 5250.

8. *Takvim-i Vekayi*

Nr. S.403 (Aralık 1850).

9. *İbnülemin Tasnifi*

a. *Şükr ü Şikayet*

Nr. 242, 621.

10.*Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemi*

Nr. 49/2.29 (lef.1-14).

B. Şer'iyye Sicilleri (Milli Kütüphane)

1. *Trabzon Şer'iyye Sicili*

Nr. 1760, 1906/105, 1929, 1931, 1932, 1933, 1934, 1935, 1940, 1943, 1944, 1948, 1953/136, 1953/153, 1956/142, 1957/143, 1958/144, 1959/145, 1960/146, 1960/149, 1962/148, 1963/149, 1964/150, 1965/151, 1966/152, 1968/154, 1970/156, 1972/158, 1982/96, 1987/101, 1988/102, 1989/103, 1990/14, 1991/105, 1995/109, 1999/113, 2000/114, 2003/117, 2004/118, 2005/119, 2007/121, 2008/112, 2009/123, 2011/125, 2013/127, 2016/130, 2017/131, 2019/133, 2020/134, 2021/135, 2022/136, 2023/137, 2028/142, 2030/144, 2031/135.

2. *Samsun Şer'iyye Sicili*

Nr. 1755/1, 1760.

3. *Tirebolu Şer'iyye Sicili*

Nr. 1.

C. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (Ankara)

1. *Samsun Fihristi*

Nr. 488, 496, 581, 651, 733.

2. *Trabzon Fihristi*

Nr. 157, 489, 2141.

3.*Anadolu Muhasebesi Defteri*

Nr. 487, 578, 579.

II. KRONİKLER

AHMED CEVDET PAŞA; *Tarih-i Cevdet*, III, VII, IX, X, XII, Dersaadet 1309.

AHMED VASIF EFENDİ; *Mehasin'ül-Âsar ve Hakaik'ül-Ahbar*, (yay..Mücteba İlgürel), Ankara 1994.

ÇEŞMİZÂDE MUSTAFA REŞİD; *Çeşmizâde Tarihi*, (yay. Bekir Kütükoğlu), İstanbul1959.

MEHMED SÜREYYA; *Sicill-i Osmani*, I-VI, İstanbul 1996.

MUSTAFA NURİ PAŞA; *Netayic'ül-Vukûat, Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi*, III-IV, (yay. Neşet Çağatay), Ankara 1987.

ŞEMDANİZÂDE SÜLEYMAN; *Mür'it-Tevarih*, (yay. Münir Aktepe), I.Kısım, İstanbul 1980.

III. YAYINLANMIŞ ARŞİV BELGELERİ

BAYKAL, Bekir Sıtkı; "Âyanlık Müessesinin Düzeni Hakkında Belgeler", *Belgeler*, II (Temmuz 1964), ss.221-227.

ORHONLU, Cengiz; "Osmanlı Teşkilatına Aid Küçük Bir Risale "Risâle-i Terceme"", *Belgeler*, IV, 7-8 (1967), ss.39-48.

IV. SEYAHATNÂMELER

HAMİLTON, John William; *Researches in Asia Minor, Pontus and Armenia,* New York 1984.

EVLİYA ÇELEBİ MEHMED ZILLÎ İBN-İ DERVİŞ; Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, Dersaadet 1314.

TEXİER, Charles; *Küçük Asya,* (Çev. Ali Suat), İstanbul 1339.

V. ARAŞTIRMA ESERLERİ

AKDAĞ, Mustafa; *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası: Celali İsyanları,* Ankara 1999.

____, *Türkiye'nin İçtimaî ve İktisadî Tarihi*, I, Ankara 1971.

AKGÜNDÜZ, Ahmet; *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, Ankara 1988.

____, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, I, İstanbul 1990.

AKŞİN, Sina; *Türkiye Tarihi (1600-1908)*, III, İstanbul 1997.

AKYOL, Veli; *Bütün Yönleriyle Samsun*, Ankara (Tarihsiz).

ALBAYRAK, Hüseyin; *Trabzon Ortahisar ve Çevresi*, Trabzon 1998.

____, *Trabzon İmaret (Hatuniyye) Külliyesi*, Trabzon 1998.

AYDIN, Mustafa; *Üç Büyük Gücün Çatışma Alanı: Kafkaslar,* İstanbul 2005.

AYGÜN, Necmettin; *XVIII. Yüzyılda Trabzon'da Ticaret,* İstanbul 2005.

BAL, Mehmet Akif; *Osmanlı'dan Cumhuriyete Trabzonlu Simalar ve Trabzon'un Köklü Aileleri,* İstanbul 2005.

BİLGİN, Mehmet; *Sürmene Tarihi,* İstanbul 1992.

BİJİŞKYAN, P. Minas; *Karadeniz Kıyıları Tarih ve Coğrafyası,* İstanbul 1969.

BOSTAN, Hanefi; *XV.-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadî Hayat,* Ankara 2002.

BOSTAN, İdris; *Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVII. Yüzyılda Tersane-i Âmire,* Ankara 1992.

CEZAR, Mustafa; *Osmanlı İmparatorluğu'nda Levendler,* İstanbul 1965.

CİN, Halil-AKYILMAZ, Gül; *Feodalite ve Osmanlı Düzeni,* Adana 2000.

ÇADIRCI, Musa; *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı,* Ankara 1997.

ÇAKAN, İlker; *Karadeniz Bölgesi,* I. Baskı, Ankara 1994.

DAK, Mustafa; *Samsun ve İlçeleri,* Ankara 1989.

DANİŞMEND, İ.Hami; *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi,* IV, İstanbul 1972.

DİLCİMEN, Kazım; *Canik Beyleri,* Samsun 1940.

DOĞRU, Halime; *XVI. Yüzyılda Eskişehir ve Sarayönü Sancağı,* İstanbul 1992.

DUYGU, Süleyman; *Yozgat Tarihi ve Çapanoğulları,* İstanbul 1953.

EMECEN, Feridun; *XVI. Asırda Manisa Kazası,* Ankara 1989.

ERGİN, Osman Nuri; *Mecelle-i Umûr-ı Belediye,* İstanbul 1338.

GENÇ, Mehmet; *Osmanlı İparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi,* İstanbul 2000.

GOLOĞLU, Mahmut; *Trabzon Tarihi,* Trabzon 2000.

GÜVEN, Aydın; *Doğu Karadeniz Âyanlığına Kısa Bir Bakış (1808-1826),* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Erzurum 1999.

GÜZEL, Hasan Celal-ÇİÇEK, Kemal-KOCA, Salim (ed.); *Türkler,* III, Ankara 2002.

İHSANOĞLU, Ekmeleddin(ed.); *Osmanlı Devleti Tarihi,* I, İstanbul 1999.

____, *Osmanlı Medeniyeti Tarihi,* I,II, İstanbul 1999.

İNALCIK, Halil-QUATAERT, David(ed.); *An Economic and Social History of the Ottoman Empire(1300-1914),* Cambridge University Press 1994.

İNALCIK, Halil; *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet,* İstanbul 2000.

KARAGÖZ, Rıza; *Canikli Ali Paşa,* Ankara 2003.

KARAL, Enver Ziya; *Selim III'ün Hatt-ı Hümayunları, Nizam-ı Cedid(1789 -1807),* Ankara 1988.

____, *Osmanlı Tarihi,* V, Ankara 1988.

KÖPRÜLÜ, M. Fuad; *Osmanlı Devletinin Kuruluşu*, 4.baskı, Ankara 1991.

KEYDER, Çağlar-TABAK, Faruk; *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticarî Tarım,* (Çev. Zeynep Altok), İstanbul 1998.

LEWİS, Bernard; *Modern Türkiye'nin Doğuşu,* Ankara 1991.

MERT, Özcan; *XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Çapanoğulları,* Ankara 1980.

MİTHAT KEMAL; *Âyanlar Devrinde Bolu,* Bolu 1334.

MEHMED SÜREYYA; *Sicill-i Osmanî,* I, IV, V, İstanbul 1311.

NAGATA, Yuzo; *Tarihte Âyanlar: Karaosmanoğulları Üzerinde bir İnceleme,* Ankara 1997.

OSTROGORSKY, George; *Bizans Devleti Tarihi,* (Çev. Fikret Işıltan), Ankara 1981.

ÖZ, Mehmet; XIV.-*XV. Yüzyıllarda Canik Sancağı,* Ankara 1999.

ÖZÖN, Mustafa Nihat; *Küçük Osmanlıca-Türkçe Sözlük*, İstanbul 1995.

ÖZDEMİR, Rıfat; *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, Ankara 1998.

PAKALIN, Mehmet Zeki; *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* I-III, İstanbul 1993.

ÖZKAYA**,** Yücel**;** *Osmanlı İmparatorluğunda Âyanlık, Ankara 1994.*

____*, XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı,* Ankara 1985.

SAKAOĞLU, Necdet; *Köse Paşa Hanedanı,* İstanbul 1998.

SAMİ, Şemseddin; *Kamus-ı Türkî,* İstanbul 1989.

SARISAKAL, Baki; *Bir kentin Tarihi: Samsun,* I.Kitap, Samsun 2002.

SERTOĞLU, Mithat; *Osmanlı Tarihi Lûgatı,* 2.baskı, İstanbul 1986.

SÜMER, Faruk; *Tirebolu Tarihi,* İstanbul 1992.

ŞAHİN, Canay; *The Rise and Fall of an Âyan Family in Eighteenth Century Anatolia: The Caniklizades (1737-1808)*, (Basılmamış Doktora Tezi, Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Ankara 2003.

ŞAKİR ŞEVKET; *Trabzon Tarihi,* II, İstanbul 1294.

TÜRKAY, Cevdet; *Oymak, Aşiret ve Cemaatler,* İstanbul 2001.

ULUÇAY, Çağatay; *XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Saruhan'da Eşkiyalık ve Halk Hareketleri,* İstanbul 1955.

USTA, Veysel; *Anabasis'ten Atatürk'e Seyahatnâmelerde Trabzon,* Trabzon 1999.

UZUNÇARŞILI, İ.Hakkı; *Osmanlı Tarihi,* IV,1.Kısım, Ankara 1988.

____, *Osmanlı Tarihi,* I, Ankara 1972.

YAVUZ, Fikri; *Açıklamalı-Muamelatlı İslam İlmihali (İslam Fıkhı ve Hukuku),* İstanbul 1991.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin; *Ordu Kazası Sosyal Tarihi,* Ankara 1985.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin-ÖZ, Mehmet-ÜSTÜN, Ünal; *Ordu Yöresi Tarihinin Kaynakları III. (387 numaralı, Defter-i Karaman ve Rum'un Canik Livasına Ait Bölümü(1520)),* Ankara 2002.

YERASİMOS, Stefanos; *Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye,* (Çev. Babür Kuzucuoğlu), İstanbul 2000.

YOLALICI, M.Emin; *Samsun Eşrafından Hazinedarzâde Esseyid Abdullah Paşa'nın Terekesi,* Samsun 1987.

____, *XIX. Yüzyılda Canik (Samsun) Sancağı'nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı,* Ankara 1998.

YÜCEL, Yaşar-SEVİM, Ali; *Türkiye Tarihi,* IV-V, Ankara 1992.

YÜKSEL, Ayhan; *Doğu Karadeniz Araştırmaları,* İstanbul 2005.

____, *Tirebolu'dan Simalar,* İstanbul 2005.

YEĞİN, Abullah; *Yeni Lūgat,* İstanbul 1997.

VI. MAKALELER

AKDAĞ, Mustafa; "Osmanlı Tarihinde Âyanlık Düzeni Devri (1730-1839)", *Tarih Araştırmaları Dergisi,* VIII-XII/14-23(1970-1974), ss.51-61.

____, "Genel Çizgileriyle XVII. Yüzyıl Türkiye Tarihi", *Tarih Araştırmaları Dergisi,* IV/6-7 (1966), Ankara 1968, ss.217-220.

AKTEPE, Münir; "Tuzcuoğulları İsyanı", *Tarih Dergisi,* V-VI, İstanbul 1953, ss.21-52.

____, "Manisa Âyanlarından Karaosmanoğlu Mustafa Ağa ve Üç Vakfiyesi Hakkında Bir Araştırma", *Vakıflar Dergisi,* IX, Ankara 1971, ss.367-382.

AYDIN, Mahir; "Faş Kalesi", *Osmanlı Araştırmaları,* VI, İstanbul 1986, ss.67-138

BERKİ, Ali Himmet; "İslamda Vakıf, Zağanos Paşa ve Zevcesi Nefise Hatun Vakfiyeleri", *Vakıflar Dergisi,* IV (1958), ss.19-38.

BEŞİRLİ, Mehmet; "XIX. Yüzyılın Başlarında Karadeniz Bölgesi ve Âyan-Devlet Perspektifinden Trabzon Valisi Hazinedarzâde Süleyman Paşa", *Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu, I (3-5 Mayıs 2001)*, Trabzon 2002, ss.330-340.

CEZAR, Yavuz; "Bir Âyanın Muhallefatı: Havza ve Köprü Kazaları Âyanı Kör İsmail Oğlu Hüseyin (Müsadere Olayı ve Terekenin İncelenmesi)", *Belleten,* XLI/161 (1977), ss.41-78.

ÇADIRCI, Musa; "Türkiye'de Muhtarlık Teşkilatının Kurulması Üzerine Bir İnceleme", *Belleten,* XXXIV/135, Ankara 1970, ss.409-420.

____, "Türkiye'de Kaza Yönetimi(1840-1876)", *Belleten,* LII/206 (Nisan 1989), ss.238-240.

____, "Tanzimatın İlanı Sırasında Türkiye'de Yönetim (1826-1839)", *Belleten*, LI/201 (1988), ss.236-245.

DAĞLI, Yücel; "Evliya Çelebi Seyahatnâmesinde Trabzon", *Trabzon Tarihi Sempozyumu(6-8 kasım 1998),* Trabzon 1999, ss.285-296.

EMECEN, Feridun; "Doğu Karadeniz'de Âyanlık: Tirebolulu Kethüdazâde Mehmed Emin Ağa", *Belleten,* LXV/242 (Nisan 2001), ss.193-203.

ERGENÇ, Özer; "Osmanlı Klasik Dönemindeki "Eşraf ve Âyan" Üzerine Bazı Bilgiler", *Osmanlı Araştırmaları*, III (İstanbul 1982), ss.105-118.

EYİCE, Semavi; "Xhammire de Hell ve Ressam Jules Laurens", *Belleten,* XXXII /105 (Ocak 1963), ss.59-104.

FEKETE, L.; "XVI.Yüzyılda Taşralı Bir Türk Efendisinin Evi", *Belleten,* XXXIX/116 (1965), ss.615-638.

____, "Türk Vergi Tahrirleri", (Çev. Sadrettin Karatay), *Belleten,* XI/42 (1947), ss.295-302.

GÜLER, İbrahim; "XVIII. Yüzyılda Trabzon'un Sosyal ve Ekonomik Durumuna Dair Tespitler", *Trabzon Tarihi Sempozyumu, Bildiriler (6-8 Kasım 1998),* Trabzon 1999, ss.332-345.

İNALCIK, Halil; "Adaletnâmeler", *Belgeler,* II/3-4(1967), ss.49-93.

İNBAŞI, Mehmet; "Trabzon/Rum Eyaleti Valileri (1755-1795)", *Atatürk*

Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (Atatürk'ün Doğumunun 125. Yılı Özel Sayısı), S.31, Erzurum 2006, ss.161-191.

İPEK, Nedim; "Canik Sancağı'nın Nüfusuna Dair Bir Değerlendirme", *OÜFD,* S.10, Samsun 1997, ss.151-190.

KARPUZ, Haşim; "Trabzon'da Yok Olan Bazı Türk Evleri Yapıları", *Vakıflar Dergisi,* XXIII, Ankara 1994, ss.148-165.

KILIÇ, Orhan; "XVIII. yüzyılın İlk Yarısında Trabzon Eyaletinin İdarî Taksimatı ve Tevcihatı", *Trabzon Tarihi Sempozyumu, Bildiriler,(6-8 Kasım 1988),* Trabzon 1999, ss.175-186.

MERT, Özcan; "II. Mahmut Devrinde Anadolu ve Rumeli'nin Sosyal ve Ekonomik Durumu (1808-1839)", *Türk Dünyası Araştırmaları,* XVIII (Haziran 1982), İstanbul 1982, ss.36-40.

___, "II. Mahmut Döneminde Taşradaki Merkeziyetçilik Politikası", *Türkler*, XIII, ss.720-725.

___, "Osmanlı Devleti Tarihinde Âyanlık Dönemi", *Osmanlı*, VI, Ankara 1999, ss.174-180.

MUTAFÇİEVA,V.P.; "XVIII.Yüzılın Son On Yılında Âyanlık Müessesesi", (Çev.Bayram Kodaman), *İÜFETD,* XXXI, İstanbul 1978, ss.163-182.

ÖKSÜZ, Melek; "XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Trabzon'da Âyan, Eşkıya ve Göç Sorunları", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, V/1, Erzurum 2005, ss.180-191.

ÖZKAYA, Yücel; "XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Anadolu'da Âyanlık İddiaları", *DTCFD,* XXIV/3-4, Ankara 1969.

____, "Canikli Ali Paşa", *Belleten,* XXXVI /144 (Ekim 1972), Ankara 1972, ss.483-525.

____, "XVIII. yüzyılda Çıkarılan Adaletnâmelere Göre Türkiye'nin İç Durumu", *Belleten,* XXXVIII /151, Ankara 1974, ss.445-491.

____, "XIX. Yüzyılın Sonlarında Tevzi Defterlerinin Kontrolü", *SÜEFD,* S.1, Konya 1981.

____, "XVIII. Yüzyılda Trabzon'un Genel Durumu", *19 Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri (13-17 Kasım 1986),* Samsun 1988, ss.125-145.

____, "Canikli Ali Paşa'nın Risalesi, Tedabir'ül-Gazavât", *Tarih Araştırmaları Dergisi,* VII/12-13, Ankara 1973, ss. 190-198.

____, "Anadolu'daki Büyük Hanedanlıklar", *Belleten*, LVI/217, Ankara 1992, ss.809-845.

___, "XVIII. Yüzyıllarda Trabzon'un Genel Durumu*",I.Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri(13-17 Ekim 1986),*Samsun 1988,ss.1-2.

___, "XVIII. Yüzyılda Taşra Yönetimine Genel Bir Bakış", *Türkler*, III, Ankara 1999, ss.701-710.

___, "XVIII. Yüzyılın Sonlarında Tımar ve Zeametlerin Düzeni Konusunda Alınan Tedbirler ve Sonuçları", *İÜEFTD,(Ord. Prof. İ.h. Uzunçarşılı Hatıra Sayısı),* XXXII/32 (Mart 1979), İstanbul 1979, ss.217-247.

___, "Merkezi Devlet Yapısının Zayıflaması Sonuçları: Âyanlık Sistemi ve Büyük Hanedanlıklar", *Osmanlı*, VI, Ankara 1999, ss.165-178.

SAVAŞ, Saim; "XVIII. Asırda Sivas'da bir Âyan Ailesi: Zaralızâdeler", *Ege Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi,* S.8, İzmir 1993, ss.81-97.

SERBESTOĞLU, İbrahim; "Trabzon Valisi Canikli Tayyar Mahmud Paşa ve Caniklizâdelerin Sonu (1805-1808)", *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi,* I /Güz, Trabzon 2006, ss.89-105.

ORHONLU, Cengiz; "Osmanlı Teşkilatına Aid Küçük Bir Risale: "Risale-i Terceme"", *Belgeler,* IV/ 7-8 (1967), ss.39-48.

ÖZSAİT, Mehmet; "İlkçağ Tarihinde Trabzon ve Çevresi", *Trabzon Tarihi Sempozyumu (6-8 Kasım 1998),* Trabzon 1999, ss.35-42.

ÖZYÜREK, Mustafa; "XVIII. Yüzyılda Antakya ve Çevresinde Eşkiyalık Olayları", *Belleten*, LIV/210 (Ağustos 1990), ss.963-965.

UZUNÇARŞILI, İ.Hakkı; "Çapanoğulları", *Belleten,* XXXVIII/150, Ankara 1974, ss.215-261.

SÜMER, Faruk; "Osmanlı Devrinde Anadolu'da Yaşayan Bazı Üçoklu Oğuz Boylarına Mensup Teşekküller", *İFM,* XI/1-4 (1950), ss.451-455.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin; "Müessese-Toplum Münasebetleri Çerçevesinde XVIII. Asır Türk Toplumu ve Vakıf Müessesi", *Vakıflar Dergisi,* XV(1982), ss.23-53.

____, "Vakıf Müessesinin VXIII Asır Türk Toplumundaki Rolü", *Vakıflar*

Dergisi, XVI (1982), ss.1-24.

YILMAZÇELİK, İbrahim; "XVIII. Yüzyılda Trabzon'un Sosyal Durumu", *Trabzon Tarihi Sempozyumu, Bildiriler, (6-8 Kasım 1998),* Trabzon 1999, ss.255-262.

YÜCEL, Yaşar; "XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı İdarî Yapısında Taşra Ümerasının Yerine Dair Düşünceler", *Belleten,* XLI /163, Ankara 1977, ss.495-507.

____, Osmanlı İmparatorluğunda Desantralizasyona Dair Genel Gözlemler", *Belleten,* XXXVIII /152, Ankara 1974, ss.657-708.

YÜNGÜL, Naci; "Trabzon'daki Hazinedarzâde Abdullah Paşa Çeşmesi", *VakıflarDergisi*, XIX, Ankara 1985, ss.261-266.

VII. ANSİKLOPEDİLER.

DARKOT, Besim; "Samsun", *İA,* X, İstanbul 1993.

EMECEN, Feridun; "Giresun", *DİA,* XIV, İstanbul 1997.

GÖKBİLGİN, Tayyib; "Nizam-ı Cedid", *İA,* IX, İstanbul 1993.

KARAL, Enver Ziya; "Mahmud II", *İA*, VII, İstanbul 1993.

MERT, Özcan; "Âyan", *DİA,* IV, İstanbul 1991.

____, "Canikli Hacı Ali Paşa Ailesi", *DİA,* VII, İstanbul 1993.

PEDERSEN, Johns; "Nezir", *İA,* IX, İstanbul 1960.

TEKİNDAĞ, Şehabettin; "Trabzon", *İA*, XII/1, İstanbul 1993.

Türkiye Coğrafya Atlası, İstanbul 2004.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı; "Âyan", *İA,* II, İstanbul 1970.

TABLOLAR

Tablo 3.8. Ailenin üzerinde bulunan Mukataalar-iltizamlar

Yıl	Adı	Tasarruf eden	Kaynak	Muaccele
-1206	-Canik Muhassılığı maa Avarız-ı Canik	Battal Hüseyin Paşa-4/1 hisse Oğlu Hayrettin Bey	*BOA, Cevdet Maliye*,2241;*TŞS*,2020/134,s.52	
	-Karahisar-ı Şarki Mukataası	Battal Paşa(4/2 hisse Tayyar Mahmud-Ali Bey)	*MAD*,9720,s.192-199;*BOA, HH*,3258;*BOA, HH*,10181	
			Cevdet Askeriye,7975;*BOA, HH*,10216;	
	-Tamarza Mukataası	Seyyid Ali ve Mahmud Bey	*Cevdet Askeriye*,7975;*BOA, HH*,10216	
	-Kurra-i Gedik Tımarha-i Bedreme	Kethüdası Abdullah Bey-Battal Paşa-Hayreddin Bey	*TŞS*,2009/123,s.67	5000 kuruş
	-Nefs-i Niksar Mukataası	Tayyar Mahmud Bey	*BOA, Cevdet Adliye,*5061	
-1023	-Bedel-i Sancağ-ı Amasya Mukataası	Tayyar Mahmud Bey	*BOA, Cevdet Adliye*,5061	
	-Samsun ve Tevabii Mukataası	Mehmed Bey	*BOA, Cevdet Adliye,*5061	6000(3600 mal)
	-Karye-i Gedik tımarhay-ı mustahfazan-ı kala-i Bedreme		*BOA, HH*,4072-H	870,5
	-Tamarza ve tevabiiha der liva-i Karahisar-ı Şarki		*BOA, HH*,4072-H	75640
	-Mukataat-ı Nefs-i Niksar der Liva-i Sivas		*BOA, HH*,4072-H	1442,5
	-1221 Tahmis-i Kahve-i Amasya	Seyyid İskender Bey veledi Hasan Bey(nısf hisse	*BOA, Cevdet Maliye*,10470	2250
	-Trabzon Sancağında Güzeldere kazası avarızı ilhakatiyle		*BOA, Cevdet Maliye,*10470	11000
	-Canik Muhassıllığı Mukataası	Tayyar Paşa	*BOA, Cevdet Maliye*,10470	50000
	-Maa Avarız-ı Nüzul Nefs-i Karahisar-ı Şarki	Tayyar Paşa	*BOA, Cevdet Maliye*,10470	15000
	-Tokat Voyvodalığı Tevabiinden Kalhane-i Amasya.	Hasan Bey	*BOA, Cevdet Maliye*,10470	
	-Haremeyn-i Şerifeyn Mukataasından Merzifon Tevabii.	Hasan Bey(nısf hisse)	*BOA, Cevdet Maliye*,10470	10000
	-Canik ve Amasya hazeriyye ve seferiye ile avarız ve bedel-i nüzul .	Battal Paşa	*BOA, Cevdet Maliye,*10470	
-1220	-Sivas Hazeriyye ve Seferiye ile bedel-i nüzulü	Mahmud Tayyar Paşa	*BOA, Cevdet Maliye,*27435	17500
	-Nefs-i Merzifon ve tevabii Şemhane ve ğayrihi (nısf hisse)		*BOA, Cevdet Maliye,*27435	10000
	-Karahisar-ı Şarki Şabhane Mukataası	Tayyar Paşa	*BOA, Cevdet Maliye,*27435	

-1203-Eyalet-i Trabzon Seferiyyesi ve Hazeriyyesi	Battal Paşa	*BOA, Cevdet Maliye*,22553
-Kastamonu Sancağı İrad-ı Cedidi Hümayunu	Tayyar Paşa (Ölümüden sonra Tayyar Paşa)	*TŞS,* 2020/134,s.52
-Niksar Bac Bazar Mukataası	Tayyar Paşa	*BOA, HH,*8627
-Gümüşhane Mukataası	Canikli Ali Paşa	*TŞS*,2005/119,s.84
-Arim Mukataası	Canikli Ali Paşa	*BOA, Cevdet Maliye*,29133
-Gümrük İskele-i Sinop Mukataası	Canikli Ali Paşa	*BOA, Cevdet Maliye,*29133
-Mulhakatından Çeltük enhar-ı Bafra		
-Gümrük İskele-i Ünye Mukataası	Canikli Ali Paşa	*BOA, Cevdet Maliye*,29133
-1191 -Trabzon ve tevabii kefere ve Yahudi cizyesi	Canikli Ali Paşa	*BOA, Cevdet Maliye*,29133
-1192 -Maraş Cizyesi	Canikli Ali Paşa	*BOA, Cevdet Maliye*,29133
-1192 -Karaman Cizyesi	Canikli Ali Paşa	*BOA, Cevdet Maliye*,29133
-Mukataa-i Boyahane-i Tokat	Canikli Ali Paşa	*BOA, Cevdet Maliye,*29133
-1191 -Kaza-i Erbaa Karakuş Sivas Amasya Kazası avarızları	Battal Paşa	*BOA, Cevdet Maliye*, 27435
-1192 -Sivas ve Amasya sancaklarının avarızı	Battal Paşa	*BOA, Cevdet Maliye,* 27435
-1192 -Sivas Amasya Canikin cebelü bedeliyyesi	Battal Paşa	*BOA, Cevdet Maliye,* 27435
-1192 -Amasya Ladik Havza Merzifon kazalarının menzilciyan avarızı	Battal Paşa	*BOA, Cevdet Maliye*, 27435
-Mukataa-i Hacıköy		Şahin, Age, s.233
-Mukataa-i hahsa-i Rüsumat-ı toprakbasdı der		
kaza-i Bafra ve Terme ve Çarşamba ve Ünye ve Samsun gayr-ez gümrük ve tevabiha der liva-i Cani		Şahin, Age, s.233
-Mukataa-i Hasha-i liva-i Kastamonu		Şahin, Age, s.233
-Mukataa-i Çeltük-ü enhar-ı Boyabad ve tevabiha der liva-i Kastamonu		Şahin, Age, s.233
-Mukataa-i adet-i ağnam-ı liva-i Sivas ve tevabiha		Şahin, Age, s.233
-Mukataa-i Çeltük-ü enhar-ı Kıraç		Şahin, Age, s.233
-Mukataa-i çeltük-ü enhar-ı Bafra ve bennak-ı Köprü		Şahin, Age, s.233

Tablo 3.9. Ailenin elinde bulunan bazı Mukataaların hisse ve değerleri

Mukataa adı	**Sahibi**	**Ortaklık Miktarı**	**Miktar**	**Mal**	**Muaccele**	**Kaynak**
Muhassıllık-ı Canik maa avarız	Battal Hüseyin Paşa Hayreddin Paşa	Battal Paşa (Rub'u) HayreddinBey(Rub'u)	23782	19216	17500	*BOA, Cevdet Maliye,* nr. 2241
Nefs-i Karahisar-ı Şarki ve tevabiha fi maa avarız-ı nüzul	Battal Hüseyin Paşa Tayyar Paşa Seyyid Ali Bey	Battal (yarı hisse) Tayyar Bey(yarım)	9792,5	14655	15000	*BOA, Cevdet Maliye,* nr.2241; *BOA, Cevdet Maliye,* nr. 10470
Mukataa-i Gedik Timariha mustahfazan-ı kala-i Bedreme ve nüzul-ı kaza-i Kürtün	Abdullah Ağa Battal Paşa(Daha sonra sülüsan hisse Tayyar Paşa)	-	870,5	2729	5000	*BOA, Cevdet Maliye,* nr. 2241;*BOA, Cevdet Maliye,* nr. 10470
Tamarza ve tevabiiha der liva-i Karahisar-ı Şarki	Yarı hisse Seyyid Ali Bey Yarı hisse Tayyar Bey	-	75640		5500	*BOA, Cevdet Maliye*, nr. 2241
Voyvodalık-ı Tokat Mukataat-ı nefs-i Niksar der liva-i Sivas	Mahmud Tayyar Bey veledi Hasan Paşa	-	1443,5		5100	*BOA, Cevdet Maliye,* nr. 2241;*BOA, Cevdet Maliye,* nr. 10470
Mukataat-ı Samsun ve tevabiha	Hasan Bey	-	3600		2000	*BOA, Cevdet Maliye,* nr. 2241
Mukataat-ı Tahmis Kahve der kaza-i Amasya	Seyyid İskender Bey Nısf hisse	-		85	2250	*BOA, Cevdet Maliye,* nr. 2241

Tablo 3.9. Ailenin elinde bulunan bazı Mukataaların hisse ve değerleri (devam)

Hasha-i aded-i ağnam Kastamonu ve tevabiha Mukataası	Mehmed Emin Ağa	-		30937	150	*BOA, Cevdet Maliye,* nr. 2241;*BOA, Cevdet Maliye,* nr. 10470
Tokat voyvodalığı tevabiinden kalhane-i Amasya Mukataası	Hasan Bey	-		27,5	155	*BOA, Cevdet Maliye*, nr. 2241;*BOA, Cevdet Maliye,* nr. 10470
Haremeyn şerifeyn mukataatından Merzifon ve tevabii Mukataası mumhane ve şemhane ve ğayrihi	Esseyid Hasan Bey ibn-i Mikdad Ahmet Paşa (nısf hisse)	-		5569,5	10000	*BOA, Cevdet Maliye,* nr. 2241
Mukata-ı hasılat-ı kendir ve kazaha-i Irak ve Sonisa ve Taşabad der eyalet-i Sivas ki kaza-i Erbaa	Mahmud Tayyar Paşa veledi Battal Paşa ve Hasan Bey	-		2250	17500	*BOA, Cevdet Maliye,* nr. 2241

Tablo 3.10. Ailenin adamlarının elinde bulunan bazı mukataaların hisse ve değerleri

Mukataa adı	**Sahibi**	**Mal(yıllık nakdi vergi)**	**Muaccele**	**Kaynak**
Mukataat-ı Gedik tımarhay-ı mustahfazan-ı kal'a-i Bedreme der liva-i Trabzon	Abdullah Ağa (kethüday-ı Battal Hüseyin Paşa)		5000	*BOA, Cevdet Maliye* nr. 2241
Liva-i Trabzon maa avarız-ı ve kaza-i Kürtün	Lütfullah Ağa (kethüday-ı Mahmud Tayyar Paşa)		5000	*BOA, Cevdet Maliye* nr. 10470
Mukataat-ı hasha-i Amasya ve Altı kilise ve tevabiha	Ahmet Ağa ve Veli Ağa (veledan-ı Lütfullah Ağa)		1779,5	*BOA, Cevdet Maliye* nr. 10470
Mukataat-ı der kaza-i Gedeğra der liva-i Amasya	Ahmet Ağa veled-i Lütfullah Ağa		3000	*BOA, Cevdet Maliye* nr. 10470
Mukataat-ı Arim der liva-i Canik	Veli veled-i Lütfullah		1250	*BOA, Cevdet Maliye* nr. 10470
Mukataat-ı alağı tabi-i nahiye-i Satılmış der liva-i Canik	Ali Ağa ibn-i Abdullah kethüday-ı Mahmud Tayyar Paşa		250	*BOA, Cevdet Maliye* nr. 10470
Voyvodalık-ı Tokat mukataat-ı karye-i Ağakesilü der kaza-i Irak tabi-i mukataa-i Sonisa	Ali Ağa (silahdar-ı Tayyar Paşa) Nısf hisse	37,5	525	*BOA, Cevdet Maliye* nr. 10470
Mukataat-ı karye-i Necmeddin ve karye-i Kavak tabi-i nahiye-i Arim ve karye-i saire tabi-i nahiye-i Satılmış ve gayrihi der liva-i Canik	Seyyid Süleyman Bey veledi müteveffa Seyyid İbrahim Ağa (kethüday-ı sabık vezir Battal Hüseyin Paşa)	400	1400	*BOA, Cevdet Maliye* nr. 10470

Tablo 3.10. Ailenin adamlarının elinde bulunan bazı mukataaların hisse ve değerleri (devamı)

Canik Sancağında Türbe alağı mukataası	Ali veledi Abdullah (kethüay-ı Tayyar Paşa)	15,5	250	*BOA, Cevdet Maliye* nr. 10470
Canik sancağında Kavak nahiyesinde Saraycık karyesinin aşarı mukataası	Ali (Hazinedar Tayyar Paşa nısf hissesi) Seyyid Yusuf Selahaddin (etba-i Tayyar nısf hisse)	50	410	*BOA, Cevdet Maliye* nr. 10470
Canik sancağında Necmeddin ve gayri karyelerin mukataası	Seyyid Süleymanın veledi müteveffa Seyyid İbrahim	400	1400	*BOA, Cevdet Maliye* nr. 10470
Hasha-i adet-i ağnam Kastamonu ve tevabi-i mukataası	Mehmed Emin Ağa (an sakinan-ı Bafra tabi-i Tayyar Paşa)	30937	150	*BOA, Cevdet Maliye* nr. 10470
Trabzon Sancağında Güzeldere kazası avarızı	Lütfullah Ağa (Kethüday-ı Tayyar Paşa)	2729	5000	*BOA, Cevdet Maliye* nr. 10470
Hasha-i Amasya ve tevabii mukataası	Ahmed veled-i Lütfullah Ağa	1098	1779,5	*BOA, Cevdet Maliye* nr. 10470
Amasya sancağında Gedeğre kasabasının Mizan kapanlığı mukataası	Ahmet veled-i Lütfullah	58	3000	*BOA, Cevdet Maliye* nr. 10470
Canik sancağında havas-ı hümayuna tahsis olunan hacet ve gayrihi karyelerinin mukataası	Mehmed veledi Lütfullah Ağa	316,5	1250	*BOA, Cevdet Maliye* nr. 10470
Saraycık mukatası der kaza-i Canik	Tayyar Paşanın Hazinedarı Lala Ali ve has etbaından Yusuf (müştereken)			*BOA, Cevdet Maliye* nr. 23951

Tablo 3.11. Caniklizâdelere ait çiftliklerin XV. ve XVI. yüzyıllardaki kökenleri

Çiftlik Adı	**Kazası**	**XVIII. Yüzyılda durumu**	**Sahibi**	**XV. ve XVI. Yüzyılda Durum**
Engis	Bafra	Çiftlik	Canikli Ali Paşa	Nahiye-i Engis Tabi-i Samsun Sipahizadegan
Gölaviş	Bafra	Çiftlik	Canikli Ali Paşa	Karye-i Gülakiç İki baştan Tımar
Dere	Havza Köprü	Ortakçı Köy	Canikli Ali Paşa	Karye-i Dere Tabi-i Gülnos Vakfı imaret-i Sultan Bayezid Han der Amasya
Kaydalapa	Bafra	Çiftlik	Canikli Ali Paşa	Karye-i Kaydalapa nam-ı diğer Vekillüce (İki baştan tımar)
Bayat	Kavak	Çiftlik	Canikli Ali Paşa	İki baştan tımar Hisse-i malikâne der karye-i mezbure divani tımar Hisse-i malikâne mülk-I verese-i Emir Hasan an karye divani tımar
Kolay	Kavak	Çiftlik	Kavak Mütesellimi Ali	Karye-i Kolay Nısf-ı malkane Mülk-ü evlad-ı Emir Arslan Bey ve nısfı aher mülk-i evlad-ı Süleyman hisse-i evvel divani tımar
Kanlıcak	Bafra	Çiftlik	Canikli Ali Paşa	Karye-i Kanlıcak malikâne
Kayalu	Köprü	Çiftlik	Canikli Ali Paşa	Karye-i Kayalu Hisse-i evvel divani tımar Sipahizadegan ekip biçip behresin verirler
Geleriç	Bafra	Çiftlik	Canikli Ali Paşa	Karye-i Gelemağri Tamam-ı malikâne Vakf-ı Samsun hisse-i evvel divani tımar

Tablo 3.11. Caniklizadelere ait çiftliklerin XV. ve XVI. yüzyıllardaki kökenleri (devamı)

Karacakum	Bafra	Çiftlik	Canikli Ali Paşa	
Şehriban	Bafra	Çiftlik	Canikli Ali Paşa	
Atabey	Bafra	Çiflik	Canikli Ali Paşa	
Karaköy	Bafra	Çiftlk	Canikli Ali Paşa	Karye-i Karaköy(Malikâne-Vakfı imaret-i Yörgüç Paşa divani tımar)
Uzunkuz	Bafra	Çiftlik	Canikli Ali Paşa	
Durucasu	Boyabad	Çiftlik	Battal Bey	Karye-i Durucasu (Malikâne vakf-ı imaret-i Yörgüç Paşa)
Dere				İki baştan tımar
Abdülcelil	Havza	Çiftlik	Mikdad Ahmed Bey	
Beli	Amasya	Çiftlik	Mikdad Ahmed Bey	
Alibeyli	Boyabad	Çiftlik	Hayreddin Bey	
Susavucu	Havza	Ortakçı köy	Canikli Ali Paşa	
Tatarkalesi	Havza	Ortakçı köy	Canikli Ali Paşa	
Hacı Kurt	Havza	Ortakçı köy	Canikli Ali Paşa	
Tehne	Havza	Ortakçı köy	Canikli Ali Paşa	
KaraGeçmiş	Havza	Ortakçı köy	Canikli Ali Paşa	
Göletek	Havza	Ortakçı köy	Canikli Ali Paşa	
Hudavi	Sonisa	Çiftlik	Mehmed Bey	
Terziköy	Varay	Çiftlik	Molla Musa	
Çorlu	Amasya	Çiftlik	Tayyar Paşa	
Kınacık	Havza	Çiftlik	Tayyar Paşa	
Veziri	Varay	Çiftlik	Milli Musa	
Ellez	Amasya	Bağ	Mikdad Ahmed P.	
Nurani	Gelkiras	Çiftlik	Mikdad Ahmed P.	

Kaynaklar: Özellikle tablodaki incelemelerde XVIII. yüzyıl için şu eser kullanılmıştır.

-Bahaeddin Yediyıldız, Mehmet Öz, Ünal Üstün, *Ordu Yöresi Tarihinin kaynakları III* (387 numaralı Defter-i Karaman ve Rum'un Canik Livasına Ait Bölümü(1520)), Ankara 2002.

Tablo 3.12. Çiftliklerin hayvan sayıları ve tarım ürünleri miktarları

Çiftlik Adı	**Hayvanlar**							**Tarım ürünleri (kile-i istanbulî)**			
Hacı Ali Paşa Mikdad Ahmed Battal Hüseyin	**Camus ineği**	**Camus öküzü**	**Kara sığır ineği**	**Kara sığır öküzü**	**Ganem -keçi**	**Camus malağı**	**Binek ve yük hayvanı**	**Yulaf**	**Şi'r**	**Mısır**	**Hınta**
Karaköy	95	9	29	3	40		1		220	320	390
Karacakum	73	17	125	20		4	237		1236		32
Atabey	25	4	50	1		7					48
Uzunkuz(göz?)		2	5	2	100		2		200	40	80
Şehriban	6	1	7	2	70		16		144		84
Engiz	130	15	53	8	240	24	20	30	380	482	2226
Kaydalapa	10	1	18						160		
Geleriç	22	3	5				28				
Susavucu(Havza)		23	43						460	310	240
Kayalu		8			400				130	180	160
Tatarkalası	12	1	17	1					239	239	110
Alibeyli	5	2	6	20							7,5
Kelekros(Amasya)	23	1					20				
Nurani		16					82				
Bağlıca	3	6	7	12							
Abdulcelil	2	2		5							68

Kaynaklar: D, BŞM, MHF, Dos:65, Göm:45; *BOA, D, BŞM, MHF,* 13693; *D, BŞM, MHF,* Dos:65, Göm:38; *BOA, Cevdet Maliye,* 7401; BOA, *Cevdet Maliye,* nr. 2827

Tablo 3.13. Canikli Ali Paşa'nın çiftliklerindeki tarım ürünleri

Çiftlik Adı	**Hınta (Kile-i istanbulî)**	**Şi'r**	**Kablıca**	**Senir**	**Mısır**	**Toplam**
Karacakum		1200				1200
Atabek	48					48
Uzunkuz	83	201	40			324
Kayalu	160	130		180		470
Şehriban	84	144				228
Karaköy	340	220			320	880
Kakılcık	2186	320			472	2978
Engiz	2176	320			472	2968
Kaydalapa		160				160
Bafra kasabası anbarı		300				300
Geleriç	3938	4044	40		792	8814
Susavucu	240	460		310		1010
Tatarkalesi	400	950		230		1580
Toplam	9655	8449	80	720	2056	

Kaynaklar: BOA, D, BŞM, MHF, 65/45; *BOA, D, BŞM, MHF,* 13693; *BOA, D, BŞM, MHF,* 65/38.

Tablo 3.14. Canikli Ali Paşa'nın tarım ürünlerinin köylere göre dağılımı

Köy	**Hınta (Kile-i İstanbulî)**	**Şi'r**	**Senir**	**Toplam**
Aydoğdu	120	160	175	455
Hacı Kurd	115	118	166	399
Dere	210	125	360	695
Tehne	76	116	125	317
Karageçmiş	25	55	150	230
Gölatek-İmir	43	31	154	228
Susuz	35	23	118	176
Toplam	624	628	1248	

Tablo 3.15. Canikli Ali Paşa'nın adamlarından Kavaklı Deli Ali'nin Merzifon civarındaki çiftliklerinde ve Milli Musa'nın Varay kazasındaki zahiresi

Çiftlik	**Hınta (Kile-i İstanbulî)**	**Şi'r**	**Senir**	**Toplam**
Bayat	210	140	95	445
Kulay	380	120	85	585
Evkatlı oğlu anbarı(iltizam öşrü)	250	570	60	880
Terziköy (Milli Musa Çiftliği)	300	160	240	700
Toplam	1140	990	480	

Tablo 3.16. Battal Hüseyin Paşa'nın çiftliklerindeki tarım ürünleri

Çiftlik	**Hınta (kile-i İstanbulî)**	**Yulaf**	**Şi'r**	**Senir**	**Kaba**	**Toplam**
Köprü (İltizam öşrü)	1060		690	470		2220
Karacakum	33					33
Engiz	50	30	60		50	190
Karaköy	50					50
Geleriç	75		5			80
Tatarkalesi	110		239		269	618
Susavucu	148		204		167	519
Toplam	1526	30	1198	470	486	

Kaynaklar: *BOA, D, BŞM, MHF*, 65/26; *BOA, MAD*, 9720, s.192,199; *BOA, MAD*, 9725, s.344,345.

Tablo 3.17. Hayrettin Paşa'nın çiftliklerindeki tarım ürünleri

Çiftlik	**Hınta (Kile-i İstanbulî)**	**Şi'r**	**Yulaf**	**Mısır**	**Kaba**	**Toplam**
Karacakum	331	36				367
Engiz	50	50	60	30	10	200
Karaköy	50					50
Geleriç	7,5		5			12,5
Tatarkalesi	110		239		269	618
Susavucu	148		204		167	519
Toplam	696,5	86	508	30	446	

Kaynaklar: *BOA, Cevdet Maliye*, nr.7401.

Tablo 3.18. Ahmed Mikdad Paşa'nın ortakçılar elindeki tarım ürünleri

Ortakçının Adı	**Hınta (kile-i İstanbulî)**	**Şi'r**	**Çıtır**	**Toplam**
Ortakçı Osman	20	20	28	68
Çiçekli Mehmed	20	20	28	68
Tandur oğlu Halil	14	17	16	47
Akkuli	12	12	12	36
Karagözoğlu	12	16	20	48
Yılcu Mehmed	12	16	16	44
Seyyid Ahmed	12	12	13	37
Kel Hüseyin	14	16	20	50
Kara Hasan	14	20	24	58
Toplam	130	149	177	

Kaynaklar: *BOA, MAD*, 9720, s.236-238; *BOA, D, BŞM, MHF*, 95/171. Tamamı köylülere tohumluk olarak verilmiştir.

Tablo 3.19. Canikli Ali paşa'nın çiftliklerindeki hayvan miktarları

Çiftlik Adı	**Camus ineği**	**Camus öküzü**	**Kara sığır ineği**	**Kara sığır öküzü**	**Camus malağı**	**Kısrak**	**Tay**	**Esb**	**Bargir**	**Ganem**	**Dana**	**Ester**	**Merkeb**	**Toplam**
Karacakum	139	12	230	24	14	416	182	39	16		23			1095
Atabek	25	5	50	1	7									88
Uzunkuz		2	5	2			1		2	100				112
Kaydalapa	10	2	18	1							6	4	8	49
Şehriban		2	7	2		7		2		70				90
Bafra ve çevresinde senevi maktu' ile verilen		328		524		608	62	2		22593				24117
Geleriç	13		5	1		3					3			25
Karaköy	58	5	29	6						40				138
Kanlıcak	94	3	33	6	24	17								177
Engiz	82	10	33		24	10								159
Susavucu		23	43											66
Tatarkalesi	95													95
Kayalu		8								400				408
Toplam	516	400	453	567	69	1061	245	43	18	23203	32	4	8	

Kaynaklar: D, BŞM, MHF, 65/45; *BOA, D, BŞM, MHF,* 13693; *D, BŞM, MHF,* 65/38.

Tablo 3.20. Hacı Ali Paşa'nın ortakçılarda olan hayvanları

Ortakçı	**Ganem -Keçi**	**Kara sığır**	**Kısrak**	**Toplam**
Battal oğlu Nebi	220			220
Kara Musa	220			220
Hacıkuroğlu	800			800
Tatar oğlu Süleyman	350			350
Halil Çoban	360			360
Karayakalı	300			300
Suyavuşoğlu Yusuf	400			400
Hindu oğlu Ali	100			100
Kitalioğlu	100			100
Kara Ali	100			100
İbrahim		20		20
Kara Salih			10	10
Ömer		13		13
Ali		12		12
Toplam	2950	53	10	

Kaynaklar: *BOA*, *D, BŞM, MHF*, 65/45; *BOA, D, BŞM, MHF*, 13693; *BOA, D, BŞM, MHF*, 65/38.

Tablo 3.21. Battal Hüseyin Paşa'nın Bafra kazasında bazı kimseler zimmetinde olan hayvanları

Ortakçı	**Camus**	**Sığır**	**At**	**Ganem**	**Ester**	**Toplam**
Kaya Hasan oğlu	90	29	60			179
Çolak Osman			55			55
Bazı kimseler					24	24
Kör Ali oğlu Ömer				800		800
Tataroğlu Süleyman				800		800
Köroğlu Salih				480		480
Yusuf				400		400
Gökçeoğlu				200		200
Kör Ali oğlu Salih			10			10
Kardeşi Çakır			10			10
Kel		30	5			35
Bafrada Türkmenlerde	34					34
Toplam	124	59	140	2680	24	

Kaynaklar: *BOA, Cevdet Maliye*, nr.7401; *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 28276.

Tablo 3.22. Mikdad Ahmet Paşa'nın ve ailenin yakın adamlarının çiftliklerindeki hayvan miktarları

Çiftlik Adı	**Camus öküzü**	**Camus ineği**	**Camus balağı**	**Tay - kısrak**	**Kara sığır öküzü**	**Kara sığır ineği**	**Koyun**	**Manda-malak**	**Yük hayvanı**	**Toplam**
Amasya Gelkiras kazasında çiftliği	3	14	7	17					2	43
Amasya Gelkiras Nurani çiftliği	15	7	9	65	4	30	650		18	780
Bağlıca Amasya	6	1	2		6	13				28
Amasya kazasında Çiftiği	6			2	2	7				17
Havza Abdülcelil	2	1			5					8
Bayat (Kavaklı Deli Ali)	8						260			268
Kulay (Kavaklı Deli Ali)						24		16		40
Terziköy (Milli Musa)						12		6		18
Toplam	40	23	18	84	17	86	910	24	20	

Kaynaklar: D, BŞM, MHF, 95/171; *BOA, MAD,* 9720, s.236-238; *D, BŞM, MHF,* 65/26

Tablo 3.23. Caniklizâdeler ve yakın adamlarının borç verdiği kişiler

Kaza yer	**Borç para alan kişi**	**Değeri (Miktar)**	**Borç para veren**
	Boğça Şemuloğlu	200 kuruş	Molla Musa
	Kara Bekiroğlu	200	Molla Musa
	Fazlıoğlu Ali	200	Molla Musa
Zile	Berbadoğlu Mustafa Ağa	100	Molla Musa
	Babasokmazoğlu Mehmed	100	Molla Musa
	Çorumlu Kalemkıranoğlu	200	Molla Musa
	Mustafa Efendi	50	Molla Musa
Çıkrık köyü	Oğlu Mustafa	135	Molla Musa
Çıkrık köyü	Oruçoğlu Hasan kethüda	70	Molla Musa
Çıkrık köyü		45	Molla Musa
Çıkrık köyü	Bekir Ağa	20	Molla Musa
	Deccaloğlu Agob	2750	Mikdad Ahmet Paşa
	Sabık Amasya mütesellimi Abdullah	2250	Mikdad Ahmet Paşa
	Hamdullah Efendi	540	Mikdad Ahmed Paşa
	Hacı Ahmed	970	Mikdad Ahmed Paşa
	Hacı Ahmed Bey	1350	Mikdad Ahmed Paşa
Erbaa	Kadir Ağa	5000	Battal ve Hayrettin Paşa
	Bekir Ağa	3000	Battal ve Hayrettin Paşa
Niksar	Kadir Ağa(Zeynelabidinzâde)	1900	Battal ve Hayrettin Paşa
	İbrahim Efendi	2000	Battal ve Hayrettin Paşa
	Sivaslı Receb Efendi	2000	Battal ve Hayrettin Paşa
Samsun		1000	Battal ve Hayrettin Paşa
	Lala Ali	7000	Battal ve Hayrettin Paşa
Hatuniyye Vakfı	Genç Ağa	7000	Battal ve Hayrettin Paşa

Kaynaklar: *BOA, Cevdet Maliye,* 17964; *BOA, Cevdet Maliye,* 7401; *BOA, MAD,* 9720, s.192-199

Tablo 3.24. Caniklizâdelerin menkul-gayr-i menkul malları

Kaza yerleşim yeri	Bağ-bahçe-yeri	Kime ait olduğu	Adet	Cinsi	Sahibi	Değeri
Amasya	Bağ		1	Bağ	M.Ahmed	407
	Ok meydanı		1	Bağ		1000
	Ahur önü		1	Bağ		200
	Bahçeler içinde		1	Bağ		1000
	İpliçik değirmeni yanında		1	Bağ		300
	Dadı önünde		1	Bağ		100
	Ellez karyesi		1	Bağ		100
	Konak önünde		1	Bağ		500
	Badıllu	Habiboğlu	1	Bakkal dükkanı		100
	Sinan camii yanı	Abdal Mehmed	1	Demirci dükkanı		100
		Saraçoğlu	1	Dükkan		150
	Aşağı pazar	Topa manuk	1	Dükan		
	Aşağı Pazar	Semerci Hafız	1	Semercidükkanı		
	Kürcüler başı		1	Dükkan		
	Boyahane yakınında		1	Berber dükkanı		
			1	Boyahane		
			2	Dükkan		
		Halac yanik	1	Dükkan(halac)		
		Kel Serkes	1	Dükkan		
		Kel Serkesoğlu	1	Dükkan		
			1	Dükkan		
		Kasab Köroğlu	1	Kasab		
			1	Dükkan		
		Keşişoğlu Asator	1	Dükkan		
			1	Dükkan		
		Minos	1	Dükkan		
			1	Dükkan		
		Uzun Boğos	1	Dükkan		
		Mıgırdıç	1	Dükkan		
		Kirkor	1	Dükkan		
		Samyeloğlu	1	Dükkan		
		İlifter	7	Dükkan		
			1	Dükkan		
		Karabet	1	Hallac dükkanı		
		Topaloğlu	1	Hallac dükkanı		
	Aşağı Pazar		1	Boyahane		
		Sakallıoğlu	1	Hallac		
		Badem	1	Kahveci		
			1	Ekmekçi dükkanı		
		Berber selam	1	Berber		
		Oğlu	1	Dükkan		
		Ömer	1	Dükkan		
		Hacı Ahmed	1	Tütüncü dükkanı		
		Ezderoğlu	1	Mutaf dükkanı		
		Alemdar	1	Tütüncü dükkanı		
		Mahmud	1	Helvacı		
		Topus	1	Demirci		
			1	Urgancı		
			1	Kasap		
		sarac ali	1	Sarrac		
		ökecioğlu	1	Attar		
		kedes ağa	1	Attar		
			1	Attar		
		Hüseyin bey	1	Dükkan		
		Subaşıoğlu	1	Dükkan		

		Berber Belos	1	Berber	
		Ahmed	1	Berber	
		Helvacıoğlu	1	Dükkan	
		Karaavazoğlu	1	Dükkan	
		Cezzaroğlu İbrahim	1	Dükkan	
		İstafan	1	Hallac	
		Toroğlu	1	Dükkan	
		Alikayaoğlu	1	Kebabcı	
		Tuzcu Hafız	1	Tuzcu	
		Şabanoğlu	1	Dükkan	
			1	Dükkan	
		İsmail	1	Dükkan	
		Ahmed	1	Çuhadar	
		Hasan	1	Berber	
		Alemdaroğlu	1	Dükkan	
		Kasarcı	1	Dükkan	
		Zemirli ömer	1	Dükkan	
		Sarı	1	Bakkal	
		İsmail	1	Helvacı	
			1	Helvacı	
		Keşişoğlu Bedros	1	Dükkan	
		oğlu	1	Dükkan	
			1	Bakkal	
		Odabaş Toros	1	Dükkan	
		Kalaycı Ali	1	Kalaycı	
		Borcu	1	Kalaycı	
		Ali	1	Nalband	
		oğlu	1	bBoyahane	
		Berber caferoğlu	1	Berber	
	bezistanda	oğlu	1	dükkan	
		Hasan	1	Semerci	
			1	Ladikhanı	
Ladik	Kızoğlu çayırı		1	Çayır	
			7	Kal ocağı	
	Aşağı Pazar		1	Ekmek fırını	
	Aşağı Pazar		1	Dükkanı	
		Molla Mehmed	1	Dükkan	
		Abdulkadir	1	Debbağ	
	Hanönü	Dingiloğlu	1	Dükkan	
		Molla Mehmed	1	Dükkan	
		Sofuluoğlu Ömer	1	Kasab	
		Abdulkadir	1	Mumcu	
		Sarı Ahmetoğlu mehmed	1	Bakkal	
		Attar Bozoğlu	nısf hisse	Attar	
		Kaptan	1	Kürkçü	
			Hisse	İki kapulu han	
Amasya			1	Menzilhane	
Merzifon			1	Menzilhane	
Sivas			1	Çinili hamam	
	Keş mahallesi		1	Beş göz değirmen	
Amasya	sığır pazarı		1	Boyahane	
Amasya	ordu pazarı		1	Boyahane	
	Tımarhane		1	Boyahane	
	Boyahane		20	Dükkan	M.Ahmet paşa
			9	Dükkan	oğlu Hasan bey
			1	Bağ	M.Ahmet paşa
			1	Bağ	M.Ahmet paşa
	Karasekir toprağı		1	Dalband	M.Ahmet paşa

		1	Değirmen
Kavak		1	Hane Battal Hüseyin paşa
Kavak		1	HamamBattal Hüseyin paşa
Kavak		7	Dükkan
Bafra		1	Hamam
		1	Hamam
	hasbahçe	1	Asiyab
		1	Konak
		2	Bahçe
Bafra		1	Kebir hane Canikli Ali paşa
Bafra		1	Hamam Canikli ali paşa
Bafra		1	Kebir kargir hamam
Bafra		1	Beş odalı hane
Bafra		1	Ekmekçi
bafra	Fırın yanında	1	Bozacı dükkanı
Bafra		1	Ahşabdan han
Bafra		2	Dükkan
Bafra		1	Dükkan
Bafra		1	Boyahane
Bafra		1	Üç odalı hane
Bafra	Bafra içinde	1	Kargir hamam
Bafra	Dükkan üstü	2	Bekar odası
Bafra	Kızılırmak yanında	1	Hane
Bafra	Kızılırmak yanında	2	Ahır
Bafra	Kızılırmak yanında	1	Anbar

Kaynaklar: D, BŞM, MHF, 95/171; *BOA, MAD,* 9720, s.236-238; *BOA, MAD*, 9720, s.192-199; *D, BŞM, MHF*, 65/45

Tablo 3.25. Vakfedilen emlaklerin durumu

Kaza– yerleşim yeri	**Bağ-bahçe-emlak mevkii**	**Tasarruf sahibi (icar)**	**Cinsi**
Amasya	Bağ	-	Bağ
"	Okmeydanı	-	Bağ
"	Ahır önünde	-	Bağ
"	Bahçeler içinde	-	Bağ
"	İplicik değirmeni yanında	-	Bağ
"	Dede önünde	-	Bağ
	Ellez karyesinde	-	Bağ
	Konak önünde		Bağ
	Badıllu	Habib oğlu	Bakkal
	Sinan Camii yanı	Abdal MehmeD	Demirci
	-	Hediye Saraçoğlu	Dükkân
	Aşağı pazar	Topo Manuk	Dükkân
	Aşağı pazar	Hafız	Semerci
	Kürcüler başı		Dükkân
	Boyahane yakınında	-	Berber
	-	-	Boyahane
	-	-	Dükkân
	-	Yanik	Hallaç
	-	Kel Serkes	Dükkân
	-	Kel Serkes oğlu	Dükkân
	-	-	Dükkân
	-	Köroğlan	Kasap
		Keşişoğlu Asator	Dükkân
		Minos	Dükkân
Amasya		Uzun Boğos	Dükkân
		Mıgırdıç	Dükkân
		Kirkor	Dükkân
		Samyeloğlu	Dükkân
		İlifter	Dükkân
		Karabet	Hallaç
		Topaloğlu	Hallaç

Tablo 3.25. Vakfedilen emlaklerin durumu (Devamı)

	Aşağı Pazar	-	Boyahane
		Sakkalıoğlu	Hallaç
		Badem	Kahvehane
		-	Ekmekçi
		Selam	Berber
		Ömer	Dükkan
		Hacı Ahmed	Tütüncü Dükkanı
		-	
		Ezderoğlu	Mufaf
		Alemdar	Tütüncü Dükkanı
		Mahmud	Helvacı
	-	Topus	Demirci
			Urgancı
			Kasap
		Ali	Saraç
		Ökecioğlu	Attar
	-	Kedas Ağa	Attar
	-	Sefer	Attar
	-	Hüseyin Bey	Dükkan
	-	Subaşı oğlu	Dükkan
	-	Belos	Berber
	-	Ahmed	Berber
	-	Helvacı oğlu	Dükkan
		Karaavazoğlu	Dükkan
		Cezzaroğlu	Dükkan
		İstifan	Hallaç
		Toroğlu	Dükkân
		Alikayaoğlu	Kebapçı
		Hafız	Tuzcu
		Şaban oğlu	Dükkân
		İsmail	Dükkân
		Ahmet	Çuhadar
Amasya	Tımarhane		Boyahane
Amasya	Ordu Pazarı		Boyahane

Tablo 3.25. Vakfedilen emlaklerin durumu (Devamı)

		Sarı	Bakkal
		İsmail	Helvacı
			Helvacı
		Keşişoğlu Bedros	Dükkân
			Dükkân
			Bakkal
		Odabaşı Toros	Dükkân
		Ali	Kalaycı
		Borcu	Kalaycı
		Ali	Nalbant
			Boyahane
		Caferoğlu	Berber
	Bezistanda		Dükkân
			Semerci
Lâdik			Lâdik hanı
	Kazoğlu çayırı		Çayır
			Kal ocağı
	Aşağı pazarda		Ekmekçi
	Aşağı pazarda		Dükkân
		Molla Mehmet	Dükkân
		Sofulu oğlu Ömer	Kasap
		Abdulkadir	Mumcu
		Sarıahmetoğlu	Bakkal
		Hasan	Berber
		Alemdaroğlu	Dükkan
		Kasarcı	Dükkan
		Zeminli Ömer	Bakkal
		Bozoğlu	Attar(Nısf Hisse)
		Kaptan	Kükçü
			İki kapulu Han
Amasya			Menzilhane
Merzifon			Menzilhane
Sivas			Çinili hamam
	Keş mahallesi		Beş göz değirmen
Amasya	Sığır pazarı		Boyahane

Kaynaklar: *BOA, D,BŞM, MHF*, 95/171; *BOA, MAD*, 9745, s.313, h.2; *BOA, MAD*, 9753, s.129.

Tablo 3.26. Hazinedarzâdeler üzerinde bulunan mukataalar-iltizamlar

Yıl	**Adı**	**Tasarruf eden**	**İltizam bedeli**	**Kaynak**
1232-1233	Canik Muhassıllığı	Hazinedarzâde Süleyman Paşa		*TŞS*, 2028/142, s.52
1231-1232	Karahisar-ı Şarki Mukataası	Hazinedarzâde Süleyman Paşa	49137,5	*TŞS*, 2028/142, s.52; *MAD,* 9758, s.170
1231-1232	Trabzon Kalyoncu Bedeliyyesi	Hazinedarzâde Süleyman Paşa		*TŞS,* 2028/142, s.52; *MAD,* 9758, s.170
1233	Trabzon Cizyesi	Hazinedarzâde Süleyman Paşa	58570	*TŞS,* 2028/142, s.52; MAD, 9758, s.170
1232-1233	Canik ve Karahisar-ı Şarki Kalyoncu Bedeliyyesi	Hazinedarzâde Süleyman Paşa		*BOA, HH*, nr. 43066-H
1232	Maa Avarız ve Cizye-i Canik Muhassıllığı	Hazinedarzâde Süleyman Paşa	72798,5	*BOA, HH*, nr. 22583
1232	Maa Avarız-ı nefs-i Karahisarı Şarki Mukataası	Hazinedarzâde Süleyman Paşa	54980	*BOA, MAD*, 9758, s170
1231-1232	Karahisar-ı Şarki Kalyoncu Bedeliyyesi	Hazinedarzâde Süleyman Paşa	15000	*BOA, MAD*, 9758, s170
1233	Cizye-i Trabzon ve Gümüşhane	Hazinedarzâde Süleyman Paşa		*BOA, MAD*, 9758, s.246
	Karahisar-ı Şarki Şabhane Mukataası	Hazinedarzâde Süleyman Paşa		*BOA, MAD,* 9729, s.719
1226	Trabzon Eyaleti Seferiyyesi	Hazinedarzâde Süleyman Paşa		*BOA, HH,* nr. 41312
1256	Bafra Duhan Gümrüğü	Hazinedarzâde Osman Paşa		*TŞS,* 1968/154, s.42
1232-1233	Gümüşhane Cizyesi	Hazinedarzâde Süleyman Paşa		*BOA, MAD,* 9758, s.359-360
	Trabzon Gümrüğü Mukataası	Hazinedarzâde Süleyman Paşa	27362	*BOA, MAD,* 9758, s.541
1261	Yenişehir ve Fener Damga Bezi ve Keten Mukataası	Hasan, Abdulhamid, Nuri Bey		*SŞS*, 1760, s.56-61
1261	Nefs-i Malatya Mukataası	Hasan, Abdulhamid, Nuri Bey		*SŞS,* 1760, s.56-61
1261	Trabzon Bezistan Mukataası	Osman Paşazade Nuri Bey		*SŞS,* 1760, s.56-61
	Kavak Öşrü	Hazinedarzade Abdullah Paşa		SŞS, 1760, s.56-61

Tablo 3.27. Hazinedarzâdelere ait çiftlikler

Çiftlik	**Kaza**	**XVIII. yy'da durum**	**Sahibi**	**Kaynak**
Kurşunlu	Arîm	Vakıf	H. Süleyman P.	*VGMA, Samsun Fihristi*, 733, s.41-52
Sarıpüren	Arîm	Vakıf	H. Süleyman P.	*VGMA, Samsun Fihristi*, 733, s.41-52
Busbat	Arîm	Vakıf	H. Süleyman P.	*VGMA, Samsun Fihristi*, 733, s.41-52
Sarı, Kürekli (mezraa)	Arîm	Vakıf	H. Süleyman P.	*VGMA, Samsun Fihristi*, 733, s.41-52
Yeni Çiftlik (mezraa)	Arîm	Vakıf	H. Süleyman P.	*VGMA, Samsun Fihristi*, 733, s.41-52
Çınkır (mezraa)	Arîm	Vakıf	H. Süleyman P.	*VGMA, Samsun Fihristi*, 733, s.41-52
Ordubaşı	Arîm	Vakıf	H. Süleyman P.	*VGMA, Samsun Fihristi*, 733, s.41-52
Yeni çiftlik	Arîm	Vakıf	H. Süleyman P.	*VGMA, Samsun Fihristi*, 733, s.41-52
Palak samanlık (mezraa)	Arîm	Vakıf	H. Süleyman P.	*VGMA, Samsun Fihristi*, 733, s.41-52
Derbend	Arîm	Vakıf	H. Süleyman P.	*VGMA, Samsun Fihristi*, 733, s.41-52
Narlı	Arîm	Vakıf	H. Süleyman P.	*VGMA, Samsun Fihristi*, 733, s.41-52
Sarıburun	Ayvacık	Vakıf	H. Süleyman P.	*SŞS*, 1755/1, s.72
	Ünye	Mülk çiftlik	H. Süleyman P.	*BOA, D, BŞM, MHF,* 13284
Yallık	Ünye	Çiftlik	H. Süleyman P.	*BOA, D, BŞM, MHF,* 13284
Alan	Ünye	Çiftlik	H. Süleyman P.	*BOA, D, BŞM, MHF,* 13284
Karacakum	Bafra	Çiftlik	H. Süleyman P.	*BOA, D, BŞM, MHF*, 13284
Engiz	Bafra	Çiftlik	H. Süleyman P.	*BOA, D, BŞM, MHF*, 13284
Hacıbeyli (Tarla)	Arîm	Çiftlik	H. Süleyman P.	*BOA, D, BŞM, MHF*, 13284
Hudadi		Çiftlik	H. Osman Paşa	*TŞS*, 1968/154, s.42

Tablo 3.28. Hazinedarzâdelerin çiftliklerindeki tarım ürünleri

Çiftlik	**Hınta (Kile-i İstanbulî)**	**Şi'r**	**Yulaf**	**Kendir**	**Sahibi**	**Toplam**
Narlı Çiftliği - Köprü	35	35	30	210	H. Süleyman Paşa	310
Hudadi Çiftliği	413	204			H. Osman Paşa	617
Toplam	448	239	30	210		

Kaynaklar: BOA, D, BŞM, MHF, 13284; *TŞS*, 1968/154, s.42; *TŞS*, 1959/145, s.65.

Tablo 3.29. Hazinedarzâde Süleyman Paşa'nın ortakçılar elindeki tarım ürünleri

Ortakçının adı	**Hınta (kile)**	**Şi'r**	**Toplam**
Kuroğlu Hasan	2	3	5
Abdurrahman	3	3	6
Kaya Çukuru karyesi ahalilerinde	30	30	60
Ön karyesi ahalilerinde	11	114	125
Ali	3	3	6
Ali Kethüdaoğlu Bayram	1,5	1,5	3
Kürt Hüseyin	3	3	6
Yakutça Bey	1,5	1,5	3
Cıra İsmail'in Feyzi	2	2	4
Kavakoğlu Yusuf	23	23	46
Kürt Ali Bey'in Seydi	3	2,5	5,5
Öküz Hamid	2,5	2,5	5
Sakar Çukuru ahalilerinde	15	14	29
Konak yanı asiyabı	12		12
Emiroğlu asiyabı	18		18
Kiraz değirmeni	18		18
Sivaslı Uzunlar	4	4	8
Sivaslı Demirci	2,5	2,5	5
Toplam	153.5	209.5	

Kaynaklar: TŞS, 1959/145, s.65.

Tablo 3.30. Hazinedarzâde Süleyman Paşa'nın çiftliklerindeki hayvan miktarları

Çiftlik adı	**Kısrak**	**Camus ineği**	**Camus öküzü**	**Kara sığır ineği**	**Kara sığır öküzü**	**Dana**	**Buzağı**	**Manda**	**Katır**	**Koyun**	**Toplam**
Alan Çiftliği (ünye)	14	7	2	5	6	5					39
Karacakum (Bafra)	21	18		28	11	15	19	7			119
Kolordu Dağı		3									3
Ağa Bahçesi		3									3
Süleyman Paşa'nın Çarşamba'daki Konakta	7								45		52
Narlı çiftliği	4		12		1					300	317
Terme									24		24
Keşderesi ve Aybastı'da ortakçılara verilen										1050	1050
Hudadi	20									200	220
Toplam	66	31	14	33	18	20	19	7	69	1550	

Kaynaklar: *BOA, D, BŞM, MHF,* 13284*; TŞS*, 1968/154, s.42.

Tablo 3.31. Hazinedarzâde Süleyman Paşa'nın ortakçılarda bulunan hayvanları

Ortakçının adı	**Kısrak**	**Tay**	**At**	**Katır Merkeb**	**Manda ineği**	**Dana**	**Kömüş boğası**	**Kara sığır ineği**	**Kara sığır öküzü**	**Keçi**	**Oğlak**	**Koyun**	**Toplam**
Fındıkoğlu Tutuk zımmi	17	6	2	7									32
Kömüşçü İbrahim					25	6	1						32
Çoban Kara Mustafa										53	16	567	636
Buladoğlu Seyyid Hasan(Çarşamba)					1			1				177	179
Ökseli Hacı Torun Ahmet					44		8	29	20				101
Seyisoğlu	5	43											48
Balcıoğlu Seyyid Mustafa												373	373
Molla Ahmet					17		1	6					24
Ali kethüda							16		5	33	27		81
Toplam	22	49	2	7	87	6	26	36	25	86	43	1117	

Kaynaklar: *BOA, D, BŞM, MHF,* 13284.

Tablo 3.32. Memiş Paşa'nın çiftliklerindeki ve ortakçılardaki hayvan miktarları

Çiftlik ve Ortakçı Adı	**Camus ineği**	**Camus öküzü**	**Öküz**	**Düğe**	**Balak**	**İnek**	**Toplam**
İslam kethüda (Engiz)	4	4	2		4		14
Engiz çiftliği	2				1		3
Sivaslı Ali kethüda				1	1		2
Sivaslı Oğlu				1	1		2
Feyzi (Geleric)				2			2
Töngel önü						40	40
Sivaslı Kara Mehmed	5	3			2		10
Gazibaba'da Köse velinin oğlu yedinde	3				1		4
Terme'de Topal Sivaslı elinde	1	1					2
Demircili karyesi				1			1
Alemdar oğlu Mehmet		1			1		2
Reviran karyesinde Etmekçioğlu Hasan		1		3	1		5
İslam			4	5		2	11
İbrahim			3				3
Mezarlık yanında Büyük bahçe bahçıvanı Süleymanın yedinde			3			6	9
Türkmenlerde						7	7
Abdaloğlu	1						1
İslam sahabetinde olan kısrak						28	28

Kaynaklar: *TŞS*, 1959, s.65.

Tablo 3.33. Hazinedarzâdelerin borçları ve alacakları

Borç para alan kişi	**Miktar-kuruş**	**Borç para veren kişi**
Sarrafı Mihail ile vaki olan muhasebattan mersumun zuhûr eden ba defter zimematı	23364585	H. Osman Paşa
Hazine-i devletlerinde vaki olan gayr ez masarifat sarrafın zimmeti	122528	Osman Paşa
Galafatoğlu Hüseyin kaptanın şemşir ve mühimmat hamulesi navlinden olarak nısıf hisse sefine iradı olmak üzere Hacı Arif Ağa marifetiyle	1040,5	Osman Paşa
Karahisarın Şab bakayası malı	68037	Osman Paşa
Asyalı madenine verilmiş olan sermaye malı	35760,5	Osman Paşa
Hala madenine verilmiş olan sermaye malı	66565,5	Osman Paşa
Nühas madenine verilmiş olan sermaye malı	20000	Osman Paşa
İsrail madenine verilen sermaye	1000	Osman Paşa
Aybasdı madenine verilen sermaye	18541,5	Osman Paşa
Evkaf-ı hümayun tarafından matlub olunub gönderilmiş olan şem' aselin bahası	58855	Osman Paşa
Teslim-i hazine-i amire olan demirin bahası	62080	Osman Paşa
Pulateka olmak üzere Yamıkcıoğlu Mustafa kaptanın ba tahvil deyni	10000	Osman Paşa
Trabzonlu Yakov reisin pulateka malından nukud deyni	4000	Osman Paşa
Tirebolulu Mihailin ba tahvil pulateka deyni	10000	Osman Paşa
Pelateka olmak üzere Ünyeli Hacı Bayrakdaroğlu ba tahvil deyni	12500	Osman Paşa
Ünyeli Selanikoğlu Hüseyin kaptanın süvar olduğu sefinenin akçe iradı ve ticareti	1553	Osman Paşa
Mihail zımminin süvar olduğu sefine iradı	3245,5	Osman Paşa
Sefayin iradı ve pulateka olmak üzere Mihailin makbuzu	43500	Osman Paşa
Sefayinlerde bulunan pulateka sefayini ticaretinde Hacı Şakir Efendinin deyni	20532,5	Osman Paşa
Trabzonlu Kandiloğlu Kamil kaptanın Yako reisden dolayı ba tahvil deyni	4820	Osman Paşa
Bakayasıyla havla madeninin nühas hasılatı bahası	834862	Osman Paşa
Karahisarın ruz-ı kasım duhan amediyyesi	1250	
Hacı Mehmed Ağanın Karahisar malından Timur Efendiye terk eylediği bakayanın kusuru	13762,5	
Ağragoz tımarının bedeli olarak Muhcuoğlu Süleymanın ba tahvil deyni	2500	
Giresun bac pazarı bedeli	7000	
Giresun tevziinin ferman harcı	331	
Karahisarlı zımminin ba tahvil	7300	
Esbiye madeni nühas bahası olmak üzere bazı kesanda Zaimzade Mustafa Efendinin Temel Efendinin ba tahvil Hacı Hasanzâde Hacı Hüseyinin	10347,5 14128 6971,5	
Mapavrili Molla Salihin deyni	7000	
Esnafının zahire bahasından dolayı kusur zimmetleri	30067	

Tablo 3.33. Hazinedarzadelerin borçları ve alacakları (Devamı)

Ordulu Eyüp Ağanın berat harcı	800	
Armudili madeninin su yolu masarifi için ustabaşısı tarafına ita olunan	5000	
Maden-i mezkure irsal olunan kürk bahası	1100	
Ordunun cizye malı ve kömürkeşan ve mallarının kusuru	32247	
Şıhmanoğlu Abdullah Ağanın ba tahvil deyni	300	
Hasan Ağanın ba tahvil deyni	590	
Sabık Hasan Efendinin ba tahvil deyni	2000	
Tütüncübaşı ba tahvil deyni	5000	
Trabzonî Beyefendizade Hafızın ba tahvil deyni	8050	
Trabzon hakimi Raşid Efendinin ba tahvil deyni	8000	
Felekzâde Süleyman Ağanın ba tahvil deyni	3000	
Karahisarlı Sermanoğlu zımminin deyni	14402,5	
Nühas bahası olarak ba tahvil deyni	17711	
Aveste zımminin ba tahvil deyni	2144	
Hacı Hüseyin Efendi marifetiyle Şakir Efendizâde Molla Mehmedin ba tahvil deyni	700	
Kaşıkçıoğlu Ali Ağa deyni	5000	
Ahmet Ağanın deyni	2000	
Osman Ağanın deyni	17250	
Karaibrahimzâde Ömer Ağanın deyni	2767	
Kabasakal oğlu Hasan Ağanın deyni	10000	
Karaçengeloğlu Osman Ağanın deyni	267,5	
Trabzoni Paspanoğlu Yorika zımminin deyni	4315	
Karahisari Hacı Hasanzâde Mehmed Ağanın iltizamatı bedelinden dolayı ba tahvil deyni	16403	
Ordu tevabiatının çiftlikleri hasılatı ez gayr hisse-i Süleyman Bey kusuru	3551	
Kelkidli Hüseyin Kadızâde Şerif Ağanın ba tahvil deyni	1500	
Kardeşi Abdullah paşaya borcu	780000	
Gümüşhane ve Trabzon ve Karahisar sancakları cizyeler malından olmak üzere ber mucib-i defter müş.ileyhin icab eden zimmetleri	706394,5	
Kethüda Efendiye	10900	
Terzi Ali oğluna havale	9000	
Kapu çukadarı Mustafa Ağaya	10000	
Samsunda mukime Hace hanım mahiyyesi Derviş Hacı Hüseyin Efendi ve Çerkes Hacı Hüseyine verilen	3920	
Ali Efendinin mahiyyeleri	7400	
Erzuruma irsal olunan kilim bahası	137122,5	
Halva nühası nakdiyyesi	526,5	
Halva nühası nakdiyyesi		
Hacı Abdullaha kazaz harcı	19830	
Kürkçübaşısının kezalik kürk imalinden ber mucib defter matlubatı	9124,5	

Tablo 3.33. Hazinedarzâdelerin borçları ve alacakları (Devamı)

Eyüpzâde Osman Ağanın duyunundan tahsil	1000	
Ordu naibi Mustafa Efendinin ba tahvil duyunundan	9770	
Sabık Bafra duhan gümrüğü müdürü İbrahim Efendinin duyunundan	14552	
Uzunzâde Mehmed Ağaya furuht olunan eşyanın güzeştesi	1317,5	
Mihailin süvar olduğu sefinenin iradı akçe güzeştesi	2762	
Trabzonun cizye malından Kakonoğlu zimmetinden tahsil	2500	
Hemşin kazasından dolayı Kazgancı oğlu sarrafın zimematı olan	1000	
Hudadi sair çiftlik mahsulünden olmak üzere Mustafa Ağadan alınan	2045	
Sivas Eyaletinden vaki tel zeameti bedeli olarak divan katibi İbrahim Efendiden alınan	5000	
Sabık ordu Sarrafı Agob zımminin ba tahvil deyninin kusuru	27538	
Trabzonî Kahveci Alinin oğlu Mehmed Ağanın kusur kalan deyni	11206,5	
Ünyeli Yunus Ağanın deyni	3364	
Katırcızâdeden alınan çiftlik bahası bakayası	8711,5	
Memiş Paşa eytamlarından alınan eşya bahası	22900,5	
Şatırzâdelerden iştira olunan Trabzon çarşusunda vaki Alacahan arsası bahası	52695	
Kapu kethüdasına verilen	50000	
Tamirden dolayı altın saatin masarifi	315	Abdullah Paşa
Nuhoğlu Ali çavuş	5000	Abdullah Paşa
Ünyeli demircibaşı Acı Hüseyin	5000	Abdullah Paşa
Terme âyanı Mehmed Ağaya	2000	Abdullah Paşa
Terme âyanının oğluna verilen	3523	Abdullah Paşa
Kıran karyesinde vaki Molla Fahrettin vakfı mütevellisi Mehmed Efendiye		Abdullah Paşa
Trabzoni İğbab	16000	Abdullah Paşa
Çulkavuk Osman Ağa	2750	Abdullah Paşa
Karahisarlı Hafız Efendi	90,5	Abdullah Paşa
Hacı Pehlivanoğlu(Trabzon)	123	Memiş Paşa
Sakazade Ali Ağa	295	Memiş Paşa
Hacısalihoğlu İsmail Ağa	405	Memiş Paşa
Bahadıroğlu	460	Memiş Paşa
Gogozâde Ali Bey	480	Memiş Paşa
Kemhacıoğlu Tufan Ağa	242,5	Memiş Paşa
Hacıfettahoğlu	167	Memiş Paşa
Başyanoğlu Yorika	1642,5	Memiş Paşa
Tüfekçibaşı İsmail Ağa	10248,5	Memiş Paşa
Subaşı Ahmet Ağa	66	Memiş Paşa

Kaynaklar: *TŞS*, 1959/145, s.65.

Tablo 3.34. Hazinedarzâdelerin menkul-gayri menkul malları

Kaza yerleşim yeri	**Bağ bahçe yeri**	**Adet**	**Cinsi**	**Sahibi**	**Değeri**	**İcar değeri(kuruş)**
Samsun	Hançerli mah.	1	Konak	Süleyman P.		
Samsun		1	Arsa			
Fatsa		1	Konak			
Fatsa		1	Hamam			Senevi enharı 130
Ünye			Büyük konak			
Bafra	Karacakum çiftliği					
Bafra	Menzilhane civarında	5	Mağaza			Senevi enharı 100 beheri 20
Bafra		1	Tahmis kahvesi			Senevi 100
Bafra	Han tahtında	6	Dükkan			Senevi icarı 145
Bafra	Cedid hn	3	Köşe odası			Senevi icarı 70
Bafra		1	Kuyumcu dükkanı			Senevi icarı 30
Bafra		1	Nalband dükkanı			Senevi icarı 35
Bafra		1	Ekmekçi fırını			Senevi 40
Bafra		1	Kürkçü dükkanı			Senevi 30
Bafra	konakkapısı	1	Cedid kahvehane			
Bafra	İnce arasta	2	Dükkan			
Bafra	Sofular mah.	1	Sağir sükna			
Bafra		6	dükan			İcarı 600
Bafra	Büyük konağın karşısı	1	Cedid han			
Bafra		1	Mehterhane konağı			

Tablo 3.34. Hazinedarzadelerin menkul-gayri menkul malları (Devamı)

Bafra	Çiftlikde	1	Bolat değirmeni			
Bafra		1	Kebir konak			
Bafra		1	Menzilhane			Senevi 200
Bafra	Çiftlikde	1	Çayır değirmeni			
Bafra	Engiz çiftliği	1	Konak			
Bafra	Engiz çiftliği	1	Bir gözlü su değirmeni			
Terme	Aşağıköy bucağı	1	Tarla			
Çarşamba	Eski saray yeri	1	Tarla			
Arim	Hacıbeyli karyesi	1	Tarla(8 dönüm)			
Çarşamba	Kasaba çarşısında	1	Fırın			Senevi 60
Çarşamba	Merkez	1	Cedid han			İcarı 1825
Çarşamba	Merkez	1	Mehterhane konağı			
Çarşamba	Merkez	1	Kethüda konağı			
Çarşamba	Merkez	1	Büyük konak			
Çarşamba	Merkez	1	Kargir hamam			
Çarşamba	Konak civarında	1	Hazine konağı			
	Sarayyeri karyesi	1	Değirmen	Osman paşa		Senevi 8 kile-i Arim mısır
Bafra		2	Değirmen		1000	
	Gökçedere	1	Asiyab		15000	
	Ayvacık	1	Asiyab		600	
Bafra		2	Asiyab		7700	
Çarşamba		7	Kasabhane		7500	

Tablo 3.34. Hazinedarzadelerin menkul-gayri menkul malları(devam)

Trabzon	Bayrambey mah.	1	Menzil-köşk-havuz	Memiş paşa	45000	
		7	Akarat	Osman Paşa	530	
Trabzon	Ortahisar	2	Bakkal-terzihane		3000	
Tabzon	İmaret mah.	2	Fırın bakkal		7500	
Trabzon	Pazar	6	Fırın mahzen		25000	
Trabzon	İskender paşa mah.	11	Dükkan		11000	
Trabzon		10	Dükkan		8000	
Trabzon		1	Fırın		7000	
Trabzon		1	Bakkal		6000	
Trabzon		3	Bakkal		2500	
Trabzon		1	Kahve oda		13000	
Trabzon		1	İblikçi dükkanı		2500	
Bafra	Küçük hamam mah.	1	Hamam		12000	
Bafra	Çarşıda Kaban hanı karşısı	1	Han otuz dört oda kahve iki ahır		15000	
Bafra	Cedid hamam kurbunda	1	Harem konağı-altı oda		5000	
Bafra	Atik harem konağı yanında	1	Berber dükkanı		650	
Bafra		1	Ekmekçi dükkanı		2000	
Bafra		1	Kiler		400	
Bafra		2	dükkan		2000	
Bafra		1	Çıkrıkçı dükkanı		650	
		2	Menzil		500	

Tablo 3.34. Hazinedarzadelerin menkul-gayri menkul malları(devam)

Samsun	Hançerli mah.	1	Konak	Süleyman Paşa		
Samsun		1	Arsa			
Fatsa		1	Konak			
Fatsa		1	Hamam			Senevi enharı 130
Ünye			Büyük konak			
Bafra	Karacakum çiftliği					
Bafra	Menzilhane civarında	5	Mağaza			Senevi enharı 100 beheri 20
Bafra		1	Tahmis kahvesi			Senevi 100
Bafra	Han tahtında	6	Dükkan			Senevi icarı 145
Bafra	Cedid hn	3	Köşe odası			Senevi icarı 70
Bafra		1	Kuyumcu dükkanı			Senevi icarı 30
Bafra		1	Nalband dükkanı			Senevi icarı 35
Bafra		1	Ekmekçi fırını			Senevi 40
Bafra		1	Kürkçü dükkanı			Senevi 30
Bafra	konakkapısı	1	Cedid kahvehane			
Bafra	İnce arasta	2	dükkan			
Bafra	Sofular mah.	1	Sağir sükna			
Bafra		6	Dükkan			İcarı 600
Bafra	Büyük konağın karşısı	1	Cedid han			
Bafra		1	Mehterhane konağı			

Tablo 3.34. Hazinedarzâdelerin menkul-gayri menkul malları (devam)

Samsun		1	Kahvehane		10000	250
Samsun		2	Fırın kahve		500	250
Samsun		4-1-7	Mağaza-kahve-oda			124000
Kavak		1	Hamam		2000	
Kavak		1	Han		4000	
Kavak		5	Dükkan		2500	
Ünye		1	Han		7500	1800
Ünye		1	Menzilhane kahve		6000	500
Ünye	Yallık çiftliği	1	Asiyab		500	100
Canik		6	Yağızlık		9000	
Fatsa		1	Hamam		7500	100
Ordu		1	Asiyab		900	
Ordu		1	Menzil		4000	
		1	konak		2500	
		2-5	Mağaza-asiyab		4000	
Ordu		1	Menzilhane		350	
Perşembe	Ağcaönü ırmak kenarı	1	Değirmen		500(nısf hisse)	
		1	Dükkan		300	
Trabzon		1	Kalhane		100000	
Trabzon	Trabzon çarşısı	1	Alacahan arsası		25695	
	Fındıklı	1	Konak			1000(250)
	Ermeni Mah.	1	Ev			880,5
		1	Konak			2239
		1	Aşevi			600(50)
		1	Aşevi			997,5(83)
		1	Büyük bağ			6763,5(563)
		1	Zeytin Bahçesi			711,5 yıllık
		1	Dere Bahçesi			490,5 yıllık
		1	Yalı Bostanı			1211 yıllık

Tablo 3.34. Hazinedarzadelerin menkul-gayri menkul malları(devam)

		1	Mağaza		1500	
		5	Havuz oda samanlık		5000	
		5	Oda samnalık		6000	
		1	Asiyab		3000	
		2	değirmen		2000	
	Hizarbaşında	1	Değirmen		1000	
		1	Fırın samanlık		7500	
	Engiz çiftliği	2	Anbar		400	
	Engiz çiftliği	2	Anbar		400	
		10	Mağaza		1550	
		1	Dükkan		1550	
		2	Dükkan		500	
		1	Dükkan		400	
		1	Dükkan		350	
		1	Dükkan		500	
		1	Kahvehane		3000	
		2	Mağaza		1000	
		1	Mağaza		1500	
		1	Kasabhane		2000	
	Orta mahalle	1	Menzil		3500	
		1	Mağaza		1550	
Fatsa		1	Fırın		3500	
Fatsa		1+1	Fırın Mağaza		3000	
Fatsa		1	Mağaza		500	
Fatsa		1	Mağaza		1750	
Fatsa		2	Mağaza		1750	
Fatsa		1	Mağaza		1400	
Fatsa		4	Mağaza		1650	
Fatsa		1	Mağaza		1800	
		1	Mağaza		1800	
		1	Mağaza		1500	
Samsun		1	Bezezistan			
Samsun		1	Atar Dükkanı			
Samsun	Taşhan	2	Çubukçu D.			

Tablo 34. Hazinedarzadelerin menkul-gayri menkul malları(devam)

	Nehir kenarı	1	Su değirmeni			
Akçay		1	Çeltik dükkanı			
Satılmış		1	Han			
		1	Yıldız hamamı	Abdullah p.		13317(aylık.1109)
	Kabakum	1	Kahve			825(68)
	Hınta pazarı	1	Kahve			
Ordu		1	Kahve			660(55)
Çarşamba		1	Dükkan			1630(135)
		3	Demirci			4394(366)
		1	Bakkal			250/20)
		3	Mağaza			1040
	Han kapısı	2	Mağaza			541
	çobanlıoğlu	1	Mağaza			125 aylık
		1	Mağaza			37,5 aylık
Ünye		1	Unkapanı			1432,5(119)
		1	Debbağhane			1099,5(91,5)
		1	Karadağ hanı			724,5(60)
		1	Yalı hanı			27204(2267)
		1	Fırıncılacı fırnı			808,5(67)
		1	Nalbant			500(41,5)
		1	Anbar			1000(83)
		1	Kalhane			10000(833)
		1	Kalhane			833 aylık
		1	Han-Hamam			47497,5
Samsun	Arsa	1	Kahvehane			
Samsun	Gümrük	3	Çubukcu D.			
Samsun	Gümrük	1	Demirci D.			
Samsun	Çeşme Üzeri	1	Kahvehane			
Terme	Tutdibi	1	Boyahane			
Çarşamba		1	Arim kazası mahkemesi			
Çarşamba		1	Kahvehane			
Çarşamba		1	Kahvehane			

Kaynaklar: *BOA, D, BŞM, MHF,* 13284; *TŞS,* 1968/154, s.42; *SŞS,* 1755/1, s.72; SŞS, 1760, s.56-61.

Tablo 3.35. Konakta çalışanlar ve ücretleri

Adı	**Görevi**	**Görev Süresi**	**Aylığı**	**Toplam**
Ali Ağazâde Mehmed Ağa	Vekilharç	40	100	4000
İsmail Efendi	Çiftlik memuru	24	-	2000
Harem ayvazı Yahya	Çiftlik konağı bekçisi	5	40	200
Ali Ağa	Harem kethüdası	7	150	1050
Yusuf	Çiftlik Kavvası	20	100	2000
Ali Ağa	Harem kethüdası	39	100	3900
Nikola	Bahçıvan	17	-	1260
Nikola	Bahçıvan	-	-	1363
Osman Ağa	Kavak'ın öşrünü toplayan memur			2750
Abdurrahman Efendi	Hazinedar	48	1000	48000
Mustafa Ağa	Kapı çukadarı	-	-	3000
İdris	Kapı çukadarının uşağı	-	-	200
-	Bahçıvan	8	1750	

Kaynaklar: TŞS, 1959/145, s.65.

Tablo 3.36. Vakfiyelerde kaydedilen eğitim ve kamu tesisleri

Vakfın Adı (Bina)	**Adedi**	**Yapılan Yer**
Hazinedarzâde Osman Paşa Cami	1	Hacı Kasım CamiiTrabzon
Hazinedarzâde Esseyid Ahmed Bey Cami	1	Canik Arim Çamalan karyesi
Hazinedarzâde Süleyman Paşa Cami	1	Canik / Çarşamba
Hazinedarzâde Abdullah Paşa Cami	1	Canik/Çarşamba(Sungurlu mah.)
Hazinedarzâde Seyyid Süleyman Paşa. Cami	1	Canik/Çarşamba han Çayırı mah.
Hazinedarzâde Süleyman Ağa. Cami	1	Çarşı Camii/nefs-i Samsun
Hazinedarzâde Süleyman Ağa. Medrese/cami	1	Samsun / Büyük Hamam civarı
Hazinedarzâde Süleyman Ağa. Cami	1	Pazar Camii / Samsun
Hazinedarzâde Süleyman Ağa. Medrese	1	Yeni cami mederesi /samsun
Hazinedarzâde Süleyman Ağa. Cami	1	Çarşamba /Çay Mahallesi
Hazinedarzâde Süleyman Ağa. Medrese	1	Çarşamba /Çay Mahallesi
Hazinedarzâde Süleyman Ağa. Medrese	1	Çarşamba/Hassabahçe Mah.
Hazinedarzâde Hacı Ahmed Paşa. Cami	1	Bafra/Nuri İbrahimiye Cami
Hazinedarzâde Süleyman Ağa. Medrese	1	Samsun /Hamam-ı Kebir kurbu
Hazinedarzâde Süleyman Ağa. Mektep	1	Samsun Kalesi
Hazinedarzâde Süleyman Ağa. Kütüphane	1	Samsun
Hazinedarzâde Süleyman Ağa. Mektep	1	Samsun/Cami-Şerif yanında
Hazinedarzâde Osman Paşa. Medrese	1	Samsun
Abdullah Paşa. Çeşme	1	Samsun
Abdullah Paşa. Çeşme	1	Trabzon
Abdullah Paşa. Kütüphane	1	Ortahisar Cami/Kütüphanesi

Kaynaklar: *SŞS*, 1755/1, s.69,70,72; *VGMA*, *Samsun Fihristi,* 591, s.82; *VGMA*, *Samsun Fihristi*, 496, s.349; *VGMA*, *Samsun Fihristi*, 733, s.41-52; *VGMA*, *Samsun Fihristi*, 581, s.275-278; *VGMA*, *Samsun Fihristi*, 488, s.24-43.

Tablo 3.37. Canikli Genç Mustafa Ağa'nın terekesinin çeşitli gruplar itibariyle dağılımı

Gruplar	**Ünye**	**Akçay-Terme**	**Zile**	**Çarşamba**	**Erbaa**
	Kuruş	Kuruş	Kuruş	Kuruş	Kuruş
Nakit	48893	-	-	-	-
G.Menkul	5404	6130	-	800	-
Ev Eşyası	6078	-	720	-	-
Hayvanlar	-	7862	-	-	-
Ürünler	14430	-	-	-	-
Silahlar	10995	-	1805	-	50
Alacaklar	16173	-	-	-	-
Köleler	2900	-	-	-	-
Toplam	104873	13992	2525	800	50

Kaynaklar: BOA, D,BŞM, MHF, 13077.

Tablo 3.38. Canikli Genç Mustafa Ağa'nın menkul ve gayr-i menkulleri

Cinsi	**Değeri**	**Yeri**
Kal'ası(Konak)	2000	Akraz (Varacık)
Konak	1000	Ünye
Hane(Ev)	500	Ünye
Ahşab hane	800	Nefs-i Çarşamba
Ahur	100	Akçay
Çiftlik	6000	Akçay
Mağaza	2900	Ünye
Tarla	48	Akraz
Tarla	72	Akraz
Tarla	48	Akraz
Tarla	60	Akraz
Tarla	96	Akraz
Mısırlık	100	Akraz
Tarla	120	Ünye
Tarla	240	Ünye
Arazi	250	Ünye
Arazi	60	Ünye
Asiyab(2 adet)	100	Ünye
Bağçe(üzüm)	50	Ünye
Mısırlık	45	Ünye
Bağçe	100	Ünye
Bağçe	100	Ünye
Bağçe	15	Ünye
Tarla	30	Akçay
Tarla	30	Akçay
Tarla	15	Akçay

Tablo 3.39. Canikli Genç Mustafa Ağa'nın günlük eşyaları

Gruplar	**Zile**	**Ünye**	**Toplam (Kuruş)**
Yatak, yorgan, yasdık, minder ve kılıfları	-	154	154
Mutfak eşyası	-	108	108
Çeşitli kumaşlar ve giysiler	135	1291,5	1526,5
Kilim, halı	-	33	33
Diğer şahsi eşyalar	325	55	380

Tablo 3.40. Canikli Genç Mustafa Ağa'nın gemileri

Tür	**Sayı**	**İşleten(Süvar Olan)**	**Büyüklüğü**	**Miktarı**	**Yeri**
Gemi	2	Sinlioğlu ve Kurd zımmî	3 direkli	tekinde3rub'u	İstanbul Anapa
Gemi	1	Çürüksuoğlu zımmî		nısf hissesi	Mısır
Gemi	1	Çürüksuoğlu(?) zımmî		Rub'u	Ünye
Gemi	1	Kodikoğlu zımmî		Rub'u	Ünye
Gemi	1	Yani zımmî		nısf	Kırım
Gemi	1	Harolmiyozoğlu zımmî		nısf	İstanbul
Kancabaş	1	Kendisi			Ünye
Sandal	1	Kendisi			Ünye

EK-1

Caniklizâdeler Ailesinin Soy Ağacı

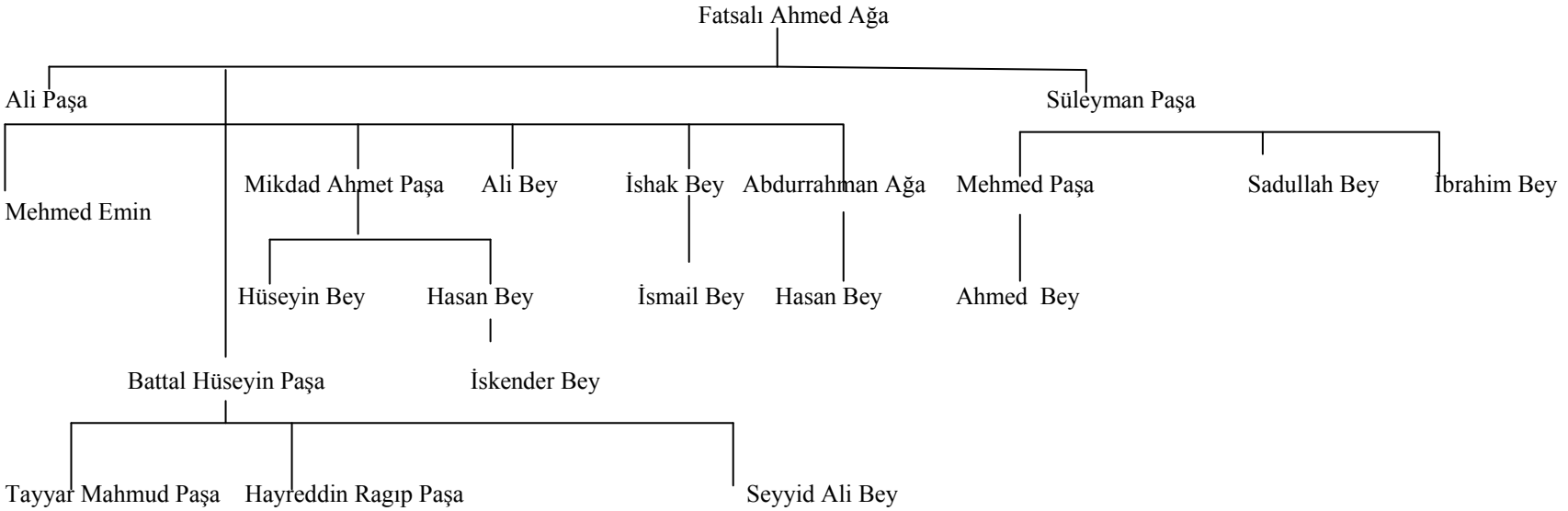

Kaynaklar:

BOA, Cevdet Dâhiliye, nr. 12094; BO*A, Cevdet Zaptiye*, nr. 1155; *BOA, Cevdet Dâhiliye*, nr. 7522; *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 3259; *BOA, Cevdet Adliye*, nr. 4607; *BOA, D, BŞM, MHF,* 65/32; *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 27892; *BOA, D, BŞM, MHF,* 65/45; *BOA, D, BŞM, MHF,* 13693; *MAD*, 9720, s. 192-199; *BOA, Cevdet Askeriye,* nr. 13841; *TŞS*, 2009 / 123, s. 67; *BOA, Cevdet Askeriye,* nr. 7975; *BOA, HH,* nr. 8663; *BOA, HH*, nr. 8627; *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 2241; *BOA, MAD*, 9720, s. 192-199; *BOA, VGM*. Def: 579, sıra:121; *BOA, Cevdet Maliye*, nr. 23079; *BOA, MAD*, 9755, s.440; *BOA, A, DVN, MHM*, 200, h. 409; *BOA, MAD*, 9755, s. 440; *BOA, HH,* nr. 7853; *BOA, Cevdet Dâhiliye,* nr. 15976; *BOA, Cevdet Adliye*, nr. 4607; *BOA, Cevdet Maliye,* nr. 28276; *BOA, HH,* nr. 11204; *BOA, D, BŞM, MHF,* 93/74; *BOA, MAD,* 9753, s. 129, h.2; *BOA, D, BŞM, MHF,* 95/171; *BOA. Cevdet Maliye*, nr. 10470; *D, BŞM, MHF,* 95/137.

EK-2

Hazinedarzâdeler ailesinin soy ağacı

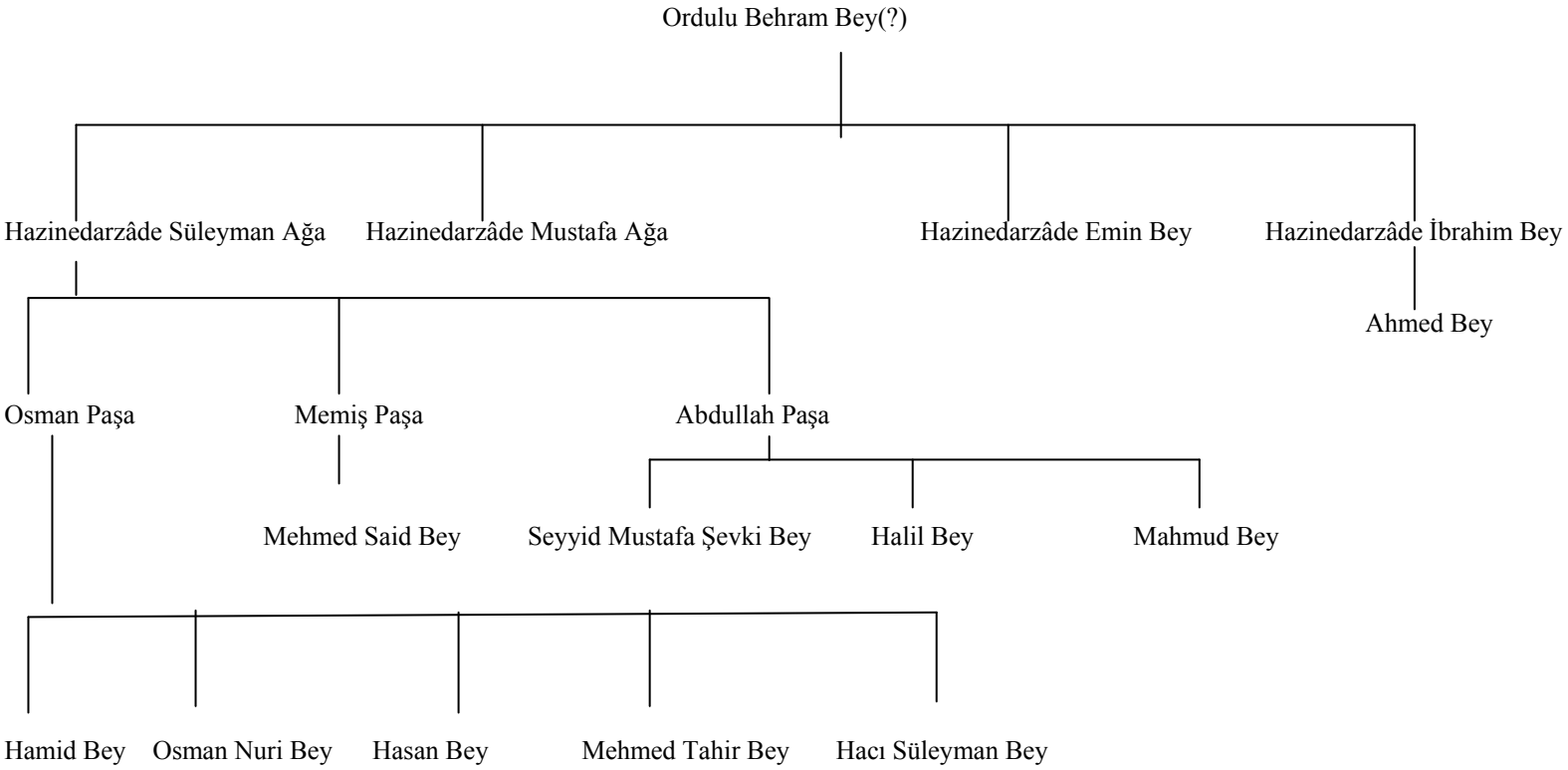

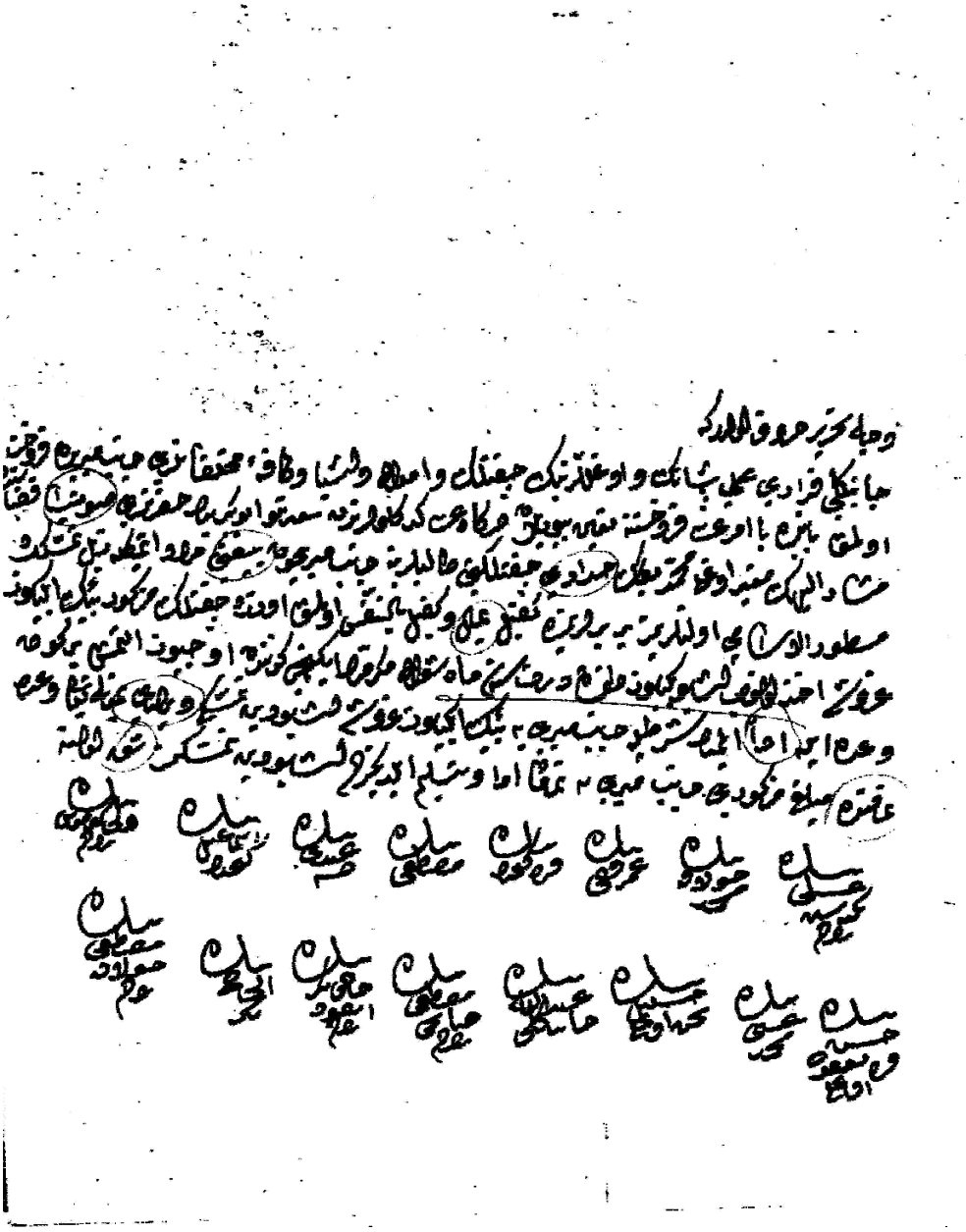

Belge 1. Ali Paşa'nın Mallarının müsaderesi için emir

BOA, D, BŞM, MHF, Dos:67, Göm:7.

Belge 2. Canikli Ali Paşa'nın Muhallefatının tamamının Battal Paşa'ya verildiği buna karşılık Hasan Bey'in hak talep etmesi

BOA, HH, nr. 7853

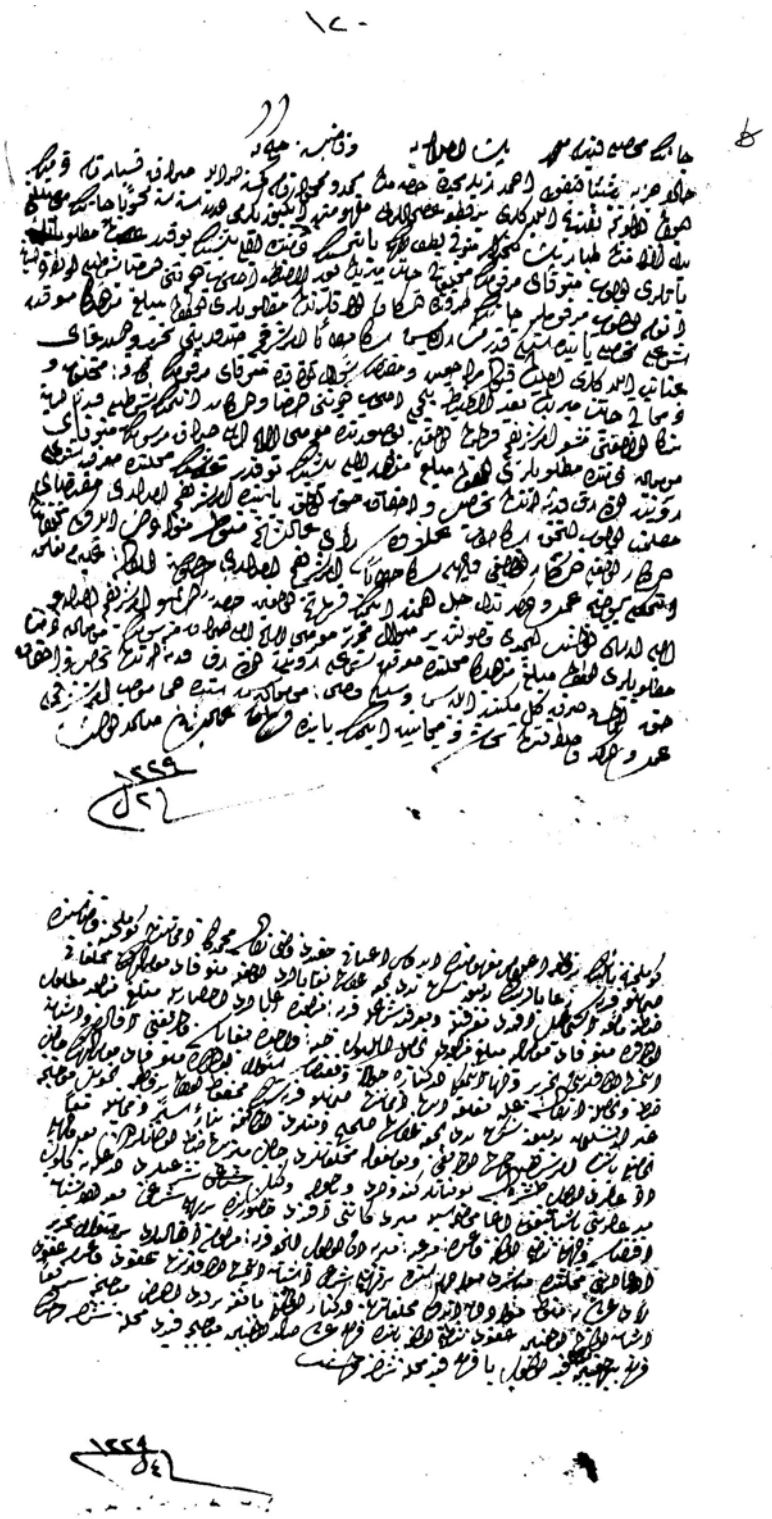

Belge 3. Tayyar Paşa'nın kethüdası Lütfullah Ağa'nın Canik Muhassıllığından kalan borcu

MAD, 9728, s.120, h.1

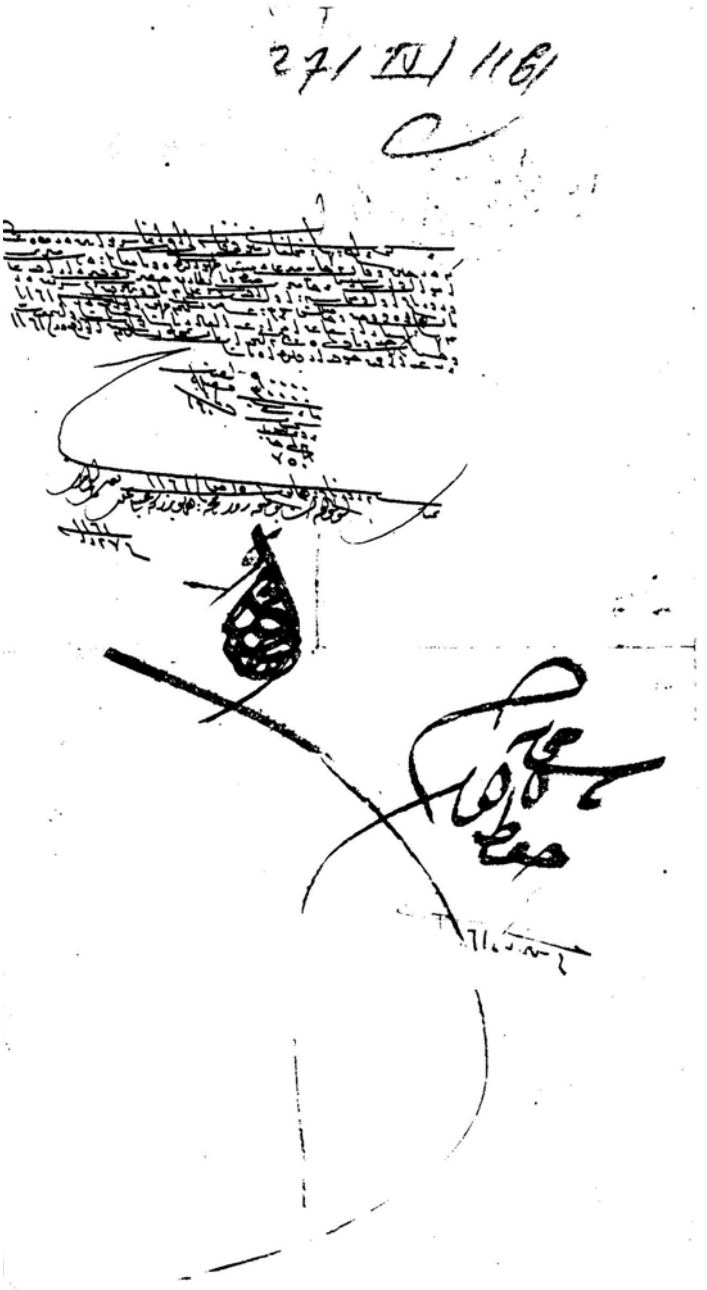

Belge 4. Fatsalı Ahmed Ağa'nın muhallefatı

D,BŞM, MHF, Dos:39, Göm:43

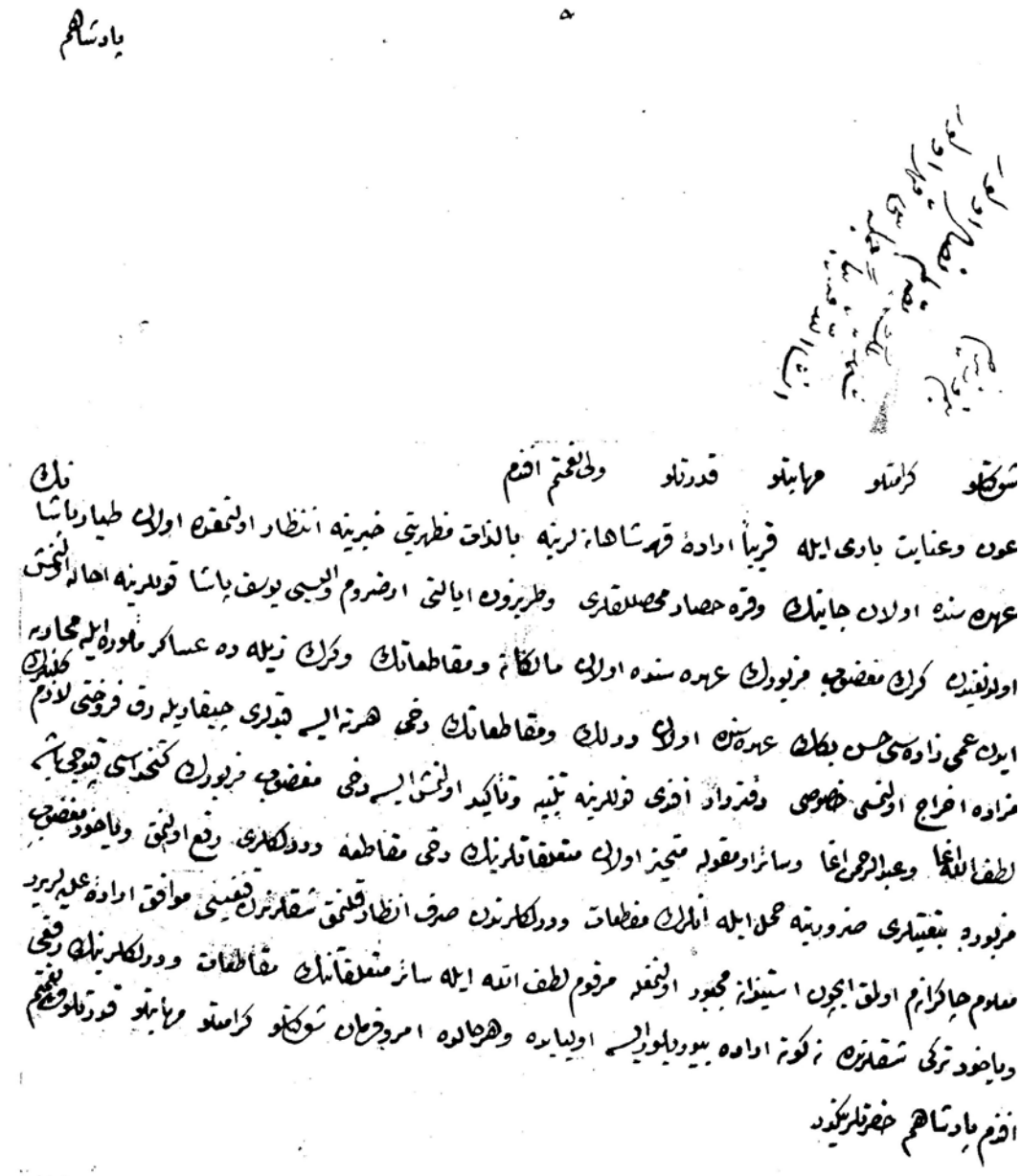

Belge 5. Tayyar Paşa'nın isyanı üzerine muhassıllığın ve mukataaların üzerinden ref' edilmesi

BOA, HH, nr.4053

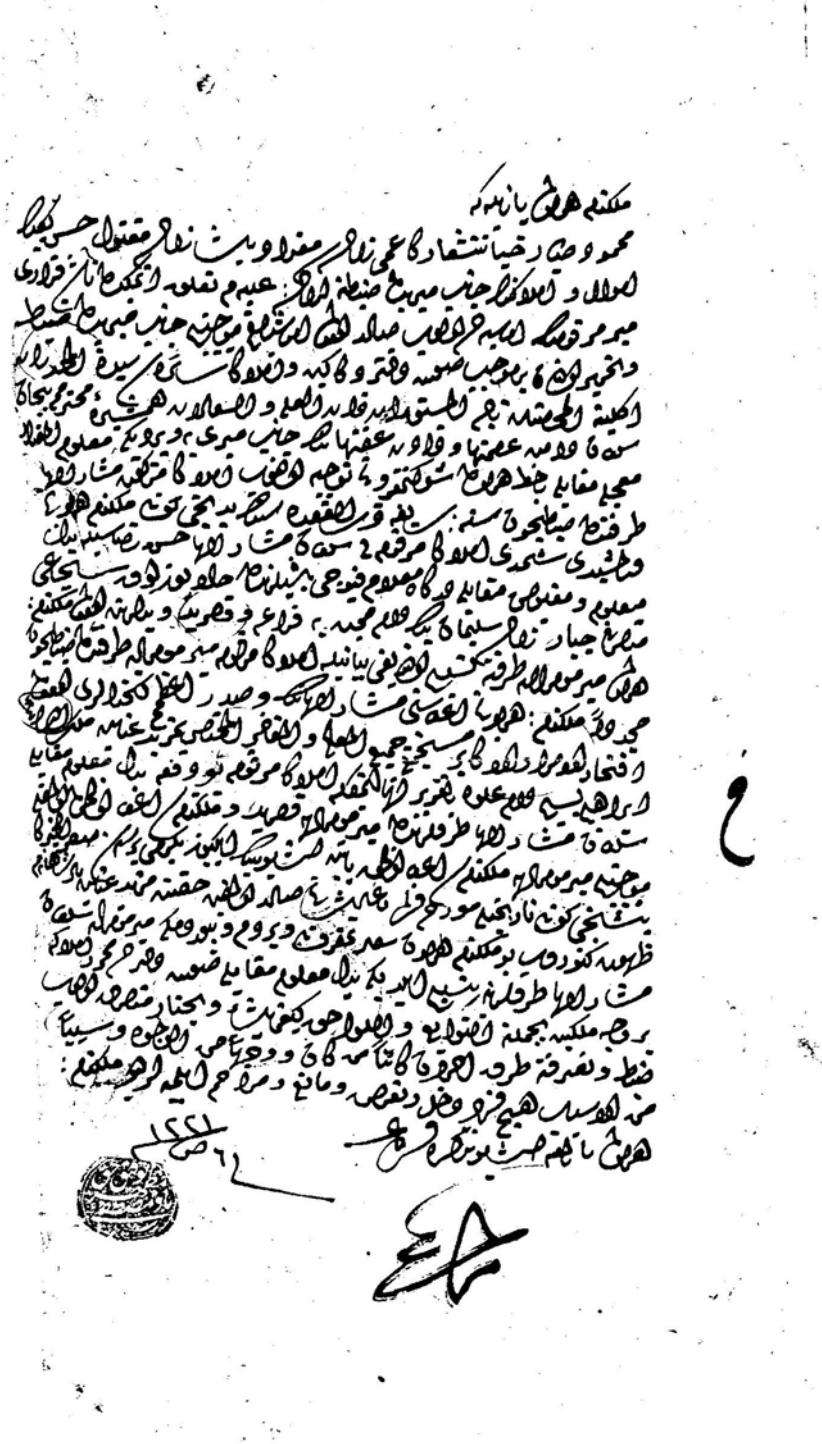

Belge 6. Mikdad Paşazâde Maktul Hasan Bey'in mallarının müsaderesi

BOA, Cevdet Maliye, nr. 23079

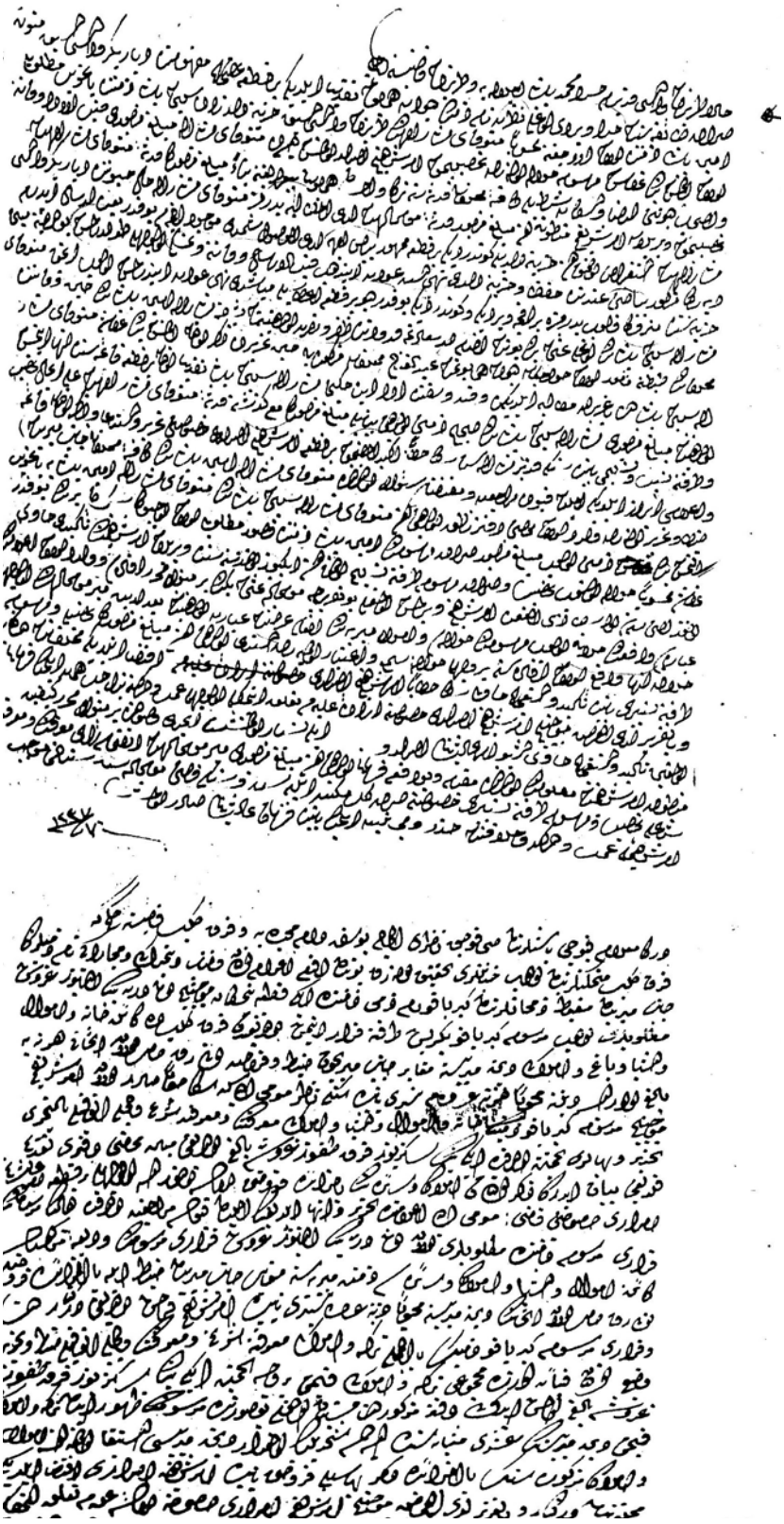

Belge 7. Hazinedarzâde Süleyman Paşa'nın muhallefatının veresesine terki *BOA, MAD, 9729,* s.572.

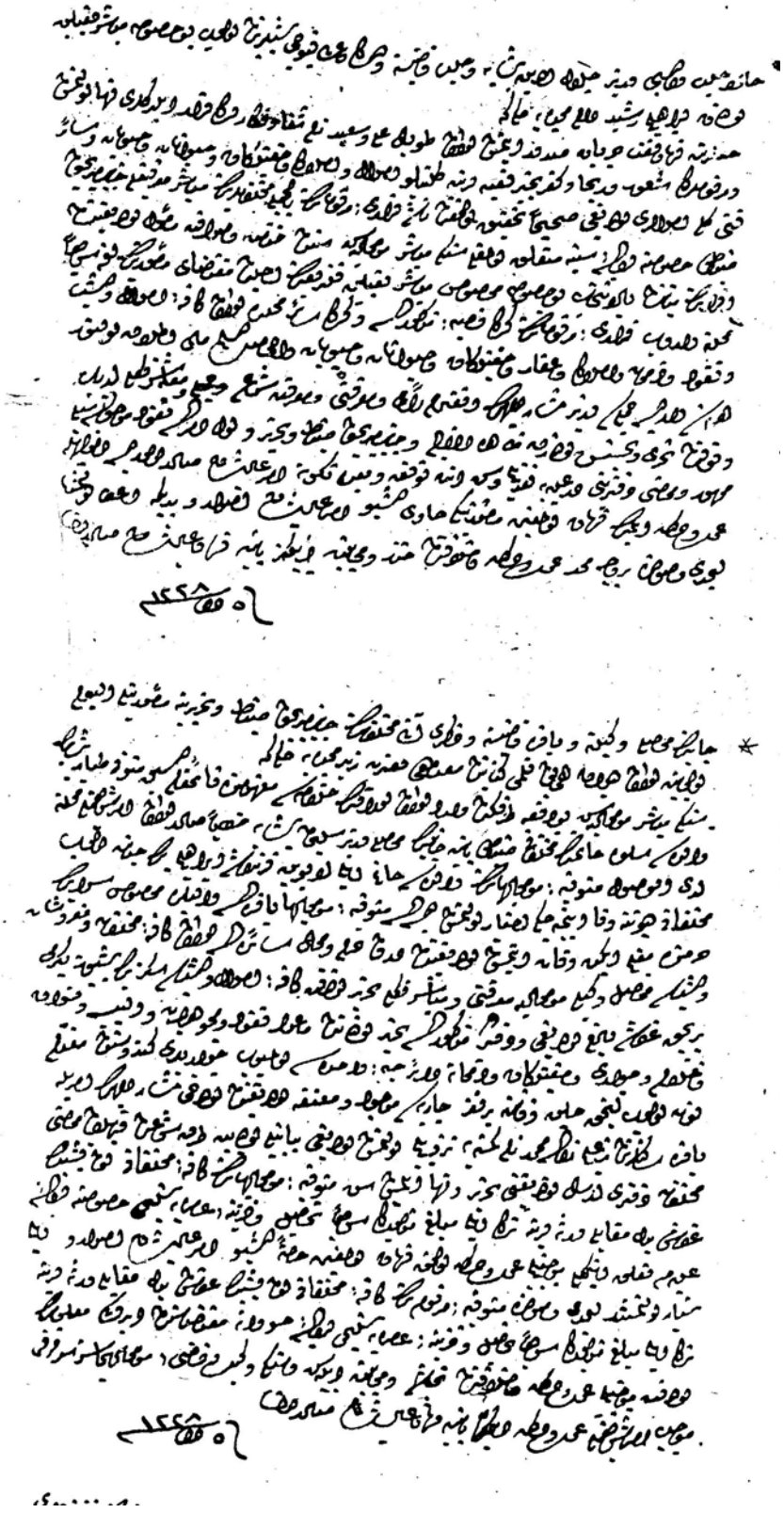

Belge 8. Mahmud Tayyar Paşa'nın muhallefatı
MAD, 9756, s.491, h.2

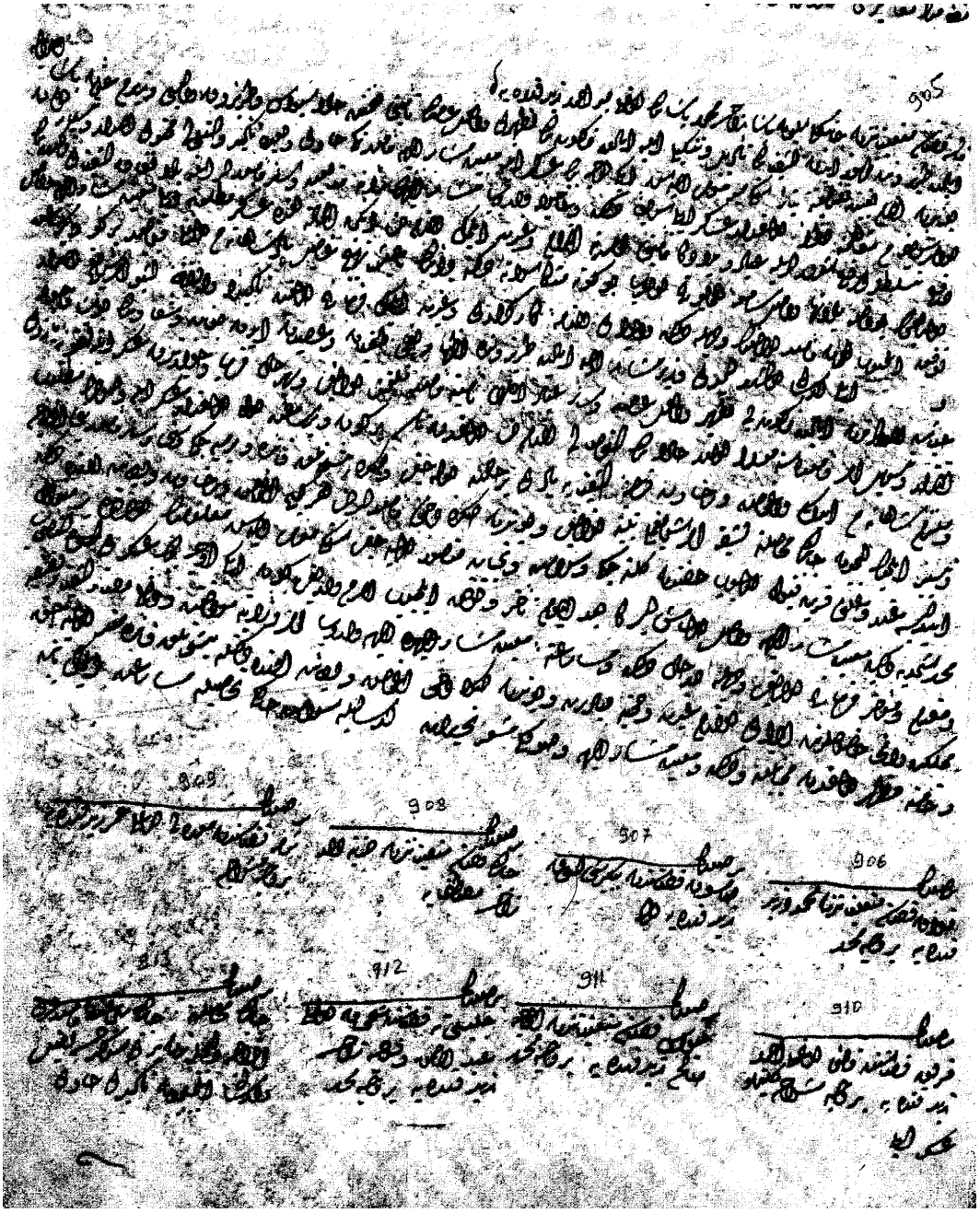

Belge 9. Hazinedarzâde Mustafa Ağa'ya eşkiyanın tenkili için görev verilmesi
A, DVN, MHM, 200, h. 905

Belge 10. Şatırzâde Mehmed Ağa Vakfı

BOA, Cevdet Evkaf, nr. 22967

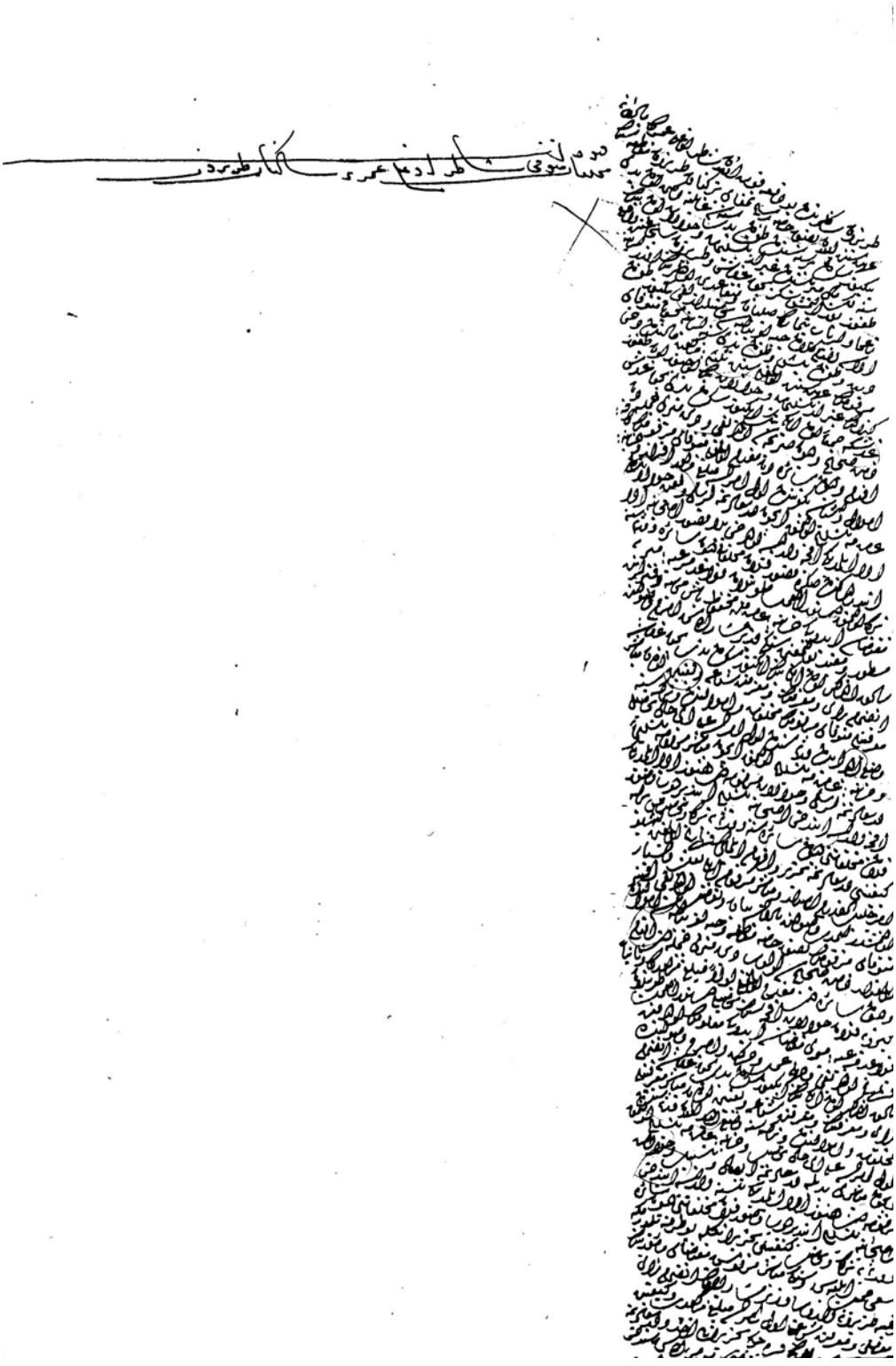

Belge 11. Şatırzâde Ömer Ağa'nın muhallefatı

BOA, MAD, 9741, s.378

Belge 12. Kalcıoğlu Osman Ağa'nın Tuzcuoğlu isyanının bastırılması üzerine Bayburt tarafına kaçması

BOA, HH, nr. 22563-D

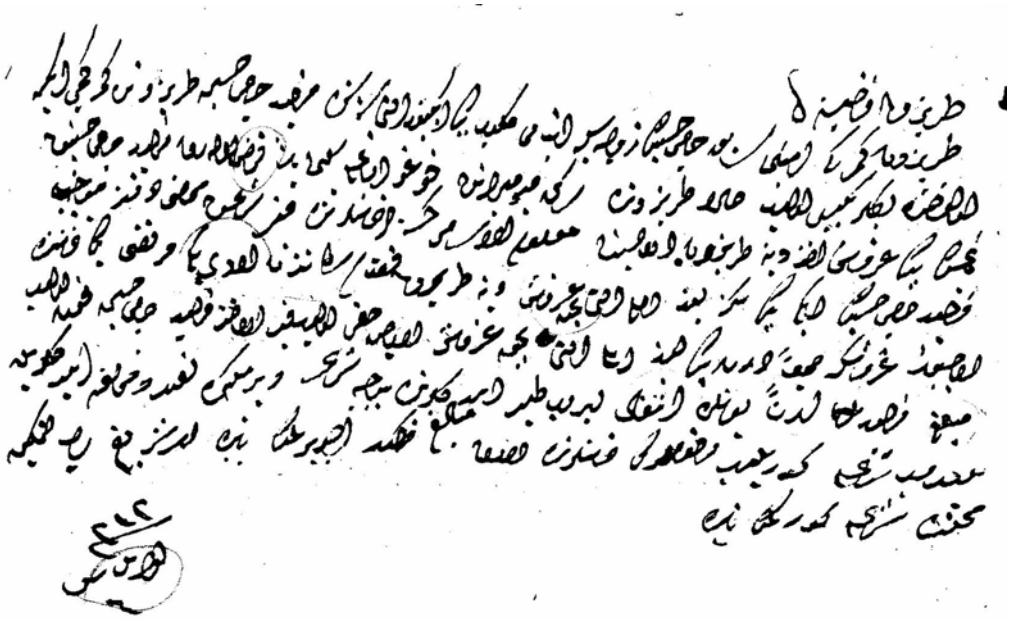

Belge 13. Gogozâde Süleyman Paşa'nın Hacı Hüseyin'den zorla aldığı borcunu geri vermesi için emir.

BOA, TAD, c.3, s.13, h.3

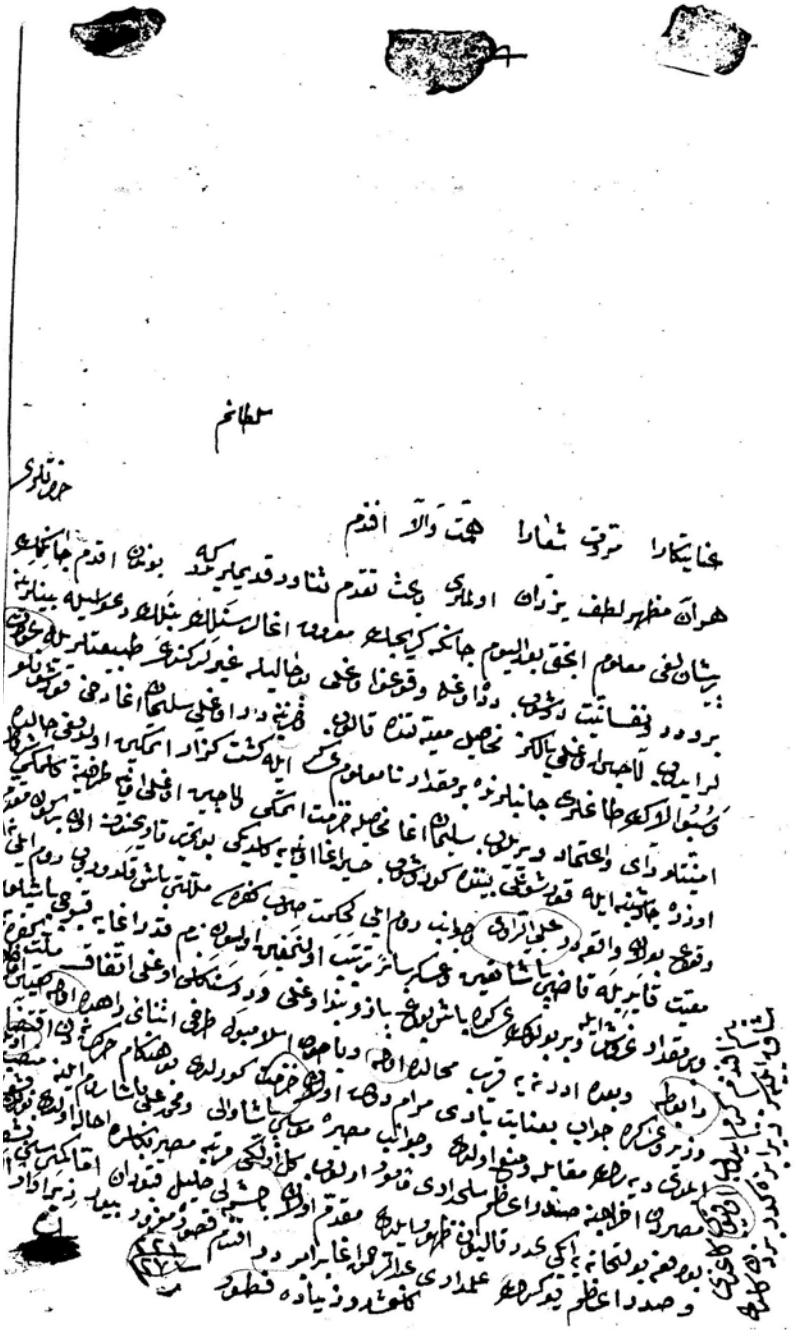

Belge 14. Gogozâdeler ve diğer âyanların kanuna muhalif hareketleri

BOA, HH, nr. 4045-T

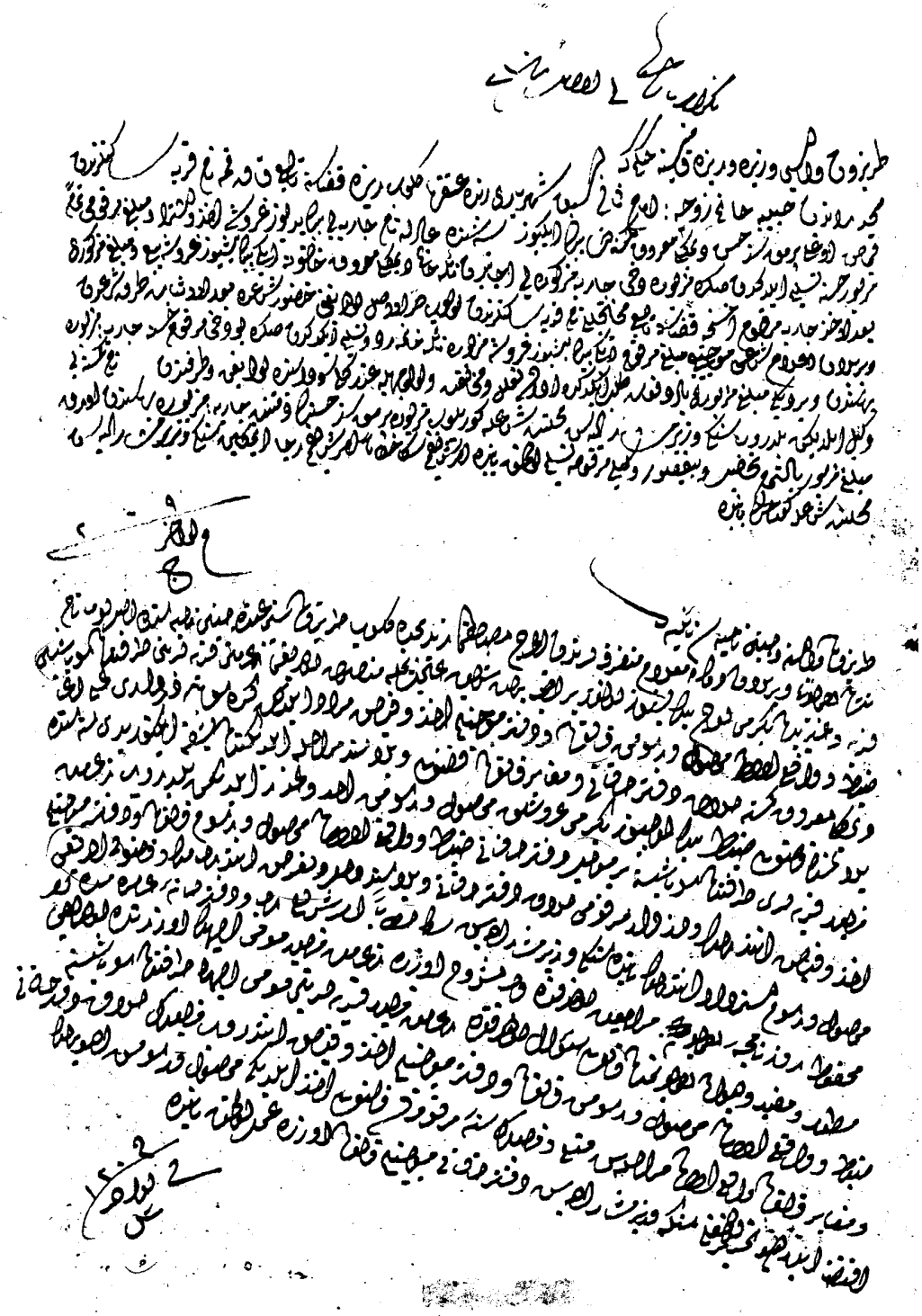

Belge 15. Trabzon Sancağı Çepni nahiyesinde zeamete müdahale edilmesi

BOA, TAD, c.2, s.367, h.2

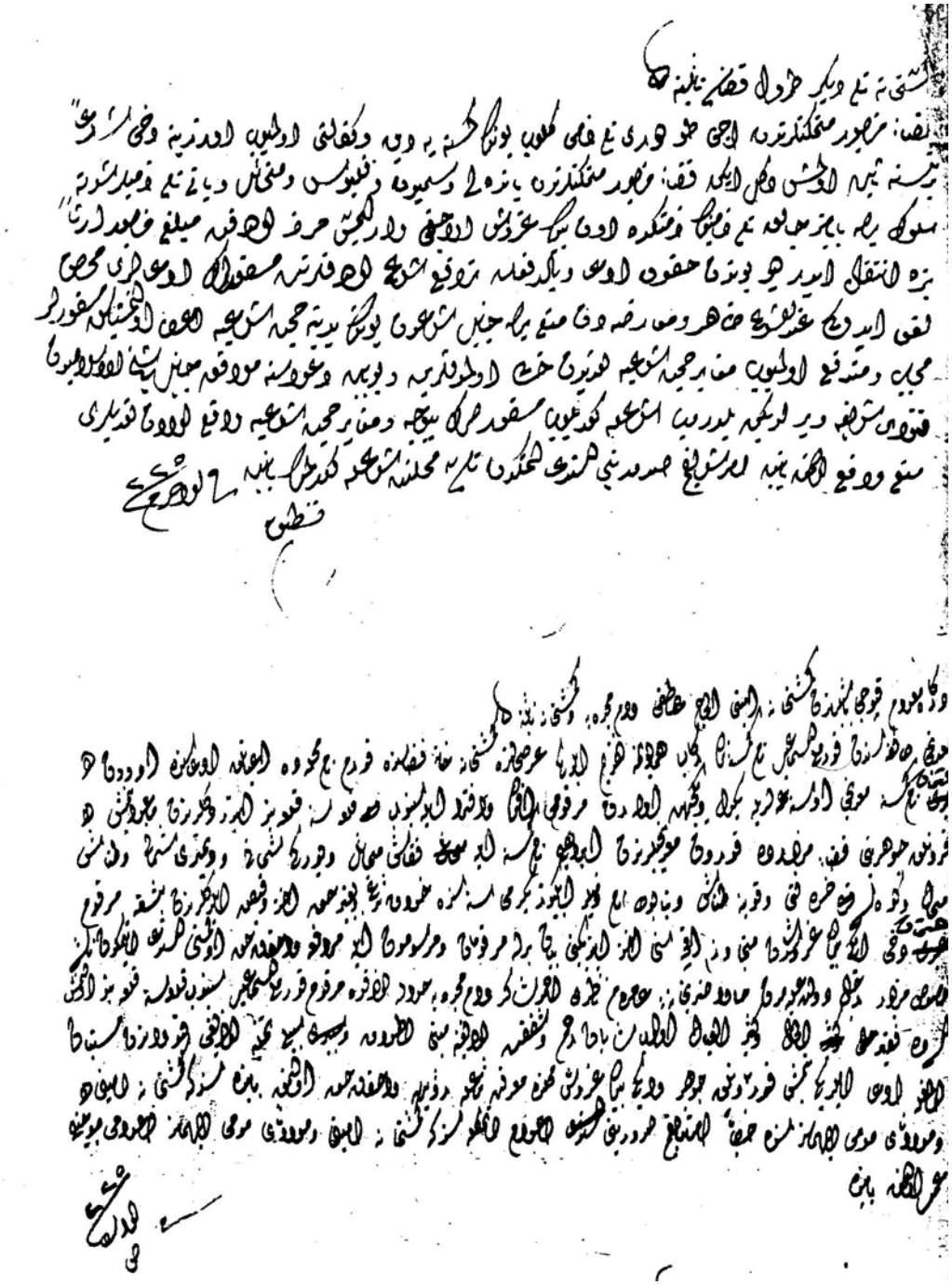

Belge 16. Osman adındaki kişinin Gümüşhane'de âyanlık iddiasında bulunması ve yakalanıp Sinop'a sürülmesi

BOA, TAD, c.3, s.111, h.2

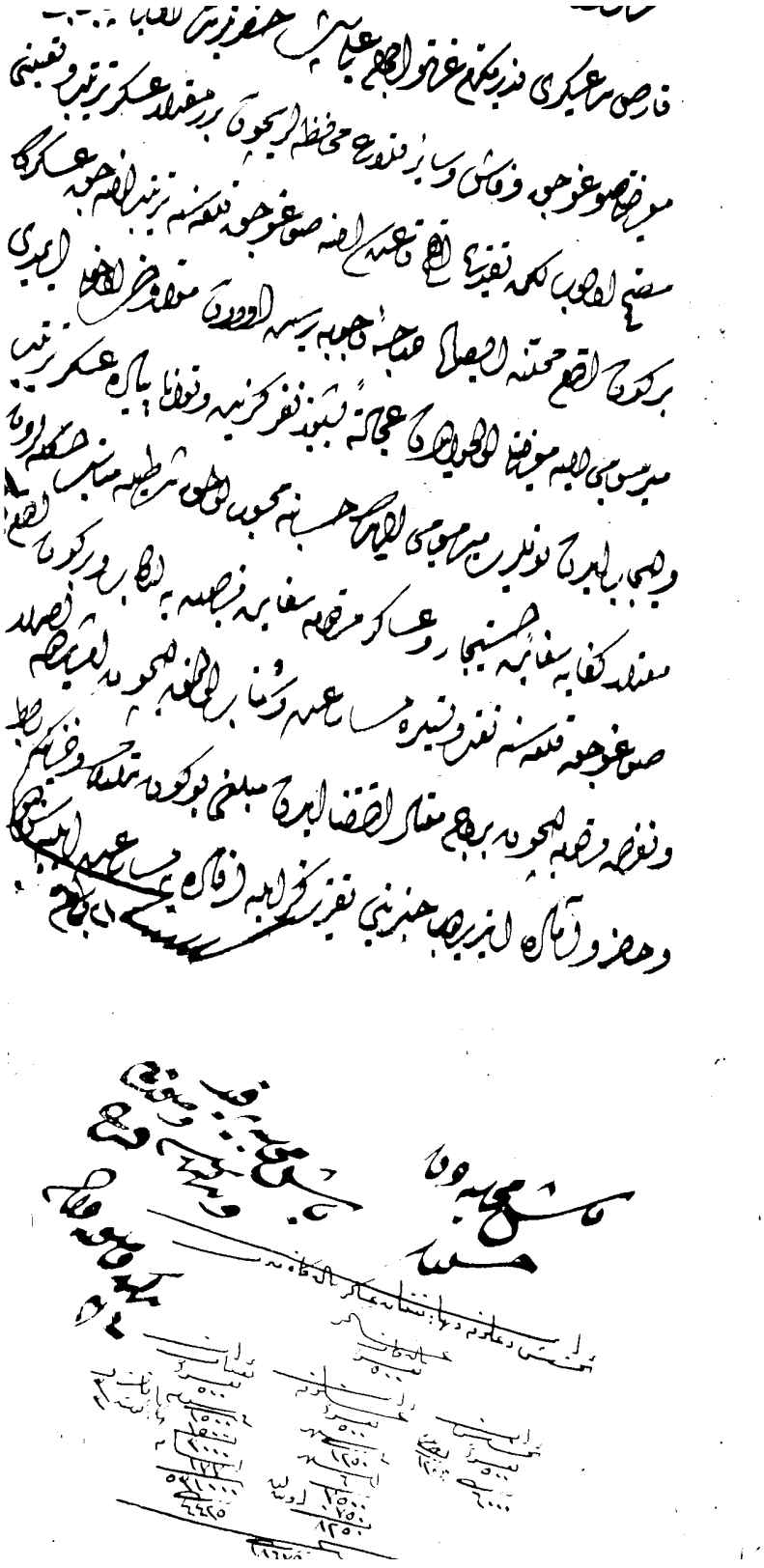

Belge 17. Canikli Battal Hüseyin Bey'in Soğucak ve Faş taraflarına vazifelendirilmesi

BOA, Cevdet Askeriye, 13841.

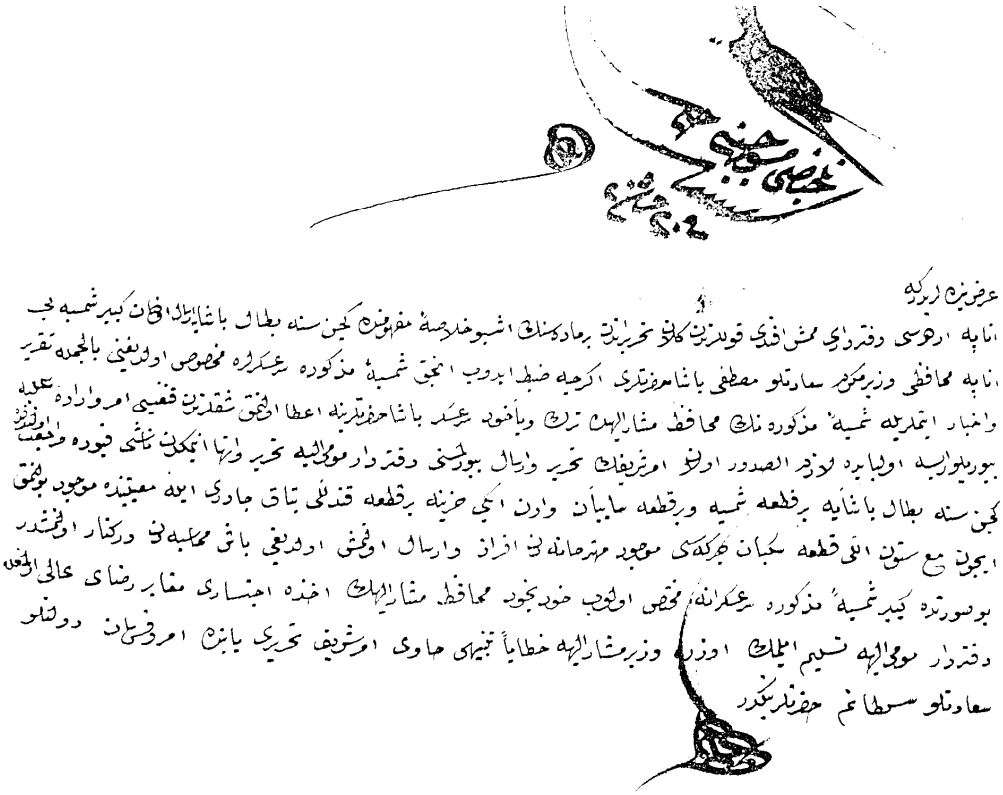

Belge 18. Anapa ordusu Deftardarı Memiş Efendi'nin Battal Hüseyin Paşa hakkında tahriratı

BOA, Cevdet Askeriye, 1509.

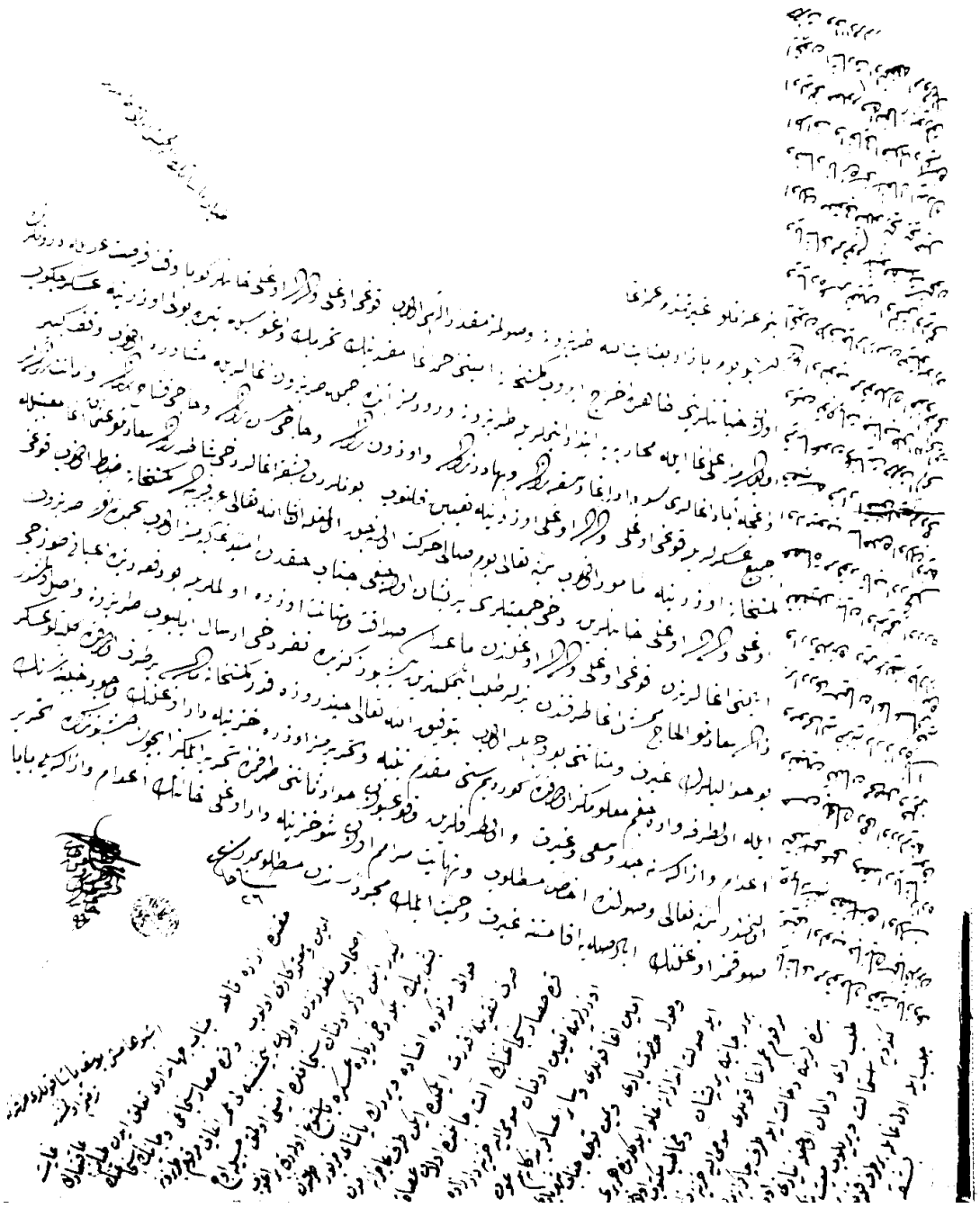

Belge 19. Hazinedarzâde Emin Bey'in Canik Sancağındaki faaliyetleri.
BOA, HH, nr.4047.

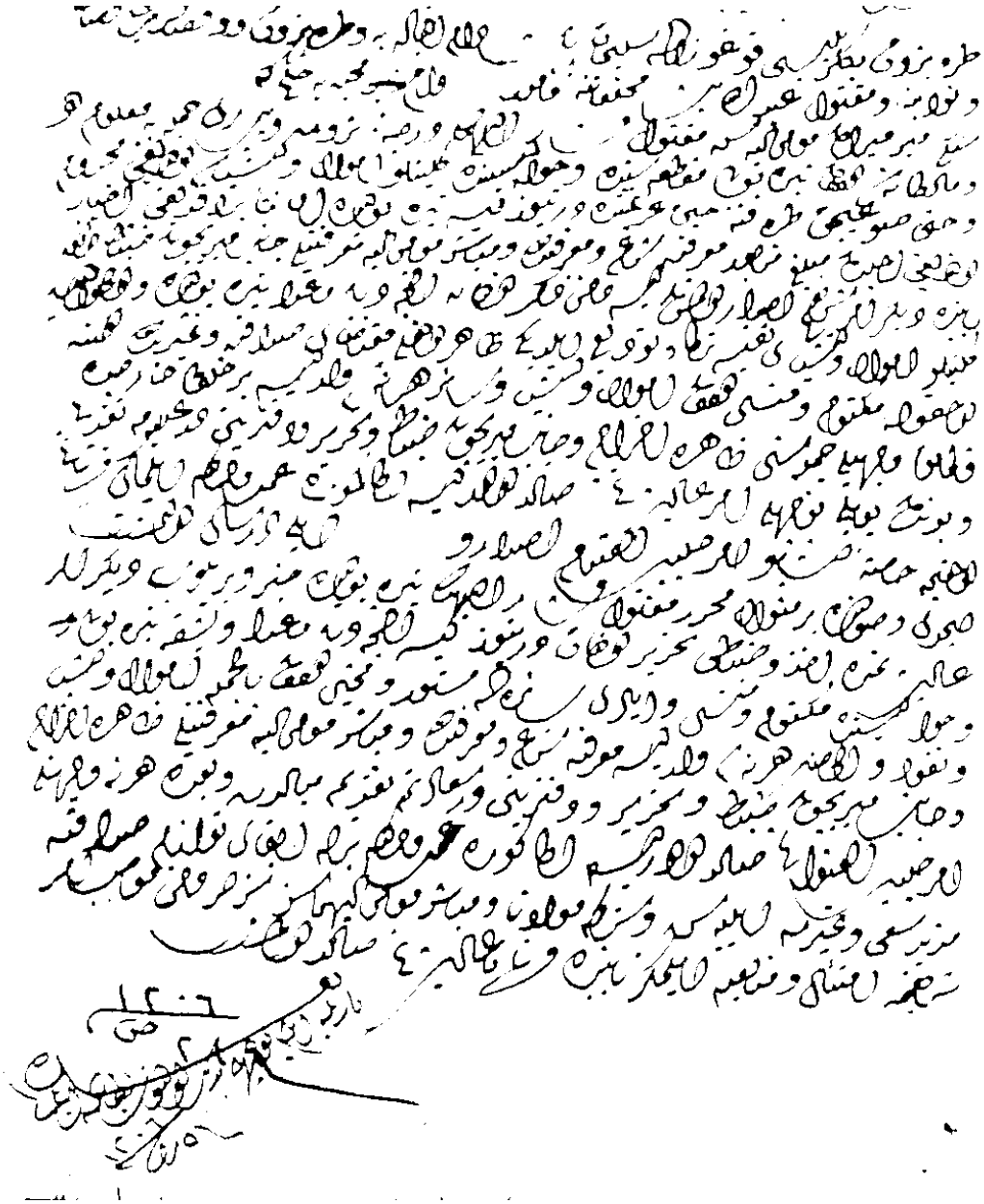

Belge 20. Gogozâde'nin Trabzon çevresindeki faaliyetleri.
BOA, MAD, 9745, s.237,h.1.

Resim 1. Hazinedarzâde Ahmed Paşa'nın Trabzon'daki mezarı

Resim 2. Hazinedarzâde Süleyman Paşa'nın oğlu Osman Paşa (sağda) ve Hazinedarzâde Memiş Paşa'nın mezarları (solda).

Resim 3. Şatırzâde Ali Bey'in Mezarı (solda).

Resim 4. Şatırzâde Osman Paşa'nın mezarı.

Resim 5. Abdullah Paşa Çeşmesi.

Resim 6. Trabzon Çarşı Camii.

Resim 7. Şatırzâde Süleyman Paşa'nın mezarı (solda).

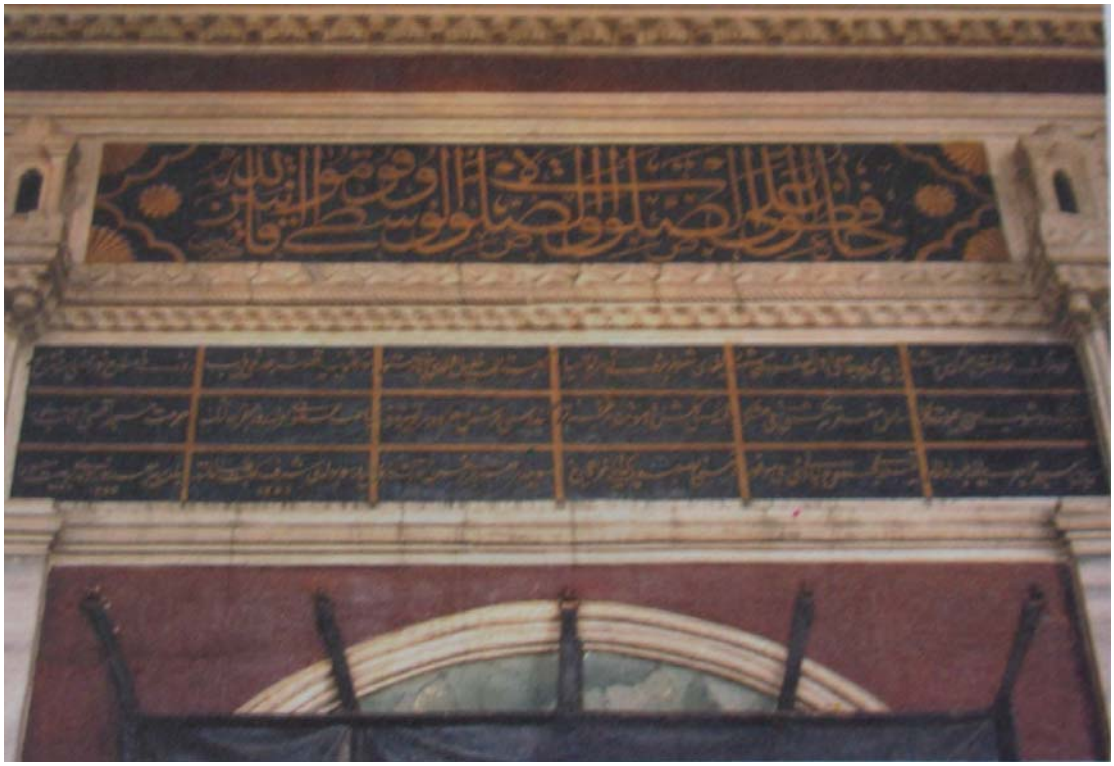

Resim 8. Çarşı Camii Kitabesi.

ÖZGEÇMİŞ

1973'te Kumru/Ordu'da doğdu. İlkokulu Güneycik köyünde bitirdi. Orta ve lise öğrenimini ise Kumru Lisesinde tamamladı. 1991 yılında Kumru Lisesi'ni bitirdi ve aynı sene Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nü kazandı.

1996'da aynı üniversitenin Yakınçağ Anabilim Dalı Yüksek Lisans programını kazandı. 1999 yılında Doktora eğitimine başladı. Halen Doktora eğitimi devam etmektedir. 1998'de ilk atama yeri olan Kadirli'de öğretmenlik hayatına başladı. Kendisi halen Kadirli Dervişpaşa Lisesi'nde görev yapmaktadır.